

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK LXIII

2015

ČÍSLO 2



ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV
NITRA 2016

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK

Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

SCHRIFTFLEITER GABRIEL FUSEK

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

LXIII – 2 – 2015

Recenzovaný časopis – Peer-reviewed journal – Rezensierte Zeitschrift

Hlavný redaktor / General editor

Gabriel Fusek

Predseda redakčnej rady / Editorial board chairman

Matej Ruttkay

Redakčná rada / Editorial board

Václav Furmánek, Luděk Galuška, Milan Hanuliak, Joachim Henning, Ivan Cheben,
Pavel Kouřil, Elena Miroššayová, Michał Parczewski, Ján Rajtár, Alexander Ruttkay,
Claudia Theune-Vogt, Ladislav Veliačik

Recenzenti / Peer reviewed by

Milan Hanuliak, Gabriel Nevizánsky, Ondrej Ožďáni, Juraj Pavúk,
Karol Pieta, Ján Rajtár, Peter Šalkovský, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka / Executive editor

Miriama Nemergutová

Počítačové spracovanie / Layout

Beáta Jančíková

© Archeologický ústav SAV, 2016

Dátum vydania: január 2016

ISSN 1335-0102

IČO 00 166 723

Bez predbežného písomného súhlasu vlastníka vydavateľských práv nesmie byť žiadna časť tejto publikácie reprodukována alebo rozširovaná v žiadnej forme – elektronicky či mechanicky vrátane fotokópií, nahrávania, prípadne iným použitím informačného systému vrátane webových stránok.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form – electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, including web pages, without the prior written permission from the copyright owner.

Vychádza dva razy do roka

Evidenčné číslo MK SR 3404/09

Rozširuje / Distribution

Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
e-mail: nraukniz@savba.sk

Tlač / Printed by VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava

OBSAH

Monika Gabulová – Ivan Kuzma†

Pochovávanie na sídlisku ludanickej skupiny v Nitre-Mlynárčiach 179

Beerdigung auf der Siedlung der Ludanice-Gruppe in Nitra-Mlynárce 206

Mária Novotná – Martin Kvietok

Nové hromadné nálezy z doby bronzovej z Moštenice 209

Neue Hortfunde aus der Bronzezeit aus Moštenica 236

Margaréta Musilová – Eva Kolníková – Martin Hložek

„Rímska stavba I“ na akropole bratislavského keltského oppida – svedectvo mincí 239

„Römischer Bau I“ auf der Akropolis des keltischen Oppidums von Bratislava – Zeugnis der Münzen 303

Zbigniew Robak

Items Decorated with the Tassilo Chalice Style in the Western Slavic Territories 309

Predmety zdobené v štýle Tassilovho kalicha zo západoslovanských území 339

Jubileá

Významné životné jubileum doc. PhDr. Juraja Pavúka, DrSc.

(Jana Mellnerová Šuteková) 341

Životné jubileum prof. PhDr. Jozefa Bátora, DrSc.

(Matej Ruttkay) 345

Životné jubileum PhDr. Ondreja Ožďániho, CSc.

(Jozef Bátora) 363

Správa

24. medzinárodná konferencia „Starší doba bronzová v českých zemích a na Slovensku“

(Klaudia Daňová) 371

Recenzia

Juraj Šedivý – Tatiana Štefanovičová (Zost.): Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia.
Brezalauspurc na križovatke kultúr

(Peter Tóth) 373

Skratky – Abkürzungen – Abbreviations 377

POCHOVÁVANIE NA SÍDLISKU LUDANICKEJ SKUPINY V NITRE-MLYNÁRCIACH*

MONIKA GABULOVÁ – IVAN KUZMA†

Burial on the Ludanice group settlement in Nitra-Mlynárce. Burials within a settlement area are a common phenomenon since the Neolithic, and they appear practically throughout the whole Prehistory. Until these days, no extramural cemeteries of the Ludanice group have been discovered; most burials comprise of human skeletons, or rather their parts, buried in separate graves or in settlement pits within the area of the settlement. Separate graves belong to individuals buried according to a certain rite, lying in crouched position either on the right or the left side, body orientations vary. In addition, these graves are not as richly equipped as those of contemporary Tiszapolgár or Bodrogkeresztúr cultures in the Tisa basin. The Ludanice group used to bury their dead in the settlement pits as well as in graves, both being considered a part of the Ludanice group burial rite. As regards the burials in the pits, human remains were buried either according to the burial rite or casually. As indicated by positions of the skeletons (on the back or on the front), absence of burial equipment, and perimortem and lethal injuries, no burial ceremony was probably performed in case of casually buried individuals.

Key words: Slovakia, Nitra-Mlynárce, Ludanice Group, settlement, inhumations, human remains in settlement pits.

ÚVOD

S fenoménom pochovávania na sídliskách sa stretávame od neolitu, pričom tento jav pretrváva počas celého praveku. Ľudské skelety a hroby na sídliskách boli spájané s antropofágiou, s dokladom stavebnej alebo inej obety a s prejavom kultových praktík.

Nárast pramennej bázy znamenal nové prístupy v nazeraní na problematiku pohrebov v areáli sídlisk. Najmä v období neolitu sa preukázala väzba sídliska, pohrebiska a ich vzájomné porušovanie ako dôsledok pohybu sídelných areálov (napr. Lužianky: *Novotný 1962*; Svodín: *Němejcová-Pavúková 1986*; Zengővárkony: *Dombay 1960* a iné). Analýza zameraná na hroby ako doklad intencionálneho pochovávania v areáli sídliska preukázala veľa podobných znakov v narábaní s telom zomrelého ako na veľkých nekropolách (napr. Branč: *Lichardus/Vladár 1964*; Jelšovce: *Pavúk/Bátora 1995*). Samostatne skúmanú skupinu predstavujú nepietne uložené skelety v sídliskových jamách, nálezy lebiek, ako aj izolované ľudské kosti. Tie vybočujú z rámca zaužívaných pohrebných zvykov pravekej spoločnosti a sú spájané s rituálnymi praktikami a kultom.

Odpovedať na otázku, prečo sa pochovávalo na sídliskách, je v myslení súčasného človeka poznačeného modernou dobou obťažné a samotná

spoločnosť nepripisuje duchovnej sfére a pohrebným rituálom významné postavenie. V praveku však duchovnú sféru výrazne ovplyvňovala časť jednotlivcov a spoločnosť, preto boli všetky úkony spájané so silnou vierou, že smrť je pokračovanie, t. j. prechod z jednej formy do druhej (*Matoušek 1987, 199, 200*). Hrob je výsledkom dlhodobého procesu, ktorý odráža postavenie jedinca, ktoré zaujímal v spoločnosti a okolnosť, za akej sa smrť udiala (*Matoušek 1987, 199, 200*).

Vychádzajúc z nálezových situácií na lokalite Nitra-Mlynárce sa pri hodnotení pohrebných praktík zamerali na spoločenstvo staršieho eneolitu, kam radíme na juhozápadnom Slovensku ludanickú skupinu. Analyzovaný súbor tvoria tri rozpoznané kategórie jedincov s odlišným spôsobom uloženia:

- skupina samostatných hrobov na sídlisku,
- skelety jedincov v sídliskových jamách,
- nálezy samostatných lebiek v objektoch.

CHARAKTERISTIKA NÁLEZISKA

Výstavba výrobného závodu firmy SONY v areáli priemyselného parku Sever v Nitre-Mlynárčiach bola podnetom na uskutočnenie záchranného výskumu trvajúceho od novembra 2006 do mája 2007 (*Kuzma/Kopčeková 2008, 106*,

* Práca vznikla s podporou grantového projektu 2/0147/13 agentúry VEGA, Brúsená industria neolitu a eneolitu Slovenska v kontexte surovinových zdrojov strednej Európy.



Obr. 1. Nitra, časť Mlýnske. Topografické vymedzenie preskúmanej plochy.

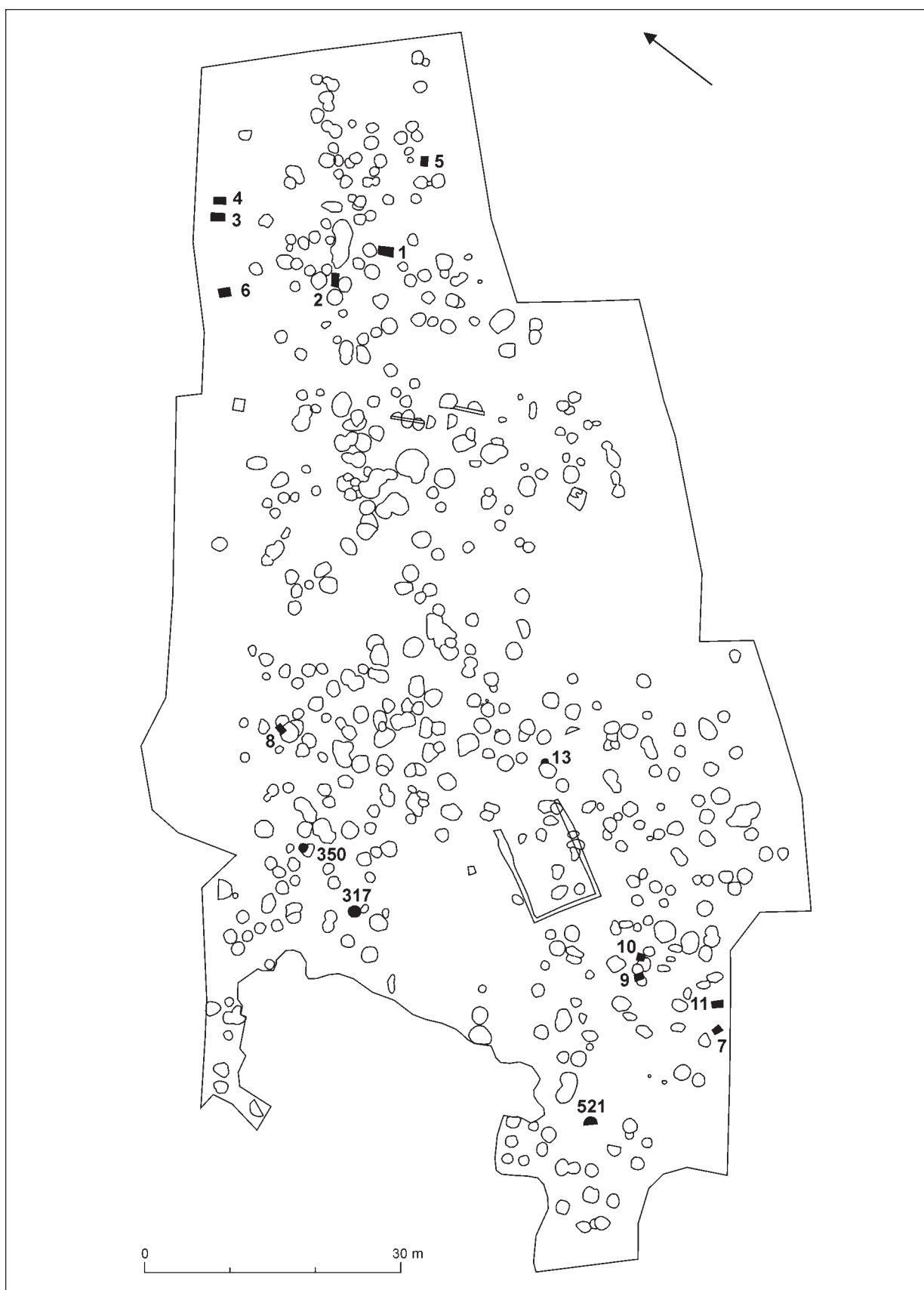
107; 2009, 130–133). Naň nadviazal výskum v roku 2008 a súčasne s plánovanou prístavbou k existujúcemu zárodu firmy sa uskutočnil dvojmesačný záchranný výskum v troch sondách formou sektorového znižovania vrstvy (Kuzma/Kopčeková 2011, 162–164). Preskúmaná plocha predstavuje asi 4 ha s celkovým počtom 748 objektov z obdobia praveku až stredoveku a bohatým nálezovým súborom z kultúrnej vrstvy (obr. 1; 2). Poloha, ktorú tvorí piesková duna bola postupne osídlená v neolite, eneolite (ludanická skupina, badenská kultúra), v staršej dobe bronzovej (maďarovská kultúra, severopanónska kultúra), v mladšej a neskorej dobe bronzovej (čakanská, lužická kultúra, podolská kultúra), v dobe laténskej, dobe rímskej a v stredoveku (9.–10. stor., 12.–13. stor.).

Lokalita je situovaná v katastri mesta Nitra-Mlýnske, poloha Kapitúlske, na ľavom brehu súčasného koryta rieky Nitry (obr. 1). Ako prvý ju zaznamenal G. Fusek (1985). V nevelkej vzdialenosti, juhovýchodne odtiaľ, je známe ďalšie nálezisko, ktoré je z časti porušené reguláciou rieky Nitry. Počas poklesu vodnej hladiny Nitry sú pravidelne na profile koryta pozorované porušené archeologické objekty (Kujovský 1997, 114; Nevizánsky/Oždáni 1995, 101, 102). Bohaté praveké až stredoveké osídlenie mestskej časti Mlýnske dopĺňajú prevažne lokality sústredené v priestore súčasnej zástavby intravilánu na pravostrannej terase rieky (Kuzma 2001, 106–108; Nevizánsky/

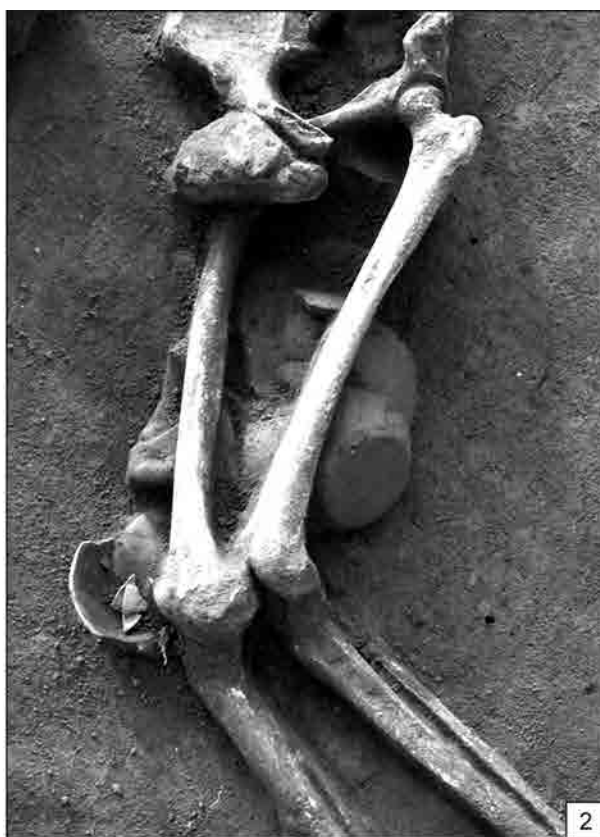
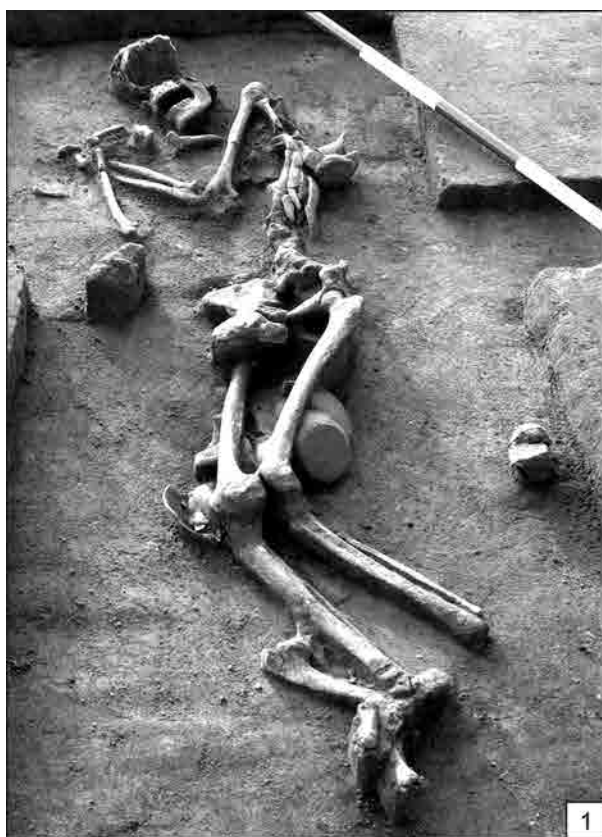
Oždáni 1995, 101–103; Novotný 1962, 20, 25). Protiľahý ľavý breh rieky je výrazne podmáčaný, čo mohlo zohrať aj v minulosti dôležitú úlohu v procese osídľovania územia. Jediným vhodným miestom na založenie osady bola piesková duna vystupujúca nad okolitý terén (141–143 m n. m.), kde sa v rokoch 2006–2008 uskutočnil rozsiahly plošný výskum (obr. 1; 2).

Najstaršie známe osídlenie na lokalite pochádza z obdobia neolitu. Menší súbor črepov kultúry s lineárnou keramikou bol získaný z kultúrnej vrstvy počas záchranného výskumu na jar 2006, v súvislosti s výstavbou vodovodu a kanalizácie pre plánovaný priemyselný park. Výskum vo výkope pre potrubie tiež doložil existenciu výraznej kultúrnej vrstvy, ale aj rozsiahleho polykultúrneho sídliskového areálu. Zároveň poukázal na problém v súvislosti s vysokou hladinou spodnej vody, ktorá zaplavuje staršie kultúrne horizonty. Následný rozsiahly plošný výskum v rokoch 2006–2008 potvrdil osídlenie v staršom a strednom neolite, avšak neolitický horizont je v dôsledku vysokej hladiny spodnej vody v súčasnosti nedostupný pre archeologický výskum. Početné doklady osídlenia pochádzajú z eneolitu (ludanická skupina a badenská kultúra), staršej, mladšej a neskorej doby bronzovej, doby laténskej, rímskej a stredoveku. Množstvo zahĺbených objektov nebolo možné v dôsledku stúpajúcej hladiny spodnej vody doskúmať. Preskúmaných bolo tiež niekoľko kostrových hrobov a sídliskových jám so zvyškami ľudských skeletov patriacich ludanickej skupine, ktoré sú predmetom predkladanej štúdie.

Sídlisko v Nitre-Mlýnske, v polohe Kapitúlske, patrí spolu s Jelšovcami (Pavúk/Bátora 1995) a Brančom (Vladár/Lichardus 1968) k najrozsiahlejšie preskúmaným náleziskám ludanickej skupiny na Slovensku. Z tohto obdobia je len v priestore katastra Nitry známych 15 nálezísk a ďalšie sú doložené v okolitých obciach. Vyšší počet objektov, patriacich ludanickej skupine, bol preskúmaný v mestskej časti Nitra-Chrenová (Ruttkay a kol. 2013b, 210, 211) a v Lužiankach (Kuzma/Bistáková 2013, 138–141). Ostatné sídliská, skúmané iba torzovite, sa nachádzajú v mestských častiach Nitra-Janíkovce (Ruttkay a kol. 2013a, 204, 205), Nitra-Mikov dvor (Pavúk 1976, 182–184), Nitra-Čermán (Lichardus/Vladár 1970, 381, 382), Nitra-Dolné Krškany (Pavúk 1993, 19), v priestore dnešnej Štúrovej ulice (Lichardus/Vladár 1970, 374–381) a na Martinskom vrchu (Lichardus/Vladár 1970, 382, 383). Na viacerých sa našli aj hrobové celky a torzá ľudských skeletov v sídliskových objektoch (Gabulová/Bistáková/Jakab 2013, 57–74; Lichardus/Vladár 1970, 395, 396; Pavúk 1993, 19).



Obr. 2. Nitra, časť Mlynárce. Celkový plán plochy preskúmanej v rokoch 2006–2007 s vyznačenými polohami hrobov a sídliskových objektov s ľudskými skeletmi.



Obr. 3. Nitra, časť Mlynárce. 1, 2 – hrob 1; 3 – hrob 2; 4 – hrob 2, jedinec 1, stopa po smrteľnom zranení na lebke.

KATALÓG

Hroby v areáli sídliska

Hrob 1, žena (obr. 3: 1, 2; tab. I)

Nález skeletu objavený v kultúrnej vrstve. Obrýs hrobovej jamy nebol zistený. Kostra ženy (maturus II) uložená v skrčenej polohe na pravom boku s orientáciou JZ-SV, tvárou na JV. Kosti horných končatín silno pokrčené a pritiahnuté k hrudníku a tvárovej časti lebky. Súčasťou hrobovej výbavy sú tri nádoby, ktoré boli uložené vedľa, resp. pod skeletom.

1. Fragment zvonovito profilovanej dutej nôžky, v hornej časti zosilnenej, misa nebola zachovaná. Tenkostenná keramika, jemnozrnný materiál, farba sivohnedá. Misa na nôžke bola uložená v hornej časti skeletu pri chrbte jedinca, pr. dna 9,5 cm, v. nôžky 10 cm (obr. 9: 7; tab. I: 1/1).
2. Hrniec s dvomi vertikálnymi uchami vybiehajúcimi od okraja, telo baňaté, dno rovné. Hrubostenná keramika červenej farby so silnou prímiesou sludy a drobných kamienkov. Roztlačená nádoba umiestnená pod stehennými kosťami dolných končatín, pr. ú. 10,2 cm, pr. dna 7,6 cm, v. 15,1 cm (obr. 9: 9; tab. I: 1/3).
3. Esovite profilovaný tenkostenný pohár s hrotitým okrajom a von vyhnutým ústím, tenkostenná keramika, jemnozrnný plavený materiál, farba sivohnedá. Uložená pri pravej stehennej kosti jedinca, pr. ú. 6,5 cm, pr. dna 3 cm, v. 9,2 cm (obr. 9: 6; tab. I: 2).

Hrob 2, dvojhrob, dve ženy (obr. 3: 3, 4; tab. I)

Kostry oboch jedincov rozpoznané v kultúrnej vrstve. Obrýs hrobovej jamy nebol identifikovaný. Ide o skelety dvoch žien pravdepodobne v spoločnej hrobovej jame s orientáciou JZ-SV a tvárou na S.

Kostra mladšej ženy (juvenis, jedinec 1) bola na chrbte, dolné končatiny silno pokrčené na ľavú stranu. Horné končatiny silno skrčené, pritiahnuté k hornej časti skeletu smerom k lebke a tvárovej časti. Uloženie rúk po pravej aj ľavej strane tela popri hrudníku smerom k tvárovej časti. Staršia žena (adultus I, jedinec 2) bola uložená na ľavom boku s dolnými aj hornými končatinami silno pokrčenými na ľavej strane a pritiahnutými k telu. Ruky boli silno pokrčené, uložené na ľavú stranu, prsty rúk a dlane sa nachádzali pod ľavou spánkovou časťou lebky. Pod panvou skeletu sa nachádzal fragment nádoby. V okolí kostí boli zistené ďalšie fragmenty keramiky a štiepanej industrie, ktoré však nemožno s určitosťou pripísať k hrobovej výbave.

1. Fragment okraja a časť z tela hrncovitej nádoby, farba svetlohnedá, hladný povrch, jemne piesčitého materiálu s prímiesou sludy. Fragment nádoby sa nachádzal pod panvou skeletu kostry jedinca 2, pr. ú. 12,8 cm (tab. I: 2/1).

Hrob 3, žena (obr. 4: 2; tab. II)

Ludský skelet objavený v kultúrnej vrstve. Kostra mladšej ženy (adultus I) vo veku približne 20–30 rokov. Pochovaná v silno skrčenej polohe. Obrýs hrobovej jamy nebol rozpoznaný. Kostra bola uložená na pravom boku, s orientáciou JZ-SV a tvárou na JV. Horné končatiny skrčené, uložené na pravú stranu, smerujúce k tvárovej časti lebky. Dolné končatiny silno pokrčené, pritiahnuté k rukám a trupu. Súčasťou hrobovej výbavy jedinca boli

tri nádoby situované v blízkosti kostry. Severne od lebky sa nachádzala misovitá nádoba, ďalší fragment z nádoby bol v blízkosti panvy a tretia nádoba bola nájdená pri stehennej kosti.

1. Bikónická misa s mierne dovnútra zatiahnutým ústím, prehnutou spodnou časťou a rovným dnom. Na lome sa nachádzajú štyri oproti sebe umiestnené malé jazykovité výčnelky, farba hnedá, pr. ú. 16 cm, pr. dna 8,8 cm, v. 9,5 cm (obr. 9: 10; tab. II: 3/1).
2. Misa na nôžke s kónicky roztvorenou hornou časťou a nízkou dutou nožičkou. Jemne piesčitého materiálu s prímiesou sludy, farba sivohnedá, pr. ú. 7,6 cm, pr. dna 4,6 cm, v. 7 cm (obr. 9: 1; tab. II: 3/2).
3. Fragment z tela a dna tenkostenného pohára. Jemne piesčitého materiálu s prímiesou sludy, farba sivá, pr. dna 4,5 cm, max. vydutie 11 cm (tab. II: 3/3).

Hrob 4, žena (obr. 4: 1; tab. II)

Kostra dospelkej ženy (adultus II) objavená približne 150 cm západne od hrobu 3. Hrobová jama nebola zistená. Skelet uložený na ľavom boku s orientáciou Z-V, tvárou otočenou pravdepodobne na S. Z lebky sa zachovala iba časť sánky. Dolné končatiny skrčené mierne pritiahnuté smerom k trupu. Horné končatiny rúk silno pokrčené, ľavá ruka smerovala k tvárovej časti lebky. K hrobovej výbave možno priradiť misovitú nádobu nájdenú pri stehennej časti kostí nôh.

1. Hrniec s esovitou profiláciou a štyrmi valcovitými výčnelkami na maximálnom vydutí. Jemne piesčitého materiálu, farba sivohnedá, pr. ú. 13 cm, pr. d. 7,2 cm, v. 12,3 cm (obr. 9: 11; tab. II: 4/1).

Hrob 5, žena (obr. 4: 4; tab. III)

Kostra (juvenis) objavená v kultúrnej vrstve. Hrobová jama nebola rozpoznaná. Jedinec uložený na ľavom boku s orientáciou JZ-SV, tvárovou časťou na J. Dolné končatiny extrémne pokrčené a pritiahnuté takmer až k hrudníku. Toto extrémne pokrčenie dolných končatín naznačuje, že končatiny mohli byť zviazané a následne pritiahnuté k hrudníku jedinca. Lebka jedinca sa nachádzala ďalej od krčných stavcov, kam sa pravdepodobne dostala sekundárne.

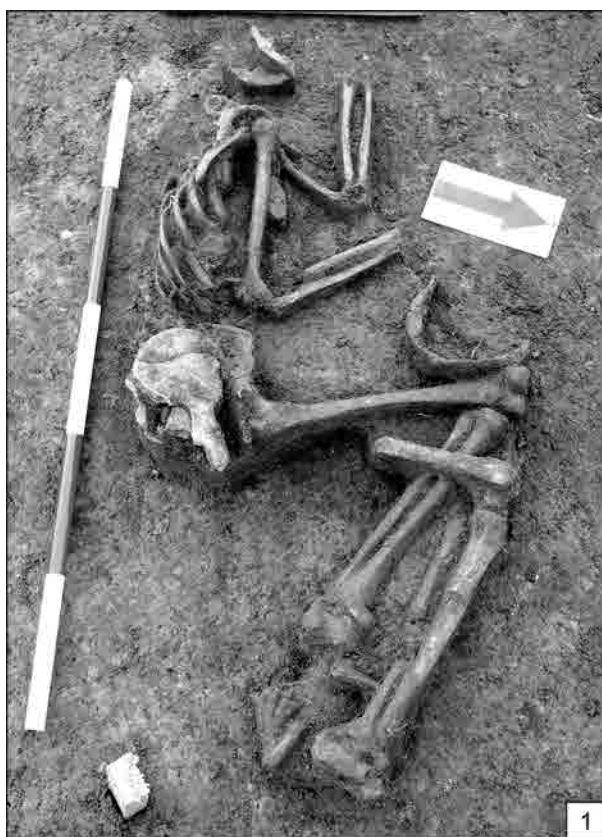
Hrob 6, dvojhrob, žena, dieťa (obr. 4: 3; tab. IV)

Kostry oboch jedincov boli objavené v kultúrnej vrstve. Obrýs hrobovej jamy nebol identifikovateľný. Ide o skelety dospelkej ženy (adultus I, jedinec 1) a dieťaťa (infans II, jedinec 2) uložené pravdepodobne v spoločnej hrobovej jame s orientáciou SZ-JV a tvárou na V.

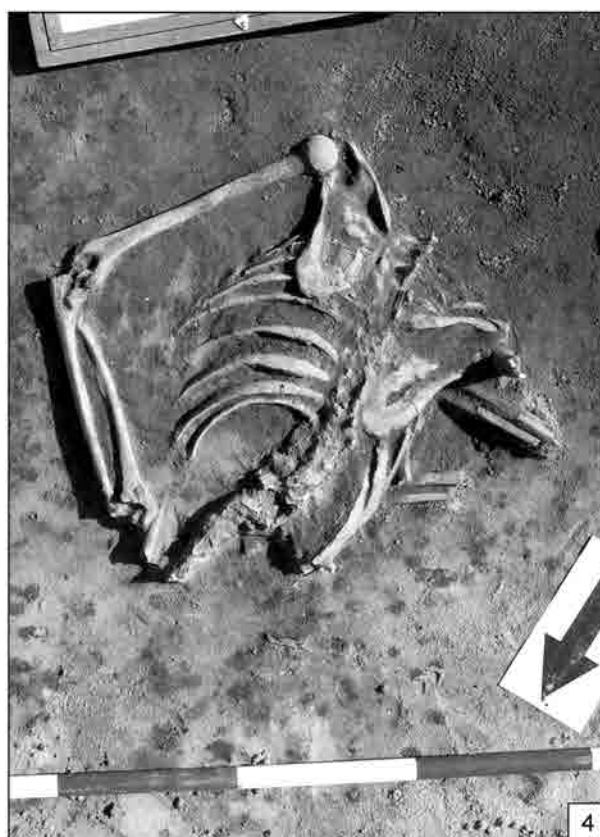
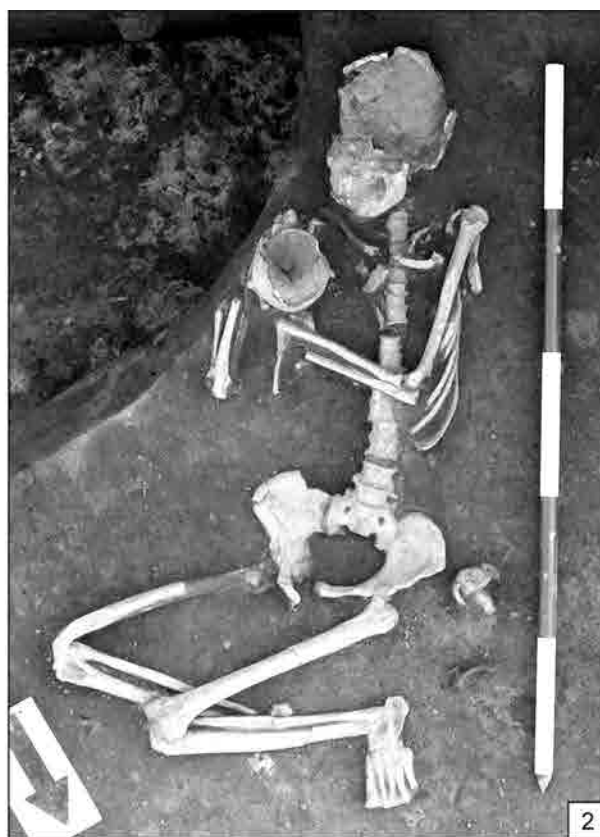
Kostra ženy uložená na ľavom boku, nohy silno skrčené, ruky pravdepodobne tiež skrčené, pritiahnuté k telu a tvárovej časti lebky. Kraniálna časť skeletu nebola zachovaná celá, chýbala tvárová časť, sánka a čeľusť.

Zo skeletu dieťaťa bola zachovaná iba časť lebky, niekoľko stavcov a dlhé kosti dolných končatín. Zachované časti skeletu naznačujú uloženie jedinca na ľavom boku v skrčenej polohe. Z nálezovej situácie nie je jasné či ide o pochovanie dvoch jedincov súčasne, alebo s časovým odstupom. U oboch jedincov je identický spôsob uloženia aj orientácia, kostry sa neprekrývajú, ale sú situované vedľa seba.

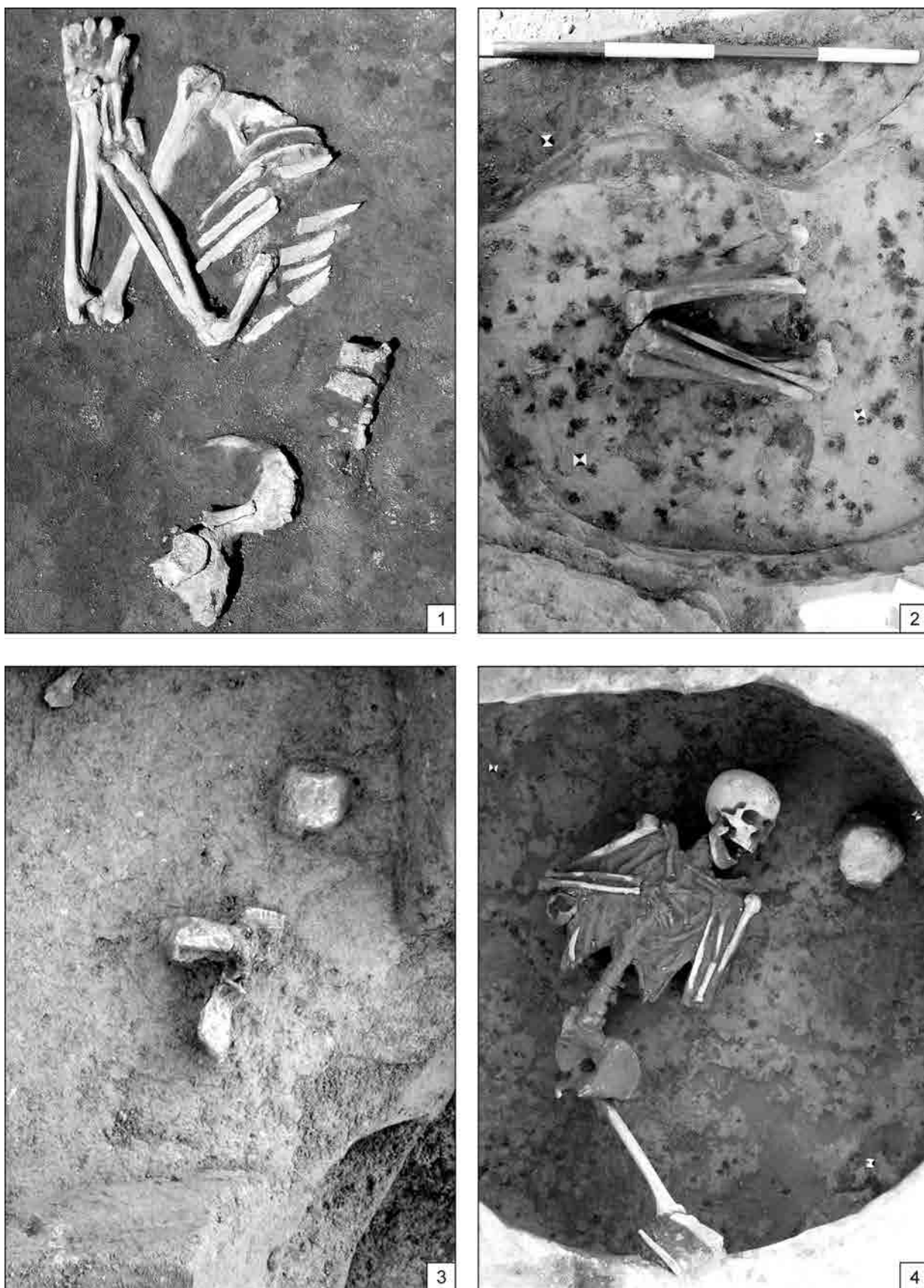
Fragment z nádoby sa našiel pri panve jedinca 1 (tab. IV: 6/1), ďalšie fragmenty boli zistené pri lebke dieťaťa.



Obr. 4. Nitra, časť Mlynárce. 1 – hrob 4; 2 – hrob 3; 3 – hrob 6; 4 – hrob 5.



Obr. 5. Nitra, časť Mlynárce. 1 – hrob 7; 2 – hrob 8; 3 – hrob 9; 4 – hrob 10.



Obr. 6. Nitra, časť Mlynárce. 1 – hrob 11; 2 – hrob 13; 3 – sídliskový objekt 61; 4 – sídliskový objekt 317.

Hrob 7, žena (obr. 5: 1; tab. III)

Skelet sa nachádzal v kultúrnej vrstve, hrobová jama nebola rozpoznaná. Kostra (adultus II) bola situovaná v JV časti skúmanej plochy. Jediniec uložený na pravom boku v skrčenej polohe, orientáciou SZ-JV, tvárou na J. Dolné a horné končatiny silno pokrčené, nohy smerovali smerom k hrudníku, ruky boli pritiahnuté k telu a smerovali k tvárovej časti lebky. Pod pravou spánkovou časťou lebky sa nachádzali črepy z roztláčenej nádoby. Objavené boli až po vyzdvihnutí lebky.

1. Tenkostenný pohár s hrotitým okrajom, mierne vyhnutým hrdlom, esovitou profiláciou tela a rovným dnom. Jemne plavený materiál, farba hnedá, pr. ú. 8,2 cm, pr. dna 3,6 cm, v. 12,3 cm (obr. 9: 5; tab. III: 7/1).

Hrob 8, žena (obr. 5: 2; tab. III)

Pri začisťovaní objektu z neskorej doby bronzovej (objekt 347) sa pri severnej stene narazilo na ľudské kosti. Ide o takmer kompletný skelet dospeléj ženy (maturus I), iba horné končatiny boli z časti porušené mladším objektom z doby bronzovej. Hrobová jama nebola rozpoznaná.

Jediniec uložený na chrbte, skrčené horné a dolné končatiny na ľavú stranu. Orientácia skeletu JZ-SV, tvárovou časťou na V. Súčasťou hrobovej výbavy boli dve nádoby, ostatné črepy z okolia a zasypu nemožno s určitosťou pripísať k hrobovej výbave. Hrncovitá nádoba bola uložená na kostiach predlaktia. Primárne sa mohla nachádzať v rukách zomrelej. Menšia nádoba bola uložená pri panve.

1. Hrncovitá nádoba so zaobleným okrajom, krátkym valcovitým hrdlom, esovitou profiláciou tela a štyrmi oproti sebe umiestnenými valcovitými výčnelkami, dno rovné. Jemne piesčitý materiál s prímiesou sludy, farba sivohnedá, pr. ú. 8 cm, pr. dna 5,6 cm, v. 10 cm (obr. 9: 4; tab. III: 8/1).
2. Pohár so zaobleným okrajom, mierne vyhnutým hrdlom a esovitou profiláciou tela. Jemne plavený materiál, farba hnedá, pr. ú. 4,4 cm, pr. dna 2,8 cm, v. 8 cm (obr. 9: 3; tab. III: 8/2).

Hrob 9, muž, žena?, dieťa (obr. 5: 3; tab. IV)

Vzájomne porušujúce objekty z mladšieho obdobia (objekt 475, 476) zničili z veľkej časti kostru dospelého muža (maturus I), z ktorého sa zachovala iba časť stavcov, niekoľko rebier a časť stehennej kosti. Kostra muža bola uložená pravdepodobne v hrobovej jame porušenej mladším zásahom a zachovanej iba čiastočne. V zásype objektov, ktoré hrob porušili sa objavili ďalšie ľudské kosti patriace dvom jedincom (adultus I a infans III). Spolu boli v hrobe deväti a v zásype objektov identifikovaní traja jedinci.

Hrob 10, muž (obr. 5: 4; tab. IV)

Objekty z mladšieho obdobia (objekt 474, 473) výrazne porušili kostru dospelého muža (maturus I), z ktorej sa zachovali rebrá, stavce, lopatka a časť kostí ľavej ruky. Z nálezovej situácie nie je jasné či kostra ležala na dne sídliskovej, alebo hrobovej jamy. Jediniec bol uložený na bruchu, ľavú ruku mal mierne pokrčenú vedľa tela. Orientácia J-S.

Hrob 11 (pôvodne označený ako objekt 696), žena?

(obr. 6: 1; tab. IV)

Zvyšky ľudských kostí sa zistili pri začisťovaní plochy. Hrobová jama nebola rozpoznaná. Z kostry (adultus) ležiacej na pravom boku sa zachovala časť panvy, časť hrudníka

a horné končatiny. Jediniec bol uložený na pravom boku v skrčenej polohe s orientáciou Z-V. Horné končatiny mal silno pokrčené pred telom, prsty rúk a dlane položené pod spánkovou časťou lebky. Kostrový materiál bol počas zemných prác na stavbe zničený.

Hrob 12

Pôvodne priradený k ludanickej skupine (*Kuzma/Jakab/Kopčeková 2010, 57*). Po prehodnotení bol skelet začlenený k nálezom zo sídliskovej jamy z doby bronzovej.

Hrob 13 (pôvodne označený ako objekt 465), žena?

(obr. 6: 2)

Zvyšky kostry (adultus) zistené počas začisťovania jamy z neskorej doby bronzovej, ktorou bola kostra porušená. Zachovali sa iba pokrčené kosti dolných končatín.

Kostrы v sídliskových jamách**Objekt 61 (hrob?), muž?** (obr. 6: 3)

Zvyšky kostí boli objavené v kultúrnej vrstve počas začisťovania okolia objektu z doby bronzovej. Zachovaná bola časť dolnej sánky, samotný skelet (adultus II) bol pravdepodobne zničený mladším zásahom.

Objekt 317, muž (obr. 6: 4; tab. V)

Sídlisková jama kruhového pôdorysu s konvexným tvarom stien a rovným dnom (pr. ú. 130 cm, pr. dna 140 cm, pr. max. 160 cm, hl. 70 cm). V hĺbke približne 50 cm od povrchu terénu bol v zásype objavený skelet muža (adultus II) s orientáciou S-J, tvárou na V. Kostra uložená v zásype približne 20 cm nad dnom. Jediniec bol do uložený na chrbte, ruky mal pokrčené v lakti a položené na hrudníku. Dolné končatiny boli takmer v zvislej polohe, opreté o vnútornú stenu objektu. V zásype jamy sa nachádzali štyri nádoby. Pri skelete bola umiestnená amfora a miniatúrna nádobka. Ďalšie dve misy, ako aj početný črepový materiál pochádzajú zo zasypu.

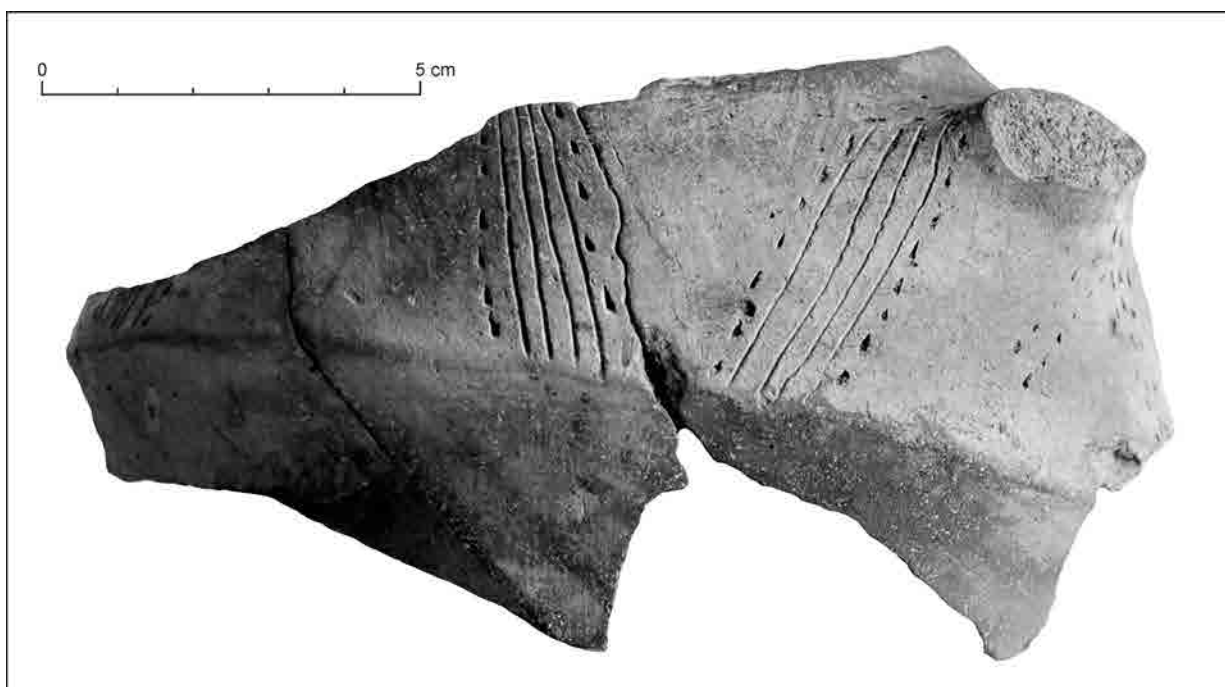
1. Amforovitá nádoba s rovným okrajom, krátkym nevýrazným hrdlom a esovitou profiláciou tela. Dve hrotité uchy vychádzajú od okraja nádoby smerom k pleciam. Na maximálnej vydutí sú umiestnené štyri valcovité výčnelky. Jemne plavená hlina s prímiesou sludy, farba sivohnedá, pr. ú. 10 cm, pr. dna 8 cm, v. 15,5 cm (obr. 9: 8; tab. V: 1).
2. Miniatúrna nádobka bikónického tvaru s dvomi vertikálnymi uškami vychádzajúcimi od okraja, dno rovné. Jemne plavený piesčitý materiál, farba sivohnedá, pr. ú. 5,2 cm, pr. dna 4,5 cm, v. 7 cm (obr. 9: 2; tab. V: 2).
3. Kónická misa so zaobleným okrajom a konvexným telom, dno rovné. Jemne plavený piesčitý materiál, farba tehlovočervená, pr. ú. 8,5 cm, pr. dna 3,2 cm, v. 4 cm (tab. V: 3).
4. Kónická misa so zaobleným okrajom a konvexným telom. Jemne plavený piesčitý materiál, farba tehlovočervená, pr. ú. 18,5 cm, pr. dna 6,2 cm, v. 8,4 cm. (tab. V: 4).

Objekt 350 (obr. 7: 1; tab. VI)

Jama okrúhleho pôdorysu (pr. ú. 100 cm, pr. dna 70 cm, hl. 80 cm) so šikmými stenami, ktoré sa zužujú smerom k rovnému dnu. Južná polovica objektu bola porušená



Obr. 7. Nitra, časť Mlynárce. 1 – samostatne umiestnené lebky v sídliskovom objekte 350; 2 – sídliskový objekt 521, kostra v extrémne skrčenej polohe na bruchu.



Obr. 8. Nitra, časť Mlynárce. Sídliskový objekt 521. Import skupiny Balaton-Lasinja.

mladším zásahom jamy z doby bronzovej. v sídliskovej jame boli postupne v rôznych hĺbkach zásypu objavené štyri ľudské lebky. Pri začisťovaní povrchu sa zistila lebka (L 1 – muž, adultus II), ktorá bola z časti zničená zemným strojom. V hĺbke asi 50 cm od povrchu boli objavené ďalšie dve lebky uložené vedľa seba (L 2 – žena? juvenis; L 3 – žena, juvenis). Štvrtá lebka (L 4 – adultus II) sa našla v hĺbke 50 cm od povrchu a situovaná bola bližšie k Z stene objektu.

Lebka 1 bola vyššie, ostatné tri sa nachádzali v rovnakej hĺbke zásypu, ani v jednom prípade nebola uložená na dne. Okrem lebiek sa v objekte nachádzali zvieracie kosti, štiepaná industria a hlinený predmet. Pod lebkou 4 sa po jej vyzdvihnutí našli blízko seba štyri kamenné úštepky a hlinený predmet srdcovitého tvaru s otvorom v strede.

1. Spolu päť úštepov s priemernou dĺžkou 3 cm. Mohli pochádzať z bližšie nešpecifikovaného nástroja (tab. VI: 1–5).
2. Hlinený predmet srdcovitého tvaru s okrúhlym otvorom v strede. Farba tehlovočervená, piesčité hrubozrnný materiál, dl. 5 cm, v. 5 cm, pr. otvoru 1 cm (tab. VI: 6).

Objekt 521, žena (obr. 7: 2; tab. VII)

Jama kruhového pôdorysu so šikmým tvarom stien a nepravidelným dnom (pr. ú. 155 cm, pr. dna 100–120 cm, hl. max. 70 cm). Výplň jamy tvorili dve zásypové vrstvy (tab. VII). Na spodnom svetlejšom zásype sa nachádzala ľudská kostra (adultus II) v polohe na bruchu, orientáciou Z-V, tvárou otočená ku dnu. Dolné aj horné končatiny boli extrémne skrčené, uložené pod hrudníkom jedinca. Následne ako sa jedinec dostal na dno jamy bol čiastočne zahádzaný hlinou, čo naznačuje zásyp druhej hlinito-pieskovej vrstvy hliny, ktorou kostru prikryli. V blízkosti kostry sa nachádzal fragment z nádoby s rytou výzdobou, ktorý je importom z okruhu kultúry Balaton-Lasinja (obr. 8; tab. VII: 1).

1. Fragment bikónickej nádoby s rytou výzdobou. Niekoľkonásobné ryté línie sú lemované malými vpichmi, ktoré sa nachádzajú buď samostatne v šikmých líniiach, alebo lemujú rytú líniu čiar. Jemne plavená hlina, farba hnedosivá (obr. 8; tab. VII: 1).

ANALÝZA

Hroby na sídlisku ludanickej skupiny

Na sídlisku v Nitre-Mlynárciach bolo preskúmaných spolu 12 hrobov a 16 skeletov patriacich ludanickej skupine (obr. 2). Pri 11 kostrách bola zachovaná takmer celá lebka ako aj postkraniálna kostra. Ďalšie tri kostry (hrob 9, 10, 13) boli zachované čiastočne. Uloženie troch jedincov predpokladáme pri hrobe 9, ktorý bol z dvoch strán výrazne zničený zásahom objektov z doby bronzovej, čím sa porušila situácia hrobu.

Jednoznačnú prevahu mali v hroboch na sídlisku kostry žien (11 kostier). Kostry mužov sa objavili v dvoch hroboch (hrob 9, 10).

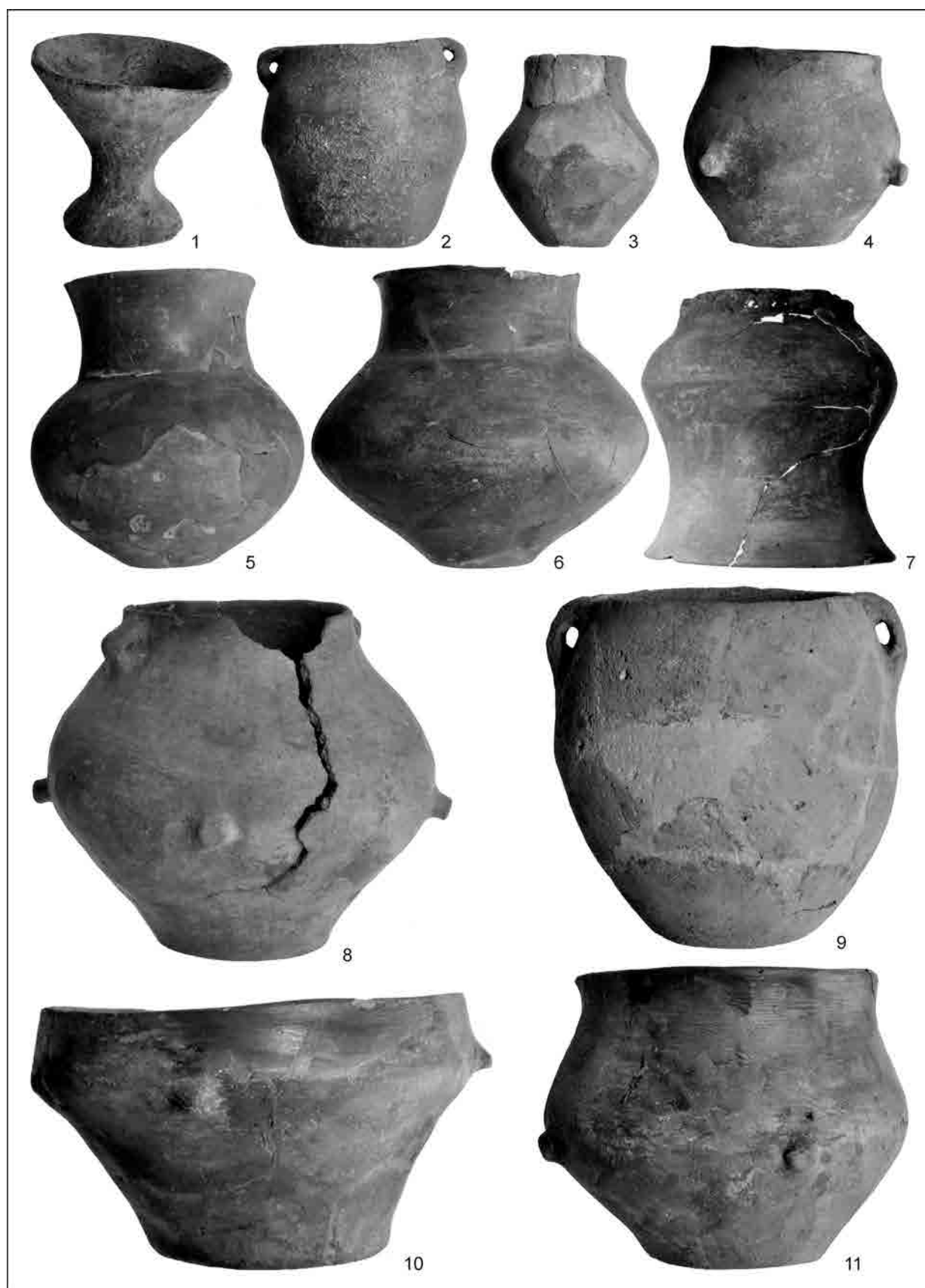
Hrobová jama

Hrobová jama bola rozpoznaná čiastočne iba v dvoch prípadoch (hrob 10, 13). Na sídliskách ludanickej skupiny sú výplne hrobových jám často identické s kultúrnou vrstvou. Obrisy sú v mnohých prípadoch zreteľné až pri dne spolu s kostrou jedinca. Pribúdajúce nálezy hrobov v areáli sídlisk poukazujú na ich mladší zásah do staršieho horizontu ludanickej skupiny.

Orientácia hrobov (kostier)

Pri orientácii hrobov sme dôsledkom nerozpoznania hrobových jám vychádzali z orientácie kostier. Z 12 hrobov bolo možné určiť orientáciu v 10 prípadoch s výnimkou hrobov 9 a 12, ktoré boli z veľkej časti zničené mladším zásahom. Prevládajúcim smerom bola orientácia JZ-SV, vyskytli sa však aj orientácie SV-JZ, J-S a Z-V (tab. 1). Ak ich porovnáme s orientáciami na súdobých náleziskách ludanickej skupiny v Jelšovciach, Branči a Výčapoch-Opatovciach pozorujeme na každom nálezisku preferovanie iného typu orientácie (Jelšovce SZ-JV, Branč JZ-SV a Z-V, Výčapy-Opatovce Z-V) ako aj existenciu rôznych odchýlok. Značná nejednotnosť a uvoľnenosť v orientácii hrobov sa spája s ich umiestnením v areáli sídlisk, kde si pochovávanie na rozdiel od regulárnych pohrebísk nevyžaduje dodržiavanie pohrebných zvyklostí. Na súvekých pohrebiskách preskúmaných v Potísi sledujeme prísne dodržiavanie základnej orientácie V-Z. Najmarkantnejšie sa to prejavuje na nekropolách tiszapolgárskej kultúry (Hódmezővásárhely-Kotacpart II, Deszk A, B: *Bognár-Kutzián* 1972; Tibava: *Šiška* 1964; Tiszapolgár-Basatanya: *Bognár-Kutzián* 1963; Veľké Raškovce: *Vizdal* 1977), kde je V-Z jednoznačne preferovaným typom bez výraznejších odchýlok. K uvoľňovaniu prísnych pravidiel v pochovávaní začína v bodrogkeresztúrskej kultúre (Pusztasivánháza: *Hillebrand* 1929; Tiszapolgár-Basatanya: *Bognár-Kutzián* 1963; Tiszavalk-Kenderföld: *Patay* 1978; Tiszavalk-Tetes: *Patay* 1979), kde zaznamenávame odchýlky od tradičnej orientácie V-Z, resp. JV-SZ.

Smerom na západ, v prostredí neolitických kultúr (kultúra s lineárnou keramikou, kultúra s vypichovanou keramikou, lengyelská kultúra), je na pohrebiskách sledovaná vyššia variabilita v orientácii hrobov. Rôznorodá orientácia v pochovávaní na sídliskách ludanickej skupiny tak nemusí súvisieť so situovaním hrobov na sídlisku, ale možno tu predpokladať vplyv tradícií a inklinovanie k západnej oblasti (*Šuteková* 2005, 326), prejavom čoho je menej striktné dodržiavanie pravidiel pri pochovávaní.



Obr. 9. Nitra, časť Mlynárce. 1, 10 – hrob 3; 2, 8 – sídliskový objekt 317; 3, 11 – hrob 8; 4 – hrob 4; 5 – hrob 7; 6, 7, 9 – hrob 1. Rôzne mierky.

Tabela 1. Nitra, časť Mlynárce. Vekové a pohlavné zastúpenie v hroboch a sídliskových objektoch. Legenda: a – číslo hrobu alebo sídliskového objektu; b – pohlavie; c – jedinec; d – vek; e – orientácia; f – tvár; g – uloženie. Skratky: Ž – žena; M – muž; D – dieťa; P – pravý bok; Ľ – ľavý bok; B – brucho; CH – chrbát; SL – samostatná lebka; s – skrčený; ss – silno skrčený (upravené podľa Kuzma/Jakab/Kopčeková 2010, tabeľa 1–3).

a	b	c	d	e	f	g
1	Ž	–	maturus II	JZ-SV	JV	Ps
2	Ž	1	juvenis	JZ-SV	J	Ľss
2	Ž	2	adultus I	JZ-SV	J	Ľss
3	Ž	–	adultus I	JZ-SV	JV	Pss
4	Ž	–	adultus II	Z-V	S	Ls
5	Ž	–	juvenis	JZ-SV	J	Ľss
6	Ž	1	adultus I	SZ-JV	V	Ľss
6	–	2	infans II	SZ-JV	V	Ľs?
7	Ž	–	adultus II	SZ-JV	J	Pss
8	Ž	–	maturus I	JZ-SV	V	Pss
9	M	1	maturus I	SZ-JV?	?	?
9	Ž?	2	adultus I	?	?	?
9	–	3	infans III	?	?	?
10	M	–	maturus I	J-S	?	B
11	Ž	–	adultus	Z-V	–	Pss
13	Ž?	–	adultus	?	?	?
61	M?	–	adultus II	–	–	–
317	M	–	adultus II	V-Z	S?	CH
350	–	L 1	adultus II	–	–	SL
350	Ž	L 2	juvenis	–	–	SL
350	Ž	L 3	juvenis	–	–	SL
350	–	L 4	adultus II	?	–	SL
521	Ž	–	adultus II	Z-V	S	B

Poloha kostier

Uloženie a poloha bola v Nitre-Mlynárčiach rozpoznaná pri 12 skeletoch. Vo všetkých prípadoch ide o kostry žien a detí (tabela 1). Na ľavom boku sa nachádzalo šesť žien a dve deti, na pravom boku boli uložené štyri ženy. V prípade iba dvoch mužských kostier bol prvý jedinec uložený na bruchu (hrob 10; obr. 5: 4; tab. IV) a v druhom prípade (hrob 9; obr. 5: 3; tab. IV) nebolo možné vzhľadom na torzovitost' určiť uloženie kostry v hrobe, resp. vo viachrobe. Uloženie kostier na pravom a ľavom boku bez náznaku príslušnosti k pohlaviu je pozorované pre celú oblasť rozšírenia ludanickej skupiny. Odlišné zvyky nachádzame na súvekých pohrebiskách tiszapolgárskej a bodrogheresztúrskej kultúry v Potisí, kde uloženie kostier jednoznačne potvrdzuje odlišenie mužského a ženského pohlavia aj po smrti. Muži sú tu pochovaní na pravom, ženy na ľavom boku. Je to prísne dodržiavané a odchýlky sú tu skôr výnimkou. V priestore SZ a Z od Dunaja sú v neolite a eneolite pravidlá v pochovávaní me-

nej striktné. Pre porovnanie s Potisím tu chýbajú samostatné pohrebiská v staršom eneolite, avšak na neolitických pohrebiskách (napr. Nitra: Pavúk 1972; Svodín: Němejcová-Pavúková 1986; Zengővárkony: Dombay 1960) je pozorované pochovávanie bez striktných pravidiel a orientácia skrčencov na pravom a ľavom boku je tu príznačná pre mužské aj ženské hroby.

Zvyk ukladať jedincov v hroboch do skrčenej polohy začína v neolite a pokračuje v priebehu eneolitu až staršej doby bronzovej. Pri klasifikácii skrčencov s použitím parametrov orientácie mŕtveho a uloženie na pravom a ľavom boku bolo doposiaľ A. Häuslerom (2001, 210) vytvorených až 52 kombinácii uloženia kostier. Odlišenie jednotlivých typov hrobov, spôsob uloženia zosnulého a poloha kostry sa pokladá za veľmi dôležité pri rozpoznávaní časových špecifík a teritoriálnych odlišností v pohrebných zvykoch (Häusler 2001, 212).

Pri hroboch ludanickej skupiny sa stretávame s minimálne tromi, ale aj s viacerými typmi uloženia zomrelého do hrobu.

V Nitre-Mlynárčiach boli na základe skrčenia kostry rozpoznané tri typy uloženia mŕtveho:

Typ A tvorí najpočetnejšiu skupinu jedincov v hroboch. Ide o kostry uložené do hrobu v skrčenej polohe na boku, pričom lýtková časť dolných končatín bola silno pokrčená a pritlačená ku stehenným kostiam nôh, ktoré boli prisunuté k panve (hrob 2 – jedinec 1, obr. 3: 3, tab. I; hrob 3, obr. 4: 2, tab. II; hrob 6 – jedinec 1, obr. 4: 3, tab. IV; hrob 8, obr. 5: 2, tab. III).

Typ B predstavujú hroby tzv. extrémnych skrčencov, kde sú horné a najmä dolné končatiny silno pokrčené a pritiahnuté tesne k hrudníku (hrob 5, obr. 4: 4, tab. III; hrob 7, obr. 5: 1, tab. III).

Typ C sú kostry skrčencov uložené do hrobu v mierne skrčenej polohe na boku, dolné končatiny boli pokrčené iba nepatrne, takmer vystreté (hrob 1; obr. 3: 1, 2; tab. I).

Prvé dve skupiny sú pri hroboch ludanickej skupiny najčastejšie. Najmä v súvislosti s extrémne skrčenými skeletmi sa uvažuje o nich ako o menej významných jedincoch s nižším spoločenským statusom, preto boli ukladani do jám menších rozmerov, do ktorých boli v silno skrčenej polohe vtesnaní. Na sídlisku ludanickej skupiny v Nitre-Mlynárčiach neboli hrobové jamy rozpoznané, a tak úmysel extrémneho skrčenia niektorých zomrelých ako vyjadrenie spoločenského statusu zostáva nejasný. Odpoveďou by snáď mohli byť niektoré hroby ludanickej skupiny v Jelšovciach, v ktorých sa nachádzali extrémne skrčení jedinci. Obrisy rozpoznávaných hrobových jám tu boli mnohokrát podstatne väčšie ako samotné telo skrčenca uloženého do hrobovej jamy (hrob 73, 117, 141, 144; Pavúk/Bátora 1995, 72–76). Aj po uložení hrobovej výbavy tu zostáva voľné miesto, čo naznačuje, že jamy nemuseli byť hĺbené podľa telesných rozmerov zosnulého alebo podľa jeho statusu v spoločnosti. Spôsob uloženia mŕtveho do jamy mohol byť často určený až počas samotných obradov spojených s pohrebom, kedy už jama pravdepodobne existovala.

Okrem uloženia jedincov v skrčenej polohe na pravý alebo ľavý bok sa v Nitre-Mlynárčiach vyskytlo aj netradičné uloženie na brucho (hrob 10; obr. 5: 4; tab. IV) a na chrbte, resp. poloha skrčenec na chrbte (hrob 2 – jedinec 1, obr. 3: 3, tab. I; hrob 8, obr. 5: 2, tab. III).

Atypické je uloženie kostry v hrobe 10 (obr. 5: 4; tab. IV), ktorá bola z veľkej časti porušená mladším zásahom. Zachovaná časť skeletu muža pozostávala z hrudníka, stavcov a necelých horných končatín. Ich uloženie jednoznačne potvrdzuje polohu na brucho. Ide o nezvyčajný jav, vymykajúci sa z rámca zaužívaných zvyklostí. Tento druh ulo-

ženia sa spomína hlavne v súvislosti s nepietnym pochovávaním a častejšie ide o skelety umiestnené v sídliskových objektoch. S uložení jedinca do hrobu na brucho sa v ludanickej skupine stretávame zriedkavo (Branč, hrob 271: Lichardus/Vladár 1964, 101, 102; Jelšovce, hrob 72, 262: Pavúk/Bátora 1995, 72, 83).

Častejšie sa objavuje typ uloženia v skrčenej polohe na chrbte. V Nitre-Mlynárčiach boli zaznamenané dva prípady (hrob 2 – jedinec 1, obr. 3: 3, tab. I; hrob 8, obr. 5: 2, tab. III). Ďalšie nálezy sú známe z Dudiniec (hrob 1?: Balaša 1959, 33), z Branča (hrob 158: Lichardus/Vladár 1964, 96, 97, 103) a z Nitry-Chrenovej (hrob 3: Gabulová/Bistáková/Jakab 2013, 61, obr. 9). S uložení skeletov na chrbte sa stretávame vo všetkých kultúrach od stredného neolitu a uvažuje sa tu o vplyve z nemeckej oblasti Porýnia, z prostredia kultúry s lineárnou keramikou. V tejto oblasti sa nachádzajú aj pohrebiská s prevahou jedincov v natiahnutej polohe na chrbte (Zalai-Gaál 2010, 60; Zápotocká 1998, 165). V oblasti Potisia sú jedinci uložení na chrbte skôr výnimkou. Známe sú prípady z najstaršej fázy tiszapolgárskej kultúry na pohrebisku Tiszapolgár-Basatanya (Lichter 2001, 227). Od mladšej fázy tiszapolgárskej kultúry počet jedincov uložených na chrbte postupne ubúda a v bodrogkeresztúrskej kultúre sú zosnulí ukladani už iba na bok (Šuteková 2005, 324). Na sídliskách ludanickej skupiny sa stretávame s trochu odlišným (modifikovaným) prejavom uloženia jedinca na chrbát, avšak s mierne skrčenými nohami na bok (hrob 2, obr. 3: 3, tab. I; hrob 8, obr. 5: 2, tab. III).

Organické obaly

Poloha jedincov v hroboch, ich uloženie a orientácia skeletu sú dokladom postmortálneho zaobchádzania s telom za účelom dosiahnutia správnej polohy. Predpokladáme tiež, že zomrelí boli ukladani do hrobu v organickom obale či už v rakve, tkanive, alebo inej organickej súčasti, ktoré sa však zachovávajú iba zriedkavo. Z prostredia ludanickej skupiny, ako aj zo starších pohrebísk lengyelskej kultúry a im súvekých kultúrach zatiaľ nemáme priame doklady o ukladani zosnulých do rakvy a o zabalení tela do tkaniva alebo uloženia na organické lôžko. Určité indície ako napríklad zvýšená pozícia nôh (hrob 12) na pohrebisku Tiszapolgár-Basatanya naznačuje prítomnosť organickej podložky (Meisenheimer 1989, 27). Jednoznačnejší príklad je zo sídliska tiszapolgárskej kultúry Vésztő-Mágor, kde sa v hroboch zachovali odtlačky, ktoré dokladajú zabalenie mŕtvych do rohoží, kože alebo textilu (Hegedüs/Makkay 1987; Šuteková 2004, 42).

V Nitre-Mlynárčiach môžeme uvažovať o existencii organickej podložky v hrobe 1 pod nohami a v hrobe 7 pod hlavou jedinca.

V hrobe 1 (obr. 3: 1, 2) sa pod stehennými kosťami dolných končatín jedinca nachádzala roztláčaná nádoba. Uloženie nádoby naznačuje jej primárnu polohu pod nohami jedinca, ktoré boli na nádobe položené. Ak plnila funkciu nádoby ako schránky na potravu alebo nápoj, uložením nôh jedinca na nádobu by sa prevrátila a rozbila. Možná existencia organickej podložky (výstelky) pod nohami by nádobu spevnila, a tak zabránila jej rozbitiu. Podobný prípad bol zaznamenaný pri hrobe 7 (obr. 5: 1; tab. III). Tu sa pod lebkou jedinca nachádzal tenkostenný pohár. Objavený bol pod lebkou až po jej vyzdvihnutí zo zeme. V tomto prípade možno uvažovať o existencii organickej podložky pod hlavou, čím sa zabránilo rozbitiu nádoby v prípade, ak slúžila ako obal na potraviny alebo nápoj.

Viachroby

Častým javom na sídliskách je existencia dvoj a viachrobov. Tento fenomén je známy nielen na sídliskách ludanickej skupiny, ale v celej Karpatskej kotline počas neolitu a v staršom a strednom eneolite. Na každom väčšom skúmanom sídlisku ludanickej skupiny sa stretávame s minimálne jedným, ale aj s viacerými dvojhrobmi, ojedinele aj s trojhrobmi.

V Nitre-Mlynárčiach boli preskúmané dva dvojhroby (hrob 2, 6) a jeden trojhrob (hrob 9).

V hrobe 2 (obr. 3: 3; tab. I) boli pochované dve ženy a v hrobe 6 žena s dieťaťom (obr. 4: 3; tab. IV). S uložením dvoch jedincov do spoločnej hrovej jamy sa stretávame aj na súdobých sídliskách v Jelšovciach (hrob 128, 216: *Pavúk/Bátora* 1995, 73, 74, 79) a Branči (hrob 262: *Lichardus/Vladár* 1964, 100, 101). Ich najvyšší počet však evidujeme na sídlisku vo Výčapoch-Opatovciach (hrob 1, 3, 5, 7: *Porubský* 1955, 437–442). Najčastejšie je pochovaný do spoločného hrobu dospelý jedinec spolu s dieťaťom (Jelšovce, Výčapy-Opatovce), vyskytujú sa však aj prípady uloženia dospelých jedincov rovnakého (Jelšovce), ale aj opačného pohlavia (Výčapy-Opatovce).

Dvojhroby, prípadne trojhroby evidujeme už v období neolitu. V kultúre s lineárnou keramikou aj v lengyelskej kultúre sa dvojhroby vyskytujú, tvoria však zanedbateľné percento z celkového počtu hrobov. v prevažnej väčšine dvojhrobov na pohrebiskách lengyelskej kultúry v Maďarsku sa nachádza dospelý jedinec s dieťaťom a v troch hroboch sa nachádzali dokonca tri skelety (Zengővárkony, hrob 88: *Dombay* 1960, 77). V menšom počte sa objavujú aj dvaja dospelí v spoločnej jame

(Lengyel I, hrob 96, 112: *Wosinszky* 1885–1890, 50, 65). Vo väčšine prípadoch sa nedá dokázať, či ide o rodinných príslušníkov, ktorí zomreli v rovnakom čase. Možno tak uvažovať iba v prípade hrobov žien pochovaných spolu s novorodencom (Villánykövesd, hrob 10; Mórág, hrob 7: *Zoffmann* 1968), ktorí zomreli počas pôrodu alebo v krátkom období po ňom (*Zalai-Gaál* 2010, 35). Zvyk pochovávať zomrelých do spoločnej jamy sa zvýšil v období eneolitu a najviac hrobov zaznamenávame v staršom eneolite na sídliskách ludanickej skupiny, ako aj v nasledujúcej badenskej kultúre. Na staroeneolitických pohrebiskách v Potísi sa viacnásobné pochovávanie objavuje zriedkavo. V tiszapolgárskej kultúre sa vyskytli prevažne viachroby, kde bol pochovaný dospelý jedinec s dieťaťom (Hódmezővásárhely-Kotacpart II, hrob 10, 11: *Nevizánsky* 1984, 265; Tiszapolgár-Basatanya, hrob 13, 35: *Bognár-Kutzián* 1963, 54–56, 84–87). Podobne v bodrogresztúrskej kultúre sú prípady dvojhrobov zriedkavé (Tiszapolgár-Basatanya, hrob 107, 143: *Bognár-Kutzián* 1963, 182–184, 218).

S uložením troch skeletov do spoločnej jamy sa na pohrebiskách neolitu (Blučina: *Podborský* a kol. 1993, 88; Nitra, hrob 48–50: *Pavúk* 1972, 16, 17) a eneolitu (Tiszapolgár-Basatanya, hrob 101: *Bognár-Kutzián* 1963, 175–178) stretávame zriedkavejšie ako s dvojhrobmi. Ich počet je nižší a ich nárast pozorujeme v období eneolitu, podobne ako pri dvojhroboch (*Nevizánsky* 1985a, 260). Na pohrebisku badenskej kultúry v Budakalásze sa zistilo až 31 dvojhrobov (*Nevizánsky* 1985a, 256) a vyšší počet pozorujeme aj v hrobách na sídliskách ludanickej skupiny. Za nárastom zvyku pochovávať do spoločnej jamy viacerých jedincov sa predpokladajú určité skryté rituály alebo praktické dôvody. Ak by išlo o pochovávanie rodinných príbuzných, znamenalo by to časté časovo súbežné úmrtia členov rodiny (*Šuteková* 2004, 92). Môže ísť o jedincov, ktorí síce zomreli v rovnakom čase a pochádzajú z jednej osady, ale neboli v príbuzenskom vzťahu. Pochovanie do spoločnej jamy by v tomto prípade znamenalo vyhlásenie iba jednej jamy, čo je rýchlejšie a praktickejšie najmä v zimnom období. Nemôžeme tiež vylúčiť, že pochovávanie viacerých jedincov v jednej jame je dokladom príbuzenského vzťahu zomrelých, ktorých pochovali spoločne. Nemusí však vždy ísť o súčasné pochovanie, ale následné pochovávanie s odstupom niekoľkých mesiacoch až rokov. V hrobách na sídliskách ludanickej skupiny nálezové situácie neumožňujú jednoznačne potvrdiť súčasnosť alebo následnosť dvoch, resp. viacerých jedincov v spoločnej jame. Neskorší zásah do objektu nie je vždy pozorovaný v sfarbení zásypu alebo superpozíciou v pôdoryse a treba si všímať najmä uloženie skeletov v hrobe.

Takéto následné pochovanie bolo pozorované na sídlisku kultúry lievikovitých pohárov vo Vávrovciach pri Opave, kde ku kostre ženy neskôr s odstupom času pochovali dieťa, ktoré čiastočne porušilo skelet dospeléj ženy (Šmíd 2002, 384). Podobný príklad je snáď aj hrob 2 v Nitre-Mlynárčiach (obr. 3: 3; tab. I), kde bolo v uložení kostier zistené ich čiastočné prekrytie. Z nálezovej situácie je po začistení kostier pozorované, že kostra staršej ženy (jedinec 2) bola čiastočne prekrytá skeletom mladšej ženy (jedinec 1). Možno tu uvažovať o následnom pochovaní, kedy by bol jedinec 2 (staršia žena) uložený do hrobu ako prvý a následne bol uložený druhý jedinec 1 (mladšia žena), pričom došlo k ich čiastočnému prekrytiu. Naďalej zostáva nejasné či boli obe ženy v tomto prípade pochované súčasne, alebo ide o následné pochovanie s odstupom určitého obdobia (mesiace, roky).

Hrobová výbava

Do hroboch na sídliskách ludanickej skupiny boli spolu s telom mŕtveho ukladané aj hrobové prídatky, ktoré sú odrazom spoločnosti a jej zvykov. Popredné miesto v hrobovej keramike tvoria nádoby. Najčastejšie nachádzame pri kostrách misy, misy na nôžke, hrnce, vázovité nádoby, poháre a pokrievky. Na sídlisku v Nitre-Mlynárčiach možno s istotou zaradiť k hrobovým prídatkom iba celé nádoby alebo fragmenty nádob, ktoré sa nachádzali bezprostredne pri kostrách. Zásyp hrobov bol totožný s kultúrnou vrstvou, preto sa ostatný materiál (prevažne úštepky) mohol dostať do hrobov sekundárne z vrstvy. V hroboch ludanickej skupiny sa nachádzajú priemerne 1–3 nádoby, vyskytujú sa však aj hroby s vyšším počtom nádob (Branč, hrob 262, päť nádob: *Lichardus/Vladár* 1964, 101; Jelšovce, hrob 232, šesť nádob: *Pavúk/Bátora* 1995, 79–81; Nevidzany, päť nádob: *Bátora* 1982, 435; Dudince, hrob 1, päť nádob, hrob 2, šesť nádob: *Balaša* 1959, 33–35). Keramika v hroboch je dokladom vkladania potravín k zosnulému, resp. existencie pohrebnej hostiny (Šuteková 2004, 42). Určitý druh nádob bol používaný na istý druh potravín. Keramika nachádzaná v hroboch je odrazom keramickej produkcie obyvateľstva ludanickej skupiny. Pomerne časté sú v hroboch ludanickej skupiny tenkostenné poháre (obr. 9: 5, 6; tab. I: 1/2; III: 7/1) a misy na nízkej kónickej nôžke (obr. 9: 1; tab. II: 3/2). Okrem nádob slúžiacich ako obal na potraviny sa do hrobov často kládli aj miniatúrne nádobky (obr. 9: 2, 3; tab. III: 8/2). Nepredpokladá sa u nich funkcia schránky na potraviny, avšak ich častý výskyt v hroboch poukazuje, že boli dôležitou súčasťou keramickeho riadu.

Rozmiestnenie nádob nebolo pravdepodobne určené presne, ale záviselo od voľného miesta, ktoré sa vytvorilo po uložení tela zomrelého. Do hrobu boli nádoby vkladané až po uložení telesnej schránky mŕtveho. Jednoznačným dokladom je nádoba uložená v rukách zomrelého z hrobu 8 v Nitre-Mlynárčiach (obr. 5: 2; tab. III). Vyskytlo sa aj niekoľko prípadov, kedy bola nádoba nájdená pod kostrou jedinca, najčastejšie pod hlavou alebo nohami (obr. 3: 1, 2). V tomto prípade mohla byť vložená do hrobu skôr ako telo, alebo bola umiestnená pod kostru až po jej uložení do hrobu. Dôvod uloženia časti keramickeho riadu pod skeletom môže súvisieť so zvykmi a pohrebným rituálom alebo aj nedostatkom voľného miesta v okolí tela zomrelého.

Nízky počet známych hrobov ludanickej skupiny a nedostatočná hrobová výbava neumožňuje v období ludanickej skupiny vypovedať o sociálnom rozvrstvení spoločnosti a majetkových vzťahoch v takej miere, ako to sledujeme na pohrebiskách v Potiši. Existenciu výrazných majetkových rozdielov vo vtedajšej spoločnosti, ako aj existenciu organizovanej spoločnosti (Nevizánsky 1984, 294) naznačuje najmä na pohrebiskách tiszapolgárskej kultúry vybavenosť hrobov, kvalita a kvantita hrobovej výbavy.

Intencionálne zásahy na kostrách

V prípade kostrových pozostatkov zo sídliska ludanickej skupiny v Nitre-Mlynárčiach sa stretávame s veľkým množstvom stôp po úmyselných prejavoch násilia (najmä na lebkách). Antropologický materiál bol podrobne analyzovaný J. Jakabom a výsledky boli čiastočne publikované (Kuzma/Jakab/Kopčeková 2010, 58–61). Nitra-Mlynárce sú po Jelšovciach (Jakab 1995, 151–178) druhou lokalitou ludanickej skupiny, kde sa uskutočnila podrobná antropologická analýza väčšieho počtu kostrových nálezov (Kuzma/Jakab/Kopčeková 2010, 59).

Na kostrách sa zistil neobvykle veľký počet nevyhojených, prevažne smrteľných zranení. Zranenia boli zistené na kostrách pochádzajúcich z jám, ako aj z hrobov. Stopy po nevylicených priamych a nepriamych zlomeninách, tzv. perimortálneho obdobia sa zistili najmä na lebkách. U jedincov v hroboch v Nitre-Mlynárčiach boli identifikované na kostiach ôsmich lebiek (šesť žien, jeden muž, jedno dieťa) a štyroch postkraniálnych skeletoch (tri ženy, jeden muž; Kuzma/Jakab/Kopčeková 2010, 60). Takmer každý jedinec pochovaný na sídlisku zomrel násilnou smrťou. Túto skutočnosť ešte umocňuje ďalší poznatok, že väčšinu pochovaných tvorili ženy (13 hrobov – 10 žien), skelety mužov sa našli v dvoch hroboch. Neúplný skelet muža pochádza z hrobu 9 (obr.

5: 3; tab. IV) a hrobu 10 (obr. 5: 4; tab. IV). V oboch hrobách sa nachádzali skelety starších mužov zaradených do kategórie *maturus*, pričom dospelí muži vo veku *adultus* na sídlisku (s výnimkou sídliskového objektu 317) chýbajú. Antropologická analýza preukázala, že muž v hrobe 10 mal závažné ochorenie chrčtice, kĺbov a musel byť odkázaný počas života na pomoc iných (Kuzma/Jakab/Kopčeková 2010, 60). V súčasnosti nie je možné zodpovedať, kde boli pochovaní ostatní muži z osady a prečo sa na sídliskách nachádzajú najmä hroby žien. Na sídlisku v Branči boli v prevažnej väčšine hrobov pochovaní nedospelí jedinci, v Nitre-Mlynárčiach to boli ženy. V Jelšovciach boli v hrobách pochovaní muži aj ženy. V Nitre-Mlynárčiach a Jelšovciach boli zistené takmer na každej kostre stopy po smrteľných zraneniach.

Kostry v sídliskových jamách

Ukladanie mŕtvych do jám je v ludanickej skupine častým javom a pokladáme ho za súčasť rituálnych praktík vtedajšej spoločnosti. Pochovávanie v sídliskových jamách predstavuje v porovnaní s hrobmi v areáli sídliska veľmi rôznorodú skupinu. Rozoznávame pietne a nepietne uložených jedincov.

Nepietne uloženie do jamy sa spája s dokladom rituálu, antropofágie, obety, výsledkom bojových stretnutí atď. Pietne uloženie podľa rovnakých pohrebných rituálov, aké sledujeme na pohrebiskách, môže súvisieť s praktickosťou a s tým, že jama bola sekundárne využitá na pohreb (v zimnom období, potreba rýchleho pochovania a iné).

Na sídlisku v Nitre-Mlynárčiach sa spolu v troch sídliskových jamách našli kostrové zvyšky šiestich jedincov. V objekte 350 boli umiestnené lebky štyroch jedincov. Skelety dvoch jedincov objavených v objektoch 317 a 521 sú spájané s nepietnym uložením. Naznačuje to poloha kostry, jej uloženie, ale aj stopy po perimortálnych zraneniach na kostiach.

Objekt 317

V objekte 317 (obr. 6: 4; tab. V) sa nachádzala kostra dospelého muža, uloženého na chrčte vo vystretej polohe, s rukami položenými na hrudníku a s dolnými končatinami vo vyššej úrovni jamy. Kostra bola uložená v jame na vrstve hliny, ktorou už bola jama sčasti zasypaná. Uloženie nôh v jame naznačuje čiastočný zásyp, ktorým bola jama vyplnená ešte pred umiestnením jedinca. Nohy boli položené na existujúcu výplň jamy a zároveň opreté o vnútornú stenu objektu. Z nálezovej situácie je nejasné či ide o pietne, alebo nepietne uloženie jedinca. Poloha skeletu na chrčte s rukami na hrudníku sa

v klasických hrobách ludanickej skupiny na sídliskách vyskytuje zriedkavo. Známý je jedinec uložený v sídliskovej jame na chrčte z Jelšoviec (objekt 434: Pavúk/Bátora 1995, 48, 50). Ďalší príklad uloženia na chrčte je známy zo sídliska jordanovskej kultúry v Slavoníne-Záhradách, kde bol dospelý jedinec uložený spolu s dieťaťom vo vystretej polohe na chrčte (Kalábková 2010, 63).

Na súvekých pohrebiskách tiszapolgárskej a bodrogeresztúrskej kultúry v Potisí, ale aj na pohrebiskách v staršom období v oblasti Karpatskej kotliny sa s týmto druhom uloženia nestretávame.

Pietne uloženie zomrelého s hrobovou výbavou do jamy môžu v prípade objektu 317 naznačovať celé nádoby, ktoré boli objavené pri skelete jedinca ako aj v zásype. Väčšia nádoba sa nachádzala pri lebke (obr. 6: 4; tab. V: 1), menšia nádobka (tab. V: 2) pri rukách zomrelého a ďalšie dve misy (tab. V: 3, 4) boli objavené v zásype. Na existenciu hrobovej výbavy snád poukazuje miniatúrna nádobka (tab. V: 2), ktorá sa často nachádza v hrobách ludanickej skupiny ako súčasť keramického riadu mŕtveho jedinca. Umiestnenie zomrelého do jamy v netradičnej polohe teda nemuselo znamenať nepietnosť javu, ale mohlo byť vyvolané potrebou rýchleho pohrebu (nákazlivá choroba, v období vojnového konfliktu a iné). s tým je spojené aj nedodržanie niektorých pravidiel (najmä skrčená poloha) pri pochovaní.

Objekt 521

Druhý objekt s kostrou jedinca (obr. 7: 2; tab. VII) na sídlisku v Nitre-Mlynárčiach poukazuje na nepietne zaobchádzanie s telom zomrelého. Na dne sídliskovej jamy sa nachádzala kostra muža v extrémne skrčenej polohe na bruchu, tvárou otočenou ku dnu. Dolné aj horné končatiny boli pritiahnuté k hrudníku. Po umiestnení jedinca do jamy telo čiastočne zahádzali hlinou, čo naznačuje zásyp spodnej vrstvy, ktorou kostru prikryli. v blízkosti kostry sa našiel fragment nádoby, ktorý je importom z prostredia kultúry Balaton-Lasinja (obr. 8; tab. VII: 1). Skelety pohodené v jamách na bruchu sú známe už od neolitu. Pochádzajú zo sídlisk kultúry s lineárnou keramikou (Olšany: Čížmář 2006, 16; Würnitz: Lenneis 1981, 23) z ludanickej skupiny (Branč, hrob 271: Lichardus/Vladár 1964, 92, 101) a badenskej kultúry (Svodín, objekt 1158: Němejcová-Pavůková 1982, 202–205). Väčšina kostier pochádzajúca z jám bola uložená na bruchu vo vystretej polohe (Branč, Svodín). Poloha kostry v objekte 521 na sídlisku v Nitre-Mlynárčiach poukazuje na potrebu dosiahnutia maximálneho skrčenia jedinca v jame. Nemožno vylúčiť, že jedinec bol polámaný, zviazaný, prípadne

do niečoho zabalený a následne umiestnený v jame. Ide o polohu, ktorá znemožňuje akýkoľvek pohyb, ktorého cieľom mohlo byť zabrániť návratu mŕtveho medzi živých.

Objekt 350

Častým javom na súdobých pohrebiskách v Karpatskej kotline je absencia lebky v hrobe, čo sa pripisuje najmä kultovým dôvodom. Vyskytujú sa však aj opačné prípady, kedy nachádzame na pohrebiskách a sídliskách iba samostatné ľudské lebky bez skeletu. Izolované štyri lebky boli objavené aj v sídliskovej jame v Nitre-Mlynárčiach (objekt 350; obr. 7: 1; tab. VI). Do jamy boli nahádzané postupne, o čom svedčí rôzna hĺbka zásypu, v ktorej sa vyskytovali. Pod nimi bolo po ich vyzdvihnutí vedľa seba objavených päť úštepov (tab. VI: 1–5) a hlinený predmet srdcovitého tvaru s otvorom v strede (tab. VI: 6). Tieto predmety môžu byť dokladom hrobovej výbavy snád kultového významu. Pravdepodobne ide o doklad určitého rituálu, spojeného s kultom. Dokladajú to najmä početné štiepne lomy na lebkách pochádzajúce z perimortálneho obdobia.

Hromadné nálezy lebiek v jame sú známe zo sídliska kultúry s lineárnou keramikou v Cézavy pri Blučine (štyri lebky: *Jelínek* 2009, 26; *Ondráček/ Podborský* 1954; *Tihelka* 1956). Štyri lebky boli nájdené aj na lokalite Lengyel v Maďarsku (*Jelínek* 2009, 26; *Zalai-Gaál* 2009, 16). V oboch prípadoch boli lebky obhorené a položené na popolovitej vrstve, resp. ohnisku.

Pochovanie izolovanej lebky sa často vyskytuje na pohrebiskách lengyelskej kultúry v Maďarsku (Aszód, Lengyel, Móragy, Zenkóvárkony: *Zalai-Gaál* 1984, 26; 2009, 55; 2010, 15), v prostredí kultúry s moravskou–maľovanou keramikou (Střelice-Bukovina, Hlúboké Mašůvky, Dobšice: *Podborský a kol.* 1993, 136) a na pohrebiskách tiszapolgárskej a bodrogkeresztúrskej kultúry (*Nevizánsky* 1985b, 69, 70). Zaujímavý je vyšší počet samostatných lebiek (päť kusov) na sídlisku kultúry lievikovitých pohárov v Malotrásich (*Černá/Velímský* 1991, 57; *Pleiner a kol.* 1978, 241; *Pleslová/Knor* 1964, 476).

Časté nálezy samostatných lebiek sú dokladom manipulácie s ľudskou lebkou. Spájané sú s rôznymi rituálmi, s kultom uctievania mŕtvych predkov ako aj s koncentráciou nadprirodzenej sily práve v oblasti hlavy (*Zalai-Gaál* 2010, 7).

V súvislosti s uložením samotnej lebky do hrobu, resp. do jamy sa uvažuje aj o symbolickom pohrebe. Ide o prípad, kedy by pochovanie celého tela na rodinnom pohrebisku bolo problematické v dôsledku smrti jedinca ďaleko od domova (*Bognár-Kutzián* 1963, 362; *Nevizánsky* 1985b, 69).

VYHODNOTENIE

Z prostredia ludanickej skupiny a celého epilengyelského komplexu zatiaľ nie sú doklady existencie extramurálnych pohrebísk. Prevažne ide o ľudské kostry, resp. ich časti umiestnené v areáli sídliska v hroboch alebo v sídliskových jamách. V prípade samostatných hrobov ide o kostry jedincov v skrčenej polohe na ľavom alebo pravom boku, s rôznou orientáciou bez prísneho dodržiavanie pravidiel a menej honosnou hrobovou (kvalitou aj kvantitou) výbavou, akú poznáme zo súvekých pohrebísk tiszapolgárskej a bodrogkeresztúrskej kultúry v Potisí.

V období od eneolitu sa uvažuje o celkovej prestatbe sídliskovej štruktúry. Spája sa to so zmenou klimatických podmienok, zmenou v hospodársko-ekonomickej oblasti a s potrebou prispôbiť sa novým podmienkam. Táto zmena sa musela odraziť aj v duchovnej sfére, čo sa odzrkadlilo v spôsobe pochovávaní na sídliskách. Skelety na sídliskách sú v celom epilengyelskom kultúrnom komplexe zatiaľ jediným dokladom duchovných predstáv a vzťahu k zomrelým členom spoločnosti. Východne od Dunaja dochádza vo včasnom eneolite ku konečnému oddeleniu hrobov od osád (*Bognár-Kutzián* 1963, 436). V priestore západne od Dunaja (epilengyelský kultúrny komplex) sa s touto zmenou spája nárast počtu hrobov na sídliskách.

S výnimkou epilengyelských kultúrnych skupín je existencia extramurálnych pohrebísk doložená v okolitých súvekých kultúrach (tiszapolárska kultúra, bodrogkeresztúrska kultúra, kultúra lievikovitých pohárov) a pohrebiská sú známe aj v nasledujúcej badenskej kultúre (Alsónémedi, Center, Fonyód, Hodmezővásárhely atď.). Na týchto pohrebiskách (podobne ako v ludanickej skupine) existujú v pohrebných rituáloch spoločné ukazovatele, akým je napríklad uloženie v skrčenej polohe a hrobová výbava. Možno tak predpokladať, že pohrebné rituály tvorili v ludanickej skupine dôležitú súčasť, ktorou vtedajšia spoločnosť vyjadrovala svoje postoje.

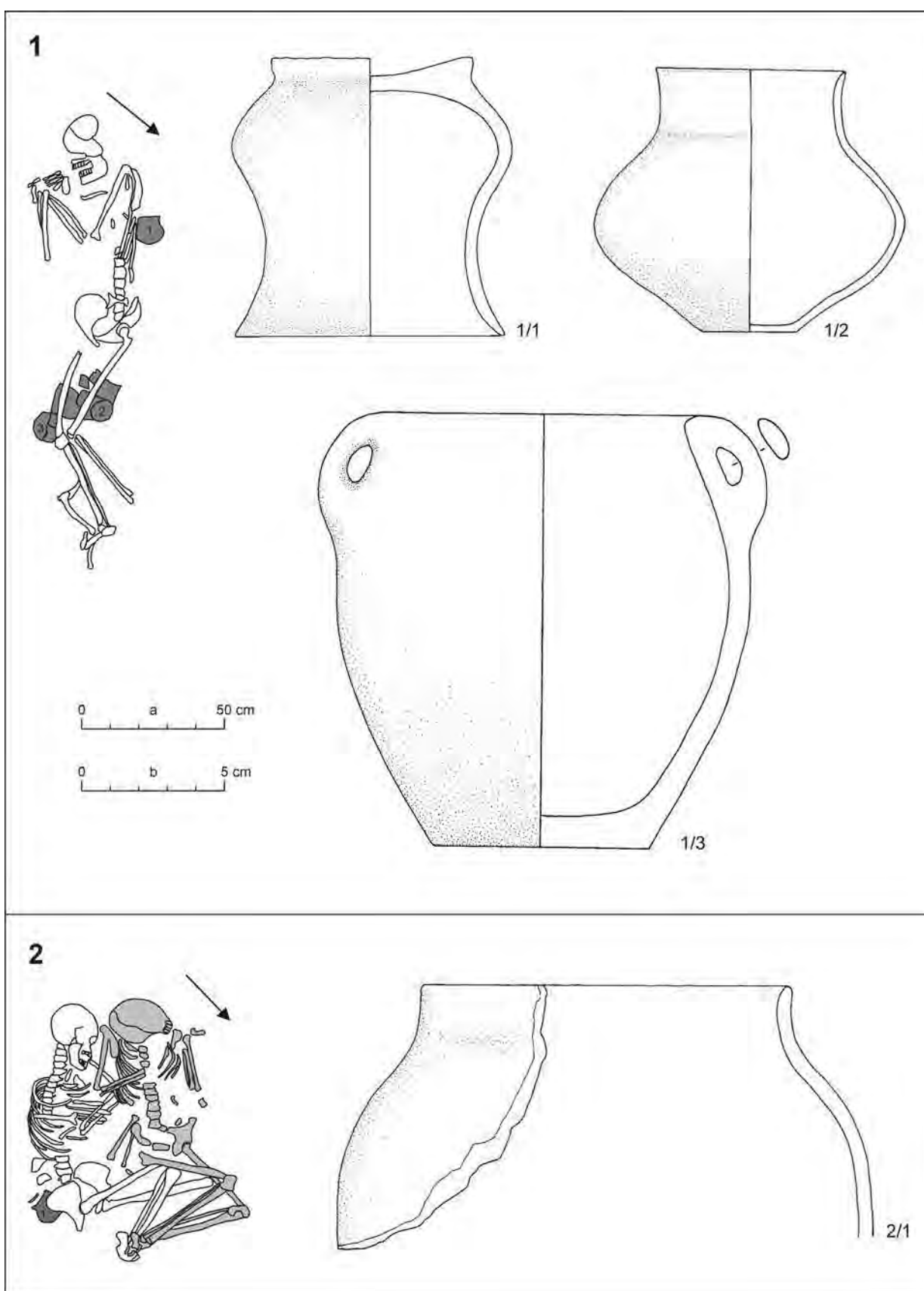
V súvislosti s hrobmi na sídlisku sa uvažovalo, že tu boli pochovávaní jedinci s nižším spoločenským statusom. Vychádzalo sa pritom najmä z hrobovej výbavy, ktorá bola v porovnaní s hrobmi na súvekých pohrebiskách v Potisí po kvalitatívnej aj kvantitatívnej stránke podstatne chudobnejšia. Hroby tiszapolgárskej kultúry sú dokladom majetkovej nerovnosti a existencie sociálne stratifikovanej spoločnosti. Bohatá hrobová výbava zrejme patrila jej vedúcim členom (*Nevizánsky* 1984, 296), ktorí riadili spoločnosť a zároveň dozerali na pravidlá v pohrebných rituáloch (*Šuteková* 2004, 50). Na

území stredného Podunajska je situácia odlišná a v pochovávaní sa prejavuje väčšia uvoľnenosť. Pravdepodobne aj organizácia spoločnosti tu bola odlišná, čo sa prejavovalo v pohrebných zvykoch (Šuteková 2006, 28).

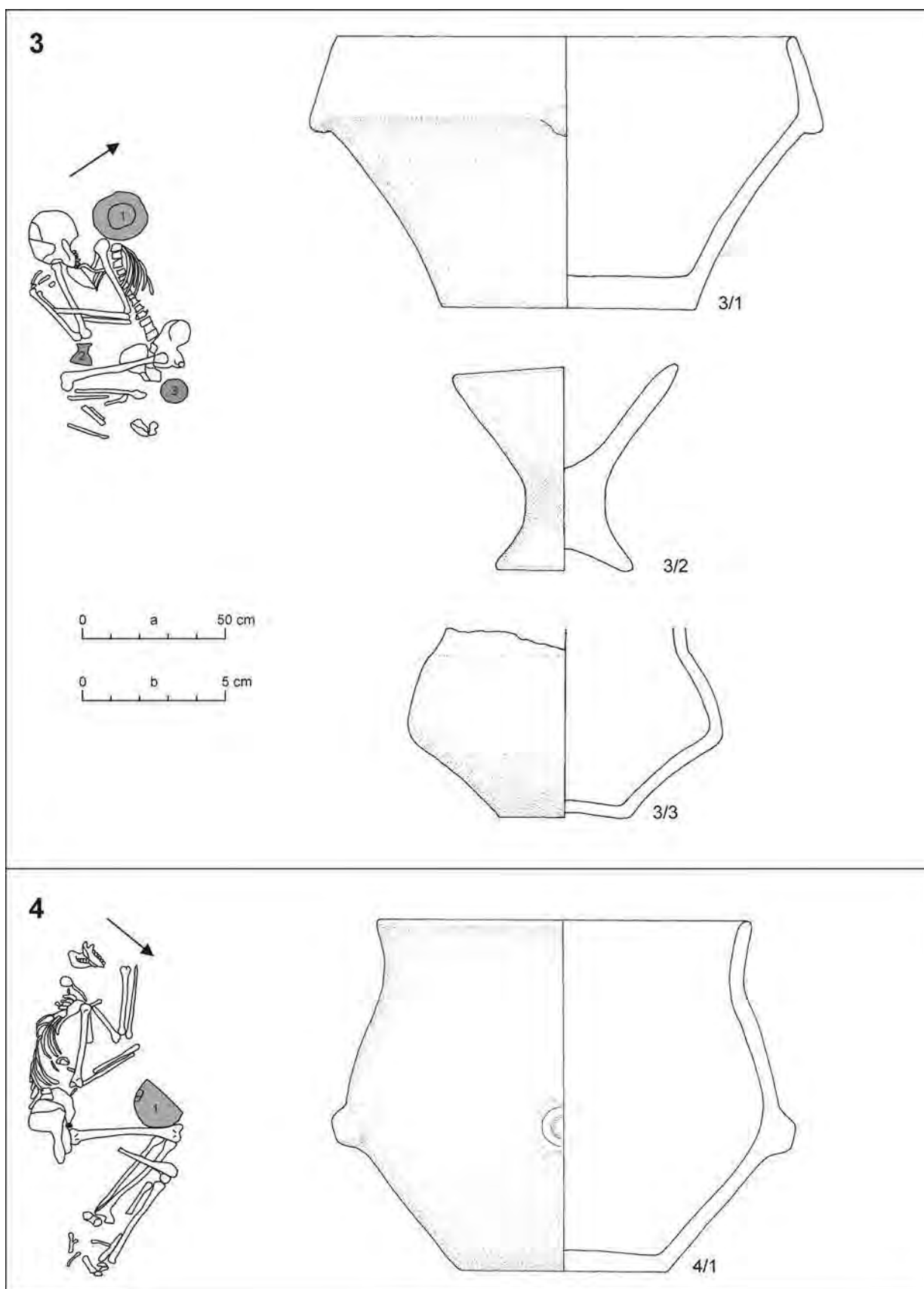
Práve pohreby na sídliskách môžu byť v obdobiach, kde nie sú doklady existencie pohrebísk všeobecne používaným zvykom pochovávania v spoločnosti. Upozorňuje na to I. Zalai-Gaál (2001, 38) v súvislosti s chýbajúcimi hrobmi kultúry s lineárnou keramikou v Zadunajsku. Toto je možné aplikovať aj v prípade neexistencie pohrebísk v epilingyelskom okruhu. Sídliská ludanickej skupiny sa nachádzajú na miestach, ktoré boli osídlené v priebehu niekoľkých období. Časť hrobov tak mohla byť zničená mladším osídlením alebo orbou v prípade plytkého pochovávania. V usporiadaní sídliskovej štruktúry v ludanickej skupine je vždy doložená existencia niekoľkých osád situovaných v tesnej blízkosti vedľa seba. Kumulácia väčšieho počtu menších sídlisk v priestore naznačuje častejšie posuny sídel a s tým súvisiace krátkodobejšie osídlenie jednej polohy. Nositelia ludanickej skupiny tak nemuseli pochovávať na veľkých nekropolách spoločných pre viacero osád, ale ukladali mŕtvych do hrobov v rámci neobývanej časti osady alebo na jej okraj. Dôvodom sú možno časté medziskupinové konflikty a vojnové súboje medzi osadami, ktoré často končili zničením alebo obsadením niektorej z nich. Dôsledkom bol odchod, resp. posun zostávajúceho obyvateľstva.

Dôkazom týchto násilných bojových konfliktov sú časté stopy po smrteľných zraneniach objave-

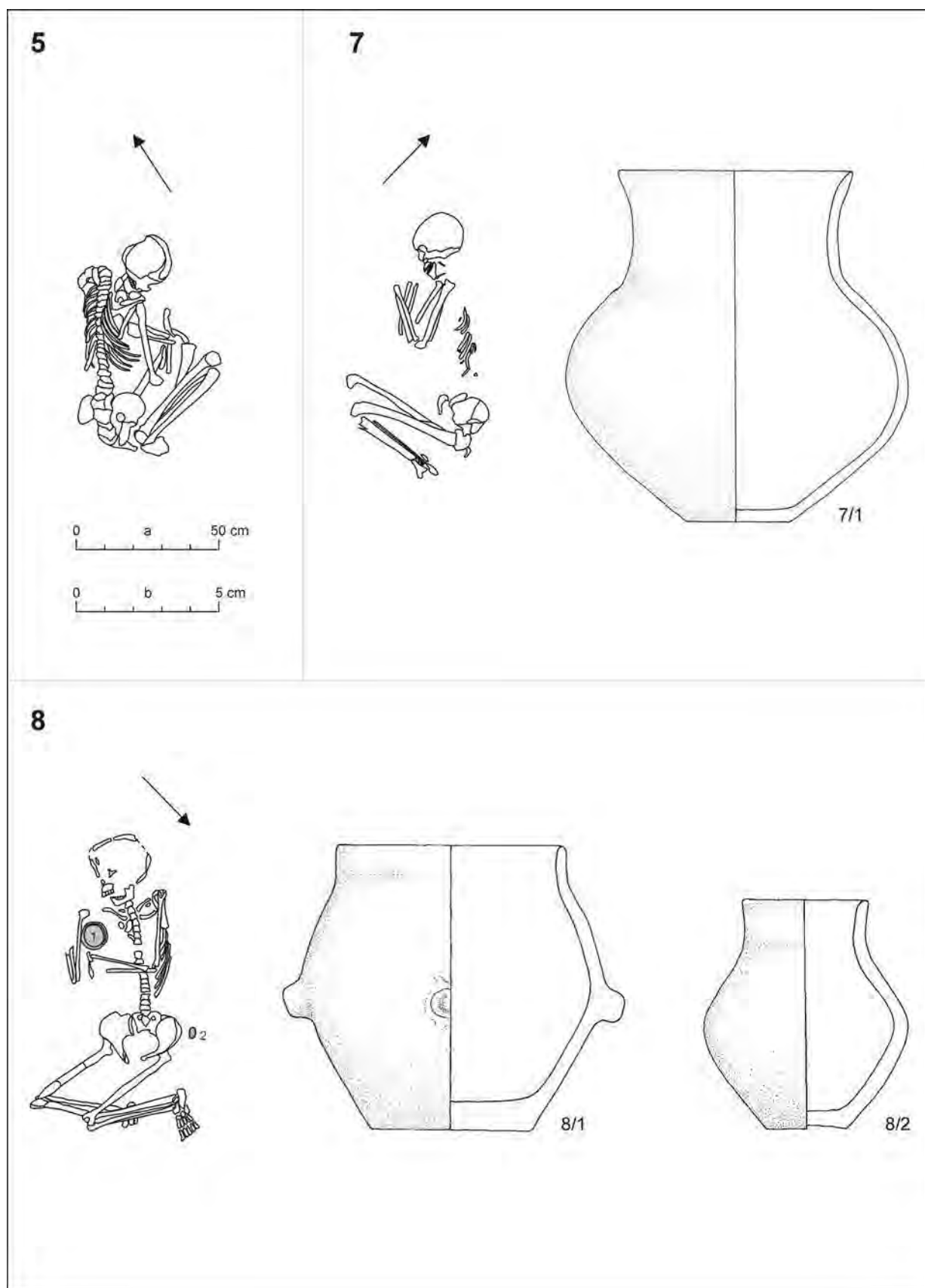
ných na kostrách v ludanickej skupine (Jelšovce: Pavúk/Bátora 1995, 103, 104; Nitra-Chrenová: Gabulová/Bistáková/Jakab 2013, 64, tab. 1; Nitra-Mlynárce: Kuzma/Jakab/Kopčeková 2010, 60, obr. 8; 9) a doklady sú známe aj z prostredia jordanovskej skupiny (Čížmář 2006, 26). Smrteľné zranenia sa vyskytujú vo vysokom počte na jedincoch v hrobách a v sídliskových jamách. Dôvody konfliktov môžu byť rôzne, a to od potreby chrániť svoje obydlia a úrodu, až po upevňovanie pozícií niektorých jedincov v rámci osady, skupiny či kmeňa. Samotný pohreb je spojený s rôznymi obradmi, ktoré bolo bezpečnejšie vykonávať v uzavretom, teda viac chránenom mieste, ako na otvorenom priestore pohrebísk. Práve v období eneolitu dochádza k oddeleniu pohrebiska od sídliska. Pohrebiská sa často zakladali na svahoch, na viditeľnom, ale nechránenom mieste. Návrat k pochovávaniu v areáli sídliska v období ludanickej skupiny tak mohol byť spôsobený potrebou väčšej bezpečnosti a ochrany v tomto období nepokojov a častých vojnových konfliktov. Mohlo tiež ísť o vojnové obete, preto jedinci pochovaní na sídliskách predstavujú špecifickú skupinku osôb, ktorá je odrazom nepokojného obdobia a stálych konfliktov. Pochovávanie na sídlisku je tiež spájané s extrémnym suchom a neúrodou v období staršieho eneolitu (Pavúk/Bátora 1995, 120), čo sa prejavilo častým posunom obyvateľstva po vyčerpaní základného zdroja, pôdy. Výsledkom neúrody mohli byť časté konflikty, čo sa odzrkadľuje práve na nálezoch kostier početnými stopami po smrteľných zraneniach.



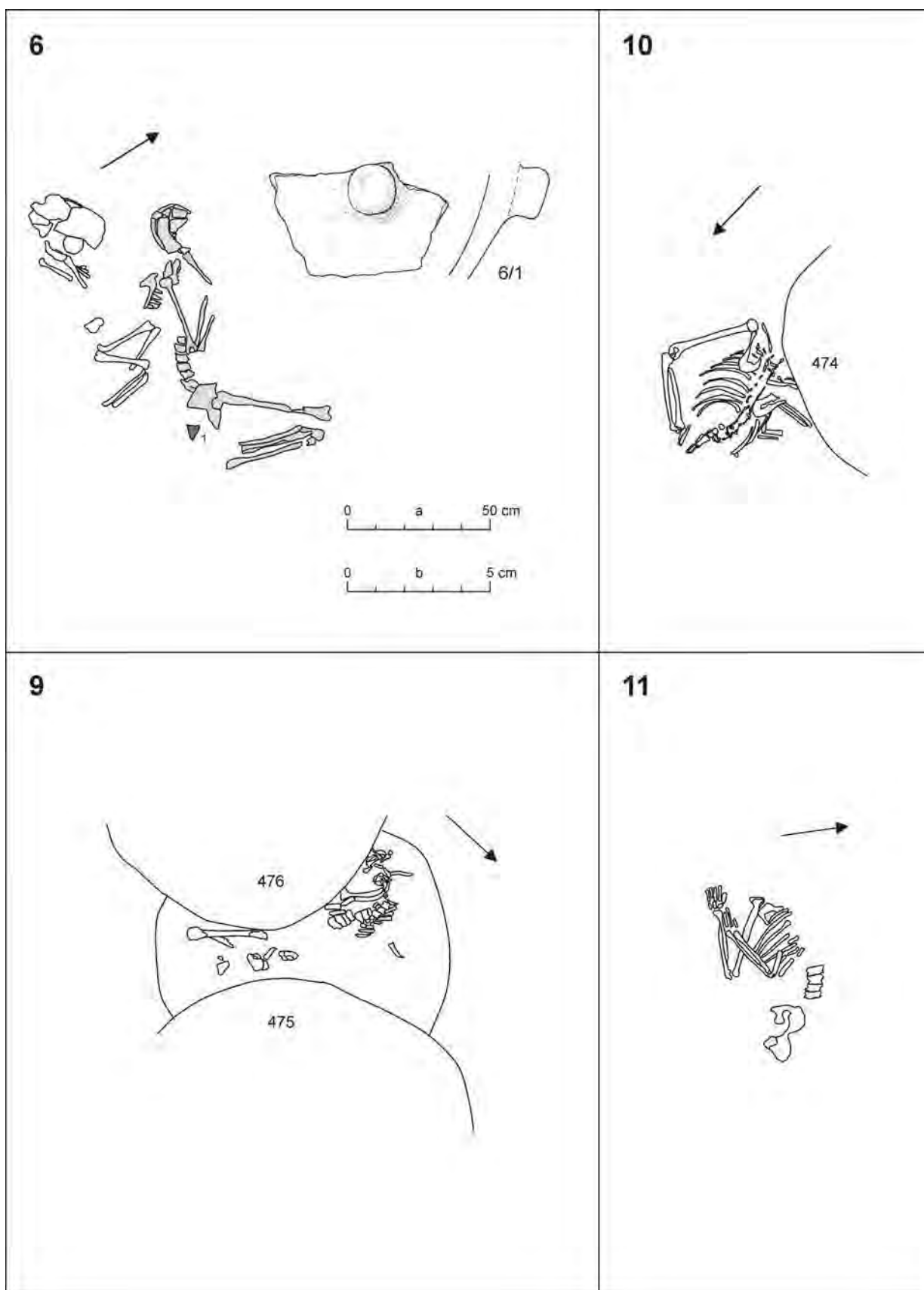
Tab. I. Nitra, časť Mlynárce. Hrob 1, 2. Legenda: jedinec 1 – biely; jedinec 2 – sivý. Mierka: a – kostry; b – nádoby.



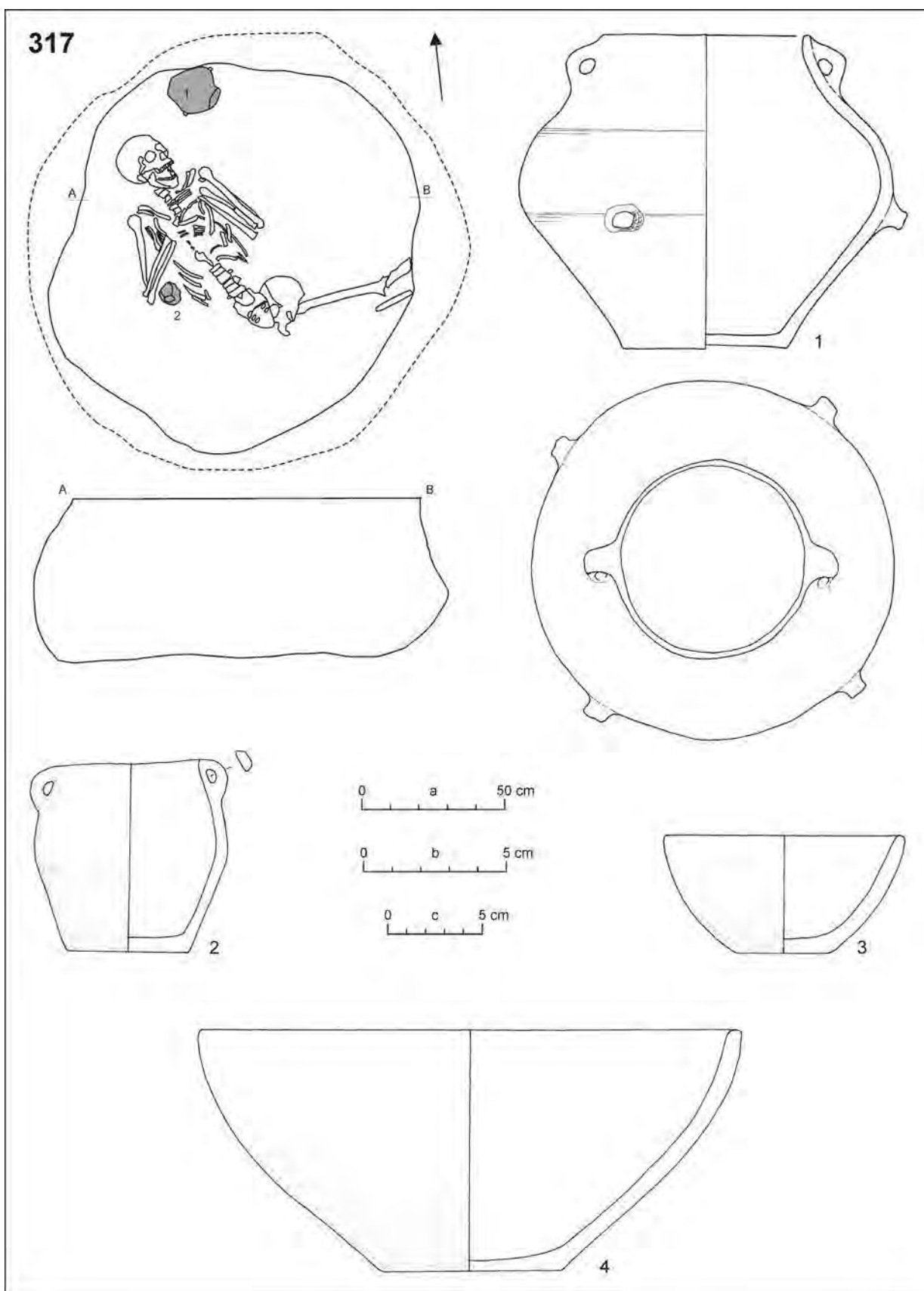
Tab. II. Nitra, časť Mlynárce. Hrob 3, 4. Mierka: a – kostry; b – nádoby.



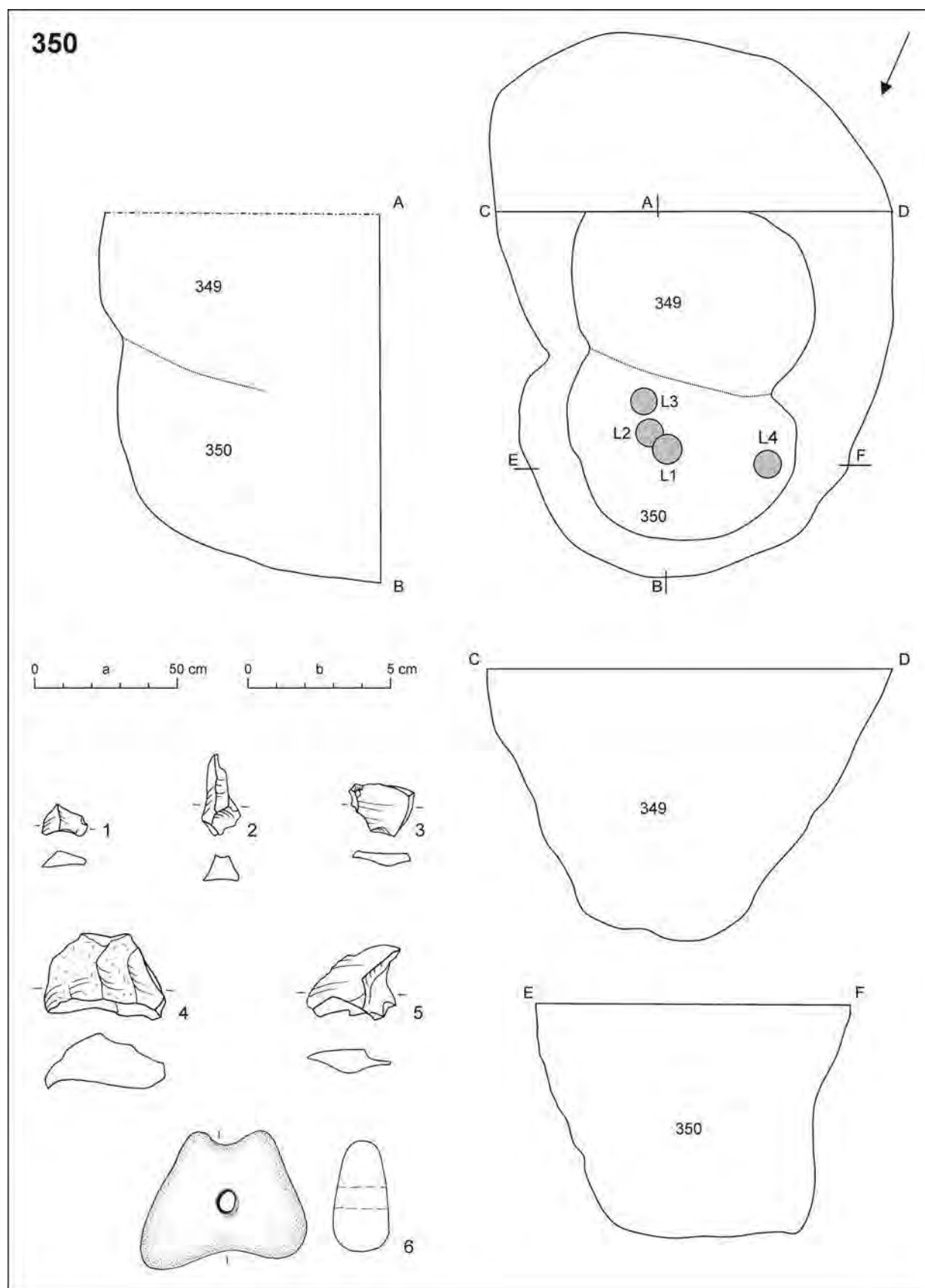
Tab. III. Nitra, časť Mlynárce. Hrob 5, 7, 8. Mierka: a – kostry; b – nádoby.



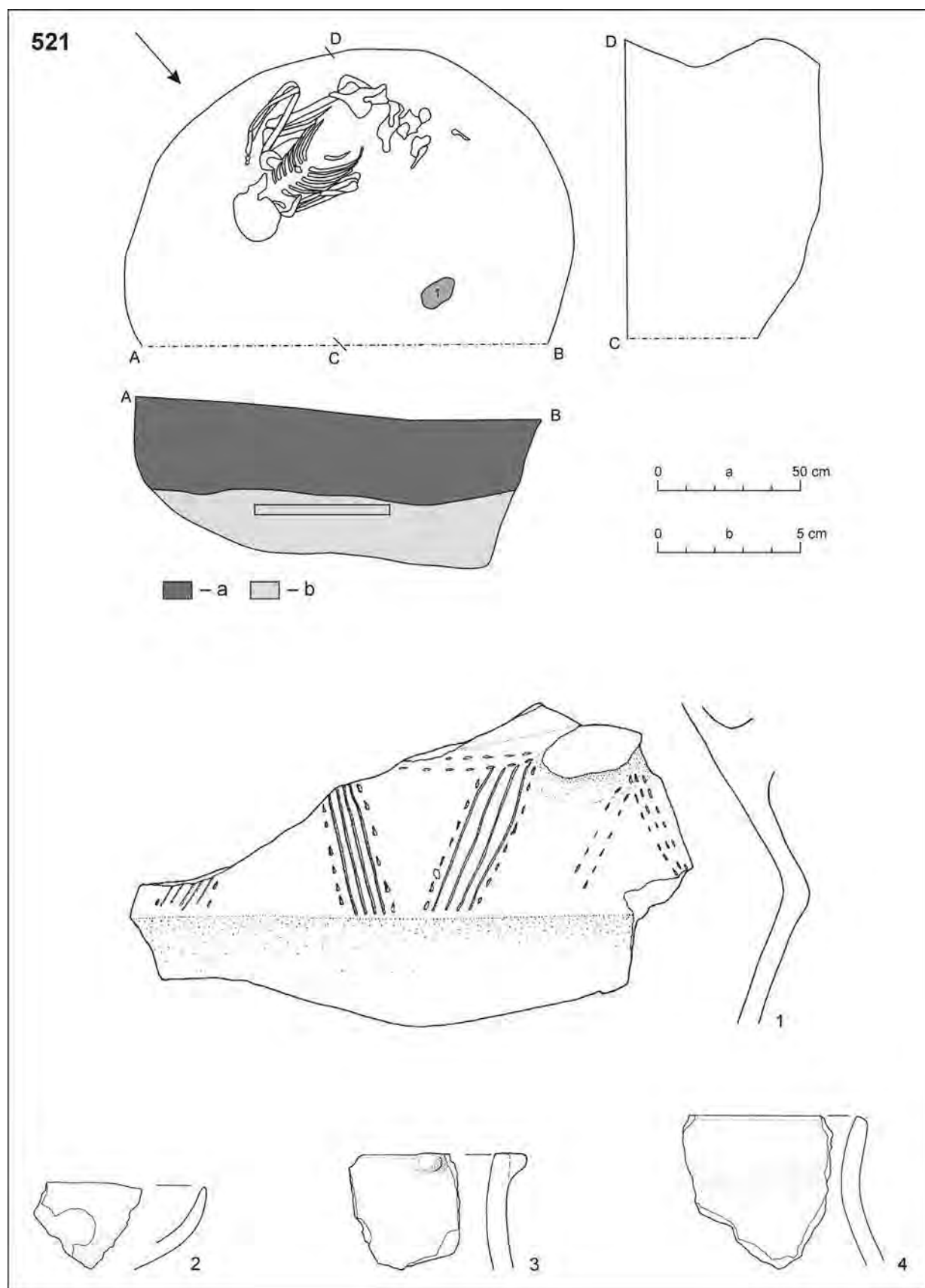
Tab. IV. Nitra, časť Mlynárce. Hrob 6, 9, 10, 11. Legenda: hrob 6, šedý – jedinec 1; biely – jedinec 2; hrob 9, biely – jedinec 1. Mierka: a – kostry; a – keramika.



Tab. V. Nitra, časť Mlynárce. Sídliškový objekt 317. Mierka: a – sídliskový objekt; b – nádoby 2–4; c – nádoba 1.



Tab. VI. Nitra, časť Mlynárce. Sídľiskový objekt 350. Legenda: 1–4 – schematicky znázornená poloha lebiek v sídliskovom objekte. Mierka: a – sídliskový objekt; b – nálezy.



Tab. VII. Nitra, časť Mlynárce. Sídliskový objekt 521. Legenda: a – hnedá hlinená vrstva; b – premiešaná žltá a hnedá hlinená vrstva. Mierka: a – sídliskový objekt; b – keramika.

LITERATÚRA A PRAMENE

- Balaša 1959 – G. Balaša: Neolitické kostrové hroby v Dudinciach (okr. Šahy). *Slov. Arch.* 7, 1959, 33–37.
- Bátora 1982 – J. Bátora: Hrob ludanickej skupiny z Nevidzian. *Arch. Rozhledy* 34, 1982, 435, 436.
- Bognár-Kutzián 1963 – I. Bognár-Kutzián: The Cooper Age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. Budapest 1963.
- Bognár-Kutzián 1972 – I. Bognár-Kutzián: The Early Cooper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin. Budapest 1972.
- Černá/Velímský 1991 – E. Černá/T. Velímský: Lidské kosterní pozůstatky v sídlištních objektech kultury nálevkovitých pohárů v Malém Březně, okr. Most. *Arch. Rozhledy* 43, 1991, 47–62.
- Čížmář 2006 – Z. Čížmář: Neolit. In: M. Čížmář/K. Geislerová (Ed.): Výzkumy – Ausgrabungen 1999–2004. Brno 2006, 13–20.
- Dombay 1960 – J. Dombay: Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. Beiträge zur Kultur des Aeneolithikums in Ungarn. *Arch. Hung. Ser. Nova* 37. Budapest 1960.
- Fusek 1985 – G. Fusek: Nitra-Mlynárce. Výskumná správa 11 268/85. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1985. Nepublikovaná.
- Gabulová/Bistáková/Jakab 2013 – M. Gabulová/A. Bistáková/J. Jakab: Ludské skelety na sídlisku ludanickej skupiny v Nitre-Selenci. In: I. Cheben/M. Soják (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010. Nitra 2013, 57–74.
- Häusler 2001 – A. Häusler: Probleme der Interpretation ur- und frühgeschichtlicher Bestattungssitten. Struktur der Bestattungssitten – archäologische Periodengliederung. *Arch. Inf.* 24/2, 2001, 209–227.
- Hegedűs/Makkay 1987 – K. Hegedűs/J. Makkay: Vésztő-Mágor. In: The Late Neolithic of the Tisza Region. Budapest – Szolnok 1987, 85–104.
- Hillebrand 1929 – J. Hillebrand: Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Posztaiistvánháza. Budapest 1929.
- Jakab 1995 – J. Jakab: Anthropologische Charakteristik der neolithischen Skelette aus Jelšovce. In: J. Pavúk/J. Bátora (Ed.): Siedlung und Gräber der Ludanice Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995, 151–178.
- Jelínek 2009 – P. Jelínek: Nálezy skeletov v sídliskových objektoch – ich význam a interpretácia. Dizertačná práca (Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa). Nitra 2009. Nepublikované.
- Kalábková 2010 – P. Kalábková: Pohřby na sídlišti lengyel-ské kultury na střední Moravě. *Živá arch.* 3, 2010, 58–64.
- Kujovský 1997 – R. Kujovský: Eneolitické nálezy z koryta rieky Nitry v meste Nitra. AVANS 1995, 1997, 114.
- Kuzma 2001 – I. Kuzma: Výskum na stavbe veľkoobchodu „METRO“ v Nitre-Mlynárčiach. AVANS 2000, 2001, 106–108.
- Kuzma/Bistáková 2013 – I. Kuzma/A. Bistáková: Výskum v Lužiankach. AVANS 2009, 2013, 138–141.
- Kuzma/Kopčeková 2008 – I. Kuzma/M. Kopčeková: Výskum v Nitre, Mlynárčiach (Priemyselný park Sever – SONY). AVANS 2006, 2008, 106, 107.
- Kuzma/Kopčeková 2009 – I. Kuzma/M. Kopčeková: Pokračovanie výskumu v Nitre-Mlynárčiach (Priemyselný park Sever – SONY). AVANS 2007, 2009, 130–133.
- Kuzma/Kopčeková 2011 – I. Kuzma/M. Kopčeková: Ďalšia etapa archeologického výskumu v Nitre-Mlynárčiach. AVANS 2008, 2011, 162–164.
- Kuzma/Jakab/Kopčeková 2010 – I. Kuzma/J. Jakab/M. Kopčeková: Pohreby na sídlisku ludanickej skupiny v Nitre-Mlynárčiach. *Živá arch. Suppl.* 3, 2010, 65–76.
- Lenneis 1981 – E. Lenneis: Eine Linearbandkeramische Siedlungbestattung aus Würnitz, p. B. Korneuburg, Niederösterreich. *Arch. Austriaca* 65, 1981, 21–34.
- Lichardus/Vladár 1964 – J. Lichardus/J. Vladár: Zur Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. *Slov. Arch.* 12, 1964, 69–162.
- Lichardus/Vladár 1970 – J. Lichardus/J. Vladár: Neskorolen-gyelské sídliskové a hrobové nálezy z Nitry. *Slov. Arch.* 18, 1970, 373–412.
- Lichter 2001 – C. Lichter: Untersuchungen zu den Bestattungssitten in Südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikum. Mainz am Rhein 2001.
- Matoušek 1987 – V. Matoušek: Příspěvek ke studiu pohřebního ritu v pozdním eneolitu v Čechách. *Arch. Rozhledy* 39, 1987, 199–208.
- Meisenheimer 1989 – M. Meisenheimer: Das Totenritual, geprägt durch Jenseitsvorstellung und Gesellschaftsrealität. BAR Internat. Ser. 475. Oxford 1989.
- Nevizánsky 1984 – G. Nevizánsky: Sozialökonomische Verhältnisse in der Polgár-Kultur aufgrund der Gräberfeldanalyse. *Slov. Arch.* 32, 1984, 263–310.
- Nevizánsky 1985a – G. Nevizánsky: Grabfunde der Überbauerscheinungen der Träger der Badener Kultur im Zentralen Gebeite des Karpatenbecken. *Slov. Arch.* 33, 1985, 249–270.
- Nevizánsky 1985b – G. Nevizánsky: Grabfunde der Äneolithischen Gruppen der Lengyel-Kultur als Quelle zum Studium von Überbauerscheinungen. *Arch. Rozhledy* 37, 1985, 58–82.
- Nevizánsky/Oždáni 1995 – G. Nevizánsky/O. Oždáni: Praveké a včasnohistorické sídliská v Nitre-Mlynárčiach. AVANS 1993, 1995, 101–103.
- Němejcová-Pavůvková 1982 – V. Němejcová-Pavůvková: Výsledky výskumu vo Svodíne. AVANS 1981, 1982, 200–205.
- Němejcová-Pavůvková 1986 – V. Němejcová-Pavůvková: Vorbericht über die Ergebnisse der systematischen Grabung in Svodín in den Jahren 1971–1983. *Slov. Arch.* 34, 1986, 133–176.
- Novotný 1962 – B. Novotný: Lužianska skupina a počiatky maľovanej keramiky na Slovensku. Bratislava 1962.
- Ondráček/Podborský 1954 – J. Ondráček/V. Podborský: Výzkum na Cezavách u Blučiny v r. 1953. *Arch. Rozhledy* 6, 1954, 630–633.
- Patay 1978 – P. Patay: Das Kupferzeitliche Gräberfeld von Tiszavalk-Kenderföld. Budapest 1978.
- Patay 1979 – P. Patay: a Tiszavalktési rézkori temető és telep. *Folia Arch.* 30, 1979, 27–53.
- Pavúk 1972 – J. Pavúk: Neolithische Gräberfeld in Nitra. *Slov. Arch.* 20, 1972, 5–105.
- Pavúk 1976 – J. Pavúk: Sídlisko ludanickej skupiny v Nitre. AVANS 1975, 1976, 182–184.
- Pavúk 1993 – J. Pavúk: Osídlenie Nitry v mladšej a neskorej dobe kamennej. In: Nitra, príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, 15–23.
- Pavúk/Bátora 1995 – J. Pavúk/J. Bátora: Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995.
- Pleiner a kol. 1978 – R. Pleiner a kol.: Praveké dějiny Čech. Praha 1978.
- Pleslová/Knor 1964 – E. Pleslová/A. Knor: Výzkum sídliště kultury nálevkovitých pohárů v Makotřasích. *Arch. Rozhledy* 16, 1964, 473–481.
- Podborský a kol. 1993 – V. Podborský a kol.: Praveké dějiny Moravy. Brno 1993.

- Porubský* 1955 – J. Porubský: Hroby z mladšej doby kamennej vo Výčapoch-Opatovciach, okr. Nitra. Arch. Rozhledy 7, 1995, 437–443, 465, 466.
- RuttKay a kol.* 2013a – M. RuttKay/M. Bielich/B. Milová/R. Malček/A. Nemergut/J. RuttKayová/B. Zajacová: Záchranné archeologické výskumy na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v úseku Nitra-Západ-Selenec. AVANS 2009, 2013, 200–209.
- RuttKay a kol.* 2013b – M. RuttKay/H. Báliová/P. Bednár/M. Bielich/A. Bistáková/J. Ďuriš/M. Gabulová/J. Haruštiak/M. Jakubčinová/R. Malček/V. Mitáš/M. Vojteček: Záchranné archeologické výskumy na trase rýchlostnej cesty R1 v úseku Nitra-Selenec – Beladice. AVANS 2009, 2013, 209–229.
- Šiška* 1964 – S. Šiška: Pohrebisko Tiszapolgárskej kultúry v Tibave. Slov. Arch. 12, 1964, 294–356.
- Šmíd* 2002 – M. Šmíd: Příspěvek k poznání pohřebního ritu kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001. Nitra 2002, 375–392.
- Šuteková* 2004 – J. Šuteková: Špecifiká pohrebného rítu v eneolite (so zreteľom na pohrebiská v oblasti Karpatскеj kotliny). Diplomová práca (Filozofická fakulta, Univerzita Komenského). Bratislava 2004. Nepublikované.
- Šuteková* 2005 – J. Šuteková: Špecifiká pohrebného rítu v eneolite (so zreteľom na pohrebiská v oblasti Karpatскеj kotliny). In: I. Kuzma/I. Cheben (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004. Nitra 2005, 321–334.
- Šuteková* 2006 – J. Šuteková: K problematike pohrebného rítu v období starého eneolitu na juhozápadnom Slovensku. Zbor. SNM 100. Arch. 16, 2006, 21–32.
- Tihelka* 1956 – K. Tihelka: Sídliště lidu s moravskou malovanou keramikou na Cezavách u Blučiny. Arch. Rozhledy 8, 1956, 773, 774.
- Vizdal* 1977 – J. Vizdal: Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach. Košice 1977.
- Vladár/Lichardus* 1968 – J. Vladár/J. Lichardus: Erforschung der frühäneolithischen Siedlungen in Branč. Slov. Arch. 16, 1968, 263–352.
- Wosinszky 1885–1890* – M. Wosinszky: Leletek a lengyeli őskori telepről I–II. (Funde aus der urzeitlichen Siedlung von Lengyel). Budapest 1885–1890.
- Zalai-Gaál* 1984 – I. Zalai-Gaál: Neolitische Schädelbestattungs- und Menschenopfer- Funde aus der Komitat Tolna, SW-Ungarn. Béri Balogh Ádám Múz. Évk. 12, 1984, 1–42.
- Zalai-Gaál* 2001 – I. Zalai-Gaál: Die Brandbestattung im Spätneolithikum Transdanubien. In: J. Regénye (Ed.): Sites and Stones: Lengyel Culture in Western Hungary and beyond. Veszprém 2001, 37–45.
- Zalai-Gaál* 2009 – I. Zalai-Gaál: Zur Herkunft des Schädelkults im Neolithikum des Karpatenbeckens. Aethaologia Ser. Minor 27. Budapest 2009.
- Zalai-Gaál* 2010 – I. Zalai-Gaál: Die soziale Differenzierung im Spätneolithikum Südtransdanubiens. Die Funde und Befunde aus den Altgrabungen der Lengyel-kultur. Budapest 2010.
- Zápotocká* 1998 – M. Zápotocká: Bestattungsritus des Böhmischen Neolithikums (5500–4200 B. C.). Praha 1998.
- Zoffmann* 1968 – Zs. K. Zoffmann: Anthropological Study of the Neolithic Cemetery at Villánykövesd (Lengyel Culture), Hungary. Janus Pannonius Múz. Évk. 13, 1968, 25–38.

Rukopis prijatý 19. 11. 2015

Abstract translated by Zuzana Hukel'ová

Zusammenfassung übersetzt von Lubomír Novotný

PhDr. Monika Gabulová, PhD.

Archeologický ústav SAV

Akademická 2

SK – 949 21 Nitra

gabulova.monika@gmail.com

Beerdigung auf der Siedlung der Ludanice-Gruppe in Nitra-Mlynárce

Monika Gabulová – Ivan Kuzma †

ZUSAMMENFASSUNG

Auf der Siedlung in Nitra-Mlynárce hat man zusammen 12 Gräber untersucht und 16 Skelette zu der Ludanice-Gruppe zugeordnet. Bei 11 Skeletten blieb fast der ganze kraniale wie auch der postkraniale Teil bewahrt, drei Knochengrüste (Gräber 9, 10, 13) waren nur teilweise erhalten.

Nach dem Geschlecht überwogen in den Gräbern Frauen (11 Skelette). In zwei Fällen waren es Kinder, sie

hatten kein selbständiges Grab, befanden sich aber immer in einem Mehrfachgrab, bestattet zusammen mit einem Erwachsenen (Grab 6, 9). Männerskelette kamen nur in zwei Gräbern vor, einmal in einer untypischen Lage auf dem Bauch (Grab 10) und dann ein Torso (Grab 9) ohne Möglichkeit die Orientierung und die Niederlegung des Bestatteten festzustellen.

Der Umriss der Grabgrube war überhaupt nicht erkannt, oder es wurde nur ein Teil von ihr festgestellt (Grab 10, 13). Die Gräber im Areal der Siedlung waren oft in die Kulturschicht, identisch mit der Ausfüllung der Grabgrube, vertieft.

Bei der Bestimmung der Orientierung der Gräber ist man wegen der Nichterkennung der Grabgruben aus der Orientierung der Skelette hervorgegangen. Von 12 Gräbern, gefunden auf der Siedlung in Nitra-Mlynárce, konnte die Orientierung der Skelette in 10 Fällen bestimmt werden, mit der Ausnahme der Gräber 9 und 12, die größtenteils durch ein jüngeres Eingreifen vernichtet wurden. Die überwiegende Richtung war SW-NO und NO-SW, es kamen jedoch auch die Orientierungen S-N und W-O vor.

In Nitra-Mlynárce hat man die Niederlegung und die Orientierung bei 12 Skeletten erkannt. In allen Fällen handelt es sich um Frauen- und Kinderskelette. Auf der linken Seite lagen sechs Frauen und zwei Kinder, auf der Rechten vier Frauen. Im Fall von nur zwei männlichen Skeletten lag ein auf dem Bauch und bei dem zweiten (Grab 9) konnte man wegen der Bruchstückhaftigkeit die Niederlegung des Skelettes im Grab, bzw. im Mehrfachgrab, nicht feststellen. Außer einer eindeutigen Dominanz der Frauenskelette auf der Siedlung in Nitra-Mlynárce ist eine gewisse Ausgeglichenheit in der Orientierung auf der rechten und linken Seite betrachtet worden.

Bei der Bestattung der Verstorbenen in der Hockerlage begegnen wir oft unterschiedliche Typen der Niederlegung, beginnend mit mäßig angezogenen oberen und unteren Extremitäten bis zu extremen Hockern mit zum Körper herangezogenen Beinen und zum Brustkorb gedrückten Händen.

In Nitra-Mlynárce waren anhand der Krümmung drei Typen der Niederlegung des Verstorbenen ins Grab erkannt. Die zahlreichste Gruppe bilden Verstorbene, gelegt ins Grab in Hockerlage auf der Seite, wobei der Unterschenkelteil der unteren Extremitäten stark zu den Oberschenkelknochen der Beine angezogen und gedrückt war und die Beine so zum Becken zugeschoben wurden (Grab 2, Einzelwesen 1; Grab 3; Grab 6, Einzelwesen 1; Grab 8). Eine weitere Gruppe sind die Gräber von sog. extremen Hockern, wo die oberen und vor allem die unteren Extremitäten stark und dicht zum Brustkorb angezogen und gedrückt sind (Grab 5, 7). Den dritten Typ stellen Skelette der Hocker, niedergelegt ins Grab in mäßig gekrümmter Lage auf der Seite, die unteren Extremitäten waren nur gering gekrümmt, fast ausgestreckt (Grab 1), dar.

Außer der Niederlegung auf die Seite begegnen wir auch die Position auf den Bauch (Grab 10) und auf den Rücken, bzw. mit der Lage Hocker auf dem Rücken (Grab 2, Einzelwesen A; Grab 8).

Das Grab 10 war größtenteils durch jüngeren Eingriff beschädigt, der fehlende kraniale Teil des Skelettes und die Knochen der unteren Extremitäten haben nicht ermöglicht die komplette Lage des Bestatteten festzustellen. Der erhaltene Teil des männlichen Skelettes aus dem Grab 10 bestand aus Brustkorb, Wirbelknochen und nicht ganzen oberen Extremitäten. Ihre Niederlegung bestätigt eindeutig die Lage auf dem Bauch.

Eine andere Form der Niederlegung, die in den Gräbern auf den Siedlungen öfters vorkommt, ist die Hockerlage auf dem Rücken. In Nitra-Mlynárce begegnen wir diese Art in zwei Fällen (Grab 2, 8). Die Gewohnheit in der Lage auf dem Rücken zu bestatten wird im Milieu der neolithischen Kulturen in den Zusammenhang mit der überdauernden Tradition und dem Einfluss aus dem Gebiet des Rheinlands oder des Territoriums von nördlichem Theissgebiet gegeben. Im älteren Äneolithikum verschwindet schrittweise

diese Gewohnheit (Bodrogkeresztúr-Kultur) und auf den Siedlungen der Ludanice-Gruppe treffen wir eine mäßig unterschiedliche (modifizierte) Form der Niederlegung des Verstorbenen auf den Rücken, jedoch mit gekrümmten Beinen auf die rechte oder linke Seite (Grab 2, 8).

Eine häufige Erscheinung, die wir beobachten, ist die Existenz von Doppel- und Mehrfachgräbern. Auf jeder größeren untersuchten Siedlung der Ludanice-Gruppe treffen wir wenigstens ein (Branč), aber auch mehrere Doppelgräber (Jelšovce, Nitra-Chrenová, Výčapy-Opatovce), bzw. Dreigräber (Nitra-Mlynárce). In Nitra-Mlynárce waren zwei Doppelgräber untersucht (Grab 2, 6) und es wird auch Existenz eines Dreigrabes (Grab 9) vermutet. Im Grab 2 waren zwei Frauen und im Grab 6 ein Erwachsener mit Kind bestattet. Bei den Mehrfachgräbern muss es sich nicht immer um gleichzeitige Bestattung handeln, sondern um eine nachfolgende mit Abstand einiger Monate bis Jahre. Das spätere Eingreifen ins Objekt ist nicht immer in der Färbung der Zuschüttung oder durch die Superposition im Grundriss zu beobachten und deshalb muss vor allem die Niederlegung der Skelette im Grab beobachtet werden. Ein ähnliches Beispiel begegnen wir auch bei dem Grab 2 auf der Siedlung in Nitra-Mlynárce, wo bei der Niederlegung der Skelette ihre teilweise Überdeckung festgestellt wurde. Von der Fundsituation nach der Säuberung der Skelette konnte betrachtet werden, dass das Skelett der älteren Frau (Einzelwesen 2) teilweise durch das Skelett einer jüngeren Frau (Einzelwesen 1) überdeckt war. Hier können wir über einer nachfolgender Bestattung nachdenken, wenn das Einzelwesen 2 (ältere Frau) ins Grab als erste niedergelegt und darauffolgend das zweite Einzelwesen 1 (jüngere Frau) bestattet wurde, wobei zu ihrer partikulären Überdeckung gekommen ist. Weiter bleibt jedoch unklar, ob die beiden Frauen in diesem Fall gleichzeitig bestattet waren, oder ob es sich um eine nachfolgende Bestattung mit Abstand gewisser Zeit (Monate, Jahre) handelt.

Bei den Skelettüberresten aus der Siedlung der Ludanice-Gruppe in Nitra, Teil Mlynárce, befindet sich eine große Zahl von Spuren nach absichtlichen Äußerungen der Gewalt (vor allem auf den Schädeln).

Die Verletzungen hat man wie auf aus den Gruben so auch aus regulären Gräbern stammenden Skeletten, festgestellt. Spuren nach nicht geheilten direkten und indirekten Frakturen, der sog. perimortalen Periode stellte man vor allem auf den Schädeln. Bei den Bestatteten in den Gräbern in Nitra-Mlynárce wurden sie auf Knochen von acht Schädeln (sechs Frauen, ein Mann, ein Kind) und vier postkranialen Skeletten (drei Frauen, ein Mann) identifiziert. Fast jeder Bestattete auf der Siedlung ist durch gewaltsamen Tod gestorben. Diese Tatsache verstärkt noch eine weitere Erkenntnis, dass die überwiegende Mehrzahl der Bestatteten die Frauen gebildet haben.

Die Niederlegung der Verstorbenen in die Gruben ist in der Ludanice-Gruppe eine häufige Erscheinung und wird für Bestandteil der ritualen Praktiken der damaligen Gesellschaft gehalten. Die Niederlegung der Verstorbenen in die Siedlungsgruben verlief auf den Siedlungen gleichzeitig mit der Bestattung in die Gräber.

Bei den Skeletten in den Siedlungsgruben unterscheiden wir pietätvoll und nicht pietätvoll bestattete Verstorbene. Die Bestattung in Siedlungsgruben stellt im Vergleich mit den Gräbern im Areal der Siedlung eine sehr heterogene Gruppe dar.

Auf der Siedlung in Nitra-Mlynárce wurden zusammen in drei Siedlungsgruben Skelettüberreste von sechs Einzelwesen gefunden. Skelette von zwei Einzelwesen aus

Siedlungsgruben (Objekte 317, 521) sind mit einer nicht pietätvollen Niederlegung, was die Lage des Skelettes, ihre Platzierung wie auch Spuren nach perimortalen Verletzungen auf den Knochen andeuten, verbunden. Vier Schädel wurden im Objekt 350 gefunden. Man hat sie in die Grube nach und nach geworfen, worüber die unterschiedliche Tiefe der Aufschüttung, in der sie sich befanden haben, zeugt. Nach ihrer Aufhebung entdeckte man unter ihnen auf einer Stelle vier Abschlüge und einen herzförmigen Tongegenstand mit Öffnung in der Mitte. Die unter den Schädeln gefundenen Gegenstände können Beleg einer Grabausstattung vielleicht einer Kultbedeutung sein. Wahrscheinlich handelt es sich hier um Beleg eines Rituals, verbunden mit dem Kult.

Im Milieu der Ludanice-Gruppe und in ganzem Epilengyel-Komplex gibt es bisher keine Belege der Existenz von extramuralen Gräberfeldern. Die Verstorbenen sind in selbständigen Gräbern im Rahmen der Siedlung bestattet. Seit dem älteren Äneolithikum (in der Ludanice-Gruppe und in der Badener Kultur) begegnen wir ein Anwachsen der Gräber auf den Siedlungen und der Skelette in Siedlungsobjekten, was jedoch die Existenz von größeren Gräberfeldern nicht ausschließt. In der Zeit des Neolithikums denkt man über den gesamten Umbau der Siedlungsstruktur nach, was mit dem Wechsel der klimatischen Bedingungen, der Änderung im wirtschafts-ökonomischen Gebiet und dem

Bedarf sich neuen Bedingungen anzupassen, verbunden wird. Dieser Wandel musste sich auch in der geistigen Sphäre widerspiegeln, was sich in der Art der Bestattung auf den Siedlungen wiedergab. Die Skelette auf den Siedlungen sind im Epilengyel bisher der einzige Beleg der geistigen Vorstellungen und der Beziehung zu den verstorbenen Mitgliedern der Gesellschaft. Die zunehmenden Funde von Bestatteten auf den Siedlungen enthüllen schrittweise neue Möglichkeiten der Interpretation. Für eine wichtige Verschiebung wird vor allem das Unterscheiden der Belege von oftmaligen Spuren nach perimortalen Verletzungen auf den Skeletten, gefunden auf den Siedlungen dieser Gruppe (Jelšovce, Nitra-Chrenová), gehalten. Die Spuren nach Todesverletzungen wurden nicht nur auf den Skeletten aus den Siedlungen der Ludanice-Gruppe (Jelšovce, Nitra-Chrenová, Nitra-Mlynárce) festgestellt, sondern die ersten Belege stammen auch aus dem Milieu der Jordansmühl-Gruppe. Die perimortalen Verletzungen sind Beweis von häufigen Zwischengruppe-Konflikten und Kampfbegegnungen in der altäneolithischen Gesellschaft. Gründe dieser Konflikte können unterschiedlich sein, beginnend mit dem Bedarf ihre Wohnstätten und Ernte zu schützen, bis zur Festigung der Positionen von einigen Einzelwesen im Rahmen der Siedlung, der Gruppe oder des Stammes.

Abb. 1. Nitra, Teil Mlynárce. Topographische Abgrenzung der untersuchten Fläche.

Abb. 2. Nitra, Teil Mlynárce. Gesamtplan der Fläche, untersucht in den Jahren 2006–2007, mit bezeichneten Lagen der Gräber und der Siedlungsobjekte mit menschlichen Skeletten.

Abb. 3. Nitra, Teil Mlynárce. 1, 2 – Grab 1; 3 – Grab 2; 4 – Grab 2, Einzelwesen 1, Spur nach Todesverletzung auf dem Schädel.

Abb. 4. Nitra, Teil Mlynárce. 1 – Grab 4; 2 – Grab 3; 3 – Grab 6; 4 – Grab 5.

Abb. 5. Nitra, Teil Mlynárce. 1 – Grab 7; 2 – Grab 8; 3 – Grab 9; 4 – Grab 10.

Abb. 6. Nitra, Teil Mlynárce. 1 – Grab 11; 2 – Grab 13; 3 – Siedlungsobjekt 61; 4 Siedlungsobjekt 317.

Abb. 7. Nitra, Teil Mlynárce. 1 – selbständig platzierte Schädel im Siedlungsobjekt 350; 2 – Siedlungsobjekt 521, Skelett in extremer Hockerlage auf dem Bauch.

Abb. 8. Nitra, Teil Mlynárce. Siedlungsobjekt 521. Import der Balaton-Lasinja-Gruppe.

Abb. 9. Nitra, Teil Mlynárce. 1, 10 – Grab 3; 2, 8 – Siedlungsobjekt 317; 3, 11 – Grab 8; 4 – Grab 4; 5 – Grab 7; 6, 7, 9 – Grab 1. Unterschiedliche Maßstäbe.

Tab. 1. Nitra, Teil Mlynárce. Alters- und Geschlechtsvertretung in den Gräbern und Siedlungsobjekten. Legende:

a – Nummer des Grabes oder des Siedlungsobjektes; b – Geschlecht; c – Einzelwesen; d – Alter; e – Orientierung; f – Gesicht; g – Niederlegung. Abkürzungen: Ž – Frau; M – Mann; D – Kind; P – rechte Seite; L – linke Seite; B – Bauch; CH – Rücken; SL – selbständiger Schädel; s- gekrümmt; ss – stark gekrümmt (bearbeitet nach Kuzma/Jakab/Kopčeková 2010, Tab. 1–3).

Taf. I. Nitra, Teil Mlynárce. Grab 1, 2. Legende: Einzelwesen 1 – weiß; Einzelwesen 2 – grau. Maßstab: a – Skelette; b – Gefäße.

Taf. II. Nitra, Teil Mlynárce. Grab 3, 4. Maßstab: a – Skelette; b – Gefäße.

Taf. III. Nitra, Teil Mlynárce. Grab 5, 7, 8. Maßstab: a – Skelette; b – Gefäße.

Taf. IV. Nitra, Teil Mlynárce. Grab 6, 9, 10, 11. Legende: Grab 6, grau – Einzelwesen 1; weiß – Einzelwesen 2; Grab 9, weiß – Einzelwesen 1. Maßstab: a – Skelette; b – Keramik.

Taf. V. Nitra, Teil Mlynárce. Siedlungsobjekt 317. Maßstab: a – Siedlungsobjekt; b – Gefäße 2–4; c – Gefäß 1.

Taf. VI. Nitra, Teil Mlynárce. Siedlungsobjekt 350. Legende: 1–4 – schematisch dargestellte Lage der Schädel im Siedlungsobjekt. Maßstab: a – Siedlungsobjekt; b – Funde.

Taf. VII. Nitra, Teil Mlynárce. Siedlungsobjekt 521. Legende: a – braune Lehmschicht; b – vermischte gelbe und braune Lehmschicht. Maßstab: a – Siedlungsobjekt; b – Keramik.

NOVÉ HROMADNÉ NÁLEZY Z DOBY BRONZOVEJ Z MOŠTENICE

M Á R I A N O V O T N Á – M A R T I N K V I E T O K

New Hoards from the Bronze Age from Moštenica. The content of this paper are the new hoards from Central Slovakia. 39 bronze objects come from 4 locations on a hill side, covering the area of ca. 75 m². Hoard 1 consisted of long pins of type Hradec and Malá Vieska. Hoard 2 consisted of bracelets and spiral rings. On next two places were found 4 pins together and 1 separately. Horizon BD1 is represented by the hoard of circular jewels; all pin hoards belong to BD2, they are the oldest Lusatian Culture hoards in Slovakia. Units of HA1 with mixed content are representing the older component. Unusual stone facework on the hoard 2 leads us to the habit used for building of burial mounds. Relation with graves is shown by some examples from the Early and Middle Bronze Age in Bohemia (in stone facework as well), south-western Germany and Slovakia up to HA2, or HA2/HB1. The closest category of jewel hoards is of type Uriu-Ópályi in Maramureş and in Upper Tisa area. The connection with the other world or the treasure for the deceased is probable. Pins of type Malá Vieska with the head in the shape of a poppy head and their length as well are very similar to the poppy plant, reaching the height 1–1.6 m. The importance of this symbol with regard to its multiple meaning and the use of the seeds as food and the opium alkaloid from the unripe capsule of the poppy seed (*Papaver somniferum*) in healing and healing cults can be only anticipated. In Slovak folk tradition the poppy was the symbol of prosperity, it had protective effect against deceased and witches. It was unsuitable for practical use because of its great length. What was their purpose and if they are really pins is an open question. The suggestions that they were weapons, or used for therapy and tattoo cannot be confirmed. For the profane use of the find 1 from Moštenica can speak new pins, probably wrapped and bound together, from the vicinity of the road, which was from Middle Ages known as Via Magna. For cultic reasons speak the location on the hill side, according to the other finds it can be called 'the sacred mountain'.

Key words: Slovakia, Bronze Age, Early Urnfield Period, horizon BD1, BD2, hoards.

V roku 2013 sa dostal do Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici na zdokumentovanie súbor bronzových predmetov, získaných na jeseň v roku 2008 z katastra obce Moštenica. Pozostáva z 39 bronzových predmetov, a to 16 ihlíc, 12 náramkov a 11 špirál. Súčasťou nálezového celku je menšia kolekcia atypickej pravekej keramiky. Spolu s predmetmi bola poskytnutá aj fotografická dokumentácia miesta nálezu a kresbový náčrt rozloženia jednotlivých artefaktov.

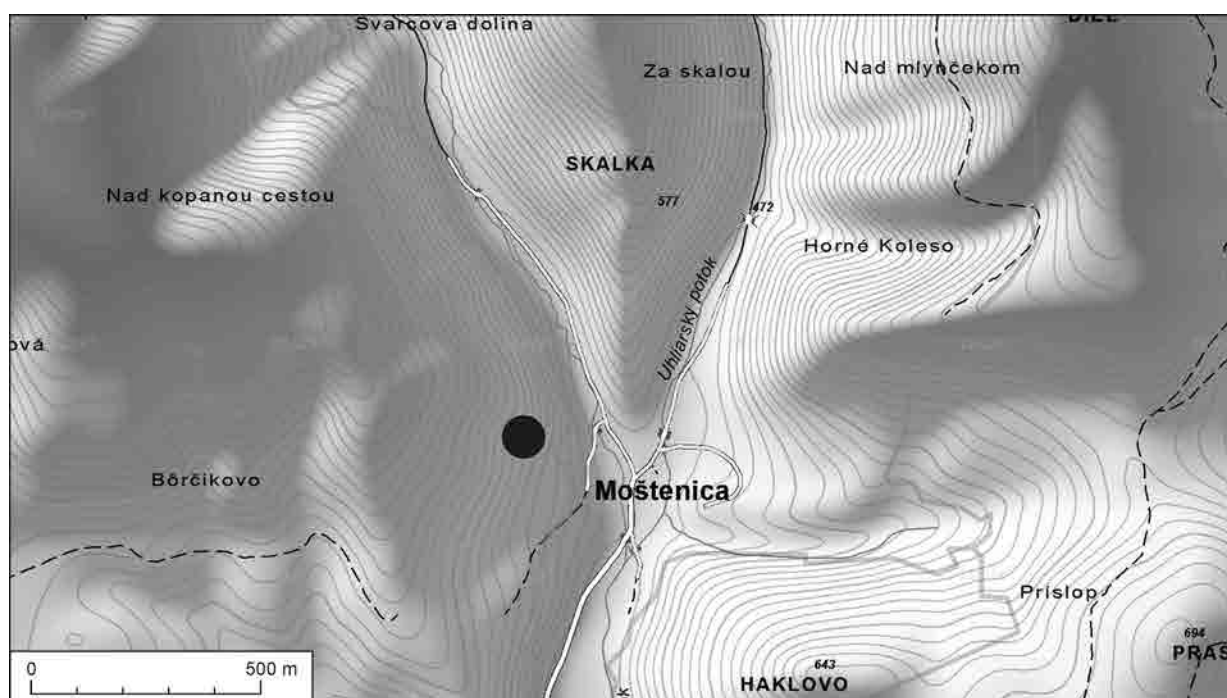
Obec Moštenica (okr. Banská Bystrica) sa nachádza na južnom predhorí Nízkych Tatier, na východnom okraji Starohorských vrchov, v doline Moštenického potoka, pravobrežného prítoku Hrona. Severne od obce prudko klesajú svahy hrebeňových vrcholov Diel (867 m n. m.), Hradište (958 m n. m.), Vlačuhovo (1034 m n. m.) a vytvárajú tak hlboké doliny vymodelované Moštenickým a Uhliarskym potokom. Územím Moštenice prebieha zlomová línia približne v doline Uhliarskeho potoka. V jej závere sa nachádzajú v polohe Kyslá (656 m n. m.) pramene uhličito-železitej vody a prírodná rezervácia Moštenické travertíny. Sútok Uhliarskeho a Moštenického potoka je od náleziska dokumentovaného súboru vzdialený 550 m JV. Známa lokalita Hradište sa nachádza 2,5 km SV smerom (obr. 1).

Predmetné artefakty sa našli na východnom svahu kopca Vysoká (960,5 m n. m.), ktorý sa v uvedených miestach strmo zvažuje do údolia Moštenického potoka (obr. 2). Lokalitu miestni obyvatelia nazývajú Pod Vysokou. Svah je pokrytý bukovým lesom. Masívne vápencové bralo sa nachádza 40 m JZ od miesta nálezu. Nad ním, asi 60 m JZ od lokalizovaných bronzov, prebieha lesná traverzová zväznica. Podľa priloženého plánu sa bronzы našli v štyroch polohách rozmiestnených na ploche zhruba 75 m² (obr. 3).

POLOHA 1

Hromadný nález 1

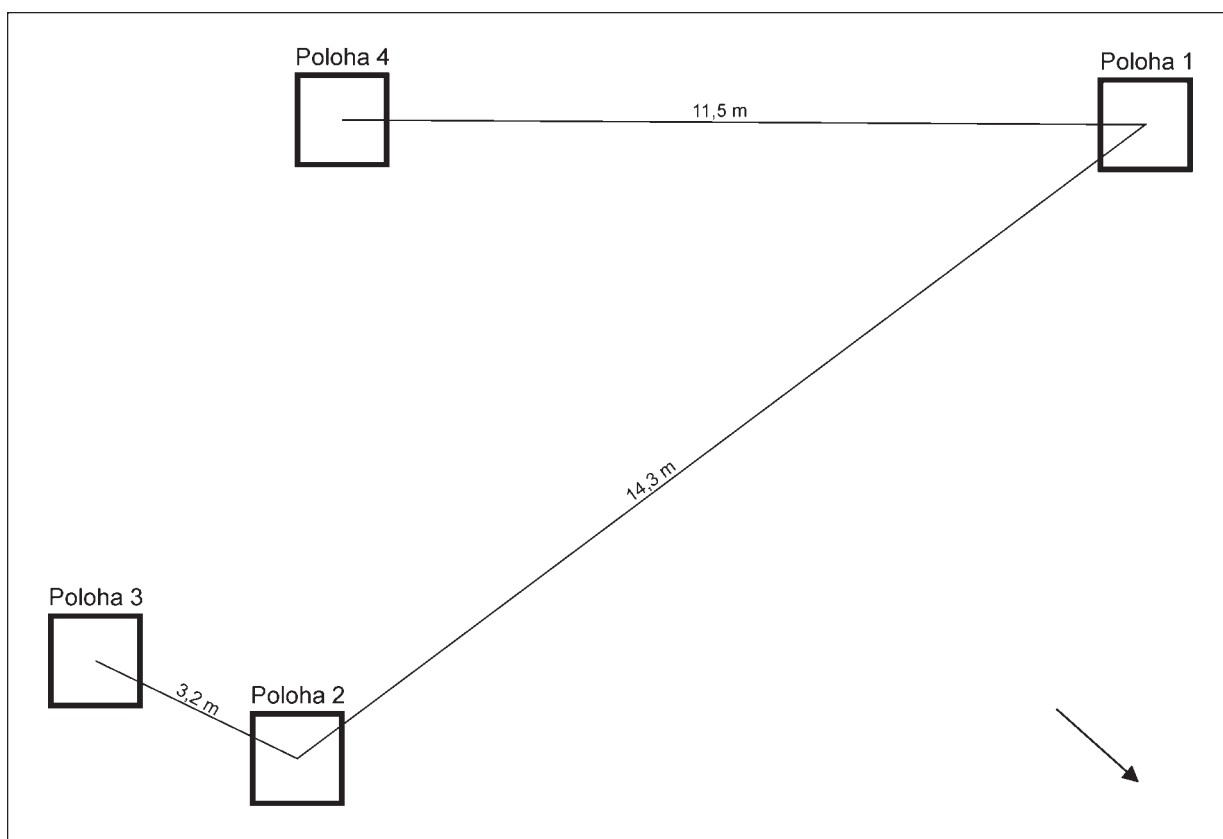
V hĺbke 30 cm bol uložený zväzok 11 ihlíc v smere SV-JZ. Hlavice smerovali na JZ (obr. 4). Podľa fotografie ležali v jednoduchej jame bez viditeľnej úpravy, snáď v organickom obale, na čo by mohli poukazovať zhruba na rovnakom mieste ohnuté konce ihly. Spoločným znakom je dlhá ihla osobitne pripojená k hlavici. Pri troch exemplároch je aj voľným okom viditeľná odlišná farba patiny na hlavici a ihle. Poukazuje na iné zloženie legovaného kovu. Podľa striebřitého lesku hlavice



Obr. 1. Moštenica-Pod Vysokou. Lokalizácia nálezu v rámci širších súvislostí.



Obr. 2. Moštenica-Pod Vysokou. Pohľad na bezprostredné okolie a terén v okolí nálezov bronzových predmetov.

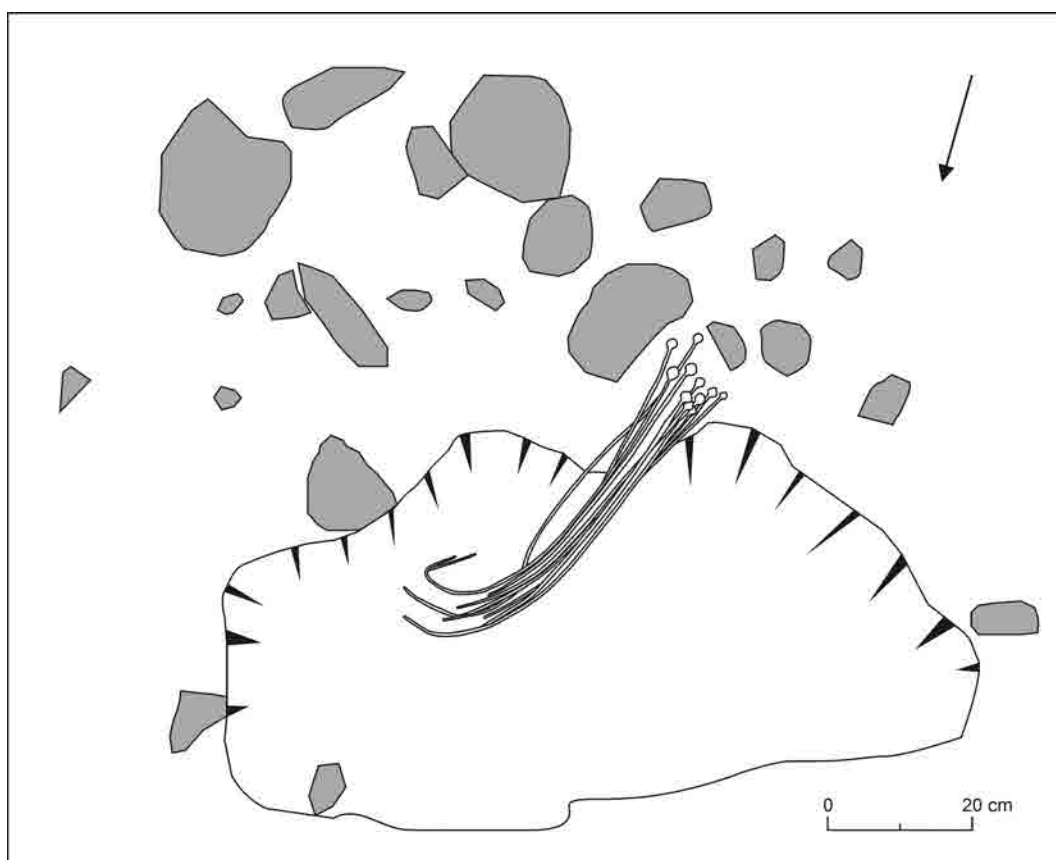


Obr. 3. Moštenica-Pod Vysokou. Plánik s rozmiestnením jednotlivých nálezov.

jednej z ihlíc ide najskôr o vyššie percentuálne zastúpenie cínu.

Opis ihlíc

1. Ihlica s menšou nezdobenou dvojkónickou hlavicou a ihlou, ktorá je v dolnej časti ohnutá. Mierne zdurený krček pokrýva pásik obežných rýh. Tie sú ukončené rytými ryhami v podobe písmena V. Dĺ. 605 mm, hmotnosť 111 g (tab. I: 1).
2. Ihlica s rovnakou hlavicou ako predchádzajúca ihlica. Odlišná je výzdoba krčku zostavená z troch nerovnako širokých pásikov rýh oddelených od seba cikcakovou líniou. Dĺ. 485 mm, hmotnosť 61 g (tab. I: 2).
3. Ihlica s guľovitou, nepatrne cibulovite zahrotenu hlavicou. Ihla má zdurený krček, pri hrote je mierne ohnutá. Hlavice zdobia šikmo proti sebe postavené ryté línie. Krček pokrýva obežné ryhovanie. Dĺ. 550 mm, hmotnosť 90 g (tab. I: 3).
4. Ihlica s dvojkónickou hlavicou a zdureným krčkom ihly, ktorá je na konci ohnutá. Hranu v strede hlavice zvýrazňujú krátke horizontálne ryhy. Výzdoba krčka, na oboch stranách ohraničenú cikcakovou líniou, tvoria husté obežné línie v spodnej časti prerušené vetvičkovým vzorom. Dĺ. 604 mm, hmotnosť 92 g (tab. I: 4).
5. Ihlica s malou dvojkónickou nezdobenou hlavicou a tenšou ihlou s nevýrazne zosilneným krčkom ukončeným pásikom rýh. Dĺ. 422 mm, hmotnosť 44 g (tab. I: 5).
6. Ihlica s guľovitou až cibulovou hore zahrotenu hlavicou, z ktorej nebol dodatočne odstránený zvyšok po odlievaní (Gusszapfen). Dlhá, pri konci ohnutá ihla má slabo zdurený krček. Výzdoba hlavice tvoria zvislé rýhy. Husté obežné ryhovanie pokrýva aj krček z oboch strán ohraničený cikcakovou líniou. Dĺ. 635 mm, hmotnosť 99 g (tab. I: 6).
7. Ihlica s výrazne dvojkónickou nezdobenou hlavicou a ihlou len s náznakom zdurenia krčku zvýraznenom obežným pásom rýh. Dĺ. 407 mm, hmotnosť 60 g (tab. I: 7).
8. Ihlica s guľovitou, hore zahrotenu hlavicou s dlhou ihlou, výrazne ohnutou pri konci. Výzdoba hlavice pozostáva zo zväzkov šikmých rýh. Slabo zdurený krček pokrývajú obežné pásy rýh prerušené vetvičkovým vzorom. Dĺ. 675 mm, hmotnosť 119 g (tab. I: 8).
9. Ihlica s nezdobenou guľovitou hlavicou. Nevýrazne zosilnený krček ihly zdobia tri nerovnako široké pásiky obežných rýh. Dĺ. 560 mm, hmotnosť 87 g (tab. I: 9).
10. Ihlica má sploštenú guľovitú, resp. cibulovito tvarovanú hlavice na ihle s náznakom na zosilnenie v mieste krčka. Bez výzdoby. Dĺ. 403 mm, hmotnosť 53 g (tab. I: 10).
11. Ihlica formou i výzdobou hlavice totožná s ihlicou č. 6. Zosilnený krček ihly pokrývajú obežné línie. Dĺ. 490 mm, hmotnosť 83 g (tab. I: 11).



Obr. 4. Moštenica-Pod Vysokou. Nálezová situácia v polohe 1.

POLOHA 2

Od polohy 1 je vzdialená 14,3 m, východným smerom. V hĺbke 20 cm sa našla osamotená ihlica, sekundárne deformovaná (obr. 5).

Opis ihlice

Ihlica má nezdobenú guľovitú hlavicu a dlhú ihlu, ktorá je v hornej tretine ohnutá. Mierne zdurený krček zvýrazňuje pás rýh. Dĺ. 590 mm, hmotnosť 92 g (tab. I: 12).

POLOHA 3

Nachádza sa len 3,2 m južne od polohy 2. Tesne pod povrchom, v hĺbke 5–10 cm, na ploche 70 x 60 cm boli rozptýlené štyri deformované ihlice, zrejme bez zámerného usporiadania (obr. 6). K deformácii ihlíc došlo asi až v čase ich rozvlečenia. Dôvodom mohla byť blízkosť traverzovej trasy používanej lesnou zverou.

Opis ihlíc

1. Ihlica s nezdobenou guľovitou až cibulovou hlavicom na ihle so zosilneným krčkom, ktorý zdobí pás obežných rýh hore aj dolu ohraničených cikcakovou líniou. Dĺ. 470 mm, hmotnosť 52 g (tab. I: 13).
2. Ihlica s hlavicom rovnakeho tvaru ako ihlice č. 6 a 8 z polohy 1. Ihla s nevýrazne zosilneným krčkom je v hornej časti ohnutá. Výzdobou i celkovým výzorom je porovnateľná s ihlicou č. 11 z polohy 1. Dĺ. 470 mm, hmotnosť 53 g (tab. I: 14).
3. Ihlica s dlhou, v spodnej časti ohnutou ihlou. Tvarom i výzdobou hlavice sa zhoduje s č. 8 z polohy 1 a s predchádzajúcim exemplárom (tab. I: 15).
4. Ihlica s guľovitou, resp. makovicovou hlavicom na ihle s nezvyčajne nízko položeným zdureným krčkom. Časť ihly chýba. Výzdoba hlavice v podstate zodpovedá exemplárom č. 8, 14 a 15. Bohatšie je iba trojnásobné ryhovanie, ktoré ju z oboch strán ohraničuje. Ryhovaný krček ukončuje cikcaková línia. Zachovaná dĺ. 277 mm, hmotnosť 50 g (tab. I: 16).

POLOHA 4

Hromadný nález 2

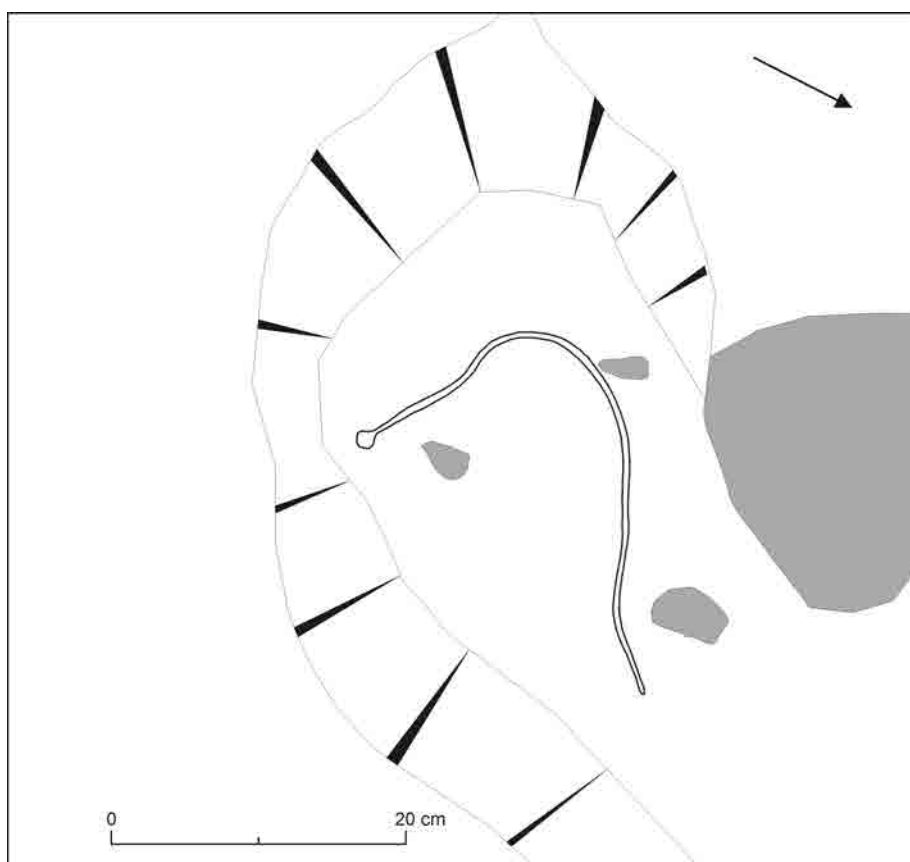
Situovaný 11,5 m, juhovýchodne od polohy 1. V jednoduchom čiastočne porušenom kamennom obložení (na spôsob skrinky) s rozmermi 60 x 70 x 30 cm sa v JV rohu nachádzal súbor väčších a menších kruhových šperkov (obr. 7). Podľa získaných údajov súbor prekrývali väčšie črepy, možno z nádoby, v ktorej mohol byť pôvodne uložený. To sa z fotografie nedalo jednoznačne zistiť. Pri dokumentácii keramiky sa však ukázalo, že ide

o zlomky minimálne z dvoch nádob. Nie je isté, či bolo obloženie s korunou v hĺbke 30 cm pôvodne prekryté kameňom. Náramky boli usporiadané do dvoch väčších zväzkov, do ktorých boli vložené špirály, azda iba jeden bol položený vedľa nich. Aj v tomto prípade sa nedá spoľahlivo určiť, koľko náramkov bolo v jednom zväzku. Zdá sa, že aspoň jeden zodpovedal počtu päť (obr. 8).

Hromadný nález pozostáva z 12 náramkov a 11 menších špirál, ktoré mohli byť nosené ako prstene, ozdoba vlasov a pod. Všetky náramky sú z tyčinky kruhového prierezu s otvorenými zúženými rovno zrezanými alebo mierne zahrotenými koncami, ktoré sú prekrížené, alebo sa tesne dotýkajú. Špirály sú z plochej i mierne vyklenutej tyčinky alebo z plechu so stredovým rebrom (tab. II: 13, 23). Tesné uloženie jednotlivých kusov na seba spôsobilo, že na niektorých náramkoch zostali časti povrchu bez patiny s viditeľnými pásmi pôvodnej farby kovu.

Opis nálezov

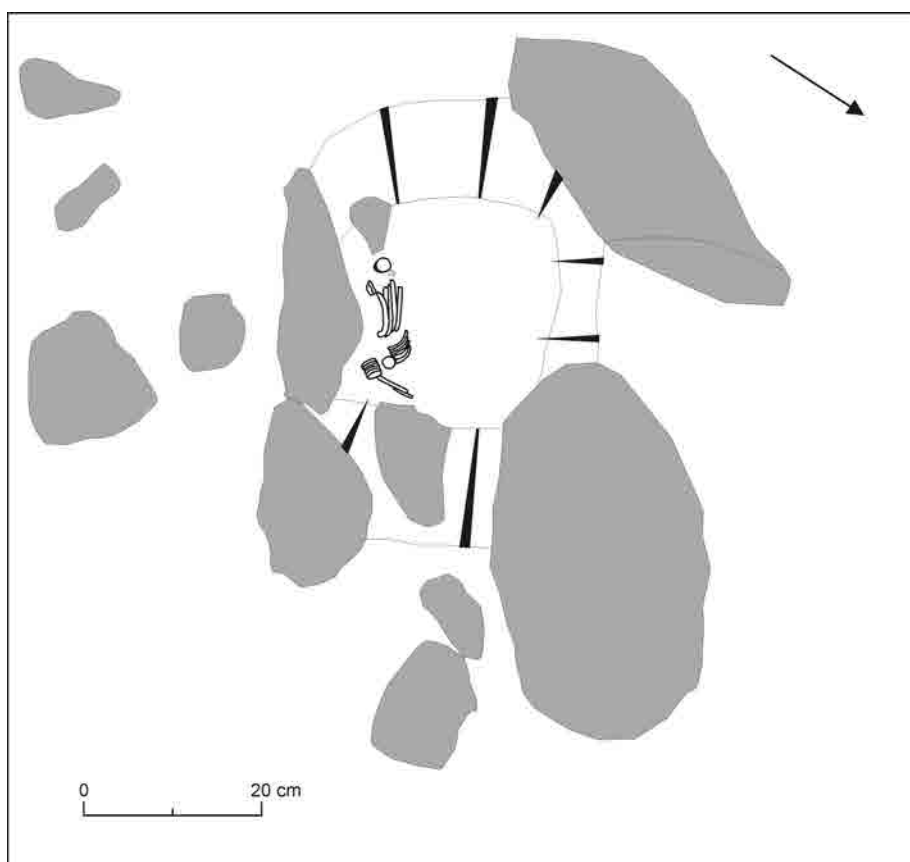
1. Náramok s prekríženými koncami na celom povrchu zdobený páskmi hlbších rýh rozmiestnených zhruba v symetrickom odstupe. Pr. 59,8 mm, hmotnosť 54 g (tab. II: 1).
2. Náramok voči predošlému masívnejší len s nepatrne preloženými koncami a na povrchu so šiestimi páskmi hlbokých plasticky vystupujúcich rýh. Pr. 68 mm, hmotnosť 71 g (tab. II: 2).
3. Náramok s koncami tesne pri sebe a asymetricky rozloženými širokými i užšími pásmi hlbších zárezov na vonkajšom povrchu. Pr. 59,6 mm, hmotnosť 68 g (tab. II: 3).
4. Náramok ako č. 3. Pr. 64,8 mm, hmotnosť 53 g (tab. II: 4).
5. Náramok s prekríženými koncami s celým povrchom husto hlboko ryhovaným. Pr. 63,3 mm, hmotnosť 79 g (tab. II: 5).
6. Náramok s prekríženými koncami na niekoľkých miestach s prerušeným ryhovaním. Pr. 56,2 mm, hmotnosť 51 g (tab. II: 6).
7. Náramok ako predošlý. Pr. 58,2 mm, hmotnosť 51 g (tab. II: 7).
8. Náramok s otvorenými koncami a výzdobou ako náramky č. 6 a 7, od ktorých sa líši iba tenšou tyčinkou. Pr. 61,2 mm, hmotnosť 33 g (tab. II: 8).
9. Náramok s prekríženými koncami so symetricky rozloženými pásmi rýh. Od ostatných náramkov sa líši výrazne menším priemerom. Pr. 42,8 mm, hmotnosť 48 g (tab. II: 9).
10. Náramok s prekríženými koncami zdobia širšie a užšie pásy rýh rozložené po celom povrchu. Pr. 58,1 mm, hmotnosť 52 g (tab. II: 10).
11. Náramok s prekríženými koncami. Povrch pokrývajú pásy hlbokých i plytších rýh. Pr. 59,2 mm, hmotnosť: 48 g (tab. II: 11).
12. Náramok podobný ako exemplár č. 11. Pr. 62,1 mm, hmotnosť 57 g (tab. II: 12).
13. Špirála so šiestimi závitmi s jednoducho odrezanými koncami. V. 25,1 mm, hmotnosť 13 g (tab. II: 13).



Obr. 5. Moštenica-Pod Vysokou. Nálezová situácia v polohe 2.



Obr. 6. Moštenica-Pod Vysokou. Nálezová situácia v polohe 3.



Obr. 7. Moštenica-Pod Vysokou. Nálezová situácia v polohe 4.



Obr. 8. Moštenica-Pod Vysokou. Detailný pohľad na uloženie bronzových predmetov v polohe 4.

14. Špirála s deviatimi závitmi, ktorá je na koncoch odrezaná. V. 18,1 mm, hmotnosť 4 g (tab. II: 14).
15. Špirála ako predošlá, s ôsmimi závitmi. V. 22, 4 mm, hmotnosť 16 g (tab. II: 15).
16. Špirála s 10 závitmi, pri jednom konci deformovaná. V. 22,8 mm, hmotnosť 10 g (tab. II: 16).
17. Špirála s 11 závitmi, na jednej strane ukončená malou ružicou. V. 27,3 mm, hmotnosť 16 g (tab. II: 17).
18. Špirála so štyrmi závitmi a rovnými koncami. V. 7 mm, hmotnosť 3 g (tab. II: 18).
19. Špirála s deviatimi závitmi, na jednej strane so zúženým zahroteným koncom. V. 21,6 mm, hmotnosť 12 g (tab. II: 19).
- 20.–21. Špirály 2 ks, spojené. Obidve majú 11 závitov. V. 22 mm a 19,9 mm, hmotnosť spolu 31 g (tab. II: 20, 21).
22. Špirála s 11 závitmi, s rovno odrezanými koncami. V. 22,3 mm, hmotnosť 16 g (tab. II: 22).
23. Špirála z tyčinky so stredovým rebrom a siedmimi závitmi, na jednej strane ukončená veľkou špirálovou ružicou. V. 32,2 mm, hmotnosť 18 g (tab. II: 23).

ANALÝZA

Dokumentácia situácie v teréne ukázala, že väčšina bronzov pochádza z dvoch hromadných nálezov. Jeden z polohy 1 a druhý z polohy 4. Odlišujú sa spôsobom deponovania aj skladbou. Nejasný je súvis jedinej ihlice (poloha 2) s ďalšími

štyrmi (poloha 3), a to aj pokiaľ ide o ich prípadný vzťah k hromadnému nálezu z polohy 1 s typovo zhodnými exemplármi. Neveľká vzdialenosť od seba a prírodné prostredie na svahu kopca nevylučuje, že pôvodne mohli patriť spolu. Zámernému samostatnému deponovaniu nálezov z polohy 3 chýba tradičné uloženie do uzavretého celku. Môžu predstavovať po ceste stratené predmety, ku ktorým sa majiteľ už nevrátil. Nevedno, či boli určené na obetovanie, alebo s ohľadom na deformácie ihly predstavovali sekundárnu surovinu na opätovné spracovanie. Možno sa jedná o rozvlečené časti prvého (?) či skôr ďalšieho v poradí tretieho hromadného nálezov (?), pri ktorom mohli byť druhotne znehodnotené. Prvú alternatívu môžu podporovať všetky štyri mimoriadne plytko ležiace ihlice. Z nich tri majú podobne ohnutú časť ihly, akú má väčšina exemplárov z hromadného nálezov 1. Vzdialenosť nižšie ležiacich nálezov z polohy 2 a 3 s ohľadom na terén nie je až taká veľká. Rozdielny je odklon od priameho spádu voči polohe 1. Predpokladané zabalenie všetkých ihlíc do jedného, pôvodne možno spolu zviazaného súboru, by túto možnosť skôr vylučovala. Vzájomný vzťah ihlíc zo všetkých troch polôh zostáva neobjasnený. Rovnako mohli byť súčasťou väčšieho

celku ako samostatnými, možno stratenými alebo intencionálne rozhodnými obetnými darmi.

Typologicky sú všetky ihlice z Moštenice, t. j. z hromadného nálezu 1 i z ďalších dvoch polôh podľa viacerých znakov vzájomne blízke. Spoločná je dlhá ihla s osobitne nasadenou hlavicou a mierne zdureným krčkom. Len v jednom prípade (z hromadného nálezu 1) bola odliata v jednom kuse. Tvarom, výzdobou hlavice a krčka patria dvom typom, resp. ich variantom, Hradec a Malá Vieska. Sú porovnateľné s nálezmi, podľa ktorých boli pomenované.

Typ Hradec

Najlepším predstaviteľom sú tri nezdobené ihlice z hromadného nálezu z eponymného náleziska (Novotná 1980, tab. 35: 691–693). Spoločným znakom je dlhá ihla s nevýrazne zosilneným krčkom osobitne nasadená na dvojkónickú hlavicu. Z Moštenice je s ním identická jediná ihlica z hromadného nálezu 1, bez akejkoľvek výzdoby a len nepatrným zosilnením hornej časti ihly (tab. I: 10). Variantu so zdobeným krčkom patrí ďalších päť exemplárov z uvedeného celku z polohy 1 a jeden z polohy 3 (tab. I: 1, 2, 5, 7, 9, 13). Charakteristická je výzdoba jednoduchým pásom obežných rýh (tab. I: 5) niekedy ohraničených cikcakovitou líniou (tab. I: 1, 7, 13), ktorá ju prípadne rozdeľuje do viacerých zón (tab. I: 2).

Guľovitou nezdobenou hlavicou sa od nich líši ihlica z polohy 2 (tab. I: 12), blízka najskôr nasledujúcemu typu Malá Vieska.

Datovanie obidvoch typov zo Slovenska sťažuje okolnosť, že pochádzajú z čistých súborov ihlíc, resp. z ojedinelých nálezov. Len výnimočne sa poškodené alebo im blízke s kratšou ihlou objavujú vo výbave hrobov, čo súvisí s ich dĺžkou nevyhovujúcou na spínanie odevu a zrejme aj funkciou.

Nálezový kataster a časové vročenie typu Hradec sa od doby ich vyčlenenia a pomenovania podstatne nezmenil (Novotná 1980, 113–115). Naďalej zostáva hlavným predstaviteľom hromadný nález z Hradca, okr. Prievidza, kde šesť ihlíc typu Hradec sprevádzalo osem ihlíc typu Malá Vieska (a ďalšia ihlica, ktorej chýba hlavica). Datovanie sa čiastočne opiera o spoločný výskyt s typom Malá Vieska (výnimočne zastúpeným v hrobovej výbave a rovnako zriedkavým v hromadných nálezoch so zmiešaným obsahom), s ktorým sa nachádza aj v hromadnom náleze z Martina-Priekopy a z Ovčarska, v obidvoch so zdobeným krčkom. Dôležitá je predovšetkým príbuznosť s ihlicou (variant Mikušovce) z lužického mohylového pohrebiska v Mikušovciach, poloha Nivky, mohyla 46. Mohylová úprava hrobu s kamennou konštrukciou i sprie-

vodná keramika podľa Z. Pivovarovovej (1965, 108, 125, tab. V: 13) zodpovedajú stupňu Mikušovce lužickej kultúry obdobia včasných popolnicových polí (BD). Ihlicu s typom Hradec (podľa kresby s osobitne nasadenou hlavicou) spája aj pre hrobové nálezy nezvyčajná dĺžka, ktorá dosahuje 38,5 cm. Torzo ihlice (bližšie neurčeného typu) z rozrušených hrobov z Ľuborče patrí podľa L. Veličiča (1983, 63, tab. X: 20) na začiatok stupňa BD. Ďalšie dve kratšie ihlice z mohylového pohrebiska lužickej kultúry stupňa Mikušovce z Veľkej Lehoty (Rakovszky 1888, 327–330; Hampel 1892, tab. CXXXV: 1; Novotná 1980, 115, tab. 36: 706, 707) sú blízke Typu Hradec.

Typ Malá Vieska

Tento typ patrí do veľkej skupiny ihlíc s guľovitou hlavicou a s ihlou často s výraznejšie zosilneným a reliéfne rebrovaným krčkom.

Zaradenie k určitému typu nie je vždy jednoznačné a bez výnimky presné, čo sa vzťahuje aj na súbor z Moštenice. Všeobecne výzor guľovitej hlavice varíruje a okrem dokonale guľovitej sa pohybuje medzi mierne stlačeným, cibuľovým, vajcovitým, resp. až takmer dvojkónickým tvarom. Pre exempláre s väčšou guľovitou hlavicou, aj podľa výzdoby čiastočne pripomínajúcu makovicu, zaviedli Faudel a Bleicher koncom 19. stor. pojem ihlice s makovicovou hlavicou, *tête de la pavot* či *Mohnkopfnadel* (prevzaté od Kimmig 1941–1947, 151), niekedy používanom aj pre typ Malá Vieska. Pomenovanie azda najlepšie vystihuje tvar so stlačenou guľovitou hlavicou a „barokovou“ výzdobou krčka (t. j. s plasticky vystupujúcimi hlbokými zárezmi), známymi najmä zo západne, výnimočnejšie aj južne ležiacich území ako Francúzsko (Kimmig 1941–1947, tab. 53B, C), Nemecko (Kimmig 1941–1947, tab. 53C), Švajčiarsko (Kraft 1927) a severné Taliansko (Carancini 1975, tab. 53: 1714–1716). Typologické znaky, geografické a kultúrne prostredie umožnili rozlíšiť viaceré typy. Jedným z nich je Malá Vieska. Je príznačný pre územie Slovenska a už pred rokmi ho pomenoval W. Kimmig (1941–1947, 154). Charakteristická je niekedy až enormná dĺžka ihly osobitne nasadená na hlavicu. Väčšia guľovitá, zväčša cibuľovo zahrotená hlavica je len výnimočne nezdobená. Rozdiely sú vo viac či menej zhrubnutom krčku a jeho výzdobe, zostavenej z jemných rýh, alebo hlbokých reliéfne vystupujúcich zárezov. Uvedené znaky, ktoré sa týkajú aj výzdoby hlavice možno označiť ako varianty. Z Moštenice k typu Malá Vieska patria štyri exempláre z hromadného nálezu 1 a tri kusy z polohy 3. Okrem výzdoby krčka, prevažne zhodnej s predchádzajúcim typom Hradec a jeho variantmi, majú všetky približne rovnako zdobe-

nú hlavicu (tab. I: 3, 6, 8, 11, 14–16). V porovnaní so základným typom sú subtilnejšie, čo sa týka hlavice, zhrubnutia hornej časti ihly a napokon aj celkových rozmerov, ktoré len v štyroch prípadoch dosahujú dĺžku nad 60 cm (najdlhší exemplár meria 67,5 cm). Je pravdepodobné, že uvedené rozdiely sú výrobnej povahy a súvisia s činnosťou konkrétnej dielne, schopnosťou majstra, resp. predlohami a nie s ich časovým postavením. Na rozdiel od ostatných, ihlice z polohy 3 majú doteraz veľmi ostrý koniec ihly.

Podobne ako k predošlému, aj k typu Malá Vieska z územia Slovenska, zhrnutým pred rokmi (Novotná 1980), sa k ich datovaniu dá len menej doplniť a spresniť. Rozšíril sa však ich nálezový katalóg z prostredia lužickej kultúry s koncentráciou nevybočujúcou z regiónov stredného Slovenska. K hromadným nálezom, dovtedy známym z lokalít Dvorec, okr. Bánovce nad Bebravou; Hradec, okr. Prievidza; Martin-Priekopa, okr. Martin; Nolčovo, okr. Martin; Nová Lehota, okr. Nové Mesto nad Váhom; Ovčiarsko, okr. Žilina a Turčianske Teplice – osada Malá Vieska, okr. Turčianske Teplice, pribudli v priebehu rokov ďalšie vyzdvihnuté „hľadačmi pokladov“ detektorom z Blatnice, okr. Martin, kopec Plešovice, ktorý je západným výbežkom Veľkej Fatry. Ide o dva z mnohých hromadných nálezov bronzov (údajne viac než 40) objavených na kopci, približne lokalizovaných podľa údajov nálezcov. Na situačnom náčrte je prvý „hromadný nález dlhých ihlíc s guľovitou hlavickou“ z miesta označenom ako 4 (v blízkosti s viacerými skupinami bronzov). Druhý z polohy 8 pozostáva z „13 až 14 veľkých ihlíc prevažne s masívnou guľovitou hlavickou, dve ďalšie majú dvojitú diskovitú hlavicu, dĺžka ihlíc je 60–80 cm“ (Veliačik 2004, 58, obr. 1). Osudy nálezov nie sú presne známe a časť sa stala predmetom obchodovania so starožitnosťami. Je pravdepodobné, že jedna ihlica typu Malá Vieska, dnes v Metropolitan Museum of Art v New Yorku, spolu s niekoľkými ďalšími bronzami sú identické s nálezmi z Plešovice (Veliačik 2004, 70). Ihlica (dĺ. 69,5 cm) je súčasťou novo získanej kolekcie pamiatok z doby bronzovej v Európe (Holcomb 2002, 21, obr. 6; 7). V roku 2008 sa do archeologických zbierok SNM v Bratislave dostala darom kolekcia bronzov, okrem iného ihlica typu Malá Vieska, údajne tiež z Plešovice (Bartík 2009, 40, 48, obr. 7: 1a, b). Jej spolupatričnosť k jednému zo súborov ihlíc získaných detektorom je podľa údajov nálezcov popísaných L. Veliačikom možná, ale nie zaručená. Výzdoba zosilneného krčku i tvar hlavice má priame paralely z Marti-

na-Priekopy, Turčianskych Teplic-Malej Viesky či z Novej Lehoty (Novotná 1980, tab. 26: 612; 27: 624; 28). Iná a zatiaľ veľmi zriedkavá je výzdoba hlavice. Z dostupných nálezov jej zodpovedá jediný exemplár zo súboru 12 ihlíc podľa A. Mozsolicsovej (1973, tab. 59 A, prvá sprava) z bližšie neznámeho náleziska v Maďarsku, ktorý bude ešte spomenutý. Ihlica uložená v SNM, merajúca 98,5 cm, je doteraz najväčšia medzi známymi nálezmi tohto typu. Pri dvoch ihliciach s „dvojitou diskovitou hlavickou“, zo súboru z kopca Plešovice, ide najskôr o typ Pétervására (nazývanou aj ihlicou s viacnásobnou hlavickou – *Mehrkopfnadel*),¹ ktorý je zo Slovenska známy z depotu z Gemerského Jablonca (Novotná 1980, 99, tab. 24: 566). Okrem ihlice pozostával z dvoch náplečných kruhov salgátarjanskeho typu, dvoch špirálových nárameníc a troch dutých náramkov (Kemenczei 1965, 109, tab. XXIX; XXX – pod maďarským názvom lokality Almágy. Prvá správa: Arch. Ért. 16, 1896, 180), už pred rokmi zaradenom k hromadným nálezom typu Rimavská Sobota, t. j. do horizontu Ópályi. Sú typickými predstaviteľmi kovovýroby pilinskej kultúry stupňa BD. Nezarúčený hromadný nález II z Pétervásáru s ihlicami rovnomeného názvu, nemožno najmä na základe „sekeriek s tuľajkou sedmohradského typu“ (Mozsolics 1985, 175) položiť pred horizont Aranyos. Naproti tomu veľké hroty oštepov s plameňovým listom a peschierske dýky nevyučujú vzťah k predchádzajúcemu stupňu Ópályi. V tejto dobe sa aj na území Maďarska po prvý raz objavujú ihlice s mimoriadne dlhou ihlou. Zo samotného hromadného nálezu z Ópályi ide o dve ihlice s výčnelkami na krčku (*Warzenhalsnadel*), ktoré sú dlhé 90,3 a 89,5 cm. Z hľadiska typu sú považované za charakteristickú súčasť viacerých súborov tohto horizontu (Mozsolics 1985, 67, 165, tab. 20: 1–3). Hromadný nález z Öreglaku, v ktorom sa nachádzal aj zlomok ihlice s dvojnásobnou terčovitou hlavickou, je datovaný už do horizontu Kurd maďarskej doby bronzovej Vb (Mozsolics 1985, 163–165). Je typickým predstaviteľom depotu zlomkov so staršími aj mladšími typmi. Na časovom určení typu Pétervására z hromadných nálezov z Vojvodiny (Bingula Divoš) a severného Chorvátska (Otok-Privlaka) sa od doby ich zaradenia (Vinski-Gasparini 1973, 78, 80 n., tab. 27–29; 84–87) do jej II. fázy popolnicových polí severného Chorvátska nič nezmenilo.

Ihlica, ktorá je zhodná s nálezmi z Novej Lehoty uloženými v MNM v Budapešti, t. j. typ Malá Vieska, je z „dobře datovaného depotu“ z Iara I. v Sedmohradsku (Hampel 1892, tab. LII: 4–6

¹ Podľa osobnej informácie od PhDr. L. Veliačika, DrSc., za ktorú mu úprimne ďakujeme. Ihlice sám nevidel a ich opis sa opiera o ústnu informáciu.

(Alsójárá); *Petrescu-Dîmbovița* 1978, 102, 103, tab. 35 B), a to opäť aj v sprievode *Warzenhalsnadel* a trojuholníkovým záveskom s rozoklanou bázou, aký sa v štyroch exemplároch nachádza v celku z Ópályi (*Mozsolics* 1985, 66, tab. 18: 4–7). A. *Mozsolicsová* (1973, 186, tab. 59 A) uverejnila 12 ihlíc ako nálezy z neznámej lokality v Maďarsku. Z nich 11 patrí typu Malá Vieska a jedna je s viacnásobne členenou hlavicou a výrazne zosilneným ryhovým krčkom. Podľa rovnakej patiny pochádzajú z jedného celku. Všetky doterajšie hromadné nálezy ihlíc typu Malá Vieska, vrátane variantov, sa našli na Slovensku na území lužickej kultúry. Ostatné exempláre nájdene mimo nášho územia zastupujú jednotlivé kusy v hromadných nálezoch, zriedkavejšie sú z hrobov alebo ojedinelých nálezov. Sú poškodené, väčšia časť ihly je odlomená. Je pravdepodobné, že ani v tomto prípade nejde o výnimku, ale o nález, ktorý sa zo Slovenska dostal do MNM v Budapešti, ktoré bolo pred rokom 1918 centrálnou inštitúciou v bývalom Uhorsku. Počas druhej svetovej vojny, podľa osobných informácií A. *Mozsolicsovej* z doby jej pôsobenia v MNM, bola časť inventárnych kníh a záznamov zničená a pokiaľ neboli nikde publikované, ich identifikácia nebola viac možná. Dostali sa medzi pamiatky z neznámych nálezísk (*Mozsolics* 1973, 186). Možno sa jedná o časť zo súboru 38 ihlíc z Dvorca, okr. Martin, z ktorých MNM v Budapešti v roku 1860, podľa zachovaných inventárnych záznamov, získalo 32 kusov (*Budinský-Krička/De-kan* 1948). Informoval o nich J. Hampel, spomenul 32 exemplárov (*Hampel* 1886, 70). Z Moravy boli k typu Deinsdorf mylne zaradené ďalšie ihlice typu Malá Vieska (*Říhovský* 1979, tab. 23: 411–417). V zbierkach NHM vo Viedni je uložená ihlica typu Malá Vieska vedená ako ojedinelý nález, podľa J. *Říhovského* (1979, 10, 16, tab. 5: 72) údajne zo západného Maďarska (?) s poznámkou 1966 F. U. – t. j. neznáme nálezisko pod typom Deinsdorf, variant s hlboko rytou výzdobou krčku (*Říhovský* 1983, 16, tab. 3: 72). Výnimočne z východného Slovenska pochádza ihlica s dĺžkou 44,5 cm z Krásnej nad Hornádom, vybagrovaná z nánosov rieky Hornád (*Demeterová* 1977, 449, obr. 4: 7; *Novotná* 1980, 108, tab. 33: 670) a z hromadného nálezu z Košických Olšan s prevahou starších (BD) a menej aj mladších pamiatok spätých najmä s produkciou dielní pilinskej kultúry (*Mirošayová* 1998–1999, 122–129, obr. 7). Z hrovej výbavy k doteraz známym zástupcom patrí exemplár z Dolného Kubína-Na

hradách. Porušený mohylový hrob 16 so širokým kamenným vencom, okrem urny a ihlice typu Malá Vieska (s odlomenou väčšou časťou ihly), sprevádzala ďalšia ihlica s viacnásobne vývalkovite členenou hlavicou a drobnými zničenými kúskami bronzov. Samotný charakter mohylového hrobu, štvoruchá amfora – urna i sprievodná ihlica „starobylého výzoru“, umožňuje celok položiť do stupňa BD, eventuálne na začiatok HA1 (*Veličák* 1983, 67). Z hromadných nálezov zmiešaného charakteru možno ešte spomenúť azda zámerne znehodnotený exemplár ihlice typu Malá Vieska aj s chýbajúcou časťou ihly z Mikušoviec-Vrštatského Podhradia (*Demeterová* 1977, 452, 453), ktorý bol pred rokmi mylne uvedený do literatúry pod náleziskom Púchov-Skalka (*Hoening/Halaša* 1903, 131 n., obr. 25: 14; *Hoernes* 1904, 204–211; bližšie k lokalizácii a bronzom z údajného depotu *Novotná* 2002, 327, 328). Obsahuje staršie typy, z obdobia včasných popolnicových polí až z obdobia prechodu k starším popolnicovým poliam (BD, BD2/HA1), ako aj mladšie, do stredných popolnicových polí siahajúce artefakty (HA2). Medzi najstaršie patrí dvojšpirálová ozdoba, kosáky, náramky z kruhovej tyčinky s otvorenými koncami, ihlica a sekerka s tuľajkou. Okuliarovité spony bez osmičkovitej slučky sú zo štvorhrannej tyčinky, rovnako ako z Ivanoviec (*Novotná* 2001a, 51–54, tab. 14: 108–111, 114, 115).² Spony z Ivanoviec boli uložené do „schránky“ z dvoch už nefunkčných bronzových šálok. Jedna je typu Gusen a druhá typ Blatnica (*Veličák/Němejcová-Pavůvková* 1987, 56 n. obr. 6: 1, 2). Pri datovaní hromadného nálezu z Ivanoviec už pred rokmi bolo poukázané na dve možnosti, a to, že všetky predmety sú súčasné a patria obdobiu včasných popolnicových polí, alebo na základe bronzových šálok, ktoré stratili svoj pôvodný význam a funkciu sa až v HA1 stali schránkou pre „mladší módný šperk“ (*Novotná* 1991, 13).³ Skôr na začiatok HA1 patrí miniatúrny dvojramenný čakan a do pokročilého HA1 (až HA2) ružicová spona. Časový rozsah nálezov z Mikušoviec-Vrštatského Podhradia od BD po HB1 je príliš veľký na to, aby mohol byť považovaný za uzavretý celok. Rovnako doteraz neznáma kombinácia drôteného šperku (ozdoba, okuliarovitá a ružicová spona) vzbudzuje nedôveru o takto „poskladanom“ depote.

Novšie boli prehodené niektoré hromadné nálezy so širším spektrom typov, len čiastočne napomáhajúce k overeniu, resp. spresneniu doterajšieho datovania ihlice typu Malá Vieska.

² Iné sú posledné závitky, z Ivanoviec šikmo presekávané (quergekerbt), z Mikušoviec-Vrštatského Podhradia – súdiac podľa fotografie majú pravú torziu.

³ Typ Gusen je najstarší stredoeurópsky typ dvojdielnej kovovej nádoby neskorej strednej doby bronzovej až včasných popolnicových polí, typ Blatnica je prvý raz doložený vo včasných popolnicových poliach (*Novotná* 2001a, 53).

Z Moravy ide najmä o hromadné nálezy z Drslavic 1, okr. Uherské Hradište (*Salaš 2005*, tab. 133: 492, 493) a Sazovic, okr. Zlín (*Salaš 2005*, tab. 272: 43). V obidvoch prípadoch je ihla nasadená na väčšiu hlavicu zdobenú hustým zvislým alebo šikmým ryhovaním ohraničeným horizontálnymi ryhami. Dôležité je predoslať, že ide len o zlomky typu Malá Vieska, ktoré sa do celkov (najmä pokiaľ ide o Sazovice) dostali už funkčne znehodnotené v dobe, v ktorej bola zrejme už ich výroba ukončená. Hromadný nález z Drslavic 1 položil už W. A. von Brunn na rozhranie stupňov BD a HA1 (*Brunn 1968*, 89, 90). Novšie M. *Salaš* (2005, 142) tento „stredodunajský horizont depotov“ premenoval na Drslavice-Ořechov s tým, že dominantné staršie (BD, resp. BD2) komponenty patria pred rozhranie stupňov BD/HA1. Hromadný nález zo Sazovic z lužickej oblasti Moravy spája s horizontom Přestavky (HA1) a synchronizuje s horizontom Kurd v Maďarsku a Martinček-Bodrog na Slovensku (*Salaš 2005*, 143–147). Zlomok ihlice typu Malá Vieska zo Sazovic označuje za retardujúci prvok (*Salaš 2005*, 107). Hromadný nález z Lazy I na zakarpatskej Ukrajine, v ktorom bol tiež zlomok ihlice nášho typu, položil J. V. *Kobal'* (2000, 66, tab. 46C: 1) do rovnomenného horizontu (séria depotov Lazy I) paralelnom s HA1. Zo stredného Balkánu uverejnil novšie R. *Vasič* (2003) niekoľko náleзов typu Malá Vieska, resp. jeho variantov a z Bosny a Hercegoviny P. *König* (2004). Nálezy zo stredného Balkánu sú zaradené do skupiny s guľovitou hlavicom a zosilneným krčkom, variantu s horizontálne rebrovaným krčkom. Obsah hrobu s dvomi ihlicami typu Malá Vieska s čiastočne odlomenými ihlami zo Somboru (Bačka) nie je okrem ihlíc publikovaný. Hornú časť stlačenej hlavice zdobia šrafované trojuholníky, ktoré pri pohľade zhora tvoria viacčipú hviezdicu (*Vasič 2003*, 53, tab. 20: 179, 280). Iné dve ihlice z Ugrinovci (v Syrmii) len pravdepodobne tvorili súčasť nepublikovaného hromadného nálezu (*Vasič 2003*, 524, tab. 20: 283, 284). Podľa vyobrazenia obidva exempláre majú paralely v náleзоch zo Slovenska. Jediný z Bosny evidovaný nález pochádza z hromadného nálezu z Kučišta, obec Bosanski Brod (*König 2004*, 69, 203–206, tab. 3: 53), datovanom do 2. stupňa popolnicových polí v Srbsku, Vojvodine, Bosne a Hercegovine, autorom (*König 2004*, 20, 21) danom do paralely s horizontom Kisapáti-Lengyeltóti (W. A. von Brunn), Suseni (M. Petrescu-Dîmbovița), Kurd (A. Mozsolics) a Martinček-Bodrog (M. Novotná), približne zodpovedajúcimi stupňu HA1. Ihlica z Kučišta predstavuje už zničený kus

z hromadného nálezu, ktorý pozostáva prevažne zo zlomkov so staršími i mladšími typmi. Vo všeobecnosti datovanie hromadných náleзов podľa najmladších typov vyjadruje iba dobu deponovania, ale nie výrobu a používanie všetkých zastúpených druhov bronzovej industrie, čo sa týka aj ihlice.⁴

Možno zhrnúť, že pri type Malá Vieska sa ani po rokoch ich časové postavenie podstatne nezmenilo. Podľa jednotlivých autorov sa pohybuje v rozmedzí stupňa BD do začiatku HA1. Najnovší hromadný nález z polohy 1 z Moštenice umožňuje obidva typy Hradec aj Malá Vieska začleniť na koniec stupňa BD s tým, že v celkoch HA1 so zmiešaným obsahom patria k starším komponentom. Vročenie typu Malá Vieska na prelom včasných a starších popolnicových polí (BD/HA1) A. von Brunnom (1968, 95 n., obr. 11) podľa samotného autora vyplynulo aj z nedostatku vhodného porovnávacieho materiálu a bolo len približné. Neodporuje predstave o ich používaní a miestnej výrobe v dielňach lužických majstrov bez toho, aby sme poznali pôvod predlohy, resp. hlbší zmysel symbolu. Guľovitou, resp. mierne stlačenou až dvojkónickou hlavicom a zdureným ryhovaným krčkom sa im približuje typ Deinsdorf (*Holste 1939*, 62 n.) zavedený do literatúry pred rokmi. K nemu J. *Říhový* (1979, 83, pozn. 26) omylom zaradil aj celok z Malej Viesky, dnes Turčianske Teplice. Prevala náleзов zo širšej východnej časti strednej Európy je datovaná na prechod od strednej doby bronzovej k včasným popolnicovým poliam. Z nášho územia nálezy patriace k typu Deinsdorf (*Novotná 1980*, 100–102) majú kratšiu ihlu odliatu spolu s hlavicom, ktorá je nezdobená. Vzdialenejšia podobnosť viedla niekedy k názoru vidieť v menovanom type východiskovú formu pre ďalšie aj s ním súčasné typy, čo sa doteraz nepotvrdilo. Pri datovaní ihlíc typu Malá Vieska a ich čistých hromadných náleзов nie nepodstatné je ich postavenie voči ďalším celkom bronzov obdobia BD s časťou náleзов známych už v strednej dobe bronzovej v regióne, ktorý postupne začala zaujímať lužická kultúra. Hlavnými reprezentantmi sú súbory z Hornej Štubne (*Ěisner 1937*, 101–102), zo svahov Pustého hradu vo Zvolene (*Balaša 1946*, 90–95; *Furmánek/Kuka 1973*, 603–614, tab. I, II) a polohy Balkán v juhovýchodnej časti mesta (*Beljak 2002*, 38, 39), charakteristické pre okruh pilinskej kultúry, resp. nadregionálneho charakteru (Zvolen-Balkán). Chýbajú v nich typy, ktoré by poukazovali na domácu produkciu lužických popolnicových polí. Kovovýroba v danom kultúrnom prostredí

⁴ Prevala používaných periodizačných a chronologických tabuliek vznikla pred mnohými rokmi a treba ich chápať ako aproximatívne.

len naberala na intenzite, kreativite a fenomén zámerného deponovania bronzovej industrie u tohto ľudu (podľa súčasných poznatkov) nebol ešte osvojený a praktikovaný. Okrem typov charakteristických pre produkčný okruh pilinskej kultúry nechýbajú ani nálezy typické pre horizont Ópályi (Novotná 2010, 272). Podľa toho súbory ihlíc typu Malá Vieska predstavujú prvé hromadné nálezy, ktoré vyšli z rúk majstrov lužickej kultúry a to nielen v zmienenom regióne, ale v celej enkláve na území Slovenska. Zaostávanie súvisiace s neskoršou dobou vzniku a stabilizáciou hospodárstva, postrehnuté už pred rokmi a po čase potvrdené L. Veliačikom (1983, 31), nezmenili ani po rokoch nové nálezy. Naďalej chýbajú hromadné nálezy lužických bronzových výrobkov, ktoré by predchádzali mladšiemu obdobiu včasných popolnicových polí. Istý časový odstup lužických voči pilinským bronzom stupňa BD sa javí ako reálny. Zodpovedá mladšej časti stupňa BD, resp. stupňa BD2 až rozhraniu stupňov BD/HA1 (k podobnej situácii na Morave bližšie Salaš 2005, 42 n.). Potom ani nálezy zlomkov typu Malá Vieska v hromadných nálezoch obdobia HA1 rozptýlených na rozľahlom území nemôžu prevapovať. Zároveň nedávajú predpoklad položiť ich výrobu až do stupňa HA1. Presah pilinskej bronzovej industrie na územie so silnejúcim lužickým osídlením odzrkadľuje obchodné aktivity a v prípade keramiky aj medzikultúrnu výmenu, ktorá pokračovala v období kyjatickej kultúry. Niektoré špecifické typy bronzových výrobkov pilinskej kultúry sa náhle vo formálne modifikovanej podobe a zmeneným významom objavujú len v lužickom prostredí ako domáce (?) napodobeniny, alebo na cudzom území produkované predmety votívneho charakteru vandrujúcim majstrom z pilinskej oikumeny (?). Nimi sú v prvom rade zdobené napodobeniny dvojramenných čakánov reprezentované hromadným nálezom z Ľubietovej (Thomka 1898, 379, obr. na s. 380). Sprievodné lievikovité závesky umožňujú stotožniť ho s obdobím včasných až starších popolnicových polí. Miniaturizácia v pilinskej kultúre sa dotkla najmä bronzových predmetov, ktoré boli symbolmi moci a postavenia, čo sa vzťahuje aj na čakany. V tamojšom prostredí sú známe výlučne z hrobov, a to z Nagybatony (Patay 1954; 1967), Piliny-Borsos (Kemenczei 1967), Radzoviec (Furmánek 1977). Na území lužickej kultúry sa presúvajú do hromadných nálezov Nižná (Čaplovič 1957, obr. 313; Novotná 1970a, 108, 109, tab. XVII), Ľubietová (Thomka 1898, 379, obr. na str. 380), Badín (Struhár 2009, 53, 54, obr. 2), Mikušovce-Vršatské

Podhradie (Hoening-Halaša 1903, obr. 25 pod chybnou lokalitou Púchov), s najmladším výskytom v celku z Trenčianskych Bohuslavíc (Novotná 1970a, tab. XIV). Výnimočne v sprievode pilinských bronzov je zastúpená miniatúra čakana v hromadnom náleze z Košických Olšan (Miroššayová 1998–1999, 127, obr. 11). Odovzdávanie skúseností technického rázu v kovovýrobe naštartované kontaktmi s okruhom pilinskej kultúry sa od starších, no predovšetkým od stredných popolnicových polí, prejavilo rozsiahlou lužickej kultúre vlastnou produkciou. Región stredného Slovenska, z ktorého vyšli prvé depoty lužickej kultúry s dlhými ihlicami s najnovšími z Moštenice sa stal neskôr známy nielen drôteným šperkom, ale aj zbrojárstvom s najznámejším a najpočetnejšie zastúpeným mečom liptovského typu na území Slovenska.

Ihlice patria k veľmi častému druhu šperkov, ktorý okrem dekoratívnej splňal aj praktickú funkciu na spínanie odevu. Počas doby bronzovej po ňom v prvom rade siahali ženy ako po doplnku ošatenia, ako to vidno z hrobovej výbavy. Podľa dobovej módy, prípadne príslušnosti k určitej sociálnej skupine, sa nosili po jednom alebo dvoch, zriedkavejšie aj viacerých exemplároch. Zvyčajne držali spolu textilné súčasti v hornej časti ramena na jednej alebo na oboch stranách. Pri žiarovom spôsobe pochovávaní v období popolnicových polí sa dá len predpokladať, že sa nosili rovnako, ako o tom svedčí ich poloha v starších kostrových hroboch strednej doby bronzovej. Tomuto cieľu mohli slúžiť iba kratšie až stredne dlhé ihlice, medzi ktoré nepatrí ani jeden exemplár z Moštenice. Žiadna z nich (s výnimkou s odlomenou časťou ihly) nemeria menej než 40 cm. Tri sa pohybujú v rozmedzí 40,3–42,2 cm, ďalších šesť má od 47,0–49,0 cm, 55,5 až 56 cm dva kusy a štyri najdlhšie merajú od 60,4 do 67,5 cm. Značná dĺžka ihly sa týka aj ostatných exemplárov typu Malá Vieska z hromadných aj ojedinelých nálezov zo Slovenska, ktorá osciluje medzi 60–70 cm, s doteraz najdlhšou 98,5 cm z kopca Plešovice pri Blatnici. Dve najdlhšie ihlice z Ópályi (Warzenhalsnadel) merajú 89,5 a 90,3 cm (Mozsolics 1973, 165). Je na mieste už dlho kladená otázka, k čomu vlastne slúžili, či vôbec ide o ihlice, ako o nich zapochybovala A. Mozsolicsová (1973, 67), resp. čo znamenalo porovnanie, že boli pre ženu tým, čím pre muža bol meč (Kimmig 1941–1947). Ihlice s dlhou ihlou podľa T. Soroceanu (1995, 55, 67 n.) neboli len „dekoratívnou ozdobou, ale súčasne boli aj zbraňou alebo sa uplatnili v primitívnej terapii, alebo tetovaní“.⁵

⁵ Odvolal sa na poznámku F. Rómera z roku 1870 k nálezu z Vácszentlászló a niekoľko málo ďalších nálezov. Okolo hromadného nálezu z Vácszentlászló v Maďarsku (plechový diadém, bronzová šálka typu Gusen a 30 rôznych bronzov) boli

Prekrižené ihlice či zvislo zapichnuté do zeme obkolesujúce súbor z Vácszentlászló mali iste význam v kultovej sfére, funkciu ako zbraň však nepotvrdzujú. Zatiaľ jediným svedectvom použitia ihlice ako zbrane by bol hrob z Peciu Nou, žiaľ, bez dokumentácie, ktorá by tento údaj overila. Opodstatnenosť nenachádza ani ďalšia predpokladaná funkcia ako terapeutická či tetovacia ihla. Doteraz známe tetovacie ihly sústredené v severnejších častiach Európy sú z praktických dôvodov krátke a pre pevnejšie uchopenie v ruke opatrené držadlom (bližšie Novotná 2006–2007, Willroth 1997). Na magický a súčasne terapeutický účinok ihlice s makovicovou hlavicou by v krajnom prípade mohol poukazovať veľmi ostrý koniec ihly, aký majú exempláre z polohy 3. Ich značná dĺžka však nevyhovuje metóde známej v tradičnej medicíne. Medzi úvahami o dlhých ihliciach ako zbrane je zaujímavý príbeh, vyrozprávaný Herodotom, ktorého nemecký preklad starogréckeho textu pripomenul S. Hansen (1994, 391, 392). Rozpráva o nepriateľstve aténskych a aiginských občanov, do ktorého boli od začiatku zapletení Epidaurijskí. Posledne menovaní na radu delfskej veštiarne (týkala sa prinavrátenia úrodnosti ich pôdy) zhotovili kultový obraz bohýň Damia a Auxesia⁶ z dreva olivovníka, ktorý im dovolili vyňať Atény. Za to sa zaviazali každoročne Athene Polias a Erechtheovi⁷ priniesť obetné zvieratá. Keď im Aiginskí kultové obrazy ukradli, necítil Epidaurus ďalej plniť povinnosti voči Aténam. Tento dôvod Atény uznali a požadovali od Aiginských vrátiť obrazy vyjednávaním a vzápätí vojenským zásahom, ktorý bol neúspešný. Späť do Atén prišiel jediný muž, ktorého obkolesili manželky padlých, pýtajúc sa na ich osud a v pohnutí mysle ho upíchali svojimi ihlicami na smrť. Potom muži zakázali aténskym ženám nosiť dlhšie ihlice.⁸ Rozprávanie, bez ohľadu na percento vierohodnosti, demonštruje náhly duševný stav žien truchliacich za svojimi mužmi a nie bežne praktikovanú obranu, či vykonávanie pomsty a ihlice ako výnimočne použitú zbraň.

Je zrejmé, že výzor hlavice typu Malá Vieska a jeho variant pripomína makovicu, podľa ktorej boli pôvodne pomenované. Z mnohých druhov k najstarším a najznámejším patrí mak siaty (*Papaver somniferum*). Jeho semená sú doplnkom

stravy, ich lisovaním za studena sa vyrába olej. Svedectvá o tom, či sa mak v praveku pestoval aj ako potravinová plodina alebo v popredí stáli jeho liečiteľské a halucinogénne (ako droga) vlastnosti, chýbajú. Pôvodným domovom maku je asi Predná Ázia. V Európe je ako kultúrna rastlina doložený po prvý raz vo včasnom neolite (podľa nemeckej terminológie) v západnej Európe a v priebehu 2. tisícročia pred Kr. sa rozšíril v Stredomorí (Falkenstein 2009, 161). Už dávno sa tiež vedelo, že mlieko po narezaní vytekajúce z ešte zelenej tobolky bolo omamnou látkou, alkaloidom ópia. R. Forrer (1907, 488) spomína mak ako koreninu so zuhoľnatými zrnkami v švajčiarskych nákoliach neskorej doby kamennej a bronzovej z lokalít Robenhausen, Lagozza a Lac de Bourget. Najstaršia znalosť sa v severozápadnej Európe pripisuje kultúre s lievikovitými pohármi, najmä na základe tvaru fľaše s golierom, s úzkym hrdlom a baňatým telom, napodobujúcom kapsulu makovice aj podľa podoby s cyperskými nádobkami, špeciálne vyrobenými na prevážanie alkaloidu v tekutom stave (k ikonografii makovice: Hnila 2001, 89 n; Sherratt 1991, 55, 56, obr. 4.). Chemicky bol preskúmaný obsah cyperskej nádoby Base Ring I, typ IB (II), pôvodne naplnenej tekutinou obsahujúcou nesppracované (surové) ópium, nájdené v Egypte. Je datovaná do druhého medziobdobia (hyksóskeho), do doby Thutmosisa III z 18. dynastie vládnucej v rokoch 1600–1450 pred Kr. (Bisset/Bruhn/Zenk 1996; Koschel 1996, 161). V egejskej oblasti ikonografia minojskej a mykénskej civilizácie presvedčuje, že symbol makovice patril do sféry kultu. Pre množstvo semienok sa stala symbolom plodnosti, úrodnosti a na základe poznania vlastností maku (*Papaver somniferum*) slúžil jej alkaloid ako narkotikum v liečiteľstve na zmiernenie bolesti, zlepšenie spánku, pri hypnóze a pod. Kvet maku sa v gréckej antike stal atribútom boha spánku Hypnosa. Latinský názov *Somniferum* znamená prinášať spánok.

Kultivácia maku ako kultúrnej rastliny je oveľa staršia než jej symbol v podobe ihlice s hlavicou napodobňujúcou tobolku makovice s dlhou ihlou, ktorá sa približuje skutočnej dĺžke plodiny, dorastajúcej do výšky 1 až 1,6 m. Konkrétny zmysel tohto symbolu aj z ohľadom na viacnásobný

zvislo zapichnuté štyri ihlice, 59 cm dlhé. V rašelinisku v Kleczanoch v Malopoľsku ležali dve (Tüllenkopfnadel) ihlice s tuľajkovou hlavicou krížom cez seba (BC2/BD), iné dve z polykultúrneho sídliska z Radlowic (väčšia 67,5 cm dlhá) boli vodorovne zapichnuté do zeme (König 2004, 67, 75). Medzi zbraňou zaradil tiež 1,20 m dlhú ihlicu z Paračínu a inú z nekropoly popolnicových polí z Peciu Nou z kostrového hrobu, s ihlicou zapichnutou do šije zosnulého (s odvolaním na informácie od F. Medeleta).

⁶ V gréckej mytológii heroizované, neskôr zbožštené bohyně zrodu (narodenia) a úrodnosti.

⁷ V mytologickej tradícii syn Pandiona a Deuxiphe, ktorý sa po smrti otca stal kráľom Attiky.

⁸ Podľa inej verzie to bol dôvod, prečo v Aténach zaviedli iónsky kraj, ktorý nepotreboval žiadnu ihlicu.

význam a využitie semien a nezrelej tobolky maku je možné len tušiť, ale nie poznať. Nevedno, s akými náboženskými predstavami, spoločenstvom a kultom súviseli a boli ako votívne dary obetované. Vo zväzkoch nachádzané hromadné nálezy ihlíc typu Malá Vieska majú azda pripomínať kyticu zostavenú z makovíc, ako to evokuje kultová scéna na prsteni z pokladu z mykénskej akropoly. Ženy, azda služobnice, prichádzajú k bohyni sediacej pod stromom. Jedna jej podáva tri makovice, iná drží v ruke kvety, ľalie (Novotná 2001b, 146, obr. 3: 1). Obraz dopĺňa dvojité sekera a kozmické symboly ako slnko a mesiac, no najmä vznášajúca sa malá postava prezrádzajúca, že sa jedná o epifaniu (Niemeier 1989, 170–172). Inscenovanej epifanii, kde božstvo zastupovala kňažka, predchádzala príprava s cieľom dostať prítomných do extázy, ktorú okrem monotónneho odriekania modlitby či tanca mohlo navodiť narkotikum a prenikavá vôňa kvetov. Pri tejto symbolickej scéne je súvis s kultom plodnosti a úrodnosti otázny (ďalšie možnosti interpretácie, ktorá sa týka najmä gréckej antiky bližšie Hnila/Kováč 1998). Iná kultová scéna na glyptike z Tirynsu sa opäť odohráva pod nebeskou oblohou so slnkom a mesiacom. Ukazuje štyroch géniov prinášajúcich malé džbány s baňatým telom a úzkym vysokým hrdlom. Približujú sa k postave sediacej na stoličke či tróne, ktorá ich víta s pozdvihnutým kalichom v ruke (Novotná 2001b, obr. 5: 1). Tvar džbánkov nevyplýva, že ich obsahom mohol byť tekutý opiát, ktorým mali kalich naplniť. V pravekej strednej Európe využívanie opiátov bolo azda primárne spojené s ozdravnými rituálmi. Podporou môžu byť niektoré bronzové závesky interpretované ako ozdravné symboly (Müller-Karpe 1978–1979, 22–26, obr. 6; 7), napr. z hrobov čakanskej kultúry v Dedinke (Paulík 1986, 71, obr. 1: 17–20; „kultový šperk“ nosený ako závesky: Müller-Karpe 1985, 114–117), obľúbené v období približne súčasnom s ihlicami typu Malá Vieska. Rovnako je možné, že symbolický význam makovice spočíval v prvom rade v zabezpečení plodnosti a úrodnosti, čo v poľnohospodársko-chovateľských spoločenstvách malo stále prvoradý význam (rozmnožovanie chovaných zvierat a úrodnosť zeme, azda menej sa už v tejto dobe týka ľudského rodu). Predstave, ako mohli takéto obrady prebiehať na konci s uložením votívnych darov, v danom prípade dlhých ihlíc, chýbajú ikonografické svedectvá a etnologická evidencia. Približné informácie o význame a dosahu tohto symbolu sa opierajú aj o ústne prenášanú tradíciu. V nej sa na našom území v historickej dobe pri kulte plodnosti mak neobjavuje, zato dobre poznali

jeho účinok ako uspávací prostriedok podávaný malým deťom uviazaným do handričky miesto cumlíka. V ľudových poverách na Slovensku bol mak pre početnosť zrníčok považovaný za symbol prosperity. Mal aj ochranný účinok a bol súčasťou obradových jedál. Slúžil ako ochrana pred zosnulými a strigami. Po návrate z pohrebu sa sypal po ceste a mŕtvy alebo striga, ak chceli pôsobiť na živých, museli najprv všetky zrnká maku pozbierať (Botík/Slavkovský 1995, 328).

Územný rozsah hromadných nálezov s ihlicami typu Malá Vieska geograficky pokrýva malú oblasť dnešného Slovenska ako regionálne špecifikum duchovných predstáv a symbolov ľudu lužických popolnicových polí. Relatívne veľký počet ihlíc, napodobujúcich plod makovice, v období včasných, resp. v počiatku starších popolnicových polí rozšírených od západnej až po východnú časť strednej Európy poukazuje na rovnaké či blízke symbolické poslanie. Najvernejšie napodobenie makovicovej tobolky ako hlavice dvoch ihlíc pochádza z hromadného nálezu z Makarjova (Zakarpatská Ukrajina), najnovšie datovanom J. V. Kobaľom (2015, 295, 296, obr. 5: 4, 5) do neskorej fázy stupňa BD. Význam maku a jeho využitie ako potravina alebo v liečiteľstve, či v inej kultovej sfére sa podľa regiónu mohol meniť. K najstarším, tradične pestovaným patrí kult rozmnožovania a úrodnosti i praktiky, súvisiace s liečiteľstvom a uzdravovaním. Otázne je, či sa pri rôznych náboženských úkonoch, obetovaní a odovzdávaní votívnych darov používali narkotiká, ako to bolo v egejskej neskorej dobe bronzovej a v dobe gréckej antiky. V eleusinských mystériách konaných na počesť Demeter bol mak symbolom zeme, spánku a zabudnutia (Becker 2012), v šamanských spoločnostiach Altaja nahrádzanom vdychovaním výparov z pálených semien konopí. Je možné, že účinok alkoholu s kultovým kontextom zamenil alkaloid ópia vo vybraných spoločenstvách mužov. Podľa niektorých indícií pitie alkoholu pri zhromaždeniach mužov, bojovníkov, sa predpokladá už v neskorej dobe kamennej v období rívnáčskej kultúry (bližšie Novotná/Soják 2013, s ďalšou literatúrou). U ľudu so zvoncovitými pohármi je doložený z juhozápadnej Európy a britských ostrovov. Podľa analýzy išlo o nápoje podobné pivu a medovine (Guerra-Doce 2006, 247–259). Na používanie opiátov, pri kultových obradoch svetskou alebo náboženskou elitou, sa uvažuje pri depote neskorých popolnicových polí z opevneného sídliska na Bullenheimskom vrchu v južnom Nemecku. V bronzovej nádobe, okrem bronzov, sa medzi rastlinnými zvyškami zistilo aj „najmenej 140 kusov kapsulí maku siateho“ a huby (Hagl 2009, 136, 138).

Vo veľkej skupine ihlíc s makovicovou hlavicou sa rozlišuje celý rad typov a variantov viazaných na určité kultúrne a geografické prostredie. Azda najviac typov bolo rozlíšených v severozápadnom Prialpí, v krajinách ako Nemecko, Švajčiarsko (Beck 1980, 24–41), a to aj s formou podľa hlavice blízko typu Malá Vieska. Podstatnejší rozdiel medzi nimi je v dĺžke ihly, vo výzore krčku a jeho výzdobe (porovnaj Beck 1980, tab. 40–43). Uvedené sústredenie ihlíc je v súlade s ťažiskom pestovania maku od neolitu a v dobe bronzovej vo vlhkom alpskom prostredí (Falkenstein 2009, 161). Naproti tomu v Karpatsko-podunajskom priestore podľa posledného citovaného autora v 2. tisícročí pred Kr. chýbajú svedectvá o jeho pestovaní (Falkenstein 2009, 163, s odvolaním sa na práce viacerých autorov). Doterajšie archeobotanické výskumy z lužických pohrebísk z Diviakov nad Nitricou, Medovariev a z Ilavy-Porubskej doliny nepriniesli pozitívne výsledky. Iba z Ilavy bol zistený mak pochybný (*Papaver dubium*), ktorý nemá vlastnosti ako mak siaty (*Papaver somniferum*; Hajnalová/Katkinová 2002, 23; Mihályiová 2015, 154). Ani z ostatného územia Slovenska nebol mak siaty doteraz v archeobotanických nálezoch evidovaný (Hajnalová 2012). Príčinou nízkeho počtu rastlinných makrozvyškov mohli byť aj nepriaznivé pôdne podmienky pre ich uchovanie (Mihályiová 2015, 155). Pokiaľ ide o územie, z ktorého hromadné nálezy ihlíc typu Malá Vieska pochádzajú, sú archeobotanické zvyšky menej známe, čo napokon súvisí aj s počtom preskúmaných lokalít lužickej kultúry. Ihlice s makovicovou hlavicou z južnej strednej Európy sú o trochu staršie než sú ich nálezy z prostredia lužickej kultúry Karpatskej kotliny. Príkladom je aj novo vyhodnotený obsah hrobu alebo hrobového depotu z Königsbrunn. Podľa súčastí honosného voza, konského postroja, keramiky, ihlice s makovicovou hlavicou, ale aj kvality kovu „je jasne datovaný do včasného bronzu D“, zodpovedá skupine Hart an der Als (Pankau 2013, 59–62).

Kruhový šperk. Náramky

Rozlíšenie funkcie kruhového šperku noseného ako náramok alebo nánožník nie je vždy možné. Pre jednoduché kruhy z tyčinky, aké predstavuje všetkých 12 kusov z Moštenice, je pomocným kritériom ich veľkosť, i keď aj tá sa odvíja od telesnej konštrukcie nositeľa, ženy alebo muža. Priemer kruhov z hromadného nálezu z polohy 4 sa pohybuje medzi 60 až 70 mm. Predstavujú náramky skôr pre slabšiu ženskú ruku, i keď prekrížené, ale aj jednoducho otvorené konce vďaka pôvodnej pružnosti umožňovali úpravu prispôbenú indi-

viduálnej potrebe. Všetky sú z tyčinky kruhového prierezu, na vonkajšej strane približne rovnako zdobené najskôr pomocou dlátka s hrotom. Prevažne hlbšie priečne ryhy sú zostavené do užších i širších pásikov, viac menej symetricky rozložených po povrchu. Len výnimočne pokrýva ryhovanie celý povrch náramku. Tvarom a výzdobou predstavujú jednoduchý kruhový šperk, známy od strednej doby bronzovej. K najstarším patria dva exempláre z Dunajskej Stredy-Malého Blahova so široko otvorenými koncami, riedkymi zväzkami rýh na jednom z nich doplnenom výzdobným motívom či znakmi v podobe písmena X. Sprievodné srdcovité závesky, najmä s jednoduchým tŕňovým výčnelkom, vymedzujú datovanie celku s neznámymi nálezovými okolnosťami (hrob alebo hromadný nález) v širšom kultúrnom a geografickom prostredí do strednej doby bronzovej (stupeň BC), paralelne s horizontom hromadných nálezov Žehra-Dreveník (Furmánek 1980, 29, 30, tab. 38 D: 9, 10; Novotná 1970a, 24, obr. 2). Z východného Slovenska, z prostredia pilinskej kultúry, možno menovať dva náramky z hromadného nálezu z Blažíc. Z nich jeden má zúžené konce tesne pri sebe, druhý ich má prekrížené (Medvecký 1931, 92, 93, obr. 26), v ktorom boli aj špirálové, vztýčenými ružicami ukončené prstene dobre zapadajúce do strednej doby bronzovej až včasných popolnicových polí, s najmladšou dvojružicovou ozdobou. Väčší počet náramkov nášho typu sa nachádza vo viacerých hromadných nálezoch v Zakarpátí (Kobaľov typ 2 s variantmi). V zdobenej i nezdobenej forme možno podľa J. V. Kobaľu (2000, 53 n., 56) počítať s masovou produkciou a dobou rozkvetu v stupni BD, paralelne s horizontom Ópályi, resp. Uriu-Domănești. Výrobné centrum kladie do severovýchodného Maďarska, severozápadného Rumunska a do Zakarpátia. Na širšom území po prvom výskyte uvedeného typu náramku v strednej dobe bronzovej ich počet v období včasných popolnicových narastá. Hrúbkou, kruhovým prierezom tyčinky, s koncami tesne pri sebe alebo prekríženými, sú týmito náramkom blízke viaceré nálezy z Rumunska (Petrescu-Dîmbovița 1978, tab. 35: E: 341–345). Zdobené aj nezdobené exempláre sú zriedkavo aj z hrobov stupňa BD, z Cherechiu a Teius (Petrescu-Dîmbovița 1998, 54, tab. 30: 275; 36: 346) v Sedmohradsku. Na podobu náramku z kostrového hrobu z Teius, (okr. Alba) s nálezmi z východnej časti Karpatskej kotliny upozornil už M. Petrescu-Dîmbovița (1998, 55). Odvolal sa na prácu T. Kemenczeiho, ktorý v kosziderskom horizonte hľadal prototyp pre ďalšie nálezy počnúc stupňom BC až HA1, resp. HA2. Morfológicky tento typ náramku má pre chronológiu menšiu vypovedaciu hodnotu, ktorá sa riadi aj sprievodnými nálezmi.

Od strednej doby bronzovej sa s nerovnakou intenzitou objavujú vo včasných až starších, resp. aj neskorých popolnicových poliach. Isté sústredenie nálezov spadá do staršej (BD) a mladšej (BD2) fázy včasných popolnicových polí. Potvrdeniu chýba analýza a katalóg všetkých z literatúry a zbierkových fondov dostupných náramkov z hrobov a hromadných nálezov a pre územný rozsah aj ojedinelých nálezov. V Rumunsku, v oblasti Maramureș a celom hornom Potisí, predstavujú náramky zhodné s našimi exemplármi jednu z charakteristických kategórií depotov ozdobných predmetov typu Uriu-Ópályi. Najnovšie ich C. Kacsó (2015, 255, obr. 3; 4) dával do neskej doby mohylovej až včasných popolnicových polí stupňov R BC–BD, vidiac v nich produkty miestnych dielní.

Nezvyčajné obloženie hromadného nálezu z Moštenice veľkými neotesanými kameňmi, vedie k zvyku používanom pri stavbe mohýl s kamenným prstencom, zavalených kameňmi a k priamemu vzťahu k hrobu. Pochovávanie pod mohylou je príznačné pre časový úsek BD horizontu Mikušovce lužickej kultúry. Rovnaký spôsob uloženia hromadného nálezu s kamenným obložením či do umelo vytvorenej dutiny medzi kameňmi sa v niekoľkých prípadoch uplatnil pri úschove surovínových rebier v južných Čechách (Chvojka/Menšík 2014, 101, 107, obr. 5). Na súvis hromadných nálezov a hrobov priamo v areáli mohylových pohrebísk doby bronzovej poukázala situácia neďaleko Novej Vsi, okr. Český Krumlov (Chvojka et al. 2009, 611, 612, 620, 631, obr. 6; 12). Medzi strednými a veľkými kameňmi, ktoré netvorili žiadnu štruktúru bol uložený depot č. 2 (obsahoval 12 zliatkov surovej medi s celkovou váhou 1480 g a sekeromlat křtěnovského typu). Celok podľa sekeromlatu položil O. Chvojka do prelomu staršej a strednej doby bronzovej (BA2/B1; Chvojka et al. 2009, 621, 627, 629). Charakteristické pre mohyly uvedeného obdobia bolo kamenné jadro, niekedy aj celý násyp tvorili kamene premiešané s hlinou. Vyskytuje sa aj uloženie hrobu do kamennej skrinky (Těšínov: Jiráň 2008, 68, 69). Významným prínosom pre potvrdenie vzťahu medzi hrobom a hromadným nálezom⁹ v priebehu doby bronzovej je súbor kruhových šperkov pri Bad Friedrichshall (Kr. Heilbronn) v juhozápadnom Nemecku, intencionalne uloženom v priekope, ktorá obkolesovala mohylový hrob. Hromadný nález z priekopy je datovaný do HA2 (Biel 1977, 164, 165, 172, obr. 3).¹⁰ Evidentný súvis šperkov (už používaných, ale

zachovaných celých) s hrobom podčiarkol aj autor ako najdôležitejší výsledok výskumu. Nemeckej pozoruhodný je údaj amatérskych nálezcov o hromadnom náleze IV zo svahu kopca Hradisko v katastri obce Nemecká (okr. Brezno), uloženom v kamennom venci s priemerom asi 1 m, pravdepodobne patriacom na prelom stupňov HA2/HB1 (Ožďáni 2009, 28, 30, obr. 12; tab. XX).¹¹ Najbližšie porovnanie so spôsobom deponovania šperkov v Moštenici opätovne ponúkajú celky typu Uriu-Ópályi. Okrem uloženia v pahorkatom teréne, ležiacom nad 600 m v blízkosti vodných tokov alebo prameňov sa vyskytli aj pod kopou kameňov (Kacsó 2015, 254, 265). Vo Vadu Izei v hĺbke 50 cm medzi andezitovými blokmi bolo uložených 11 zdobených náramkov s otvorenými koncami kruhového prierezu a jeden uzavretý náramok (Kacsó 2015, 265).

Výrobne a výzdobou tyčinkové náramky predstavujú nenáročný šperk, voči viacerým typom starších i mladších masívnych kruhov s menšou spotrebou kovu. Pre všetkých 12 kusov z Moštenice bola celková spotreba kovu 665 g. Hmotnosť jednotlivých kusov je rôzna, pohybuje sa od 33 g (tab. II: 8) do 79 g (tab. II: 5). Dobrá zachovanosť bez znakov po používaní poukazuje na nový, pre obchodnú výmenu zhotovený tovar, čo platí aj pre viacnásobné špirály či prstene (resp. ich väčšinu). Jednotlivé exempláre sa líšia počtom závitov, technikou zhotovenia i úpravou koncov. Iba v dvoch prípadoch sú na jednej strane ukončené malou (tab. II: 17) alebo väčšou vztýčenou špirálovou ružicou (tab. II: 23). Jednoduché špirálové prstene sú bežnou súčasťou hrovej výbavy, zriedkavejšie sa nachádzajú v hromadných nálezoch. Pri exemplároch na obidvoch koncoch s väčšou ružicou je to naopak (Veliačik 1983, 84). Prvé z uvedených prsteňov sú pre datovanie nepodstatné. Aj ich druhá podoba patrí k dlhodobejšie nosenému šperku s najväčšou obľubou od strednej doby bronzovej. Sú zastúpené až po včasné, resp. staršie popolnicové polia (Veliačik 1983, 84, 85, s poukazom na niektoré lokality). Jednoduché špirálové krúžky zo značne masívneho drôtu nachádzajú dobré paralely v hromadnom náleze I. zo Zvolena, ktorý je k Moštenici územne najbližší (Furmánek/Novotná 2006, tab. 46: 5–7; Novotná 1970a, 124). Je dobrým predstaviteľom spoločného výskytu starších a mladších typov bronzov od konca strednej doby bronzovej (stupeň Ožďany), až po obdobie starších popolnicových polí (HA; Furmánek/Novotná 2006,

⁹ Nastoleným pred rokmi H. J. Hundtom (1955) a po ňom E. Anerom (1956).

¹⁰ Podľa autora na uvedenom území kontinuita budovania kamennej komory je od BD do HA2.

¹¹ Súbor obsahoval tri sekerky s tuľajkou a jeden hrot oštepú. Chronologicky je depot z Hradiska mladší. Naznačuje pokračovanie tradície, prenesenej na iné miesta.

80–82). Obidva špirálové krúžky z Moštenice, len na jednej strane ukončené špirálou, zastupujú dva rôzne typy. Prvý z exemplárov je zhotovený z tyčinky obdĺžnikového prierezu a malou ružicou. Pri druhom, vyhotovenom z plechu, stredom závitov prebieha rebro a ukončuje plocho sklepaná výrazná ružica. Totožný či blízky exemplár je autorom známy len z hromadného nálezu z Mikušoviec-Vršatského Podhradia, pokiaľ v obidvoch prípadoch nie je koniec odlomený, čo je z Moštenice takmer isté. Hmotnosť jednotlivých prsteňov závisí od počtu závitov a hrúbky tyčinky s najľahšími 3,0 g (tab. II: 18) a 4,0 g (tab. II: 14) a najťažším 18,0 g (tab. II: 23). Celková spotreba kovu spolu s náramkami, v hromadnom náleze z polohy 4, predstavuje 794 g. Jeho obsah tvoria typy bežne nosených šperkov, najčastejšie pripisované žene. Pre jednoduchosť nepodliehali dlhšiu dobu zmenám. Datovanie vychádza z prítomnosti rovnakých typov z územia lužickej kultúry, i keď tam nemuseli byť vždy aj vyrobené, čo sa najskôr týka aj nášho súboru. Je blízky dobe, v ktorej bol uložený súbor ihlíc. Podľa špirálových ozdôb a príbuznosti s depotmi typu Uriu-Ópályi sa v rámci stupňa BD javí ako starší.

Výber miesta pre obidva, resp. tri od seba nie vzdialené súbory bronzových ihlíc a kruhového šperku na svahu kopca iste nebol náhodný. Čo viedlo k zamýšľanému krátkodobému či trvalému deponovaniu, t. j., či motívom boli profánne alebo kultové dôvody, o tom určité svedectvo vydáva samotné miesto, jeho okolie i vzdialenosť od komunikačných trás. V blízkosti dokumentovaných bronzových predmetov sa nachádza väčšie vápencové bralo. Mohlo byť zachytným orientačným bodom pre majiteľa, ktorý sa pre uschovaný majetok chcel vrátiť. Rovnako mohlo byť symbolom, ku ktorému sa schádzali na kultové obrady a priniesli votívne dary. Ako obetný dar mohlo slúžiť všetko, čo bolo pre účastníkov dôležité a cenné. Kameňmi vymedzený priestor hromadného nálezu č. 2 mohol ohraničovať obetisko, na ktoré sa kládli aj dary z organického materiálu, eventuálne uložené do nádob, čo už zabieha do špekulatívnej roviny, pre ktorú okrem črepov z nádob nie sú ďalšie indície. Na vzťah k pohrebiskám a kultu zosnulých poukazujú vyššie spomenuté i keď zriedkavé hromadné nálezy v južných Čechách z oveľa skoršej doby a z južného Nemecka z obdobia stredných popolnicových polí. Azda je oprávnený predpoklad, že rovnaké pohnútky viedli k uloženiu súboru kruhového šperku z Moštenice. Dobré známy je názor H. J. Hundta (1955) o severských depotoch ako o výbave

pre posmrtný život (*Totenschatz*), uložených na osobitné miesto, mimo pohrebiska. O ukladaní cenných predmetov pre zosnulého u Hunov na tajné miesto mimo hrobu, a to aj z dôvodov, aby sa predišlo prípadnému vykradnutiu, v oveľa neskoršom období informoval východorímsky historik a diplomat z 5. stor. Priskos (lat. Priscus).¹² Konkrétne svedectvá podávajú bohaté „poklady“, teda obetné dary pre zosnulých významných členov Hunov na území Maďarska (Bóna 1991; Kúrti 1996). Azda aj praveké nálezy tohto druhu by bolo vhodné nazývať obetnými darmi pre zosnulého či zosnulých, zdôrazňujúcimi ich poslanie a vzťah k záhrobiu. S kultom predkov súvisiace náboženské predstavy a heroizácia zosnulého sa v Stredomorí uplatňovali a šíрили od egejskej neskoršej doby bronzovej. V strednej Európe aj podľa kultových okrskov a sôch v životnej veľkosti sa zvyk dá sledovať najneskoršie od doby halštatskej, s istotou od začiatku doby laténskej (Hermann 2005). Vzťah k podobným kultovým prejavom azda naznačujú tri kamenné objekty na návrší v lesnom teréne (382 m n. m.) pri obci Jablonožce, okres Levice. Sú ohraničené kamenným, nasucho kladeným múrom. Ich datovanie a interpretácia sú otvorené (Furmánek/Vladár 1995, 120–123, obr. 6–9).

Pre profánne dôvody deponovania by mohli svedčiť nové nepoškodené sady ihlíc z polohy 1 (asi spolu zviazané a zabalené), z polohy 4 kruhové šperky v zväzkoch. Komunikačná trasa, v stredoveku nazývaná Via Magna, od Zvolena a Banskej Bystrice severným smerom pokračujúca cez Nízke Tatry do Liptova, s blízko ležiacimi hromadnými nálezmi a hradiskom v Moštenici (Kvietok 2014a, 94; Sklenka/Zachar 2011, 65), by mohli poukazovať na obchodný charakter nájdených súborov. Známe počty po päť (najmä obchodovaná forma nákrčníkových hrivien) sa nedajú spoľahlivo z fotografie rozpoznať. K súboru 12 náramkov patrilo 11 špirálových krúžkov či prsteňov. „Magické“, ale ani v obchodnej výmene používané čísla nepasujú na počet ihlíc, čo sa netýka len Moštenice, ale aj ostatných doteraz známych hromadných nálezov. Je tiež pravdou, že pri väčšine nie sú správy o nálezových okolnostiach a skutočnom počte ihlíc jednoznačne spoľahlivé. Pri topografii náleziska v Moštenici vystupuje do popredia podoba prostredia, v akom boli uložené viaceré s nimi súčasné i mladšie hromadné nálezy, zo širšieho geografického i kultúrne nejednotného územia. Dobrými príkladmi v priestore lužickej kultúry sú dominanty kopcov (s nadmorskou výškou takmer do 1000 m). Ich svahy (resp. vrcholy) na Plešovici pri Blatnici, na Hradisku v Nemeckej,

¹² Za upozornenie ďakujeme doc. PhDr. V. Varsikovi, PhD.

či v pilinskom prostredí Gemera (vrch Tovaš) sa jednorázovo, alebo opakovane stali „pútnickými“ miestami, posvätnou horou. Tam, „blízko neba“, obetovali a uložili votívne dary. Chápu sa najmä v zmysle *do ut des*, resp. *do ut accipiam* (dávam aby som dostal). Hromadné nálezy môžu odzrkadľovať aj ritualizáciu kovovýroby. Obetnými darmi majstri kovoliatci a kováči prosili „vyššie sily“ o odpustenie, že uskutočňujú zázrak premeny kusu suroviny v užitočné pracovné náradie, ale aj zbraň či šperk. Dôvodov deponovania z utilitárnych alebo rituálno-náboženských pohnútok mohlo byť viac. K nim možno pridať kategóriu, ktorej vzťah k hrobu a výbave pre zosnulého bol aj v období popolnicových polí známy. Nie vždy a všade to boli celé súbory bronzov, ale aj solitéry, pôvodným majiteľom cenené predmety. O tom, aký veľký bol región, ktorému „posvätná hora“ slúžila okrem počtu nálezov, môže svedčiť aj bezprostredné okolie a charakter osídlenia. Nálezisko na svahu Vysokej sa nachádza len 0,2 km od sútoku Moštenického a Uhliarskeho potoka a 2,5 km od výraznej dominanty mikroregiónu, Hradišťa (958 m n. m.). Čo sa týka koncentrácie hromadných nálezov, tak pozornosť si jednoznačne zasluhuje lokalita Hradisko v katastri obce Nemecká (okr. Brezno), so zreteľným valovým opevnením na južnej strane. Prvý amatérsky i neskorší zisťovací výskum vrcholovej plošiny (Mácelová 1995, 94) priniesol málo početnú kolekciu nálezov z doby bronzovej, laténskej a zo stredoveku. Potvrdilo sa osídlenie „z neskorej doby bronzovej“ (lužickej kultúry) s vplyvom kyjatickej kultúry (Mácelová/Mosný/Pieta 1997, 130, 131, obr. 90: 7). Prekvapenie priniesli detektorom objavené bronzы, podľa nálezcov údajne zo štyroch polôh postupne nachádzané v rokoch 1994 až 1996, na južnej strane, všetky mimo areálu hradiska. O. Ožďáni, ktorý celý súbor odborne vyhodnotil, ich označil ako depoty I až IV. Podľa skice nálezcov všetky ležali neďaleko seba. Ich analýza ukázala, že neboli deponované súčasne, ale postupne s najstarším z rozhrania stupňov HA2/HB1 a najmladším zo stupňa HB3 (Ožďáni 2009, 1–56). Označuje ich za votívne dary, situované v jednej línii v minimálnej vzdialenosti od seba a vysvetľuje silou tradície kultového miesta (Ožďáni 2009, 30). Mala azda svoj začiatok na svahu Vysokej pri Moštenici, keď stredné Pohronie, resp. Zvolenskú kotlinu začali osídľovať nositelia lužickej kultúry (Sklenka/Zachar 2011, 58). Skôr, najmä podľa bronzovej industrie, územie patrilo do sféry obchodného a kultúrneho záujmu pilinskej kultúry, ktorej obety vo forme bronzových depotov boli dobre známe. Pre votívny charakter nálezov, osobitne kruhového šperku, sa prihovára aj kamenné obloženie vymedzujúce „posvätné

miesto“. S ohľadom na jeho uloženie, pripomínajúce ohraničenie hrobu či priamo skrinku, vzťah ku kultu zosnulých, resp. ako pokladu pre zosnulého aj v zmysle symbolického hrobu je možný.

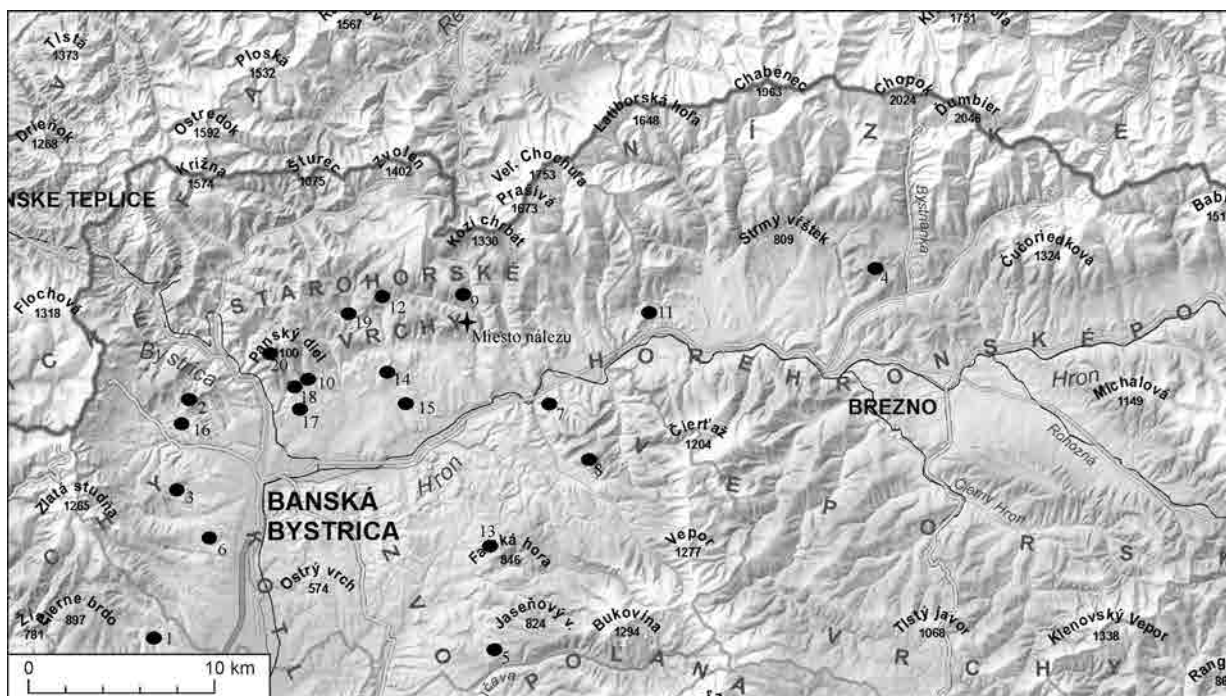
Pri deponovaní dlhých ihlíc vzniká otázka, na ktorú nepoznáme odpoveď, a teda, či skutočne boli zabalené, aby sa predišlo ich poškodeniu, čo by pri kultovom akte obetovania sotva malo význam.

SÚVEKÉ NÁLEZY Z OKOLIA

Jediným v literatúre známym nálezom z územia Moštenice bol dlho iba žiarový hrob na južnom okraji obce pri ceste do Slovenskej Lupče (Budinský-Krička 1949), datovaný do obdobia starších popolnicových polí, stupeň HA1 (Sklenka/Zachar 2011, 58, 59). V roku 1994 sa uskutočnil prieskum vrcholového temena lokality Hradište a tiež suťového kužela na južnom svahu návršia. Nálezy z temena sú radené do druhej polovice neskorej doby bronzovej (HB), zo suťového kužela okrem neskorej doby bronzovej (HB) aj s keramikou s archaickými znakmi stupňa HA1 (Veliačik/Mosný 1994, 177, 178). „Moštenické“ náleziská sú súčasťou skupiny lokalít od včasnej (BD), mladšej a neskorej doby bronzovej (HA–HB) v priestore medzi hrebeňom Nízkych Tatier a horným tokom Hrona, na západe ohraničenom Kremnickými vrchmi (obr. 9).

Výraznou dominantou mikroregiónu je už spomínané Hradisko v katastri obce Nemecká (okr. Brezno). Prvé archeologické nálezy z mladšej doby bronzovej sú hlásené až na začiatku 90. rokov 20. stor. (Mácelová 1995, 94). V roku 1995 sa na nálezisku uskutočnil menší zisťovací výskum, s cieľom spresniť jeho kultúrne a časové zaradenie. Zo šiestich sond situovaných do priestoru vrcholovej plošiny sa získal iba málo početný materiál, ktorý však pomohol určiť počiatok osídlenia v neskorej dobe bronzovej, v stupni HB (Mácelová/Mosný/Pieta 1997, 130, 131). S opatrnosťou sa predpokladá, že miesto bolo opevnené už v neskorej dobe bronzovej, v stupni HB (Ožďáni 2009, 3). V roku 2002 bol zdokumentovaný a vyhodnotený súbor 40 bronzových predmetov, ktoré boli na Hradisku získané amatérskymi hľadačmi (Ožďáni 2009, 1–53).

Západne od masívu Vysokej, v lokalite Podkoni-ce-Jalové, asi 4,5 km SZ od nami dokumentovaných hromadných nálezov, bol v roku 1914 pri oprave lesnej uhliarskej cesty objavený hromadný nález zbraní z obdobia popolnicových polí (HA2), vtedy prvý v regióne horného Pohronia. Pozostával z piatich bronzových mečov (Balaša 1960, 54; Eisner 1935, 70; 1937, 102; Novotná 1970a, 52; Veliačik 1983,



Obr. 9. Lokality s nálezmi z mladšej a neskej doby bronzovej v širšom okolí dokumentovaného nálezu. 1 – Badín-Hrádok; 2 – Banská Bystrica-Ostrý vrch; 3 – Horné Pršany-Kremenica; 4 – Horná Lehota-Hrádok; 5 – Hrochoť-Chochuľka; 6 – Kremnička-Líšči kopec; 7 – Lučatín-Hradisko; 8 – Ľubietová-Žeňská dolina; 9 – Moštenica-Hradište; 10 – Nemce-Hrádok; 11 – Nemecká-Hradisko; 12 – Podkonice-Jalové; 13 – Ponická Huta-Na Kláštore; 14 – Priechod I; 15 – Priechod II; 16 – Riečka; 17 – Sásová, intravilán; 18 – Sásová, jaskyňa Kaplnka a Netopierska jaskyňa; 19 – Selce-Hrádok; 20 – Špania Dolina-Horný diel.

48), z nich štyri liptovského typu (varianty I–III) a jeden typu Högl (Novotná 2014).¹³

Keramik z mladšej, resp. neskej doby bronzovej (HA/HB) bola získaná aj na Hrádku v Selciach. V roku 1979 bola na plošine JZ od vrcholu Hrádku vyhlbená malá sonda s rozmermi 2 x 2 m. Kultúrna vrstva obsahovala početné zlomky keramiky lužickej kultúry a črepy zásobnice z neskej doby laténskej. Väčšina lužickej keramiky patrí do stupňa HB, no objavujú sa aj exempláre datovateľné do stupňa HC (Mácelová 1980a, 134, 135).

Sporadické nálezy keramiky lužickej kultúry (HA/HB) z katastra obce Priechod sa získali zberom na poli, J od cesty spájajúcej obce Priechod–Selce (Kvietok/Hrončiak 2000, 138, obr. 73: 10).

V západnej časti tohto mikroregiónu je výraznejšie osídlenie z mladšej a neskej doby bronzovej doložené v priestore Banskej Bystrice–Sásovej. Z menovanej časti mesta je bližšie nedatovaný žiarový hrob, objavený pri stavbe domu v polohe na Garbanke v roku 1957 (Balaša 1960, 51), ako i sídliskové nálezy v polohách Kurta, Studnička a Stránska ul. s výhradou datované do doby halštatskej, stupeň HC (Mácelová 1980b, 137; 1995, 127, obr. 85). Spomenutým polohám dominuje výšinná lokalita v polohe Hrádok v katastri obce Nemce, s nálezmi od stupňa HA až po stupeň HC (Balaša 1960, 51; Furmánek/Veličák/Romsauer 1982, 170; Kvietok 2014b, 132–137). Datovaniu do stupňov HA2 až HB odpovedá keramik a bronzové predmety z blízkych jaskýň Kaplnka a Netopierska (Bárta

¹³ V najnovšej monografii o bronzových mečoch s plnou liatou rukoväťou, proti predchádzajúcej lokalizácii Podkonice (Novotná 1970a), je na základe informácií T. Kemenczeiho (1991, 87, č. 509–513) i podľa ním uverejneného zoznamu cudzích mečov v MNM uvedená Slovenská Ľupča (Novotná 2014, 52, 54, 56, 95). Z rovnakých zdrojov je aj údaj o náleze nie z roku 1914, ale 1915, čo je zrejme rok, kedy bol celok zaevidovaný v prírástkovom katalógu, resp. kedy bol získaný. Ktorý údaj o lokalizácii miesta nálezu je správny, sa už nedá po rokoch napriek starostlivo pozbieranej dokumentácii jedného z autorov zistiť (Kvietok 2015). V Zozname slovník v MNM v Budapešti, medzi prírástkami v roku 1915, sa uvádza päť bronzových mečov z náleziska Beszterce Bánya vidéke, t. j. z okolia Banskej Bystrice, pod č. 103 X/28 (Budinský-Krička/Dekan 1948). V skutočnosti obidve miesta, teda Podkonice a Slovenská Ľupča (prv Zólyom Lipcse) ležia natoľko blízko seba, že sa eventuálne mohlo jednať o rozmedzie chotárov, raz uvedených ako Podkonice, inokedy ako Slovenská Ľupča. Do úvahy je potrebné zobrať aj mieru spoľahlivosti po rokoch napísaných spomienok o náleze.

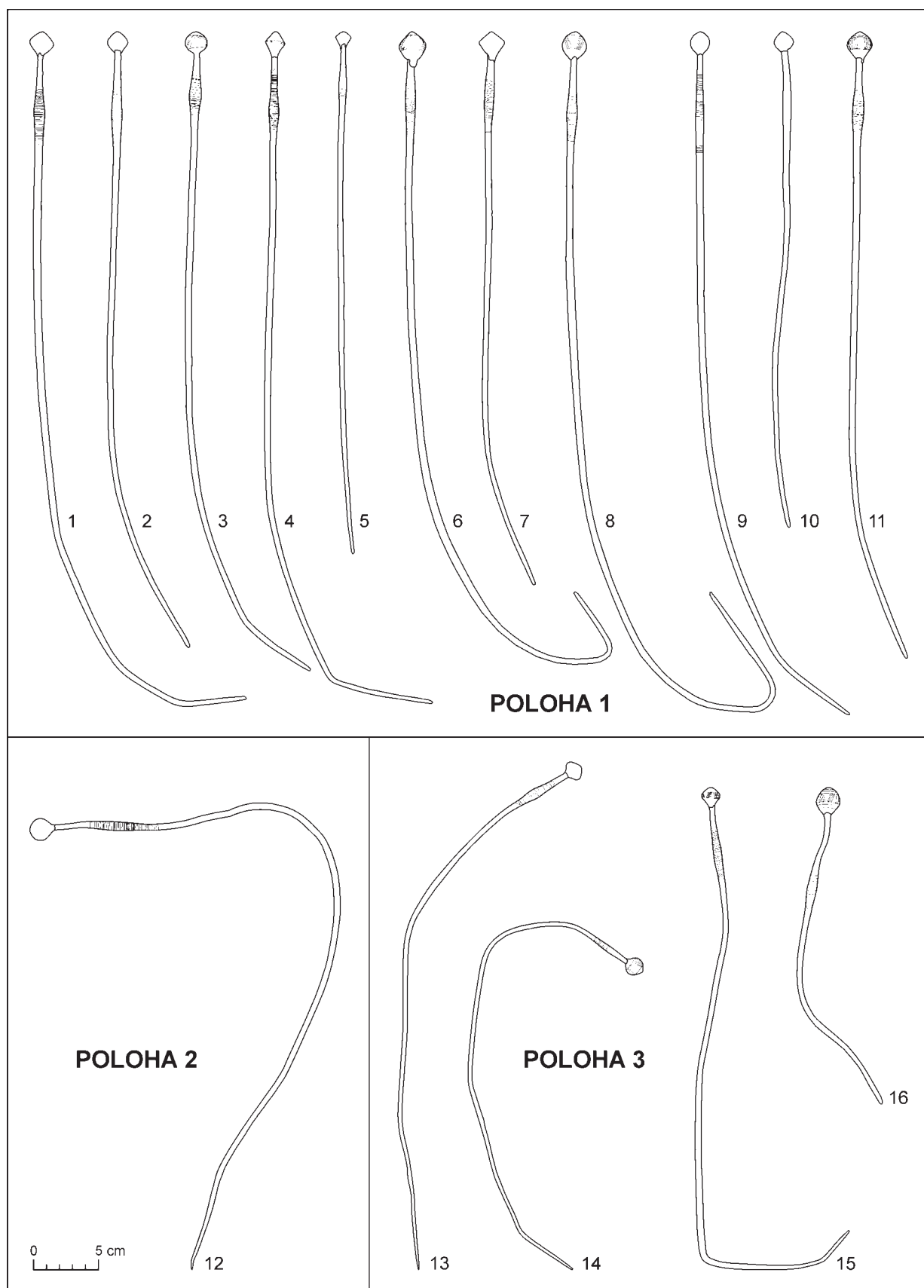
1955, tab. V: 3; *Bárta/Mácelová/Pieta* 1987, obr. 2: 3; *Mácelová* 1981, 172, 173, obr. 97; *Ušiak* 1997, 179; 1998, 161, 162).

V nedávnej dobe sa v polohe Špania Dolina-Horný diel (kóta Varta, 985 m n. m.) získal zberom nepočítaný keramický materiál, patriaci lužickej kultúre (*Ušiak/Žuffa* 2001, 207, 208, obr. 121; 122). Priradenie mazanice z porušenej pece z dnešného Námestia Š. Moyzesa v centre mesta do neskoršej doby bronzovej (HA2/HB) je problematické (*Mácelová* 1990, 109). Rovnako neisté sú aj údaje o mohylách zo staršieho prieskumu J. Bojsu v roku 1947 v miestnej časti Kremnička, v polohe Líščí kopec (*Bátora* 1979, 60). V obci Horné Pršany z údolia Rakytovského potoka sa uvádza keramika lužickej kultúry v polohe Kremená (*Ušiak/Hrončiak* 2000, 179, 180). Náleziská v užšom okolí Banskej Bystrice uzatvára výšinná lokalita v extrémnej polohe Ostrý vrch, na území bansko-bystrickej miestnej časti Úľanka. Tu zistené sporadické nálezy keramiky sú z prechodného obdobia medzi mladšou a neskorou dobou bronzovou, resp. zo staršieho úseku neskoršej doby bronzovej HA2/HB1 (*Kvietok* 2000, 64; 2014b, 137–139). Dva km JZ smerom od lokality Ostrý Vrch sa v roku 2010 našiel dvojramenný bronzový čakan v doline potoka Riečanka. Miesto nálezu sa nachádza v južnej časti extravilánu obce Riečka. Ide o bezmennú,

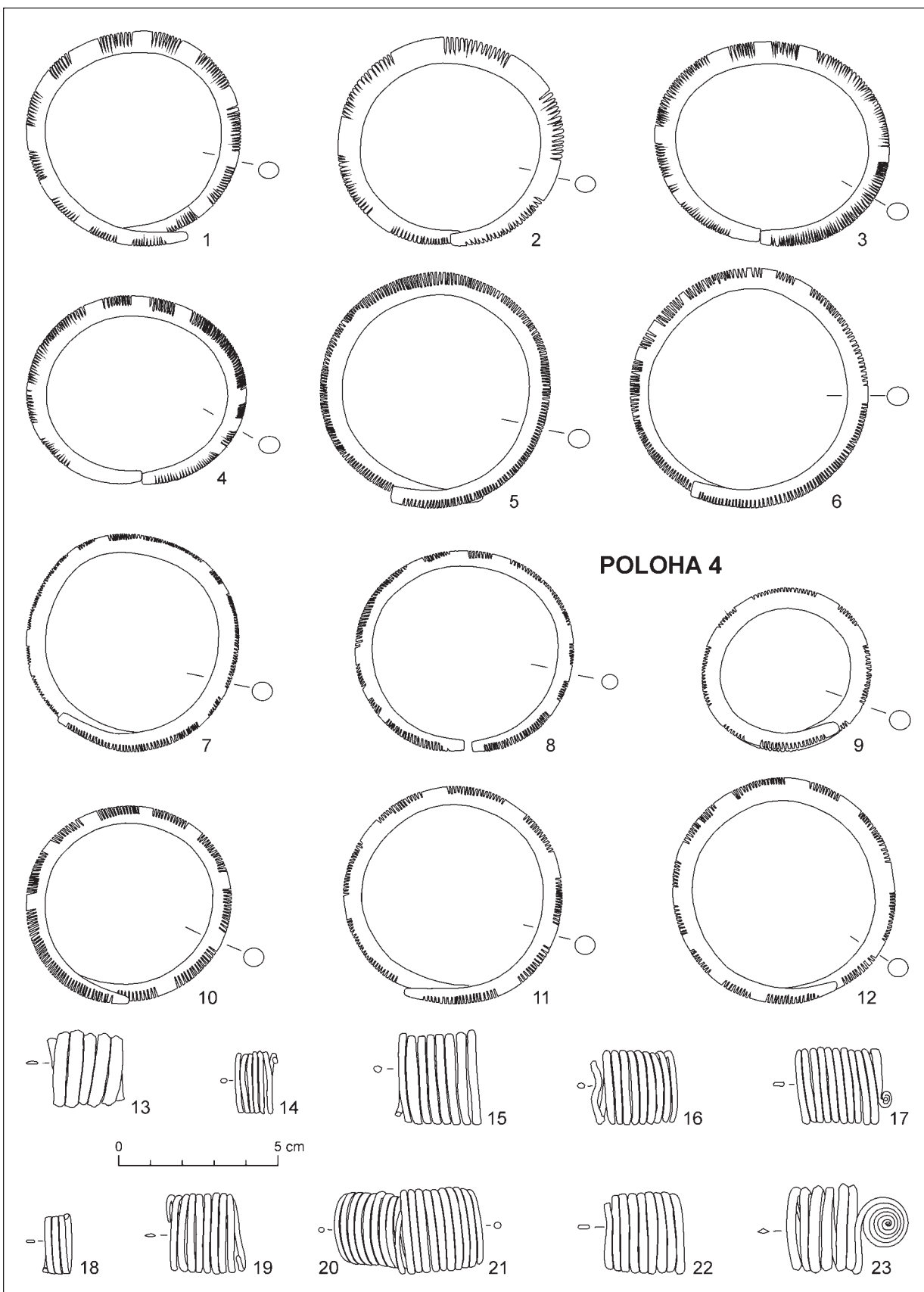
v súčasnosti zalesnenú polohu na severnom svahu tiahleho hrebeňa, tvoriaceho prirodzenú hranicu medzi obcami Riečka a Tajov. Nález čakanu z obce Riečka je radený k bronzovej industrii pilinskej kultúry, obdobia BC2–HA1 (*Sklenka/Zachar* 2011, 53–75).

V porovnaní s pravobrežnou oblasťou Hrona je dodnes južné ľavobrežné územie len veľmi málo prebádané. Dávnejšie je známy hromadný nález bronzových predmetov z Ľubietovej-Ženskej Doliny (*Novotná* 1959, 117; 1970b, 62; *Struhár* 2009, obr. 3; *Thomka* 1898, 379, 380). Sporadické nálezy keramiky z mladšej a neskoršej doby bronzovej (HA/HB) sú z lokality Chochuľka, v katastri obce Hrochoť.

Nedávno bola objavená lokalita v Ponickéj Huti, poloha Na Kláštore, odbornej verejnosti známa pod označením Baby. Tento názov je podľa miestnych obyvateľov nesprávny, pretože ako Baby sa označuje skupina brál východne od pravekého hradiska. Priestor samotného hradiska nesie miestny názov Na Kláštore. Z lokality pochádzajú významné nálezy z mladšej doby železnej (*Pieta* 2009) a sťahovania národov (*Mosný* 2011, 196). V roku 2013 tu bola získaná väčšia kolekcia keramiky, ktorá dokladá osídlenie miesta aj v závere doby bronzovej a na počiatku staršej doby železnej, HB/HC (*Kvietok* 2014b, 139–141; tab. VI–IX).



Tab. I. Moštenica-Pod Vysokou. Nálezy ihlic. 1–11 – poloha 1; 12 – poloha 2; 13–16 – poloha 3.



Tab. II. Moštenica-Pod Vysokou. Náramky a špirálky z polohy 4.

LITERATÚRA

- Aner 1956 – E. Aner: Grab und Hort. Ein Beitrag zur Deutung der altbronzezeitlichen Hortsitte. *Offa* 15, 1956, 31–42.
- Balaša 1946 – G. Balaša: Nález bronzového pokladu na Pustom hrade vo Zvolene. *Čas. MSS* 36–37, 1946, 90–95.
- Balaša 1960 – G. Balaša: Praveké osídlenie stredného Slovenska, Bratislava – Martin 1960.
- Bárta 1955 – J. Bárta: Jaskyne Netopierska a Kaplnka v Nízkych Tatrách a ich rímske osídlenie s antropologickými nálezmi. *Slov. Arch.* 3, 1955, 286–301.
- Bárta/Mácelová/Pieta 1987 – J. Bárta/M. Mácelová/K. Pieta: Ďalší prieskum Netopierskej jaskyne v Sásovskom krase. *AVANS* 1986, 1987, 29, 30.
- Bartík 2009 – J. Bartík: Bronzezeitliche Gegenstände aus einer Privatsammlung II. *Zbor. SNM* 103. *Arch.* 19, 2009, 37–52.
- Bátora 1979 – J. Bátora: Žiarové pohrebiská lužickej kultúry v oblasti Zvolena. *Slov. Arch.* 27, 1979, 57–86.
- Beck 1980 – A. Beck: Beiträge zur frühen und älteren Urnenfelderkultur im nordwestlichen Alpenvorland. *PBF XX/2*. München 1980.
- Becker 2012 – U. Becker: Lexikon der Symbole. Hamburg 2012.
- Beljak 2002 – J. Beljak: Zvolener Mikroregion und ihre Bedeutung in der Bronzezeit. *Anodos* 2, 2002, 35–40.
- Biel 1977 – J. Biel: Untersuchung eines urnenfelderzeitlichen Grabhügels bei Bad Friedrichsgall, Kreis Heilbronn. *Fundber. Baden-Württemberg* 3, 1977, 162–172.
- Bisset/Bruhn/Zenk 1996 – N. G. Bisset/J. G. Bruhn/M. H. Zenk: The Presence of Opium in a 3500 year old Cypriote Base-Ring Juglet. *Ägypten u. Levante* 6, 1996, 203, 204.
- Botík/Slavkovský 1995 – J. Botík/P. Slavkovský: Encyklopédia ľudovej kultúry na Slovensku. Bratislava 1995.
- Bóna 1991 – I. Bóna: Das Hunnenreich. Budapest 1991.
- Brumm 1968 – W. A. von Brunn: Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit I–II. Berlin 1968.
- Budinský-Krička 1949 – V. Budinský-Krička: Nález hrobu z obdobia popolnicových polí v Moštenici (okr. Banská Bystrica). *Čas. MSS* 40, 1949, 56, 57.
- Budinský-Krička/Dekan 1948 – V. Budinský-Krička/J. Dekan: Zoznam sloveník nachádzajúcich sa v Národnom múzeu (Nemzeti múzeum) v Budapešti. 1948. Rukopis.
- Carancini 1975 – G. L. Carancini: Die Nadeln in Italien. Gli spilloni nell'Italia continentale. *PBF XIII*. München 1975.
- Čaplovič 1957 – P. Čaplovič: Hromadný nález z Nižnej. *Arch. Rozhľedy* 9, 1957, 775–777, 788.
- Demeterová 1977 – S. Demeterová: Nové nálezy ihlíc s guľovitou alebo dvojkonickou hlavitou a zosilneným krčkom zo Slovenska. *Slov. Arch.* 25, 1977, 449–462.
- Eisner 1935 – J. Eisner: Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi v roku 1934. *Sbor. MSS* 29, 1935, 64–91.
- Eisner 1937 – J. Eisner: Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi v roku 1936. *Sbor. MSS* 30, 1937, 90–111.
- Falkenstein 2009 – F. Falkenstein: Zur Subsistenzwirtschaft der Bronzezeit in Mittel- und Südosteuropa. In: M. Bartelheim/H. Stäuble (Hrsg.): Die wirtschaftlichen Grundlagen der Bronzezeit Europas. *Forsch. Arch. Altertumswiss.* 4. Rahden/Westf. 2009, 147–176.
- Forrer 1907 – R. Forrer: Forrers Reallexikon der prähistorischen, klassischen und frühchristlichen Altertümer. Stuttgart 1907.
- Furmánek 1977 – V. Furmánek: Pilinyer Kultur. *Slov. Arch.* 25, 1977, 251–370.
- Furmánek 1980 – V. Furmánek: Die Anhänger in der Slowakei. *PBF XI/3*. München 1980.
- Furmánek/Kuka 1973 – V. Furmánek/P. Kuka: Bronzový depot piliňské kultúry ze Zvolena. *Arch. Rozhľedy* 25, 1973, 603–614, 667, 668.
- Furmánek/Novotná 2006 – V. Furmánek/M. Novotná: Die Sicheln in der Slowakei. *PBF XVIII/6*. Stuttgart 2006.
- Furmánek/Veliačik/Romsauer 1982 – V. Furmánek/L. Veliačik/P. Romsauer: Jungbronzezeitliche befestigte Siedlungen in der Slowakei. In: Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in der Slowakei. Berlin – Nitra 1982, 159–175.
- Furmánek/Vladár 1995 – V. Furmánek/J. Vladár: Opferpraktiken in der Bronzezeit in der Slowakei. *Pravěk* 5, 1995, 109–126.
- Guerra-Doce 2006 – E. Guerra-Doce: Exploring the significance of Beaker pottery through residue analyses. *Oxford Journal Arch.* 25/3, 2006, 247–259.
- Hagl 2009 – M. Hagl: Opium – nicht für das Volk. Ein Gefäßhort vom Bullenheimer Berg, Mainfranken. In: Alpen, Kult und Eisenzeit. *Festschrift für Amei Lang zum 65. Geburtstag*. Rahden/Westf. 2009, 125–140.
- Hajnalová 2012 – M. Hajnalová: Archeobotanika doby bronzovej na Slovensku. Štúdie ku klíme, prírodnému prostrediu, poľnohospodárstvu a paleoekonomii. Nitra 2012.
- Hajnalová/Katkinová 2002 – M. Hajnalová/J. Katkinová: Ilava-Porubská dolina, lužické žiarové pohrebisko: archeobotanická analýza výplne vybraných nádob. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 35, 2002, 19–26.
- Hampel 1886 – J. Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban I. Budapest 1886.
- Hampel 1892 – J. Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban II. Budapest 1892.
- Hansen 1994 – S. Hansen: Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhonetal und Karpatenbecken. Bonn 1994.
- Hermann 2005 – F. R. Hermann: Glauberg – Olympia des Nordens oder unvollendete Stadtgründung? In: J. Biel/D. Krausse (Hrsg.): Frühkeltische Fürstensitze. Älteste Städte und Herrschaftszentren nördlich der Alpen? Esslingen 2005, 18–27.
- Hnila 2001 – P. Hnila: An Influence or an Indigenous Appearance? Symbolism of the Opium Poppy in Ancient Mediterranean, Near East and Prehistoric Europe. *Anodos* 1, 2001, 89–102.
- Hnila/Kováč 1998 – P. Hnila/M. Kováč: „Makovicová bohyna z Gazi“. *Hieron* 3, 1998, 39–64.
- Hoening/Halaša 1903 – E. Hoening/A. Halaša: Púchovské starožitnosti. *Sbor. MSS* 8, 1903, 4, 5.

- Hoernes 1904* – M. Hoernes: Oskori és rémai leletok Magyarországból. A Bécsi udvari természettudományi múzeumban. Arch. Ért. 24, 1904, 204–211.
- Holcomb 2002* – M. Holcomb: Recent Acquisitions of Bronze age objects at the Metropolitan Museum of Art, New York. Zbor. SNM 96. Arch. 12, 2002, 17–22.
- Holste 1939* – F. Holste: Die Bronzezeit im Nordmainischen Hessen. Berlin 1939.
- Hundt 1955* – H. J. Hundt: Versuch zur Deutung der Depotfunde der nordischen jüngeren Bronzezeit unter besonderer Berücksichtigung Mecklenburgs. Jahrb. RGZM 2, 1955, 95–140.
- Chvojka et al. 2009* – O. Chvojka/J. Frána/J. John/P. Menšík: Dva depoty ze starší doby bronzové v areálu mohylového pohřebiště u Nové Vsi (okr. Český Krumlov). Arch. Rozhledy 61, 2009, 608–636.
- Chvojka/Menšík 2014* – O. Chvojka/P. Menšík: Nové nálezy žeber ze starší doby bronzové z jižních Čech. Stud. Arch. Brun. 19/1, 2014, 95–111.
- Jiráň 2008* – L. Jiráň (Ed.): Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová. Praha 2008.
- Kacsó 2015* – C. Kacsó: Bronzefunde vom Typ Uriu-Ópályi in der Maramuresch (Rumänien). In: I. Szathmári (Hrsg.): An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag. Budapest 2015, 253–272.
- Kemenczei 1965* – T. Kemenczei: Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat. Hermann Ottó Múz. Évk. 5, 1965, 105–175.
- Kemenczei 1967* – T. Kemenczei: Die Zagyvapálfalva-Gruppe der Pilinyer Kultur. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 19, 1967, 229–305.
- Kemenczei 1991* – T. Kemenczei: Die Schwerter in Ungarn II. PBF IV/9. Stuttgart 1991.
- Kimmig 1941–1947* – W. Kimmig: Beiträge zur Frühphase der Urnenfelderkultur am Oberrhein. Bad. Fundber. 17, 1941–1947, 148–176.
- Kobal' 2000* – J. V. Kobal': Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). PBF XX/4. Stuttgart 2000.
- Kobal' 2015* – J. V. Kobal': Der Hortfund von Makarjovo (Transkarpatien, Ukraine). In: I. Szathmári (Hrsg.): An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag. Budapest 2015, 285–300.
- Koschel 1996* – K. Koschel: Opium Alkaloids in a Cypriote Base Ring I Vessel (Bilbil) of the Middle Bronze Age from Egypt. Ägypten u. Levante 6, 1996, 159–166.
- König 2004* – P. König: Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und der Herzegowina. PBF XX/11. Stuttgart 2004.
- Kraft 1927* – G. Kraft: Die Stellung der Schweiz innerhalb der bronzezeitlichen Kulturgruppen Mitteleuropas. Anz. Schweizer. Gesch. u. Altkde. 29, 1927, 74–90.
- Kürti 1996* – B. Kürti: Fürstliche Funde der Hunnenzeit von Szeged-Nagyszéksós. Eisenstadt 1996.
- Kvietok 2000* – M. Kvietok: Prieskum na Ostrom vrchu v Banskej Bystrici. AVANS 1999, 2000, 64.
- Kvietok 2014a* – M. Kvietok: Nové poznatky o starých cestách na okolí Banskej Bystrice z pohľadu archeológie. In: J. Martínek (Ed.): Výskum historických cest v interdisciplinárnom kontextu II. Sbor. Referátů. Brno 2014, 90–99.
- Kvietok 2014b* – M. Kvietok: Nové nálezy z neskorej doby bronzovej a staršej doby železnej z okolia Banskej Bystrice. In: J. Juchelka (Ed.): Doba popelnicových polí a doba halštatská ve střední Evropě. Materiál z XIII. Mezinárodní konference „popelnicová pole a doba halštatská“. Opava 2014, 128–161.
- Kvietok/Hrončiak 2001* – M. Kvietok/R. Hrončiak: Prieskum na okolí Banskej Bystrice. AVANS 2000, 2001, 138.
- Mácelová 1980a* – M. Mácelová: Nové nálezy lužickej kultúry a púchovskej kultúrnej skupiny z Hrádku v Balázoch. AVANS 1979, 1980, 134, 135.
- Mácelová 1980b* – M. Mácelová: Praveké a stredoveké osídlenie v Banskej Bystrici-Sásovej. AVANS 1979, 1980, 136, 137.
- Mácelová 1981* – M. Mácelová: Nález bronzovej sekerky v Netopierskej jaskyni v Banskej Bystrici-Sásovej. AVANS 1980, 1981, 172, 173.
- Mácelová 1990* – M. Mácelová: Výskum v historickom jadre Banskej Bystrice. AVANS 1988, 1990, 108, 109.
- Mácelová 1995* – M. Mácelová: Prvé nálezy na Hradisku v Nemeckej. AVANS 1993, 1995, 94.
- Mácelová/Mosný/Pieta 1997* – M. Mácelová/P. Mosný/K. Pieta: Zisťovací výskum na Hradisku v Nemeckej. AVANS 1995, 1997, 130, 131.
- Medvecký 1931* – M. Medvecký: Hromadný nález z Bologdu (okr. Košice). Pam. Arch. 37, 1931, 92, 93.
- Mihályiová 2015* – J. Mihályiová: Archeobotanické výsledky z výskumu žiarového pohrebiska kyjatickej kultúry v Cinobani. In: O. Ožďáni (Ed.): Popelnicové polia a doba halštatská. Nitra 2015, 149–158.
- Miroššayová 1998–1999* – E. Miroššayová: Der Hortfund von Košické Olšany, Slowakei. Depotfunde der Bronzezeit im mittleren Donaauraum. Sonderausgabe. Arch. Österreich 9–10, 1998–1999, 122–129.
- Mosný 2011* – P. Mosný: Prieskum polohy Baba pri Ponickéj Hute. AVANS 2008, 2011, 196.
- Mozsolics 1973* – A. Mozsolics: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Budapest 1973.
- Mozsolics 1985* – A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest 1985.
- Müller-Karpe 1978–1979* – H. Müller-Karpe: Bronzezeitliche Heilszeichen. Jahresber. Inst. Vorgesch. Frankfurt a. M. 1978–1979, 9–28.
- Müller-Karpe 1985* – H. Müller-Karpe: Frauen des 13. Jahrhunderts v. Chr. Mainz am Rhein 1985.
- Niemeier 1989* – W. D. Niemeier: Zur Ikonographie von Gottheiten und Adoranten in den Kultszenen. In: W. Müller (Ed.): Fragen und Probleme der bronzezeitlichen ägäischen Glyptik. Corp. Minoisch. Myk. Siegel. Beih. 3. Berlin 1989, 163–184.
- Novotná 1959* – M. Novotná: Dvojramenné čakany na Slovensku a problém ich datovania. Historica 10, 1959, 115–140.
- Novotná 1970a* – M. Novotná: Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. Bratislava 1970.
- Novotná 1970b* – M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. PBF IX/3. München 1970.
- Novotná 1980* – M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII/6. München 1980.
- Novotná 1991* – M. Novotná: Die Bronzegefäße in der Slowakei. PBF II/11. Stuttgart 1991.
- Novotná 2001a* – M. Novotná: Die Fibeln in der Slowakei. PBF XIV/11. Stuttgart 2001.

- Novotná 2001b* – M. Novotná: Die Epiphanie in der minoischen Religion. *Anodos* 1, 2001, 143–151.
- Novotná 2002* – M. Novotná: Ein Brozesatz aus dem mittleren Waagtalgebiet in der Slowakei. *Budapest Régiségei* 36, 2002, 327–339.
- Novotná 2006–2007* – M. Novotná: Ein Tätowierungssatz aus einem Grab in Kapušany (Ostslowakei). *Anodos* 6–7, 2006–2007, 313–324.
- Novotná 2010* – M. Novotná: Fernkontakte und Handelsaustausch in der Urnenfelderzeit. In: V. Furmánek/E. Miroššayová (Ed.): *Popolnicové polia a doba halštatská*. Nitra 2010, 269–276.
- Novotná 2014* – M. Novotná: Die Vollgriffschwerter in der Slowakei. PBF V/18. Mainz 2014.
- Novotná/Soják 2013* – M. Novotná/M. Soják: Veľká Lomnica-Burchbrich. Urzeitliches Dorf unter den Hohen Tatra. Nitra 2013.
- Ožďáni 2009* – O. Ožďáni: Depoty bronzových predmetov z hradiska pri Nemeckej. *Slov. Arch.* 57, 2009, 1–56.
- Pankau 2013* – K. Pankau: Das spätbronzezeitliche Wangengrab von Königsbrunn (LKR Heidenheim). *Jahrb. RGZM* 60, 2013, 1–96.
- Patay 1954* – P. Patay: Előzetes jelentés a Nagybatonyi temető ásatásának eredményeiről. *Arch. Ért.* 81, 1954, 33–49.
- Patay 1967* – P. Patay: Egy miniatur bronz diadém. *Arch. Ért.* 94, 1967, 53–58.
- Paulík 1986* – J. Paulík: Čačianska mohyla v Dedinke, okr. Nové Zámky (IV). *Zbor. SNM* 80. Hist. 26, 1986, 69–112.
- Petrescu-Dîmbovița 1978* – M. Petrescu-Dîmbovița: Die Sicheln in Rumänien. PBF XVIII/1. München 1978.
- Petrescu-Dîmbovița 1998* – M. Petrescu-Dîmbovița: Der Arm-und Beinschmuck in Rumänien. PBF XX/4. Stuttgart 1998.
- Pieta 2009* – K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2009.
- Pivovarová 1965* – Z. Pivovarová: K problematike mohýl v lužickej kultúre na Slovensku. *Slov. Arch.* 13, 1965, 107–162.
- Rakovszky 1888* – F. Rakovszky: Niytramegyei ásatásaim eredménye. *Arch. Ért.* 8, 1888, 327–330.
- Říhovský 1979* – J. Říhovský: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. PBF XIII/5. München 1979.
- Říhovský 1983* – J. Říhovský: Die Nadeln in Westungarn I. PBF XIII/10. München 1983.
- Salaš 2005* – M. Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I. Text II. Tabulky. Brno 2005.
- Sherratt 1991* – A. Sherratt: Sacred and profane Substances: the ritual Use of narcotics in Later Neolithic Europe. In: P. Garwood/D. Jennings/R. Skeates/J. Toms (Eds.): *Sacred and Profane. Proceedings of a Conference on Archaeology. Ritual and Religion* Oxford 1989. Oxford 1991, 50–64.
- Sklenka/Zachar 2011* – V. Sklenka/T. Zachar: Bronzový dvojramenný sekeromlat pilinskej proveniencie z obce Riečka (okr. Banská Bystrica). *Príspevok k významu ojedinelých nálezov bronzových predmetov*. *Stud. Arch. Brun.* 16, 2011, 53–75.
- Soroceanu 1995* – T. Soroceanu: Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen. Ein Beitrag zur Hordedeutung beiderseits der Karpaten. In: T. Soroceanu (Hrsg.): *Bronzefunde aus Rumänien*. *Prähist. Arch. Südosteuropa* 10. Berlin 1995, 15–80.
- Struhár 2009* – V. Struhár: Ojedinelé nálezy bronzovej industrie zo stredného Slovenska. *Zbor. SNM* 103. *Arch.* 19, 2009, 53–62.
- Thomka 1898* – G. Thomka: Libetbányia bronzlelet. *Arch. Ért.* 18, 1898, 379, 380.
- Ušiak 1997* – P. Ušiak: Nové nálezy z jaskyne Kaplnka. *AVANS* 1995, 1997, 179.
- Ušiak 1998* – P. Ušiak: Výskum v jaskyni Kaplnka. *AVANS* 1996, 1998, 161, 162.
- Ušiak/Hrončiak 2000* – P. Ušiak/R. Hrončiak: Prieskum ložiska limnokvarcitu pri Horných Pránoch. *AVANS* 1998, 2000, 179, 180.
- Ušiak/Žuffa 2001* – P. Ušiak/M. Žuffa: Nové výšinné sídlisko z doby bronzovej pri Banskej Bystrici. *AVANS* 2000, 2001, 207, 208.
- Vasić 2003* – R. Vasić: Die Nadeln im Zentralbalkan. PBF XIII/11. Stuttgart 2003.
- Veliačik 1983* – L. Veliačik: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.
- Veliačik 2004* – L. Veliačik: Nové poznatky ku štruktúre hradísk lužickej kultúry na severnom Slovensku. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 36, 2004, 57–74.
- Veliačik/Mosný 1994* – L. Veliačik/P. Mosný: Prieskum na hradisku v Moštenici. *AVANS* 1994, 1996, 177, 178.
- Veliačik/Němejcová-Pavůvková 1987* – L. Veliačik/V. Němejcová-Pavůvková: Zwei Bronzehorte aus Ivanovce. *Slov. Arch.* 35, 1987, 47–64.
- Vinski-Gasparini 1973* – K. Vinski-Gasparini: Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Zadar 1973.
- Willroth 1997* – K.-H. Willroth: Prunkbeil oder Stosswaffe, Pfiem oder Tätowierstift, Tüllengerät oder Treibstachel? Anmerkungen zu einigen Metallobjekten der älteren nordischen Bronzezeit. In: *Festschrift für Bernhard Hänsel*. *Internat. Arch. Stud. Honoraria* 1. Espelkamp 1997, 481–502.

Rukopis prijatý 21. 10. 2015

Abstract translated by Veronika Kvietková
Zusammenfassung übersetzt von Lubomír Novotný

Prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc.
 Katedra klasickej archeológie Trnavskej univerzity
 Hornopotočná 23
 SK – 918 43 Trnava
 novotna.mar@gmail.com

JUDr. Mgr. Martin Kvietok
 Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici
 Nám. SNP 3755/4A
 SK – 974 01 Banská Bystrica
 kvietok@ssmuzeum.sk

Neue Hortfunde aus der Bronzezeit aus Moštenica

Mária Novotná – Martin Kvietok

ZUSAMMENFASSUNG

Der Inhalt des Beitrages sind neue Hortfunde, entdeckt auf dem östlichen Hang des Hügels Vysoká im Kataster der Gemeinde Moštenica in der Mittelslowakei. Die Bronzen stammen aus vier Fundplätzen, verteilt auf einer Fläche von ca. 75 m². Der Hortfund 1 aus der Fundstelle 1 beinhaltete 11 lange Nadeln, anhand der gebogenen Enden der Nadeln waren sie vielleicht ursprünglich in einer organischen Hülle verpackt. Auf der Fundstelle 2 fand man nur eine Nadel, aus der Fundstelle 3 sind vier Nadeln. Auf der Fundstelle 4 in einer steinernen, teilweise beschädigten Belegung, lag der Hortfund 2. Er bestand aus 12 Armbändern und 9 kleineren Spiralen. Typologisch stehen die Nadeln aus allen drei Fundplätzen gegenseitig sehr nahe. Gemeinsam ist die lange Nadel mit separat aufgesetztem Kopf und mäßig geschwellenem Hals. Sie gehören zwei Typen, bzw. ihren Varianten: Hradec und Malá Vieska. Außer Moštenica ist ihr gemeinsames Vorkommen in weiteren reinen Depots der Nadeln aus Hradec, Martin-Priekopa und Ovčiansko. Ihre genaue Datierung erschwert die Tatsache, dass sie nur ausnahmsweise (mit einem kürzeren oder abgebrochenen Teil der Nadel) in der Grabsausstattung und in Hortfunden mit gemischtem Inhalt vertreten sind. Zu ihrer letzten Bearbeitung (Novotná 1980) kann nur wenig ergänzt und präzisiert werden. Es hat sich jedoch ihr Fundkataster erweitert (vor allem der Typ Malá Vieska). Zu den Depots aus Martin-Priekopa, Nolčovo, Ovčiansko, Nová Lehota, Hradec, Turčianske Teplice – Gemeinde Malá Vieska und Dvorec, kamen neben Moštenica zwei Depots von dem Hügel Plešovica bei Blatnica (Veliačik 2004), alle aus dem Gebiet der Lausitzer-Kultur, zu. Andere Exemplare, gefunden auch außerhalb des Gebietes der Slowakei, stellen einzelne Stücke in Hortfunden, sehr selten aus Gräbern und Einzelfunden, dar. Die anwesende Umwertung hat bestätigt, dass sich ihre Datierung im Intervall der Stufen BD und des Anfangs von HA1 mit einer nachfolgenden Präzisierung bewegt – in den reinen Depots von Nadeln reihen wir sie in den jüngeren Abschnitt der frühen Urnenfelderzeit, d. h. in die BD2 ein, in den Sätzen von HA1 mit gemischtem Inhalt gehören sie zu den älteren, beschädigten Komponenten. In der Slowakei stellen sie die ersten Hortfunde, die die Meister der Lausitzer-Kultur hergestellt haben, dar. Die vorherigen Sätze aus dem gegebenen Gebiet (bis zu BD1) gehören der Piliny-Kultur. Die Mohnkopfnadeln mehrerer Typen und Varianten, konzentriert in südlichem Mitteleuropa (südwestliches Deutschland, die Schweiz, östliches Frankreich) sind gegenüber den Funden aus

dem Milieu der Lausitzer-Kultur gewöhnlich um etwas früher, in BD1, datiert. Eine beträchtliche Länge der Nadeln aus der Slowakei, oszillierend zwischen 60–70 cm (die längste mit 98,5 cm), gibt keine Voraussetzung für eine übliche Nutzung als Zusammenhaftung des Gewandes. Die Antwort auf die Frage, als was sie gedient haben, bleibt weiterhin unbefriedigend. Außer der Ansicht, dass sie eine Waffe in den Händen der Frauen waren, betreffen die Erwägungen die Therapie oder Tätowierung, was bisher nicht bestätigt wurde. Das Zeugnis von Herodot, das den Streit zwischen den athenischen, Epidaurios- und Aigina-Bürgern betraf, mündete in Totstechung des Mannes durch lange Nadeln von Frauen. Es ist ein Beispiel eines plötzlichen geistigen Zustandes von trauernden Frauen und nicht einer üblichen praktizierenden Ausführung der Rache und der Nadel nur ausnahmsweise verwendeter als einer Gelegenheitswaffe. Das Aussehen des Kopfes vom Typ Malá Vieska erinnert an einen Mohnkopf. Für die Menge von Samen wurde er zum Symbol der Fertilität und der Fruchtbarkeit. Das Alkaloid von Schlafmohn (*Papaver somniferum*) diente als Narkotikum in der Heilkunde zur Milderung des Schmerzes, Besserung des Schlafes, bei der Hypnose usw. Es ist nicht bekannt, ob Mohn im urzeitlichen Europa als Nahrungsmittel angebaut wurde, oder im Vordergrund seine Heilungs- und Halluzinogen-Eigenschaften gestanden haben. Die älteste Kenntnis wird nordwestlichem Europa zugeschrieben, der Trichterbecher-Kultur, auch anhand der Form der Flasche mit einem Kragen und engem Hals und bauchigem Körper. Ähnlich sehen die späteren zypriotischen Gefäße (Base Ring I) aus, verwendet zum Transport von rohem Opium, was auch die chemische Zusammensetzung des Inhaltes eines von ihnen im Ägypten (1600–1450 BC) gefundenen bestätigt hat. In der Ikonographie der ägäischen späten Bronzezeit kommt das Symbol des Mohnes im Zusammenhang mit der inszenierten Epiphanie vor. In Mitteleuropa war die Nutzung der Opiate vielleicht primär mit den Heilungsritualen verbunden. In ungefähr derselben Zeit wie die Nadeln mit dem Mohnkopf vom Typ Malá Vieska kommen öfters Anhänger vor, die mit den Heilszeichen verbunden werden. In den volkstümlichen Aberglauben in der Slowakei war der Mohn Symbol der Prosperität. Er hatte auch eine Schutzwirkung (u. a. auch vor den Verstorbenen und den Hexen) und war Bestandteil von Ritualspeisen. Die Konzentration der Nadeln mit Mohnkopf von mehreren Typen ist im Einklang mit dem Schwerpunkt des Mohnanbaus im nassen Alpen-

milieu. Demgegenüber ist der Schlafmohn (*Papaver somniferum*) aus der Gegend mit Funden der Nadeln vom Typ Malá Vieska, sowie aus restlicher Slowakei bisher archäobotanisch nicht belegt. Es bleibt hier eine unbeantwortete Frage, ob bei den religiösen Akten und Opferung von Votivgaben Narkotika verwendet wurden, wie es in der ägäischen späten Bronzezeit und in der griechischen Antike der Fall war. In den Mysterien von Eleusina war der Mohn Symbol der Erde, des Schlafs und des Vergessens.

Der Hortfund 2 beinhaltete läufige Typen von kreisförmigem Schmuck, seit der mittleren Bronzezeit mit ungleicher Intensität vertreten in früheren bis älteren, bzw. auch späteren Urnenfelder. Gewisse Konzentration der Funde fällt in BD. Im Gebiet von Maramureš und in dem ganzen oberen Theissgebiet stellen die gleichen Armbänder und spiralförmige Ringe eine der charakteristischen Kategorien der Hortfunde der Ziergegenstände vom Typ Uriu-Ópályi, datiert in die Stufen BC–BD, dar. Die Belegung des Hortfundes 2 aus Moštenica von großen unbearbeiteten Steinen führt zu der Gewohnheit, benutzt beim Bau von Grabhügeln mit steinerne Konstruktion und zu direkter Beziehung zum Grab. Die Belegung des Depots von Steinen, oder seine Auflagerung in künstlich gemachte Höhle zwischen den Steinen außerhalb und im Areal des Gräberfeldes machte sich geltend in einigen Fällen auch in Südböhmen, und dies schon seit der Wende der älteren und der mittleren Bronzezeit. Die Bestätigung der Beziehung zwischen Hortfund und Grab ist der Satz von ringförmigem Schmuck bei Bad Friedrichshall in südwestlichem Deutschland. Es war absichtlich in einem Graben, der

ein Hügelgrab aus der Zeit HA2 umkreiste, platziert. In einem Steinkranz lag auch der Hortfund IV vom Hügel unter dem Burgwall (HA2/HB1) bei Nemecká unweit von Moštenica. Den allernächsten Vergleich findet die erwähnte Gewohnheit wieder in Maramureš, im Schmuckhortfund vom Typ Uriu-Ópályi (z. B. auch unter einem Haufen von Steinen, oder zwischen Andesitblöcken). Der Hortfund 2 ist nur ungefähr zeitgleich mit der Kollektion von Nadeln. Anhand der spiralförmigen Ringe und Verwandtschaft mit den Depots vom Typ Uriu-Ópályi, offenbart er sich im Rahmen der Stufe BD als der ältere (BD1).

Die Auswahl der Stelle für die beiden, bzw. drei voneinander nicht weit liegende Sätze von Bronzen am Abhang des Hügels war nicht zufällig. Bei der Topographie der Fundstelle kommt in den Vordergrund das Aussehen des Milieus, in dem mit ihnen zeitgleiche und jüngere Hortfunde auf den Abhängen oder Hügelspitzen mit der Seehöhe bis 1000 m, deponiert wurden. Auf dem Gebiet der Piliny-Kultur war solch einer der Berg Tovaš bei der Gemeinde Gemer, im Lausitzer-Milieu der Hügel Plešovice bei Blatnica, die Abhänge unter dem Burgwall bei Nemecká und die Berglehne selbst unter dem Hügel Vysoká bei Moštenica. Einmalig und wiederholt wurden sie zu „Pilger-“ Stellen, irgendeinem heiligen Berg, wo man Votivgaben vor allem im Sinne *ut des*, oder *do ut accipiam* (ich gebe, um zu bekommen) niederlegte. Sie können auch die Ritualisierung der Metallherstellung und im Fall der ringförmigen Ziergegenständen aus Moštenica die Beziehung zum Kult der Verstorbenen als Totenopfergaben für den Beigesetzten auch im Sinne eines symbolischen Grabes, widerspiegeln.

Abb. 1. Moštenica-Pod Vysokou. Lokalisation des Fundes im Rahmen breiterer Zusammenhänge.

Abb. 2. Moštenica-Pod Vysokou. Blick auf die unmittelbare Umgebung und Terrain in der Nähe der Funde der Bronzegegenstände.

Abb. 3. Moštenica-Pod Vysokou. Plan mit Verteilung einzelner Funde.

Abb. 4. Moštenica-Pod Vysokou. Situation auf der Fundstelle 1.

Abb. 5. Moštenica-Pod Vysokou. Situation auf der Fundstelle 2.

Abb. 6. Moštenica-Pod Vysokou. Situation auf der Fundstelle 3.

Abb. 7. Moštenica-Pod Vysokou. Situation auf der Fundstelle 4.

Abb. 8. Moštenica-Pod Vysokou. Detaileinkblick auf die Platzierung der Bronzegegenstände auf der Fundstelle 4.

Abb. 9. Lokalitäten mit Funden aus der jüngeren und späten Bronzezeit in breiterer Umgebung des dokumentierten Fundes. 1 – Badín-Hrádok; 2 – Banská Bystrica-Ostrý vrch; 3 – Horné Pršany-Kremenica; 4 – Horná Lehota-Hrádok; 5 – Hrochof-Chochuľka; 6 – Kremnička-Liščí kopec; 7 – Lučatín-Hradisko; 8 – Ľubietová-Ženská dolina; 9 – Moštenica-Hradište; 10 – Nemce-Hrádok; 11 – Nemecká-Hradisko; 12 – Podkonice-Jalové; 13 – Ponická Huta-Na Kláštore; 14 – Priechod I; 15 – Priechod II; 16 – Riečka; 17 – Sásová, Intravilan; 18 – Sásová, Höhlen Kaplnka und Netopierska; 19 – Selce-Hrádok; 20 – Špania Dolina-Horný diel.

Taf. I. Moštenica-Pod Vysokou. Funde von Nadeln. 1–11 – Fundstelle 1; 12–Fundstelle 2; 13–16 – Fundstelle 3.

Taf. II. Moštenica-Pod Vysokou. Armbänder und Spiralen aus der Fundstelle 4.

„RÍMSKA STAVBA I“ NA AKROPOLE BRATISLAVSKÉHO KELTSKÉHO OPPIDA – SVEDECTVO MINCÍ

MARGARÉTA MUSILOVÁ – EVA KOLNÍKOVÁ –
MARTIN HLOŽEK

‘Roman building I’ at the Celtic oppidum’s acropolis of the Bratislava Castle – testimony of coins. At the Celtic oppidum’s acropolis, in the Northern part of the Bratislava Castle Hill, in the remaining parts of the Baroque Winter Riding Hall, stone constructions were discovered during the archeological research by the Municipal Monument Preservation Institute in Bratislava, in 2008–2010. They were built using Roman construction technology (‘Roman building I’). Its foundations, overground walls with plaster, as well as fragments of paving, remained preserved. In the building’s ruins, numerous Roman amphorae fragments, fragments of a Hellenistic glass bowl, a seal box and 22 Celtic coins were found. They were minted in the Bratislava oppidum in the 1st half of the 1st century B. C.: 15 staters, 9 of which have the inscription BIATEC, 4 with the inscription NONNOS, 2 without an inscription, 4 tetradrachms with the inscriptions BIATEC and NONNOS, and 3 Simmering type drachms. The analysis of the coins determined the period of the rise and fall, as well as the function of the building. It was built in the period of the Bratislava oppidum’s maximum development, before the middle of the 1st century B. C. It probably had an administrative and trade function. Its construction was managed by Roman experts. Roman masters also participated in the Bratislava Celtic oppidum’s minting activities. The oppidum’s importance decreased significantly after the war between Celts (Boii) and Dacians around 40 B. C., mainly because of an interruption of trade contacts with the Mediterranean world. The minting of the Bratislava tetradrachms ended in that time. The political power of Bratislava’s Celts was weakened by Noricum, sustained by Rome. The oppidum’s end, around the break of the century, was caused by the Roman military invasion of territories around the confluence of the Danube and Moravia, mainly the Tiberius campaign, in 6 A. D., and the following Roman-German interactions.

Key words: Slovakia, Bratislava, later La Tène period, oppidum, acropolis, construction in Roman style, amphorae, sealbox, glass, coins, metalographic analysis.

ÚVOD

V rokoch 2008–2010 prebiehal archeologický výskum na akropole Bratislavského keltského oppida, v priestore dnešného Bratislavského hradu. Vykonával sa pre potreby investora, Kanceláriu Národnej rady Slovenskej republiky, na základe rozhodnutia Krajského pamiatkového úradu (ďalej KPÚ) Bratislava. Jeho cieľom bolo preskúmať plochu nádvorja, východný suterén a severnú terasu. Výskum realizoval Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave (ďalej MÚOP, J. Kováč, B. Lesák, M. Musilová, B. Resutík, A. Vrtel). Predmetom tohto príspevku je objekt pod bývalou zimnou jazdiarňou, kde bol počas archeologických odkryvov (M. Musilová), v tejto stavbe vybudovanej v rímskom štýle (pracovne označená ako „rímska stavba I“), objavený súbor 22 keltských zlatých a strieborných mincí. V ruinách stavby, z ktorej sa zachovali základy, zvyšky stien a podlahy, sa okrem mincí našli aj fragmenty sklenej nádoby, bronzová pečatná schránka, strieborné gombíky, zlomky bronzových plieškov, železné klince a črepy amfor. Tieto predmety predstavujú základ pre datovanie a interpretáciu funkcie tohto stavebného objektu.

Ich analýza a hodnotenie zároveň umožní naznačiť jeho postavenie v rámci akropoly oppida a súvis s ostatnou zistenou zástavbou. Pribeh výskumu lokality obsahujú výskumné správy M. Musilovej.¹ Výsledky komisionálnych obhliadok sú zaznamenané v odborných posudkoch (Borhy 2009; Dolenz 2009; Fabian 2008; Gregor/Pivko 2010; Musilová 2012a; Musilová/Groh/Sedlmayer 2009; Pivko 2009; Zabehlický 2009). Problematika „rímskej stavby I“ bola načrtnutá vo viacerých príspevkoch (Lesák 2010; 2012; Lesák et al. 2013; Musilová 2010; 2011a; 2011b; 2012b; 2012c; 2012d; 2015; v tlači; Musilová et al. 2010; Musilová/Kolníková 2009; Musilová/Minaroviech 2014). Uvažuje sa v nich o existencii stavby buď v dobe najväčšieho rozmachu oppida v rokoch 70–40 pred Kr., alebo po roku 40 po bójsko-dáckej vojne, či v neskororepublikánskom až včasnoaugustovskom období, pričom sa pripomína aj hypotéza o Bratislavskom oppide ako keltskom Carnunte (napr. Humer 2014, 25). Aj napriek tomu, že definitívne závery umožní až skončenie a vyhodnotenie výskumných prác v celom priestore Bratislavského hradu so zvyškami keltského osídlenia, tento príspevok hľadá riešenie nastoleného problému prostredníctvom analýzy mincí objavených v „rímskej stavbe I“.

¹ Predbežná výskumná dokumentácia pod ev. č. V1637 bola odovzdaná Krajskému pamiatkovému úradu v Bratislave v roku 2010, záverečná výskumná dokumentácia v roku 2012 pod tým istým číslom.



Obr. 1. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. Situačný plán stavieb rímskeho typu I–VII na severnej terase. A – objekt 2/09; B – stavba I/08 na nádvorí paláca s dlažbou typu *opus signinum*; C – veľkomoravská stavba baziliky na východnej terase, ktorá môže byť hypoteticky založená na základoch rímskej stavby. Podľa výsledkov archeologického výskumu MÚOP v rokoch 2008–2010 a Via Magna/MÚOP 2013–2014. Meral a kreslil B. Gabura, H. Ondrušková, M. Šabík, P. Horanský.

DOTERAJŠÍ VÝSKUM V PRIESTORE BRATISLAVSKÉHO HRADU

Bratislavský hrad patrí do katastrálneho územia Bratislava-Staré Mesto a leží v nadmorskej výške 212 m. Nachádza sa na území pamiatkovej rezervácie, je zapísaný do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu ako Národná kultúrna pamiatka (ďalej NKP) pod evidenčným číslom 28/1–32. Skúmaná plocha severnej terasy hradu zaberá parcely 860/1, 860/2 a 860/5.

Známy historik a kronikár dejín Bratislavy 19. stor. Theodor Ortway v prvom zväzku svojho diela *Die Geschichte der Stadt Pressburg* analyzuje obdobie neskorého laténu a príchod Rimanov na naše územie. Nepochybuje o tom, že vzhľadom na strategickú polohu mesta muselo tu v laténskom období existovať čulé obchodné a hospodárske centrum, ktoré „s určitou sľutou využili aj Rimania“. Dokonca argumentuje tým, že Devín, ležiaci pri sútoku Moravy a Dunaja, nemá také strategické

kvality. Predpokladá, že na hrade museli mať Rimania postavenú prinajmenšom strážnu vežu, ktorej zvyšky boli použité sekundárne do stavby stredovekého hradu. Svoje tvrdenia o dôležitosti Bratislavy v dobe okolo zmeny letopočtu dokladá aj ojedinelými nálezmi kolkovaných tehál X. a XV. légie a nálezmi spôn (*Ortvay* 1892, 35, 36, 41, 42, 45, 49).²

V 30. rokoch 20. stor. D. Menclová a V. Mencl na základe štúdia archívnych materiálov, v samostatnej monografii zhrnuli históriu hradu a jeho stavebného vývoja (*Mencl/Menclová* 1936; *Menclová* 1936). V tom čase sa plánovaná asanácia Bratislavského hradu stala podnetom pre prvé archeologické sondážne práce. Zisťovacie odkryvy potvrdili osídlenie vrcholu hradného kopca v eneolite, v dobe laténskej a vo včasnom stredoveku (*Janšák* 1948, 54–62). Po 2. svetovej vojne sa A. Piffel (1954, 179–181; 2007) významne zaslúžil nielen o záchranu hradu, ale aj o ďalšie výskumné práce. Rozsiahlejšie archeologické výskumy tu po roku 1958 uskutočnil B. Polla a T. Štefanovičová (*Holčík/Štefanovičová* 1982; *Polla/Štefanovičová* 1959; 1960, 30–32; 1962, 814–823; *Štefanovičová* 1974a, 111–121; 1974b, 45–63; 1975; 1998, 427–434; *Štefanovičová/Fiala* 1965, 77–110; 1967, 151–216) a stavebno-historické výskumy A. Fiala (1963, 125–127; 1968, 61–74; *Fiala et al.* 1965, 27–62; 1987; *Fiala/Semanko* 1993, 34–37), Š. Holčík (1983, 94). Výskum sa v tom čase zameriaval predovšetkým na stredoveké, najmä veľkomoravské objekty. Neskôr sa uskutočnil výskum veľkomoravského valu pri Leopoldovej bráne (*Štefanovičová/Henning/Ruttkay* 2007a, 190, 191; 2007b, 237–246).

MÚOP mal podľa záväzného stanoviska KPÚ preskúmať plochu na nádvorí paláca, vo východnom suteréne (*De Franceschini/Lesák/Musilová, v tlačí; Lesák* 2010, 4–11; 2011, 15–27; *Lesák/Kováč/Vrtel* 2009; 2011; 2012, 143–149; *Lesák/Musilová/Resutík* 2013, 48–69; 2014, 195–212; *Musilová et al.* 2010; *Vrtel* 2011, 265–277; 2012, 164–180) a na severnej terase hradného kopca v priestore barokovej záhrady, záhradného pavilónu, zimnej jazdiarne a západného bastiónu (*Kováč/Vrtel/Lesák* 2014, 139–148; *Musilová* 2010, 12–22; 2011a, 28–41; 2011b, 187–205; 2012a; 2012b, 197–200; 2012c, 363–374; 2012d, 123–142; *v tlačí; Musilová et al.* 2010, 2–13; *Musilová/Minaroviech* 2014, 68–89; *Resutík* 2010; 2011; 2012a, 151–160; 2012b, 202–205; 2014, 149–162) celkovo s rozlohou približne 1 ha. Napriek skepticizmu, kvôli množstvu novovekých navážok a planírok, devastujúcim zásahom v podobe hradnej priekopy, kameňolomu

a výstavby amfiteátra, boli počas tohto výskumu objavené zvyšky komplexu stavieb z neskorej doby laténskej vybudovaných v rímskom stavebnom štýle (obr. 1). Výskum na Bratislavskom hrade na začiatku 21. stor. tak podstatne rozšíril doterajšie poznatky o oppide a jeho akropole na území hlavného mesta.

HISTÓRIA „ZIMNEJ JAZDIARNE“

Baroková zimná, resp. krytá jazdiareň bola postavená v roku 1767 ako súčasť tereziánskej prestavby hradného areálu pre kráľovského miestodržiteľa Alberta Sasko-Tešínskeho a jeho manželku Máriu Kristínu, a to podľa projektov Franza Antona Hillebrandta z roku 1766, hlavného architekta Uhorskej kráľovskej stavebnej komory. Nachádzala sa na severnej terase hradu, západne od barokovej záhrady. S budovou bola spojená chodbou na západnej terase, kde boli stajne pre jazdecké kone a letná jazdiareň. Po smrti Márie Terézie, cisár Jozef II. nariadil zmeniť funkciu hradu pre účely generálneho kňazského seminára. Podľa zachovaných plánov staviteľa Uhorskej kráľovskej komory Jozefa Tallherra z roku 1784 sa dá usudzovať, že priestannú halu rozdelil priečkou na dve miestnosti a prispôbil chladné priestory potrebám jedálne a učebni. Podlahu jazdiarne prekryl drevenou dlážkou, čo sa potvrdilo archeologickým výskumom. Hradné budovy ale ani napriek nákladnej adaptácii nevyhovovali potrebám seminára. Preto ho po smrti Jozefa II. premiestnili do opusteného bývalého jezuitského kolégia v Trnave. Hradný palác zostal prázdny až do roku 1802, keď celý areál hradu dostalo do používania vojsko. Nepozornosťou vojakov, možno práve v priestoroch bývalej jazdiarne, kde sa našla hrubá popolovitá vrstva, došlo v roku 1811 k požiaru. Rumovisko následne slúžilo vojsku až do konca 2. svetovej vojny (*Holčík/Štefanovičová* 1982, 70; *Kemény* 2008, 106; *Ratkoš et al.* 1960).

Vojaci využívali plochu jazdiarne ako cvičisko, pri archeologickom výskume sa v týchto miestach našlo množstvo prázdnych nábojníc a projektív. „Čo nezničil oheň a nepriaznivé poveternostné podmienky, to postupom času rozkradli obyvatelia podhradných ulíc. Do základov rozobrali Tereziánum, jazdiareň, zimnú záhradu, pavilóny aj hospodárske stavby“ (*Holčík/Štefanovičová* 1982, 70). V roku 1946 kasárne na hrade zrušili a jeho areál sprístupnili širokej verejnosti. Po druhej svetovej vojne v roku 1949 vybuďovali v mieste severnej tereziánskej záhrady

² Autor zmienené spony (bez bližšej lokalizácie) uvádza na obr. 11a, b a 12. Patria do neskorolátenského východoalpského okruhu. Ide o typ Almgren 238a (obr. 11a, b), datovaný do obdobia 50/40–30/20 pred Kr. a typ TKFIIa s hryzúcou zvieracou hlavou (beissender Tierkopf), ktorý patrí k norickému okruhu datovaný do neskoroaugustovského obdobia rokov 1–15 po Kr. (*Ortvay* 1892, obr. 12; *Sedlmayer* 2009, 123, 143). Tento typ spôn ako nálezy z Bratislavy, no bez údaju, v ktorej časti mesta boli objavené, uvádza aj J. Eisner (1933, 218, obr. 20: 1, 2; pozri aj *Garbsch* 1965, 51, č. 706).



Obr. 2. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. Severná polovica zimnej jazdiarne, „rímska stavba I“ a objekt 2/09. A – „rímska stavba I“; B – objekt 2/09. Legenda: a – poklad keltských mincí; b – rastlá skala; c – kamenné plné murivo, doba laténska LTD2; d – dlažba, doba laténska LTD2; e – rozobrané murivo, doba laténska LTD2; f – murivo zimnej jazdiarne, 18. storočie; g – hypotetický priebeh muriva; h – hypotetický stĺp; i – murivo generálneho seminára, 1784; j – obvodový múr barokovej záhrady, 18. stor.; k – základová ryha staršieho laténskeho objektu; l – zvyšky ílovitej dlažby staršieho laténskeho objektu. Meral a kreslil B. Gabura, M. Šabík, J. Minaroviech (2009 a 2014).

rozsiahly amfiteáter. Zničili tým historický terén, ale ukázalo sa, že ani amfiteáter v areáli hradu nebol vhodným riešením a po krátkom čase ho odstránili. Nasledovali ďalšie terénne úpravy, plánovacie práce a s tým spojené presuny veľkého objemu zemín z rôznych častí Bratislavy do priestoru severnej terasy. Jazdiareň bola v jej južnej polovici postavená nad zasypanou stredovekou priekopou. V severnej časti boli jej základy vybudované na zásype stredovekého kameňolomu. Pri stavbe bol narušený zemný val, ktorý bol navrhnutý na severnom okraji priekopy. Splanírovaním veľkého množstva zeminy z tohto valu si barokoví stavitelia vytvorili rozsiahlu plochu, pričom využili prirodzený skalný žulový masív. Zo 17. stor. pochádzajú dva plány (G. Pieroniho z roku 1642, L. G. Sichu z roku 1683), na ktorých je znázornená hradná priekopa s valom a kameňolomom. To znamená, že prinajmenšom od 15. stor. nestála v mieste neskoršej barokovej jazdiarne žiadna stavba. Barokoví stavitelia sa museli pri zakladaní stavby do priekopy a kameňolomu vysporiadať s nesúrodým zásypom tak, že tehlovo-kamenné základy postavili na vynášacích oblúkoch. V zásype priekopy sa okrem veľkého množstva zvieracích kostí a novovekého črepového materiálu našli aj početné fragmenty rímskych amfor. Tie sa tam dostali sekundárne pri plánovacích prácach. Zdá sa, že iba stred jazdiarne stál na pevnom skalnom podloží, ktorý tvorí žulový masív hradného brala. Zostala iba malá neporušená časť pôvodného terénu a práve v tej časti sa podarilo objaviť bezprostredne po začatí archeologického výskumu neznámu kamennú murovanú stavbu.

VÝSKUM V POLOHE „ZIMNÁ JAZDIAREŇ“

Archeologický výskum sa tu uskutočnil v dvoch etapách. Prvá etapa začala 23. 10. 2008 pod vedením B. Lesáka, J. Kováča a trvala do konca toho roku. Počas nej boli čiastočne plošne odkryté základy barokovej architektúry zimnej jazdiarne, hlavne jej južnej tretiny.³

Na jar 2009⁴ začala druhá etapa výskumu pod vedením M. Musilovej, ktorá trvala až do konca januára 2010. Hlavným predmetom archeologického výskumu v tejto polohe bolo doskúmať zachovanú architektúru jazdiarne manuálnym odkryvom po obvode základových a ostatných murív v rozsahu pôdorysu tejto stavby a umožniť tak jej stavebno-historický výskum. Po jeho skončení sa mali sta-

vebné prvky rozobrať a malo sa pokračovať v plošnom odkryve. Okrem doskúmania zachovaných architektúr barokovej jazdiarne sa predpokladal objav zvyškov stredovekého osídlenia z tzv. Žigmundovskej prestavby z prvej polovice 15. stor., ako aj osídlenie z 11.–14. stor. a z veľkomoravského obdobia, t. j. z druhej polovice 9. až začiatku 10. stor. Očakávali sa aj stopy pravekého a protohistorického osídlenia.

Na skúmanej ploche boli najprv odstránené povrchové recentné navážky nachádzajúce sa viac menej na úrovni terénu 204,70 m n. m. Pod navážkami boli zistené základové múry jazdiarne. Interiér jej pochôdznej časti pokrývala piesčitá popolovitá vrstva z obdobia približne po požiari na hrade v roku 1811. Rozmery jazdiarne predstavovali plochu okolo 805 m² (18,5 x 43,5 m). Metodiku výskumu bolo potrebné prispôbiť požiadavkám Krajského pamiatkového úradu, keďže v prvom rade išlo o stavebno-historický výskum jazdiarne. Otvorené boli dve sondy v severnej polovici jazdiarne. Prvá sonda (S1/09), v kontakte obvodového severného múru jazdiarne s tzv. stredovou deliacou priečkou generálneho kňazského seminára, mala objasniť vzťahy oboch murív, ich previazanosť a hĺbku základov, resp. ich založenia. Druhá sonda (S2/09) bola otvorená približne v strede plochy severnej polovice jazdiarne, v miestach kde sa stredová priečka seminára stretávala so zhlukom lomového kameňa. Tieto kamene tvorili pravdepodobne podklad cesty z 19. stor., vybudovanej pre účely transportu vojenského materiálu z muničného skladu v miestach západného bastiónu zo 17. stor. V rámci sondy 2/09 sa tesne po odobratí horných vrstiev z 19. a 18. stor. na úrovni 204,38–204,419 m n. m. objavila murovaná stavba so zachovanými interiérovými omietkami a podlahou. Tento objekt dostal pracovné označenie „rímska stavba I“.

„Rímska stavba I“

Dvojpriestorová stavba bola orientovaná v severojužnom smere, vstup bol otočený na východ (obr. 2). Zachovali sa nadzemné aj základové múry chodby (predsiene) a spodnej prízemnej časti hlavnej budovy, ktorej východné steny boli použité pri zakladaní východného obvodového múru jazdiarne. Severná stena bola zničená stredovekým kameňolomom. Kamenné múry objektu „rímskej stavby I“ tvoria na vonkajšej strane lomové žulové kamene ukladané do riadkov a nárožné vápencové kvádre, spájané štrkovo-vápennou hydraulickou

³ Architektonicko-historický výskum tejto etapy realizoval M. Matejka.

⁴ 20. 4. 2009–28. 1. 2010.



Obr. 3. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. Pohľad zo západu na vonkajší obvodový múr predsiene „rímskej stavby I“. V popredí základový žlab staršieho objektu s ílovitou dlažbou. Foto L. Lovíšková.



Obr. 4. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. Predsieň „rímskej stavby I“. Pohľad z juhovýchodu. Foto L. Lovíšková.



Obr. 5. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. Pohľad zo severovýchodu na predsieň a dlažbu 1 hlavnej miestnosti „rímskej stavby I“. Foto L. Lovíšková.

malťou.⁵ Vnútro tvorí liate murivo (obr. 3). Na kvád-roch sú viditeľné stopy po úpravách špicákom, alebo špicatým dlátom, nástrojmi aké používali Rimania (Pivko 2009). Šírka nadzemnej časti zachovaných obvodových múrov je približne 30, 60 a 90 cm, čo sú násobky rímskej stopy. Murivá so šírkou 90–100 cm niesli pravdepodobne jedno nadzemné podlažie. Z interiérovej strany sú omietnuté. V zásype stavby sa našli fragmenty modrej omietky (prír. č. 65/09), tzv. egyptskej (nebeskej) modrej farby,⁶ pigmentu, ktorý bol zistený aj na keltských oppidách vo Francúzsku, napr. v Corente (Poux 2011, 230) a v Rakúsku na Magdalensbergu, na stenách, tzv. terasových domov komplexu b (Kenner 1985, tab. 26). Celú guľôčku s týmto farbivom (prír. č. 2993/2009) objavil aj B. Resutík v „rímskej stavbe II“ (Barta et al. 2011, 94; Resutík 2012b, 204, obr. 339). M. Vitruvius Pollio (2001, 259; VII, XI, 1) uvádza receptúru na výrobu tejto farby a zmieňuje sa o významnej dielni na výrobu tovaru v Pozzuoli v Kampánii. Na pobreží Galie sa v potopených obchodných lodiach našlo tiež množstvo tohto pigmentu spolu s amforami na víno (Poux 2011, 230).

Do budovy sa vchádzalo cez predsieň (obr. 4), ktorej vchod (nem. Windfang) bol umiestnený na východnej záveternej strane (obr. 5). Mala tak za-

chytávať chlad a prievan. Podobné domy s vchodmi, resp. predsieňami s vchodmi zo záveternej strany sa nachádzajú na keltskom oppide Magdalensberg v Rakúsku (Schütz 2003, 70–80; Thiedig-Wapis 2003, 33–128). Vysoký prah vchodu zabraňoval prieniku dažďovej vody zo skalného návršia do objektu. Prah bol osekaný v 18. stor. pri barokových úpravách a planírovacích prácach pre jazdiareň. Pri vchode, resp. v chodbe sa zistili prinajmenej dve stavebné fázy. Vstupovalo sa do nej smerom dole pravdepodobne dreveným schodiskom s 2, 3 stupňami. Odtlačok schodov je viditeľný na omietke. Pri vstupe do budovy sa našli stopy po drevenej prahovej konštrukcii s dvomi otvormi v bočných stenách. Bol v nich umiestnený prahový trám. Do budovy sa pravdepodobne vchádzalo cez dvojkrídlové drevené dvere. Chodba mala šírku 1,9 m a dĺžku 7,9 m. Ukončená bola v pravom uhle za vstupom do veľkej miestnosti. Podlahu predsieň tvorila pôvodne liata maltová dlažba typu terazzo (dlažba 2). Výbrusmi sa zistilo, že pozostávala z dvoch vrstiev, hornej krycej asi 3 cm hrubej, z drvených čiernych a bielych ostrohranných kamienkov (*nucleus*), kde bola ako spojivo použitá vápenná malta, zmes hydraulického vápna a piesku (Cech 2013). Takúto

⁵ Posudok M. Gregora. Autor výsledky prezentoval v septembri 2014 na konferencii „Bratislavský hrad. Dejiny, výskum, obnova.“

⁶ Ramanovu spektroskopiu tohto pigmentu realizoval M. Gregor. Výsledky prezentoval v septembri 2014 na konferencii „Bratislavský hrad. Dejiny, výskum, obnova.“

techniku používali Rimania.⁷ Spodnú vrstvu, hrubú asi 8 cm (Gregor/Pivko 2010; Pivko 2009), tvorila zmes riečnych dunajských okruhliakov, hydraulické vápno a piesok (*rudus*). Otázny je spôsob nanášania hornej vrstvy na spodnú. Hornú tenšiu vrstvu bolo potrebné vopred pripraviť a narolovať buď vo forme valca, alebo na mechanizmus vo forme trojnožky a postupne zvrchu nanášať (Barbone 2009, 64, obr. 13–15). V každom prípade to svedčí o premyslenej zdokonalenej technike, sériovo využívanej v rámci celej Rímskej ríše. Výška nivelety dlažby je 203,76 m n. m. Na povrchu tejto dokonalej rímskej dlažby sa nachádzala asi 20 cm vrstva stvrdnutej hmoty, pripomínajúca spadnutú stropnú omietku. Táto vrstva súvisle pokrývala plochu predsieň od steny k stene. Jej povrch šedočiernej farby obsahoval popol, sadze a uhlíky. Vrstva bola označená číslom 7. Predstavuje zánikový horizont. Práve v nej sa našli zlaté a strieborné mince. Na interiérových stenách predsieň bola zachovaná dvojvrstvová soklová omietka.

Do druhej hlavnej miestnosti, predpokladaných rozmerov 14,3 x 7,5 m, sa vchádzalo z predsieň, pravdepodobne tiež cez drevené dvojkrídlové dvere, o čom svedčí nález prahového kameňa s točnou. Kameň je z litavského vápenca (Devínska Kobyla), točna má priemer 7,5 cm. Prahový kameň ležal na kvádri vytesanom z aplitu, miestnej tvrdej žuly (Pivko 2012, 180). Medzi úrovňou podlahy v predsieni a úrovňou podlahy hlavnej miestnosti je rozdiel 2–8 cm. Do väčšej miestnosti sa zostupovalo nižšie z predsieň. Steny hlavnej miestnosti boli tiež omietnuté, zachovala sa len hrubá soklová omietka. Je to 3–5 cm vrstva omietnutá priamo na kamenné múry. Je predpoklad, že interiérová omietka v oboch miestnostiach pozostávala z troch vrstiev, a to hrubej, strednej a tretej povrchovej z čistého vápna, alebo mramorovej múčky (Cech 2013, 71). Nezachovala sa polychrómia in situ, ale podľa najnovších výskumov v rokoch 2013–2014 sa dá predpokladať, že omietky boli farebné.⁸ Dlažba miestnosti (dlažba 1) sa zachovala len torzovito. Tvorila ju vrstva podlahovej mazaniny *rudus*, hydraulické vápno zmiešané s drobnými riečnymi okruhliakmi (priemer 0,3–1,5 mm, aj 5 mm) a pieskom. Hrúbka tejto maltoviny dosahovala až 20 cm, závisiac od nerovnosti terénu. Dlažba bola totiž v južnej a východnej polovici založená priamo na skalú, ktorá v tomto prípade nahradila väčšie lomové kamene. Tie bežne vytvárajú pri konštrukcii

dlažieb základ, *statumen* (Cech 2013, 72). V západnej polovici sa zistilo, že maltová mazanina nepriliehala priamo na skalú, ale na štetovanie z lomového kameňa. Štrk použitý v malte pochádza z Dunaja. Vrstva musela byť z konštrukčného hľadiska hrubá, pretože okruhliaky majú tendenciu povoliť. Mineralogicko-petrografickým rozborom (Gregor/Pivko 2010) sa v malte zistila prítomnosť laténskej keramiky. Dlažba bola zdobená pri okraji dvojicou maľovaných čiernych pásikov.⁹ Výška nivelety dlažby je 203,68–203,74 m n. m.

Funkcia hlavnej veľkej miestnosti ešte nie je jasná. Poznáme len jej východný, južný a západný obvodový múr. Severný sa nezachoval, bol zničený stredovekým kameňolomom. Stavebné techniky a pôdorysy naznačujú, že ide o reprezentatívny dom obytného charakteru. Hrúbka murív svedčí o tom, že dom mohol mať poschodie. Dokazoval by to aj nález fragmentov ďalšej dlažby, pričom ide o najkvalitnejší typ terazzovej dlažby (dlažba 3). Bol objavený v sekundárnej polohe v reze 11 pri SZ nároží „rímskej stavby I“. Dlažba 3 bola vytvorená tiež z dvoch vrstiev. Hornú 2 cm vrstvu *nucleus* tvorila zmes hrubých a jemných pieskov, malty, tehlovej múčky, štrku, úlomkov keramiky, alebo terakoty. Prímes tvorili aj biele opracované kamienky, tessery, z bieleho až sivobieleho vápencového dolomitu, až dolomitického vápenca z oblasti Devínskeho hradného vrchu, Devínskej Kobylky alebo Hainburgských vrchov (Pivko 2012, 181). Spodná vrstva *rudus* pozostávala z vápenej malty zmiešanej s riečnymi okruhliakmi, presne ako u dlažieb 1 a 2. Povrchy dlažieb po nanosení na plochu boli upravované vrstvou ľanového oleja a boli potreté voskom alebo tērom (dechtom). Leštené boli tak dlho, kým povrch nebol hladký ako mramor. Takáto úprava dlažieb bola v rímskom neskororepublikánskom až včasnoaugustovskom prostredí veľmi obľúbená a rozšírená kvôli jednoduchosti a hydrofóbnym vlastnostiam (Dolenz 2009).

Ukazuje sa, že na mieste stavby prebiehala stavebná činnosť vo viacerých etapách. Západne od múru „rímskej stavby I“ sa našiel negatív základového žlabu staršej keltskej stavby, vytesaný do skalného podlažia v smere Z-V. K tomuto negatívu priliehala žltá ílovitá dlážka. Mladšiu stavbu s liatymi maltovými dlážkami postavili neskôr, na mieste základových žlabov staršej stavby, pričom zmenili celkovú dispozíciu stavby (Musilová 2012a, 134, obr. 13). Z juhu pristavali predsieň. Vrstva 7

⁷ Chemické analýzy mált a výbrusov dlažieb realizoval M. Gregor (Slovenské národné múzeum – Prírodovedné múzeum). Odborný posudok je súčasťou nálezovej správy M. Musilovej (2012a).

⁸ Archeologickým výskumom realizovaným v spolupráci MÚOPu a spoločnosti VIA MAGNA, s. r. o. na ploche II a V–1 sa v rokoch 2013–2014 zistilo väčšie množstvo polychrómej vysokokvalitnej omietky v sekundárnej polohe, západne od „rímskej stavby I“.

⁹ Ďakujeme J. Rajtárovi, že poukázal na jej rímsky pôvod.

v predsieni, v ktorej boli objavené mince, pochádza už z obdobia jej zánikovej etapy. Predpokladáme, že stavba spolu so strechou mohla dosahovať výšku až 10 m. Steny a priečky na poschodí mohli byť vybudované ako hrazdené murivo typu „Fachwerk“ alebo z prútia omazaného hlinenou omietkou, ako to potvrdzujú nálezy podobných stavieb na Magdalensbergu (Schütz 2003, 73). Zvyšky omietnutej prepálenej mazanice sa totiž našli v zásype stavby. Jej hypotetická rekonštrukcia predpokladá sedlovú strechu s dreveným šindľom, podľa analogických situácií ako napr. v Bibracte (konštrukciou stavby sa zaoberá štúdia Musilová/Minaroviech 2014, 68–89). Funkcia prízemného podlažia veľkej miestnosti mohla byť podobná ako pri „rímskej stavbe II“, priestor mohol byť využívaný ako sklad vzácneho tovaru, ako ho interpretuje B. Resutík (Resutík 2014, 156, 157), autor výskumu tejto stavby.

V zásype „rímskej stavby I“, vo vrstve 6 (úroveň 204,109–203,96 m n. m.), sa nachádzali črepy bežnej neskorolátenskej keramiky, prekvapujúco zmiešané s množstvom úlomkov rímskych amfor. Z priestoru jazdiarne, vrátane sekundárnych polôh v zásype priekopy, ich je 830 ks. Južne od „rímskej stavby I“ sa našiel podlhovastý zahĺbený objekt 2/09, ktorý sa interpretuje ako sklad amfor (Musilová/Minaroviech 2014, 68–89). J. Kysela, ktorý amfory analyzoval, ich podľa typov rozdelil do dvoch základných okruhov, adriatického (Lamboglia 2, Dressel 6A) a tyrrhenského (Dressel 1C, Dressel 2, 4). Načrtol aj ich predbežné datovanie, a to do tretej štvrtiny, resp. pokročilej druhej tretiny 1. stor. pred Kr. Posledné kusy mohli byť uložené až v dobe augustovskej, ale väčšia časť súboru rozhodne patrí dobe predaugustovskej (Kysela 2013, 204–206; pozri aj Kysela/Olmer 2014, 163–184). Súbor 822 preskúmaných amfor, celých aj zlomkov, nielen z plochy „rímskej stavby I“, ale aj z „rímskej stavby II“, sa považuje za výnimočný v zaalpskej oblasti jednak množstvom, ale aj rozmanitosťou zloženia. J. Kyselovi sa podarilo identifikovať knidskú amforu, ktorá naznačuje istú selektivitu pri výbere vína. Zastúpenie amfor na olej zasa poukazuje na posun v stravovacích návykoch a určitú mieru akulturácie. Z hľadiska datovania súboru sa autori (Kysela/Olmer 2014) prikláňajú k tretej štvrtine 1. stor. pred Kr. a historické okolnosti vzniku tohto súboru je podľa nich nutné hľadať v strategických záujmoch popredných mužov rímskej politiky Caesara a Octaviana na strednom Dunaji. Zásypový materiál neobsahoval chronologicky mladšie črepy. Hypoteticky by sa dalo uvažovať, že objekt zanikol niekedy začiatkom 1. stor. po Kr. Novoveké vrstvy a zásahy z 18. a 19. stor., ktoré prekryvali nálezovú



Obr. 6. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. Predsieň „rímskej stavby I“ s vyznačením polohy kovových nálezov zistených detektorom vo vrstve 7. Foto M. Musilová.

situáciu potvrdzujú, že pravdepodobne už pri výstavbe jazdiarne došlo k odkrytiu zvyškov múrov „rímskej stavby I“, ale stavitelia odstránili len tie časti, ktoré výškovo presahovali plánovanú niveletu jazdiarne. Zvyšky stavby sa tak „zachovali“ pre ďalšie generácie.

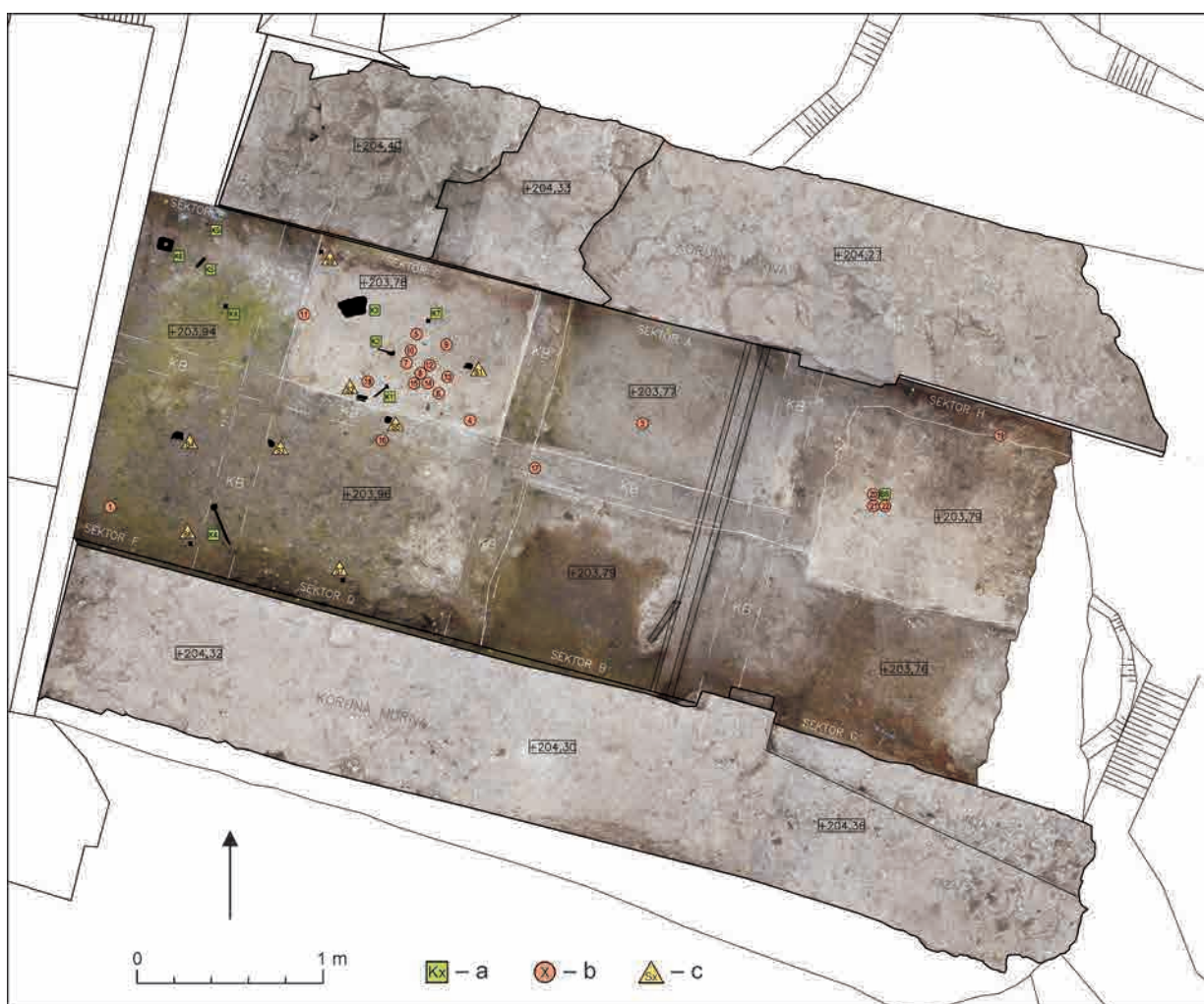
NÁLEZY MINCÍ V „RÍMSKEJ STAVBE I“

Pri znižovaní hlinitých vrstiev v interiéri predsieni na úrovni 203,96–203,98 m n. m. sa zistila vrstva so spevneným povrchom, ktorý pôsobil ako dlažba predsieni (vrstva 7). Už na povrchu tejto vrstvy sa našli dve strieborné keltské mince (prír. č. 1 a 2 = č. 20 a 22).¹⁰ Tento nález podnietil zvýšenú opatrnosť pri ďalšom odkrývaní. Pomocou detektora kovov sa podarilo identifikovať viaceré miesta s výskytom predmetov z drahých kovov. Preto bol vnútorný priestor rozdelený na kvadranty s kontrolnými blokmi, v rámci ktorých boli farebne označené miesta, kde detektor indikoval kovové predmety (obr. 6). Ako prvý bol objavený

¹⁰ Minca s prír. č. 2 nie je zobrazená na pláne, pretože sa zistila už vo vykopanej zemine, teda jej presné miesto nebolo možné zaznačiť.



Obr. 7. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. „Rímska stavba I“, statér vo vrstve 7. Foto M. Musilová.



Obr. 8. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. „Rímska stavba I“, sektor I s vyznačením polohy nálezov mincí, skla a kovových predmetov s pôvodnými prírástkovými číslami. Legenda: a – kov; b – mince; c – sklo. Meral a kreslil M. Šabík, B. Gabura.



Obr. 9. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. „Rímska stavba I“, rez vrstvou 7 v predsieni.
Foto M. Musilová.



Obr. 10. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. „Rímska stavba I“, predsieň s vyznačením statérov vo vrstve 7.
Foto M. Musilová.

statér¹¹ s nápisom BIATEC (obr. 7), neskôr ďalších 19 mincí (obr. 8). Bolo ich treba doslova dolovať zo stvrdnutej vrstvy obsahujúcej vápno (obr. 9). Celkovo bolo v sektore I–C, D, F, H, v KB A/B a v sektore III objavených 15 zlatých a sedem strieborných keltských mincí (obr. 10). Okrem mincí sa v interiéri predsiene „rímskej stavby I“ vo vrstve 7 našli fragmenty sklenej nádoby (Barta et al. 2011, 92; Musilová 2012b, 199, obr. 326; 2012c, 363–374), bronzová pečatná schránka (Barta et al. 2011, 85; Musilová 2012b, 200, obr. 327; 2012d, 138), strieborné gombíky (Hložek/Musilová 2014, 133–138; Musilová 2012b, 200, obr. 328), zlomky bronzových plieškov a železné kince. Objav fragmentov sklenej nádoby označených ako S1–S7/09 a S9/09 v sektoroch I–C, D, F a KB, na úrovni 203,93–203,98 m n. m., spolu s keltskými mincami, pomáha bližšie datovať zánik murovaných keltských architektúr. Sklo je sodno-vápenaté zloženia (Cílová 2010; Součková-Daňková 2011), čo dokazuje, že je antického pôvodu. Podarilo sa zistiť, že ide o helenistické sklo¹² tvarované do formy a nie o fúkané sklo, ktoré sa objavuje až od polovice 1. stor. pred Kr. Vzhľadom na zriedkavý výskyt helenistického skla v archeologických kontextoch sa zatiaľ na základe doteraz zistených najbližších analógií z ostrova Délos a lokality Tel Anafa v Izraeli domnievame, že ide o sklo vyrobené v období medzi rokmi 125–69 pred Kr. (Arveiller-Dulong/Nenna 2000, 19, 20). Do oblasti stredného Podunajska bolo privezené buď ako luxusný tovar, diplomatický dar, alebo lup v súvislosti s keltskými žoldnierskymi službami v Stredomorí (Musilová 2012c, 363–374). Hodnota sklenených nádob sa rovnala zlatu alebo striebru (Arveiller-Dulong/Nenna 2000, 177, 178). Sklené nádoby sa vyskytujú nielen v obydliach (Délos, Morgantina), ale sú aj častým obetným a votívnym darom, ako o tom svedčia ich nálezy v inventároch a skladoch votívnych depotov (Athény, Délos). Objavujú sa aj v pohrebných kontextoch v Itálii (Canosa, Volterra, Arpi), na Kréte (D'Aghios Nicolaos), v Jeruzaleme, na Cypre (Salamina) a v Sudáne (Kush). V Európe sa mimo Talianska vyskytli nálezy monochrómneho helenistického skla vo Francúzsku (30 ks), okrem významných oppíd ako je Bibracte (Burgundsko) a Lyon (Rhône-Alpes) aj v Corente (Auvergne; Colombier/Duchamp 2011, 231), v Chorvátsku v Spliti a v Španielsku (Arveiller-Dulong/Nenna 2000, 68, 69, 183–188). Nálezy sú veľmi dobre datovateľné na základe nálezových situácií v uzavretých nálezových celkoch.

Ďalším nálezom, ktorý môže spresniť zánik objektu je bronzová pečatná schránka (prír. č. B8/09). Spolu s mincami (prír. č. 20–22) bola objavená na úrovni 203,80 m n. m. v sektore I–H–KB. Ide o veľmi starý typ schránky tzv. jazykovitého tvaru, ktorý sa vyskytuje od 1. stor. pred Kr. až po 1. stor. po Kr. Rozšírené sú severne od Álp a v západnom Stredomorí. Našli sa aj v neskorolátenských oppidách na území Česka, v augustovských táboroch, ako aj v stredomorskom Korinte či Délose (Božič 1998, 141–156; Čížmář 1990, 597–600; 2005, 51; Furger/Wartmann/Riha 2009, 49–52; Mosser 2006, 55–57). Identickú formu má pečatná schránka typu Alésia, ktorá pochádza z Lyonu, z pseudosvätyne bohyne Kybéle a je datovaná do neskororepublikánskeho obdobia 44–30 pred Kr. (Desbat/Maza 2008, 242, 244, 245, obr. 5/55). Nálezy pečatných schránok pochádzajú aj z iných svätýň, chrámov a sú interpretované aj ako pozostatky devocionálií, predmetov náboženského charakteru (Mosser 2006, 55).

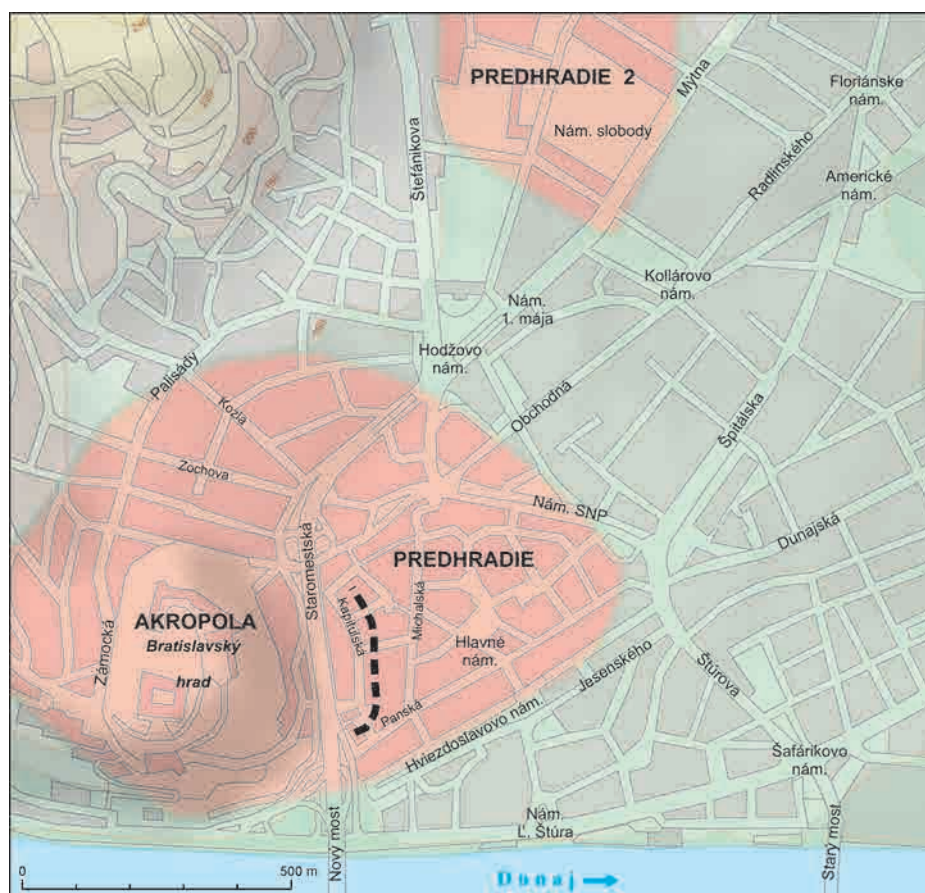
Mince boli nájdené vo vrstve 7, ktorá obsahovala vápno aj uhličky, ale celková konzistencia nezodpovedala kvalite liatych maltových dlažieb 1, 2, 3. Antropogénny kalcit, ako sme označili vrstvu 7, mohol pochádzať zo spadnutej stropnej omietky alebo stien objektu (pozri aj pozn. 44). Modifikujeme svoj predchádzajúci názor (Musilová 2011b, 202), že v prípade vrstvy 7 mohlo ísť o maltovinovú vrstvu pre prípravu novej dlažby. Výsledky rádiouhlíkového datovania uhlíkov a obilia (jačmeň – *H. vulgare*, proso – *P. miliacaeum*) vyextrahovaných z tejto vrstvy naznačujú, že vrstva pochádza z druhej tretiny 1. stor. pred Kr.¹³

Pri interpretácii nálezu mincí ako aj ostatných predmetov z povrchu tej istej vrstvy 7 sme pôvodne uvažovali, že môže ísť o stavebnú obeť. Rimania mali vo zvyku vhadzovať obetiny vo forme šperkov, nádob alebo zvierat do ešte nedokončenej stavby kultového charakteru. Tieto obetiny mohli byť nahradené aj mincami. Obeta znamenala buď prosbu, alebo vďaka za úspešné dokončenie stavby. Dokazujú to početné nálezy mincí pod dlažbami typu *opus signinum* a pod rôznymi mozaikami (Donderer 1984, 177–187). V jednom z domov v Ostii sa okrem keramiky z prvej polovice 3. stor. pred Kr. nachádzala aj nádoba s dvomi mincami, interpretovaná ako stavebná obeť. Podobne mohli byť interpretované aj voľne pohodené mince v spodných vrstvách pod estrichmi dlažieb vo svätyniach a súkromných domoch (Donderer 1984, 179). Mince sa často nachádzali aj v deštrukciách stien objektov, pričom sa vylučuje

¹¹ Objavený 11. 8. 2009. Ďakujeme R. Fretzerovi, J. Kováčovi, M. Musilovi a J. Jeznej, ktorí sa tiež podieľali na objave mincí.

¹² Ďakujeme L. Mandruzzato z Terstu (2011) za informáciu, posúdenie a odbornú literatúru. Fragment skla posúdila aj M. D. Nenna (2012).

¹³ Predbežné výsledky meraní prezentoval (v Bratislave 22. 9. 2014) P. Barta v spoločnom príspevku s M. Hajnalovou na konferencii „Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova.“



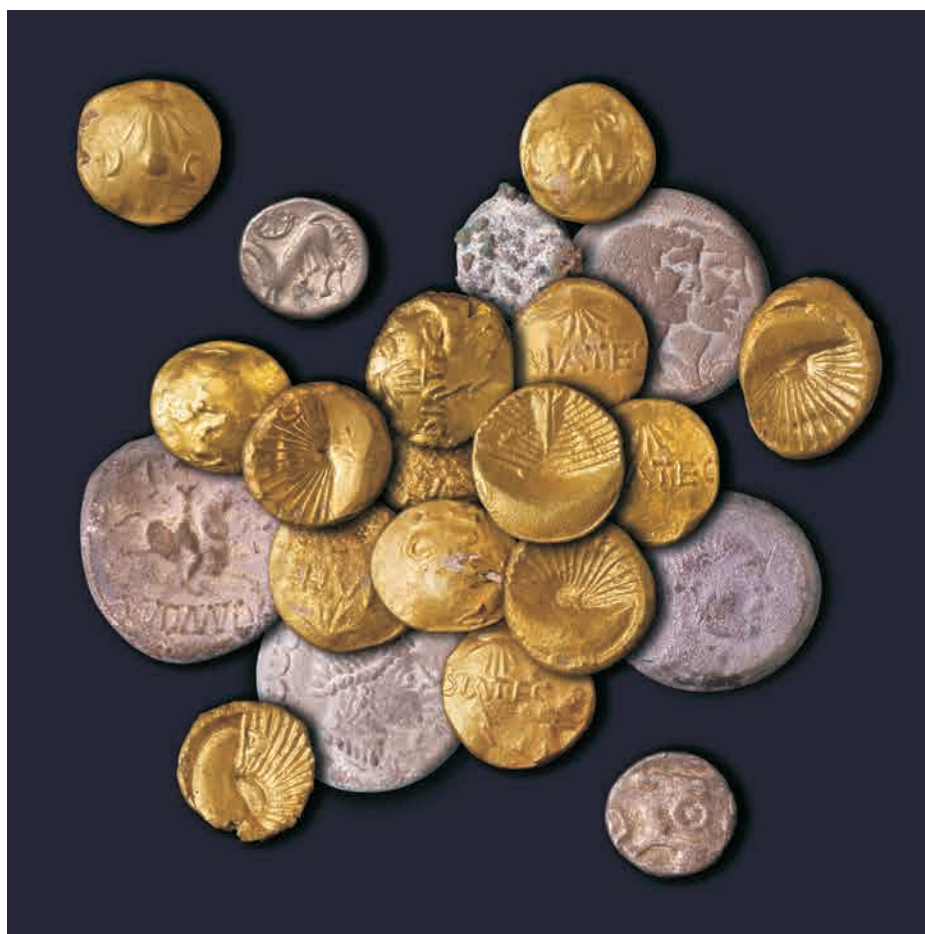
Obr. 11. Približný rozsah Bratislavského oppida s akropolou. Ružová farba – približný rozsah osídlenia; prerušovaná čiara – priebeh opevnenia. Vyhotožil D. Gurňák 2012.

náhodné uloženie alebo strata. Podľa Donderera by v tom prípade nešlo o stavebnú obeť, ale o deštrukciu omietky zo steny, kde mohol byť depot uložený (Donderer 1984, 179, 180). Podobné príklady uvádza S. Krmnicek (2010, 143–148) z obytných objektov na Magdalensbergu, kde sa mince nachádzali rozptýlené buď pozdĺž steny, alebo v rohoch miestnosti pod ohrievacím telesom. Vyskytujú sa aj v obetných jamách alebo šachtách. Tento autor uvádza zaujímavú citáciu z egyptského papyrusu datovaného do rokov 28–29 po Kr. Spomína sa v ňom objav krabičky so zlatými šperkmi a mincami v stene počas búracích prác rekonštrukcie domu (Krmnicek 2010, 146, 147). Zároveň konštatuje, že okrem Pompejí, kde sa v porovnateľnom množstve ako na Magdalensbergu našli mince v stavbách, nepozná relevantné analógie nálezov mincí z obytných komplexov severne od Álp (Krmnicek 2010, 148). Podrobne sa gréckymi stavebnými obetami zaoberá vo svojej dizertačnej práci R. Müller Zeis (1994). Ako stavebné obete uvádza mince zamurované v stenách objektov napríklad na Morgantine alebo v Gele na Sicílii,

pričom portréty panovníkov na minciach majú znázorňovať donátorov ako napr. v Priene, čo je skôr výrazom orientalizujúcich vplyvov. Mince ako obety sa často vyskytujú spolu so zvyškami potravy, čo potvrdzujú nálezy zvieracích kostí a masťná čierna popolovitá zem (Müller Zeis 1994, 31, 38, 46). Vrstva 7 v „rímskej stavbe I“ vykazovala stopy sadzí, uhlíkov a popola (čo svedčí o ohni alebo požiar?), kde boli paleobotanickým rozborom zistené o. i. zvyšky jačmeňa a prosa – *H. vulgare* a *P. miliacaeum* (analyzovala ich M. Hajnalová) a drobné zvieracie kosti.¹⁴ Mince a ostatné predmety (sklo, pečatná schránka, drobné kovy) nachádzajúce sa vo vrstve 7 nevykazujú znaky stavebnej obete, skôr môžu pochádzať z výbavy majiteľa domusu.

Vynikajúca stavebná technika použitá pri výstavbe domusu v polohe pod tereziánskou jazdiarňou bola zaznamenaná aj pri ďalších budovách v celom stavebnom komplexe z neskorolaténskeho obdobia na akropole keltského oppida. Objavené tu boli ďalšie stavby (II–VII) postavené pre keltskú elitu v rímskom štýle, pravdepodobne za účasti

¹⁴ Analýzu osteologického materiálu pripravuje Z. Bielichová z AÚ SAV Nitra.



Obr. 12. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. Súbor zlatých a strieborných mincí z „rímskej stavby I“ (2009). Foto L. Lovíšková.

rímskych špecialistov.¹⁵ Kruhovite sa rozprestierali okolo najvyššieho miesta akropoly, kde bolo pravdepodobne fórum s najreprezentatívnejšou stavbou (dnešné nádvorie paláca) s dlažbou typu „opus signinum“ (v literatúre sa označuje ako objekt 7/09, ale aj ako „nádvorie, stavba I“) a so zachovaným kvádrovaným juhovýchodným nárožím (Vrtel et al. 2014, 41–67). Severne od fóra boli odkryté zvyšky „rímskej stavby I“ s významným objavom mincí (sú predmetom tohto príspevku). Najlepšie zachovanou je tu „rímska stavba II“ s obvodovými múrmi, terazzovou dlažbou a podstavcami pre osem stĺpov, s množstvom nálezov vzácného importovaného tovaru a predmetov miestnej keltskej proveniencie (Resutík 2014, 149–162).

Kvalita kamenných murovaných stavieb zistených archeologickým výskumom na nádvorí hradného paláca a na severnej terase Bratislavského hradu dokazuje intenzívne kontakty predstaviteľov

oppida s Itáliou a mediteránnou oblasťou.¹⁶ Archeologické nálezy (dlažby typu *opus signinum* a *terazzo*) objavené počas výskumných prác dokumentujú, že tu pôsobili obchodníci, remeselníci a stavitelia z neskororepublikánskej Itálie (Blake 1930; Coarelli 1995, 17–29; De Franceschini 1991; 2005; De Franceschini/Lesák/Musilová, v tlači; Morricone Matini 1971; Tsakirgis 1990, 425–443; Vassal 2006; Wolf 2003). Pod akropolou, na ploche dnešného starého mesta, sa pred viac ako dve tisíc rokmi rozprestieralo keltské mesto – významné výrobné, obchodné a administratívne centrum Keltov na strednom Dunaji (obr. 11). Svedčia o tom bohaté nálezy hrnčiarskej a kovolejárskej výroby, ako aj doklady o vlastnom mincovníctve. Dôkazy o opevnení hradbou a predsunutou priekopou potvrdzujú jeho oppidálnu funkciu (Baxa et al. 1990, 38, 39; Bazovský 2014, 53–62; Bazovský/Čambal 2012, 185–188; Bazovský/Gregor 2009, 131–152; Čambal et al. 2006, 123–160; Janšák

¹⁵ V rokoch 2013–2014 boli objavené, resp. aj doskúmané ďalšie stavby na severnej terase hradu (Musilová et al. 2014).

¹⁶ K tomu sa vyjadrila aj M. De Franceschini v prednáške Floor decoration in the roman world: opus signinum pavements in Bratislava and in Italy na konferencii o stratégii projektu Danube Limes Brand. Bratislava 16.–18. 9. 2013..

1955, 195–221; Kovár/Hanuš 2012, 180–182; Lesák 2002, 111–118; Maruniaková 1990, 110, 111; Musilová/Lesák 1994; 1995a; 1995b, 124–128; 1996a, 87–105; 1996b, 207–213; Novotný 1979, 205–211; Vrtel 2012, 164–180; Zachar 1982, 31–49; 1987, 51–61; Zachar/Rexa 1988, 27–72).

Už dnes však možno konštatovať, že akropola Bratislavského oppida v 1. stor. pred Kr. predstavovala miesto, ktoré v strednom Podunajsku zohralo dôležitú dejinnú úlohu. Nové nálezy z pokračujúceho archeologického výskumu na Bratislavskom hrade v rokoch 2013–2014¹⁷ priniesli nielen ďalšie objavy týkajúce sa výstavby na akropole oppida, ale aj nové svedectvo o keltskom mincovníctve. Na západnom svahu akropoly bola objavená batéria kovolejárskych piecok spolu s nálezom ďalších mincí – statéra, drachiem a obolov, typických razieb keltskej aristokracie, sídliacej na akropole. Spracovanie zlatého kovu na lokalite potvrdzuje aj nález taviaceho téglika so stopami zlatých granúl (Musilová et al. 2014). Problém však predstavuje časové určenie výstavby budov na akropole Bratislavského oppida, ako aj jej zánik.¹⁸ Jeho riešenie sa opiera jednak o analýzu stavebných prvkov, jednak o interpretáciu nálezov. Patrí k nim aj súbor mincí, ktorý je predmetom tohto príspevku (obr. 12).

M. M.

PREHLAD A OPIS MINCÍ, NÁLEZOVÉ ÚDAJE (obr. 13: 1–22)¹⁹

I. Statéry s nápisom BIATEC

Averz: V strede mierne konvexnej plochy nápis BIATEC, nad ním päť lúčov v tvare ruky s manžetou.

Reverz: V dolnej polovici konkávnej plochy polmesiacový hrboľ, v strede s priehlbňou v tvare neúplného krúžku s 15 líniami v podobe lúčov rozmiestnenými po celej ploche mince.

1. Au, 6,397 g, 15–16,2 mm, hrúbka 3,4 mm, porézny a nerovný povrch averzu, hrboľatý okraj mince. Nález 12. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,987 m n. m., C1, príř. č. 4 (obr. 13: 1).
2. Au, 6,468 g, 15,2–15,4 mm, hrúbka 3,6 mm, nerovnomerný povrch averzu. Nápis BIATEC posunutý k ľavému okraju, „ruka“ s výraznou manžetou, vpravo od nej

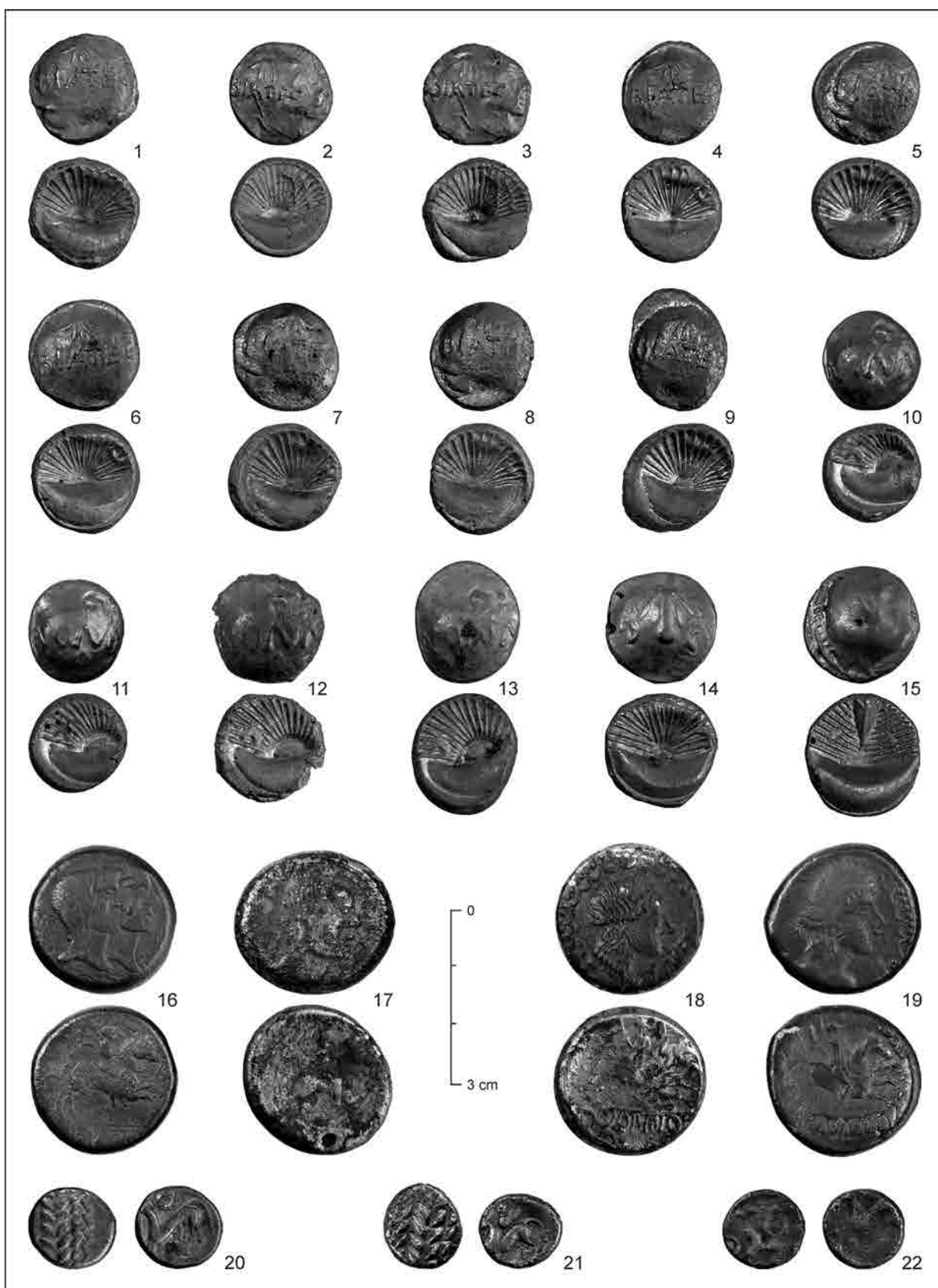
plný krúžok s drobnými lúčmi. Na reverze vpravo cez lúčovitú symboliku dve zvislé oblúkovité línie – chyba razidla. Nález 11. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–A, 203,890 m n. m., A1, príř. č. 3 (obr. 13: 2).

3. Au, 6,458 g, 15,2–15,8 mm, hrúbka 3,8 mm. Na hrboľatom averze vedľa „ruky s manžetou“ plný krúžok. V dolnej časti pod sebou krátke oblúkovité línie – chyba razidla, vpravo nepravidelná vypnulina. Na reverze v pravej časti obrazu dva zvislé oblúky – chyba razidla. Hrboľatý okraj. Nález 17. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,945 m n. m., C9, príř. č. 12 (obr. 13: 3).
4. Au, 6,419 g, 14,3–15 mm, hrúbka 3,8 mm. Výrazný nápis BIATEC, „ruka“ so slabozreteľnou manžetou. Hladký povrch averzu. Na reverze medzi druhým a piatym lúčom von vyhnutý, slabozreteľný oblúček. Hrboľatý okraj mince. Nález 14. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,963 m n. m., C5, príř. č. 8 (obr. 13: 4).
5. Au, 6,428 g, 15,2–15,9 mm, hrúbka 4 mm. Razidlo averzu posunuté vpravo, neúplný nápis BIATE (C sa na plochu nevošlo), „ruka“ s nezreteľnou manžetou. Nález 17. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,931 m n. m., C11, príř. č. 14 (obr. 13: 5).
6. Au, 6,468 g, 14,6–14,8 mm, hrúbka 3,9 mm. Hladký povrch averzu, „ruka“ s nezreteľnou manžetou. Na reverze medzi tretím a piatym lúčom von vyhnutý slabozreteľný oblúček. Nález 17. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,926 m n. m., C10, príř. č. 13 (obr. 13: 6).
7. Au, 6,449 g, 15,6–16,8 mm, hrúbka 3,8 mm. Nerovný povrch averzu, „ruka“ s krátkou slabozreteľnou manžetou, pod prvým písmenom nápisu podlhovastý hrboľ – chyba razidla. Nález 17. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–D, 203,92 m n. m., D1, príř. č. 16 (obr. 13: 7).
8. Au, 6,432 g, 15,5–16,4 mm, hrúbka 3,6 mm. Na averze hrboľ, „ruka“ bez manžety. Pod písmenom B dve oblúkovité vypnuliny. Na reverze medzi druhým a štvrtým lúčom oblúček. Nález 18. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,93 m n. m., C13, príř. č. 18 (obr. 13: 8).
9. Au, 6,465 g, 14,4–18,4 mm, hrúbka 3,9 mm. Na averze „ruka“ so slabozreteľnou manžetou. Oválny mincový kotúčik. Nález 14. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,91 m n. m., C12, príř. č. 15 (obr. 13: 9).

¹⁷ Archeologický výskum spoločnosti VIA MAGNA, s. r. o. v spolupráci s MÚOPom prebiehal od novembra 2013 do júla 2014 a nadviazal tak na prerušený výskum MÚOPu v roku 2010. Tri roky sa MÚOP snažil o možnosť pokračovať v prerušenom výskume, čo mu bolo umožnené až v subdodávke, po dohode o spolupráci so spoločnosťou VIA MAGNA, s. r. o. v roku 2013.

¹⁸ Počas výskumných prác, v rokoch 2013–2014, boli v priestore hradu prvýkrát objavené kostrové ľudské pozostatky priamo v keltských stavbách, v nepietnych nálezových situáciách pohodené medzi múrmi, ako keby nasvedčovali katastrofickú situáciu, ku ktorej mohli dôjsť v dôsledku vojenských konfliktov.

¹⁹ V katalógu mincí sa najprv uvádza opis typu či variantu, pri jednotlivých exemplároch potom už len odchýlky a rôzne nepresnosti spôsobené razbou.



Obr. 13. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. Mince z „rímskej stavby I“. 1–9 – statéry s nápisom BIATEC; 10–13 – statéry s nápisom NONNOS; 14, 15 – statéry bez nápisu; 16, 17 – tetradrachmy s nápisom BIATEC; 18, 19 – tetradrachmy s nápisom NONNOS; 20–22 – drachmy (typ Simmering).

II. Statéry s nápisom NONNOS

Averz: Na konvexnom povrchu mince v strede poľa nápis NONN, v hornej polovici na pravom okraji OS, v strede dolnej časti otvorený krúžok.

Reverz: V dolnej polovici mincovej plochy polmesiacový hrboľ, v strede priehlbeň hříbovitého tvaru, z ktorej vychádza 15 lúčovitých línií, medzi nimi drobný oblúčik.

10. Au, 6,491 g, 13,3–13,9 mm, hrúbka 4,4 mm. Na nerovnom povrchu averzu zreteľný nápis NONN, v hornej časti jeho koniec OS. Na reverze vľavo oblúčik medzi druhým a tretím lúčom. V dolnej časti otvorený krúžok. Menší mincový kotúčik s upravovaným okrajom. Nález 13. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,987 m n. m., C3, príř. č. 10 (obr. 13: 10).
11. Au, 6,477 g, 13,2–14,4 mm, hrúbka 4,5 mm. Nápis NONN na nerovnom averze má prvé a posledné písmeno menej zreteľné, slabo čitateľný koniec nápisu OS. V dolnej časti krúžok. Na reverze vľavo medzi prvým a tretím lúčom oblúčik. Menší mincový kotúčik. Nález 14. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,957 m. n. m., C7, príř. č. 6 (obr. 13: 11).
12. Au, 6,458 g, 13,2–14,1 mm, hrúbka 4,4 mm. Prvé a posledné písmená nápisu sú málo zreteľné, koniec OS v pravej hornej polovici plochy. Na reverze vľavo oblúčik na prvých dvoch lúčoch. Na polmesiacovitej vypukline chýba oválny výčnelok. Nerovnomerný kotúčik, hladký okraj. Nález 14. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,939 m n. m., C6, príř. č. 9 (obr. 13: 12).
13. Au, 6,454 g, 13,3–15,6 mm, hrúbka 4,3 mm. Nápis NONN posunutý do spodnej polovice mincovej plochy, nad ním výrazné O a nevýrazné S. Pod nápisom drobný neúplný krúžok. Vľavo medzi druhým a tretím lúčom von vyhnutý oblúčik. Nález 18. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–KB–A–B, 203,935 m n. m., KB1, príř. č. 17 (obr. 13: 13).

III. Statéry bez nápisu

Variant A

Averz: V hornej časti mierne konvexnej mincovej plochy lúčovitý symbol „ruka“ ukotvený v oblúčiku, pod ním v strede plný krúžok, po stranách von obrátené oblúčiky.

Reverz: V spodnej časti polmesiacovitý hrboľ, v strede krúžok s lúčmi. Na pravej strane medzi druhým a piatym lúčom slabo zreteľný oblúčik.

14. Au, 6,499 g, 14,4–14,6 mm, hrúbka 4,4 mm. Kotúčik strednej veľkosti, povrch averzu hladký, okraj hrboľatý. Nález 13. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,964 m n. m., C2, príř. č. 5 (obr. 13: 14).

Variant B

Averz: Nepravidelný hrboľ takmer po celej mincovej ploche, na časti okraja hrubá línia a čiarkovanie.

Reverz: Polmesiacovitý hrboľ v spodnej časti mincovej plochy. V strede hornej časti so šikmo usporiadanými lúčmi

symbol v podobe šípky či hrotu kopije, od neho vpravo i vľavo dva dovnútra obrátené oblúčiky.

15. Au, 6,429 g, 15,3–16,2 mm, hrúbka 3,8 mm, hladký okraj kotúčika, na averze cez hrboľ línia – chyba razidla. Nález 14. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,762 m n. m., C4, príř. č. 7 (obr. 13: 15).

IV. Tetrachmy s nápisom BIATEC

Variant A

Averz: Dve hlavy vpravo, na pravom okraji a pod hlavami slabo zreteľný symbol v podobe vavrínového listu, po obvode mincovej plochy nezreteľné oblúčiky.

Reverz: Jazdec na koni vpravo, cez rameno drží ratolesť, pod koňom medzi dvomi líniami nápis BIATEC.

16. Ag, 17,296 g, 23,77–23,89 mm, hrúbka 4,20 mm. Skorodovaný obraz, niektoré detaily nie sú zreteľné, z nápisu chýba posledné písmeno C, na plochu sa nevošlo. Tmavé striebro. Nález 3. 11. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–H–KB, 203,89 m n. m., H2, príř. č. 22 (obr. 13: 16).

Variant B

Averz: Hlava vpravo, obvodová línia s oblúčikmi.

Reverz: Jazdkyňa na koni vpravo, drží ratolesť, pod koňom nápis BIATEC, po obvode oblúčiky.

17. Ag, 17,203 g, 23–25,8 mm, hrúbka 4,7 mm. Niektoré detaily obrazu nie sú zreteľné, skorodovaný povrch mince. Nález 17. 8. 2008, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–C, 203,949 m n. m., C8, príř. č. 11 (obr. 13: 17).

V. Tetrachmy s nápisom NONNOS

Variant A

Averz: Hlava s diadémom a nákrčníkom vpravo, po obvode perlovec a oblúčiky.

Reverz: Jazdkyňa na koni cválajúcom vpravo, v pravej ruke drží zdvihnutý meč, v ľavej má ratolesť z ihličnana, po obvode je línia s oblúčikmi. Medzi dvomi líniami nápis NONNOS.

18. Ag, 17,144 g, 26,23–26,68 mm, hrúbka 3,69 mm. Niektoré detaily obrazu nie sú zreteľné, skorodovaný povrch mince. Nález 3. 11. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–H–KB, 203,78–203,90 m n. m., H2, príř. č. 20 (obr. 13: 18).

Variant B

Averz: Ženská hlava s časťou ramena vpravo, s diadémom, po obvode perlovec a oblúčiky.

Reverz: Jazdkyňa na cválajúcom koni vpravo, v pravej ruke drží zdvihnutý meč, v ľavej ratolesť z ihličnana. Medzi dvomi líniami nápis NONNO, posledné písmeno S je umiestnené mimo, pod hlavou koňa. Po obvode nezreteľné oblúčiky.

19. Ag, 17,320 g, 26,9–27,8 mm, hrúbka 4,4 mm, tmavé striebro. Niektoré detaily sú nezreteľné, skorodovaný obraz mince. Nález 25. 8. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor 1–4, príř. č. 19 (obr. 13: 19).

VI. Drachmy

Variant A

Averz: Ornament z vavrínovej ratolesti, z lístkovej a cikcakovej línie.

Reverz: Kôň orientovaný vľavo, pod bruchom má tri prívesky, rozstrapkaný chvost. Nad koňom koleso so štyrmi spicami.

20. Ag, 1,979 g, 13,4–13,6 mm, hrúbka 2,4 mm. Nález 25. 6. 2009, severozápadná časť jazdiarne, objekt 1, sektor III, rez nad objektom 1 v časti vodovodnej rúry, 203,76 m n. m., príř. č. 2 (obr. 13: 20).

Variant B

Averz: V strede vavrínová ratolest, po stranách rady menších lístkov.

Reverz: Kôň s dlhým chvostom orientovaný vľavo, bez príveskov, nad ním symbol vtáčka.

21. Ag, 2,091 g, 11,81–12,82 mm, hrúbka 2,40 mm. Razidlo posunuté vľavo. Nález 3. 11. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–H–KB, 203,80 m n. m., príř. č. 21 (obr. 13: 21).

Variant C

Averz: Zľava línia perlovca, dvojité krúžok, symbol v podobe ypsilonu, pod ním neúplný dvojité krúžok, v pravej časti plochy vlnovka.

Reverz: Kôň cválajúci vľavo, pod bruchom nezreteľné prívesky.

22. Ag, 2,058 g, 12,6–13,4 mm, hrúbka 2,2 mm. Obraz je mierne zošúchaný. Nález 4. 6. 2009, severovýchodná časť jazdiarne, objekt 1, sektor I–F, 203,94 m n. m., príř. č. 1 (obr. 13: 22).

TYPOLOGICKÁ A IKONOGRAFICKÁ ANALÝZA MINCÍ

Nálezový súbor 22 keltských zlatých a strieborných mincí z „rímskej stavby I“ reprezentuje takmer v celom rozsahu mincovníctvo Bratislavského opida. Súbor vyniká početným zastúpením zlatých mincí, statérov (15), pričom niektoré z nich patria k dosiaľ neevidovaným typom či variantom. V doteraz známych hromadných nálezoch bratislavských mincí sa tak bohaté zastúpenie zlata vyskytlo len v súbore z Deutsch Jahrndorfu, na území rakúskeho Burgenlandu (tabela 4).

Statéry „mušľovitého typu“ reprezentujú v tomto súbore keltskú razbu zo zlata. Ich pomenovanie vzniklo v dávnej minulosti numizmatického výskumu podľa výrazného obrazu na reverznej strane, ktorý pripomína mušľu. Aj keď sa toto označenie nepovažuje za správne, keďže „*temer s istotou nejde o zobrazenie mušle*“ (Militký 2008, 124), ide však o mušľovitý tvar mincí, na základe ktorého sa zaužívalo ich pomenovanie.²⁰

Základnú typológiu mincí tohto „mladšieho mušľovitého typu“ zverejnil R. Paulsen (1933, 75, 76), rozlíšil 4 typy mušľovitých statérov:

1. Na averze je nepravidelný mierny hrboľ v strede s krátkou lištou, na časti ryhami prerušovaná línia. Na reverze v strede je nad polmesiacovitou vypuklinou klinovitý znak podobný šípke či hrotu kopije. Po jeho stranách sú husto šikmo usporiadané lúče. Na oboch stranách v ich strede sú dovnútra orientované polmesiace (Paulsen 1933, č. 678–680).
2. Na averze je oválna či štvorcová priehlbina, na reverze polmesiacovitá vypuklina, nad ňou lievikovitá priehlbina s lúčovitou výplňou (Paulsen 1933, č. 681–686).
3. Na averze je nepravidelný hrboľ so symbolom v podobe ruky, pod ním plný krúžok, na niektorých exemplároch po stranách s menšími plnými krúžkami alebo polmesiacmi; na reverze podobný obraz ako na type 2 (Paulsen 1933, č. 687–694).
4. Na averze je symbol v podobe ruky či hviezdy a nápis BIATEC, po stranách drobné plné krúžky (Paulsen 1933, č. 695–701). Obraz na reverze ako na type 2.

Paulsenovu nomenklatúru mušľovitých statérov prevzal K. Castelin. S ohľadom na hmotnosť (v priemere 6,45 g) a kvalitu zlata (710 až 911/1000) ich zaradil do úseku D svojho chronologického systému, teda na záver bójskej razby. Mince úseku D rozčlenil na 4 skupiny a označil ich číslami 16–19. Do úvahy bral predovšetkým exempláre z hromadného nálezu v Deutsch Jahrndorfe (Castelin 1965, 15, 16).

V súbore z „rímskej stavby I“ je po jednom exemplári zastúpený Paulsenov prvý (č. 15) a tretí typ (č. 14), t. j. statéry bez nápisov, deviatimi exemplármi (č. 1–9) jeho štvrtý typ – statéry s nápisom BIATEC. Súbor neobsahoval statéry Paulsenovho druhého typu. Jeho súčasťou je ale nový typ, mušľovitý statér s nápisom NONNOS (č. 10–13).

Dva statéry bez nápisu sú z ikonografického hľadiska iné ako ostatné exempláre z tohto súboru a navzájom sa líšia. Zatiaľ čo na averze prvého (č. 14)

²⁰ Podobne zaužívaný je napr. aj nesprávny termín „dúhovky“ – „Regenbogenschüsselchen“ v bavorskom mincovníctve (Kellner 1990, Typenübersicht 1).



Obr. 14. Bratislavské keltské mince. 1–5 – tetradrachmy a drachma s excentrickými nápismi; 1, 3 – NONNOS; 2 – AINORIX; 4 – COBROVOMARVS; 5 – FARIARIX. 6, 7 – mince bez nápisu, kôň s prívieskami; 6 – tetradrachma; 7 – drachma, typ Simmering.

je výrazná lunisolárna symbolika, pod obrazom vytvoreným z piatich lúčov (slnko?) je plný krúžok (mesiac v splne?) a po stranách sú dva oblúčky otvorené k okraju mince (mesiac v štádiu dorastania a cúvania?), predná strana druhého statéra (č. 15) je hladká, konvexná, na časti okraja je hrubá línia. Reverzné strany týchto statérov nesú síce mušľovitý motív, no s nerovnakou realizáciou lúčov. Na minci č. 15 je reverz navyše ozvláštnený novou symbolikou, v strede je znak neznámeho významu v podobe hrotu kopije alebo šípky, po stranách sú dva drobné oblúčky (lunárne symboly?). Obe varianty sa vyskytli v hromadnom nález z Deutsch Jahrndorfu (Dembski 1998a, č. 531, 532, 549, 550; Paulsen 1933, č. 678–680, 693, 694). Typologická odlišnosť od statérov BIATEC a NONNOS naznačuje ich iný, než bratislavský pôvod.

Statéry BIATEC sa od ostatných mušľovitých exemplárov líšia iba týmto nápisom umiestneným na hladkej, mierne konvexnej averznej strane, resp. aj inou drobnou symbolikou. Nápis je realizovaný

latinskou kapitálou, rovnako ako je to aj na drobných zlatých nomináloch a na tetradrachmách.

Nápisy na týchto minciach sa považujú za najstarší doklad použitia latinského písma na území dnešného Slovenska (Ondrouch 1958, 9). Symbol v podobe ruky umiestnený nad nápisom je typický aj pre bójske beznápisové mušľovité statéry zo staršieho obdobia razby (napr. Paulsen 1933, č. 357–388), z českých nálezísk Podmokly a Stradonice. Opačnú stranu statérov BIATEC vyplňa výrazný „mušľovitý“ motív, ktorý má zrejme tiež lunisolárny charakter.²¹

Nový typ statérov mladšieho mušľovitého typu, ktorý dosiaľ neexistuje žiadny z katalógov verejných či súkromných numizmatických zbierok, predstavujú exempláre s nápisom NONNOS (č. 10–13). Ide tu o ich vôbec prvý výskyt. Vyvracia sa tak doterajší názor, že v Bratislavskom oppide zlaté mince razil iba predstaviteľ Biateg (Kolníková 1991, 31, 37; Ondrouch 1958, 41–43; Paulsen 1933, 80; Pink 1936, 8–41; 1960, 27). Nedávne zverejnenie statéra

²¹ Sotva tu ide o „postupnú barbarizáciu rubu typu Niké“, ako predpokladá J. Militký (2008, 124).

s nápisom DEVIL (*Fröhlich 2010*, 3–22) je náznakom, že zo zlata sa pravdepodobne pokúšali raziť aj ďalší predstaviteľia Bratislavského oppida.

Na averznej strane nového typu mušľovitých statérov je v strede nápis NONN, koniec mena OS je umiestnený nad ním. Celý nápis sa rytcovi razidla zrejme do jedného riadku nezmestil. Takýto postup, ukončenie nápisu v inej časti mincovej plochy, zvolil (nedopatrením, nesprávnym odhadom či zámerne?) aj tvorca niektorých tetradrachmiem s týmto menom (obr. 14: 1), pod jazdcom je iba NONNO, posledné písmeno S je umiestnené medzi hlavou koňa a jeho prednou ľavou nohou (*Göbl 1994*, tab. 1: 10; 11: 10). Ani na drachmách nie je tento nápis v jednom riadku. Posledné dve písmená OS, často nezreteľné, sa nachádzajú medzi prednými nohami koňa orientovaného vpravo (obr. 14: 3). Už *R. Paulsen (1933, 99, tab. 36: 831–841)* upozornil, že z tohto dôvodu je nápis na drachmách nesprávne interpretovaný iba ako NONN. Dokonca aj na iných bratislavských tetradrachmách nie sú nápisy v jednej línii (obr. 14: 2, 4, 5), ale pokračujú zdola nahor alebo naopak, napr. na tetradrachme AINO/RIX (*Göbl 1994*, tab. 1: 26; 11: 26), alebo sú rozdelené na tri časti ako na tetradrachme COBROVOMA/RV/S (*Göbl 1994*, tab. 1: 18; 11: 18), platí to aj o písmene X v nápise FARIARI/X (*Göbl 1994*, tab. 1: 27; 11: 27).

V spodnej časti statérov NONNOS je pod druhým N drobný nepravidelný a otvorený krúžok. Význam tohto symbolu nie je zatiaľ vysvetlený, možno ide o zobrazenie torquesu. Reverzná strana týchto statérov je polmesiacovitou vypuklinou a lúčovitým obrazcom podobná statérom BIATEC. Líši sa ale oblúčikom pripomínajúcim polmesiac, umiestneným v ľavej časti lúčov (na niektorých statéroch BIATEC je oblúčik na pravej strane lúčov, napr. č. 4, 6, 8). Iný je tu aj tvar stredovej časti lúčovitého obrazca. Ikonografia statérov má teda výrazný lunisolárny charakter. Možno sa domnievať, že jednotlivé obrazové prvky symbolizujú slnko (lúčovitý obrazec) a mesiac v štádiu dorastania, splnu a cúvania (výrazný plný krúžok, po stranách s oblúčkami). Iba symbol v podobe „ruky“ zostáva dosiaľ významovo nevyjasnený. Za ruku je považovaný kvôli piatim líniam, ktoré evokujú prsty, najmä vtedy keď obrazec spočíva na akejsi manžete. Na niektorých exemplároch bez manžety sa však javí ako hviezda alebo slnko. Astrálnu interpretáciu tohto symbolu by mohol potvrdzovať krúžok, mesiac, na niektorých exemplároch umiestnený v pravom hornom poli mincovej plochy (č. 2, 3). Objednávateľov i tvorcov zlatých bratislavských mincí zrejme fascinovali nebeské telesá. Pripisovali im nadprirodzené vlastnosti a zverovali sa do ich ochrany, preto ich zvýrazňovali aj pri razbe svojich mincí.

Tetradrachmy s nápismi sú v súbore z Bratislavského hradu zastúpené štyrmi exemplármi. Dva nesú nápis BIATEC, dva sú označené menom NONNOS. Obidva druhy sú v doterajších nálezoch i v zbierkach zastúpené najčastejšie (príloha). Ich evidenciou a výskumom sa zaoberali bádatelia už od 18. stor. (napr. *Eckhel 1779*). Začiatkom 20. stor. ich analyzoval najmä Ö. Gohl (*1909–1921*, 39–50, 99–104; *1913*, 9–17, 41–51, 63, 64). Nálezy z Bratislavy dokumentoval J. Eisner (*1925*, 87–120). Ich štúdiu sa venoval predovšetkým R. Paulsen (*1933*, 77–134), ktorý vytvoril súpis dovtedajších náleзов, ako aj analýzu typológie a ikonografie týchto, ako ich nazval „*velkých stříborných mincí do 17 gramov*“. Tetradrachmy s nápisom BIATEC rozdelil na 4 typy. V rámci nich opísal 19 variantov (*Paulsen 1933*, 82):

1. s jednou hlavou (*Paulsen 1933*, č. 711–717),
2. s dvomi hlavami Honos a Virtus, pred nimi vavrínový lístok (*Paulsen 1933*, č. 718–744),
3. s dvomi hlavami, pred nimi BIA (*Paulsen 1933*, č. 745–751),
4. s dvomi hlavami znázornenými odlišným štýlom (*Paulsen 1933*, č. 752–754).

Analýze týchto mincí sa venoval aj K. Pink (*1960*, 24–28), ale najväčším prínosom k ich štúdiu je dielo V. Ondroucha (*1958*). V súvisi so zverejnením hromadného nálezu z Bratislavy, Žilinskej ulice z roku 1942, zhrnul výsledky dovtedajšieho výskumu bratislavských tetradrachmiem. Jeho monografia poskytlá všestranný pohľad na problém mincovníctva Bratislavského oppida, ale aj napriek štvorjazyčnému resumé (ruské, francúzske, nemecké, anglické) nevzbudila u bádateľov tejto problematiky mimo územia Slovenska takú pozornosť, akú by si právom zaslúžila.

V 90. rokoch minulého stor. sa problémom razby strieborných bratislavských mincí venoval R. Göbl. Výsledok jeho výskumu, zameraného najmä na porovnávanie obrazových detailov, s pokusom o vytvorenie chronológie ich razby, obsahuje monografia (*Göbl 1994*) doplnená štúdiami odborníkov na starovekú históriu (*Dobesch 1994*, 51–68), lingvistiku (*Birkhan 1994*, 69–76) a epigrafiku (*Hainzmann 1994*, 77–87). Podľa techniky opráv a úprav použitých averzných a reverzných razidiel vyčlenil R. Göbl (*1994*, 13, 14, 17, 18) 3 typy tetradrachmiem s nápisom BIATEC.

Dve tetradrachmy BIATEC z Bratislavského hradu sa z typologického a ikonografického hľadiska navzájom líšia. Reprezentujú Paulsenove typy 1 (č. 17) a 2 (č. 16), Göbllove typy II/1 (1) a II/4. Na averze prvej (č. 16) sú dve hlavy orientované vpravo, na druhej (č. 17) je iba jedna hlava. Pri zobrazení dvoch hláv sa doterajšie bádanie jednoznačne zhodlo v konštatovaní, že sú odkopirované z rím-

skeho republikánskeho denára monetárov Q. Fufia Calena a Mucia Corda, razeného v roku 70–69 pred Kr. (Crawford 1974, 403/1; Sydenham 1952, č. 797). Reprezentujú rímske cnosti Honos a Virtus (česť a odvaha). Prvá hlava, s účesom z dlhých vlasov, je zdobená vavrínovým vencom, druhá v pozadí má prilbu s chocholom. Z republikánskeho denára nebol ale prevzatý nápis HO (vľavo), VIR (vpravo), KALENI (dole). Na bratislavskej tetradrachme je nahradený vavrínovým lístkom umiestneným pred alebo pod hlavami. Obraz je olemovaný súvislou kružnicou na vnútornej strane s oblúčikmi.

O tetradrachmách BIATEC na averze s jednou hlavou (č. 17) sa R. Göbl domnieva, že boli razené prepracovaným razidlom pôvodne s dvomi hlavami (Göbl 1994, 14). Pri oprave tohto razidla bola podľa neho z obrazu vypustená druhá hlava. Göblv názor je neprijateľný vzhľadom na to, že samostatná hlava na minciach BIATEC má inú formu ako na tetradrachmách s dvomi hlavami a aj účes je odlišný. Ide zrejme o hlavu odkopírovanú z republikánskeho denára C. Coelia Calda z roku 62 (Sydenham 1952, č. 896; sotva však prichádza do úvahy ako predloha denár P. Cornelia Marcellina z roku 50; Sydenham 1952, č. 1147, ako sa domnieva Strobel 2014, 87) alebo skôr o voľnú štylizáciu hlavy realizovanú miestnym tvorcom obrazu. Starší autori zastávali názor, že rytec sa pri tomto druhu bratislavskej mince BIATEC inšpiroval hispánskym mincovníctvom, resp. jeho narbonskými napodobeninami s hlavou Hierona II. (Gohl 1921, 9–17; Pink 1960, 25, tab. III, 47–49). Neskôr sa na tento problém presadil nový pohľad. Napr. V. Ondrouch (1958, 54) konštatoval, že i napriek vplyvu cudzích vzorov treba v bratislavskom mincovníctve pri tvorbe averzov teradrachiem počítať aj s individuálnou tvorivosťou domácich majstrov a s ich snahou stvárňovať hlavy podľa vlastných predstáv, resp. aj podľa miestnych tradícií. Niektoré zobrazenia hláv majú individuálne črty a môžu mať charakter portrétov vydavateľov mincí (Kolníková 1991, 11, 12).

Na opačnej strane tetradrachmy BIATEC č. 16 je jazdec, ktorý má na hlave helmu a kôň cvála vpravo. Ľavou rukou drží uzdu, v pravej cez rameno zasa ratolesť vytvorenú z dvoch lístkov a krúžku. Nie je vylúčené, že ide o imelo, ktoré v keltskom kulte zohrávalo významnú úlohu (Göbl 1994, 17, ratolesť považuje za brečtan; Kolníková 2004, 19). Aj tento symbol naznačuje, že jazdec je predstaviteľom keltského panteónu (Frey 1993, 166, Kimmig 1993, 176; Uenze 1993, 190, 192). Imelo sa dáva do súvisu s kultom keltského boha Esusa (Hatt 1980, 60). O keltskom rastlinnom kulte informujú aj antické písomné pramene. Napr. Plinius st. (XVI, 95) uvádza, že: „Druidi... považovali za najsvätejšie imelo a strom na ktorom rastie“, teda dub (Kimmig

1993, 172). Na tetradrachme č. 16 z bratislavského hradu je však ratolesť za jazdcom nezreteľná, minca je značne skorodovaná v dôsledku prostredia, v ktorom bola stáročia uložená. Na reverznej strane býva nápis BIATEC umiestnený medzi dvomi líniami. Na našom exemplári chýba spodná línia, na mincový kotúčik sa už nezmestilo posledné písmeno C. Ide o posun razidla. Aj na reverze tejto mince je podobný jazdec s vetvičkou imela ako na type s dvomi hlavami. Reverzy obidvoch týchto mincí boli vyrazené rovnakým razidlom v tej istej mincovej dielni.

Ani ďalšie dve tetradrachmy, a to s nápisom NONNOS, nie sú typologicky rovnaké. Patria k početne razenému druhu bratislavských tetradrachmiem. R. Paulsen evidoval 4 typy:

1. s hlavou mladého výzoru, bez brady, na reverze s retrográdnym nápisom v tvare SONNON (Paulsen 1933, č. 758–763),
2. so ženskou hlavou a s nápisom NONNOS (Paulsen 1933, č. 764–770),
3. so ženským poprsím, s nápisom NONNOS, pričom koncové S je umiestnené samostatne na pravom okraji mince (Paulsen 1933, č. 771–773),
4. s poprsím s mužskou hlavou orientovanou vľavo a s nápisom NONNOS medzi dvomi líniami (Paulsen 1933, č. 774–777).

V rámci týchto 4 typov evidoval 7 variantov.

Jedna tetradrachma NONNOS z Bratislavského hradu (č. 18) patrí k Paulsenovmu typu č. 2 (Göbl XIV/1B/2), druhá (č. 19) k typu 3 (Göbl XIV/1C/1). Obidve sú na okrajoch rovnako zdobené perlovcom a oblúčikmi. Určité rozdiely v kresbe obrazu podľa R. Göbla súvisia s úpravou pôvodného razidla. Aj tieto hlavy boli vytvorené podľa vzoru republikánskeho denára. R. Paulsen hlavu na minci NONNOS 2. typu prirovnáva k denáru D. Iunia Silana s hlavou Salus, bohyne zdravia, šťastia a blahobytu, razeného v rokoch 90–89 (Paulsen 1933, 83; Sydenham 1952, č. 645). Do úvahy však prichádzajú aj denáre L. Pisa Frugi z rokov 90–89 alebo Q. Pomponia Musa z rokov 68–66 (Sydenham 1952, č. 650, 810) na averze s hlavou Apollona, rímskeho boha svetla, slnka a života. V bratislavskej keltskej mincovni pravdepodobne nebolo náhodnou záležitosťou kopírovanie hláv božstiev z republikánskych denárov. Keltské božstvá sa totiž prelínali s rímskymi (Frey 1993, 168). A tak nie je vylúčené, že tvorcovia bratislavských tetradrachmiem úmyselne využili republikánske predlohy, aby podľa nich zobrazili aj predstaviteľov svojho panteónu. Z diela rímskeho básnika M. Annaea Lucana z 1. stor. po Kr. je známe, že trojica hlavných keltských božstiev – Teutates, Esus, Taranis, bola obdobou predstaviteľov rímskeho kultu Jupiter, Mars, Mercur (Kimmig 1993, 170;

Podolinská 2008, 62).²² Akceptovať však nemožno názor A. E. Ritzevej (1993, 61), že bratislavské tetradrachmy v celom rozsahu napodobujú republikánske denáre z rokov 106–45 pred Kr. Počítať totiž treba aj s tvorbou obrazových motívov domáceho, keltského charakteru.

Reverz obidvoch tetradrachmiem NONNOS z Bratislavského hradu nesporne pochádza z toho istého razidla. Je na ňom znázornená jazdkyňa (zvýraznené prsia), na nohách má ostrohy. Cválajúci kôň je orientovaný vpravo. Jazdkyňa v ľavej ruke drží vetvičku ihličnana, vo zdvihnutej pravici má meč. Pravdepodobne ide o keltské ženské božstvo, bohyňu Matku, manželku boha Taranisa alebo niektorú z miestnych bohýň (Hatt 1980, 64). R. Göbl (1994, 18) však považuje postavu na koni za mužskú, kvôli meču, pričom tvrdí, že postava nemá prsia, ale brnenie. Nápis NONNOS pod nohami koňa je umiestnený medzi dvomi líniami. Naše dva exempláre sú značne skorodované, niektoré detaily obrazu zanikajú.

Je zaujímavé, že zatiaľ čo averzná strana tetradrachmiem BIATEC a NONNOS je vytvorená podľa rímskych vzorov, obrazové motívy na reverzoch naznačujú už keltský charakter. I keď nie je vylúčené, že aj tu mohol byť ako vzor použitý niektorý republikánsky denár s jazdcom, aký je napr. na reverze mince monetára L. Calpurnia Pisa Frugi z rokov 90–89 pred Kr. (Crawford 1974, 340/1; Sydenham 1952 97–102, č. 650–671).

Drachmy (podľa prvého výskytu v hromadnom náleze z Viedne-Simmeringu sú pomenované na typ Simmering) zastúpené v súbore z Bratislavského hradu nie sú z hľadiska typológie a ikonografie rovnaké. Na averze dvoch je ornament vytvorený z vavrínovej ratolesti. Vedľa nej je buď rad lístkov a cikcakovitá línia (č. 20), alebo rad krúžkov a dva rady lístkov (č. 21). Averz tretej drachmy (č. 22) je úplne odlišný, tvorí ho symbol v podobe ypsilonu a väčšie či menšie krúžky. Ide teda o tri varianty bratislavských drachmiem. Význam ikonografických motívov tu nie je celkom jasný, predpokladá sa však, že symbolizujú hlavu božstva. Ornament z lístkov, krúžkov a cikcakovitej línie, aký je na prvých dvoch drachmách, predstavuje diadém. Hlava sa na malú plochu mince nevošla (Paulsen 1933, 98, 99). Tento názor sa opiera o mincu typu Tótfalu, na averze ktorej je hlava. Za ňou sa v zvislej polohe nachádza diadém (Paulsen 1933, tab. 46, č. 1032, 1033).

Typológia drachmiem typu Simmering sa však zakladá najmä na reverzných obrazoch s koňom

cválajúcim vľavo, pod bruchom väčšinou s typickými prívěskami. F. Kenner (1895, 60) predpokladal, že prívěsky evokujú kobyľu so žriebäťom. Ö. Göhl (1913, 46; túto interpretáciu prevzala aj Torbágyi 1997, 15) ich považoval za zvyšky nôh jazdca. R. Paulsen (1933, 99) označil prívěsky ako „zöttige Behaarung“ – výrazné ochlpenie koňa. R. Göbl ich považuje za dôkaz, že ide o kobyľu (Göbl 1994, 34). V konečnom dôsledku sa možno domnievať, že kôň s prívěskami, symbolmi plodnosti, znázorňuje bohyňu Matku. Naznačuje to aj podobný obraz na reverze bratislavskej tetradrachmy bez nápisu (obr. 14: 6). Tu je takisto, ako na jednom druhu drachmiem nad koňom koleso, atribút hlavného predstaviteľa keltského panteonu Taranisa. Kultový charakter ikonografie tejto tetradrachmy zdôrazňuje aj jej averzná strana s hlavou, ktorá má na krku torques, mocenský a kultový symbol (Kolníková 2004, 13). Ikonografia tejto mince akoby naznačovala úzky vzťah či súčinnosť vládkyne neba bohyne Matky a Taranisa.

Symbol v podobe vozového kolesa, aký je na našej drachme č. 20 sa okrem mincí (Kolníková 2004, 20) vyskytuje aj na laténskych kultových predmetoch, napr. na striebornom kotle z Gundestrupu. Na jednej z mytologických scén vo výzdobe tejto nádoby je koleso v ruke božstva (Hatt 1980, obr. 1).

Pre typológiu drachmiem typu Simmering je rozhodujúci najmä symbol nad koňom. Prehľad symbolov zverejnil R. Paulsen (1933, tab. C 55). Na tomto základe R. Göbl vyčlenil 7 variantov týchto drachmiem. 1 – koleso so štyrmi spicami, 2 – vták, 3 – krúžok prázdny alebo v strede s pukličkou, 4 – nápis NONNOS (prípadne retrográdny!), 5 – rozeta, 6 – averz s „ypsiplom“, 7 – nejasná symbolika (Göbl 1994, 35, tab. 8). Naš exemplár (č. 20) nad koňom s kolesom so štyrmi spicami patrí ku Göblvemu typu 1 (Göbl 1994, tab. 8, č. 24). Na tomto type má kôň rozstrapkaný chvost. Podobný je aj na minciach typu Tótfalu (napr. Göbl 1994, tab. 8, č. 4). Tieto sa však od simmerinských drachmiem líšia väčším mincovým kotúčikom a vyššou hmotnosťou. Podobná symbolika na obidvoch druhoch drachmiem potvrdzuje ich vzájomnú príbuznosť a preberanie tótfalujských ikonografických motívov na simmerinské drachmy (Paulsen 1933, 101). Nie je vylúčené, že na razbe obidvoch druhov sa podieľal ten istý mincmajster. Dosiaľ však nie je doriešený problém pôvodu ani miesta razby tótfalujských mincí. Niektorí autori hľadajú ich súvis s Bójmi (Militký 2011b, 1201, 1204; Torbágyi 1997, 14, 15), iní predpokladajú ich panónsko-keltský pôvod (Göbl 1994, 34, 41).

²² V tejto súvislosti treba odmietnuť názor zverejnený v aukčnom katalógu firmy Numismatik Lanz München (aukcia 155/2012) s odvolaním na príspevok J. Lorenza v časopise Numismatisches Nachrichtenblatt 7/2012, podľa ktorého hlava na minci NONNOS je napodobeninou averzu statéra mesta Terina v Bruttii, z rokov 440–425 pred Kr. Za reálny nemožno považovať bizarný názor tohto autora, že Nonnos mal túto mincu vo svojej zbierke, a tak sa vlastne ocitol v dejinách európskeho zberateľstva v pozícii jeho prvého predstaviteľa.

Druhá drachma typu Simmering z Bratislavského hradu (č. 21), nad koňom s vtákom, patrí ku Göblvemu typu 2 (Göbl 1994, tab. 8, č. 25; Paulsen 1933, obr. 54, tab. C, č. 5). Od predchádzajúcej sa líši nielen rozdielnym usporiadaním ornamentu, na averze časťou diadému, na reverze odlišne znázorneným koňom, ale chýbajú aj prívesky pod bruchom, chvost má inú formu. Symbol v podobe vtáka, aký sa vyskytuje aj na iných keltských minciach (Kolníková 2004, 18, obr. 9: 9–14), má rovnako ako aj ďalšie prídavné znaky mytologický charakter. Je súčasťou dekoru rôznych keltských ozdobných predmetov (Kolníková 2004, 15, obr. 7). Ak sa vták identifikuje ako havran (Torbágyi 2014, 176–182), v keltskej mytológii symbolizoval boha vojny. Zároveň bol atribútom veštcov. Známý je jeho výskyt na helmách bojovníkov (napr. exemplár z Ciumești) a na vojenských štandardách (Chirilă et al. 1972, 62, 63, pozn. 8). Hlava vtáka (havrana?) je aj na spone zo Slovenského Pravna. Interpretuje sa tu ako atribút jedného zo zobrazených božstiev (Kolník/Šalkovský 1983, 138).

Tretia drachma typu Simmering z Bratislavského hradu patrí ku Göblvemu typu 6. Tento typ sa považuje za napodobeninu drachmy Tótfalu (Göbl 1994, tab. 8; 31). Na averze má znak v podobe ypsilonu, jeden celý a druhý neúplný krúžok v strede s pukličkou a rad hrubého perlovca. Na reverze je kôň cválajúci vľavo, obraz je nezreteľný. Od typu Tótfalu sa líši menším rozmerom mincového kotúčika a koňom, pod bruchom je bez príveskov. Rozlíšenie drachiem Tótfalu a Simmering na averze s „ypsilonom“ je často komplikované (Göbl 1994, 34). Zastúpenie v súbore z jazdiarne Bratislavského hradu však podporuje názor, že tento druh mincí patrí k bratislavskému keltskému mincovníctvu, k drachmám typu Simmering a nie k drachmám Tótfalu (Göbl 1994, 34). Obraz na minciach typu Tótfalu s ypsilonovou symbolikou dáva R. Paulsen do súvislosti s tetradrachmami typu Szegszárd (Paulsen 1933, 100, tab. 50, č. 1109–1126). Rozdiel medzi typologicky blízkymi drachmami Tótfalu a Simmering so symbolom v podobe „ypsilonu“ (Paulsen 1933, tab. 41, č. 940–950; 42, č. 951–970; 43, č. 971–975) autor predpokladá najmä v ich hmotnosti, rozmeroch kotúčika, v datovaní razby a v pôvode. Typ Tótfalu razilo niektoré keltské centrum na severozápade dnešného Maďarska, simmerinské drachmy mincovňa Bratislavského oppida.

R. Paulsen označil za typ Szegszárd tetradrachmy, na averze ktorých je bradatá hlava orientovaná vpravo, vlasy sú od tváre oddelené naznačenou čelenkou, ktorá spolu s nosom vytvára symbol v podobe písmena ypsilon (Paulsen 1933, 100). Ide o mince, ktoré K. Pink (1974, č. 488–490) pričleňuje k typu Kapos. Typ Szegszárd vôbec neuvádza a pochybnosti okolo tohto náleziska spája s jeho absenciou v diele maďarského

bádateľa Ö. Gohla (Pink 1974, 76, 112, č. 337; typ Szegszárd neuvádza ani M. Torbágyi 1997). R. Paulsen sa však týmto dvojakým názvom typov zrejme snažil upozorniť na ich určité typologické rozdiely. Preto uvedené okolnosti bude potrebné brať do úvahy pri detailnej analýze drachiem typu Tótfalu a pri ich odlíšení od typu Simmering.

ROZBOR RAZIDIEL, PROBLÉM TECHNIKY A MIESTA RAZBY

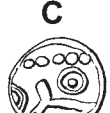
Z doterajšieho výskumu techniky razby keltských mincí vyplynul poznatok, že používaním sa razidlo značne opotrebovávalo, preto muselo byť opravované po vyrazení určitého počtu exemplárov. Zároveň tak dochádzalo na razidle k úpravám a čiastočnej zmene obrazového programu (Göbl 1972, 49–63; 1994, 11). Potreba opráv razidiel na určitý typ mincí, nie výroba nových, vyplývala z ich značnej materiálnej hodnoty. Ich zhotovenie vyžadovalo remeselnícku zručnosť a bolo aj časovo náročné. Okrem toho patrili razidlá zrejme k ceneným a mimoriadne chráneným nástrojom, vystaveným možnosti zneužitia.

Rozboru mincí z hľadiska takýchto kritérií boli podrobené aj exempláre z Bratislavského hradu (obr. 15). Možno konštatovať, že na deviatich statéroch skupiny I, s nápisom BIATEC (9 exemplárov, č. 1–9), sú na averze sledovateľné štyri druhy poškodenia a z toho vyplývajúce úpravy pôvodného razidla averzu (A–D). Reverzné razidlo bolo upravované trikrát (A–C). Všeobecne sa konštatuje, že horné (reverzné) razidlo malo dlhšiu trvácnosť ako spodné.

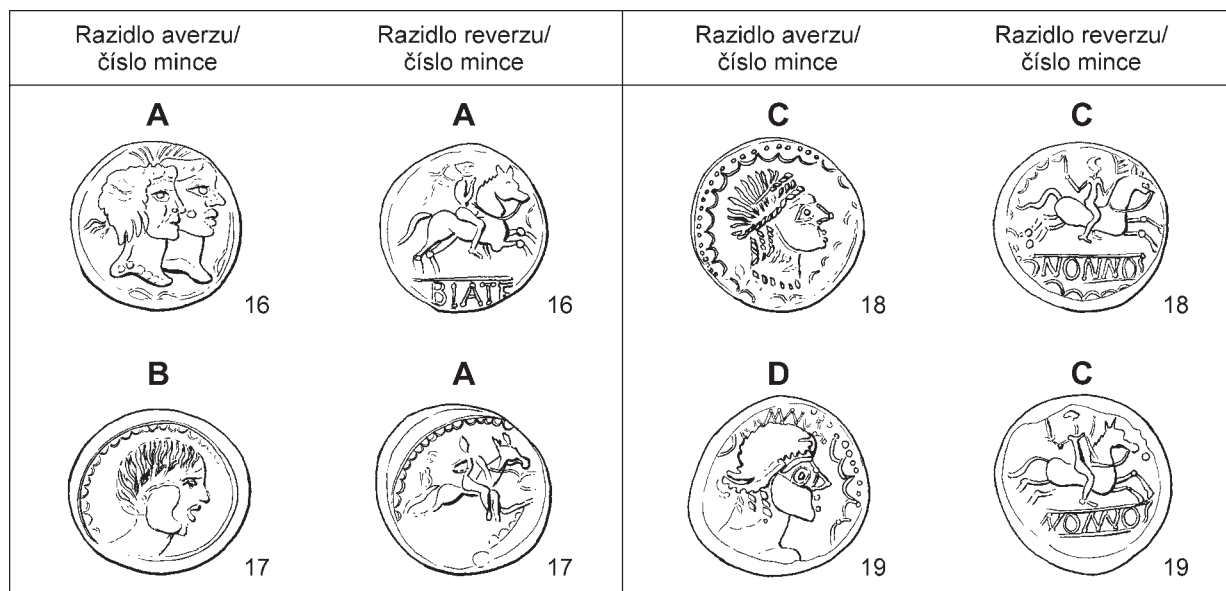
Averzné razidlo A s nápisom BIATEC a so symbolikou v podobe ruky sa javí bez poškodenia (mince č. 4, 6, 9). Na razidle B v spodnej polovici je pod prvým písmenom drobná trhlinka (č. 1, 5). Na razidle C sa vytvorilo navyše aj ďalšie poškodenie, čo sa prejavilo na povrchu mincového kotúčika v spodnej časti hrboľu (č. 7, 8). Úpravou razidla D, dostal symbol umiestnený v hornej časti mincovej plochy tvar ruky s manžetou, s vedľa umiestneným krúžkom s drobnými lúčmi. Písmo nadobudlo menšie rozmery. V pravej časti mincovej plochy sú badateľné výrazné poškodenia razidla (č. 2, 3).

Reverzné razidlo A bolo použité na razbu viacerých mincí (č. 1, 4–7, 9). Na razidle B sú na pravej strane obrazu dve dlhé paralelné ryhy v tvare oblúkov (č. 2, 3). Na razidle C bol po úprave na ľavú stranu lúčov vložený drobný polmesiac (č. 8).

Skupina statérov II s nápisom NONNOS (4 kusy, č. 10–13), umožňuje konštatovať dve úpravy averzného razidla. Na razidle E sa koniec mena OS nachádza v hornej časti nad druhým a tretím písmenom N stredového nápisu NONN, O je väčšie ako s (č. 10, 11, 13). Na averznom razidle F je naopak

Razidlo averzu/ číslo mince	Razidlo reverzu/ číslo mince	Razidlo averzu/ číslo mince	Razidlo reverzu/ číslo mince
A  4	A  1	E  10	D  10
 6	 4	 11	 11
 9	 5	 13	E  13
B  1	 6	F  12	 12
 5	 7	G  14	F  14
C  7	 9	H  15	G  15
 8	B  2	A  20	A  20
D  2	 3	B  21	B  21
 3	C  8	C  22	C  22

Obr. 15. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. Kombinácia razidiel na averzoch a reverzoch bratislavských statérov a drachiem z „rímskej stavby I“. Kresba mincí J. Hritzová.



Obr. 16. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida. Kombinácia razidiel na averzoch a reverzoch bratislavských tetradrachmiem z „rímskej stavby I“. Kresba mincí J. Hritzová.

koncové S väčšie ako o a zasahuje do horného okraja mincového kotúčika (č. 12).

Dva statéry (č. 14, 15), ktoré majú odlišnú symboliku od predchádzajúcich 13, nenesú žiadne znaky použitia rovnakého razidla a navzájom sa líšia (č. 14 razidlo G/F, č. 15 H/G). Aj prehľad použitých razidiel na mince z „rímskej stavby I“ potvrdzuje názor, že v keltských mincových dielnach dochádzalo k častej úprave a oprave razidiel na statéry mušľovitého typu (Paulsen 1933, 75).

Z rovnakého razidla nepochádzajú ani štyri tetradrachmy (obr. 16). Každá z nich má averz razený iným razidlom. Nie je však vylúčené, že razidlo averzu tetradrachmiem NONNOS bolo upravované tak, aby kresba hláv nemala totožný výzor. Iba pre reverznú stranu dvoch tetradrachmiem BIATEC mohlo byť použité identické razidlo A (č. 16, 17) a tetradrachmiem NONNOS razidlo C (č. 18, 19).

Ani jedna z troch drachmiem (č. 20–22) nebola vyrazená tým istým averzným ani reverzným razidlom (obr. 15: 20–22: A/A, B/B, C/C).

Z prehľadu razidiel (tabela 1) zreteľne vyplýva, že v tomto súbore sú zastúpené mince z rôznych etáp razby, prípadne aj z viacerých dielní. Naznačuje to aj nerovnaká veľkosť kotúčikov na jednotlivých druhoch zlatých i strieborných mincí. Statéry

NONNOS boli vyrazené na menších kotúčikoch ako statéry BIATEC. Na menších kotúčikoch sú oproti tetradrachmám NONNOS vyrazené tetradrachmy BIATEC. Ani rozmery kotúčikov drachmiem nie sú jednotné. Riešenie problému techniky razby bratislavských keltských mincí naráža na nedostatok nálezov súvisiacich s ich produkciou.

Na území Bratislavského oppida, ani v jeho zázemí, nie je dosiaľ k dispozícii žiadne razidlo, ani iné nástroje slúžiace k mincovej činnosti. Jediným, ale dôležitým dokladom sú zlomky hlinených foriem na odlievanie mincových kotúčikov. Podľa veľkosti jamiek väčšina slúžila na prípravu razby drobných mincí, obolov (Kolníková 2011, 48, 49; prehľad Vrtel 2009, 108, 109) z poslednej etapy bratislavského keltského mincovníctva. Iba forma z Bratislavy, Partizánskej ulice, naznačuje veľkosťou jamiek razbu drachmiem. Jej analýza však ukázala, že v procese razby nebola použitá (Ščasnár et al. 1984, 140).²³ Keďže dosiaľ neboli objavené formy na odlievanie kotúčikov na razbu tetradrachmiem, tak sa tieto zrejme zhotovovali iným spôsobom. Nie je vylúčené, tak ako predpokladá A. Vrtel (2009, 110), že kov (striebro) sa nalieval do hlinených téglikov s plochým dnom. Mohli by to naznačovať aj nepravidelné tvary týchto mincí.²⁴

²³ Predpoklad K. Strobela (2014, 82, pozn. 94) o razbe mincí Simmering, resp. aj Tótfalu „v neopevnených osadách Nitra-Šindolka a Šaštín-Stráže“ sa zakladá iba na náleze zlomkov odlievacích foriem podobných rozmerov, aké má tento druh mincí.

²⁴ Po odovzdaní rukopisu tohto príspevku do tlače boli počas preventívneho archeologického výskumu spoločnosti s r. o. Archeologická agentúra, začiatkom roku 2015, v obci Devín, v zaniknutej neskorolátenskej remeselníckej dielni, objavené fragmenty hlinených foriem na odlievanie mincových kotúčikov keltských mincí troch veľkostí. Určenie, na aké druhy mincí mali byť alebo boli použité, závisí od zistenia prípadných mikroskopických zvyškov kovu. Za informáciu o tomto náleze vďačíme riaditeľovi Archeologickej agentúry PhDr. Františkovi Žákovi-Matyaszkowskému, PhD.

Tabela 1. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida, „rímska stavba I“. Kombinácia razidiel na statéroch (č. 1–15), tetradrachmách (č. 16–19) a drachmách (č. 20, 21). A–H – razidlá použité k razbe jednotlivých nominálových druhov mincí.

Číslo mince	Nominál	Razidlo averz	Razidlo reverz
1	statér BIATEC	B	A
2	statér BIATEC	D	B
3	statér BIATEC	D	B
4	statér BIATEC	A	A
5	statér BIATEC	B	A
6	statér BIATEC	A	A
7	statér BIATEC	C	A
8	statér BIATEC	C	C
9	statér BIATEC	A	A
10	statér NONNOS	E	D
11	statér NONNOS	E	D
12	statér NONNOS	F	E
13	statér NONNOS	E	E
14	statér bez nápisu	G	F
15	statér bez nápisu	H	G
16	tetradrachma BIATEC	A	A
17	tetradrachma BIATEC	B	B
18	tetradrachma NONNOS	C	C
19	tetradrachma NONNOS	D	C?
20	drachma	A	A
21	drachma	B	B
22	drachma	C	C

PEŇAŽNÉ JEDNOTKY, TERMINOLOGICKÉ A METROLOGICKÉ PROBLÉMY

V súbore mincí z „rímskej stavby I“ na akropole Bratislavského oppida sú zastúpené tri hlavné peňažné jednotky razené v jeho mincových dielňach. Podľa systému gréckeho mincovníctva sú označené ako statéry, tetradrachmy a drachmy. Žiadny antický písomný prameň totiž dosiaľ neposkytol svedectvo o tom, ako Kelti nazývali jednotlivé druhy svojich mincí. Jedine nikomédsky autor Arrian v 2. stor. po Kr. v diele *Kynegetikos*,²⁵ v súvisi s opisom lovu v keltskom Noriku a s obetami na počesť bohyně Artemidy, na ktoré sa lovci skladali v chrámovom poklade, uvádza ako peňažné jednotky drachmy a oboly. Naznačuje, že v keltskom peňažnom hospodárstve boli používané grécke názvy mincí. Pri označovaní keltských mincí

týmito názvami sa numizmatika riadi metrologickými parametrami, ich hmotnosťou a rozmermi.

Nazvanie zlatých keltských mincí statérmi súvisí aj s napodobovaním takýchto peňažných jednotiek makedónskych panovníkov, najmä statérov Filipa Macedónskeho a Alexandra Veľkého. Predpokladá sa, že pri ich razbe sa spočiatku uplatňoval attický systém s hmotnosťou macedónskych statérov 8,72 g (*Pink* 1960, 6). Druh zastúpený v súbore z Bratislavského hradu kladie doterajšie bádanie do poslednej etapy razby zlatých bójskych mincí. Statéry mušľovitého typu razili totiž bójske centrá na českom a moravskom území. Zaradenie bratislavských statérov k bójskemu mincovníctvu a do jeho záveru sa opiera o ich výskyt prevažne v širšej bratislavskej oblasti, ako aj o hmotnosť, ktorá sa tu oproti starším českým bójskym statérom zredukovala asi na 6,5 g. Zároveň sa v staršej literatúre konštatuje, že v mincovni Bratislavského oppida boli razené zo zlata nižšej kvality (*Castelin* 1965, 15–17, 190, 209, 213).

Z prehľadu metrologických parametrov statérov BIATEC z nálezu na Bratislavskom hrade (tabela 2) vyplýva, že ich hmotnosť kolíše medzi 6,419 a 6,468 g. Tieto mince dosahujú rozmer 14,5 až 15,5 mm, niektoré kotúčky nepravidelného tvaru na najširšom mieste majú až 18 mm. Ich hrúbka je medzi 3,4–4,0 mm. Z týchto údajov vyplýva poznatok, že statéry boli razené systémom *al marco*, teda z určitého pevne stanoveného množstva kovu bol vyrazený predpokladaný počet mincí. Kotúčky boli odlievane v hlinených formách, v jamkách príslušnej veľkosti, pri razbe sa však ich okrúhly tvar mohol mierne deformovať.

Podobnú hmotnosť vykazujú aj statéry NONNOS (od 6,454 do 6,499 g), resp. aj dva exempláre bez nápisu (6,429 a 6,499 g). Rozdiel je však v rozmeroch statérov NONNOS. Tie sú menšie ako exempláre s nápisom BIATEC a statéry bez nápisu. Dosahujú priemer 13,2 mm a sú tiež nepravidelného tvaru. Čím sú menšie, tým sú hrubšie. Ich hrúbka dosahuje až 4,5 mm, zatiaľ čo u statérov BIATEC je to max. 4 mm. Na základe tohto faktu možno predpokladať, že statéry neboli razené v jednej a tej istej mincovej dielni. Dosiaľ sa nepodarilo lokalizovať dielne na razbu statérov v bratislavskom oppide či v jeho okolí. Nie sú k dispozícii žiadne archeologické nálezy, ktoré by naznačovali existenciu mincovne na razbu statérov.²⁶

Bratislavské veľké strieborné mince sú považované buď za tetradrachmy razené podľa attického hmotnostného štandardu (*Kolníková* 1998a, 3; *Ondrouch* 1958, 77), alebo za hexadrachmy predattického min-

²⁵ Tento písomný prameň objavil pre keltskú numizmatiku rakúsky bádateľ H. Graßl (1988, 11–14).

²⁶ V úvodnej časti tohto príspevku M. Musilová informuje, že počas výskumných prác v západnej časti akropoly v rokoch 2013–2014 boli objavené kovolejárske piecky, taviaci téglík so stopami zlata a ďalšie mince. Medzi nimi bol objavený aj mušľovitý statér. Nie je vylúčené, že ide o dielňu, v ktorej sa razili zlaté bratislavské statéry. Pozri aj pozn. 27.

Tabela 2. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida, „rímska stavba I“. Prehľad metrologických údajov mincí. Jednotlivé druhy mincí sú usporiadané podľa hmotnosti (od najvyššej k najnižšej), priemeru a hrúbky mincových kotúčikov.

Číslo mince	Nominál	Hmotnosť [g]	Priemer [mm]	Hrúbka [mm]
2	Au BIATEC	6,468	15,20 – 15,40	3,6
6	Au BIATEC	6,468	14,60 – 14,80	3,9
9	Au BIATEC	6,465	14,40 – 18,40	3,9
3	Au BIATEC	6,458	15,20 – 15,80	3,8
7	Au BIATEC	6,449	15,60 – 16,80	3,8
8	Au BIATEC	6,432	15,50 – 16,40	3,6
5	Au BIATEC	6,428	15,20 – 15,90	4,1
4	Au BIATEC	6,419	14,30 – 15,00	3,8
1	Au BIATEC	6,397	15,00 – 16,20	3,4
10	Au NONNOS	6,491	13,30 – 13,90	4,4
11	Au NONNOS	6,477	13,20 – 14,40	4,5
12	Au NONNOS	6,458	13,20 – 14,10	4,4
13	Au NONNOS	6,454	13,30 – 15,60	4,3
14	Au bez nápisu	6,499	14,40 – 14,60	4,4
15	Au bez nápisu	6,429	15,30 – 16,20	3,8
19	Ag NONNOS	17,320	26,90 – 27,80	4,4
16	Ag BIATEC	17,296	23,77 – 23,89	4,2
17	Ag BIATEC	17,203	23,00 – 25,80	4,7
18	Ag NONNOS	17,144	26,23 – 26,68	3,7
21	Ag DRACHMA	2,091	11,81 – 12,82	2,4
22	Ag DRACHMA	2,058	12,60 – 13,40	2,2
20	Ag DRACHMA	1,979	13,40 – 13,60	2,4

cového systému (Göbl 1994, 8). V odbornej spisbe sa ešte aj dnes používa neodoborný termín „biateky“ („*Biatecsmünzen*“), ktorý sa udomácnil vzhľadom na početné exempláre s nápisom BIATEC (Eisner 1925, 89; Kolníková 1998a, 1). Ani označenie „keltské mince typu Biatec“ (Ondrouch 1958) sa nepovažuje za vyhovujúce (Göbl 1994, 7, 8, používa termín „bójske veľké strieborné mince“). R. Paulsen (1933, 77) ich nazval „veľké strieborné 17 gramové mince“. V súčasnosti celú produkciu oppida označujeme termínom „bratislavské keltské mince“, pričom ju členíme na tetradrachmy, didrachmy, drachmy a oboly.

Tu sa však stretávame s rezolútnym konštatovaním R. Göbla, že: „Považovanie týchto mincí za tetradachmy je absolútne nesprávne, pretože sú to hexadrachmy.“ Jeho názor sa opiera o dva oporné body. Na prvom mieste tvrdí, že v prostredí, v ktorom sa tieto mince razili (Norikovia a východní Kelti) sa od začiatku uplatňoval hmotnostný systém založený na predattických makedónskych tetradrachmách (12 g). Jeho druhý oporný bod spočíva v konštatovaní, že v tomto systéme, a nie v attickom, boli razené tretinovú jednotku zastúpené aj v bratislavskom mincovom systéme (Göbl 1994, 8). Proti tomuto tvrdeniu však možno argumentovať

hmotnostnými prehľadmi východokeltských mincí. Spočiatku totiž vo východokeltskej oblasti boli tetradrachmy razené s hmotnosťou okolo 13–14 g, napr. typ Ptičie, typ Bátovce (Kolníková 1993, 254) a audoleonské typy (Torbágyi 1997, 9) so snahou priblížiť sa attickej tetradrachme. Neobstojí ani Göblův argument, že v bratislavskej keltskej mincovni sa razili tretinovú exempláre, aké sa v attickom systéme nevyskytujú. Ide totiž dosiaľ len o dve problematické mince s nápisom BIATEC s hmotnosťou 6,07 a 6,28 g, ktoré mali veľkosť 17,95 a 18,40 mm. Pôvod ikonografie je jednoznačne v mincovníctve Rímskej republiky (pravosť potvrdil Göbl 1994, 14; Kolníková 1995a, 1–7; spochybnenie pravosti Paulsen 1933, 78, pozn. 87). Hmotnosť týchto mincí síce naznačuje, že v porovnaní s veľkými 17 gramovými exemplármi môže ísť o tretinovú hodnotu tetradrachmiem, ale vzhľadom na nízky počet nálezov je možné hľadať aj iné vysvetlenie, a tým je snaha Keltovej prejsť v určitej fáze razby na rímsky mincový systém. Za ďalší tretinovú exemplár sa považuje aj minca s retrográdnym nápisom SONNON (Paulsen 1933, č. 830) a s keltskou ikonografiou (hlava vpravo/pegas). Tu sa nedá vylúčiť, že ide o náhodné použitie menšieho kotúčika v dôsledku nedostatku drahého kovu.²⁷

²⁷ V recenzii katalógu keltských mincí Kostial 1997 poznamenal recenzent H. J. Hildebrandt (Jahrb. Num. Geldgesch. 47, 1997, 218) k termínu „Hexadrachmen“, použitého aj autorkou tejto práce pri bratislavských tetradrachmách, že „Göblůva argumentácia pre nominál hexadrachma je očividne absurdná“. Göblův názor o hexadrachmách spochybnil aj G. Dembski (1999, 53).

Tabela 3. Bratislava. Hromadné nálezy keltských mincí (BA – Bratislava, x – neznámy počet).

Nálezisko	Statéry a drobné Au mince			Tetradrachmy															Drachmy	Spolu	
	BIATEC	NONNOS	Bez nápisu	AINORIX	BIATEC	BVSV	BVSSVMARVS	COBROVOMARVS	COISA	COVIOMARVS	COVNOS	DEVIL	EVOVRIX	FARIARIX	IANTVMARVS	MACCIVS	NONNOS/SONNON	TITTO	Bez nápisu		TYP SIMMERING
Slovensko																					
BA 1776 ¹				x	x												x				44
BA 1920 ²				2	18	1					1	3		3			8	1			37
BA 1923 ³					32	2						1		1	2		38			324	398
BA 1927 ⁴																					asi 50
BA 1937 ⁵					26	4						6			1		20	1			59
BA 1942 ⁶				2	136	7	1	1	1		1	17	3	2	4	3	85	4			270
BA 2009 ⁷	9	4	2		2												2		3		22
BA-Rača ⁸					2							1					1				4
Bielovce ⁹					x																15?
Modra/Sv. Jur ¹⁰																			10		10
Pezinok ¹¹					1	1						1									5
Reca ¹²					17	2		1				1			2			3	3	204	248
Slovenský Grob ¹³	8																				8?
Stupava/Trnava ¹⁴					x				x								x		4		30
Trenčianske Bohuslavice ¹⁵			23																		23?
Rakúsko																					
Deutsch Jahrndorf ¹⁶	7		22	1	15	2	2	2	1	2		6			2		14				154?
Gerlitz ¹⁷					8							1					9				asi 38
Schottwien ¹⁸					4	1	1					1					4	2	8	x	?
Schwechat ¹⁹																					
Wien/Simmering ²⁰					14				1			1		1	2		8			261	287
Taliansko																					
Moggio ²¹													1								
Rumunsko																					
Geoagiu de Sus ²²	?				30–40?																30–40?
Tămădau Mare ²³					2																
Santăul Mare ²⁴					1												2				15–20 (typ Biatec)

Poznámky k tabele 3:

¹ Ondrouch 1964, 44, č. 61 – BA-Ormoschdyho pole; Paulsen 1933, 103, tab. 32, č. 746, 75. Mince boli uložené v nádobe.² Ondrouch 1964, 45, č. 64 – BA-Hausberg; Paulsen 1933, 103.³ Ondrouch 1964, 45, č. 63 – BA-Tatrabanka, Námestie SNP; Paulsen 1933, 104, 105.⁴ Ondrouch 1964, 45, č. 63a – BA-Námestie Slobody.⁵ Ondrouch 1964, 46, č. 65 – BA-Námestie Slobody.⁶ Ondrouch 1964, 46, č. 66, 67 – BA-Žilinská ulica.

Podľa hmotnosti do 2,5 g sú za drachmy, t. j. šestiny tetradrachiem považované strieborné mince, typ *Simmering* (resp. bratislavské drachmy). Značný počet nálezov naznačuje, že vzhľadom na ich nižšiu nominálnu hodnotu a početnejšiu razbu tvorili obeživo, ktoré sa udržalo v obehu aj po zastavení razby tetradrachmiem. Tetradrachmy plnili skôr reprezentatívnu úlohu a boli využívané na tvorbu kmeňového pokladu, na dary a platby pri väčších obchodných transakciách, na výplaty žoldu bojovníkom a na kultové praktiky.

VÝSKYT A ROZŠÍRENIE BRATISLAVSKÝCH KELTSKÝCH MINCÍ

Mince, aké boli objavené v priestore „rímskej stavby I“, sú zastúpené predovšetkým v nálezoch na území Bratislavy, resp. v širšom okolí mesta. Tento fakt je jedným z hlavných argumentov pri hľadaní ich produkcie v Bratislavskom oppide. Za presvedčivý ho považovali už starší bádatelia (napr.

Paulsen 1933, 103; *Pink* 1960, 24). Odvtedy jeho vierohodnosť potvrdzujú nové nálezy. Zosumarizovanie všetkých doterajších nálezov (príloha) pomáha zároveň naznačiť hranice územia, v ktorom obiehali a ktoré podliehalo Bratislavskému oppidu, ale aj dokumentovať geografický rozsah jeho obchodných či iných kontaktov.

Na území Bratislavy bolo dosiaľ objavených šesť (resp. sedem) hromadných nálezov (tabela 3). Predpoklad, že ich bolo osem či deväť (*Militký* 2013b, 166), dokonca až 10 (*Militký* 2011a, 161), nepotvrdzujú žiadne známe nálezové údaje, ani záznamy v evidencii múzejných zbierok. K dispozícii sú aj viaceré jednotlivo objavené exempláre bratislavských keltských mincí (*Kolníková* 2012b, 205–215; *Nálezy III*, 1978, 13, 14; *IV*, 1994, 45–50; *Ondrouch* 1964, 44–54). Objavy väčších súborov siahajú hlboko do minulosti.

Prvý evidovaný hromadný nálež je z roku 1776. Objavený bol mimo areálu oppida na pravom brehu Dunaja. Podľa prvej zverejnenej správy (C. Gottl. v. Windisch, K. k. Wiener Realzeitung

⁷ Nálež z „rímskej stavby I“ na akropole Bratislavského oppida. Na tejto lokalite, v priestore „rímskej stavby II“, bol objavený dosiaľ nezverejnený súbor 15 bratislavských drachiem (*Resutík/Kolníková*, v tlači).

⁸ *Čambal/Budaj* 2009, 200–202 – BA-Rača. Okrem mincí nálež spony typu Jezerine.

⁹ *Ondrouch* 1964, 53, č. 96; pozri aj *Nálezy IV*, 1994, 45, č. 4 – Bielovce; *Paulsen* 1933, 199, 110. Mince boli uložené v nádobe.

¹⁰ *Kolníková* 1990, 249–253 – Modra-Svätý Jur. Súčasťou súboru bola aj drachma typu *Dunaszekcső*.

¹¹ *Čambal/Budaj* 2009, 197–199 – Pezinok. Blízko mincí boli objavené súčasti noricko-panónskeho opaska. Podľa informácie J. Fröhlicha v Pezinku bol objavený ďalší hromadný nálež 15 mincí (*Biatec* 2, *Nonnos* 2, *Bussumarus* 1, *Cobrovomarus* 1) uložený v súkromných zbierkach. Nie je isté, či ide o súčasť hromadného nálezu z roku 2009 alebo o nový súbor z tejto lokality. Pozri aj jednotlivo objavené exempláre v prílohe.

¹² *Ondrouch* 1964, 52, č. 91 – Reca; *Paulsen* 1933, 107. Súčasťou súboru bola aj tetradrachma ostrova Thasos a jej napodobenina.

¹³ Podľa informácie K. Pietu (Archeologický ústav SAV) bol na poli v Slovenskom Grobe objavený roztrúsený hromadný nálež mušľovitých statérov (na troch je nápis *BIATEC*) a pravdepodobne tretiniek statéra. Uložené sú v súkromných zbierkach.

¹⁴ *Ondrouch* 1964, 49, 82; *Paulsen* 1933, 106, 107. Obsah hromadných nálezov zo Stupavy a Trnavy z roku 1925 sa dnes už nedá spresniť.

¹⁵ *Kolníková* 1998b, 12–14 – Trenčianske Bohuslavice, hromadný nálež, eviduje sa 140 Ag obolov a 23 zlatých mincí. Nie je však isté, či všetky evidované mince sú z jedného alebo z viacerých hromadných nálezov.

¹⁶ *Paulsen* 1933, 113–115. *Ondrouch* 1964, 50, č. 84, nesprávne lokalizoval hromadný nálež z Deutsch Jahrndorfu (Burgenland) do obce Jarovce (dnes Bratislava-Jarovce). Dosiaľ nie sú presné informácie o počtoch mincí z tohto nálezu, v tabele 3 a 4 sa uvádzajú podľa *Paulsen* (1933, 115); *Ruske* 2011b, 62. Mince boli údajne uložené v nádobe.

¹⁷ *Paulsen* 1933, 123–125 – Gerlitz = Görkitzenalpe = Niederdorf (*Ruske* 2011b, 63). V hromadnom náleze z tohto náleziska boli zastúpené okrem bratislavských keltských mincí aj norické tetradrachmy s nápismi *ADNAMAT*, *NEMET*, *ATTA*, republikánsky kvinár *Marka Antonia* a *Lepida* z roku 43 pred Kr. a dva strieborné náramky (*Gleischer* 2012, 629).

¹⁸ *Paulsen* 1933, 119, 120 – Schottwien, hromadný nálež z tejto lokality niektorí autori považujú za dôkaz o južnom smere pohybu Bójev po dácko-bójskej vojne v rokoch 44–41 pred Kr. (*Ruske* 2011a, 132–138; 2011b, 63; *Urban* 2012, 1680, 1681).

¹⁹ *Paulsen* 1933, 117 – Schwechat, obsah nálezu sa nezachoval (*Ruske* 2011b, 69).

²⁰ *Adler-Wölfl* 2012, 180; *Paulsen* 1933, 117–119 – Wien-Simmeringer Hauptstrasse; *Ruske* 2011b, 71; *Urban* 2012, 1711, 1712. Mince boli uložené v hlinenej nádobe spolu so strieborným náramkom s hmotnosťou 53,76 g. Neďaleko sa našli pozostatky ľudskej kostry.

²¹ *Paulsen* 1933, 125 – Moggio, hromadný nálež bratislavských a norických mincí.

²² *Mitrea* 1957, 24 zverejnil z lokality Geoagiu de Sus (stredné Sedmohradsko) hromadný nálež údajne cca 40 zlatých mincí s legendou *BIATEC*, objavený v pol. 19. stor. Túto informáciu prevzal R. Göbl (1994, 43) s odkazom na prácu K. Pinka (1974). *Th. Isvoranu* 2012a, 627, ale uvádza, že tento nálež obsahoval 30–40 strieborných mincí typu *Biatec*. R. *Paulsen* (1933, 111, pozn. 157, nálezisko v maďarčine ako Fel-Gyögy) z tohto nálezu zverejňuje jednu tetradrachmu *BIATEC*, na základe čoho možno predpokladať, že pozostával zo strieborných, nie zo zlatých mincí.

²³ *Mitrea* 1957, 19–29; *Secășanu* 1957, 31–40 – Tămădau Mare, nálež obsahoval jeden *BIATEC*, dva *NONNOS*, 17 imitácií tetradrachmiem Thasos. *Th. Isvoranu* (2012b, 1813) spresňuje počet bratislavských mincí z tohto súboru o ďalšiu tetradrachmu *BIATEC* a uvádza, že bol objavený na laténskom sídlisku.

²⁴ V hromadnom náleze zo Santăul Mare malo byť pôvodne 15–20 bratislavských keltských mincí. Zachovala sa len jedna tetradrachma *BIATEC* (*Isvoranu* 2012a, 628; *Sășianu* 1980, 152, č. 105).

1777; podľa *Paulsen* 1933, 103, pozn. 131) bolo v nádobe ukrytých 44 veľkých strieborných mincí s nápismi AINORIX, BIATEC (3 varianty), COBROVOMARVS, NONNOS (2 varianty). Zachovalo sa však iba vyobrazenie jednej z nich (*Paulsen* 1933, tab. 32: 751). Počty ani miesto uloženia ostatných nie sú známe.²⁸ Ďalší evidovaný hromadný nález je z roku 1920. Objavený bol „na Hausbergli“, v severozápadnej časti bratislavského podhradia. Bolo to údajne v neskorolátenskej sídliskovej vrstve (*Paulsen* 1933, 103, pozn. 130). V roku 1930 sa podarilo z neho zachrániť 37 tetradrachmiem AINORIX, BIATEC, BVSSVMARVS, COVNOS, DEVIL, FARIARIX, NONNOS a TITTO.²⁹

Pri výstavbe budovy Tatrabanky v Bratislave na dnešnom Námestí SNP bol v roku 1923 objavený hromadný nález, z ktorého sa podarilo zachrániť 82 tetradrachmiem BIATEC, NONNOS, DEVIL, BVSV, IANTVMARVS, FARIARIX a 324 drachmiem typu Simmering. Na 11 bol nápis NONNOS. Súčasťou tohto súboru bola údajne aj drobná minca, a to obol typu Karlstein (*Eisner* 1925, 91, autor ju uviedol ako stradonický typ; *Ondrouch* 1964, č. 63). Tá mohla skôr súvisieť s osídlením, ktoré bolo objavené v bývalej františkánskej záhrade na Uršulínskej ulici, vzdialeným od miesta hromadného nálezu asi 30–40 m. Tento súbor bol totiž rozptýlený na ploche 1–2 m² (*Eisner* 1925, 88; okrem mincí sa tu našiel bronzový krúžok, štvorcípe kovanie a bronzové držadlo zrkadla). Aj tu bola odkrytá drobná minca typu Karlstein (*Musilová/Lesák* 1996b, 212). Súbor z Námestia SNP je uložený v numizmatickej zbierke Historického múzea SNM, časť sa však dostala do súkromných rúk.

Z dnešného Námestia Slobody pochádzajú dva hromadné nálezy. Prvý je z roku 1927 a bol objavený na mieste dnešnej Strojníckej fakulty, kde boli odkryté neskorolátenske sídliskové objekty. Obsahoval údajne 50 tetradrachmiem a drachmiem. Uložené boli v súkromnej zbierke, dnes sú nezvestné (*Ondrouch* 1964, č. 63a).

Druhý hromadný nález z tejto lokality je z roku 1937. V nádobe bolo 59 tetradrachmiem BIATEC, BVSV, DEVIL, IANTVMARVS, NONNOS, TITO a jedna „s neznámou legendou“ (*Ondrouch* 1964, č. 66). Z tohto počtu je 57 uložených v Múzeu mesta Bratislavy, ostatné skončili v súkromných rukách.

Najväčší súbor 270 mincí s nápismi AINORIX, BIATEC, BVSV, BVSSVMARVS, COBROVOMARVS,

COISA, COVNOS, DEVIL, EVOIURIX, FARIARIX, IANTVMARVS, MACCIVS, NONNOS, TITTO a tetradrachma bez legendy, bol objavený v roku 1942 na dnešnej Žilinskej (v minulosti Pöllnskej) ulici. Uložený je čiastočne v Múzeu v Bratislave, ale aj v numizmatickej zbierke Historického múzea SNM a v súkromných zbierkach (*Ondrouch* 1964, č. 66; 1958).

Nie je vylúčené, že na území Bratislavy boli objavené aj ďalšie hromadné nálezy, ktoré sa však nepodarilo zachrániť (konštatuje to napr. *Militký* 2004, 189, na základe správy z roku 1938 o náleze mince AINORIX, ako súčasti väčšieho súboru). Od roku 1942 do objavenia mincí na Bratislavskom hrade v roku 2009 neboli na území Bratislavy zaznamenané žiadne nové hromadné nálezy bratislavských keltských mincí. Niekoľko sa však eviduje zo širšieho okolia Bratislavského oppida, z územia patriaceho zrejme pod jeho zvrchovanosť. V roku 1905 bol objavený hromadný nález v Reci, okr. Senec.³⁰ Podarilo sa z neho zaevidovať 40 tetradrachmiem BIATEC, BVSV, COBROVOMARVS, DEVIL, IANTVMARVS, NONNOS, TITTO, niekoľko mincí bez legendy, ako aj 204 drachmiem typu Simmering, z toho 9 s legendou NONNOS. Uložené sú v rôznych verejných i súkromných zbierkach (*Eisner* 1925, 92, 93, pozn. 60; *Ondrouch* 1964, č. 91; *Paulsen* 1933, 107).

V roku 1910 bol v oblasti medzi Sv. Jurom a Modrou objavený hromadný nález drachmiem typu Simmering spolu s mincou typu Regöly/Dunaszekcső, z neho je 11 exemplárov uložených v múzeu v Dunajskej Strede (*Kolníková* 1990, 249–253). Dva hromadné nálezy tetradrachmiem a drachmiem boli objavené v roku 1925 na území Trnavy (tu malo byť 37 veľkých a 5 malých mincí, medzi veľkými boli tetradrachmy s nápisom COISA; *Eisner* 1925, 93) a v Stupave. Ich presný obsah nie je známy. V numizmatickej zbierke Historického múzea SNM by malo byť 30 mincí z Trnavy, 25 zo Stupavy, no už pri ich získaní neboli počty z jednotlivých lokalít presné (*Ondrouch* 1964, č. 82 a 82a; *Paulsen* 1933, 106).

V roku 2009 boli zverejnené dva hromadné nálezy z oblasti Malých Karpát. Prvý sa našiel neďaleko Pezinka (5 tetradrachmiem BIATEC, BVSSVMARVS, DEVIL, NONNOS), druhý (BIATEC, DEVIL, SONNON) je tiež z malokarpatskej oblasti, z Rače (*Čambal/Budaj* 2009). Obidva súbory sú uložené

²⁸ V. Ondrouch (1964, 44, č. 61) predpokladá, že sa nachádzajú v zbierke Maďarského národného múzea v Budapešti.

²⁹ Nie je vylúčené, že hromadné nálezy zverejnené V. Ondrouchom (1964, 45) pod č. 62 a 64 predstavujú jeden a ten istý súbor, objavený roku 1920, ale zaevidovaný až v roku 1930. Časť mincí z tohto súboru sa nachádza v Múzeu mesta Bratislavy, časť skončila v Niklovitsovej zbierke v Budapešti.

³⁰ V zahraničnej literatúre sa toto nálezisko ešte aj dnes uvádza pod maďarským názvom Réte a je lokalizované do Maďarska (*Dembski* 1998a, 240).

v súkromných zbierkach tak, ako údajne aj ďalší z tejto oblasti, ktorý sa ale dosiaľ nepodarilo zdokumentovať (tabela 3, pozn. 11). Dva nelokalizované hromadné nálezy (*Militký 2013a; 2013b*) zverejnené v roku 2013 sú neznámeho a neistého pôvodu.

Rozsah územia, ktoré sa viazalo na Bratislavské oppidum vyznačujú aj jednotlivito objavené mince. Nálezy sa sústreďujú medzi dolnými tokmi Moravy, Váhu a Nitry, najmä však na úpätiach Malých Karpát. Mimo tohto územia sú celkom zriedkavé. Severným smerom sa eviduje nález bratislavských tetradrachmiem v Trenčíne (*Ondrouch 1964*, 53, č. 97) a drachmy v Prievidzi-Hradci (*Nálezy III*, 1978, č. 6). Najvýchodnejším nálezom je drachma z Kežmarku (*Nálezy III*, 1978, č. 5). Jediný hromadný nález mimo územia oppida s najväčšou koncentráciou bratislavských mincí je z dolného Poiplia, z obce Bielovce okr. Levice, objavený okolo roku 1882. V nádobe bolo údajne uložených 10–15 bratislavských tetradrachmiem, jedna z nich sa dostala do numismatickej zbierky Maďarského národného múzea v Budapešti (*Paulsen 1933*, 110). V tejto obci boli jednotlivito objavené aj ďalšie bratislavské tetradrachmy (príloha). Nález tetradrachmy BIATEC v Leviciach (*Ondrouch 1964*, 53, č. 95) naznačuje, že v oblasti medzi dolným Pohroním a Poipľím sa nachádzalo keltské centrum s kontaktmi na Bratislavské oppidum. Vzhľadom na odkryv významného keltského pohrebiska v Leviciach (*Samuel 2007*, 173, 174) nie je vylúčené, že sa nachádzalo na území tohto mesta.

Nálezy bratislavských keltských mincí na pravom brehu Dunaja, na území severozápadného Maďarska a rakúskeho Burgenlandu, naznačujú jeho úzku hospodársko-administratívnu súvislosť s Bratislavským oppidom. Najväčší a najvýznamnejší súbor bol objavený v Deutsch Jahrndorfe v roku 1855 (tabela 4). Jeho obsah výrazne rozšíril poznatky o mincovníctve Bratislavského oppida. Okrem zastúpenia 12 druhov tetradrachmiem s nápismi AINOIRX, BIATEC, BVSV, BVSSVMARVS, COBROVOMARVVS, COISA, COVIOMARVS, DEVIL, EVOIVRIX, IANTVMYRVS, NONNOS, SONNON a TITTO uložených v nádobe, obsahoval aj 38 zlatých mincí. Niektoré boli s nápismi BIATEC (statéry), BIAT (1/3 statéra), BIA (1/8 statéra). Označenie zlatých mincí s týmto nápisom potvrdilo ich súvis s Bratislavským oppidom (*Paulsen 1933*, 113–115, tab. 28, 29).

Hromadné nálezy z Viedne-Simmeringu z roku 1880, zo Schwechatu z roku 1881 a zo Schottwienu z roku 1902 (*Paulsen 1933*, 117–120), rozšírili obraz o keltskom osídlení v severnej časti Burgenlandu a vo viedenskej oblasti, ale poskytli aj ďalšie nové typy bratislavských keltských mincí. Tieto hromadné nálezy (tabela 3) spolu s jednotlivito objavenými mincami z rakúskeho, ako aj morav-

ského a maďarského územia vytyčujú hranice ich výskytu. Najpočetnejšie sú zastúpené na rakúskom území, zatiaľ čo na Morave a v Maďarsku ide len o nepočetné nálezy. Západnú hranicu výskytu dokladá niekoľko nálezov bratislavských mincí na českom území. I keď ide len o nepatrný počet mincí, vyvolali názor „o návrate bójských skupín z bratislavskej oblasti, po zničení tunajšieho oppida Dákmi“ (*Drda/Rybová 1998*, 184; k tomuto problému pozri ďalšie kapitoly).

Druhú skupinu nálezov tvoria tie, ktoré boli objavené v značnej vzdialenosti od centra razby. Jednak južným, jednak východným smerom. V Korutánsku na lokalite Gerlitzenalpe bol v roku 1903 objavený hromadný nález, ktorý má výnimočnú hodnotu. Osahoval totiž nielen 18 bratislavských tetradrachmiem BIATEC, DEVIL, NONNOS a 20 norických mincí s nápismi ADNAMATI, ATTA, NEMET, ale aj rímsky kvinár Marka Antonia a Lepida z roku 43 pred Kr. (*Paulsen 1933*, 123–125; *Gleirscher 2012*, 629). Potvrdila sa tak nielen približne súbežná doba razby bratislavských a norických tetradrachmiem, ale zároveň aj predpoklad o určitých kontaktoch obidvoch území. Doba ukrytia tohto súboru musela oscilovať okolo 40. rokov pred Kr. Na území Korutánska boli bratislavské keltské mince objavené aj jednotlivito, a to v Launsdorfe a Magdalensbergu (príloha). Určité historické súvislosti naznačuje aj výskyt norických mincí v bratislavskom nálezovom prostredí. Možno zatiaľ len uvažovať či mali hospodársko-obchodný charakter, alebo čo je pravdepodobnejšie, či súviseli s politickými pomermi po bójsko-dáckej vojne, keď sa bratislavské oppidum ocitlo pod vplyvom Norika presadzujúceho v severnom Podunajsku záujmy Ríma (*Kolníková 1996*, 9–57).

Súbor objavený na severe Talianska na lokalite Moggio, 60 km severovýchodne od Milána, dokladá najvzdialenejší výskyt bratislavských mincí južným smerom. Má podobné zloženie ako nález z neďalekého náleziska Gerlitzenalpe (*Paulsen 1933*, 125). Napriek tomu, že obsahoval aj bratislavské tetradrachmy, zachovala sa správa iba o jednom exemplári s nápisom EVOIVRIX. Zloženie tohto súboru väčšinou z norických mincí odporuje názoru, že výskyt bratislavských mincí vo vzdialených oblastiach od centra razby dokumentuje smer úniku predstaviteľov oppida pred dáckymi útokmi (*Drda/Rybová 1998*, 184; *Göbl 1994*, 43).

Samostatnú kapitolu predstavuje výskyt bratislavských keltských mincí na rumunských náleziskách. Ide predovšetkým o hromadné nálezy z Geoagiu de Sus, Santaule Mare a Tămădau Mare (*Macrea 1958*, 143–155). Zastúpené sú v nich tetradrachmy BIATEC a NONNOS. Podobný obraz výskytu poskytujú aj jednotlivito objavené

Tabela 4. Porovnanie obsahu nálezových súborov mincí z „rímskej stavby I“ na akropole Bratislavského oppida a z Deutsch Jahrndorfu (podľa *Paulsen* 1933, 113–115): Bp – Magyar Nemzeti Múzeum Budapešť; MMB – Múzeum mesta Bratislavy; W – Kunsthistorisches Museum Wien; x – zastúpenie konkrétnych druhov mincí v súboroch z „rímskej stavby I“ a z Deutsch Jahrndorfu.^{1,2}

Druh mince	Bratislava-hrad 2009				Deutsch Jahrndorf 1855			
		Počet	Číslo mince	Miesto uloženia		Počet	<i>Paulsen</i> 1933 (P), <i>Dembski</i> 1998 (D), č.	Miesto uloženia
<i>Statéry a drobné mince</i>								
BIATEC	X	9	1–9	MMB	X	3	P 695–697, D 534–535, 538–539	Bp, W
NONNOS	X	4	10–13	MMB				
Bez nápisu	X	2	14, 15	MMB	X	19	P 678–694, 1431, D 531–533, 542–546, 548–551, 561	Bp, W
1/3 statéra					X	4	P 702–705, D 538–539	Bp, W
1/8 statéra					X	2	P 706, 709–710, D 540, 567	Bp, W
<i>Tetradrachmy</i>								
AINORIX					X	1	P 803, D 643	W
BIATEC	X	2	16, 17	MMB	X	15	P 715, 719, 732, 734, 743–745, 747, D 594–595, 597–598, 601, 605, 607	Bp, W
BVSV					X	2	D 627	W
BVSSVMARVS					X	2	P 790–791, D 630–631	
COBROVOMARVS					X	2	P 796, D 637–638	W
COISA					X	1	P 798, D 640	W
COVNOS								
COVIOMARVS					X	2	P 822–823, D 647	
DEVIL					X	6	P 782–783, D 622–623, 625	W
EVOIVRIX								
FARIARIX								
IANTVMARVS					X	2	P 793, D 634–635	W
MACCIVS								
NONNOS/SONNON	X	2	18, 19		X	14	P 758, 760, 763, 765, 774–775, D 609–610, 614–615	Bp, W
TITTO								
Bez nápisu								
<i>Drachmy</i>								
Typ Simmering	X	3	20–22					

Poznámky k tabele 4:

¹ Hromadný nález bol v Deutsch Jahrndorfe objavený v máji 1855 pri výkopových prácach. V nádobe, ktorá sa nezachovala boli uložené zlaté a strieborné bratislavské keltské mince. Prvú správu o náleze zverejnil J. Schröer v časopise *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* 41, 1855, na s. 307. Na základe správ ďalších autorov a informácií z múzejných a súkromných zbierok ho zverejnil R. *Paulsen* (1933, 113–115). Konštatoval, že nález obsahoval 30 zlatých (19 statérov bez nápisov, tri statéry s nápismi BIATEC, tri tretinové statéry bez nápisov, dva s nápismi BIAT, jeden osminový statér bez nápisu a dva s nápismi BIAT) a 124 strieborných tetradrachmiem, z tohto počtu zaznamenal 46 bratislavských keltských mincí (1 AINORIX, 15 BIATEC, 2 BVSV, 2 BVSSVMARVS, 2 COBROVOMARVS, 1 COISA, 1 COVIOMARVS, 6 DEVIL, 2 IANTVMARVS, 14 NONNOS). Pôvodný stav zostáva neznámy, ale uvádza sa rôzne. Nálezca mince ponúkol na odkúpenie zlatníkovi z Bratislavy. Časť mincí získala numizmatická zbierka Umeleckohistorického múzea vo Viedni (*Dembski* 1998a, 240), časť sa dostala do Maďarského národného múzea a do súkromnej zbierky K. Niklovitsa. Ďalšie mince vlastnil zberateľ M. Dessewffy, E. Prinz zu Windisch-Grätz, V. v. Renner. Jeden NONNOS eviduje Bibliothèque Nationale v Paríži. Pozri *Ruske* 2011b, 62, pozn. 14; tento autor však zlaté mince nesprávne uvádza ako typ Athena Alkis, ide o mušlovitý typ. V tejto našej tabele 4 je porovnaný obsah súborov z „rímskej stavby I“ a z Deutsch Jahrndorfu, pretože obidva obsahujú bratislavské keltské mince z prvej polovice 1. stor. pred Kr. Rozdiel spočíva v tom, že v súbore z Deutsch Jahrndorfu nie sú statéry NONNOS, no v bratislavskom náleze nie sú drobné zlaté nominály. Hromadný nález z Deutsch Jahrndorfu obsahoval početné tetradrachmy s nápismi, ale súbor z „rímskej stavby I“ iba tetradrachmy BIATEC a NONNOS.

² Mince z tohto súboru (139 exemplárov) sú uložené v numizmatickej zbierke Maďarského národného múzea a ich zverejnenie pripravuje M. Torbágyiová. Ďakujeme jej za predbežnú informáciu.

bratislavské keltské mince na rumunskom území (príloha). Aj keď väčšina nálezov je z jeho západnej časti, zo Sedmohradska, jeden hromadný nález je aj z Valašska (Tămădau Mare, východne od Bukurešti). Jediná tetradrachma BIATEC bola objavená v strednej Oltenii (Craiova). Vzhľadom na známe udalosti bójsko-dáckej vojny sa v tomto kontexte ponúka vysvetlenie nálezov bratislavských keltských mincí na území Rumunska.³¹ Ide zrejme o dácku vojnovú korisť. Dizlokáciu nálezov použili niektorí bádatelia k úvahám o tom, z ktorej časti Burebistovej Dácie sa regrutovali účastníci bójsko-dáckej vojny (Mitrea 1957, 28). Nemožno však vylúčiť ani obchodné pozadie týchto nálezov.

Zo západných a severných oblastí od bratislavského centra evidujeme len minimálny počet bratislavských keltských mincí. R. Göbl (1994, 44) upozorňuje na malý hromadný nález (6–7 mincí) v zbierkach „*der Donaustifte Klosterneuburg und Göttweig, pochádzajúci z dunajského priestoru*“, ako aj na nálezy tetradrachmiem AINORIX z okolia Kremsu, BIATEC zo Sasendorfu pri St. Pölten a tetradrachmy bez nápisu z lokality Spitz an der Donau. Dokonca poukazuje aj na nálezy bratislavských tetradrachmiem v Bavorsku, a to s nápisom BIATEC z Traunstein-Wagingu a údajne aj z Donaueschingenu. Pripisuje ich skupine Keltov, ktorá sa uberala západným smerom pred vojnovým nebezpečenstvom (príloha).

MINCOVNĽA BRATISLAVSKÉHO OPPIDA V ČASOVÝCH SÚVISLOSTIACH, PROBLÉM BÓJOVIA

Už od začiatku výrazného výskytu bratislavských statérov, tetradrachmiem a drachmiem, resp. aj obolov na území okolo sútoku Moravy s Dunajom, v priestore Bratislavského oppida a v jeho okolí, stojí v popredí výskumu časové určenie ich razby. Má rozhodujúci význam aj v súvislosti s interpretáciou súboru mincí z „rímskej stavby I“ na jeho akropole, najmä kvôli hľadaniu odpovede na otázky, ktoré súvisia s dobou jej vzniku, s výstavbou ostatných honosných budov, ich zánikom a príčinami.

Existujú viaceré koncepcie k chronológii bratislavského keltského mincovníctva, jeho vzniku a zániku, resp. aj k datovaniu jednotlivých etáp

razby, k pripisovaniu oppida a jeho mincovne Bójom (Göbl 1994; Kolníková 1998a, 2; Ondrouch 1958, 122–129; prehľad do 30. rokov 20. stor. – Paulsen 1933, 131–134; Vrtel 2006, 184–189). Ich základom je výskyt, rozšírenie a obsah hromadných nálezov bratislavských mincí, chorologické hodnotenie jednotlivito objavených exemplárov, archeologický kontext, numizmatické analýzy a správy antických autorov.

Numizmatický výskum dlhodobo opieral datovanie razby zlatých mincí Bratislavského oppida a statérov o dnes už neplatnú teóriu. Podľa nej bratislavská mincovňa nadviazala razbou statérov na mincovníctvo v českom a moravskom bójskom sídelnom prostredí po zániku tamojších oppíd (Castelin 1965, 210, 211; Paulsen 1933, 133). Tu sa ich razba kládla pôvodne do obdobia po roku 100 pred Kr., s trvaním do konca prvej tretiny 1. stor. pred Kr. (Castelin 1965, 208, 209). Dnes sa spája „s obdobím oppíd (LTD1–LTD2)“ a datuje sa „od stredu 2. do stredu 1. stor. pred Kr.“ (Militký 2008, 124). Člení sa do staršej a mladšej etapy. Podľa uvedených autorov sa Bratislavského oppida týka mladšia etapa razby. V českých a moravských centrách sa razili aj drobné mince – 1/3, 1/8, 1/24 statéra. Bratislavská mincovňa podľa K. Castelina však už nerazila najnižší nominál 1/24 statéra (Castelin 1965, 24, 25, tab. II). Toto tvrdenie vyvracia zatiaľ síce iba jediný exemplár, a to drobná minca v hodnote 1/24 statéra z nekvalitného zlata s vysokým obsahom striebra, s hmotnosťou 0,38 g, typologicky blízka 1/8 statéra z Deutsch Jahndorfu s nápisom BIAT (Paulsen 1933, č. 709, 710). Objavená bola počas archeologického výskumu v Bratislave, v areáli budovy Academia Istropolitana na Kapitulskej ul. 17, v ruinách neskorolaténskeho stavebného objektu. „*Jeho celkové dispozičné riešenie, zachovaná omietka, jemná dlažba i medené úlomky pravdepodobne zo stropu naznačujú, že zachytené torzo bolo súčasťou interiéru väčšej stavby*“ (Vallašek 1973, 12–15; Vallašek/Kolníková 1990, 231–234). Tá bola pravdepodobne časovo súbežná so stavbami na akropole oppida, teda z prvej polovice 1. stor. pred Kr.

Podľa uvedenej dnes už neplatnej teórie razba zlatých mincí v Bratislavskom oppide súvisela s príchodom skupiny „českých Bójov“ na jeho pôdu. Predpokladalo sa, že táto skupina alebo jej časť po víťazstve nad germánskymi kmeňmi Kimbrov a Teutonov v Hercynskom lese, v dnešnom Česku (Dobesch 1993, 10, s odvolaním na Poseidonia), opustila

³¹ V tejto súvislosti možno upozorniť na hromadný nález z rumunského náleziska Șieu-Odorhei (východné Sedmohradsko), ktorý obsahoval tetradrachmy Macedonie Prima, Thasosu, drachmy Apollonie a Dyrrhachia. Obsahoval aj 7 mušľovitých statérov z českých či moravských „bójskych“ mincovní (typy Paulsen 1933, č. 261–270, 302–306, 342, 682–686) s hmotnosťou 6,95–7,15 g, na okraji s hrubými zárezmi, skúškami kovu. Ukrytie tohto súboru autori datujú do polovice 1. stor. pred Kr., do obdobia „dácko-bójskej“ vojny (Isvoranu 2012c, 1705, 1706; Preda/Marinescu 1986, 48, 58, 59, 66, 67, tab. XXI, 208–214).

toto územie. Postupujúc v smere toku Dunaja sa napriek porážke Germánov vydala hľadať nové sídla. Malo k tomu dôjsť v priebehu posledných desaťročí 2. stor. pred Kr. Bolo to v súlade s informáciou antických autorov, podľa ktorej sa tým istým smerom vydali aj porazení Kimbrovia. Keďže tí v roku 113 pred Kr. zvíťazili nad Rimanmi pri Norei v Noriku (Tomaschitz 2012, 925, 926), ich zrážka s Bójmi sa kladie do obdobia krátko pred týmto dátumom, a teda medzi rokmi 119–114 pred Kr. (Urban 1994, 19, pozn. 90). Predpokladalo sa tiež, že skupina Bójov sa po incidente s Kimbrami usadila na sútoku Moravy s Dunajom (Ondrouch 1958, 153). Tu sa v tom čase na území dnešnej Bratislavy rozvíjalo významné centrum, oppidum (Pieta/Zachar 1993, 148–190; Vrtel 2012, 164–180). V týchto súvislostiach sa uplatňoval predpoklad, že „českí Bójovia“ tu nielen výrazne posilnili osídlenie a zaslúžili sa o vznik oppida, ale priniesli sem mušlovité statéry, resp. priviedli so sebou aj razičov. V bratislavskom regióne pokračovali v razbe zo zlata, zatiaľ čo na českom území došlo k jej zániku (Castelin 1965, 209). Niektorí autori (napr. Pink 1936, 37, 38) presadzovali názor, že privezené statéry boli v nových sídlach dodatočne označované nápisom BIATEC (vyvrátil ho už K. Castelin 1965, 214 a V. Ondrouch 1958, 42). Doba razby mušlovitých statérov v Bratislavskom oppide bola datovaná do prvej polovice 1. stor. pred Kr. V. Ondrouch (1958, 127) ju vymedzil do rokov 70–58, K. Castelin (1965, 210) do obdobia rokov 60–44 a R. Göbl (1994, 38) do ním vyčleneného 5. horizontu bratislavskej razby, t. j. k roku 47 pred Kr.

Mnohí autori dodnes uplatňujú názor, že bratislavskú razbu statérov iniciovali českí Bójovia po zrážke s Kimbrami potom, čo vybudovali oppidum na území dnešnej Bratislavy a osídlili západnú časť Slovenska. Tento názor sa opiera aj o nálezy mincí na tomto území razených Bójmi v Česku a na Morave (Kolníková 2015a; Milittý/Karwowski 2013, obr. 1; 6). Neprihliada sa ale na výsledky archeologického výskumu, teda že táto oblasť bola kmeňovo neidentifikovanými Keltmi osídlená dávno pred vznikom oppida, prinajmenej od konca 3. stor. (Bazovský/Čambal 2012, 162, 163; Pieta 2008, 22, 23; Vrtel 2012, 179). Význam keltského osídlenia širšej bratislavskej oblasti už v prvej polovici. 2. stor. pred Kr. (ak nie skôr) v konečnom dôsledku akcentuje výskyt tetradrachmiem s lýrovitým znakom (Kolníková 1964b,

195–206), ktoré v tom čase razilo niektoré zo západoslovenských keltských centier (vzhľadom na dva typy tetradrachmiem s lýrovitým znakom nie je vylúčené, že boli razené na dvoch miestach). Predpoklad založený na informácii Strabóna (5, 1, 6, s. 213), že to boli Bójovia, ktorí sa k strednému Dunaju presídlili z Hornej Itálie po porážke Rimanmi v roku 191 pred Kr. (Ondrouch 1958, 141), spochybnil G. Dobesch ako Strabónovu autoschediazmu: „Strabón si pomýlil hornoitalských Bójov s českými“ (Dobesch 1993b, 9–17). Spôľahlivou oporou tohto názoru dnes už nie sú ani tzv. bójske hornoitalské drachmy s Athenou Alkidemos, ktorých sporadické nálezy (Břeclav a okolie, Stradonice, Veľký Slavkov – Kolníková/Koháček 2009, 309–311) sa považovali za dôkaz o príchode Bójov z Hornej Itálie k súkmeňovcom na českom, moravskom, resp. aj na slovenskom území. V Hornej Itálii totiž nebol dosiaľ zaznamenaný ani jediný nález mincí tohto druhu a aj ikonografia prevzatá z macedónskeho mincovníctva naznačuje, že nesúvisia s hornoitalskými Bójmi, ale ich pôvod treba hľadať v keltskom prostredí na strednom Dunaji (pozri aj Fröhlich, v tlači). O príchode hornoitalských Bójov na stredodunajské územie nesvedčia ani bohaté nálezy včasných republikánskych a s nimi súčasných mincí zo stredomorskej Gréckmi ovládanej oblasti, objavené na území moravského keltského centra Němčice nad Hanou (Kolníková 2012a, 60–63). Ich výskyt sa tu síce spája s príchodom keltských žoldnierov z Itálie po roku 222 pred Kr., ktorí slúžili v Hanibalovej armáde počas 2. punskej vojny (Čižmář/Kolníková/Noeske 2008, 682, 686, 687), no nie sú dôkazy o tom, že išlo o Bójov. Tento pohyb keltských žoldnierov indikuje aj nález republikánskeho *aes grave* na laténskom sídlisku v Nitre, objavený spolu s tetradrachmou s lýrovitou symbolikou (Kolníková 1964a, 391–408). V konečnom dôsledku sa dnes už v odbornej tlači vedú diskusie, ktoré popierajú Bójov ako konkrétny keltský kmeň.³²

Okrem uvedených argumentov proti súvisu Bójov³³ so založením Bratislavského oppida sa dnes, vo svetle nových nálezov, predpokladá iná trasa ťaženia Kimbrov a Teutonov z ich pôvodných sídiel na Jutskom polostrove. Trasa nevedla popri toku stredného Dunaja, ale cez Horné Sliezsko (tu sa podieľali na úpadku významného centra Nowa Cerekwia) k toku Moravy a popri ňom ďalej k Dunaju (Bednarek 2005, 184; Drda/Rybová 1998, 139; Rudnicki 2012, 40, 41; 2014, 434). Zrejme v dôsledku

³² „Meno Bójovia je rozšírené apellativum, nie skutočný názov kmeňa.“ (Strobel 2014, 84). K tomuto problému sa 14.–16. 11. 2013 konala v Českom Krumlove medzinárodná konferencia „Boier zwischen Realität und Fiktion“. Zborník referátov (Bonn 2015) poskytuje pohľad viacerých autorov na túto tému. Pripravovaný zborník referátov poskytuje pohľad viacerých autorov na túto tému. Keďže sa v keltskej numizmatike používa termín „bójske mince“ na určenie ich pôvodu v českom a moravskom laténskom nálezovom prostredí, sotva sa bude dať nahradiť iným prilihavejším termínom. Uvedomil si to aj K. Strobel, keďže aj naďalej používa termín bójske mince, i keď v úvodzovkách.

³³ R. Göbl (1994) ich bez vysvetlenia nazval „Veľkobójmi“, čo sa dodnes uplatňuje najmä v českej odbornej a vedecko-populárnej spisbe (napr. Drda/Rybová 1998, 180).

tohto pohybu došlo na Morave k oslabeniu a postupnému zániku keltského centra Némčice nad Hanou. Jeho obyvatelia sa presídlili do opevneného sídla Staré Hradisko (Čížmář/Kolníková/Noeske 2008, 666). Nemožno pritom celkom vylúčiť, že určitá skupina presídlujúcich Bójev sa ocitla na sútoku Moravy s Dunajom a aj v oppide na území dnešnej Bratislavy. Nebola však rozhodujúcim činiteľom jeho hospodársko-politického vzostupu. Podobne ako v českých a moravských centrách, aj tu sa už vtedy razili mušľovité statéry, teda v rovnakom čase a aj v tom istom štýle. Predstavitelia Bratislavského oppida sa tak rozhodli v snahe prispôsobiť sa širším nadregionálnym menovým pomerom. Razba mušľovitých statérov tu teda nezačala až po zániku českých a moravských mincovní, ako sa to donedávna predpokladalo, ani nesúvisela s usadením Bójev v tejto oblasti. S razbou zlatých mincí možno v Bratislave počítať tak, ako na iných českých a moravských oppidách približne od konca 2. stor., resp. na začiatku 1. stor. pred Kr. Neprotirečí tomu ani ich často zdôrazňovaná nižšia hmotnosť a razba z menej kvalitného zlata. Kvôli týmto ukazovateľom boli v minulosti totiž považované za vôbec najmladšiu razbu tohto druhu mincí (Castelin 1965, 210). Aj preto sa stali oporou názoru o rozhodujúcom impulze prisťahovaných českých Bójev pri razbe mušľovitých statérov v Bratislavskom oppide.

V numizmatickej chronológii sa dnes už totiž neuplatňuje argumentácia hmotnosťou mincí v takom zmysle, ako ju v svojich prácach presadzoval najmä odborník na české keltské mincovníctvo K. Castelin. Tento autor výrazne zastával zásadu, podľa ktorej čím je nižšia hmotnosť mincí, tým mladšia bola ich razba (na tento problém upozorňuje aj Ziegeus 1997, 213). V konečnom dôsledku však medzi statérmi, ktoré zaradil do ním vytvorených časových období C (statéry razené na českých lokalitách) a D (predpoklad razby mimo českého územia, v Bratislave) je len minimálny hmotnostný rozdiel (ide asi o 0,545 g; pozri Castelin 1965, 17, tab. 1).

V mincovni Bratislavského oppida však razba mušľovitých statérov nadobudla novú kvalitu, razili ich tu s nápismi. Preto nie je vylúčené, že statéry bez nápisov, i keď sa vyskytujú v Bratislavskom oppide (i v širšej bratislavskej oblasti), nemajú lokálny pôvod. Sú buď výsledkom obchodných transakcií s českými a moravskými keltskými centrami, alebo dôkazom o pohybe určitej skupiny ich obyvateľstva v bratislavskej oblasti, ustupujúceho pod tlakom germánskych Kimbrov. Medzi mincami z „rímskej stavby I“ na akropole Bratislavského oppida ide o dva exempláre bez nápisov (č. 14 a 15). Paralely k nim sú zastúpené v hromadných nálezoch z Deutsch Jahrndorfu v Burgenlande (č. 14 – Paulsen 1933, č. 694) a Podmokly v Česku, ako

aj na českom oppide Stradonice (č. 15 – Paulsen 1933, č. 397–399). Výskyt statérov tohto druhu v nálezoch na českých lokalitách vyvolal domnienku, že ich pôvod treba hľadať na českom území a nie v bratislavskej oblasti. Opiera sa aj o argumentáciu, že: „je len málo pravdepodobné, že by boli (teda v českých oblastiach) importom z juhozápadného Slovenska“ (Militký 2008, 128). Naznačuje to aj minimálny počet bratislavských mincí v českých a moravských nálezoch (príloha). Tento problém pomôže riešiť pripravované zverejnenie súboru mincí zo Stradonic (J. Militký), ktoré zdokumentuje intenzitu výskytu mušľovitých statérov bez nápisov (Paulsen 1933, č. 397–399 a 694) na tomto nálezisku.

Podľa doterajších poznatkov Bratislavské oppidum bezpochyby razilo statéry s nápismi BIATEC, NONNOS a pravdepodobne aj DEVIL. Tento fakt svedčí o jeho mimoriadnom postavení v sústave keltských centier na územiach okolo stredného Dunaja, a to najmä vzhľadom na významnú polohu na trase dôležitých obchodných ciest popri tokoch Moravy a Dunaja, v úrodnej Podunajskej nížine s bohatou potravinovou základňou, na južnom úpätí horstva Malých Karpát s lesným a nerastným bohatstvom. Príčinu razby zo zlata iba niektorými predstaviteľmi oppida (pokiaľ toto konštatovanie nezmenia nové nálezy statérov s nápismi) možno zdôvodniť ich významným spoločenským postavením. Určitú úlohu pritom mohol zohrať aj nedostatok zlata potrebného k ďalšej razbe. Nemožno ale vylúčiť ani rozhodnutie predstaviteľov oppida upustiť od razby zlatých mincí a raziť len zo striebra. Mohla za ním stáť aj snaha prispôsobiť sa mincovníctvu Norikov, Tauriskov, Skordiskov a ďalších najmä východokeltských kmeňov. Títo razili výlučne strieborné mince (razbu zo zlata u Tauriskov naznačuje zatiaľ iba nepatrný počet exemplárov; Kos 1984, 7–9).

K razbe statérov BIATEC a NONNOS, ako už bolo naznačené vyššie, došlo koncom 2. alebo na začiatku 1. stor. pred Kr. Pravdepodobne predchádzala razbu tetradrachiem i keď nemožno vylúčiť, že bola s nimi súbežná. Naznačovalo by to spoločné zastúpenie statérov aj tetradrachiem s nápismi BIATEC a NONNOS v súbore z „rímskej stavby I“ na Bratislavskom hrade, ako aj v hromadnom náleze z Deutsch Jahrndorfu. Vzhľadom na hodnotu vzácneho kovu podliehali zlaté mince dlhodobej teaurácii.

Treba ešte spomenúť, že okrem týchto statérov sa o razbu zlatých mincí pokúsil aj ďalší predstaviteľ Bratislavského oppida, Devil. Svedčí o tom zatiaľ síce iba jediný exemplár, ktorý ale zároveň naznačuje určité nové historické skutočnosti. Na jeho razbu bola totiž sekundárne použitá iná zlatá minca, ktorej povrch nebol dostatočne vyčistený

od pôvodného, zatiaľ neidentifikovaného obrazu. Zachovali sa z neho len zvyšky na reverznej strane statéra. Nápis DEVIL na tomto statéri bol umiestnený do mierne zahĺbeného obdĺžnikového rámca. Na tomto základe, prirovnaním ku kontramarkovaným rímskym minciam z augustovského obdobia, je statér DEVIL datovaný do stredy 30. rokov pred zmenou letopočtu (Fröhlich 2010, 3–9). Celkový ráz tejto mince naznačuje, že bola zhotovená v nepokojných pomeroch, v dobe hospodársko-politického úpadku Bratislavského oppida. Vzhľadom na predpokladané kontramarkovanie augustovských mincí pre vojenské účely, honorovanie vojakov za ich služby cisárovi a vlasti³⁴ je možné, že aj tu išlo o snahu predstaviteľa oppida odvdáčiť sa bojovníkom, napodobňujúc týmto spôsobom rímske zvyky. Tieto úvahy však nateraz obmedzuje iba jediný statér s nápisom DEVIL.

Doba razby bratislavských tetradrachmiem sa opiera predovšetkým o vzory, podľa ktorých bol realizovaný ich obrazový program. Nemožno pochybovať o čiastočnej závislosti na ikonografii republikánskych denárov. Vzor použitý pri razbe exemplárov s nápisom BIATEC (v súbore z „rímskej stavby I“ je zastúpený 1 exemplár, č. 16), a to denár monetárov Calena a Corda s dvomi hlavami rímskych cností Honos a Virtus razený v rokoch 70–69 pred Kr., spoľahlivo naznačuje jej spodnú časovú hranicu. Nie je však vylúčené, že niektoré tetradrachmy, najmä tie so značne štylizovaným obrazom averznej strany, napodobňujú staršie republikánske denáre, napr. NONNOS denár L. Calpurnia Pisa z roku 90–89 pred Kr. Mohlo by sa teda uvažovať aj o skorších začiatkoch razby tetradrachmiem než ju naznačujú tetradrachmy s nápisom BIATEC a spájať ich s predstaviteľom oppida s menom Nonnos. Zúžila by sa tak predpokladaná doba medzi razbou statérov a prvých tetradrachmiem. Riešenie tohto problému je vecou budúceho výskumu.

Nemožno však vyjadriť súhlas s pokusmi stanoviť začiatky bratislavskej razby až do konca prvej polovice 1. stor. pred Kr., pričom sa ako opora používa rok 58, pravdepodobný dátum obliehania Norei Bójmi (Göbl 1994, 39; Riz 1993, 61). Tento názor nie je akceptabilný jednak preto, že ak by mal začiatok razby strieborných mincí v Bratislavskom oppide súvisieť s porážkou Bójov pri Norei (Dobesch 1993a, 397–400), tak by k nej prišlo pred jej obliehaním

v rámci prípravy na vojnové ťaženie (mince slúžili aj na vyplácanie žoldu bojovníkom; k tomu Dembski 2012, 1383; 2014, 90), teda nie až po neúspechu Bójov v tejto akcii. Okrem toho, by porážkou zdecimovaní Bójovia sotva mali ekonomické predpoklady k tak výraznej razbe mincí. Navyše po tejto udalosti sa mala len časť z nich vrátiť späť k Dunaju.³⁵ Ostatní spolu s Tauriskami odišli na západ a pripojili sa k Helvetom (Dobesch 1994, 52, pozn. 67).

Treba totiž brať do úvahy aj výsledky archeologického výskumu, podľa ktorých k vyvrcholeniu rozkvetu oppida došlo v prvej polovici 1. stor. pred Kr. V druhej polovici sú zreteľné stopy jeho otrasov a postupného úpadku (Vrtel 2012, 164–180). Datovanie začiatkov bratislavskej razby až k stredy 1. stor. nemožno akceptovať ani pre takmer dvadsaťročný hiát, ktorý by nastal medzi razbou tetradrachmy BIATEC a jej bezprostrednej republikánskej predlohy, denára monetárov Calena a Corda z rokov 70–69 pred Kr. Je pritom zaujímavé, že uvedení autori neskoršieho datovania začiatku bratislavskej razby takýto veľký časový rozdiel medzi originálom a napodobeninou nepredpokladajú, napr. pri didrachme s nápisom BIATEC, razenej podľa denára T. Carisia z roku 46 pred Kr. (Göbl 1994, 14, tab. 9, č. 9–1; Riz 1993, 61).

Tetradrachmy BIATEC a NONNOS, aké sa vyskytli v „rímskej stavbe I“, sú v doterajších nálezoch zastúpené v najväčšom počte. Svedčí to o hospodársko-politickej prosperite oppida počas účinkovania týchto monetárov, teda v priebehu prvej polovice 1. stor. pred Kr., čo sa odrazilo aj vo zvýšenej razbe mincí. Viaceré varianty mincí s ich menami naznačujú, že sa opakovane striedali vo výkone moci. Ich razba sa teda zaraďuje do prvej etapy činnosti mincovne Bratislavského oppida. V konečnom dôsledku, v tom čase, približne v 90.–80. rokoch 1. stor. pred Kr., začala aj razba norických mincí.³⁶ Tie boli razené s nápismi v latinskej kapitále (ADNAMATI, ATTA, CONGESTLVS, ECCAIO, NEMET, SVICCA) tak, ako bratislavské tetradrachmy. Na reverze tiež napodobujú republikánsky denár, a to P. Crepusia z roku 82 pred Kr., s obrazom jazdca s kopijou (Dembski 1998b, 201, 202; Strobel 2009, 503–507).

Podľa doteraz známych bratislavských tetradrachmiem s nápismi AINORIX, BIATEC, BVSV, BVSSVMARVS, COBROVOMARVS, COVNOS, COVIOMARVS, DEVIL, FARIARIX, EVOIVRIX, IANTVMARVS, MACCIVS, NONNOS/SONNON,

³⁴ Uvažuje sa, že kontramarka znamenala zvýšenie pôvodnej nominálnej hodnoty mincí, čo naznačuje aj ich výskyt na miestach vojenských táborov (Kos/Šemrov 1995, 50).

³⁵ Názor o príchode Bójov k Dunaju po neúspechu pri Norei sa neopiera o žiadny písomný prameň. Navyše, ako pripomína K. Strobel (2014, 68, pozn. 8) aj bójske obliehanie Norei sa skôr považuje za „Caesarov ideologický konštrukt, aby vytvoril paralelu medzi situáciou roku 58 pred Kr. a kimberskou hrozbou“, než za reálnu udalosť.

³⁶ Aj termín „norické mince“ a „tauriské mince“, zaužívaný v numizmatickej terminológii (Göbl 1973), podlieha kritike K. Strobela (2014, 70, 84, pozn. 104). Sám ich však naďalej používa, i keď v úvodzovkách, pretože ním navrhovaný termín napr. „karnisch-tauriskische Prägezone“ si numizmatický výskum sotva osvojí.

TITO³⁷ sa v ich razbe vystriedalo 15 monetárov.³⁸ Umiestnenie nápisov, mien predstaviteľov oppida na mince je zároveň významnou informáciou o systéme jeho spravovania. Dá sa totiž prirovnať k pomerom v Gallii, ako sa o nich zmieňuje G. I. Caesar (b. G. 1, 16, 5), kde sa uplatňoval systém ročných magistratúr. Rada starších každoročne vkladala moc do rúk dvom vysokým úradníkom. Vergobret mal všeobecné právomoci a arkantodan sa staral o hospodárske záležitosti, zrejme aj o razbu mincí (k problému vydavateľov mincí Nick 2006, 233–237, pozn. 878; Pleiner 1979; Strobel 2014, 87, pozn. 121, 122).

Pri hodnotení tetradrachiem z „rímskej stavby I“ je potrebné spomenúť aj dobu, v ktorej mincovňa Bratislavského oppida skončila ich razbu. Názory na tento problém sa v doterajšom výskume v detailoch rôznia. Uvádzajú sa roky 45 (Riz 1993, 61), 44 (Kolníková 1998a, 2) alebo 41 (Göbl 1994, 39) a po roku 40 (Strobel 2014, 88) pred Kr. Väčšina autorov tento fakt spája s bójsko-dáckou vojnou datovanou do rokov 44–41/40 pred Kr. (Dobesch 1994, 67). Aj hromadný nález z Gerlitzenalpe, ktorý okrem bójskych a norických tetradrachiem obsahoval republikánsky kvinár z roku 43 pred Kr. naznačuje, že bol ukrytý v dôsledku tohto vojnového konfliktu. Názor (Strobel 2014, 88, pozn. 135), že republikánsky kvinár predstavuje iba *terminus post quem* a k ukrytiu tohto hromadného nálezu mohlo dôjsť až okolo roku 16 pred Kr., nemá zatiaľ oporu vo výsledkoch doterajšieho výskumu. V tom čase razba bratislavských tetradrachiem bola totiž už dávnu minulosťou.

Skončenie razby tetradrachiem v 40. rokoch 1. stor. pred Kr. spôsobila bójsko-dácka vojna i keď sa Bratislavského oppida priamo nedotkla. Jej ohlas však v stredodunajskej oblasti spôsobil paniku, úpadok nadregionálneho obchodu, všeobecnú hospodársku i politickú krízu a ukrývanie peňažného majetku. Predpoklad, že sa tento vojnový konflikt odohral v Potisi (Amann/Lindinger 2012, 202; Drda/Rybová 1998, 181; Urban 1994, 21, 22), resp. „severne od dolného toku Murešu“ (Strobel 2014, 84; je však otázne či je dostatočným argumentom pre toto konštatovanie výrazný výskyt „dáckej keramiky“ v povodí riek Mureš a Criș, ako ho svojho času zmapoval Visy 1970, 11, 27–29) a nie podľa staršieho bádania niekde v Panónii (Filip 1956, 242), oslabujú výsledky archeologického výskumu v stredodunajskej oblasti s dokladmi o prítomnosti Dákov na tomto území (Pieta 2008, 45, 50, 174). Ak sa však dnes „dáckej

keramiky“ pripisovaný etnický charakter považuje za problematický (Collis 2013; tento názor prevzal aj Strobel 2014, 85), treba ešte brať do úvahy početné nálezy dáckych mincí v celej stredodunajskej oblasti (Kolníková 1995b, 37–53; 2005, 72–89), ktoré tu jednoznačne indikujú prítomnosť Dákov.

V súbore bratislavských tetradrachiem je aj exemplár bez nápisu. Uvažuje sa, že bol razený pre Kritasira, vodcu Bójev a Tauriskov, vo vojne s Dákmi (Göbl 1994, 42; Ondrouch 1958, 123). Za razbu pre Kritasira sa však považuje aj minca s nápisom GESATORIX RE(X)/ECRITVSIRI REGIS,³⁹ objavená v roku 1904 v priestore vysokohorského prechodu cez Mallnické Taury, stratená z múzejných zbierok v rokoch 2. svetovej vojny (Göbl 1994, 44, 45 ju považoval za falzum; pozri k tomu Lippert/Dembski 2000, 262, obr. 6).

Zmenené hospodársko-politické pomery koncom 40. rokov 1. stor. pred Kr. V dôsledku vojnových udalostí sa v Bratislavskom oppide prejavili razbou nových druhov mincí. Ide o exempláre s nápisom BIATEC s nižšou hmotnosťou a menším priemerom (Paulsen 1933, č. 829: 6,28–6,07 g, 17–95–18,4 mm). Na averze napodobujú republikánsky denár T. Carisia z roku 46 pred Kr. (Kolníková 1995a, 1–8). Ak prijmem názor A. E. Ritzovej, že aj minca s nápisom NONNOS v tretinovej hodnote (Paulsen 1933, č. 830: 6,47 g, 22 mm) napodobňuje Augustove bronzy z rokov 29–27 (Riz 1993, 61), máme k dispozícii ďalší doklad o nových pomeroch v bratislavskej mincovni po bójsko-dáckej vojne. Naznačuje ich aj statér s nápisom DEVIL datovaný na základe „kontramarky“ asi k roku 25 pred Kr. (Fröhlich 2010, 6). Ak pripustíme, že predlohou pre vytvorenie averzného obrazu boli denáre Marka Antonia z roku 42 pred Kr. (Sydenham 1952, č. 1169), tak je možné, že tetradrachmy s nápisom DEVIL boli razené až po bójsko-dáckej vojne. Toto prechodné obdobie trvalo však iba krátko. Naznačuje to aj nepatrný počet mincí tohto druhu.

Možno teda predpokladať, že bójsko-dácky konflikt, i keď sa Bratislavského oppida priamo nedotkol, činnosť mincovne síce narušil, ale celkom nezastavil. Obmedzená razba tu pokračovala v nových podmienkach.

Datovanie razby drachiem (typ Simmering) v mincovni Bratislavského oppida, aké sú zastúpené aj v súbore z „rímskej stavby I“, odsúvajú niektorí autori do záveru jej činnosti. Pritom ich hlavný argument predstavuje absencia tohto druhu mincí

³⁷ O nový výklad niektorých z týchto nápisov sa pokúsil Ch. Röttger (2013, 33–39).

³⁸ Nedávno zverejnený nový druh tetradrachiem s nápisom LATTV (Militký 2013b, 161–178) vzbudzuje pochybnosti o ich autenticite a typologicky nesúvisí s mincovníctvom Bratislavského oppida. Poukazuje skôr na príbuznosť s mincou GESATORIX REX/ECRITVSIRI REGIS, ako sa domnieva aj autor správy o tomto druhu mincí.

³⁹ Názor K. Strobla (2014, 88, pozn. 130), že ide o „razbu syna Burebistom porazeného kráľa so silne abstrahovaným obrazom Caesarovej hlavy z denára z rokov 44–43 pred Kr., realizovanú po roku 35 pred Kr. vo Velemszent-Vide“ je absurdný, aj keď ho autor považuje za hypotetický.

Tabela 5. Nálezy obolov typu Karlstein na pôde Bratislavského oppida a v jeho zázemí.

Lokalita	Počet	Spoluvýskyt iných mincí a odlievacích foriem	Pramene
BA-Devín	5	pozri tabelu 6 a prílohu	<i>Harmadyová 2012</i> , 195
BA-Hlavné nám.	10	tetradrachmy Nonnos, Coppo, bratislavská drachma	<i>Musilová/Lesák 1996</i> , 211
BA-Nám. A. Dubčeka	2	–	<i>Bazovský 2014</i> , 55, 56
BA-hrad, nádvorie	asi 40	2 bratislavské drachmy	<i>Lesák 2011</i> , 26, obr. 69
BA-Námestie SNP	1	problematický súvis s hromadným nálezom	<i>Kolníková 1996</i> , 10
BA-Panská ul. 19–21	1	odlievacie formy	<i>Pieta/Zachar 1993</i> , 180
BA-Sedlárska ul.	1	–	<i>Kolníková 1996</i> , 11
BA-Uršulínska ul.	1	tetradrachma Biatec	<i>Musilová/Lesák 1996</i> , 212
BA-Ventúrska ul. 7	1	–	<i>Lesák 2002</i> , 114
BA-Vydrice, parc. 554	3	6 bratislavských drachiem	<i>Baxa/Kolníková 1992</i> , 139
BA-Vydrice, parc. 554	6 + 2 nerazené	bratislavské drachmy, odlievacie formy, legionársky denár	<i>Kolníková/Kovár 2010</i>
BA-Zámočnicka ul.	1	–	výskum B. Resutík
BA-Zelená/Ventúrska ul.	5	bratislavská drachma, 3 republikánske asy	<i>Musilová/Lesák 1996</i> , 209
Chorvátsky Grob	2	12 bratislavských drachiem, Au bójske mince	súkromná zbierka
Láb	1	G. J. Caesar, Augustus	súkromná zbierka
Slovenská Nová Ves	1	vindelická minca	súkromná zbierka

v hromadnom náleze z Deutsch Jahrndorfu (*Paulsen 1933*, 113). R. Göbl (1994, 36), uvedomujúc si nedostatočnú preukaznosť tohto argumentu, sa odvolal na typologické súvislosti s mincami typu Tótfalu, resp. oprel sa o isté podobnosti s bratislavskými beznápisovými tetradrachmami, ktoré zaradil do poslednej etapy razby. Vyslovil názor, že niektorí bratislavskí monetári sa obmedzili len na razbu drachiem (Göbl 1994, 36, 44, pozn. 58). Keďže niektoré exempláre drachiem majú nápis NONNOS a vyskytujú sa spolu s beznápisovými drachmami a aj s tetradrachmami s týmto nápisom, ako je to napr. v hromadnom náleze z Viedne-Simmeringu, z Réce či z Bratislavy-Námestia SNP, uvedené argumenty pre ich zaradenie do obdobia po ukončení razby tetradrachmami nie sú akceptovateľné. Aj spoluvýskyt drachiem s tetradrachmami v „rímskej stavbe I“ naznačuje, že sa razili súčasne približne od prelomu prvej a druhej tretiny 1. stor. pred Kr. Skutočnosť, že sa vyskytujú v záverečnom, tzv. katastrofickom horizonte oppida spolu s obolmi typu Karlstein môže znamenať, že ako nominálne nižšej hodnoty zostali naďalej v obehu aj po zastavení razby tetradrachmami, alebo že predstavovali surovinu k razbe drobných mincí, boli teda na tento účel roztavované.⁴⁰

Drobné mince, oboly (typ Karlstein) i keď sa v súbore z „rímskej stavby I“ nevyskytli (čo môže poukazovať na stratu jej funkcie pred ich zavedením do obehu), sú zastúpené v nálezoch z ďalších stavebných objektov na akropole (*Lesák 2011*, 69).

Keďže reprezentujú záverečnú fázu mincovníctva Bratislavského oppida, poskytujú výraznú výpoveď o dobe a príčinách jeho zániku. V mincových dielnach Bratislavského oppida sa začali raziť v poslednej tretine 1. stor. pred Kr., po krátkom prechodnom období od konca razby tetradrachmami. V tom čase sa drobné mince razili v celom priestore nad stredným Dunajom pod výrazným vplyvom norického a tauriského mincovníctva (*Dembski 2014*, 91, 92). Razilo ich aj významné obchodné centrum Karlstein v hraničnej severozápadnej oblasti Norika. O tunajšej razbe svedčí hromadný nález týchto drobných mincí v jednom z obydlí, zlomky odlievacích foriem na mincové kotúčiky a razidlá (*Kellner 1990*, 180–185; *Menke 1968*, 58–81; *Nick 2006*, 130, 131). V centrálnom norickom priestore síce chýbajú, resp. sa vyskytujú len výnimočne, keďže ich z obehu vytlačali drobné mince razené pre Magdalensberg a ďalšie tunajšie centrá. Z doterajšieho nálezového fondu keltských mincí v stredodunajskom priestore vyplýva totiž fakt, že jednotlivé centrá si razili navzájom typologicky odlišné mince. Pre Karlstein sú typické drobné mince s hmotnosťou do 0,5 g miskovitého tvaru, na averze bez obrazu, na reverze so štylizovaným koňom.

Z neskorolátenského obchodného centra Karlstein sa oboly šírili po dunajskej ceste východným a severným smerom. Dokladajú to napr. početné nálezové exempláre v dolnorakúskom oppide Oberleiserberg (*Militký 2011b*, 1199). Zastúpené sú aj v českých a moravských keltských centrách. Po dunajskej ceste

⁴⁰ *Motyková/Drda/Rybová (1984*, 153, 157) prezentujú názor o roztavovaní republikánskych denárov na razbu drobných mincí v českom keltskom prostredí. B. Ziegeus (2004, 54) predpokladá ich roztavovanie na razbu, tzv. Büschelkvinárov.

prúdili aj do Bratislavského oppida (tabela 5). Zároveň sa sem pravdepodobne dostali aj mincmajstri z Karlsteinu a zaviedli tu razbu obolov podľa karlsteinského vzoru. Ukazuje sa totiž, že pre vplyv Norika na keltské centrá nad stredným Dunajom nastali vhodné podmienky po tom, čo tento priestor opustili Dáci, po smrti Burebistu (predpokladá sa okolo roku 40; *Dobesch 1994, 67*). Norikovia využili túto situáciu na rozširovanie svojich obchodných i mocenských záujmov v severodunajskom priestore. Naznačujú to nálezy norických a tauriských mincí na pôde Bratislavského oppida a v jeho zázemí (*Kolníková 1996, 10–14, 49, 50*). V tom čase norické kráľovstvo nadobudlo totiž dôležité politické i geografické postavenie v danom regióne (*Dobesch 1995, 64*) za výraznej podpory Ríma. Rímske hospodárske a vojensko-politické ciele nekončili však iba v norickom priestore. Prostredníctvom Norika smerovali do severného Podunajska (*Dobesch 1993a, 400; Strobel 2009, 491, 494*).

Norikovia a Tauriskovia už aj predtým popri tetradrachmách razili drobné mince (typy Magdalensberg, Gurina, resp. oboly so symbolikou tetradrachmiem) pre každodennú potrebu (*Dembski 2014, 91*). Zatiaľ čo tetradrachmy tu obiehali len do obsadenia ich území Rimanmi, drobné mince zostali v obehu až do polovice 1. stor. po Kr., do vzniku provincie Norikum. Postupne sa tu presadili rímske denáre a asy, ako to vyplýva z nálezov vo veľkých sídelných norických centrách (*Dembski 1998b, 203, 204*). Rímske mince sa v tom čase dostali aj do naddunajského keltského priestoru. Ako výsledok obchodných aktivít sa evidujú v priestore oppida v Bratislave-Starom meste (*Musilová/Lesák 1996b, 209*) a vyskytli sa aj na akropole (*Resutík 2011, 47*) či vo významnom obchodnom centre v Trenčianskych Bohuslaviciach (*Kolníková 1998b, 33, 34*). V niektorých keltských sídlach, napr. v Bratislave-Devíne (*Harmadyová 2012, 195*) však už dokladajú vojenskú prítomnosť Rimanov.

V poslednej tretine 1. stor. pred Kr. drobné strieborné mince s hmotnosťou do 0,5 g predstavovali bežné obeživo v celej Keltmi osídlenej stredodunajskej oblasti. V tomto období nadobudla značné rozmery razba obolov typu Karlstein aj v Bratislavskom oppide.⁴¹ Oboly podobné karlsteinským razilo české oppidum Stradonice a moravské Staré Hradisko, no už s odlišnou vlastnou symbolikou (*Kolníková/Ručka*

2013, 2–5). Razba obolov sa uplatnila aj v centrálnych sídlach na strednom Považí, napr. na hradisku Trenčianske Bohuslavice, Plavecké Podhradie-Pohanská a Čachtice. Aj tu sa razili s mierne zmenenou ikonografiou (*Fröhlich 2011, 56–80; Kolníková 1996, 34–38; 1998b, 11–44; Kolníková/Ručka 2013, 4, 5*).⁴²

Výskyt obolov typu Karlstein výlučne v tzv. katastrofickom horizonte Bratislavského oppida naznačuje dobu jeho zániku a koniec razby týchto drobných mincí. Legionársky denár Marka Antonia z rokov 32–31 pred Kr. objavený spolu s obolmi v neskorolaténskej sídliskovej vrstve v Bratislave-Vydrici, s výraznými stopami katastrofy (*Kolníková/Kovár 2010, 69–73*) naznačuje jej príčiny. Možno predpokladať, že zánik oppida a jeho akropoly (tu nález súboru obolov v ruinách „rímskej stavby I“ na nádvorí Bratislavského hradu; *Lesák 2011, 69; Resutík/Kolníková, v tlači; Vrtel 2011, 265–277*, v „rímskej stavbe II“) spôsobili udalosti výrazného vojenského charakteru.

VÝPOVEĎ MINCÍ K CHRONOLÓGII A FUNKCII „RÍMSKEJ STAVBY I“

Vzhľadom na načrtnuté datovanie statérov a tetradrachmiem s nápismi BIATEC, NONNOS, statérov bez nápisov, drachmiem (typ Simmering), ako aj obolov (typ Karlstein) sa nutne vynára problém objasnenia historického pozadia, funkcie a časových súvislostí deponovania mincí v interieri „rímskej stavby I“ v severnej časti akropoly Bratislavského oppida. Ak teda vychádzame z predpokladu, že v nej všetky objavené druhy mincí boli razené vo včasnej fáze činnosti bratislavskej mincovne a aj v obehu boli v priebehu prvej a na začiatku druhej tretiny 1. stor. pred Kr., ide z chronologického hľadiska o ucelený súbor. K jeho tezaurácii na tomto mieste pravdepodobne došlo krátko po ich razbe, v druhej tretine 1. stor. pred Kr. Toto konštatovanie samozrejme predpokladá, že v tom čase v severnej časti akropoly Bratislavského oppida už stála budova, miesto depozitu tohto mincového súboru.

Zastúpenie troch základných nominálových druhov bratislavských keltských mincí s prevahou zlatých exemplárov naznačuje, že tento súbor predstavoval značne vysokú peňažnú sumu.⁴³ Uvedená

⁴¹ Datovanie razby obolov typu Karlstein v Bratislavskom oppide do stredy 1. stor. pred Kr. (*Vrtel 2011, 268*) sa neopodstatnene opiera o názor, že patria do „záverečného obdobia D bójskeho mincovníctva“ (*Militký 2008, 124–128*), resp. do „prvej až druhej tretiny 1. stor. pred Kr.“ (*Militký 2011a, 164*).

⁴² Názor, že mince typu Karlstein „možno s istotou považovať za bójske“ a ich razbu datovať do „prvej a druhej tretiny 1. stor. pred Kr.“ (*Militký 2011b, 1199*; rovnaký názor prezentuje aj *Strobel 2014, 81, 82*) nerešpektuje výsledky archeologického výskumu v Bratislave a neposkytuje dostatočne presvedčivé argumenty.

⁴³ R. Göbl (1994, 36, pozn. 36) sa pokúsil prirovnať jeden statér k ôsmim tetradrachmám a 48 drachmám, osminový statér k jednej tetradrachme a šiestim drachmám. Sám pripomenul, že pre tento názor nie je ešte dostatok argumentov. A. Lippert a G. Dembski (2000, 260) naznačujú pomer keltských a rímskych mincí: jedna keltská veľká strieborná minca = 2,5 rímskych denárov = 16 keltských drobných mincí (obolov) = 40 rímskych asov; jeden rímsky denár = šesť drobných keltských mincí (obolov) = 16 rímskych asov; jedna drobná keltská minca (obol) = 2,5 rímskych asov.

Tabela 6. Cudzie mince na pôde Bratislavského oppida a v jeho zázemí (dnešný Bratislavský a Trnavský kraj, 2.–1. stor. pred Kr.). BA – Bratislava; RRD – rímske republikánske denáre; RRB – rímske republikánske bronzy; AVGm – augustovské mince.

Nálezisko	RRD	RRB	AUGm	norické	tauriské	panónske	ilýrske	dácke	thasoské	vindelické	bójske	Iné keltské
BA-mesto ¹	9	–	–	1	–	1	–	2	3	–	–	–
BA-hrad ²	2	2	–	39	–	–	1	–	–	–	–	1
BA-Devín ³	5	–	19	2	2	71	–	–	–	1	2	–
BA-Devínska Nová Ves ⁴	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
BA-Dúbravka ⁵	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–
BA-Jarovce ⁶	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
BA-Rusovce ⁷	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
BA-Vajnory ⁸	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
BA-neurčená poloha ⁹	–	–	–	–	–	–	–	3	6	–	–	5
Bernolákovo ¹⁰	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	1	–
Blatné ¹¹	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
Čáry ¹²	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Čataj-Boldog ¹³	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Dojč ¹⁴	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Holíč ¹⁵	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
Chorvátsky Grob ¹⁶	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	1	–
Kuchyňa ¹⁷	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Láb ¹⁸	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Lozorno ¹⁹	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–
Malacky ²⁰	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	1
Pezinok ²¹	–	–	–	–	–	–	–	5	–	–	–	–
Plavecké Podhradie ²²	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
Radimov ²³	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–
Reca ²⁴	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–
Rovinka ²⁵	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
Senec ²⁶	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–
Slovenská Nová Ves ²⁷	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–
Slovenský Grob ²⁸	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
Stupava ²⁹	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1	–
Trnava ³⁰	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
Veľké Čaníkovo ³¹	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
Veľký Biel ³²	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	13	–
Vrbové ³³	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–
Zohor ³⁴	3	–	1	–	1	–	–	–	–	–	5	–
Spolu	28	2	21	44	5	76	1	14	14	5	31	8

Poznámky k tabele 6:

¹ Bazovský/Kolníková 2011, 103; Kolníková/Kovář 2010, 69–73; Makovická et al. 1992, 141; Musilová/Lesák 1996, 208, 209; Ondrouch 1964, 41, č. 53; 43, č. 58b, 54, č. 101; Nálezy III, 1978, 17, č. 22.

² Kolníková 1996, 10, 11; Resutík 2011, 47, obr. 91.

³ Plachá/Fiala 1998, 201–210; Harmadyová 2012, 195–196.

⁴ Elschek/Kolníková 1996, 213; Elschek/Kolníková, v tlači; Ondrouch 1964, 31, č. 14.

⁵ Nálezy IV, 1994, 55, č. 41 – Faustus Cornelius Sulla, 63–32 pred Kr.

⁶ Čambal/Budaj 2008, 3 – 1/3 statéra typu Athena Alkidemos.

⁷ Bazovský/Kolníková 2011, 103 – tauriská tetradrachma typu Ďurdevac.

⁸ Ondrouch 1964, 68, č. 134 – tetradrachma ostrova Thasos.

⁹ Ondrouch 1964, 41, 43, č. 52, 58b, 53 – dácke a thasoské tetradrachmy.

¹⁰ Bazovský/Kolníková 2011, 103 – tetradrachma typu Kapos, obol typu Roseldorf/Němčice.

¹¹ Bazovský/Kolníková 2011, 103 – tetradrachma typu Kapos.

skutočnosť ponúka odpoveď na otázku jeho hodnoty a funkcie v predmetnom stavebnom objekte (Zanier 2006, 204, prehľad názorov na peňažnú funkciu keltských mincí). Možno sa domnievať, že objavený obnos peňazí bol pripravený na určitú obchodnú transakciu. Je totiž nepravdepodobné, že plnil funkciu „stavebnej obety“ (predpokladá ju Strobel 2014, 84). V takejto funkcii sa vyskytuje jedna, prípadne 2–3 mince väčšinou nie z drahého, ale skôr z obecného kovu. Mince bývajú uložené pod podlahou, pod prahom vchodu alebo v rohovej časti miestnosti, či v omietke steny (Donderer 1984, 177–187, prehľad známych stavebných obetí v rímskych súkromných stavbách; Krminček 2010, 146, 147). Predpoklad niektorých autorov, že v prípade mincí z „rímskej stavby I“ ide o stavebnú obeť sa opiera o zistenie, že sa nachádzali „v stuhnutej maltovej vrstve zrejme nedokončenej dlažby“ (Musilová 2011a, 38; 2011b, 202; 2012b, 199).⁴⁴ Uvažuje sa však tiež o tom, že môžu predstavovať časť chrámovej pokladne, do ktorej sa za istým účelom vkladali peňažné dary.⁴⁵ V takom prípade by sa aj v súvisi s týmto súborom mincí mohlo uvažovať o sakrálnnej funkcii objektu, v ktorom bol objavený (Musilová 2012b, 200).

Pri charakterizovaní súboru mincí ako peňažnej sumy s obchodnou funkciou (túto interpretáciu preferujem) treba brať do úvahy fakt, že ide o prvú polovicu 1. stor. pred Kr., kedy Bratislavské oppidum zaznamenalo vrcholný rozmach v celom priebehu svojej existencie. Výrečným svedectvom toho je zrejme začiatok výstavby honosných budov v rímskom štýle na akropole, ako aj razba mincí silne ovplyvnená republikánskym mincovníctvom.⁴⁶ Základom jeho hospodárskej prosperity sa bezpochyby stala rozsiahla obchodná činnosť v nadregionálnom kontexte. Ako naznačujú mince a ďalšie archeologické nálezy (Vrtel 2009, 138), obchod smeroval k bohatým prialským obchodným centráam (Strobel 2009, 500). Zo severného Podunajska a z nadkarpatských oblastí sa tam vyvážali pravdepodobne kože, kožušiny, jantár, obilie, výrobky zo železa, farebné kovy, dobytok a otroci (Pieta 2008, 244; Venclová et al. 2008, 142–146). Z južných regiónov, najmä zo Stredomoria, sa do keltského prostredia v severnom Podunajsku privážali rôzne predmety luxusného či úžitkového charakteru, ale aj olej a víno. Prenikali sem aj nové technické a technologické poznatky či podnety (Dobesch 2002, 5–7; Nick 2006, 117–126;

⁴⁴ K tomuto zisteniu možno uviesť overený poznatok, na ktorý upozornil T. Kolník na základe dlhoročnej terénnej praxe, a to že v prostredí obsahujúcom vápno (spraš, ruiny) dochádza dlhodobým chemickým pôsobením dažďovej vody k rozpúšťaniu vápnika vo vyšších vrstvách nadložia a následne k jeho usádzaniu na pevných prekážkach (keramické črepy, podlaha, kovové predmety vrátane mincí), v nižších vrstvách vo forme vápnenej krusty. Podobný jav možno pozorovať v sprašovom prostredí, kde sa v nižších vrstvách vyskytujú vápenné cicváry. V ruinách „rímskej stavby I“ presýtených vápennou maltou bezpochyby fungoval rovnaký chemický proces.

⁴⁵ H. Graßl (1988, 11) s odvolaním na už spomenutú Arrianovu správu o závere keltského lovu v Noriku uvádza, že lovci vkladali do chrámoveho pokladu bohyni lovu Artemidy za každé ulovené zviera určitú sumu peňazí, za zajaca dva oboly, za líšku jednu drachmu a za srnu štyri drachmy. Z tejto sumy potom financovali nákup obetných zvierat.

⁴⁶ Predpokladá sa účasť cudzích rímskych a galských rytcov razidiel (Göbl 1994; Kolníková 1991, 35; 1998a, 5–9).

¹² Kolníková 2015b, 166 – C. Marius C. F. Capito, serratus, 79 pred Kr.

¹³ Nepublikovaná súkromná zbierka – M. Plaetorius M. F. Caestianus, 67 pred Kr. Na lokalite bol údajne objavený hromadný nález dáckych mincí typu Adāncata-Mānāstirea, informáciu poskytol M. Budaj. V tabele sa neuvádza, miesto nálezu je problematické.

¹⁴ Kolníková 2015b, 167 – Marcus Antonius, legionársky denár, 32–31 pred Kr.

¹⁵ Kolníková 2015b, 169 – 1/3 statéra typu Athena Alkidemos; Marcus Antonius, legionársky denár, 32–31 pred Kr.

¹⁶ Bazovský/Kolníková 2011, 103 – obol typu triskeles/lýra; nepubl. súkromná zbierka – tauriská a panónska tetradrachma.

¹⁷ Nálezy IV, 1994, 54, č. 40 – C. Fabius C. f. Buteo, 89 pred Kr.

¹⁸ Kolníková 2015b, 169 – G. I. Caesar, 54–51 pred Kr.

¹⁹ Nepublikovaná súkromná zbierka – vindelický statér.

²⁰ Ondrouch 1964, 41, č. 50 – tetradrachma typu Māsłonypuszta.

²¹ Ondrouch 1964, 41, č. 51 – päť dáckych mincí typu Adāncata Mānāstirea.

²² Kolníková 2015b, 169 – statér typu hrboł/torques, ako Paulsen 1933, 261–267; Marcus Antonius, legionársky denár, 32–31 pred Kr.

²³ Kolníková 2015b, 169, 170 – obol typu Roseldorf/Němčice; norický obol s krížom; Marcus Antonius, legionársky denár 32–31 pred Kr.

²⁴ Ondrouch 1964, 52, č. 91; 68, č. 133 – originál a imitácia tetradrachmy ostrova Thasos.

²⁵ Nálezy III, 1978, 18, č. 27 – imitácia tetradrachmy ostrova Thasos.

²⁶ Nálezy III, 1978, 17, č. 23 – tetradrachmy typu Adāncata Mānāstirea.

²⁷ Súkromná zbierka – údajne 2 vindelické mince, nepublikované.

²⁸ Súkromná zbierka – norická minca, neurčený typ, nepublikovaná.

²⁹ Ondrouch 1964, 43, č. 58a – napodobenina tetradrachmy ostrova Thasos.

³⁰ Čambal/Budaj 2009, 3.

³¹ Ondrouch 1964, 44, č. 60 – napodobenina tetradrachmy Prvého makedonského okresu.

³² Ondrouch 1964, 32, č. 15 – bójske mince typu Athena Alkidemos.

³³ Nálezy III, 1978, 17, č. 24; Kolníková 1997, 49 – tetradrachma typ Vārteju București.

³⁴ Elschek/Kolníková 1996, 213, 214; 2014, 35 – oboly typu Roseldorf/Němčice; tetradrachma typu Ďurdevac; republikánske denáre: Sex. Pompeius Fostlus, 155–120 pred Kr.; C. Vibius Pansa (?), 88–89 pred Kr.; neurčený denár; augustovský kontramarkovaný as.

Pieta 2008, 233–245; *Vrtel* 2009, 116–126, 138). Pri takýchto príležitostiach sa na pôdu Bratislavského oppida a do jeho zázemia prirodzene dostali aj rôzne cudzie mince (tabela 6; pozri aj *Kolníková* 1996, tab. 1; 4; 5; 10; 1998b, 33). Objav drachmy ilýrskeho mesta Dyrrhachium na akropole Bratislavského oppida, razenej za magistratúry Xenona a Phillia v prvej polovici 1 stor. pred Kr. (*Resutík* 2011, 47, obr. 91),⁴⁷ poukazuje na obchodné kontakty aj s oblasťou na východnom pobreží Jadranu. Jej výskyt v prostredí, v ktorom sa našli aj bronzové republikánske asy (*Resutík* 2011, 47)⁴⁸ podobné ako z nálezov napr. na hradisku Trenčianske Bohuslavice (*Kolníková* 1998b, 33–35), spochybňuje možnosť ich prípadného súvisu s prítomnosťou Dákov v danom priestore, hoci na dáckom území je častý výskyt ilýrskych drachiem (*Sášianu* 1980, 65–70). Mince ilýrskych miest Apollónie a Dyrrhachia v dáckom nálezovom prostredí na území dnešného Rumunska sa totiž vyskytujú výlučne v sprievode republikánskych denárov. Ich obeh sa tu datuje do rokov 125–75, po roku 75 sa zaznamenávajú už len zriedkavo (*Sášianu* 1980, 67). Keďže v polovici 60. rokov 1. stor. pred Kr. razba ilýrskych drachiem končí (*Torbágyi* 1993, 122), je tým zároveň naznačená horná hranica možného prísunu drachmy Dyrrhachia na akropolu Bratislavského oppida.⁴⁹ Obchodnú trasu z Podunajska do Korutánska a severnej Itálie⁵⁰ dokumentujú hromadné nálezy bratislavských mincí z Deutsch Jahrndorfu, Viedne-Simmeringu, Schwechatu, Schottwien, Gerlitzentalpe a Moggia (*Dembski* 1999, 57, pozn. 41; *Pink* 1974, 85, pozn. 103). Majú podobné zloženie ako súbor z „rímskej stavby I“ na akropole Bratislavského oppida, resp. sú obohatené o ďalšie významné súčasti, rímske či norické mince, šper-

ky.⁵¹ Na dobu ich ukrytia poukazuje republikánsky kviénar Marka Antonia a Lepida z roku 43 pred Kr., zastúpený v hromadnom náleze z Gerlitzentalpe. Dokladá, že to boli udalosti súvisiace s bójsko-dáckym konfliktom, ale aj rímske operácie v prialpskom priestore v 40. rokoch 1. stor. pred Kr., smerujúce k anexii Norika (*Strobel* 2009, 501). Spôsobili, že po nútenom a predpokladanom dočasnom ukrytí týchto peňažných súborov si ich vlastníci z rôznych dôvodov nestihli vyzdvihnúť alebo zahynuli.

Podobný osud mohol zrejme mať aj peňažný súbor z „rímskej stavby I“. Zmena politických a hospodárskych pomerov zapríčinila, že v obchodnej činnosti nebol použitý, bezpochyby však bol dobre ukrytý. Vzhľadom na významný charakter stavby, pravdepodobne hospodársko-administratívneho zamerania, ktorý dokumentujú ďalšie nálezy, fragmenty amfor, pečatná schránka a zlomky skla (*Musilová* 2012b, 199; 2012c, 363–374) nemožno vylúčiť, že sa mince pôvodne nachádzali vo výklenku bočnej steny v obale z organického materiálu, či v schránke zabudovanej v stene tejto budovy. Po zrútení steny budovy sa súbor dostal na podlahu do vnútorného priestoru predsiene a mince sa rozptýlili na väčšiu plochu. Neskôr sa mohla na podlahe a na minciach vytvoriť vápenná krusta. Tá pôsobí dojemom súvislej maltovej vrstvy, z ktorej „bolo nutné mince doslova dolovať“ (*Musilová* 2011a, 35). Keď budova prestala slúžiť pôvodnému účelu, jej vlastníci ju opustili a v priebehu stáročí sa postupne ocitla v ruinách. A ak aj po nich prišli noví cudzí obyvatelia či dobyvatelia, mince zostali pre nich utajené. Absencia dokladov o požiari, ktorý by poukazoval na takýto zánik budovy (*Musilová* 2011a, 40) naznačuje, že bola síce opustená náhle, no s predpokladom možného návratu.⁵² Vedie to zá-

⁴⁷ Illýria, Dyrrhachium, ΕΝΩΝ/ΦΙΛΛΙΑ (*Maier* 1908, č. 376). Podobná drachma bola objavená aj na hradisku Trenčianske Bohuslavice. Je však natoľko skorodovaná, že je ťažko identifikovateľná. Ide pravdepodobne o razbu Dyrrhachia, magistratúry Philotas/Damnós (vyobrazenie *Pieta* 2008, 377, obr. F 34, č. 3).

⁴⁸ Obidva sú však natoľko skorodované, že sa nedajú presnejšie identifikovať. Iba podľa hmotnosti a priemeru mincového kotúčika možno predpokladať, že ide o razby z 1. stor. pred Kr., resp. staršie asy. V priestore „rímskej stavby II“ na akropole boli objavené dva republikánske denáre z druhej polovice 2. a z prvej polovice 1. stor. (*Resutík/Kolníková*, v tlači). Výskyt republikánskych denárov, vrátane legionárskej razby Marka Antonia v neskorolaténskom nálezovom prostredí Bratislavského oppida dokladá, že v závislosti na nálezových okolnostiach treba s nimi počítať aj v tomto období, nie až „s osídlením v rímskej dobe“, ako predpokladá *J. Militký a D. Vich* (2011, 293).

⁴⁹ V súvisi s objavom drachmy Dyrrhachia je pozoruhodný objav skordiskej tetradrachmy typu Srem v „rímskej stavbe II“ v severnej časti hradného návršia. Razba mincí tohto typu sa datuje do obdobia od stredu 2. do začiatku 1. stor. pred Kr. Z bronzú sa razili v prvej polovici 1. stor. pred Kr. (*Popović* 1987, 138–140). *K. Pink* (1974, č. 196–198) ich označuje ako typ „Kugelwange“ (k doterajším nálezom mincí na akropole *Kolníková* 2015b; pozri aj *Resutík/Kolníková*, v tlači).

⁵⁰ Táto trasa viedla dokonca cez vysokohorské alpské priesmyky, ako to naznačuje výskyt mincí na ich vrcholových prechodoch na obetiskách, vo funkcii obety za šťastný priebeh cesty karaván kupcov (*Dembski* 2001, 33–35). *A. Lippert a G. Dembski* (2000, 251–268; 257, 265) uvádzajú, že medzi nálezmi mincí v jednom z priesmykov vo Vysokých a Mallnických Taurách bola dávnejšie nájdená „bójska (?) hexadrachma“, nápis sa neuvádza. K prechodu diaľkových obchodných ciest cez alpské priesmyky v Porýni pozri aj *Nick* 2006, 217–220).

⁵¹ *R. Göbl* (1994, 43) sa domnieva, že dokumentujú smer úniku predstaviteľov oppida pred bójsko-dáckou vojnou.

⁵² Treba tu však pripomenúť, že stopy lokálneho požiariu boli zaznamenané pri odkryve objektu na nádvorí Bratislavského hradu, v ktorom bol objavený súbor asi 40 drobných mincí typu Karlstein (*Vrtel* 2011, 268). Na tomto mieste, ale aj na viacerých ďalších miestach oppida poukazuje na jeho zánik po katastrofických udalostiach koncom 1. stor. pred Kr. Dokladá to aj najnovší objav ľudských ostatkov v nepietnej polohe počas výskumu spoločnosti VIA MAGNA, s. r. o. a MÚOP v roku 2014 (pozri pozn. 21).

roveň k potvrdeniu predpokladu, že bojsko-dácky konflikt sa oppida priamo nedotkol.⁵³ Táto vojna však iste spôsobila prerušenie väčšiny diaľkových obchodných kontaktov. Bratislavské oppidum sa tak dostalo do izolácie a postupne strácalo dovtedajšiu hospodársku a tým aj politickú silu. Mincovňa výrazne obmedzila svoju činnosť a prestala raziť statéry, tetradrachmy s nápismi a drachmy, aj keď ešte urobila niekoľko pokusov (didrachmy BIATEC a SONNON, statér DEVIL).

Zastavenie rímskeho importu a ukončenie razby mincí sa považuje za dôvod zániku veľkých stredoeurópskych keltských centier (Nick 2006, 252). Predpokladá sa, že k tomu došlo okolo strednej 1. stor. pred Kr. Zapríčinili to viac ekonomické než vojenské dôvody (Salač 1996, 60–97; 2011, 52, 53; Venclová et al. 2008, 141). Ako naznačujú nálezy, oslabené Bratislavské oppidum v tom čase ešte nezaniklo a napriek politicko-hospodárskej kríze pokračovalo v razbe mincí aj keď už len v obmedzenej miere. Okrem nepočetných pokusov raziť tetradrachmy, didrachmy a statéry, to boli však už len drobné mince, oboly (typ Karlstein), ktoré na pôde oppida razili viaceré dielne (Kolníková 2011, 48, 49). Svedčia o tom archeologické odkryvy na niekoľkých miestach v centre Bratislavy. Absencia obolov v hromadných nálezoch tetradrachmiem s nápismi naznačuje, že v čase ich obehu razba veľkých stieborných mincí skončila. Ojedinelý prípad výskytu obolu v hromadnom náleze na Námestí SNP v Bratislave (Kolníková 1996, 10) je problematický nález.⁵⁴

Výskyt obolov typu Karlstein v tzv. katastrofickom horizonte oppida so stopami násilného zániku, dokonca aj v jednom z objektov v centre akropoly (Lesák 2011, 26, obr. 69, tu súbor asi 40 exemplárov; Vrtel 2011, 268, 273, obr. 6) dovoľuje predpokladať, že ku katastrofe došlo koncom 1. stor. pred zmenou letopočtu (Čambal 2004, 48). Potvrdzuje to aj objav denára Marka Antonia, v jednom z preskúmaných objektov pod akropo-

lou (Bratislava-Vydrice), s výraznými stopami katastrofy (Kovář/Hanuš 2012, 180, 181) v spolupýskyte s obolmi typu Karlstein (Baxa/Kolníková 1992, 139; Kolníková/Kovář 2010; k obehu legionárskych denárov Zanier 2006, 209, 210).

V tom čase, po skončení bójsko-dáckeho konfliktu, sa Bratislavské oppidum dostalo do závislosti Norika. Vyplýva to z nálezov norických či tauriských mincí na akropole i v zázemí oppida (Kolníková 1996, 10–14), resp. aj z výskytu iných archeologických predmetov podobného pôvodu (Pieta 1998, 45–61). Aj bratislavské drobné mince, oboly, sa tu razili pod norickým, resp. tauriským vplyvom.⁵⁵ Ich zvýšený výskyt v tzv. katastrofickom horizonte možno považovať za svedectvo konca mincovníctva Bratislavského oppida. Ak by sa hľadanie príčin jeho zániku opieralo len o nálezy mincí, tie by poukazovali na Norikum, na jeho aktivity v severnom Podunajsku podporované Rómom. Zvýšený výskyt legionárskych denárov Marka Antonia a augustovských mincí v širšej naddunajskej oblasti ale naznačuje, že posledný úder Bratislavskému oppidu a osídleniu v jeho okolí zasadili Rimania, a to v čase Tiberiovho ťaženia k Dunaju v roku 6 n. l.⁵⁶ Archeologické nálezy militárii a iných dokladov rímskej vojenskej prítomnosti z tohto obdobia priamo na akropole Bratislavského oppida zatiaľ síce chýbajú,⁵⁷ ale na blízkom Devíne i v širšom zázemí oppida o nej svedčia prinajmenej početné nálezy augustovských mincí (Elschek/Kolníková 2014, 357, 358; Harmadyová 2012, 195).

Predložený príspevok predstavuje pokus odpovedať na otázky súvisiace s datovaním vzniku, funkcie a príčinami zániku stavby, v ktorej bol súbor bratislavských keltských mincí deponovaný, a to na základe výsledkov numizmatického výskumu, prostredníctvom analýzy jednotlivých druhov v súbore zastúpených mincí, v konfrontácii s doterajšími mincovými nálezmi v priestore oppida i „extra muros“.

Záver analýzy, že „rímska stavba I“ (resp. jej staršia fáza), ako aj ostatná výstavba na akropole

⁵³ V. Ondrouch (1958, 123, pozn. 117, 147 a n.) predpokladá, že k vojenským zrážkam došlo predovšetkým na panónskom území. A. Vrtel (2009, 138) v priestore oppida vylučuje „možnosť priamej infiltrácie Dákov“ (pozri k tomu Strobel 2008, 370; 2009, 492; 2014, 84).

⁵⁴ Tetradrachmy a drachmy z tohto súboru boli roztrúsené na ploche 1–2 m² (Eisner 1925, 88). Obol k nim pravdepodobne nepatrí, zrejme súvisí s osídlením v priestore na neďalekej Uršulínskej ulici, kde bol objavený ďalší takýto exemplár (Musilová/Lesák 1996b, 212).

⁵⁵ K. Strobel (2014, 90) popiera vplyv Norika a rozšírenie jeho moci na územie Bratislavského oppida. Výskyt mincí a predmetov noricko-taurického pôvodu spája až s príchodom Rimanov.

⁵⁶ Možno to konštatovať aj napriek úvahám o prípadných vnútrokmeňových či medzikmeňových rozporoch, alebo prepadoch znepriatelených keltských skupín, ktoré prichádzajú do úvahy pri riešení zániku keltských centier (Čambal 2004, 48; Salač 2011, 54). Archeologické nálezy militárii a iných dokladov rímskej prítomnosti v čase Tiberiovho ťaženia za Dunaj na akropole Bratislavského oppida zatiaľ síce chýbajú, ale na blízkom Devíne i v širšom zázemí oppida o tom svedčia prinajmenej nálezy augustovských mincí.

⁵⁷ Výnimku predstavuje nález honosnej striebornej jazdeckej ostrohy, údajne z Bratislavy alebo z jej okolia, datovanej do neskororepublikánskeho, až tiberiovského obdobia (Werner 1979, 51, Abb. 2: 8a, b). V Bratislave na Partizánskej ulici boli počas záchranného archeologického výskumu zistené dve neskorolaténske vrstvy. V mladšej, datovanej do LTD2, sa zaznamenali „nálezy militárii a zuhoľnatené drevo“ (Zachar 1981, 51–53).

začala v prvej polovici 1. stor. pred Kr., v období najväčšieho rozmachu Bratislavského oppida je však v rozpore s názormi, ktoré tieto stavebné objekty považujú za rímske obchodné sídlo založené v augustovskom období ako súčasť Rímom anektovaného Norického kráľovstva (Strobel 2008, 492, 493; 2010, 370; Vrtel 2009, 134) a ktoré „slúžilo Tiberiovi roku 6 po Kr. ako hlavný ubytovací objekt a zhromažďisko jeho vojska na začiatku ťaženia proti Marobudovi“ (Strobel 2014, 86). Pre takéto konštatovanie nie sú totiž zatiaľ z priestoru akropoly dostatočne reprezentatívne archeologické nálezy a chýbajú najmä objavy militárií.

Archeologický výskum na akropole dokladá viacfázovosť výstavby (Lesák 2011, 25). Dve fázy sú doložené aj v nálezoch mincí. Staršiu reprezentujú bratislavské statéry, tetradrachmy, drachmy, republikánske mince, drachma Dyrrhachia, skordiská tetradrachma a mladšiu zase oboly typu Karlstein a norické mince. Bez analýzy nálezov z celého priestoru akropoly a ich spoľahlivého datovania sa však všetky doterajšie konštatovania pohybujú len na úrovni teoretických úvah a možných hypotéz.

SÚHRN POZNATKOV

- Súbor mincí objavený v ruinách „rímskej stavby I“ v severnej časti akropoly Bratislavského oppida reprezentuje včasnú fázu mincovníctva oppida. Tvorí ho 15 statérov (9 BIATEC, 4 NONNOS, 2 bez nápisov), 4 tetradrachmy (2 BIATEC, 2 NONNOS) a 3 drachmy (typ Simmering).
- Mince uvedených druhov sa v Bratislavskom oppide razili koncom 2. stor. v priebehu prvej a druhej tretiny 1. stor. pred Kr., v čase jeho najväčšieho hospodárskeho a mocenského rozmachu.
- Bratislavské oppidum vzniklo v druhej polovici 2. stor. pred Kr. Rozvíjalo sa na pozadí osídlenia oblasti dnešného juhozápadného Slovenska v historických prameňoch neidentifikovaným kmeňom stredodunajských Keltov a nesúvisí s českými či moravskými Bójmi.
- Mincovňa Bratislavského oppida razila za účasti rímskych, galských, resp. aj norických rytcov razidiel.
- Podľa rímskeho vzoru a za účasti rímskych odborníkov sa od prvej polovice 1. stor. pred Kr. na jeho akropole viacfázovo budoval komplex honosných stavieb.
- Obsah deponovaného súboru mincí v „rímskej stavbe I“ naznačuje jeho obchodno-peňažnú funkciu.
- Bójsko-dácky konflikt v 40. rokoch 1. stor. pred Kr. sa Bratislavského oppida priamo nedotkol,

čiastočne však prerušil jeho nadregionálne obchodné kontakty a oslabil ho hospodársky aj mocensky.

- Mincovňa oppida následne razila statéry, tetradrachmy a drachmy už len celkom sporadicky.
- V poslednej tretine 1. stor. pred Kr. viaceré dielne na území oppida pod noricko-auriským vplyvom razili drobné strieborné mince, oboly (typ Karlstein).
- Výskyt obolov, v tzv. katastrofickom zánikovom horizonte oppida spolu s nálezom denára Marka Antonia, podporuje hypotézu o zániku oppida a stavieb na jeho akropole v súvisi s Tiberiovým protigermánym ťažením k strednému Dunaju v roku 6 po Kr. a následnými rímsko-germánskymi interakciami.

E. K.

CHEMICKÉ ZLOŽENIE KELTSKÝCH MINCÍ Z „RÍMSKEJ STAVBY I“⁵⁸

Keltské zlaté a strieborné mince z archeologických výskumov M. Musilovej na Bratislavskom hrade (22 kusov) boli podrobené chemickým analýzám, ktoré vzhľadom na unikátnosť materiálu vyžadovali aplikáciu nedeštruktívnych metód. Analytické práce sa uskutočnili v laboratóriách štruktúrnych a fázových analýz Fakulty strojného inžinierstva VUT v Brne na elektrónovom mikroskope PHILIPS XL 30. Ako základná metóda bola aplikovaná analýza pomocou skenovacieho elektrónového mikroskopu s energiovo-disperzným mikroanalýzátorom (SEM-EDX). Mikroanalýzy povrchu boli uskutočnené na analytickom komplexe PHILIPS-EDAX. Vybrané detaily mincí boli fotograficky zdokumentované pomocou SEM a lokálne bolo premerané chemické zloženie. Ako doplnujúca metóda bola aplikovaná röntgen-fluorescenčná analýza mincí. Uskutočnila sa v laboratóriu Metodického centra konzervácie Technického múzea v Brne. K analýzám bol použitý prenosný ručný XRF spektrometer Olympus DELTA INNOV-X. Overenie výsledkov ručného XRF spektrometra sa realizovalo na špeciálne upravenom röntgen-fluorescenčnom spektrometre v laboratóriu Jadrovej a fyzikálno-inžinierskej fakulty ČVUT v Prahe. Každý exemplár bol podrobený trom mikroanalýzám SEM-EDX na rôznych miestach povrchu mince. Výsledky sú priemerom hodnoty troch meraní. Takto sa postupovalo i pri meraní ručným XRF spektrometrom (viac k použitým metódam Hložek/Musilová 2014, 137–140).

⁵⁸ Špeciálne chemické a materiálové analýzy mincí, skla a stavebného materiálu, pochádzajúcich z „Rímskej stavby I“, bolo možné urobiť vďaka finančnej podpore Ministerstva kultúry SR v roku 2011.

Tabela 7. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida, „rímska stavba I“, mince. Hodnoty namerané pomocou SEM-EDX. Wt (%).

Číslo mince	Druh mince	Au	Ag	Cu	Pb	Cl	Fe
1	Au statér BIATEC	86,7	13,3	stopy	–	–	–
2	Au statér BIATEC	84,3	15,7	stopy	–	–	–
3	Au statér BIATEC	84,5	12,7	2,8	–	–	–
4	Au statér BIATEC	88,6	9,7	1,7	–	–	–
5	Au statér BIATEC	87,2	10,5	2,3	–	–	–
6	Au statér BIATEC	85,9	14,1	stopy	–	–	–
7	Au statér BIATEC	85,5	12,6	1,9	–	–	–
8	Au statér BIATEC	85,2	13,1	1,7	–	–	–
9	Au statér BIATEC	87,1	11,3	1,6	–	–	–
10	Au statér NONNOS	92,0	7,0	1,0	–	–	–
11	Au statér NONNOS	86,4	11,6	2,0	–	–	–
12	Au statér NONNOS	86,4	11,6	2,0	–	–	–
13	Au statér NONNOS	83,4	16,6	stopy	–	–	–
14a	Au statér bez nápisu	89,3	8,5	2,2	–	–	–
14b	Au statér bez nápisu	92,1	6,1	1,8	–	–	–
15	Au statér bez nápisu	85,2	14,8	stopy	–	–	–
16	Ag tetradrachma BIATEC	–	75,6	0,7	–	23,7	–
17	Ag tetradrachma BIATEC	–	76,8	–	–	23,2	–
18	Ag tetradrachma NONNOS	2,2	95,8	0,6	–	1,4	–
19	Ag tetradrachma NONNOS	–	76,4	–	–	23,6	–
20	Ag drachma Simmering	–	89,1	5,6	5,3	–	–
21	Ag drachma Simmering	–	96,8	2,8	–	0,4	–
22	Ag drachma Simmering	–	86,4	6,3	6,4	–	0,9

PREHLAD VÝSLEDKOV

Podľa nameraných výsledkov súbor 15 zlatých statérov predstavuje dve materiálové skupiny (tabela 7; 8). Do prvej, zhotovenej zo zliatiny zlata, striebra a medi možno zaradiť mince 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14 (priemerne 88% Au, 10% Ag, 2% Cu). Druhú skupinu tvoria mince 1, 2, 6, 13, 15, vyrazené zo zliatiny zlata a striebra, so stopovým množstvom medi (priemerne 85% Au, 15% Ag). Prvú skupinu možno označiť ako zlato legované meďou. Druhá skupina je s najväčšou pravdepodobnosťou vyhotovená z roztaveného ryžovaného zlata. Svedčí o tom veľmi blízke chemické zloženie zlatiniek zo slovenských vodných tokov (najmä koncentrácia medi v desatinách percenta). Legovanie zlata meďou svedčí o znalosti mechanických vlastností zliatin. Mince legované meďou majú omnoho vyššiu mechanickú odolnosť než mince zhotovené z ryžovaného zlata. Povrch mincí zhotovených z roztaveného ryžovaného zlata je oveľa náchylnejší k mechanickému opotrebovaniu.

Pri vyššie uvedených výsledkoch analýz strieborných razieb metódami XRF a SEM-EDX si musíme uvedomiť určité úskalia, keď percentuálne zastúpenie prvkov môže byť ovplyvnené technológiou výroby alebo koróziou povrchu. Pre razby z doby laténskej zatiaľ nemáme dôkazy o postupoch ovplyvňujúcich strieborný vzhľad mincí, napr. varením v roztoku vínneho kameňa, leptaním v roztokoch prírodných kyselín a pod. Predpokladáme, že i konzervátorské zásahy môžu ovplyvňovať realizované merania. Výsledky nedeštruktívnych povrchových analýz realizovaných pomocou XRF a SEM-EDX na dobre zachovaných minciach sú vždy značne nadhodnotené, obvykle je detektované viac ako 90% Ag, čo neodpovedá skutočnej rýdzosti mince (*Richtera/Zmrzlý 2013, 13*). Preto aj tu uvedené výsledky merania strieborných razieb musíme brať s istou rezervou.

Strieborné mince možno takisto rozdeliť do dvoch základných materiálových skupín. Do prvej patria dve strieborné tetradrachmy s nápisom BIATEC (mince 16, 17) a jedna s nápisom NONNOS (minca 19). Túto skupinu charakterizuje

Tabela 8. Bratislava-hrad, akropola keltského oppida, „rímska stavba I“, mince. Hodnoty namerané pomocou ručného XRF spektrometra. Wt (%).

Číslo mince	Au	Ag	Cu	Pb	Sn	Ni	Hg	Fe	Mn	Bi
1	84,55	14,28	0,45	–	0,72	–	–	–	–	–
2	81,38	15,29	2,65	–	–	0,18	–	0,50	–	–
3	82,67	15,50	1,42	–	–	–	–	–	0,41	–
4	79,93	14,83	2,90	–	–	0,09	–	2,25	–	–
5	81,00	15,49	3,33	–	–	–	–	0,18	–	–
6	81,78	16,21	1,80	–	–	–	–	0,21	–	–
7	82,76	14,92	2,20	–	–	–	–	0,12	–	–
8	82,74	14,66	2,35	–	–	–	–	0,25	–	–
9	81,58	16,35	2,07	–	–	–	–	–	–	–
10	82,20	14,54	3,14	–	–	–	–	–	0,12	–
11	81,27	15,54	2,98	–	–	–	–	0,21	–	–
12	82,63	15,24	2,03	–	–	0,10	–	–	–	–
13	82,04	14,76	3,10	–	–	–	–	0,10	–	–
14	82,30	15,04	2,55	–	–	0,11	–	–	–	–
15	83,48	14,30	2,22	–	–	–	–	–	–	–
16	–	90,63	0,17	–	–	–	8,66 (?)	0,54	–	–
17	–	92,02	0,17	–	–	–	7,37 (?)	0,44	–	–
18	–	95,58	4,42	–	–	–	–	–	–	–
19	0,48	87,74	3,01	2,83	6,30	–	–	–	–	–
20	0,54	81,07	9,04	3,96	5,24	–	–	–	–	0,15
21	–	93,12	0,07	–	–	–	6,66 (?)	0,15	–	–
22	0,47	81,18	8,53	5,14	4,47	–	–	0,20	–	–

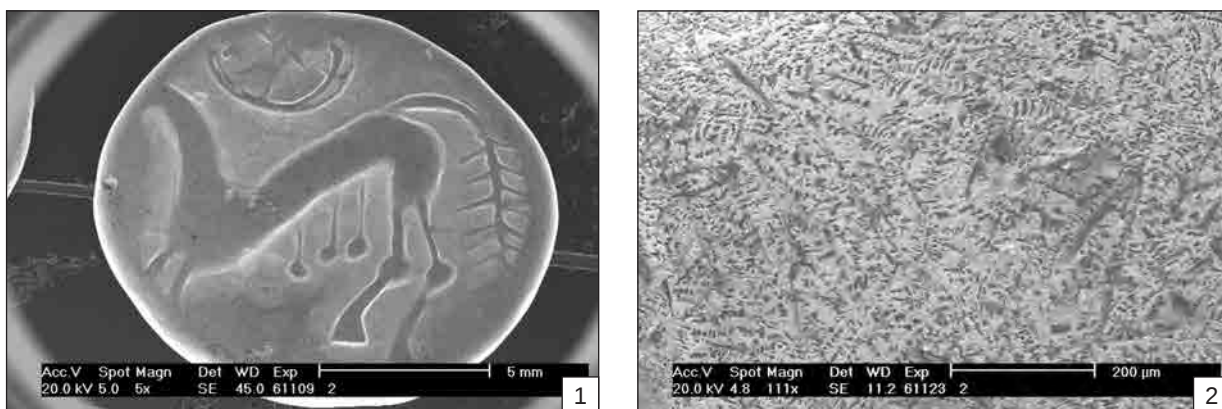
vysoký obsah striebra s nízkou prísadou medi (0,6–0,7%). Pri meraniach pomocou SEM-EDX bolo na povrchu každej mince zistené okolo 23% Cl, ktoré patrí ku koróznym produktom (AgCl). V prípade odstránenia korózných produktov by bola namieraná o mnoho vyššia koncentrácia striebra.

Druhú skupinu strieborných mincí predstavujú drachmy zhotovené zo zliatiny striebra, medi a olova (Ag-Cu-Pb). Do tejto skupiny patria mince 20, 22 a minca 21, ktorá sa však od nich zložením mierne líši, neobsahuje olovo. Platí to aj o tetradrachme s nápisom NONNOS (minca 18), jej zliatina obsahuje totiž aj 2% zlata.

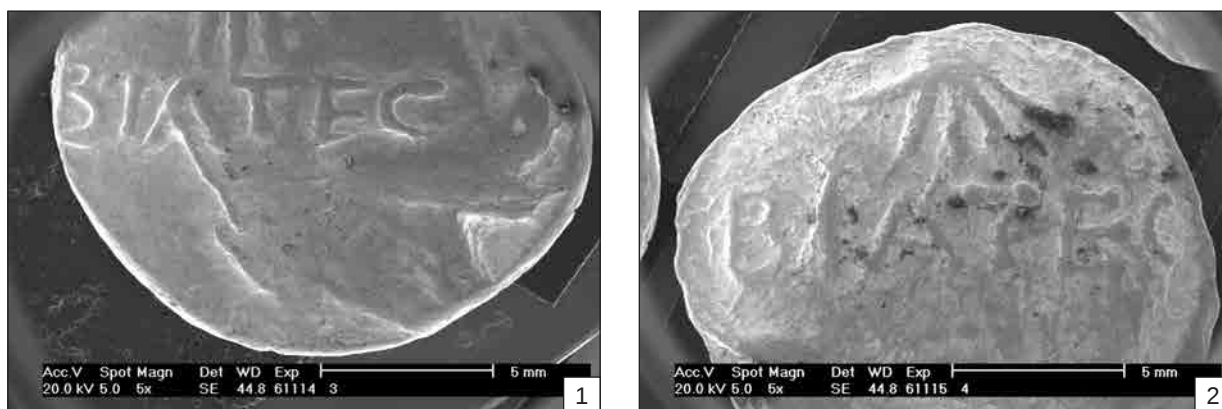
V rámci výskumu obsahu kovov mincí z „rímskej stavby I“ na Bratislavskom hrade sa pozornosť zamerala aj na otázky techniky a technológie zhotovovania mincových kotúčikov pripravených k razbe. Na tento účel boli realizované mikrofotografie jednotlivých exemplárov pomocou elektrónového mikroskopu. V porovnaní so snímkami z bežných optických mikroskopov poskytujú rad mechanoskopických (trasologických) informácií. Zobrazenia sekundárnymi elektrónmi poskytujú podrobné informácie o povrchovej topografii

vzoriek i o technológii výroby kotúčikov. Oproti optickým mikroskopom je tu eliminované skreslenie obrazu odleskami svetla, vznik pseudoútvarov spôsobených hrou svetla a tieňa. Mikrosnímok drobnej striebornej mince s koníkom, drachmy č. 20 (obr. 17: 1), umožňuje pri stonásobnom zväčšení pozorovať dendrity (obr. 17: 2). Dokladajú odlievanie kotúčikov pred razbou. Mikrosnímok zlatých mincí, statérov s nápisom BIATEC č. 3 a 1 (obr. 18: 1, 2), poskytuje dôkaz, že neboli razené súčasne. Snímky poukazujú na použitie dvoch rôznych razidiel, o čom svedčí veľkosť a rôzny tvar písmen. Defekty, ktoré vznikli nedokonalou tepelnou manipuláciou so zlatinou sa pri razbe prejavili ako trhliny. Na mikrosnímku statéra s nápisom NONNOS č. 12 sú zrejme na jeho povrchu (obr. 19: 1, 2). Stopy vápennej malty na mikrosnímokoch statérov BIATEC č. 6 a 4 (obr. 20: 1, 2) dokladajú vplyv nálezového prostredia, v ktorom boli objavené. Na mikrosnímokoch strieborných mincí, tetradrachiem s nápisom BIATEC č. 16 (obr. 21: 1) a NONNOS č. 19 (obr. 21: 2), možno pozorovať súvislé vrstvy korózných produktov (AgCl) a nečistôt.

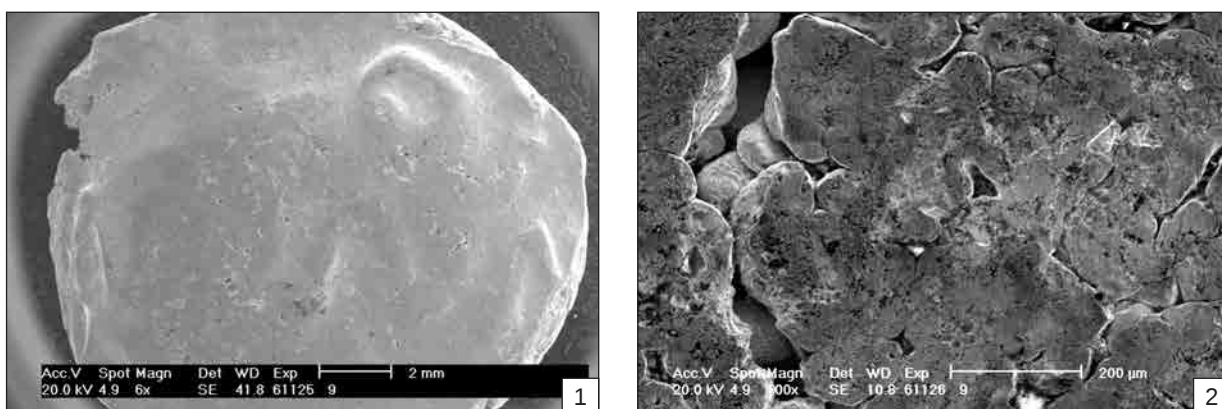
M. H.



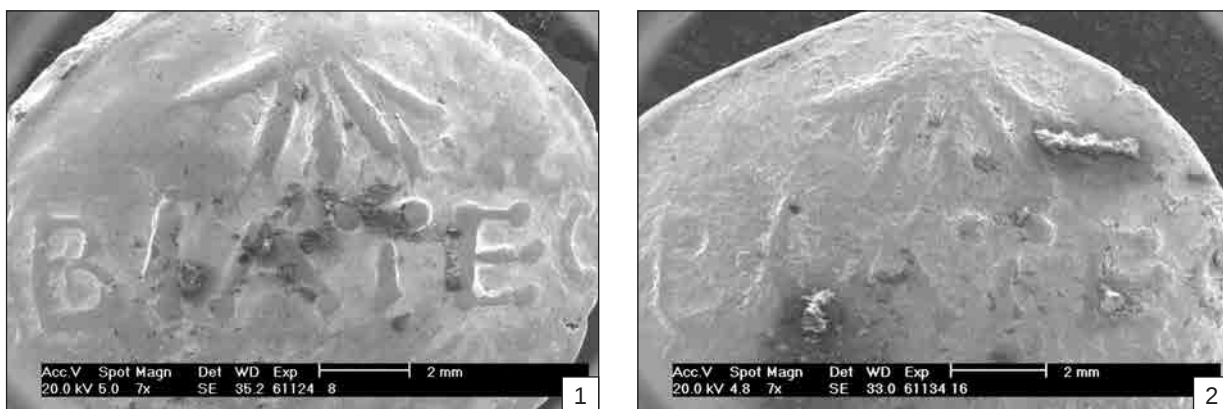
Obr. 17. Bratislava-hrad, „rímska stavba I“. 1 – mikrofotografia reverzu mince č. 20 bratislavskej drachmy (typ Simmering); 2 – detail povrchu mince č. 20 s útvarmi dendritov, dôkaz o odliati mincového kotúča.



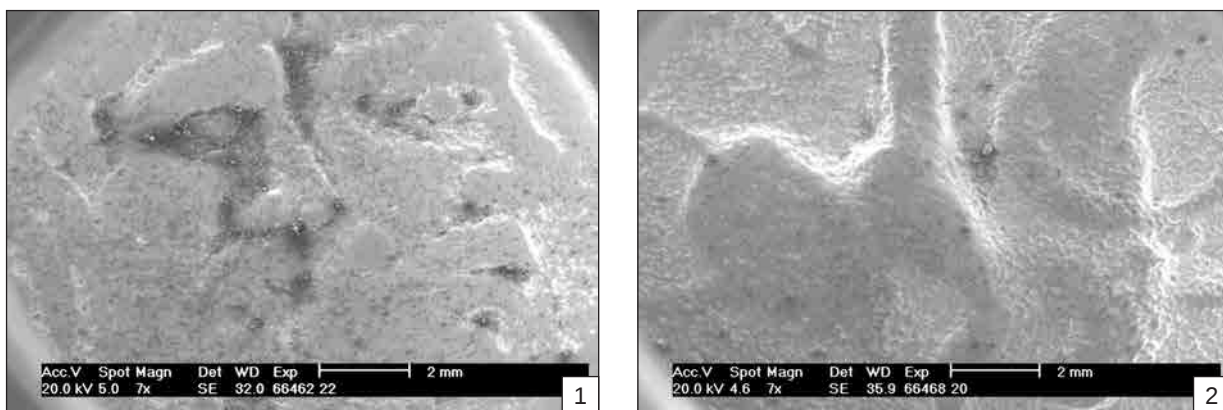
Obr. 18. Bratislava-hrad, „rímska stavba I“. Mikrofotografie averzov statérov s nápismi BIATEC, dôkaz o ich razbe rôznymi razidlami. 1 – minca č. 3; 2 – minca č. 1.



Obr. 19. Bratislava-hrad, „rímska stavba I“. Statér, minca č. 12. 1 – mikrofotografia averzu s nápisom NONNOS; 2 – detail defektov na averze.



Obr. 20. Bratislava-hrad, „rímska stavba I“. Mikrofotografie averzov statérov s nápismi BIATEC, so stopami vápennej malty. 1 – minca č. 6; 2 – minca č. 4.



Obr. 21. Bratislava-hrad, „rímska stavba I“. 1 – mikrofotografia averzu mince č. 16 tetradrachmy s nápisom BIATEC, detail s koróznymi produktmi a nečistotami; 2 – detail mince č. 19 reverzu tetradrachmy s nápisom NONNOS, na povrchu s koróznymi produktmi a nečistotami.

VÝZNAM FYZIKÁLNO-CHEMICKÝCH ANALÝZ PRE VÝSKUM BRATISLAVSKÝCH KELTSKÝCH MINCÍ

Pri hodnotení významu fyzikálno-chemických analýz mincí z archeologického výskumu M. Musilovej v priestore „rímskej stavby I“ na Bratislavskom hrade, realizovaných M. Hložekom, možno predovšetkým konštatovať, že ide o prvý výskum tohto druhu, a to všetkých troch základných nominálov bratislavských keltských mincí objavených na jednom mieste a spolu. Tento súbor v celom rozsahu reprezentuje mincovníctvo Bratislavského oppida, ktoré bolo dosiaľ hodnotené len z typologického, chronologického a nálezového hľadiska. V minulosti sa výskum týchto mincí len výnimočne zamerával aj na otázky spojené s chemickými a technologickými vlastnosťami, resp. s pôvodom kovu využívaného

k ich razbe. Tento stav súvisel jednak s obavami o poškodenie vzácnych mincí, keďže ponúkané analytické metódy boli deštruktívne, vyžadovali odobratie vzorky z ich povrchu alebo jadra. No na príčine bol aj v tom čase na Slovensku nedostatok kompetentných pracovísk a odborníkov.

Až do analýzy M. Hložeka bol k dispozícii iba jediný údaj o zložení kovu použitého na razbu strieborných bratislavských tetradrachmiem. Aj ten obsahoval výsledok merania kovového obsahu iba jednej mince, tetradrachmy, s nápisom NONNOS z hromadného nálezu v Bratislave na Žilinskej ulici, z roku 1942. Autor spracovania a zverejnenia tohto súboru V. Ondrouch na základe výsledkov „kvalitatívnej spektrálnej analýzy“, realizovanej „16. 6. 1956 na Geologickom ústave Dionýza Štúra v Bratislave spektroskopikom profesorom G. Kupčom na spektrografe typu E492“, konštatoval razbu „z rýdzeho striebra“. Ostatné prvky zistené touto analýzou sú zastúpené

Tabela 9. Výsledky spektrochemickej analýzy zlatých predmetov z Archeologického ústavu SAV (Pliško 1967). Spektrá sa budovali vo vysokonapäťovej iskre pri použití zlatej protielektrody a snímali sa kremenným spektrografom Q-24. Vyhodnocovanie približnej koncentrácie jednotlivých prvkov sa dialo vizuálne. Hlavnou zložkou všetkých vzoriek je zlato. Ostatné prvky sa uvádzajú v percentách.

Vzorka	Cu	Ag	Sn	Pb	Mn	Fe	Si
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, lopatkovitý statér (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 1)	1–5	5–10	–	0,7–2	0,007–0,03	0,05–0,1	0,5–1
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, lopatkovitý statér (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 2)	1–5	5–10	0,5–1	1–5	0,007–0,03	0,05–0,1	0,5–1
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, lopatkovitý statér (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 3)	1–5	5–10	–	1–5	–	0,05–0,1	0,5–1
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, lopatkovitý statér (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 4)	1–5	5–10	–	1–5	–	0,05–0,1	0,5–1
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, lopatkovitý statér (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 5)	1–5	5–10	–	1–5	–	0,05–0,1	0,5–1
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, lopatkovitý statér (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 6)	0,7–2	5–10	–	1–5	–	0,05–0,1	0,5–1
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, mušľovitý statér s krúžkom (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 7)	0,7–2	5–10	–	1–5	–	0,05–0,1	0,5–1
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, mušľovitý statér s krúžkom (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 8)	0,7–2	5–10	–	1–5	–	0,01–0,05	0,5–1
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, mušľovitý statér s krúžkom (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 9)	0,7–2	5–10	–	1–5	–	0,01–0,05	0,5–1
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, mušľovitý statér s krúžkom (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 10)	0,7–2	5–10	–	1–5	–	0,01–0,05	0,5–1
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, mušľovitý statér s krúžkom (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 11)	0,7–2	5–10	–	1–5	–	0,02–0,07	0,5–1
Vyšný Kubín, statér (Čaplovič 1960, 188, obr. 5; Paulsen 1933, 268)	0,5–1	3–7	–	0,2–0,7	–	0,05–0,1	0,5–1
Vyšný Kubín, statér (Čaplovič 1960, 188, obr. 6)	0,5–1	3–7	–	0,2–0,7	–	0,05–0,1	0,5–1
Bratislava-hrad, mušľovitý statér (Kolník 1975, 59, 60; Paulsen 1933, 688)	0,7–2	5–10	0,7–2	1–5	–	0,05–0,1	0,5–1
Dolný Kubín-Veľký Bysterec, šperk (Čaplovič 1960, 201, tab. II: 12)	0,7–2	5–10	0,7–2	1–5	–	0,05–0,1	0,5–1
Abrahám, hrob 210, prívesok, prvé meranie (Kolník 1980, 74, tab. LIX: 210: h)	1–5	7–20	1–5	1–5	0,05–0,1	0,05–0,1	0,7–2
Abrahám, hrob 210, prívesok, druhé meranie (Kolník 1980, 74, tab. LIX: 210: h)	1–5	7–20	1–5	1–5	0,01–0,05	0,05–0,01	0,7–2
Stráže, hrob 1, zlatá spona, meranie na hrote (Ondrouch 1957, 89, tab. E)	1–5	5–10	–	1–5	0,01–0,05	0,05–0,1	0,5–1
Stráže, hrob 1, zlatá spona, meranie na ihle (Ondrouch 1957, 89, tab. E)	1–5	3–7	1–5	0,5–1	0,01–0,05	0,02–0,07	0,5–1
Svätý Peter, 9. stor., zlatá záušnica, meranie na troch miestach, prvé meranie (Kolník 2004, 130)	1–5	7–20	1–5	2–7	0,01–0,05	0,05–0,1	0,5–1
Svätý Peter, 9. stor., zlatá záušnica, meranie na troch miestach, druhé meranie (Kolník 2004, 130)	7–20	3–7	10–50	0,2–0,7	–	0,05–0,1	0,07–0,3
Svätý Peter, 9. stor., zlatá záušnica, meranie na troch miestach, tretie meranie (Kolník 2004, 130)	7–20	3–7	10–50	0,2–0,7	–	0,07–0,3	0,07–0,3

v menších koncentráciách (označujú sa tu ako tzv. „nečistoty“), pričom sa konštatuje obsah 5% olova, 1% medi a vápnika, 0,3% zlata a bizmutu, 0,08% kremíka a železa, 0,1% cínu a bária, 0,001% horčíka (Ondrouch 1958, 78, 79). V porovnaní s obsahom kovů nameraným v tetradrachmách NONNOS M. Hložekom, Kupčove meranie vykazuje vysoké percento olova a nízke medi, rozdiely sú aj v stopových prvkoch. Tu je ale potrebné poznamenať, po konzultácii

s M. Hložekom, že povrchové nedeštruktívne metódy (XRF, SEM-EDX), ktoré on použil pri meraniach, nie sú s ohľadom na stanovenie koncentrácie niektorých prvkov natoľko citlivé, ako v minulosti používané deštruktívne spektrálne metódy.

Po tomto, na svoju dobu progresívnom postupe V. Ondroucha, nastala pauza vo výskume kovů v obsahu bratislavských keltských mincí prostredníctvom fyzikálno-chemických analýz.

Tabela 10. Výsledky spektrálnej analýzy strieborných a zlatých predmetov z Archeologického ústavu SAV v semikvantitatívnom vyhodnotení (Págo 1977).

Vzorky	Podstatné (hlavné) množstvo (>10%)	Podradné množstvo (0,1–>1%)	Vedľajšie množstvo (0,01–0,1%)	Stopové množstvo (< 0,01%)	Problematické, negatívne prvky
Tetradrachma, typ Levice (Ondrouch 1937)	Ag (max.), Cu	Au, Pb , Sn	Ca, Si	Al, Bi , Fe, Mg, Ni, P, Sb	As, Co, Cr, Mn, Te, Zn
Tetradrachma, typ Levice (Ondrouch 1937)	Ag (max.), Cu	Au, Pb , Sn	Ca, Si	Al, Bi , Fe, Mg, P, Sb	As, Co, Cr, Mn, Te, Zn
Tetradrachma, typ Veľký Bysterec (Čaplovič 1960)	Ag (max.), <u>Cu</u>	Au, Pb, Sn	Al, Ca, Fe , Mg, Si	Bi, Mn , P, Zn	As, Co, Cr, Ni, Sb, Te
Tetradrachma, typ Veľký Bysterec (Čaplovič 1960)	Ag (max.), <u>Cu</u>	Au, Pb, <u>Sn</u>	Al, Ca, Fe, Mg, Si	As , Bi, Mn, Ni, P, Sb, Zn	Co, Cr, Te
Tetradrachma, typ Veľký Bysterec (Čaplovič 1960)	Ag (max.), Cu	Au, <u>Pb</u> , Sn, Zn	Al, <u>Ca</u> , Fe, Mg, Si	As, <u>Bi</u> , Mn, P	Co, Cr, Ni, Sb, Te
Statér s krúžkom, Veľký Bysterec (Čaplovič 1960)	Au (max.), <u>Ag</u> , Cu	–	<u>Al</u> , <u>Ca</u> , Fe , Mg, Si, Sn	Bi , Mn , P, Pb, Zn	As, Co, Cr, Ni, Sb, Te
Statér s krúžkom, Veľký Bysterec (Čaplovič 1960)	Au (max.), <u>Ag</u> , Cu	–	<u>Al</u> , <u>Ca</u> , Fe, Mg, Si, Sn	Mn, P, Pb	As, Bi, Co, Cr, Ni, Sb, Te, Zn
Statér s krúžkom, Veľký Bysterec (Čaplovič 1960)	Au (max.), <u>Ag</u> , Cu	–	Al, <u>Ca</u> , Fe , Mg, Si, Sn, Pb	Co , Mn , <u>Ni</u> , P, Sb	As, Bi, Cr, Te, Zn
Statér s krúžkom, Veľký Bysterec (Čaplovič 1960)	Au (max.), <u>Ag</u> , Cu	–	Al, Ca, Fe, Mg, Si	Bi, Mn , Pb, Sn	As, Co, Cr, Ni, P, Sb, Zn, Te
Lopatkovitý statér, Veľký Bysterec (Čaplovič 1960)	Au (max.), <u>Ag</u> , Cu	Sn	<u>Al</u> , <u>Ca</u> , Fe, Mg, Pb, Si	Bi, Mn , P, Zn	As, Co, Cr, Ni, Sb, Te
Šperk, Veľký Bysterec (Pieta 2008, 366, obr. F21: 1)	Au (max.), <u>Ag</u> , Cu	–	Al, <u>Ca</u> , Fe, Mg, Si, Sn	Mn , Ni, P, Pb	As, Bi, Co, Cr, Sb, Te, Zn
Šperk, Divinka (Pieta 2008, 366, obr. F21: 2)	Au (max.)	<u>Ag</u> , Cu	Al, <u>Ca</u> , Fe, Mg, Si, Sn	Mn , P , Pb	As, Bi, Co, Cr, Ni, Sb, Te, Zn

Vysvetlivky: > obsah väčší než udané číslo; < obsah menší než udané číslo; max. – najvyššie množstvo v stĺpci; prvok podtrhnutý plnou čiarou označuje najvyššiu koncentráciu (množstvo) v stĺpci; prvok vyznačený tučne znamená najnižšie množstvo v stĺpci.

Aj keď sa postupom času niektoré uskutočnili, zamerané boli všeobecne na keltské mince objavené na Slovensku. Bratislavské tetradrachmy medzi nimi neboli, aj ostatné nominálové druhy boli zastúpené nepatrnými počtami.

Na základe objednávky Archeologického ústavu SAV z roku 1967, uskutočnil doc. Ing. E. Pliško, v tom čase vedúci spektrochemického laboratória Ústavu anorganickej chémie SAV, „spektrochemickú a kvalitatívnu spektrálnu analýzu“ keltských zlatých mincí a šperku z hromadného nálezu vo Veľkom Bysterci, pre porovnanie aj výberu rímskych a stredovekých predmetov. Medzi týmito vzorkami bol prvýkrát analyzovaný aj statér z nálezu na Bratislavskom hrade, z roku 1965. Okrem hlavnej zložky, zlata, bolo v jeho kovovom obsahu zistené 5–10% striebra, 1–5% olova, 0,7–2% medi a cínu, 0,05–0,1% železa (Pliško 1967). Ak tento výsledok porovnáme s meraniami statérov z „rímskej stavby I“, treba v Pliškom analyzovanom statéri konštatovať nízky obsah striebra i medi, no výskyt olova a cínu, čo v Hložekom skúmaných statéroch chýba. Cín bol zaznamenaný len v obsahu statéra č. 1 (tabela 9).

V roku 1977 realizoval L. Págo pre Archeologický ústav SAV analýzu väčšieho počtu vzoriek v laboratóriu Archeologického ústavu ČSAV v Brne. Týkala sa najmä nálezov z Liptovskej Mary, a to medených mincí, téglíkov a zlomkov pravdepodobne odlievacích foriem na mincové kotúčky. Na tomto nálezisku boli zároveň analyzované objavené strieborné mince a dva drôtičky, ako aj dve tetradrachmy z hromadného nálezu objaveného v Leviciach a tri z Veľkého Bysterca. Vtedy boli analýze podrobené aj zlaté mince (päť exemplárov) z veľkobysterského hromadného nálezu a šperk z Divinky. Výsledky týchto analýz boli dosiaľ zverejnené len čiastočne (Kolníková 2013, 12–17; Kolníková/Minarovičová 1999, 435–442). Neobsahujú však žiadne mince Bratislavského oppida. Kvôli porovnaniu s obsahom kovu mincí z Bratislavského hradu sú k dispozícii v tabele 10 (okrem výsledkov analýzy medených mincí a téglíkov z Liptovskej Mary, ktoré budú zverejnené na inom mieste; Págo 1977).

Zatiaľ čo v priebehu 20. stor. bol fyzikálno-chemický výskum keltských mincí na Slovensku v začiatkoch, v západnej Európe zaznamenal značný

Tabela 11. Výsledky meraní keltských mincí v štátnom podniku Mincovňa Kremnica na prístroji SPEKTRO X TEST. Na požiadanie Múzea mincí a medailí v prítomnosti E. Kolníkovej realizovala I. Bodáková so súhlasom Ing. D. Tenkovej, 28. 3. 2000. Výsledky sú uvedené v percentách.

Vzorka	Plocha				Hrana			
	Au	Ag	Cu	Karát = Au	Au	Ag	Cu	Karát Au
1/3 statéra, typ Athena Alkidemos – P 116, NBS MMM N 10090	99,2	0,7	0,1	23,81 = 99,91	98,8	0,9	0,3	23,71 = 98,78
1/8 statéra, typ s T – P 239, NBS MMM N 10091	98,2	1,6	0,2	23,57 = 98,21	98,4	1,5	0,2	23,61 = 98,38
Statér, lopatkovitý typ – K var. 7, NBS MMM, bez čísla	32,9	60,1	5,9	7,90 = 32,9	36,2	57,8	5,6	8,70 = 36,24
1/3 statéra, typ P 702 (TB), NBS MMM N 10273	91,2	8,3	0,5	21,89 = 91,21	91,1	8,2	0,7	21,86 = 91,09
Statér, lopatkovitý typ – K var. 5, NBS MMM N 10997	70,9	25,7	3	17,03 = 70,94	71,3	25,3	3,1	17,10 = 71,25
Statér, lopatkovitý typ – K var. 5, NBS MMM N 10982	55,5	37,8	6,9	13,32 = 55,51	57	35,9	7,3	13,68 = 57,02
1/3 statéra (?), typ (?) NBS MMM, bez čísla	81	16,9	1,9	19,43 = 80,96	80,8	17,1	1,8	19,40 = 80,84
Statér, typ s hrboľmi – P 58 (Malacky), NBS MMM N 9849	98,2	1,5	0,2	23,58 = 98,24	98,3	1,4	0,3	23,58 = 98,25
1/8 statéra, typ P 493, NBS MMM N 10092	91,5	8,3	0,2	21,97 = 91,52	91,6	8	0,4	21,98 = 91,57
Statér, typ mušľovitý – P 678 (TB), NBS MMM N 10272	87	13	0	20,89 = 87,03	87,2	13	0	20,92 = 87,12
Statér, typ mušľovitý – P 689 (TB), NBS MMM N 10887	84,2	16	0	20,21 = 84,2	84,4	15,3	0,4	20,24 = 84,35

Vysvetlivky: NBS MMM – Národná banka Slovenska Múzeum mincí a medailí v Kremnici; K – Kolníková 2001, číslo variantu; P – Paulsen 1933, číslo obrázku; TB – hradisko Trenčianske Bohuslavice.

pokrok. V 80. rokoch zverejnil A. Voûte výsledky svojich analýz keltských zlatých mincí v zbierke švajčiarskeho Zemského múzea (*Voûte 1985*). Špeciálne na analýzu bójskych mincí sa však zameriaval A. Hartmann. V jeho zozname analyzovaných položiek je aj bójsky statér, údajne nález z Ostrihomu. Uložený je v zbierke Rímsko-germánskeho centrálného múzea v Mainzi (inv. č. RGZM O 17589, hmotnosť 6,527 g). Jeho kovový obsah tvorí mimoriadne nízky podiel zlata, a to 76%, ale vysoké zastúpenie striebra, teda 19% a medi 6,2%. Zo stopových prvkov sa uvádza olovo, nikel, bizmut a cín. Týmto zložením sa výrazne líši od nameraného obsahu statérov z „rímskej stavby I“.

A. Hartmann vo svojom analyzovanom súbore uvádza aj tri statéry z hromadného nálezu z Levíc (*Ondrouch 1937*, 16–22). Uložené sú v zbierke múzea v Mainzi (RGZM, inv. č. 17 948–17 950; väčšia časť nálezu sa však nachádza v Tekovskom múzeu v Leviciach, dôvod uloženia troch exemplárov v Mainzi nie je známy). Ide síce o zlaté mince razené Bójmi na českom či moravskom území, z časového i typologického hľadiska neporovnateľné so statérmi z Bratislavského oppida, ale výsledky analýzy sú dôležité kvôli inej informácii. V statéroch z Levíc bola totiž zistená platina, a to 0,023%, okrem vysokého obsahu zlata 99%, aký bratislavské statéry nedosahujú a aj zastúpenie striebra 0,5–1,0% a medi asi 0,47%, v porovnaní s nimi je v levických exemplároch odlišné (*Hartmann 1985*, 660–673, tab. 1; 2). Na základe zastúpenia platiny sa autor domnieva,

že levické statéry patria k českému bójskemu mincovníctvu, ktoré k razbe používalo aj zlato z roz-tavených macedónskych statérov (*Hartmann 1985*, 664). A práve platina, resp. aj iný kov platinovej skupiny (napr. paládium; *Venclová et al. 2008*, 79, 80) okrem vysokokvalitného zlata odlišuje bójske statéry z Levíc od bratislavských, dokumentuje inú surovinovú základňu použitú k ich razbe. Levické statéry neboli razené v keltskom prostredí dnešného Slovenska, boli sem importované z českého alebo moravského keltského prostredia. Na základe výsledkov metalografickej analýzy sa takýto pôvod pripisuje napr. aj hromadnému nálezu zlatých mincí typu Athena Alkidemos z Horných Orešian, s vysokým obsahom zlata v mincovom kove (*Fröhlich 2013b*, 18). Zlato použité na razbu mincí na území dnešného Slovenska, ako to vyplýva z doterajších analýz, neobsahuje platínu (*Hartmann 1985*, 662, tab. 1) a vykazuje nižšie percentuálne hodnoty než české a moravské bójske mince. Potvrdzujú to aj výsledky Hložekovej analýzy statérov z „rímskej stavby I“ na Bratislavskom hrade.

V roku 1997 boli v rámci projektu „*Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren*“ (*Lehrberger et al. 1997*) realizované aj rozsiahle analýzy kovového obsahu v tom čase dostupných zlatých „bójskych a vindelických“ mincí. Môžu slúžiť ako porovnávací materiál pri štúdiu zloženia kovu keltských mincí z územia Slovenska (*Lehrberger et al. 1997*, 285–345). Obsahujú však iba údaje o percentuálnom zastúpení Au, Ag, Cu, bez vedľajších prvkov. Tie totiž

majú v niektorých prípadoch značnú vypovedaciu hodnotu. Zatiaľ čo české a moravské bójske mince vykazujú vysoký obsah zlata, viac ako 90 % (Lehrberger et al. 1997, 285–296, 299–302), u vindelických sa pohybuje pod 90 % (Lehrberger et al. 1997, 306–345). Obráz o zložení kovů použitého v keltských mincových dielňach na území Moravy doplnili aj analýzy mincí z významného centra Němčice nad Hanou. Realizovali a v roku 2012 ich zverejnili M. Fikrle a J. Frána z Ústavu jadrovej fyziky Akademie věd České republiky (Fikrle/Frána 2012, 185–190).

K skromným pokusom zistiť obsah kovu v keltských minciach z nálezov na Slovensku, patrí aj analýza uskutočnená roku 2000 v podnikovej skúšobni Kremnickej mincovne. Analyzovaných bolo vtedy 11 vzoriek zo zbierky NBS Múzea mincí a medailí v Kremnici (tabela 11). Medzi nimi sú aj dva mušľovité statéry z hradiska v Trenčianskych Bohuslaviciach (inv. č. N 10887, 10272), s obsahom zlata 87,00 a 84,2 %, striebra 13,0 a 16,0 %. Hmotnosť týchto exemplárov je 6,631 a 6,648 g. V kovovom obsahu týchto dvoch mincí sa nekonštatuje zastúpenie medi, čo však môže súvisieť s výkonnosťou použitého spektrometra.

V 80. a 90. rokoch 20. stor. realizoval Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave archeologické výskumy v bratislavskom Starom meste, v priestore keltského oppida. Počas týchto prác tu boli objavené viaceré mince (prehľad Musilová/Lesák 1996, 207–213). Zásluhou M. Musilovej boli niektoré podrobené analýze obsahu kovu (v roku 1988 ju realizoval J. Krištín v Centrálnom laboratóriu elektrooptických metód Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského, na prístroji YXA 733 s energiovodisperzným analyzátorom EDAX; pozri Musilová/Krištín/Kolníková 1990, 240). Okrem dvoch vzoriek, obolov typu Karlstein (Ag 91,50 a 97,25 %, Cu 1,02 a 2,16 %, Pb 0,0 a 0,60 %, Au 7,48 a 0,0 %), bola prvýkrát analyzovaná aj bratislavská drachma (typ Simmering). Zloženie kovu tejto mince (Ag 96,02 %, Cu 2,16 % a Pb 1,82 %) sa v podstate zhoduje s výsledkami meraní obolov. Naznačuje to súbežnú razbu týchto dvoch mincových typov, pravdepodobne v spoločnej mincovej dielni. V porovnaní s výsledkami Hložekovej analýzy troch drachiem z „rímskej stavby I“, obsahuje tento exemplár oveľa vyššie zastúpenie striebra, menej medi, v jednej i druhej vzorke sa však objavilo olovo. Vyššia koncentrácia striebra však mohla byť nameraná ovplyvnením povrchu mince technologickými postupmi alebo konzervátorskými zásahmi.

Z porovnania týchto nameraných hodnôt s výsledkami röntgen-fluorescenčnej analýzy drachmy bratislavského typu (typ Simmering) z roku 2012, uloženej v pražskom Národnom múzeu (Chaurova zbierka), vyplývajú v zložení kovu tohto druhu

bratislavských mincí veľké rozdiely. Pražský zbierkový exemplár totiž obsahuje len 75,57 % striebra, ale má vysoké zastúpenie medi, a to 13,05 %, olova 6,51 %, resp. aj cínu 3,96 %. V malom množstve sa tu nameralo zastúpenie zlata, teda 0,6 %, zinku 0,3 %, bizmutu 0,26 %, ortuti 0,1 % a antimónu 0,05 % (Milítký/Vacinová 2012, 29, č. 30).

Prvé desaťročia 21. stor. obohatili výskum kovu použitého na razbu keltských mincí na dnešnom území Slovenska o nové poznatky. Súvisia však s iným geografickým a chronologickým prostredím, bez vzťahu k mincovníctvu Bratislavského oppida (pozri napr. Fröhlich 2013a, 15; Ručka 2012, 58), i keď aj tu ich možno využiť v rámci porovnávacích procesov. Samostatnú kapitolu predstavuje röntgen-fluorescenčná analýza zlomkov foriem na odlievanie mincových kotúčikov keltských mincí (Šťasnár et al. 1984, 121–145). Mikroskopické pozostatky kovu, ktoré sa v nich zachovali, pomáhajú odhaliť zloženie kovu pripravovaného buď na razbu mincí, alebo na iné, napr. šperkárské účely.

Ako vyplynulo z doterajších nepočetných meraní chemického zloženia bratislavských keltských mincí, ale aj z výsledkov výskumu M. Hložeka, mincový kov použitý na razbu jednotlivých nominálových druhov nemá rovnaké zloženie. Z tohto hľadiska M. Hložek statéry (zlato), tetradrachmy a drachmy (striebro) z „rímskej stavby I“ na Bratislavskom hrade rozdelil do dvoch skupín. Pri zlatých minciach kritérium členenia na dve skupiny predstavuje med', ako dôkaz prírodného – ryžovaného alebo upravovaného – legovaného zlata. Pri strieborných minciach je to okrem medi aj olovo. Problémom je však zistenie, že jednotlivé skupiny nevytvára určitý druh mincí. Pokiaľ ide o zlato, napr. v jednej skupine nie sú len statéry s nápisom BIATEC, v inej iba NONNOS, ako by sa predpokladalo. Pri strieborných minciach nie sú v jednej skupine len tetradrachmy BIATEC, v druhej NONNOS, resp. samostatne drachmy. V každej zo skupín sú viaceré druhy mincí. V prvej zlatej skupine sú statéry BIATEC (6), NONNOS (3) a bez nápisu (1), v druhej zlatej skupine statéry BIATEC (3), NONNOS (1), bez nápisu (1). V prvej striebornej skupine sú tetradrachmy BIATEC (3), NONNOS (1), v druhej striebornej skupine tetradrachma NONNOS (1) a drachmy (3).

Samozrejme je tu snaha o vysvetlenie tohto stavu. Možno ho azda hľadať v organizácii činnosti mincovne. Z určitej dávky mincového kovu, zlata, sa vyrazili všetky tri druhy statérov, a tak isto zo striebra všetky druhy mincí. Po jej vyčerpaní, získaní novej dávky mincového kovu a po jeho spracovaní sa tento proces zopakoval. Raz sa razilo z prirodzeného ryžovaného, inokedy z legovaného zlata. Nemožno teda konštatovať, že jednotlivé skupiny mincí z Bratislavského hradu boli razené

samostatne a v rovnakom čase. Nenapovedá tomu ani zastúpenie vedľajších prvkov. Jediné absencia platiny dovoľuje predpokladať, že zlato na razbu bratislavských statérov má pôvod na dnešnom slovenskom území. Nie sú to mince importované z česko-moravských, Bójsmi osídlených oblastí. Aj nižší obsah zlata a vysoký podiel medi oproti bójskym zlatým minciam naznačuje geografické rozdiely v ich razbe (Hartmann 1985, 671, 672, hľadal miesto ich razby na území medzi Viedňou a Budapešťou, Bratislavské oppidum zrejme nepoznal). Nižšia hmotnosť a nižšia kvalita zlata bratislavských statérov, v porovnaní s podobným druhom českých bójskych mincí, súvisí zrejme jednak so zdrojmi, z ktorých bol mincový kov čerpaný, ako aj s metódami jeho úpravy a prípravy na razbu v jednotlivých mincových dielnach. Aj vysoký obsah zlata (99,1 %) v ingote objavenom v priestore laténskej osady v Slovenskom Grobe (Budaj/Čambal 2013, 209–222) naznačuje, že ide o importovaný exemplár (pozri k tomu Fröhlich 2012, 147–159).

V tejto súvislosti treba upozorniť na strieborný ingot s hmotnosťou 418,184 g, ktorý bol údajne súčasťou hromadného nálezu bratislavských tetradrachiem, žiaľ, zo zatajeného náleziska. Podľa merania XRF spektrometrom obsahuje 93–94 % striebra, prímies medi a cínu (Militký 2013, 114). Keďže tetradrachmy s nápismi BIATEC a NONNOS, ktoré mali byť spolu s ingotom súčasťou hromadného nálezu neboli podrobené analýze obsahu kovu, nedá sa predpokladať, že boli vyrazené z tej istej zliatiny ako ingot. Ponúka sa ale možnosť kovový obsah ingotu porovnať s výsledkami Hložekových meraní tetradrachiem a drachiem z „rímskej stavby I“ na Bratislavskom hrade, rovnako XRF spektrometrom. Vzhľadom na zastúpenie cínu v zliatine ingotu ho možno porovnať s druhou skupinou, do ktorej M. Hložek zaradil tri drachmy a jednu tetradrachmu NONNOS. Podiel cínu v zliatine dvoch drachiem je 4,47 a 5,24 %, v tetradrachme až 6,30 %. Zliatina týchto mincí však obsahuje aj olovo, v ingote sa neuvádza. Zostáva tak otvoreným problémom, k razbe akých bratislavských keltských mincí mal byť ingot použitý a či vôbec bol na takýto účel určený. Ak mal slúžiť na razbu drachiem s hmotnosťou asi 2,10 g, tak by ich z jeho hmotnosti 418,184 g mohlo byť vyrazených do 200, tetradrachiem s hmotnosťou asi 17 g maximálne 25 kusov. Sú to samozrejme len odhady, pretože objavy tohto druhu súkromnými osobami pomocou detektorov výrazne ovplyvňujú ich štúdium a historickú hodnotu.

Od aplikácie analytických metód pri skúmaní keltských mincí sa očakáva aj riešenie problému pôvodu kovu použitého na ich razbu. Stojí v popredí záujmu archeológie i numizmatiky. Pomoc sa očakáva od geologického výskumu. Archeológia

tento problém dosiaľ riešila konštatovaním: „Aj keď ide už o pomerne reprezentatívny počet vzoriek (rozumieť chemických analýz), z rozborov nie sú zatiaľ zjavné odpovede na základnú otázku, zaujímajúcu archeológov, t. j. ložiskový pôvod použitých kovov“ (Pieta 2008, 159). Chemické analýzy mincí však aj v tomto smere poskytujú už istý pokrok v riešení tohto problému.

M. Hložek na základe analýzy statérov z „rímskej stavby I“ na Bratislavskom hrade konštatoval, že jedna časť bola razená „z roztaveného ryžovaného zlata“, keďže sa v nej zaznamenalo len stopové množstvo medi, „tak ako v zlatinkách zo slovenských vodných tokov“. Druhá časť statérov je „zo zlata legovaného medou“. Kelti mohli teda zlato získavať ryžovaním, ale aj dobývaním z príslušných ložísk (Szombathy 1999, 401, 402). Možno predpokladať, že pri zakladaní dielne na razbu mincí v prvom slede zohľadňovali vzdialenosť zdrojov zlata od jej polohy. Pre mincové dielne Bratislavského oppida to mohli byť ryžoviská (Hvozďára 1999, 241–248) a ložiská v Malých Karpatoch (Michal/Uher 1999, 241–319) azda aj dunajské ryžoviská (Bakos/Chovan 2004, 58, 231–236; Fröhlich 2013b, 20, 21; Polák 1969, 175). Nie je vylúčené, že hlavným zdrojom zlata pre mincovňu Bratislavského oppida bola oblasť Pezinka-Starého mesta, ktorá sa považuje za „najvýznamnejší historický zlatonosný revír v Malých Karpatoch“ (Michal/Uher 1999, 319).

V prípade potreby sa však zlato dovážalo aj zo vzdialenejších ložísk na území dnešného, najmä stredného Slovenska (pozri mapu výskytu zlata na Slovensku; Bačo/Chovan 2004). I keď nemožno vylúčiť, že sa na tieto účely použilo aj importované zlato (ingot z Veľkého Grobu; Budaj/Čambal 2013). Prípadne sa na razbu roztavovali cudzie zlaté, najmä macedónske mince. V nálezoch zo Slovenska však zatiaľ chýbajú dôkazy takých postupov, aké vo forme sekancov antických mincí poskytuje napr. keltské centrum Němčice nad Hanou (Fröhlich 2012, 151; Kolníková 2012a, obr. 82). Na území dnešného Slovenska je dosiaľ známych len niekoľko keltských centier s vlastnou razbou mincí zo zlata. Okrem Bratislavského oppida sa pravdepodobne na strednom či hornom Považí razili tzv. lopatkovité statéry (Kolníková 2001, 95–105), drobné nominály so symbolikou v podobe v (Ručka 2012, 55–61), prípadne statéry s krúžkom (Kolníková 2013, 20). Kov použitý na razbu týchto mincí, tak ako aj bratislavských statérov, obsahuje vysoký podiel striebra a nižšie zastúpenie zlata (Kolníková/Mina-rovicová 1999, tab. 1; Ručka 2012, 58, tab. II). Keltské mincové dielne na území dnešného Slovenska však uprednostňovali razbu zo striebra, pravdepodobne kvôli bohatším zdrojom tohto kovu. Takýto postup zvolila aj mincovňa Bratislavského oppida. Riešenie pôvodu striebra využívaného k razbe

bratislavských keltských mincí predstavuje však zatiaľ značný problém, i keď ho rovnako ako zlato možno tiež hľadať na území dnešného Slovenska. Názor, že „*Bratislavské oppidum s istotou nekontrolovalo žiadne lokálne zdroje drahých kovov, pretože sa ani v jeho širšom okolí nenachádzajú... je isté, že museli byť získavané predovšetkým obchodom*“ (Militký 2013, 117), je príliš kategorický a nepravdivý, neodpovedá reálnej skutočnosti. Striebronosné zdroje sú a boli i v minulosti vo viacerých regiónoch Slovenska, teda v banskoštiavnickom, kremnickom, v oblasti Nízkych Tatier, Slovenského Rudohoria, Spiša, ale aj v Malých Karpatoch (oblasť Častej a Perneku). Možno pripustiť, že práve malokarpatská oblasť bola primárnym dodávateľom striebra do mincovne Bratislavského keltského oppida. Konštatovanie, že: „*výsledky spektrálnych analýz keltských biatekov preukázali pôvod suroviny zo štiavnickej oblasti*“ (Bakos/Chovan 2004, 171) bude akceptovateľné až vtedy, ak sa oprie o nové výskumy kovového obsahu bratislavských keltských mincí. Treba si však uvedomiť, že striebro sa len zriedkavo vyskytuje v samostat-

ných ložiskách, väčšinou sa získava pri spracúvaní oloveno-zinkových, medených, zlatých a iných rúd (Encyklopédia 1981, 632).

Analýzy kovového obsahu mincí tak postupne predstavujú takmer neodmysliteľnú súčasť štúdia keltského mincovníctva, samozrejme v závislosti od finančných možností autora a dnes už aj od vybavenosti mnohých pracovísk príslušnou technikou. Využitie ich výsledkov v plnom rozsahu stanovených cieľov sa však bude môcť oprieť až o širokú databázu poznatkov, štruktúrovaných podľa geografických, chronologických hľadísk a najmä o interpretačnú spoluprácu autorov chemických analýz, geológov, archeológov a numizmatikov. Naďalej sa však budú vyskytovať problémy súvisiace s meraniami pomocou rôznych prístrojov a ich rôznej kalibrácie na určité druhy kovov. Problémom je tiež meranie na rôznych miestach povrchu mince, ktorý zvyčajne nie je jednoliaty. Navyše výsledky meraní môžu byť ovplyvnené aj chemickým čistením a následnou konzerváciou mincí pre múzejné účely (Militký 2010, 59; Ručka 2012, 57, 58).

E. K.

PRÍLOHA

PREHLAD DROBNÝCH NÁLEZOV BRATISLAVSKÝCH KELTSKÝCH MINCÍ

Slovensko

STATÉRY BEZ NÁPISOV

(do 7,00 g) a drobné mince – mušľovitý typ

Bratislava-Hrad: statér, (1) 6,47 g, typ Paulsen 1933, č. 688; Kolníková 1996, 16, č. 20 a nepublikovaný statér z archeologického výskumu M. Musilovej, A. Žitňana, J. Kováča a M. Horňáka 2014.

Bratislava-Petržalka: statér, (1) 6,44 g, typ Paulsen 1933, č. 688–692; Ondrouch 1964, 44, č. 60b.

Bratislava, budova Pravdy, bývalý Plzeňský dvor: statér, (1) 6,40 g, typ Paulsen 1933, č. 681–686; Ondrouch 1964, 44, č. 60a.

Bratislava, bez lokalizácie: statér, (1) 6,61 g, typ Paulsen 1933, 379; Nálezy III, 1978, 16, č. 16.

Bratislavská župa bývalá (alebo župa Moson?): statér, (1) 6,4325 g, typ Paulsen 1933, č. 688–693; Ondrouch 1964, 29, č. 1.

Chorvátsky Grob: 1/3 statéra, 2,118 g, (2) 2,158, (1) 1/8 statéra 0,824 g, súkromná zbierka.

Zemplín: statér subaerat, (1) 4,133 g, typ Paulsen 1933, č. 984; Kolníková 1975, 60.

STATÉRY S NÁPISMI

Chorvátsky Grob: statér BIATEC, (1) 6,434 g, súkromná nepublikovaná zbierka.

Slovenský Grob: statér BIATEC, (1) 6,407 g, nepublikovaný exemplár zo súkromnej zbierky. Podľa informácie

K. Pietu (Archeologický ústav SAV) sa tu údajne našiel rozptýlený hromadný nález statérov. Na troch bol nápis BIATEC. Pozri tabuľku 3.

TETRADRACHMY

Bielovec: (1) BIATEC, Ondrouch 1964, č. 96; (1) BIATEC, Nálezy IV, 1994, č. 4; (1) BIATEC, typ Paulsen 718, 15,976 g; (1) SONNON, typ Paulsen 778, 16,874 g, súkromná zbierka.

Bratislava-Hlavné námestie, Kutscherfeldov palác: (1) NONNOS, 16,895 g, Musilová/Lesák 1996b, 208, 209; (1) BIATEC, obj. 42/05; Vrtel 2009, 101.

Bratislava-Hradný kopec, východný svah, nad kostolom sv. Mikuláša: (2) BIATEC, typ Paulsen 718, 16,25 g, 16,41 g; (2) NONNOS, typ Paulsen 764, 14,06 g, 15,82 g; Daňová/Čambal/Turčan 2010, 81, 82.

Bratislava-Koliba: (1) EVOIVRIX; Ondrouch 1964, 47, č. 73.

Bratislava-Michalská ulica: (1) BIATEC; Paulsen 1933, 105, 46, 47, č. 67.

Bratislava-Uršulínska ulica: (1) BIATEC, 15,964 g; Musilová/Lesák 1996b, 212.

Bratislava-Záhradnícka ulica: (1) NONNOS; Ondrouch 1964, 47, č. 68; Paulsen 1933, 105.

Bratislava-YMCA: (2) BIATEC, typ Paulsen 713; Nálezy III, 1978, 1.

Bratislava-Devín: (1) NONNOS, 16,66 g; Ondrouch 1964, 48, 49, č. 79; Paulsen 1933, 105.

Bratislava-Devínska Nová Ves: (1) BIATEC; *Ondrouch* 1964, 49, č. 80; *Paulsen* 1933, 106, slovanské hradisko „Na pieskach“, (1) SONNON, 16,5 g; *Kraskovská* 1962, 247, 252, tab. II: 1, 2.

Bratislava-Vajnory: (2) BIATEC, 17,18 g, 17, 20 g; *Ondrouch* 1964, 48, č. 76.

Bratislava, bez lokalizácie: (3) BIATEC, (1) BVSV, (2) EVOIVRIX, (5) NONNOS, (1) TITTO – 17,37 g; *Ondrouch* 1964, 47, č. 69–72; (1) AINORIX, *Militký* 2004, 189, 190.

Bratislava, okolie: (2) BIATEC, (1) BVSV, (2) COBROVO-MARVS, (1) EVOIVRIX, (2) NONNOS, (1) TITTO?; *Ondrouch* 1964, 51, č. 89; *Paulsen* 1933, 105.

Komárno: (1) BIATEC, 16,884 g, (1) NONNOS, 16,78 g; *Ondrouch* 1964, 52, č. 92; *Paulsen* 1933, 110.

Košeca-Nozdrovce: (1) NONNOS; *Kolníková* 2003, 234, č. 26.

Kuchyňa: (1) BIATEC, 17,21 g; *Ondrouch* 1964, 51, č. 86; *Paulsen* 1933, 107, tab. 30, č. 727; (2) BIATEC; *Eisner* 1925, 92.

Levice: (1) BIATEC; *Ondrouch* 1964, 53, č. 95; *Paulsen* 1933, 109.

Malacky: (1) BIATEC, 17,00 g, (1) NONNOS, 16,99 g; *Ondrouch* 1964, 50, č. 85; *Paulsen* 1933, 107.

Modra: (1) COBROVOMARVS, 17,25 g; *Fiala* 1998, 212, 213.

Nitra-Mikov dvor: (1) NONNOS, 15,15 g; *Nálezy IV*, 1994, 50, č. 26.

Nové Zámky: (1) BIATEC; *Ondrouch* 1964, 53, č. 94; *Paulsen* 1933, 109.

Pezinok: BVSSV, BVSSVMARVS, TITTO, COBROVO-MARVS (?); *Ondrouch* 1964, 51, č. 88; *Paulsen* 1933, 107; pozri aj tabuľku 3, hromadné nálezy.

Senec: (1) BIATEC; *Ondrouch* 1964, 51, 52, č. 90.

Slovenský Grob: (2) BIATEC, 16,731 g, 16,671 g, typ *Paulsen* 718 (?); (1), SONNON 8,097 g, súkromná zbierka.

Sološnica: (1) BIATEC; *Ondrouch* 1964, 51, č. 87; *Paulsen* 1933, 107.

Stupava: (1) BIATEC; *Ondrouch* 1964, 49, č. 81; *Paulsen* 1933, 106.

Trenčín: (2?) BIATEC; *Ondrouch* 1964, 53, č. 97; *Paulsen* 1933, 107.

Tvrdošovce: (1) BIATEC; *Ondrouch* 1964, 52, č. 93; *Paulsen* 1933, 109.

Zohor: (1) COISA, 16,50 g; *Ondrouch* 1964, 50, č. 83; *Paulsen* 1933, 107.

Neurčené slovenské nálezisko: BIATEC (1/3), SONNON (1/3); *Ondrouch* 1964, 53, 54, č. 99.

DRACHMY (typ *Simmering*)

Abrahám: (1) 2,227 g, súkromná zbierka.

Bernolákovo: (6?) *Nálezy IV*, 1994, č. 5.

Blatné: NONNOS (1); *Budaj/Čambal* 2014b, 225; (1) 2,13 g; *Čambal* 2011, 107, 108.

Bratislava-Hajthova tehelňa: (1); *Ondrouch* 1964, 48, č. 77.

Bratislava-Hlavné námestie: (2) 2,02 g, 2,20 g; *Kolníková* 1996, 12; *Musilová/Lesák* 1996b, 207; *Nálezy IV*, 1994, 45, č. 6.

Bratislava-hrad: (2); *Kolníková* 1996, 10, č. 2; (2) *Lesák* 2011, 26, obr. 90; (2) *Resutík* 2011, 47, obr. 68; (3), výskum 2014, M. *Musilová*, A. *Žitňan*, J. *Kováč*, M. *Horňák*.

Bratislava-Rudnayovo námestie: (1) 1,81 g; *Musilová/Kolníková* 1990, 248, 249; *Nálezy IV*, 1994, 46, č. 9.

Bratislava-Vydrlica: (6); *Baxa/Kolníková* 1992, 139; *Kolníková/Kovár* 2010, 69, 70; *Nálezy IV*, 1994, 46, č. 11; (4) 1,570 g, 2,009 g, 2,150 g, 2,673 g.

Bratislava-Zelená/Ventúrska ulica: (1) 2,506 g; *Kolníková* 2006, 12, č. 7; *Musilová/Lesák* 1996b, 211.

Bratislava-Devín: (2) 2,11 g, 2,23 g; *Harmadyová* 2012, 195, 196; *Nálezy IV*, 1994, 47, č. 13; *Plachá/Kolníková* 1990, 241–247.

Bratislava-Jarovce: (3) NONNOS, 2,24 g, 2,29 g, 2,34 g; *Budaj/Čambal* 2014b, 224, 225.

Bratislava-Rača: (1) 2,3 g; *Fiala* 1996, 215, 216; *Nálezy IV*, 1994, 47, č. 15.

Bratislava-Rusovce: (3); *Minarovičová* 2002, 181; (2) 1,99 g, 2,33 g; *Panis* 2004a, 202.

Bratislava-Vajnory: (2); *Ondrouch* 1964, 48, č. 76; (1) NONNOS, 2,10 g; *Budaj/Čambal* 2014b, 225; (3); 229.

Bratislava, okolie: *Ondrouch* 1964, 51, č. 89; *Paulsen* 1933, 105, č. 748, 857, 869, 898, 959, 964.

Bratislava, bez lokalizácie: (1); *Ondrouch* 1964, 48, č. 78.

Cífer-Pác: (1); *Nálezy III*, 1978, 13, č. 3.

Hamuliakovo: (1), 2,18 g; súkromná zbierka.

Chorvátsky Grob, poloha Termál: (1) 2,211 g; poloha Koleno, za kanálom (2) 1,767 g, 2,002 g; poloha (?) 1,675 g, 1,785 g, 1,825 g, 1,887 g, 1,923 g, 1,951 g, 2,081 g, 2,200 g, 2,345 g, súkromná zbierka.

Iža: (1); *Nálezy III*, 1978, 13, č. 4; (1) nepublikovaný exemplár.

Kežmarok: (1) 1,09 g; *Nálezy III*, 1978, 13, 14, č. 5.

Komárno-Veľký Harčáš: (1); *Paulsen* 1933, 110 (ako typ Tótfalu).

Nová Dubnica-Veľký Kolačín: (1) 2,23 g; *Kolníková* 2003, 233, č. 25.

Patince: (1); informácia J. *Rajtár*, AÚ SAV.

Prievidza-Hradec: (1); *Nálezy III*, 1978, 14, č. 6.

Skalka nad Váhom: (1); informácia M. *Budaj*, numizmatické oddelenie HM SNM.

Slovenský Grob: (4), 1,92 g, 2,10 g, 2,16 g, 2,24 g; *Budaj/Čambal* 2014a, 210–213; *Čambal/Pospechová/Wittgrüber* 2011, 108–111; (4) 1,725 g, 2,010 g, 2,062 g, 2,081 g, súkromná zbierka; *Panis* 2004b, 193; (22).

Smolenice: (1); *Nálezy III*, 1978, 14, č. 7.

Svätý Jur: (1), 1,864 g, súkromná zbierka.

Šaľa: (3), 2,00 g, 2,10 g, 2,32 g; *Ondrouch* 1964, 54, č. 100a.

Zohor: (2), 1,719 g, 1,992 g; *Elschek/Kolníková* 2014, 359.

Česko

TETRADRACHMY

Cheb: (1) BIATEC, 16,794 g; *Castelin* 1965, 213, považuje nález za problematický; *Paulsen* 1933, s. 122 (tu ako Eger).

Kouřim: (1) TITTO, 17,12 g; *Paulsen* 1933, s. 121.

DRACHMY (typ *Simmering*)

Stradonice: (5), 2,406 g, 2,47 g, 2,393 g, 2,425 g, 2,37 g; *Paulsen* 1933, 121.

Morava

TETRADRACHMY

Bylnice-Brumov: (4) BIATEC; *Radoměský* 1955, 71, č. 146.

Holešov: *Radoměský* 1955, 72, č. 154.

DRACHMY (typ *Simmering*)

Moravský Krumlov: (1) 2,34 g; *Paulsen* 1933, s. 121, č. 936.

Morava južná: (1) 2,40 g; *Kolníková/Koháček* 2009, 314.

Rakúsko

STATÉRY A DROBNÉ NOMINÁLE

Oberleis: 1/8 statéra, 0,81 g; *Dembski 1972, 61.*

Parndorf: BIATEC, statér, 6,42 g; *Dembski 1972, 62; Paulsen 1933, 75, č. 698.*

Zwettl: statér, 6,50 g; *Paulsen 1933, 120.*

TETRADRACHMY

Breitenbrunn: (1) BIATEC, *Dembski 1972, 64.*

Deutsch-Altenburg: (1) BIATEC, (1) NONNOS; *Dembski 1972, 64; Paulsen 1933, 117.*

Güssing: (1) FARIARIX, 16,6 g; *Dembski 1972, 65; Paulsen 1933, 116.*

Krems: (1) AINORIX, 16,701 g; *Dembski 1972, 65; Paulsen 1933, 120.*

Launsdorf: (1) NONNOS, 12,99 g; *Dembski 1972, 64, tu ako St. Veit (Launsdorf); Paulsen 1933, 125; Schmidt-Dick 1989, 4/14 (3).*

Magdalensberg: (1) NONNOS; *Dembski 1972, 64.*

Mallnické Taury, alpský priesmyk: (1) neurčená „hexadrachma“; *Dembski 2001, 32–52; Lippert/Dembski 2000, 265; pozri aj Kenner 1905.*

Parndorf: (1) NONNOS, 17,20 g; *Dembski 1972, 64; Paulsen 1933, 115.*

Sasendorf: (1) BIATEC, 14,465 g; *Dembski 1972, 64; Paulsen 1933, 120.*

Siebenbrunn: (1) COBROVOMARVS; *Dembski 1972, 64, (tu ako Untersiebenbrunn); Paulsen 1933, 120.*

Spitz a. d. Donau-St. Michael: (1) bez legendy, 15,96 g; *Dembski 1972, 66; Paulsen 1933, 94, 120, č. 827.*

Wien-Simmeringer Heide: (1) DEVIL, 17,07 g, (1) COPO, 10,0 g; *Dembski 1972, 65; Paulsen 1933, 119 – súčasť hro- madného nálezu Wien-Simmering?; Ruske 2011b, 73.*

DRACHMY (typ Simmering)

Deutsch-Altenburg, okolie: (2) 2,34 g, 2,24 g; *Dembski 1972, 66 (tu 4 drachmy); Paulsen 1933, 117, č. 931; pozri k tomu Dembski 2007, 487 (3 drachmy z územia Carnunta).*

Hainburg, poloha Braunsberg: (1) 2,26 g; *Dembski 1972, 66; Paulsen 1933, 116.*

Ringelsdorf: (2) 2,06 g; 2,19 g; *Dembski 1995, 67.*

Wien-Simmeringer Heide: (3); *Dembski 1972, 66.*

Slovinsko

DRACHMY (typ Simmering)

Trbovlje: (2), 2,378 g, 1,925 g; *Kos 1977, 148, tab. 36, 13, 14; Paulsen 1933, č. 925, 957 (tu pod názvom Trifail).*

Nemecko

TETRADRACHMY

Traunstein-Waging: (1 alebo viac) BIATEC; *Göbl 1994, 44.*

Hüfingen bei Donaueschingen?: (1) BIATEC; *Göbl 1994, 44.*

Maďarsko

STATÉRY A DROBNÉ MINCE

Nemestördemic: (1) *Paulsen 1933, 113.*

Esztergom: (1) statér, 6,527 g; *Hartmann 1985, 663, tab. 1, č. 80.*

Velem-Szentvid: 1/8 statéra, 0,84 g; *Paulsen 1933, 77, č. 707.*

TETRADRACHMY

Győr: (1) NONNOS; *Paulsen 1933, 112.*

Nagybörzsöny: (1? alebo viac?) EVOIVRIX, 17,04 g; *Paulsen 1933, 91, č. 1436, 110 (tu Börzsöny).*

Nagy-Écsfalu: (1) NONNOS, 16,93 g; *Paulsen 1933, 111.*

Vásvár: (2) BIATEC, 16,855 g, 17,223 g; *Paulsen 1933, 113.*

DRACHMY

Pilismarót: neurčený počet; *Pink 1974, 81.*

Szentgyörgymező: neurčený počet; *Pink 1974, 81.*

Rumunsko

STATÉRY

Cluj, okolie: (1), 6,69 g; *Paulsen 1933, 111.*

TETRADRACHMY

Craiova: (1) BIATEC 16,76 g; *Isvoranu 2012a, 628; Mitrea 1957, 25; Paulsen 1933, 111.*

Nou Sătesc: (2) NONNOS, 17,16 g, 17,00 g; *Isvoranu 2012b, 1814; Lupu 1960, 81–88; Mitrea 1957, 25, pozn. 1.*

Oradea: (1) neurčený typ; *Isvoranu 2012b, 1814.*

Záp. Rumunsko, bez lokalizácie: (1) BIATEC, 16,75 g; (1) BVSV, 16,666 g; *Paulsen 1933, 111.*

Sedmohradsko, bez lokalizácie: (1) IANTVMARVS; *Mitrea 1957, 25; Paulsen 1933, 111.*

Rumunsko, bez lokalizácie: (1) BVSV, 16,66; *Paulsen 1933, č. 789.*

DRACHMY (typ Simmering)

Lazuri: (1) 2,25 g; *Săşianu 1980, 132, č. 69.*

Orlea: *Kolníková 1995b, 51.*

Ukrajina, Zakarpatská oblasť

DRACHMY (typ Simmering)

Malaja Kopanja: (1), 1,27 g; *Kolníková/Kotigoroško 2009, 134, 135.*

Užhorod: (4), 2,34–2,38 g; *Paulsen 1933, 111, č. 882, 990.*

LITERATÚRA A PRAMENE

- Adler-Wölfl 2012 – K. Adler-Wölfl: Spätlatènezeitliche Fundstellen in Wien. Zbor. SNM 106. Arch. 22, 2012, 169–188.
- Amann/Lindinger 2012 – P. Amann/E. Lindinger: Boier. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. C. Ramsl (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie A–K. Wien 2012, 202, 203.
- Arveiller-Dulong/Nenna 2000 – V. Arveiller-Dulong/M.-D. Nenna: Louvre. Les verres antiques I. Contenants à parfum en verre moulé sur noyau et vaisselle moulée VII^e siècle avant J.-C. – Ier siècle après J.-C. Paris 2000.
- Bačo/Chovan 2004 – P. Bačo/M. Chovan: Mapa výskytov zlata na Slovensku. In: Bakos/Chovan 2004, Príloha.
- Bakos/Chovan 2004 – F. Bakos/M. Chovan a kolektív: Zlato na Slovensku. Sprievodca zlatou históriou, ťažbou a náleziskami na našom území. Bratislava 2004.
- Barbone 2009 – M. Barbone: Studio di sistemi di supporto per mosaici allestiti su cemento. Rome 2009.
- Barta et al. 2011 – P. Barta/B. Lesák/M. Musilová/B. Resutík: Svedectvo času. (Z najnovších a starších nálezov na Bratislavskom hrade.) Katalóg výstavy. Bratislava 2011.
- Baxa/Kolníková 1992 – P. Baxa/E. Kolníková: Keltské mince z Bratislavy-Vydrice. Slov. Num. 12, 1992, 139.
- Baxa et al. 1990 – P. Baxa/L. Zachar/M. Thurzo/A. Šefčáková: Záchranný výskum na Vydrici v Bratislave. AVANS 1988, 1990, 38, 39.
- Bazovský 2014 – I. Bazovský: Zahľbená stavba so zdobeným ohniskom z bratislavského oppida. In: B. Komoróczy (Ed.): Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů (Archeologie barbarů 2011). Brno 2014, 53–62.
- Bazovský/Čambal 2012 – I. Bazovský/R. Čambal: Širšie zázemie bratislavského oppida. In: Šedivý/Štefanovičová 2012, 185–189.
- Bazovský/Gregor 2009 – I. Bazovský/M. Gregor: Mincové dávkovacie platničky z Mudroňovej ulice v Bratislave. Zbor. SNM 103. Arch. 19, 2009, 131–152.
- Bazovský/Kolníková 2011 – I. Bazovský/E. Kolníková: Nové nálezy keltských mincí zo západného Slovenska. Slov. Num. 19, 2011, 103–106.
- Bednarek 2005 – M. Bednarek: La Tène Settlement in Upper Silesia: An outline. In: H. Dobrzańska/V. Megaw/P. Poleska (Eds.): Celts on the Margin. Studies in European Cultural Interaction 7th Century BC–1st Century AD. Dedicated to Zenon Woźniak. Kraków 2005, 179, 180.
- Birkhan 1994 – H. Birkhan: Die linguistische Beurteilung der Münzlegenden. In: Göbl 1994, 69–76.
- Blake 1930 – M. E. Blake: The Pavements of the Roman Buildings of the Republic and Early Empire. Memoirs of AAR 8. Rome 1930.
- Borhy 2009 – L. Borhy: Bericht über die Besichtigung der Befunde auf dem Bratislavaer Burgberg. Budapest 2009.
- Božič 1998 – D. Božič: Neues über die Kontakte längs der Bernsteinstrasse während der Spätlatènezeit. Arch. Vestník 49, 1998, 144–146.
- Budaj/Čambal 2014a – M. Budaj/R. Čambal: Keltské mince a zlatý ingot zo Slovenského Grobu. Pravěk (N. Ř.) 21, 2014, 209–222.
- Budaj/Čambal 2014b – M. Budaj/R. Čambal: Drachmy typu Simmering s nápisom NONNOS zo Slovenska. Pravěk (N. Ř.) 21, 2014, 223–233.
- Castelin 1965 – K. Castelin: Die Goldprägung der Kelten in den böhmischen Ländern. Graz 1965.
- Cech 2013 – B. Cech: Technika v Antice. Praha 2013.
- Cílová 2010 – Z. Cílová: Analýza skel z Římske stavby I z AV Bratislavského hradu – Zimnej jazdiarne. VŠCHT Praha. Praha 2010. Nepublikované.
- Coarelli 1995 – F. Coarelli: Gli scavi di Fregellae e la cronologia dei pavimenti repubblicani. AISCOM II, 1995, 17–29.
- Collis 2013 – J. Collis: The Boii. Vstupná prednáška na kolokviu Boier zwischen Realität und Fiktion. Český Krumlov 14.–16. 11. 2013.
- Colombier/Duchamp 2011 – A. Colombier/H. Duchamp: Bols en verre moulé d'origine syrio-palestinienne. Paris 2011.
- Crawford 1974 – M. H. Crawford: Roman Republican Coinage. Cambridge 1974.
- Čambal 2004 – R. Čambal: Bratislavský hradný vrch – akropola neskorolátenského oppida. Zbor. SNM. Arch. Suppl. 1. Bratislava 2004.
- Čambal 2011 – R. Čambal: Keltská minca typu Simmering z Blatného. Slov. Num. 19, 2011, 107, 108.
- Čambal/Budaj 2008 – R. Čambal/M. Budaj: Dve nové mince typu Athéna-Alkis zo Slovenska. Num. Sbor. 23, 2008, 3–5.
- Čambal/Budaj 2009 – R. Čambal/M. Budaj: Keltské tetradrachmy z Pezinka a Bratislavy-Rače. Zbor. SNM 103. Arch. 19, 2009, 197–214.
- Čambal et al. 2006 – R. Čambal/M. Gregor/T. Kramp/P. Nagy: Neskorolátenske objekty v Bratislave na Čajkovského ulici 9. Zbor. SNM 100. Arch. 16, 2006, 123–160.
- Čambal/Pospechová/Wittgrüber 2011 – R. Čambal/P. Pospechová/P. Wittgrüber: Keltské mince typu Simmering zo Slovenského Grobu. Slov. Num. 19, 2011, 108–111.
- Čaplovič 1960 – P. Čaplovič: Púchovské sídlisko Trniny nad Veľkým Bystercem. Slov. Arch. 8, 1960, 183–216.
- Čižmář 1990 – M. Čižmář: Siegelkapseln aus Stradonice und Staré Hradisko. Germania 68, 1990, 597–600.
- Čižmář 2005 – M. Čižmář: Keltské oppidum Staré Hradisko. Arch. Pam. Střední Moravy 4. Olomouc 2005.
- Čižmář/Kolníková/Noeske 2008 – M. Čižmář/E. Kolníková/H.-Ch. Noeske: Němčice-Víceřez. Ein neues Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähren. Germania 86, 2008, 655–700.
- Daňová/Čambal/Turčan 2010 – M. Daňová/R. Čambal/V. Turčan: Súbor predmetov z bratislavského hradného kopca. Zbor. SNM 104. Arch. 20, 2010, 81–88.
- De Franceschini 1991 – M. De Franceschini: Villa Adriana. Mosaici-pavimenti-edifici. Rome 1991.
- De Franceschini 2005 – M. De Franceschini: Ville dell' Agro Romano. L'Erma di Bretschneider 2005, 564.
- De Franceschini/Lesák/Musilová, v tlači – M. De Franceschini/B. Lesák/M. Musilová: An opus signinum pavement in the Celtic oppidum of Bratislava: a unique testimony of the links between the Middle Danube valley and Roman Italy in the 1st c. BC. In: Bibracte Publication des actes du colloque tenue en Toulouse 2.–4. octobre 2013, intitulée: Les modes italique en architecture de IInd e Ier siècle en Gaule et dans le regions voisines. Bibracte 2014, v tlači.

- Dembski 1972* – G. Dembski: Die keltischen Fundmünzen Österreichs. Num. Zeitschr. 87/88, 1972, 37–73.
- Dembski 1995* – G. Dembski: Vorrömische und keltische Funde aus dem nordöstlichen Niederösterreich. Mitt. Österr. Num. Ges. 35, 1995, 65–72.
- Dembski 1998a* – G. Dembski: Münzen der Kelten. Wien 1998.
- Dembski 1998b* – G. Dembski: Beginn und Ende der Münzprägung in Noricum. In: U. Peter (Hrsg.): Stephanos nomismatikos. Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag. Berlin 1998, 199–205.
- Dembski 1999* – G. Dembski: Keltische Münzen in Ostösterreich – Boier und Burebista. Acta Mus. Napocensis 36/1, 1999, 51–58.
- Dembski 2001* – G. Dembski: Die Fundmünzen vom Mallnitzer Tauern – norische und tauriskische Obole. Num. Zeitschr. 108/109, 2001, 33–52.
- Dembski 2007* – G. Dembski: Keltische Münzen in Carnuntum. In: M. Alram/F. Schmidt-Dick (Hrsg.): Numismata Carnuntina. Forschungen und Material. Textband 2. Wien 2007, 487–488.
- Dembski 2012* – G. Dembski: Norische Münzprägung. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. C. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie L–Z. Wien 2012, 1383, 1384.
- Dembski 2014* – G. Dembski: Die Fundmünzen. In: O. Harl (Hrsg.): Hochtorn und Glockner route. Ein hochalpines Passheiligtum und 2000 Jahre Kulturtransfer zwischen Mittelmeer und Mitteleuropa. Österr. Arch. Inst. Sonderschriften 50. Wien 2014, 89–98.
- Desbat/Maza 2008* – A. Desbat/G. Maza: Militaria de la moyenne vallée du Rhône (Lyon, Vienne, Valence). In: Sur les traces de César. Militaria tardo-républicains en contexte gaulois. Glux-en-Glenne 2008, 237–250.
- Dobesch 1993a* – G. Dobesch: Die Kelten in Österreich. Wien 1993.
- Dobesch 1993b* – G. Dobesch: Anmerkungen zur Wanderung der mitteleuropäischen Boier. Tyche. Beitr. Alten Gesch. Papyrol. Epigr. 8, 1993, 9–17.
- Dobesch 1994* – G. Dobesch: Zur Chronologie des Dakerkönigs Burebista. In: Göbl 1994, 51–68.
- Dobesch 1995* – G. Dobesch: Der Raum Kärntens und die Ostalpen in der Welt der Antike. Carinthia 1/185, 1995, 45–67.
- Dobesch 2002* – G. Dobesch: Handel und Wirtschaft der Kelten in antiken Schriftquellen. In: C. Dobiati/S. Sievers/Th. Stöllner (Hrsg.): Dürrenberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Akten des internationalen Kolloquiums in Hallein/Bad Dürrenberg vom 7. bis 11. Oktober 1998. Bonn 2002, 1–25.
- Dolenz 2009* – H. Dolenz: Bericht über die Besichtigung spätrepublikanisch-frühagustischer Befunde auf der Burg in Bratislava am 17. September 2009. Nepublikovaný rukopis.
- Donderer 1984* – M. Donderer: Münzen als Bauopfer in römischen Privathäusern. Bonner Jahrb. 184, 1984, 177–187.
- Drda/Rybová 1998* – P. Drda/A. Rybová: Keltové a Čechy. Praha 1998.
- Eckhel 1779* – J.-H. Eckhel: Catalogus Musei Caesarei Vindobonensis numorum veterum distributus 1–2. Vindobonae 1779.
- Eisner 1925* – J. Eisner: Mince typu Biatec nalezene v Bratislavě r. 1923. Num. Čas. 1, 1925, 87–120.
- Eisner 1933* – J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- Elschek/Kolníková 1996* – K. Elschek/E. Kolníková: Nové nálezy keltských mincí z jižního Záhoria. Slov. Num. 14, 1996, 213, 214.
- Elschek/Kolníková 2014* – K. Elschek/E. Kolníková: Beitrag zur Datierung der Latènezeitlichen Zentralsiedlung von Zohor in der Westslowakei. Kleinfunde, keltische und frühromische Münzen. In: J. Čížmářová/N. Venclová/G. Březinová (Ed.): Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií. Brno 2014, 353–375.
- Elschek/Kolníková, v tlači* – K. Elschek/E. Kolníková: Drobné nálezy, keltské a republikánske mince zo Zohora-Pieskov. Príspevok k datovaniu centrálnej osady z doby laténskej. Zborník príspevkov z konferencie Buchlovice 14.–17. 5. 2013, v tlači.
- Encyklopédia 1981* – Encyklopédia Slovenska, V. zväzok, R–Š. Bratislava 1981.
- Fabian 2008* – M. Fabián: Záverečná správa z inžiniersko-geologického prieskumu, rekonštrukcia hradného paláca. NKP, Bratislavský hrad, podzemné garáže. Archív Kancelárie NR SR. Bratislava 2008.
- Fiala 1963* – A. Fiala: Z nových výskumov na Bratislavskom hrade. Vlast. Čas. 1963, 125–127.
- Fiala 1968* – A. Fiala: Architektúra Bratislavského hradu na najstarších vyobrazeniach. Zbor. SNM 62. Hist. 8, 1968, 61–74.
- Fiala 1996* – A. Fiala: Nález keltskej mince simmerinského typu v Bratislave-Rači. Slov. Num. 14, 1996, 215, 216.
- Fiala 1998* – A. Fiala: Nález keltskej tetradrachmy Cobrovomarus v Modre-Záhumeníciach. Slov. Num. 15, 1998, 212, 213.
- Fiala/Semanko 1993* – A. Fiala/A. Semanko: Zaniknuté opevnenia v južnej časti Bratislavského hradu. Pam. a Múz. 2, 1993, 34–37.
- Fiala et al. 1965* – A. Fiala/B. Polla/L. Šášky/T. Štefanovičová: Doterajšie výsledky výskumu na Bratislavskom hrade. Bratislava 1965, 27–62.
- Fiala et al. 1987* – A. Fiala/A. Semanko/J. Šulcová: Bratislavský hrad – národná kultúrna pamiatka. Barokový záhradný pavilón na severnej terase. Výsledky výskumov programu pamiatkových úprav. Bratislava 1987.
- Fikrlé/Frána 2012* – M. Fikrlé/J. Frána: Schlussbericht über die Ergebnisse der Röntgenfluoreszenzanalyse des Münzkomplexes aus Němčice und aus der Siedlungen in Umgebung. In: E. Kolníková (Zost.): Němčice – Ein Macht-, Industrie- und Handelszentrum der Latènezeit in Mähren und Siedlungen am ihren Rande. Kommentierter Fundkatalog Münzen. Brno 2012, 185–190.
- Filip 1956* – J. Filip: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.
- Frey 1993* – O.-H. Frey: Die Bilderwelt der Kelten. Das keltische Jahrtausend. Maniz 1993, 153–168.
- Fröhlich 2010* – J. Fröhlich: Unikátny keltský statér s nápisom DEVI(L). K spoločensko-hospodárskej organizácii stredodunajských Keltov. Num. Sbor. 25, 2010, 3–22.
- Fröhlich 2011* – J. Fröhlich: Keltské mince z oppida Pohanská v Plaveckom Podhradí v systéme „peňažnej dohody“ stredoeurópskych Keltov v najmladšej dobe laténskej. Num. Sbor. 26/1, 2011, 59–80.
- Fröhlich 2012* – J. Fröhlich: Drahý kov z moravského keltského centra Němčice. Num. Listy 67/4, 2012, 147–159.
- Fröhlich 2013a* – J. Fröhlich: Niekoľko keltských mincí z juhu stredného Slovenska: Hontiansko-novohrad-

- ske-gemerský región. Numizmatika (Bratislava) 23, 2013, 9–18.
- Fröhlich 2013b – J. Fröhlich: Nález keltských mincí z Horných Orešian-Majdánu na Slovensku. Zlato a pôvod keltských mincí typu Athena Alkidemos. Num. Sbor. 27/1, 2013, 9–32.
- Fröhlich, v tlači – J. Fröhlich: Keltské mince s konskou protomou a skupina Athena Alkidemos. Num. Sbor., v tlači.
- Furger/Wartmann/Riha 2009 – A. Furger/M. Wartmann/E. Riha: Die römischen Siegelkapseln aus Augusta Raurica. Forsch. Augst 44. Augst 2009.
- Garbsch 1965 – J. Garbsch: Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. München 1965.
- Gleirscher 2012 – P. Gleirscher: Gerlitz/Tschleinerwand. Österreich. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. C. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie A–K. Wien 2012, 629.
- Gohl 1909–1921 – Ö. Gohl: a Biatic-csoportbeli barbár pénzek. Num. Közl. 8, 1909, 39–50, 99–104; 12, 1913, 41–51; 20, 1921, 9–17, 63–64.
- Göbl 1972 – R. Göbl: Neue technische Forschungsmethoden in der keltischen Numismatik. Anz. Österr. Akad. Wiss. 109, 1972, 49–63.
- Göbl 1973 – R. Göbl: Typologie und Chronologie der keltischen Münzprägung in Noricum. Wien 1973.
- Göbl 1994 – R. Göbl: Die Hexadrachmenprägung der Grossboier. Ablauf, Chronologie und historische Relevanz für Noricum und Nachbargebiete. Wien 1994.
- Graßl 1988 – H. Graßl: Arrians Zeugnis zur Geldwirtschaft im antiken Ostalpenraum. Stud. Num. Labacensis 1988, 11–14.
- Gregor/Pivko 2010 – M. Gregor/D. Pivko: Mineralogicko-petrografická charakteristika plniva dlažby z Bratislavského hradu – zimnej jazdiarne. Predbežná správa z výskumu. Archív MÚOP Bratislava. Bratislava 2010. Nepublikovaná.
- Hainzmann 1994 – M. Hainzmann: Epigraphische Zeugnisse für die boiischen Fürstennamen. In: Göbl 1994, 77–87.
- Harmadyová 2012 – K. Harmadyová: Oblasť Devína v dobe laténskej. In: Šedivý/Štefanovičová 2012, 191–196.
- Hartmann 1985 – A. Hartmann: Über Materialanalysen an Goldmünzen der keltischen Boier. Jahrb. RGZM 32, 1985, 660–673.
- Hatt 1980 – J. J. Hatt: Eine Interpretation der Bilder und Szenen auf dem Silberkessel von Gundestrup. In: Die Kelten in Mitteleuropa. Kultur, Kunst, Wirtschaft. Salzburg 1980, 68–75.
- Hložek/Musilová 2014 – M. Hložek/M. Musilová: Chemické rozborý keltských mincí a drobných kovových predmetů z výzkumu na Bratislavskom hrade v letech 2008–2010. In: Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova. Bratislava 2014, 133–138.
- Holčík 1983 – Š. Holčík: Výskum na Bratislavskom hrade v roku 1982. AVANS 1982, 1983, 94.
- Holčík/Štefanovičová 1982 – Š. Holčík/T. Štefanovičová: Úpadok hradu a jeho obnova – Bratislavský hrad. Bratislava 1982.
- Humer 2014 – F. Hummer: Carnuntum im Jahr 6 n. Chr. In: F. Hummer (Ed.): Carnuntum. Wiedergeborene Stadt der Kaiser. Darmstadt 2014, 25.
- Hvoždara 1999 – P. Hvoždara: Ryžoviská zlata v Západných Karpatoch. Mineral. Slovaca 31, 1999, 241–248.
- Chirilă et al. 1972 – E. Chirilă/N. Chidioșan/I. Ordeanlich/N. Kiss: Der Münzhort von Șilindia. Oradea 1972.
- Isvoranu 2012a – Th. Isvoranu: Geoagiu de Sus, Rumänien. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. C. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie. Mitt. Prähist. Komm. Band 73. Wien 2012, 627, 628.
- Isvoranu 2012b – Th. Isvoranu: Tămădău Mare, Rumänien. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. C. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie. Mitt. Prähist. Komm. Band 73. Wien 2012, 1813, 1814.
- Isvoranu 2012c – Th. Isvoranu: Șieu-Odorhei, Rumänien. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. C. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archäologie. Mitt. Prähist. Komm. Band 73. Wien 2012, 1705, 1706.
- Janšák 1948 – Š. Janšák: Predhistorické sídlisko na plošine Bratislavského hradu. Hist. Slovaca 5, 1948, 54–62.
- Janšák 1955 – Š. Janšák: Nález hrncárskej pece z neskorého laténu v Bratislave. Slov. Arch. 3, 1955, 195–221.
- Kellner 1990 – H.-J. Kellner: Die Münzfunde von Manching und die keltischen Fundmünzen aus Südbayern. Ausgr. Manching 12. Stuttgart 1990.
- Kemény 2008 – L. Kemény: Bratislavský hrad a podhradie. Bratislava – Pozsony 1933. Reedícia Bratislava 2008.
- Kenner 1895 – F. Kenner: Der Münzfund von Simmering in Wien. Num. Zeitschr. 27, 1895, 57–86.
- Kenner 1905 – F. Kenner: Keltische Münze vom Mallnitzer Tauern an der Grenze zwischen Salzburg und Kärnten. Mitt. Zentr. Komm. Erforsch. Erhalt. Kunst- u. Hist. Denkmale 4, 1905, 159.
- Kenner 1985 – H. Kenner: Die römischen Wandmalereien des Magdalensberges. Klagenfurt 1985.
- Kimmig 1993 – W. Kimmig: Menschen, Götter und Dämonen. In: H. Dannheimer/R. Gebhard (Hrsg.): Das keltische Jahrtausend. Mainz 1993, 170–176.
- Kolník 1980 – T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.
- Kolník 2004 – T. Kolník: Praveké a včasnohistorické zlato v archeologických nálezoch zo Slovenska. Hist. Zbor. MS 14/2, 2004, 87–135.
- Kolník/Šalkovský 1983 – T. Kolník/P. Šalkovský: Včasnolátenská maskovitá spona zo Slovenského Pravna a jej prínos ku keltskej ikonografii. Štud. Zvesti AÚ SAV 20, 1983, 133–147.
- Kolníková 1964a – E. Kolníková: Nález rímskeho aes grave s keltskými mincami v Nitre. Slov. Arch. 12, 1964, 391–408.
- Kolníková 1964b – E. Kolníková: Keltské mince s lýrovitým znakom na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 13, 1964, 195–206.
- Kolníková 1975 – E. Kolníková: Zlaté keltské mince na Slovensku. Num. Sbor. 13, 1975, 57–65.
- Kolníková 1990 – E. Kolníková: Neznámy hromadný nález keltských mincí z okolia Modry alebo Jura pri Bratislave z roku 1910. Slov. Num. 11, 1990, 249–253.
- Kolníková 1991 – E. Kolníková: Bratislavské keltské mince. Bratislava 1991.
- Kolníková 1993 – E. Kolníková: Münzprägung der Kelten in der Slowakei (Funde, Typologie, Chronologie, Zusammenhänge). In: J. Pavúk (Ed.): Actes du XII^e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques 3. Bratislava 1993, 248–255.
- Kolníková 1995a – E. Kolníková: Nezvyčajná keltská minca s nápisom Biatic. Num. Listy 50, 1995, 1–8.

- Kolníková 1995b* – E. Kolníková: Zeugnis der Münzfunde über Kontakte des vorrömischer Dakiens mit dem mitteleuropäischen Raum. *Stud. și Cerc. Num.* 11, 37–53.
- Kolníková 1996* – E. Kolníková: Norische Münzen im Oppidum Bratislava und in seinem Hinterland. *Slov. Num.* 14, 1996, 9–57.
- Kolníková 1998a* – E. Kolníková: Bratislavské keltské mince vo svetle doterajších poznatkov. *Numizmatika (Bratislava)* 16, 1998, 1–13.
- Kolníková 1998b* – E. Kolníková: Výpoveď nálezov mincí o keltskom hradisku v Trenčianskych Bohuslaviciach. *Slov. Num.* 15, 1998, 11–44.
- Kolníková 2001* – E. Kolníková: Keltské (bójske či vindelic-ké?) lopatkovité statéry. *Num. Listy* 56, 2001, 99–105.
- Kolníková 2003* – E. Kolníková: Fundmünzen in den latènezeitlichen Brugwällen und anderen Höhenlagen in der Slowakei. *Slov. Arch.* 51, 2003, 223–246.
- Kolníková 2004* – E. Kolníková: Ikonografia keltských mincí. In: D. Grossmannová/J. T. Štefan (Ed.): *Realita, predstava a symbol v numismatickej ikonografii*. Ostrava 2004, 7–28.
- Kolníková 2005* – E. Kolníková: Münzen der Eravisker, Azaler und andere Nachahmungen der republikanischen Denare im Nordkarpatischen Raum. In: K. Biró Sey/J. Buza/M. Csoma/I. Gedai (Szerk.): *In memoriam Ludovici Huszár*. Budapest 2005, 72–89.
- Kolníková 2011* – E. Kolníková: K technike a technológii v keltskom mincovníctve. *Nálezy zo Slovenska. Num. Sbor.* 26/1, 2011, 31–57.
- Kolníková 2012a* – E. Kolníková: Němčice, ein Macht-, Industrie- und Handelszentrum der Latènezeit in Mähren und Siedlungen am ihren Rande. *Kommentierter Fundkatalog Münzen*. Brno 2012.
- Kolníková 2012b* – E. Kolníková: Mince – svedectvo prosperity Keltov. In: *Šedivý/Štefanovičová 2012*, 205–215.
- Kolníková 2013* – E. Kolníková: Keltská razba mincí na Slovensku a jej surovinové zdroje. In: D. Haas Kianička (Ed.): *Baničstvo a mincovníctvo v dejinách Slovenska*. Zborník príspevkov z medzinárodného numizmatického seminára v Banskej Štiavnici. Kremnica 2013, 7–24.
- Kolníková 2014* – E. Kolníková: Akropola Bratislavského keltského oppida – výpoveď nálezov mincí. In: *Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014, 117–131.
- Kolníková 2015a* – E. Kolníková: Münzprägung und Geldwirtschaft an der Ostgrenze der boischen Besiedlung – Zusammenhänge und Fragestellungen. In: M. Karwowski/V. Salač/S. Sievers (Hrsg.): *Boier zwischen Realität und Fiktion*. Zborník referátov z konferencie v Českom Krumlove, 14.–16. 11. 2013. Bonn 2015, 253–271.
- Kolníková 2015b* – E. Kolníková: Nové nálezy keltských, rímskych a stredovekých mincí zo Záhoria. *Slov. Num.* 20, 2015, 166–171.
- Kolníková/Koháček 2009* – E. Kolníková/R. Koháček: Nové keltské mince z južnej Moravy. *Num. Sbor.* 24, 2009, 309–316.
- Kolníková/Kotigoroško 2009* – E. Kolníková/V. G. Kotigoroško: Novýje dannye o monetach malokopanskovo komplexa. *Carpatika – Karpatyka* 38, 2009, 134–143.
- Kolníková/Kovář 2010* – E. Kolníková/B. Kovár: Laténske mince v bratislavskom podhradí. *Zbor. SNM* 104. *Arch.* 20, 2010, 69–73.
- Kolníková/Minarovičová 1999* – E. Kolníková/E. Minarovičová: Najstaršie razené zlato na Slovensku (keltské a rímske mince). *Mineral. Slovaca* 31, 1999, 435–442.
- Kolníková/Ručka 2013* – E. Kolníková/M. Ručka: Keltské drobné strieborné mince – typ Čachtice. *Numizmatika (Bratislava)* 23, 2013, 1–8.
- Kos 1977* – P. Kos: *Keltski novci Slovenije*. Ljubljana 1977.
- Kos 1984* – P. Kos: Die Goldmünzen der norischen Kelten. *Jahrb. Num. u. Geldgesch.* 34, 1984, 7–9.
- Kos/Šemrov 1995* – P. Kos/A. Šemrov: *Roman Imperial Coins and Countermarks of the 1st Century (Augustus–Traianus)*. Ljubljana 1995.
- Kostial 1997* – M. Kostial: *Kelten im Osten. Gold und Silber der Kelten in Mittel- und Osteuropa*. Sammlung Lanz. München 1997.
- Kováč/Vrtel/Lesák 2014* – J. Kováč/A. Vrtel/B. Lesák: Archeologický výskum záhradného pavilónu na Bratislavskom hrade. In: *Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014, 139–148.
- Kovář/Hanuš 2012* – B. Kovár/M. Hanuš: Keltské osídlenie na území Vydrice. In: *Šedivý/Štefanovičová 2012*, 180–183.
- Kraskovská 1962* – L. Kraskovská: Slovanské hradisko pri Devínskej Novej Vsi. *Slov. Arch.* 10, 1962, 241–252.
- Krmnicek 2010* – S. Krmnicek: Münze und Geld im frühromischen Ostalpenraum. *Studien zum Münzumlauf und zur Funktion von Münzgeld anhand der Funde und Befunde von Magdalensberg*. Klagenfurt 2010.
- Kysela 2013* – J. Kysela: Počátky českých oppid. *Role Středomorí a urbanizační procesy v evropské době železné*. Praha – Štrasburk 2013, 204–206.
- Kysela/Olmer 2014* – J. Kysela/F. Olmer: The Roman Amphorae discovered in the excavation of the Bratislava castle – a preliminary study. In: *Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014, 163–184.
- Lehrberger et al. 1997* – G. Lehrberger/J. Fridrich/R. Gebhard/J. Hrala (Eds.): *Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde*. *Pam. Arch. Suppl.* 7. Praha 1997.
- Lesák 2002* – B. Lesák: Predstihové archeologické výskumy na Ventúrskej ulici v Bratislave. *AVANS* 2002, 2003, 111–118.
- Lesák 2010* – B. Lesák: Archeologický výskum nádvorja bratislavského hradu 2008–2010. In: *Zborník prednášok z X. seminára o reštaurovaní*. Bratislava 2010, 4–11.
- Lesák 2011* – B. Lesák: Archeologický výskum nádvorja Bratislavského hradu. In: *Svedectvo času. Z najnovších a starších nálezov na Bratislavskom hrade*. Katalóg výstav. Bratislava 2011, 15–27.
- Lesák 2012* – B. Lesák: Výskum na nádvorí hradu. In: *Šedivý/Štefanovičová 2012*, 201, 202.
- Lesák/Kováč/Vrtel 2009* – B. Lesák/J. Kováč/A. Vrtel: Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – nádvorie paláca, východná časť nádvorja, parcela č. 860/1, k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty. *Výskumná správa č. V. 1628*. Archív MUOP Bratislava. Bratislava 2009. Nepublikovaná.
- Lesák/Kováč/Vrtel 2011* – B. Lesák/J. Kováč/A. Vrtel: Výskumná dokumentácia z predstihového archeologického výskumu NKP Bratislavský hrad – hradný palác v súvisi s realizáciou stavby „Rekonštrukcia paláca

- Bratislavského hradu“. Severná terasa. Oranžéria. Archív MÚOP Bratislava. Bratislava 2011. Nepublikovaná.
- Lesák/Kováč/Vrtel 2012* – B. Lesák/J. Kováč/A. Vrtel: Archeologický výskum nádvorja Bratislavského hradu 2008–2010, základné ciele výskumu a predbežné pracovné vyhodnotenia. Monumentorum Tutela 24, 2012, 143–149.
- Lesák/Musilová/Resutík 2013* – B. Lesák/M. Musilová/B. Resutík: Bratislava Castle – The First Roman Monumental Architecture from the 1st century BC. In: S. Jílek/M. Musilová/J. Rajtár (Ed.): Frontiers of the Roman empire. Bratislava 2013, 48–69.
- Lesák/Kováč/Vrtel 2014* – B. Lesák/J. Kováč/A. Vrtel: Archeologický výskum nádvorja hradného paláca Bratislavského hradu – základné poznatky o stratigrafii včasnostredovekého náleziska. In: Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova. Bratislava 2014, 195–212.
- Lippert/Dembski 2000* – A. Lippert/G. Dembski: Keltische und römische Passopfer am Mallnitzer Tauern. Arch. Korrb. 30, 2000, 251–268.
- Lupu 1960* – N. Lupu: Două monede celtice de tip Nonnos, descoperite în Transilvania. Stud. și Cerc. Num. 3, 1960, 81–88.
- Macrea 1958* – M. Macrea: Burebista i kelty na srednom Dunaje. Dacia 2, 1958, 143–155.
- Maier 1908* – A. Maier: Die Silberprägung von Apollonia und Dyrrhachium. Num. Zeitschr. 41, 1908, 1–33.
- Makovická et al. 1992* – Z. Makovická/M. Musilová/B. Lesák/E. Kolníková: Rímska republikánska minca z Bratislavy, Dibrovho námestia. Slov. Num. 12, 1992, 141.
- Maruniaková 1990* – M. Maruniaková: Záchranné výskumy v historickom jadre Bratislavy. AVANS 1990, 1992, 110, 111.
- Mencl/Menclová 1936* – V. Mencl/D. Menclová: Bratislava, stavební obraz města a hradu. Praha 1936.
- Menclová 1936* – D. Menclová: Hrad Bratislava, stavební vývoj. Bratislava 1936.
- Menke 1968* – M. Menke: Schrötlingsformen für keltisches Silbergeld aus Karlstein, Ldkr. Berchtesgaden. Germania 46, 1968, 27–35.
- Michal/Uher 1999* – S. Michal/P. Uher: Zlato v Malých Karpatoch – historický prehľad. Mineral. Slovaca 31, 1999, 241–319.
- Militký 2004* – J. Militký: Zapomenutý nález keltské mince typu Aiorix z Bratislavy. Slov. Num. 18, 2004, 189, 190.
- Militký 2008* – J. Militký: Mincovníctví v době laténské. In: Venclová et al. 2008, 122–128.
- Militký 2011a* – J. Militký: Nejstarší středoevropské mince – vzestup a pád keltské civilizace ve střední době laténské z pohledu numismatiky. In: M. Barta/M. Kovář (Ed.): Kolaps a regenerace. Cesty civilizací a kultur. Praha 2011, 139–171.
- Militký 2011b* – J. Militký: Die keltischen Münzen von Oberleiserberg (Niederösterreich). In: N. Holmes (Ed.): Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress Glasgow 2009, II. Glasgow 2011, 1198–1204.
- Militký 2013a* – J. Militký: Hromadný nález hexadrachem typu Biatec a stříbrného ingotu z neznámé lokality. K otázce původu stříbra u středoevropských Keltů. Num. Listy 68, 2013, 99–122.
- Militký 2013b* – J. Militký: Hromadný nález hexadrachem typu Biatec z neznámé lokality a nový typ bratislavské mince s nápisem LATTV. Num. Sbor. 27/2, 2012–2013, 161–178.
- Militký/Karwowski 2013* – J. Militký/M. Karwowski: Gold und Silber bei den Boiern und ihren südöstlichen Nachbarn – numismatische und archäologische Überlieferung. In: O. Heinrich-Tamáska/N. Krohn/S. Ristow (Hrsg.): Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donaauraum 2. Weinstadt 2013, 17–30.
- Militký/Vacinová 2012* – J. Militký/L. Vacinová: Keltské, římské a raně byzantské mince. Národní Muzeum – Chaurova sbírka X (3. století před Kristem až 7. století po Kristu). Praha 2012.
- Militký/Vích 2011* – J. Militký/D. Vích: Nové nálezy římských mincí na česko-moravském pomezí. In: E. Droberjar (Ed.): Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Stud. Arch. Suebica I. Olomouc 2011, 279–306.
- Minarovičová 2002* – E. Minarovičová: Ojedinelé nálezy mincí v Bratislave-Rusovciach v roku 2001. Slov. Num. 16, 2002, 181.
- Mitrea 1957* – B. Mitrea: Descoperirea monetară de la Tă-mădău Mare (reg. București) și problema monedelor celților Boi în Dacia. Stud. și Cerc. Num. 1, 1957, 19–29.
- Morricone Matini 1971* – M. L. Morricone Matini: Mosaici antichi in Italia. Pavimenti di Signino repubblicani di Roma e dintorni. Stud. Monogr. 1. Roma 1971.
- Mosser 2006* – M. Mosser: Siegelkapseln aus Vindobona. In: Fundort Wien. Ber. Arch. 9. Wien 2006, 50–63.
- Motýková/Drda/Rybová 1984* – K. Motýková/P. Drda/A. Rybová: Srovnání nálezů mincí se sídelní koncentrací v Čechách v době oppid. Slov. Num. 8, 1984, 147–170.
- Musilová 2010* – M. Musilová: Archeologický výskum bratislavského hradu – Zimná jazdiareň. In: Zborník prednášok z X. seminára o reštaurovaní. Bratislava 2010, 12–22.
- Musilová 2011a* – M. Musilová: Archeologický výskum zimnej jazdiarne. In: Svedectvo času. Z najnovších a starších nálezov na Bratislavskom hrade. Katalóg výstavy. Bratislava 2011, 28–41.
- Musilová 2011b* – M. Musilová: Bratislavaer Burg – Arx Boiorum im Lichte der neuesten archäologischen Funde. Archäologische Forschung – Winterreithalle. Anodos 10, 2011, 187–205.
- Musilová 2012a* – M. Musilová: Výskumná dokumentácia z AV v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň, parcela č. 860/1, č. 860/2, 860/5 k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty. Výskumná správa č. V. 1637. Archív MÚOP, KPÚ Bratislava. Bratislava 2012. Nepublikovaná.
- Musilová 2012b* – M. Musilová: Výskum zimnej jazdiarne. In: Šedivý/Štefanovičová 2012, 197–200.
- Musilová 2012c* – M. Musilová: Antické sklo z Bratislavského hradu – zimná jazdiareň. In: G. Březinová/V. Varsík (Ed.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 363–374.
- Musilová 2012d* – M. Musilová: Archeologický výskum objektu zimnej jazdiarne na Bratislavskom hrade. Monumentorum Tutela 24, 2012, 123–142.

- Musilová, v tlači* – M. Musilová: Bauanalysen der kelto-römischen Steinbauten auf der Burg von Bratislava. In: M. Karwowski/P. C. Ramsel (Hrsg.): Boier – Taurischer. Materialien des internationalen Seminars Oberleis-Klement, 14.–15. Juni 2012. Mitt. Prähist. Komm. Inst. Orient. Europ. Arch. Wien, v tlači.
- Musilová/Groh/Sedlmayer 2009* – M. Musilová/S. Groh/H. Sedlmayer: Die Befunde am Burgberg von Bratislava. Erste Recherchen zur Bedeutung der Baustrukturen und Befunde im mitteleuropäischen Kontext. Predbežná výskumná dokumentácia z AV v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň, parcela č. 860/1, č. 860/2, 860/5 k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty. Výskumná správa č. V. 1637. Archív MÚOP Bratislava. Bratislava 2009. Nepublikovaná.
- Musilová et al. 2010* – M. Musilová/B. Lesák/J. Kováč/A. Vrtel/B. Resutík: Archeológia Bratislavského hradu. Pam. a Múz. 2, 2010, 2–13.
- Musilová et al. 2014* – M. Musilová/A. Žitňan/J. Kováč/M. Horňák: Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu NKP Bratislavský hrad – Severná terasa, plocha II a V. 1 Archív NR SR. Bratislava 2014.
- Musilová/Kolníková 1990* – M. Musilová/E. Kolníková: Nález keltskej mince na Rudnayovom námestí v Bratislave. Slov. Num. 11, 1990, 248, 249.
- Musilová/Kolníková 2009* – M. Musilová/E. Kolníková: Bratislavský hrad odkrýva tajomstvá Kelto. Hist. Revue 20/12, 2009, 58–61.
- Musilová/Krištín/Kolníková 1990* – M. Musilová/J. Krištín/E. Kolníková: Nález norických mincí na Námestí 4. apríla v Bratislave. Slov. Num. 11, 1990, 234–240.
- Musilová/Lesák 1994* – M. Musilová/B. Lesák: Záchraný archeologický výskum na Zelenej ul. č. 10 – Ventúrskej č. 12 v roku 1994. Nálezová správa č. v 1374. Archív MÚOP Bratislava. Bratislava 1994. Nepublikovaná.
- Musilová/Lesák 1995a* – M. Musilová/B. Lesák: Ventúrska 1 (Erdödyho palác). Nálezová správa č. v 1382. Archív MÚOP Bratislava. Bratislava 1995. Nepublikovaná.
- Musilová/Lesák 1995b* – M. Musilová/B. Lesák: Archeologické výskumy v historickom jadre Bratislavy. AVANS 1997, 1999, 124–128.
- Musilová/Lesák 1996a* – M. Musilová/B. Lesák: Neskorolátenské osídlenie na Hlavnom námestí č. 7 (Kutscherfeldov palác) v Bratislave. Zbor. SNM 90. Arch. 6, 1996, 87–105.
- Musilová/Lesák 1996b* – M. Musilová/B. Lesák: Mince z neskorolátenských objektov v Bratislave (archeologický výskum 1991–1995). Slov. Num. 14, 1996, 207–213.
- Musilová/Minaroviech 2014* – M. Musilová/J. Minaroviech: Hypotetická rekonštrukcia Rímskej stavby I a skladu amfor v Zimnej jazdiarni na Bratislavskom hrade. In: Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova. Bratislava 2014, 69–89.
- Müller Zeis 1994* – R. Müller Zeis: Griechische Bauopfer und Gründungsdepots. Universität des Saarlandes. Saarbrücken 1994. Nepublikovaná dizertácia.
- Nálezy III, 1978* – J. Hlinka/E. Kolníková/L. Kraskovská/J. Novák (Ed.): Nálezy mincí na Slovensku III. Bratislava 1978.
- Nálezy IV, 1994* – E. Kolníková/J. Hunka (Ed.): Nálezy mincí na Slovensku IV. Nitra 1994.
- Nick 2006* – M. Nick: Gabe, Opfer, Zahlungsmittel. Strukturen keltischen Münzgebrauchs im westlichen Mitteleuropa. Band 1 – Text und Karten. Leidorf 2006.
- Novotný 1979* – B. Novotný: Das Oppidum von Bratislava. In: P. M. Duval/V. Kruta (Eds.): Les mouvements celtiques du V^e au I^{er} siècle avant notre ère. Actes du XXVIII colloque organisé à l'occasion du IX^e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Proto-historiques, Nice, le 19 septembre 1976. Paris 1979, 205–211.
- Ondrouch 1937* – V. Ondrouch: „Barbarské“ mince z Levíc. Bratislava. Čas. USŠ 11, 1937, 355–369.
- Ondrouch 1957* – V. Ondrouch: Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. Bratislava 1957.
- Ondrouch 1958* – V. Ondrouch: Keltské mince typu Biatec z Bratislavy. Poklad veľkých strieborných mincí z roku 1942. Bratislava 1958.
- Ondrouch 1964* – V. Ondrouch: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava 1964.
- Ortvoay 1892* – T. Ortvoay: Geschichte der Stadt Pressburg. 1. Band. 2. Hälfte. Von den ältesten Zeiten bis zum Erlöschen des Arpadhauses. Pressburg 1892, 28–51.
- Panis 2004a* – B. Panis: Nové nálezy mincí z Bratislavy-Rusoviec. Slov. Num. 17, 2004, 201–203.
- Panis 2004b* – B. Panis: Nálezy mincí z Pezinku a zo Slovenského Grobu. Slov. Num. 17, 2004, 193, 194.
- Paulsen 1933* – R. Paulsen: Die Münzprägungen der Boier mit Berücksichtigung der vorboiischen Prägungen. Text- und Tafelband. Leipzig – Wien 1933.
- Págo 1977* – L. Págo: K chemické charakteristice některých keltských nálezů z území SSR. Archív E. Kolníkové. Brno 1977. Nepublikované.
- Pieta 1998* – K. Pieta: Die frühen norisch-pannonischen Handelsbeziehungen mit dem nördlichen Mitteldonaugebiet. In: Peregrinatio Gothica. Jantárová stezka. Suppl. Acta Mus. Moraviae 82/1997. Brno 1998, 45–61.
- Pieta 2008* – K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008.
- Pieta/Zachar 1993* – K. Pieta/L. Zachar: Mladšia doba železná (laténska). In: T. Štefanovičová (Ed.): Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1993, 143–209.
- Piffl 1954* – A. Piffl: Výskum Bratislavského hradu. Pam. a Múz. 3, 1954, 179–181.
- Piffl 2007* – A. Piffl: Zápas o Bratislavský hrad, denník 1948–1972. Bratislava 2007.
- Pink 1936* – K. Pink: Die Goldprägung der Boier. Wiener Prähist. Zeitschr. 23, 1936, 8–41.
- Pink 1960* – K. Pink: Einführung in die keltische Münzkunde mit besonderer Berücksichtigung Österreichs. Arch. Austriaca 4, 1960, 1–55.
- Pink 1974* – K. Pink: Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn. Braunschweig 1974².
- Pivko 2009* – D. Pivko: Petrografické vyhodnotenie vzoriek z archeologického výskumu jazdiarne Bratislavského hradu. Predbežná výskumná dokumentácia z AV v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň, parcela č. 860/1, č. 860/2, 860/5 k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty. Výskumná správa č. V. 1637. Archív MÚOP Bratislava. Bratislava 2009. Nepublikovaná.

- Pivko 2012* – D. Pivko: Zdroje kamenného materiálu na historické stavby na hradnom vrchu v Bratislave. Monumentorum Tutela 24, 2012, 179–196.
- Plachá/Fiala 1998* – V. Plachá/A. Fiala: Hromadný nález keltských mincí na hrade Devín. Slov. Num. 15, 1998, 201–210.
- Plachá/Kolníková 1990* – V. Plachá/E. Kolníková: Nové keltské mince na Devíne. Slov. Num. 11, 1990, 241–247.
- Pleiner 1979* – R. Pleiner: Otázka státu ve staré Galii. Ke společenskému zřízení u pevninských Keltů v pozním latěnském období. Praha 1979.
- Pliško 1967* – E. Pliško: Výsledky spektrochemické a kvalitativnej analýzy zlatých predmetov Archeologického ústavu SAV. Archív E. Kolníkovvej. Bratislava 1967. Nepublikované.
- Podolinská 2008* – T. Podolinská: Z keltského náboženstva. Hist. Revue 19/9, 2008, 62, 63.
- Polák 1969* – S. Polák: Príspevok k dejinám ťažby zlata na Slovensku II. Dunajské zlato – história doterajšej ťažby a prieskumu. Zbor. SBM 5, 1969, 175–200.
- Polla/Štefanovičová 1959* – B. Polla/T. Štefanovičová: Historicko archeologický výskum Bratislavského hradu roku 1958. Výskumná správa č. V. 2/1959. SNM-AM Bratislava. Bratislava 1959. Nepublikovaná.
- Polla/Štefanovičová 1960* – B. Polla/T. Štefanovičová: Slovania na bratislavskom hrade. PaS 9/24, 1960, 30–32.
- Polla/Štefanovičová 1962* – B. Polla/T. Štefanovičová: Slovenské pohrebisko na bratislavskom hrade. Arch. Rozhledy 14, 1962, 814–823.
- Poux 2011* – M. Poux: Coirent. Voyage au coeur d'une ville gauloise. Paris 2011.
- Popović 1987* – P. Popović: Novac Skordiska. Le monnayage des Scordisques. Beograd – Novi Sad 1987.
- Preda/Marinescu 1986* – C. Preda/Gh. Marinescu: Contribuții la circulația monetară din Dacia în sec. I î. e. n. – tezaurul de la Șieu Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud. Bull. Soc. Num. Române 77–79 (1983–1985), 1986, 19–67.
- Radoměřský 1955* – P. Radoměřský: Nálezy keltských mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: E. Nohejlová-Prátová (Ed.): Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 1955, 35–84.
- Ratkoš et al. 1960* – P. Ratkoš/J. Lichner/B. Polla/T. Štefanovičová: Bratislavský hrad. Bratislava 1960.
- Resutík 2010* – B. Resutík: Predbežná výskumná dokumentácia z archeologického výskumu v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – severná terasa, k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimo-riadnej hodnoty. Výskumná správa č. V. 1636. Archív MÚOP Bratislava. Bratislava 2010. Nepublikovaná.
- Resutík 2011* – B. Resutík: Archeologický výskum na severnej terase. In: P. Bárta/B. Lesák/M. Musilová/B. Resutík (Ed.): Svedectvo času. Z najnovších a starších nálezov na Bratislavskom hrade. Katalóg výstavy. Bratislava 2011, 42–48.
- Resutík 2012a* – B. Resutík: Archeologický výskum NKP Bratislavský hrad, severná terasa, baroková záhrada – súčasný stav a perspektívy. Monumentorum Tutela 24, 2012, 151–160.
- Resutík 2012b* – B. Resutík: Výskum na severnej terase hradu. In: Šedivý/Štefanovičová 2012, 202–205.
- Resutík 2014* – B. Resutík: Keltsko-rímska stavba II vo svetle antického stredomorského importu v keltskom prostredí. In: Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova. Bratislava 2014, 149–162.
- Resutík/Kolníková, v tlači* – B. Resutík/E. Kolníková: Príspevok nálezov mincí k funkcii a datovaniu „rimskej stavby II“ na akropole Bratislavského keltského oppida, v tlači.
- Richtera/Zmrzlý 2013* – L. Richtera/M. Zmrzlý: Identifikace způsobů pokovení mincovních falz a možnost jejich citlivého ošetření. In: Ochrana mincí a medailí v muzejních sbírkách. Brno 2013, 7–58.
- Ritz 1993* – A. E. Ritz: Le monete celtiche AR di tipo BIATEC. Raffronto con i denari Republicanii romani. In: T. Hackens/G. Moucharte (Eds.): Proceedings of the XIth International Numismatic Congress. September 8th–13th 1991 Brussels. Louvain-la-Neuve 1993, 59–61.
- Röttger 2013* – Ch. Röttger: DEVII, FAPIARIS und FAPIARIX retrograd. Vorschlag zur korrekten Lesung einiger Münzlegenden. Num. Sbor. 27/1, 2013, 33–39.
- Ručka 2012* – M. Ručka: Nový typ keltských mincí ze středního Pováží – Drobné nominály lopatkovitých statérů kmene Kotinů. Folia Num. 26/1, 2012, 55–61.
- Rudnicki 2012* – M. Rudnicki: Pieniądz celtycki na Śląsku. In: W. Garbaczewski/R. Macyra, (Eds.): Pieniądz i Banki na Śląsku. Studia nad Dziejami Pieniądza i Banków Poznań. Poznań 2012, 33–68.
- Rudnicki 2014* – M. Rudnicki: Nowa Cerekwia – the Middle La Tène centre of power north of The Carpathians. In: J. Čížmářová/N. Venclová/G. Březinová (Ed.): Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií. Brno 2014, 421–437.
- Ruske 2011a* – A. Ruske: Der keltische Münzhort von Schottwien (1902). Mitt. Österr. Num. Ges. 51, 2011, 132–138.
- Ruske 2011b* – A. Ruske: Die Fundregesten der antiken Münzhorte aus Österreich. Eine Zusammenstellung aller bekannten Münzdepots anhand der Literatur. [M. Alram/H. Winter (Hrsg.): Festschrift für Günther Demski zum 65. Geburtstag. T. 2.] Num. Zeitschr. 118, 2011, 53–57.
- Salač 1996* – V. Salač: o hospodárstvi, oppidech a Marobudovi. Arch. Rozhledy 48, 1996, 60–97.
- Salač 2011* – V. Salač: Oppida a urbanizační procesy ve střední Evropě. Arch. Rozhledy 63, 2011, 23–64.
- Samuel 2007* – M. Samuel: Nová polykulturná lokalita v Leviciach. AVANS 2005, 2007, 173, 174.
- Sășianu 1980* – A. Sășianu: Moneda antică în vestul și nord-vestul României. Ancient Coinage in western and north-western Romania. Oradea 1980.
- Secășanu 1957* – C. Secășanu: Monede din tezaurul de la Tămădău Mare (reg. București). Stud. și Cerc. Num. 1, 1957, 31–38.
- Sedlmayer 2009* – H. Sedlmayer: Die Fibeln vom Magdalensberg. Klagenfurt 2009.
- Schmidt-Dick 1989* – F. Schmidt-Dick: Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich. Abteilung II/3. Wien 1989.
- Schütz 2003* – M. Schütz: Eisenfunde aus der Stadt auf dem Magdalensberg. Klagenfurt 2003.
- Součková-Daňková 2011* – A. Součková-Daňková: Reštaurátorská zpráva – Historické sklo získané pomocí archeologického výzkumu Bratislavský hrad 2009. Polabské muzeum Poděbrady. Poděbrady 2011. Nepublikovaná.
- Strobel 2008* – K. Strobel: Das Werden der römischen Provinz in Regno Norico unter Augustus. Anodos 8, 2010, 365–374.

- Strobel 2009* – K. Strobel: Augustus und die Annexion Alpenbogens. Die Einrichtung der Provinzen Raetia und Noricum. *Germania* 87, 2009, 437–509.
- Strobel 2014* – K. Strobel: Vorrömischer und frühromischer Geldverkehr in Noricum: Fragen und Tendenzen. In: M. Alram/H. Emmerig/R. Harreither (Hrsg.): Akten des 5. Öster. Num. Enns, 21.–22. Juni 2012. Enns – Linz 2014, 67–99.
- Sydenham 1952* – E. A. Sydenham: The Coinage of the Roman Republic. London 1952.
- Szombathy 1999* – L. Szombathy: K histórii dobývania zlata na Slovensku. *Mineral. Slovaca* 31, 1999, 401–404.
- Ščasnár et al. 1984* – V. Ščasnár/V. Kliment/M. Červeňanský/L. Zachar: Zlomky dávkovacích platničiek na výrobu keltských mincí – nálezy zo Šaštína-Stráží a Bratislavy. *Slov. Num.* 8, 1984, 121–145.
- Šedivý/Štefanovičová 2012* – J. Šedivý/T. Štefanovičová (Ed.): Dejiny Bratislavy 1. Brezalauspurc – na križovatke kultúr. Bratislava 2012.
- Štefanovičová 1974a* – T. Štefanovičová: Doklad slovanského umeleckého remesla na Bratislavskom hrade. *Zbor. SNM* 68. Hist. 14, 1974, 111–121.
- Štefanovičová 1974b* – T. Štefanovičová: Mladohalštatské sídlisko na Bratislavskom hrade. *Zbor. SNM* 68. Hist. 14, 1974, 45–63.
- Štefanovičová 1975* – T. Štefanovičová: Bratislavský hrad v 9.–12. storočí. Bratislava 1975.
- Štefanovičová 1998* – T. Štefanovičová: Neufunde aus der Bratislavaer Burg. In: J. Henning/A. T. Ruttkey (Hrsg.): Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Bonn 1998, 427–434.
- Štefanovičová/Fiala 1965* – T. Štefanovičová/A. Fiala: Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. storočia. In: *Zbor. FFUK – Historica* 16, 1965, 77–110.
- Štefanovičová/Fiala 1967* – T. Štefanovičová/A. Fiala: Veľkomoravská bazilika, Kostol sv. Salvátora a pohrebisko na Bratislavskom hrade. *Historica* 18, 1967, 151–216.
- Štefanovičová/Henning/Ruttkey 2007a* – T. Štefanovičová/J. Henning/M. Ruttkey: Dokumentácia archeologických situácií v Leopoldovskej bašte Bratislavského hradu. *AVANS* 2005, 2007, 190, 191.
- Štefanovičová/Henning/Ruttkey 2007b* – T. Štefanovičová/J. Henning/M. Ruttkey: Možnosti prezentácie veľkomoravských pamiatok na Bratislavskom hrade. In: K. Pieta/A. Ruttkey/M. Ruttkey (Zost.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007, 237–246.
- Thiedig-Wapis 2003* – F. Thiedig-Wapis: Römisches Bauten aus naturwissenschaftlicher Sicht in der Stadt auf dem Magdalensberg in Kärnten. *Carinthia* II 193/113, 2003, 33–128.
- Tomaschitz 2012* – K. Tomaschitz: Kimbern. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. C. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archeologie. Wien 2012, 924, 925.
- Torbágyi 1993* – M. Torbágyi: Umlauf der Münzen von Apollonia und Dyrrhachium im Karpatenbecken. In: T. Hackens/G. Moucharte (Eds.): Proceedings of the XIth International Numismatic Congress Brussel, September 8th–13th 1991. Louvain-la-Neuve 1993, 119–122.
- Torbágyi 1997* – M. Torbágyi: Keltische Münzprägung im Gebiet Ungarns. *Num. Zeitschr.* 104/105, 1997, 7–17.
- Torbágyi 2014* – M. Torbágyi: The „Raven Deity“ – An Interpretation of a Celtic Coins from Transdanubia. In: K. T. Biró/A. Markó/K. P. Bajnok (Eds.): Aeolian Scripts. New Ideas on the Lithic World. Studies in Honour of Viola T. Dobosi. Budapest 2014, 175–182.
- Tsakirgis 1990* – B. Tsakirgis: The decorated pavements of Morgantina II: The opus Signinum. *Am. Journal Arch.* 94, 1990, 425–443.
- Uenze 1993* – H. P. Uenze: Symbolgut. In: H. Dannheimer (Hrsg.): Das keltische Jahrtausend. Mainz 1993, 189–192.
- Urban 1994* – O. H. Urban: Keltische Höhensiedlungen an der mittleren Donau vom Linzer Becken bis zur Porta Hungarica. 1. Der Freinberg. Linz 1994.
- Urban 2012* – O. H. Urban: Schottwien, Österreich. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. C. Ramsel (Hrsg.): Lexikon zur keltischen Archeologie. Wien 2012, 1680, 1681.
- Vallašek 1973* – A. Vallašek: Poznámka k najstaršej kamennej architektúre Bratislavy. *Pam. a Prír.* 2, 1973, 12–15.
- Vallašek/Kolníková 1990* – A. Vallašek/E. Kolníková: Keltská minca z Bratislavy, Kapitulskej ul. č. 17. *Slov. Num.* 11, 1990, 231–234.
- Vassal 2006* – V. Vassal: Les pavements d'opus signinum. Technique, décor, fonction architecturale. Oxford 2006.
- Venclová et al. 2008* – N. Venclová/P. Drda/J. Michálek/J. Militký/V. Salač/P. Sankot/V. Vokolek: Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská. Praha 2008.
- Visy 1970* – Zs. Visy: Die Daker am Gebiet von Ungarn. *Móra Ferenc Múz. Évk.* 1970, 5–29.
- Vitruvius Pollio 2001* – M. Vitruvius Pollio: Deset knih o architektúre. Antická knihovna. Praha 2001.
- Voûte 1985* – A. Voûte: Die Feingehaltsbestimmung der Goldmünzen. In: K. Castelin: Keltische Münzen. Katalog der Sammlungen des Schweizerischen Landesmuseums Zürich II. Zürich 1985, 55–68.
- Vrtel 2006* – A. Vrtel: Das Münzwesen im Oppidum von Bratislava. In: F. Humer (Hrsg.): Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Textband. Bad Deutsch – Altenburg 2006, 184–189.
- Vrtel 2009* – A. Vrtel: Neskorolátenske oppidum v Bratislave – remeselná výroba, výmena a obchod. Dizertačná práca (AÚ SAV). Nitra 2009. Nепublikovaná.
- Vrtel 2011* – A. Vrtel: Neskorolátenský objekt 115/09 na nádvorí Bratislavského hradu. In: E. Droberjar (Ed.): Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Stud. Arch. Suebica I. Olomouc 2011, 265–277.
- Vrtel 2012* – A. Vrtel: Keltské oppidum v Bratislave. In: Šedivý/Štefanovičová 2012, 164–180.
- Vrtel et al. 2014* – A. Vrtel/B. Lesák/J. Kováč/I. Staník: Neskorolátenske osídlenie na nádvorí paláca Bratislavského hradu. In: Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova. MÚOP Bratislava 2014, 41–67.
- Werner 1979* – J. Werner: Spätes Keltentum zwischen Rom und Germanien. München 1979.
- Wolf 2003* – M. Wolf: Die Häuser von Solunt und die hellenistisch-romische Wohnarchitektur. Rome 2003.
- Zabehlický 2009* – H. Zabehlický: Správa z obhliadky AV Bratislavského hradu 3.8.2009. Predbežná výskumná dokumentácia z AV v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – Zimná jazdiareň, parcela č. 860/1, č. 860/2, 860/5 k návrhu režimu ochrany a prezentácie nálezov mimoriadnej hodnoty. Výskumná správa č. V. 1637. Archív MÚOP Bratislava. Bratislava 2009. Nепublikovaná.

- Zachar 1981* – L. Zachar: Neskoro-laténske vrstvy na Par-tizánskej ulici v Bratislave. Zbor. SNM 85. Hist. 21, 1981, 51–53.
- Zachar 1982* – L. Zachar: Príspevok k problematike Brati-slavského oppida. Zbor. SNM 76. Hist. 22, 1982, 31–49.
- Zachar 1987* – L. Zachar: Niekoľko nových poznatkov o keltskom oppide na území Bratislavy. In: V. Horváth (Zost.): Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sym-pózia 28.–30. októbra 1986. Bratislava 1987, 51–61.
- Zachar/Rexa 1988* – L. Zachar/D. Rexa: Beitrag zur Prob-lematik der spätlátènezeitlichen Siedlungshorizonte innerhalb des Bratislavaer Oppidums. Zbor. SNM 82. Hist. 28, 1988, 27–72.
- Zanier 2006* – W. Zanier: Das Alpenrheintal in den Jahr-zenten um Christi geburt. München 2006.

Ziegeus 1997 – B. Ziegeus: Datierung boischer Münzen durch eine Analyse von Schatzfunden. In: G. Leh-berger/J. Fridrich/R. Gebhard/J. Hrala (Zost.): Prä-historisches Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde. Pam. Arch. Suppl. 7, 1997, 213–221.

Ziegeus 2004 – B. Ziegeus: Römische Fundmünzen von ausgewählten Plätzen des Alpenvorlandes aus der Zeit des 1. Jahrhunderts v. Chr. bis in die Regierung-zeit des Tiberius – ein Überblick. In: C.-M. Hüsen/W. Irlinger/W. Zanier (Hrsg.): Spätlatènezeit und frühe römische Kaiserzeit zwischen Alpenrand und Donau. Akten des Kolloquiums in Ingolstadt am 11. und 12. Oktober 2001. Bonn 2004, 53–66.

Rukopis prijatý 2. 7. 2015

Abstract translated by Miroslav Musil

Zusammenfassung übersetzt von Lubomír Novotný

PhDr. Margaréta Musilová
Mestský ústav ochrany pamiatok
Uršulínska 9
SK – 911 01 Bratislava
margareta.musilova07@gmail.com

PhDr. Eva Kolníková, DrSc.

Výstavná 17

SK – 949 01 Nitra

titusaeva@gmail.com

Mgr. Martin Hložek, PhD.

Technické muzeum Brno, Metodické centrum konzervace

Purkynova 105

CZ – 635 00 Brno

hlozek@technicalmuseum.cz

„Römischer Bau I“ auf der Akropolis des keltischen Oppidums von Bratislava – Zeugnis der Münzen

Margaréta Musilová – Eva Kolníková – Martin Hložek

ZUSAMMENFASSUNG

Das Städtische Institut für Denkmalpflege in Bratislava hat in den Jahren 2008–2010 im Areal der Bratislavaer Burg, auf der Akropolis des keltischen Oppidums, eine archäologische Ausgrabung im Zusammenhang mit dem Aufbau von Tiefgaragen für den Nationalrat der Slowakischen Republik realisiert. Im Rahmen der spätlátènezeitlichen Besiedlung der Lokalität entdeckte man hier einen Komplex von Bauten, errichtet in der römischen Bauweise (Abb. 1). In einem von ihnen, bezeichnet als „römischer Bau I“, wurden 22 keltische Münzen gefunden.

Der Bau, in dem die Kollektion von Münzen gefunden wurde, bestand aus zwei Teilen (Abb. 2), und das aus der Vorhalle (1,9 x 7,9 m) und dem Hauptraum (7,5 x 14,3 m). Er war aus Granitstein erbaut, die Ecken bildeten Kalksteinquader. Das gegossene Mauerwerk war mit hydraulischem Schotter-Kalk-Mörtel verbunden (Abb. 3). Die

Umfassungsmauern waren 90–100 cm breit. Das Gebäude war wahrscheinlich zweigeschossig. Seine Höhe schätzt man auf 10 m. Die Wände waren von der Interieurseite verputzt. Man hat Fragmente von blauem Verputz entdeckt. In der Vorhalle (Abb. 4; 5) war ein gegossenes Mörtelpflaster vom Typ Terazzo gelegt worden. Auf seiner Oberfläche befand sich eine Schicht von wahrscheinlich gefallenem Zimmerdeckenverputz. In dem Hauptraum ist das Pflaster nur bruchstückartig erhalten geblieben. Es bildete ihn der Fußbodenmauerlehm – *rudus*, mit ungleichmäßiger Dicke bis 20 cm. Wahrscheinlich aus einem eingestürzten Geschoß des Baues stammen Bruchstücke eines weiteren Pflasters vom Typ *terazzo*. Das Bauwerk war offenbar in mehreren Etappen gebaut worden. Benutzt wurde es als Lager wertvoller Ware. Darauf deuten Funde einer großen Zahl von Bruchstücken von römischen Amphoren für

Öl und Wein (zwei Grundarten, aus dem adriatischen Umkreis Lamboglia 2, Dressel 6A und aus dem tyrrhenischen Umkreis Dressel 1C, Dressel 2, 4), an. Die Amphoren sind in das dritte Viertel und fortgeschrittene zweite Drittel des 1. Jh. vor Chr. datiert. Im Interieur des Baues fand man Fragmente eines Glasgefäßes (hellenistisches Glas einer Natrium-Kalk-Zusammensetzung, hergestellt wahrscheinlich in den Jahren 125–69 vor Chr.), einen bronzenen Siegelkapsel (zungenförmige Gestalt, wie der Typ Alesia, spätrepublikanische Periode 44–30 vor Chr.), silberne Knöpfe, Bruchstücke bronzenener Plättchen und Eisennägel. In der Vorhalle des Baues wurden keltische Münzen (Abb. 6–10) entdeckt. Sie befanden sich im verhärteten Verputz, wahrscheinlich aus der gefallen Zimmerdecke oder den Wänden des Objektes. In dieser Schicht fand man auch Getreidereste (Gerste, Hirse). Die Datierung des anthropogenen Kalzits aus dieser Schicht mit Hilfe der Radio-Karbon-Methode deutet an, dass es sich um das zweite Drittel des 1. Jh. vor Chr. handelt. Zur Datierung der Entstehung und des Niederganges des „römischen Baues I“, zur Festlegung ihrer Funktion im Rahmen der Akropolis des Bratislavaer Oppidums (Abb. 11) dient auch die Interpretation der Münzen.

Die Kollektion der 22 keltischen Münzen aus dem „römischen Bau I“ (Abb. 12) beinhaltet neun Statere mit der Inschrift BIATEC (Nr. 1–9, Typ Paulsen, Nr. 695–701), vier Statere mit der Inschrift NONNOS (Nr. 10–13, Paulsen nennt sie nicht, es handelt sich um erstmaliges Vorkommen), zwei Statere ohne Inschrift (Nr. 14, 15, *Paulsen 1933*, Nr. 678–680, 694), zwei Tetradrachmen BIATEC (Nr. 16, 17, *Paulsen 1933*, Nr. 711–717 und 718–744), zwei Tetradrachmen NONNOS (Nr. 18, 19, *Paulsen 1933*, Nr. 764–770, Nr. 771–773), drei Drachmen vom Typ Simmering (Nr. 20–22, *Paulsen 1933*, Nr. 908, 850, 941). Die Übersicht der in dieser Kollektion vertretenen Münzen gewährt die Abb. 13. Im Text sind ihre Beschreibung (anhand der Nomenklatur von R. Paulsen, übernommen von K. Castelin), die metrologischen und die Fundangaben angegeben. Die typologische und ikonographische Analyse der Statere weist auf den lunisolaren Charakter der verwendeten Symbole („Hand“ – Sonne oder Stern, voller Kreis – Vollmond, zum Rand der Münze geöffnete Bögen – Mond nimmt zu und nimmt ab) hin. Die Symbolik auf den Statere BIATEC und NONNOS unterscheidet sich von der Symbolik auf den Statere ohne Inschrift. Diese hat wahrscheinlich die Geldprägestätte des Bratislavaer Oppidums nicht geprägt, sondern irgendein keltisches Zentrum auf dem Gebiet des heutigen Tschechien oder Mährens. Die ungleiche Größe der Münzscheiben der Statere BIATEC und NONNOS deutet an, dass sie nicht in derselben Zeit und auch nicht in derselben Münzwerkstatt geprägt wurden. Darauf weist auch die Inschrift auf den Statere NONNOS hin. Im Unterschied zu den Statere BIATEC ist es dem Stecher des Prägestockes nicht gelungen, diese Inschrift in einer Zeile darzustellen. Er musste sie in zwei Teile teilen. In die Mitte der Fläche platzierte er die Buchstaben NONN, das Ende der Inschrift OS befindet sich im oberen Teil der Münzfläche. Einen ähnlichen Fortgang wählte der Stecher des Prägestockes auch auf anderen Bratislavaer Tetradrachmen. Die Inschriften auf diesen sind nicht in einer Linie (Abb. 14). Die Statere mit der Inschrift NONNOS, zusammen mit kürzlich veröffentlichtem Stater mit der Inschrift DEVIL belegen, dass aus Gold mehrere Bratislavaer Monetäre geprägt hatten, nicht nur Biatic, wie bis vor kurzem angenommen wurde.

Die Tetradrachmen BIATEC aus dem „römischen Bau I“ sind typologisch nicht identisch. Vertreten sind Exemplare mit einem und zwei Köpfen auf dem Avers. Auf ihren Reversen sind Reiter mit Mistelzweig, sie symbolisieren die keltische Gottheit, wahrscheinlich den Esus. Auch die Tetradrachmen NONNOS sind auf den Aversen typologisch nicht gleichwertig. Auf der umgekehrten Seite von beiden ist eine Reiterin mit Schwert und einem Nadelbaumast, eine der lokalen Göttinnen oder die Muttergöttin.

Typologisch unterschiedlich sind auch die Bratislavaer Drachmen (Typ Simmering) mit der Symbolik eines kultischen Charakters. Das Ornament auf dem Avers symbolisiert den Kopf der Gottheit, auf der umgekehrten Seite ist ein Pferd mit Anhängseln unter dem Bauch, den Fruchtbarkeitssymbolen (symbolisiert die Muttergöttin). Den kultischen Charakter dieser Symbolik unterstreicht auch das Rad über dem Pferd (Attribut des Gottes Taranis), oder ein Vogel (Symbol des Kriegsgottes).

Die Analyse der Prägestöcke, verwendet bei der Prägung der Münzen aus dem „römischen Bau I“, zeigt mehrere Beschädigungen und Reparaturen (Abb. 15; 16). Bei der Prägung ist es zu verschiedenen Kombinationen der Avers- und Revers-Prägestöcke (Tab. 1) gekommen. Zur Lösung der Prägetechnik der Bratislavaer keltischen Münzen stehen keine direkten Belege zur Verfügung. Die Münzscheiben der Statere und der Drachmen wurden wahrscheinlich in Tonformen (darüber belegen Funde der Fragmente der Formen) gegossen. Es wird vermutet, dass die Scheiben für die Tetradrachmen in Tiegeln gegossen wurden. Bisher hat man keinen Prägestock für die Prägung der Bratislavaer keltischen Münzen gefunden.

In der Kollektion aus dem „römischen Bau I“ sind alle drei hauptsächlichen Nominalien, geprägt in der Geldprägestätte des Oppidums, also die Statere, Tetradrachmen und Drachmen, vertreten. Im Beitrag ist die Ansicht von R. Göbl nicht akzeptiert, dass die Bratislavaer großen Silbermünzen die Hexadrachmen, geprägt nach dem vorattischen Münzsystem, sind. R. Göbl stützt seine Ansicht um die Konstatierung, dass nur im vorattischen Münzsystem die Drittelnominalien, die auch im Bratislavaer keltischen Münzwesen vertreten sind, geprägt wurden. Hier handelt es sich jedoch um eine minimale Zahl der Exemplare (BIATEC, SONNON), die keine reguläre Prägung repräsentieren.

Die Analyse der Münzen aus dem „römischen Bau I“ belegt aus dem Gesichtspunkt der metrologischen Parameter (Tab. 2) das Gewicht der Statere zwischen 6,419–6,499 g. Die Statere NONNOS sind kleiner als die Statere BIATEC und die Exemplare ohne Inschriften. Das Gewicht der Tetradrachmen bewegt sich zwischen 17,144–17,320 g, der Drachmen 1,979–2,091 g.

Die größte Zahl der Hort- und Einzelfunde Bratislavaer keltischen Münzen verzeichnet man auf dem Gebiet von Bratislava und in der nächsten Umgebung (Tab. 3; Beilage). Dies ist das Hauptargument für die Suche ihrer Prägung in den Münzwerkstätten des Bratislavaer Oppidums. In südlicher Richtung vermerken wir nur wenige Funde auf dem Gebiet des heutigen nordwestlichen Ungarns. Zahlreichere Funde stammen aus nordöstlichem Österreich, hier ist es vor allem der Hortfund in Deutsch Jahrndorf, laut des Inhaltes nahe stehend der Kollektion aus dem „römischen Bau I“ (Tab. 4). Überraschend niedrige Zahl der Funde der Bratislavaer keltischen Münzen ist auf dem Gebiet Mährens und Tschechiens. Hortfunde aus Kärnten und Norditalien,

bzw. auch aus Bayern, deuten die Richtung der Handelskontakte des Bratislavaer Oppidums an. Ein selbständiges Kapitel ist das Vorkommen der Bratislavaer keltischen Münzen auf dem Gebiet des heutigen Rumäniens. Es wird in den Zusammenhang mit dem Bojer-Daker-Krieg gegeben und als Kriegsbeute interpretiert. Es ist jedoch nicht ausgeschlossen, dass es den Handel der Bratislavaer Kelten mit den wirtschafts-politischen Zentren der Daker repräsentiert.

Funde von republikanischen, norisch-auriskischen und anderen fremden Münzen in Bratislava und in der weiteren Umgebung (Tab. 6) widerspiegeln die handel-wirtschaftlichen Beziehungen und politische Ereignisse im Leben des Oppidums. Auf der Akropolis, in weiteren untersuchten Bauobjekten (vor allem im „römischen Bau II“) waren außer den Bratislavaer Stateren, Drachmen und Obolusfunden republikanische Denare und Asse, illyrische Drachme der Stadt Dyrrhachium, skordischer Tetradrachme und ein Hortfund norischer Münzen gefunden.

Die Annahme der Zeit der Niederlegung der Münzen im „römischen Bau I“ stützt sich um die Chronologie der Prägung der Geldprägestätte des Bratislavaer Oppidums. Die Statere prägte sie seit dem Ende des 2. und am Anfang des 1. Jh. vor Chr., in derselben Zeit wie in den keltischen Zentren in Mähren und in Tschechien. Die keltischen Vertreter des Bratislavaer Oppidums haben sich durch die Einführung ihrer Prägung den Währungsverhältnissen im mitteldanubischen Gebiet angepasst. Niedrigeres Gewicht (gegenüber den tschechischen und mährischen Stateren ist es um 0,545 g weniger) und weniger qualitätsgerechtes Gold der Bratislavaer Statere bedeutet nicht, dass sie den „Abschluss der Prägung der goldenen boiischen Münzen“ repräsentieren, wie K. Castelin vermutete. Weder das Bratislavaer Oppidum noch der andere Teil der gegenwärtigen südwestlichen Slowakei, war von den Bojern besiedelt, wie es die bisherige Forschung vermutet. Ungefähr seit dem Ende des 3. Jh. vor Chr. existierte hier eine reiche Besiedlung eines ethnisch nicht identifizierbaren mitteldanubischen keltischen Stammes. Über seinem hohen wirtschafts-politischen Niveau zeugen Tetradrachmen mit Symbol in Form einer Lyra, geprägt in der ersten Hälfte des 2. Jh. vor Chr. Die Besiedlung der südwestlichen Slowakei stärkte in der Zeit das Eintreffen von keltischen Söldnern aus Italien, der Teilnehmer der punischen Kriege. Dies deutet das Vorkommen des frührepublikanischen *aes grave* im keltischen Zentrum in Nitra und mehrere Exemplare aus dem mährischen keltischen Zentrum Náměčice an. Heute ist die Ansicht über Ankunft der oberitalischen Bojer in das mitteldanubische Gebiet nicht akzeptierbar. Die sog. oberitalischen boiischen Drachmen mit Athena Alkidemos, um die sich diese Ansicht stützte, waren von den Bojern in Oberitalien nicht geprägt. Auf dem italischen Gebiet verzeichnet man keinen Fund solcher Münzen. Ihr erhöhtes Vorkommen im mittleren Donaugebiet und die von den makedonischen Münzen übernommene Ikonographie überzeugt darüber, dass sie von den mitteldanubischen Kelten geprägt wurden.

Im Laufe des ersten Drittels des 1. Jh. vor Chr. trat die Geldprägestätte des Bratislavaer Oppidums zur Prägung aus Silber (Goldmangel, Streben sich den Währungsverhältnissen der Nachbarn anzupassen, den Norikern, den Auriskern, den Skordiskern, bzw. auch den Dakern). Als die ersten, kurz nach dem Jahr 70, wurden nach den republikanischen Denaren der Monetäre Calenus

und Cordus die Tetradrachmen BIATEC, am Avers mit zwei Köpfen geprägt. Wahrscheinlich noch früher ist es zur Prägung der Tetradrachmen NONNOS nach den Denaren von L. Calpurnius Piso aus den Jahren 90–89 gekommen. Die Datierung des Anfanges der Prägung der Bratislavaer Tetradrachmen durch einige Autoren bis ins Ende der ersten Hälfte des 1. Jh. geht aus Unkenntnis der historisch-archäologischen Verhältnisse auf dem Gebiet des Bratislavaer Oppidums hervor. Nicht annehmbar ist auch die späte Datierung der Prägung der Drachmen. Die Beendigung der Prägung der Tetradrachmen mit den Inschriften (15 Inschriften + Tetradrachme ohne Inschrift, neu entdeckte Tetradrachmen mit Inschrift LATTV hängen wahrscheinlich mit der Geldprägestätte des Bratislavaer Oppidums nicht zusammen) wird zum Jahr 40, zum Ende des boiisch-dakischen Krieges datiert. Dieser Konflikt berührte das Bratislavaer Oppidum jedoch nicht direkt, verursachte aber in seinen Strukturen einen allgemeinen Verfall, schwächte seine wirtschafts-politische Position und führte zum Untergang des überregionalen Handels. Ein starker Einfluss Noricums nach dem Abzug der Daker, wie ihn im Gebiet um den Zusammenfluss von der Donau mit der March außer anderen archäologischen Funden auch das Vorkommen von norischen und auriskischen Münzen andeutet, führte im letzten Drittel des 1. Jh. zur Einführung der Prägung von kleinen Münzen mit einem Gewicht bis 0,5 g (Typ Karlstein).

Das keltische Zentrum Karlstein im nordwestlichen Teil des Grenzgebietes von Noricum begann als erstes die kleinen Münzen zu prägen. Sie haben keinen boiischen Ursprung. Auf dem Donauweg haben sie sich anschließend durch den Handel in die keltischen Siedlungen in östlicher (Oberleiserberg, Bratislava) und nördlicher Richtung (Staré Hradisko, Stradonice) ausgebreitet. Ein reiches Vorkommen auf dem Gebiet des Bratislavaer Oppidums deutet an, dass sich hier an ihrer Prägung die Münzmeister aus Karlstein beteiligt hatten. Das Vorkommen dieser Münzen (Tab. 5) in vernichteten Wohnstätten und Handwerkswerkstätten des Bratislavaer Oppidums, auch auf seiner Akropolis, mit nicht pietätvoll niedergelegten Überresten von Menschen und Tieren, wie auch mit weiteren Beweisen über einer Katastrophe (Feuerspuren, Militärien), deuten den Untergang des Bratislavaer Oppidums und seiner Geldprägestätte an. Der Fund eines Legionärsdenars von Marcus Antonius aus den Jahren 32–31 vor Chr. in einem der vernichteten Objekte (Bratislava-Vydrice), zusammen mit den Obolusfunden vom Typ Karlstein, Funde dieser Denare auf mehreren Stellen der südwestlichen Slowakei in Überresten der spätlattenezeitlichen Besiedlung, die Entdeckung von zahlreichen Augustus-Münzen auf Devín, ermöglicht den Untergang des Bratislavaer Oppidums und seiner Akropolis mit den ersten Militäraktionen der Römer auf der mittleren Donau zu verbinden.

Die Datierung der Prägung der Statere, Tetradrachmen und Drachmen, vertretenen im „römischen Bau I“, in die erste Hälfte des 1. Jh. vor Chr. erlaubt zu vermuten, dass sie im Verlauf dieser Zeit versammelt und für bestimmte Handelstransaktionen vorbereitet waren. Sie haben eine beträchtlich hohe Geldsumme dargestellt. Sie war wahrscheinlich in einem Kasten, hineingebaut in die Wand des Baues, der eine administrativ-geschäftliche Funktion hatte, deponiert. Er diente wahrscheinlich auch zur Aufbewahrung von wertvoller Ware. Hinsichtlich der Zahl und des

hohen Geldwertes haben diese Münzen kein Baupfer dargestellt.

In der ersten Hälfte des 1. Jh. vor Chr. erlebte das Bratislavaer Oppidum den höchsten wirtschaftlich-gesellschaftlichen Aufschwung. Darüber zeugt nicht nur der Reichtum der Münzen mit einer Ikonographie, die von dem römischen republikanischen Münzwesen übernommen wurde, sondern auch der Aufbau von prachtvollen Häusern in römischem Stil, mit Teilnahme römischer Spezialisten. Die intensiven Handelskontakte dokumentieren neben anderen archäologischen Funden auch Hortfunde von Bratislavaer Münzen, entdeckt auf der zu den Alpen-Handelszentren führenden Trasse (Deutsch Jahrndorf, Wien-Simmering, Schwechat, Schottwien, Gerlitzentalpe, Moggio). Quinar des Marcus Antonius und Lepidus aus dem Jahr 43 vor Chr. im Hortfund Bratislavaer und norischen Münzen aus Gerlitzentalpe deuten die Zeit des Versteckens von diesen und auch anderen Kollektionen in den vierziger Jahren vor Chr. an, gekennzeichnet durch den bojisch-dakischen Konflikt. Dieser Konflikt hat verursacht, dass die Kollektion aus dem „römischen Bau I“ auf der Akropolis des Bratislavaer Oppidums blieb im Handelskontakt ungenutzt und auch das Gebäude, in dem sie aufbewahrt wurde, hat ihre ursprüngliche Funktion verloren. Es blieb verlassen, die Besitzer sind umgezogen oder gestorben. Einige Gebäude auf der Akropolis des Bratislavaer Oppidums waren jedoch bis zum Untergang des Oppidums genutzt. Ein Hortfund von ungefähr 40 kleinen Münzen vom Typ Karlstein, gefunden in den Ruinen eines des zentralen Baues auf der Akropolis (Hof – Bau I), deutet an, dass es dazu in den letzten Jahren vor dem Wechsel der Zeitrechnung, in der Zeit des Feldzuges von Tiberius zur Donau, kommen konnte.

Aus der Analyse der Münzen ergibt sich die Schlussfolgerung, dass der Aufbau des „römischen Baues I“, wie auch der anderen Gebäude auf der Akropolis, in der ersten Hälfte des 1. Jh. vor Chr., in der Zeit des größten Aufschwunges des Bratislavaer Oppidums begonnen hat. Die Ansicht, dass die Bauobjekte auf der Akropolis den römischen Handelssitz, erbaut in der Augustus-Periode, repräsentieren, später den militärischen Hauptquartier in der Zeit des Feldzuges von Tiberius gegen die Germanen, bzw. dass es sich um das keltische Carnuntum handelt, stützt sich nicht um genügende Kenntnis der Resultate der archäologischen Ausgrabung in dem gesamten Raum des Oppidums und seiner Akropolis. Für die angeführte Behauptung fehlt eine ausreichende Menge von repräsentativen Funden, vor allem der römischen Militaria. Ohne Analyse der Funde aus dem gesamten Raum der Akropolis und ohne ihre verlässliche Datierung bewegen sich so alle bisherigen Feststellungen nur auf der Ebene von theoretischen Erwägungen und möglichen Hypothesen.

Die Kollektion der Münzen aus dem „römischen Bau I“ war einer chemischen Analyse unterzogen. Anhand der Zusammensetzung der Legierung, bestimmt zur Herstellung der Münzscheiben, bilden die Statere zwei Gruppen (Tab. 7; 8). Die erste Gruppe (Münzen Nr. 3–5, 7–12, 14) ist eine Legierung aus ca. 88% Au, 10% Ag und 2% Cu. In der zweiten Gruppe sind Statere (Nr. 1, 2, 6, 13, 15), derer Legierung 85% Au, 15% Ag und nur eine Spurenmenge von Cu beinhaltet. Die erste Gruppe der Statere war aus durch Kupfer legiertem Gold, die zweite Gruppe aus zerschmolzenem geschlammtem Gold geprägt. Eine ähnliche

Zusammensetzung haben die Goldklümpchen, gewaschen aus den slowakischen Wasserströmen.

Die Silbermünzen mit einer Legierungszusammensetzung werden ebenfalls in zwei Gruppen geteilt. In die erste gehören zwei Tetradrachmen mit den Inschriften BIATEC (Nr. 16, 17) und eine Tetradrachme NONNOS (Nr. 19), mit hohem Inhalt von Ag und niedriger Beimischung von Cu. Die zweite Tetradrachme NONNOS (Nr. 18) unterscheidet sich von der Legierung der anderen Münzen, sie beinhaltet sogar 2% Au. In die zweite Gruppe gehören Drachmen, hergestellt aus der Legierung von Ag, Cu und Pb (Nr. 20, 21, in der Münze Nr. 22 war Pb nicht gemessen).

Mittels mikroskopischer Fotografien der Münzen aus dieser Kollektion, verfertigt mit einem Elektronenmikroskop, wurde die Technik und Technologie der Herstellung der Münzscheiben verfolgt. Die Mikroaufnahme der Münze Nr. 20 (Drachme) hat bei einer hundertfachen Vergrößerung ermöglicht auf ihrer Oberfläche die Dendrite zu verfolgen, die über Abguss der Scheiben vor der Prägung zeugen (Abb. 17: 1, 2). Die Mikroaufnahme der Statere mit der Inschrift BIATEC (Nr. 3 und 1) gewährte Beweis über Verwendung unterschiedlicher Prägestöcke (Abb. 18: 1, 2). Die Mikroaufnahme eines Staters mit der Inschrift NONNOS (Nr. 12) hat die Defekte auf seiner Oberfläche, die durch unvollkommene Wärmemanipulation mit der Legierung entstanden sind, unterstrichen (Abb. 19: 1, 2). Die Mikroaufnahmen der Statere BIATEC (Nr. 6 und 4) belegen Spuren von Kalkmörtel auf ihrer Oberfläche (Abb. 20: 1, 2). Auf den Mikroaufnahmen der Tetradrachmen BIATEC (Nr. 16) und NONNOS (Nr. 19) können zusammenhängende Schichten von Korrosionsprodukten (AgCl) und Unreinheiten (Abb. 21: 1, 2) beobachtet werden.

Bei der Bewertung der Bedeutung der chemisch-physikalischen Analysen des Metallinhaltes der Münzen aus dem „römischen Bau I“ wird in der ersten Reihe konstatiert, dass es sich um die erste Untersuchung dieser Art aller drei Grundnominale der Bratislavaer keltischen Münzen handelt. Bisher wurden in dieser Hinsicht nur einige Versuche realisiert. Im Jahr 1956 war aus dem Gesichtspunkt des Metallinhaltes eine Tetradrachme mit der Inschrift NONNOS aus dem Hortfund aus Bratislava aus dem Jahr 1942, mit hohem Inhalt von Ag, mit 5% Pb, 1% Cu und mehreren Spurenelementen, analysiert.

Im Jahr 1967 war im Rahmen einer Spektralanalyse von mehreren goldenen archäologischen Gegenständen ein muschelförmiger Stater, ein Fund von der Bratislavaer Burg (Tab. 9), analysiert. Die chemische Analyse der keltischen Münzen aus dem Jahr 1977 (Tab. 10) beinhaltete keine Prägungen des Bratislavaer Oppidums, diente jedoch dem Vergleich ihres Metallinhaltes mit den Resultaten der Analyse der Münzen aus dem „römischen Bau I“. Sie deutete an, dass die keltischen Münzen, im Inhalt derer sich Platin oder Palladium (Levice) befindet, nicht von den Kelten auf heutigem Gebiet der Slowakei, sondern im tschechischen oder mährischen keltischen Milieu geprägt wurden. Im Jahr 2000 waren in Štátna mincovňa (Staatsgeldprägestätte) in Kremnica die keltischen Münzen aus der Sammlung von Múzeum mincí a medailí (Münz- und Medaillenmuseum) einer Spektralanalyse unterworfen; unter ihnen waren auch die muschelförmigen Statere aus dem keltischen Burgwall Trenčianske Bohuslavice (Tab. 11).

Die Resultate dieser Analysen, wie auch weiteren, veröffentlicht durch die einheimischen (z. B. Fröhlich 2013) und

ausländischen Autoren (z. B. Fikrle/Frána 2012; Hartmann 1985; Lehrberger et al. 1997; Militký/Vacinová 2012; Ručka 2012), dienen zum Vergleichen mit den Resultaten der Analyse der Münzen aus dem „römischen Bau I“.

Im Zusammenhang mit der Untersuchung der Zusammensetzung des Metalls für die Prägung der Bratislavaer keltischen Münzen löst man auch das Problem seines Ursprungs. Man vermutet, dass ihn die Bratislavaer keltische Geldprägestätte aus den nächstgelegenen aufgezeichneten Quellen gewonnen hat. Das Gold aus Goldwäschchen und

Lagern im Gebiet des Gebirges Kleinkarpaten oder aus Goldwäschchen an der Donau. Das Silber für die Prägung der Bratislavaer Tetrachmen und Drachmen gewann sie wahrscheinlich aus den Erzquellen im Gebirge der Kleinkarpaten. Es ist jedoch nicht ausgeschlossen, dass es Metall zur Prägung der Münzen auch aus den Gebieten der heutigen Mittelslowakei, z. B. den reichsten Silberbeständen im Gebiet von Banská Štiavnica, gegeben hat. Die Lösung dieses Problems ist die Aufgabe der zukünftigen Forschung der Archäologen, Numismatiker und der Geologen.

Abb. 1. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. Situationsplan der Bauten des römischen Typs I–VII auf der Nordterrasse. A – Objekt 2/09; B – Bau I/08 auf dem Hof des Palastes mit Pflaster des Typs *opus signinum*; C – großmährischer Bau der Basilika auf der Ostterrasse, der hypothetisch auf Fundamenten eines römischen Baues errichtet werden konnte. Nach den Resultaten der archäologischen Ausgrabungen des Städtischen Instituts für Denkmalpflege in den Jahren 2008–2010 und Via Magna/Städtisches Institut für Denkmalpflege 2013–2014. Messung und Zeichnung B. Gabura, H. Ondrušková, M. Šabík, P. Horanský.

Abb. 2. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. Nördliche Hälfte der Winterreithalle, „römischer Bau I“ und Objekt 2/09. A – „römischer Bau I“; B – Objekt 2/09. Legende: a – Schatz der keltischen Münzen; b – gewachsener Felsen; c – steinernes Vollmauerwerk, Latènezeit LTD2; d – Pflaster, Latènezeit LTD2; e – zerlegtes Mauerwerk, Latènezeit LTD2; f – Mauerwerk der Winterreithalle, 18. Jahrhundert; g – hypothetischer Verlauf des Mauerwerks; h – hypothetische Säule; i – Mauerwerk des Generalseminars, 1784; j – Umfassungsmauer des Barockgartens, 18. Jh.; k – Grundrille eines älteren latènezeitlichen Objektes; l – Reste eines Lehmputzes eines älteren latènezeitlichen Objektes. Messung und Zeichnung B. Gabura, M. Šabík, J. Minaroviech (2009 und 2014).

Abb. 3. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. Blick vom West auf die äußere Umfassungsmauer des Vorzimmers des „römischen Baues I“. Im Vordergrund die Grundrinne eines älteren Objektes mit Lehmputz. Foto L. Lovíšková.

Abb. 4. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. Die Vorhalle des „römischen Baues I“. Blick vom Südost. Foto L. Lovíšková.

Abb. 5. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. Blick vom Nordost auf die Vorhalle und Pflaster 1 des Hauptraumes des „römischen Baues I“. Foto L. Lovíšková.

Abb. 6. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. Vorhalle des „römischen Baues I“ mit Markierung der Lage der Metallfunde, festgestellt mit dem Detektor in der Schicht 7. Foto M. Musilová.

Abb. 7. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. „Römischer Bau I“, Stater in der Schicht 7. Foto M. Musilová.

Abb. 8. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. „Römischer Bau I“, Sektor I mit Markierung der Lage des Fundes von Münzen, Glas und Metallgegenständen mit ursprünglichen Zuwachsnummern. Legende: a – Metall; b – Münzen; c – Glas. Messung und Zeichnung M. Šabík, B. Gabura.

Abb. 9. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. „Römischer Bau I“, Schnitt durch die Schicht 7 in der Vorhalle. Foto M. Musilová.

Abb. 10. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. „Römischer Bau I“, Vorhalle mit Markierung der Statere in der Schicht 7. Foto M. Musilová.

Abb. 11. Ungefähres Ausmaß des Bratislavaer Oppidums mit der Akropolis. Rosafarbe – ungefähres Ausmaß der Besiedlung; unterbrochene Linie – Verlauf der Befestigung. Verfertigt von D. Gurňák 2012.

Abb. 12. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. Kollektion der Gold- und Silbermünzen aus dem „römischen Bau I“ (2009). Foto L. Lovíšková.

Abb. 13. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. Münzen aus dem „römischen Bau I“. 1–9 – Statere mit Inschrift BIATEC; 10–13 – Statere mit Inschrift NONNOS; 14, 15 – Statere ohne Inschrift; 16, 17 – Tetrachmen mit Inschrift BIATEC; 18, 19 – Tetrachmen mit Inschrift NONNOS; 20–22 – Drachmen (Typ Simmering).

Abb. 14. Bratislavaer keltische Münzen. 1–5 – Tetrachmen und Drachme mit exzentrischen Inschriften; 1, 3 – NONNOS; 2 – AINORIX; 4 – COBROVOMARVS; 5 – FARIARIX. 6, 7 – Münzen ohne Inschriften, Pferd mit Anhängseln; 6 – Tetrachme; 7 – Drachme Simmering.

Abb. 15. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. Kombination der Prägestöcke auf den Aversen und Reversen der Bratislavaer Statere und Drachmen aus dem „römischen Bau I“. Zeichnung Münzen J. Hritzová.

Abb. 16. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums. Kombination der Prägestöcke auf den Aversen und Reversen der Bratislavaer Tetrachmen aus dem „römischen Bau I“. Zeichnung Münzen J. Hritzová.

Abb. 17. Bratislava-Burg, „römischer Bau I“. 1 – Mikrofotografie des Reverses der Münze Nr. 20 der Bratislavaer Drachme (Typ Simmering); 2 – Detail der Oberfläche der Münze Nr. 20 mit Gebilden von Dendriten, Beweis über Abguss der Münzscheibe.

Abb. 18. Bratislava-Burg, „römischer Bau I“. Mikrofotografien der Averse der Statere mit Inschrift BIATEC, Beweis der Prägung mit unterschiedlichen Prägestöcken. 1 – Münze Nr. 3; 2 – Münze Nr. 1.

Abb. 19. Bratislava-Burg, „römischer Bau I“. Stater, Münze Nr. 12. 1 – Mikrofotografie des Averses mit Inschrift NONNOS; 2 – Detail der Defekte auf dem Avers.

Abb. 20. Bratislava-Burg, „römischer Bau I“. Mikrofotografien der Averse der Statere mit Inschrift BIATEC, mit Spuren von Kalkmörtel. 1 – Münze Nr. 6; 25 – Münze Nr. 4.

Abb. 21. Bratislava-Burg, „römischer Bau I“. 1 – Mikrofotografie des Averses der Münze Nr. 16 der Tetrachme mit Inschrift BIATEC, Detail mit Korrosionsprodukten

und Unreinheiten; 2 – Detail der Münze Nr. 19 des Reverses der Tetradrachme mit Inschrift NONNOS, auf der Oberfläche mit Korrosionsprodukten und Unreinheiten.

Tab. 1. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums, „römischer Bau I“. Kombination der Prägestöcke auf den Stateren (Nr. 1–15), den Tetradrachmen (Nr. 16–19) und den Drachmen (Nr. 20, 21). A–H – Prägestöcke verwendet zur Prägung von einzelnen Nominalarten der Münzen.

Tab. 2. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums, „römischer Bau I“. Übersicht der metrologischen Angaben der Münzen. Einzelne Arten der Münzen sind anhand des Gewichtes, des Durchmessers und der Dicke der Münzscheiben geordnet.

Tab. 3. Bratislava. Hortfunde der keltischen Münzen (BA – Bratislava, x – unbekannte Zahl).

Tab. 4. Vergleich des Inhaltes der Fundkollektionen der Münzen aus dem „römischen Bau I“ auf der Akropolis des Bratislavaer Oppidums und aus Deutsch Jahrndorf (nach *Paulsen 1933*, 113–115): Bp – Magyar Nemzeti Múzeum Budapest; MMB – Múzeum mesta Bratislavy (Museum der Stadt Bratislava); W – Kunsthistorisches Museum Wien; x – Vertreten von konkreten Arten der Münzen in den Kollektionen aus „römischem Bau I“ und aus Deutsch Jahrndorf.

Tab. 5. Funde der Obolen vom Karlstein Typ auf dem Boden des Bratislavaer Oppidums und in seinem Hinterland.

Tab. 6. Fremde Münzen auf dem Boden des Bratislavaer Oppidums und in seinem Hinterland (der gegenwärtige Bratislava- und Trnava-Kreis, 2.–1. Jh. vor Chr.).

BA – Bratislava; RRD – römische republikanische Denare; RRB – römische republikanische Bronze; AVGm – Augustus-Münzen.

Tab. 7. Bratislava-Burg, Akropolis des keltischen Oppidums, „römischer Bau I“, Münzen. Werte gemessen mit Hilfe von SEM-EDX. Wt (%).

Tab. 8. Bratislava – Burg, Akropolis des keltischen Oppidums, „römischer Bau I“, Münzen. Werte gemessen mit Hilfe von XRF Handspektrometer. Wt (%).

Tab. 9. Resultate der spektrochemischen Analyse der goldenen Gegenstände aus dem Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften (*Pliško 1967*). Die Spektren wurden in einer Hochspannungsfunkte bei Verwendung goldener Gegenelektrode geweckt und mit dem Quarzspektrograph Q-24 aufgenommen. Die Auswertung der ungefähren Konzentration von einzelnen Elementen erfolgte dann visuell. Der Hauptbestandteil aller Muster ist das Gold. Andere Elemente werden in Prozenten angegeben.

Tab. 10. Resultate der Spektralanalyse der Silber- und Goldgegenstände aus dem Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften im semiquantitativer Auswertung (*Págo 1977*).

Tab. 11. Resultate der Messungen der keltischen Münzen im Staatsbetrieb Mincovňa Kremnica (Münzprägestätte) auf dem Gerät SPEKTRO X TEST. Auf Ersuchen von Múzeum mincí a medailí (Münz- und Medaillenmuseum) in Anwesenheit von E. Kolníková realisiert von I. Bodáková mit einer Zustimmung von Ing. D. Tenkelková, 28. 3. 2000. Die Resultate sind in Prozenten angeben.

ITEMS DECORATED WITH THE TASSILO CHALICE STYLE IN THE WESTERN SLAVIC TERRITORIES¹

Z B I G N I E W R O B A K

This paper constitutes an attempt to rethink the issue of inflow and chronology of items decorated with the so called Tassilo Chalice Style to Western Slavic Territories located outside the Carolingian state, in particular to areas of today Bohemia, Moravia and Slovakia. Previous hypotheses suggested that import of those items reflects intense cultural contacts between the Western Slavs, particularly the Moravians, and the Carolingian Empire since the end of the 8th century. Those contacts were supposed to include also early Christianisation missions. Despite, however, intense studies, such theories are not sufficiently supported by archaeological sources. The aim of the paper is to provide a systematic analysis of available objects decorated with the Tassilo Chalice Style in terms of their design, chronology and dispersion. The material gathered so far is not very abundant and thus, even if it is possible to draw some conclusions, they should not be treated as final and when new objects of interest appear, it may be also necessary to modify conclusions. What is important, however, is the fact that the questions raised (concerning sources, directions, chronology, etc.) received some answers, although presumably not as unambiguous as it has been implied by previous studies.

Key words: Early Middle Ages, Carolingian Culture, Tassilo Chalice Style, Western Slavic Territories.

INTRODUCTION

The genesis and development of the Tassilo Chalice Style and its relevance in the culture of the 8th and 9th century Europe occupy a significant place in the literature, primarily in the German literature. First of all I should mention here essential works of *E. Bakka* (1963; 1983), *V. Bierbrauer* (1988; 2001), *V. H. Elbern* (1963; 1989; 1997a; 1997b; 1998; 1999a; 1999b; 2001), *I. Gabriel* (1988), *U. Giesler* (1974), *G. Haseloff* (1951; 1976–1977; 1979; 1981), *M. Schmauder* (2005), *M. Schulze-Dörrlamm* (1998), *E. Wamers* (1986; 1991; 1993; 1994; 1999a; 1999b; 2005; 2008; 2013), *J. Werner* (1959; 1960–1961), *D. M. Wilson* (1960) and *J. Ypey* (1962–1963; 1968). A short review of the history of research, theories and basic literature, however together with author's own, somehow controversial concepts of the origins of the style, was presented by *K. Žvanut* (2002). A comprehensive review of the literature, research issues as well as a catalogue of artefacts linked with the style can be found in a doctoral dissertation of *U. Sander* (2007) dedicated to the so called 'older' cover of the Lindau Gospels. The latest summary of general issues associated with German animal ornamentation styles can be found in a supplement to *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (*Pesch* 2012).

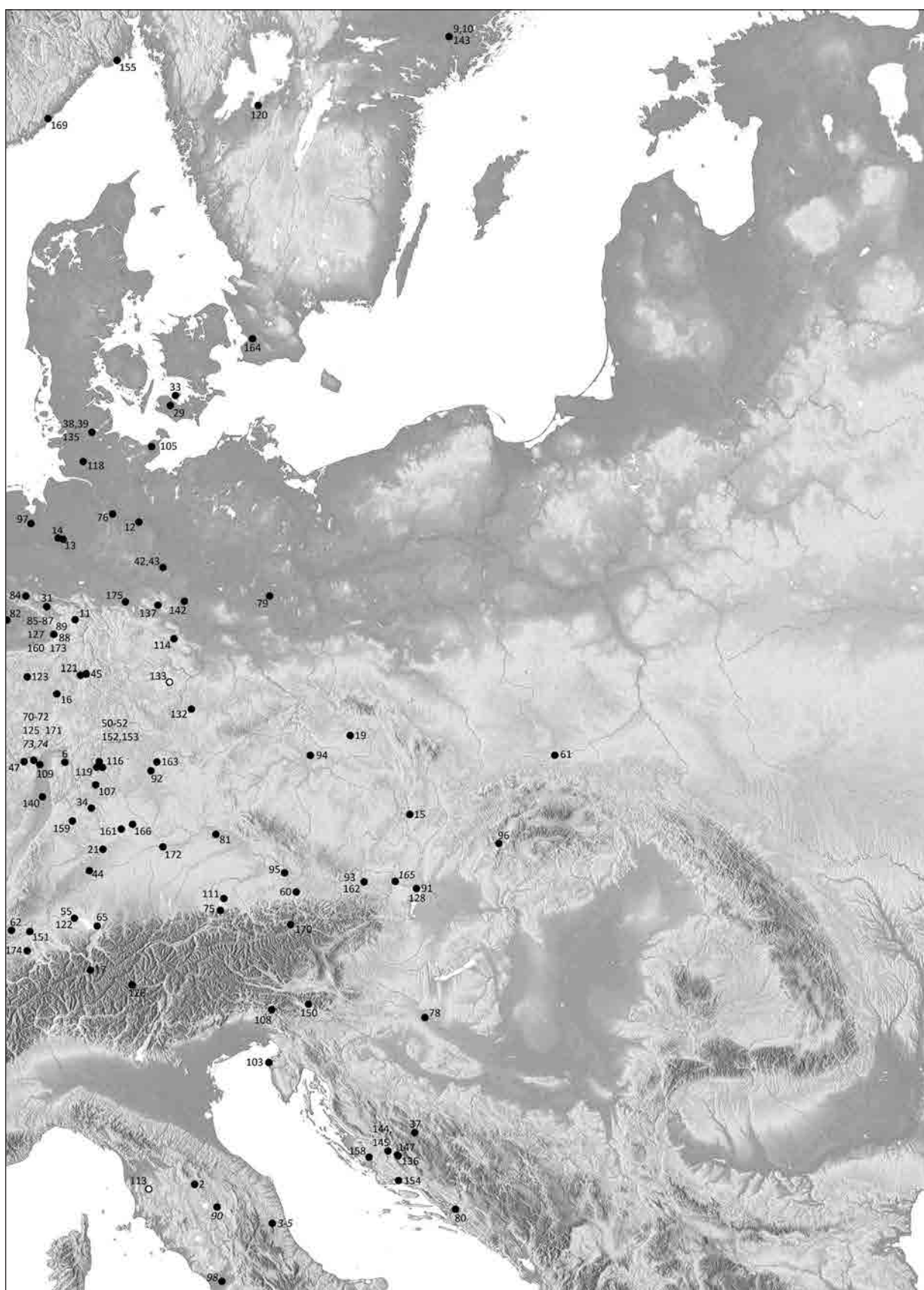
The term 'Tassilo Chalice Style' is a relatively young one. Not so long ago as in the 90. of the 20th century it was common to use other designations to describe this type of decorations including: 'Anglo-Carolingian animal style', 'insular style'², 'insular animal style of the continental character' or 'Continental Style III', none of them however accurately captured the nature of this historical phenomenon (*Wamers* 1993, 35–38; 2013, 428). The main deficiency of these terms was that they were imprecise or in some cases even misleading, like for example the term 'Style III' which is defined in a rather broad manner and generally is no longer used as it was rather inoperative (*Pesch* 2012, 666–671). The term 'Insular Style' or 'Hiberno-Saxon Style', as it was sometimes called, generally refers to items manufactured from the end of the 6th century to the end of the 8th century on the British Isles, however even this style was further distinguished into two more specific substyles, namely: Anglo-Saxon and Irish-Scottish (*Wamers* 1993; 1999a). And although this style indeed significantly influenced the emergence of the Tassilo Chalice Style, the genesis of the Tassilo Style should be considered in the context of a contemporary supra-regional fashion for animal styles (*Bakka* 1983). With respect to the term 'Anglo-Carolingian' it should be noted that

¹ This study is part of the research project 2/0121/15: 'Centers of power in the Antiquity and Early Middle Ages in archaeological sources' founded by VEGA agency. Author would like to thank Prof. Dr. Egon Wamers for providing literature, Mr. Fredo van Berkel and the finder of the fitting from Prague, who wishes to remain anonymous, for sharing the unpublished finds.

² The name 'insular' applied to describe the Tassilo Chalice Style became established particularly in the Czech and Slovak literature, while in the Polish literature the imprecise concept 'Anglo-Carolingian' is more frequent.



Map 1. Dispersion of the finds decorated with the Tassilo Chalice Style and related motifs. Italics – museum object; white circle – approximated localization.



Map 1. Continuation.

the route to travel from 'Anglo-' to '-Carolingian', as it was suggestively indicated by E. Wamers (1993; 1999a; 2013, 435; 440–444), was quite distant and led presumably through southern Alpine areas – since it is impossible not to notice influences of the Longobardian art in the genesis of the discussed here Tassilo Chalice Style. U. Sander (2007, 96–98) in her work dedicated to the ornamentation of the so called older cover of the Lindau Gospels goes even further and indicates that the Tassilo Chalice Style in many respects seems to be independent from the insular art and in some details the style manifests even a clear autonomy. Therefore she suggests that we should not speak about a genetic relationship, but only about influences coming from the British Isles, for example loan of motifs. The Tassilo Chalice Style was thus only one of many variations of the ornamentation depicting animal shapes popular in the German aesthetics that originated from the European continent in the environment of the late Merovingian style. These origins are confirmed also by the form of items that were decorated in that manner (Wamers 2013, 440). The term 'Tassilo Chalice Style' is the most cautious one, as it refers to a particular item being one of the most exquisite 'classic' examples of application of that style and providing an opportunity to study several typical ornamentation motifs (Pesch 2012, 667) being therefore an excellent benchmark. This however may give rise to an erroneous impression that the chalice was a breakthrough piece of work for this kind of stylistics (Žvanut 2002, 280). On a contrary, the term 'Tassilo Chalice Style' covers an entire group of related ornamentation manners relying not only on animal representations (Wamers 2011, 66).

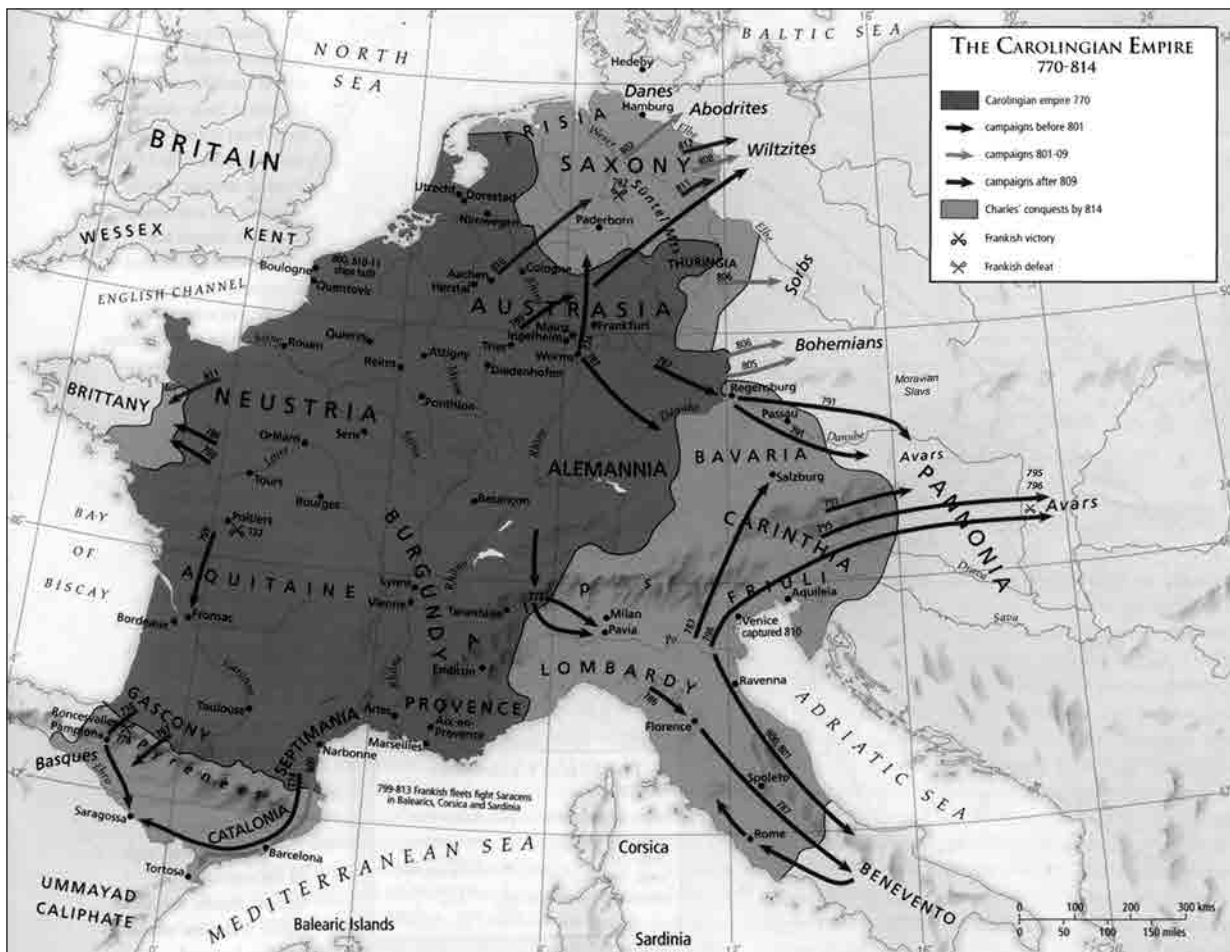
DEFINITION AND DATATION OF THE TASILLO CHALICE STYLE

The chalice itself was manufactured about the year 777 on request of the Bavarian prince Tassilo III and his wife Liutperga (Elbern 2001, 169; Wamers 2013, 428). The style to which the chalice gave a name is however generally dated back to the second half of the 8th century. Its 'main theme' includes characteristically twisted animal silhouettes made with a chip-carving technique. Representations of four- or two-legged animals (rarely legless) pictured with a thin line are unnaturally interlaced, often with one leg specifically bent. Heads of animals often resemble the duck heads. A tongue, an open

mouth (beak) and a tail often smoothly turn into tendrils. Some of the creatures have a mane or a crest on a head. The rest of the space is filled with entwined plant tendrils or, particularly at the edges, with geometrical interlace ornaments integrated with animal silhouettes. Some of the items, especially those dated back to the late 8th century or the turn of the 8th and 9th centuries are decorated solely with a plant ornament, respectively with a fairly abstract interlace ornament. It is also worth to notice a presence of ornamentation components of the later plant style, characteristic for the Carolingian Renaissance and the late Carolingian period, such as vinescrolls and creepers (Elbern 2001, 171; Sander 2007, 75; Wamers 1993, 35–38; 1994, 32; 2013, 437). With respect to types of ornaments included in the Tassilo Chalice Style, it is possible to observe several distinct typological groups present at the same time. Although ornaments characteristic for those groups do not exhibit significant variability, it is still possible to indicate some typological groups (manners) related to the method how the animal silhouette was depicted (Sander 2007, 62–65, 69–78). So far, however, there are no reasons to consider differences in the design of representations of the Tassilo Chalice Style as a consequence of chronological changes – on a contrary, a hypothesis that these differences reflect regional variation (various workshops or craftsman's schools) respectively simply different manners seems to be more probable (Sander 2007, 78). Still, however, it remains unclear, what decided that one of those manners was selected rather than another. Some decorative details could be 'enforced' by a shape of an item for example (see Wamers 1994, 34, 35), it does not seem likely, however, that the shape had a decisive impact on selection of decorative themes and manners applied.

Characteristic decorative elements include also geometrical motifs and heavily geometrised plant motifs, such as triangles, rhomboids, triskelions, swastikas and s-shaped or hooked volutes arranged along different axes of symmetry (Wamers 2011, 66–68). These motifs tightly fill voids and on smaller items can even serve as a main decorative motif.³ Most of items decorated with the Tassilo Chalice Style are relatively small, exclusive artefacts and therefore they were manufactured using all jewellery techniques available at that time, such as: fire-gilding, vitreous enamel, champleve, incrustation with gemstones and glass or the niello technique. The style is noticeable also in the wall painting and architecture of the epoch, where, however, due to

³ A series of such items is known especially from the funerary equipment in Biskupija-Crkvina (e. g. Jelovina 1986) and constitutes one of the most characteristic determinants of the older phase of horizon of archaeological relics named after that village in the area of Dalmatia (Biskupija-Crkvina horizon), dated back to approximately 790–820/830 (Kleemann 2010; Robak 2013, 17–21).



Map 2. Borders of the Carolingian Empire and significant campaigns conducted ca. 770–814 AD
(Hooper/Bennet 1996 with own amendments).

obvious reasons these techniques could not have been used and the range of patterns was more narrow (Roth-Rubi 2013, 422, 423; Sander 2007, 78, 79). The influence of the Tassilo Chalice Style is also detectable in illustrations of manuscripts at the turn of the 8th and 9th century (Wamers 2013, 437, 438).

E. Wamers described the Tassilo Chalice Style as ‘an artistic expression of nobility under the reign of Charlemagne and at the beginning of the reign of Louis the Pious’ (Wamers 1994, 36). The Tassilo Chalice Style could be thus defined as ‘an art of newly emerging Carolingian Empire’ compiling stylistic tendencies inflowing from the most significant cultural provinces of Europe – British Isles, Longobardian Italy and Byzantium. Domination of this

style coincides with a short period of the last third of the 8th century and the beginning of the 9th century (Wamers 2011, 66–69; 2013, 438) and it would be difficult to indicate ‘beginnings’, ‘origins’ or at least ‘early forms’.⁴ It was an evanescent stylistic manner that should be linked with the high culture attributable mainly to aristocracy, high clergy and nobility. The Tassilo Chalice Style was willingly accepted by those social strata and soon became an indicator of a high social status, as well as some ideological and spiritual beliefs of the aristocracy in the empire of Charlemagne, as the symbols applied in this style were purely religious, Christian in their essence (Elbern 1997a, 7, 8; Wamers 2008, 44–47; 2013, 435). The exclusiveness of that style is also confirmed

⁴ A different view was presented by M. Schulze-Dörrlamm (1998), who dates the oldest relics decorated with the Tassilo Chalice Style back to the first half of the 8th century and the decline of the style to the very beginning of the 9th century. This hypothesis is definitely rejected by numerous researchers (Bierbrauer 2000, 214; Sander 2007, 71, 77, 78; Schmauder 2005, 300; Wamers 1999b, 205; 2008, 43; 2011, 66–69; 2013, 438), who assume, at best, the following time frameworks: the half or the second third of the 8th century as a point determining beginnings of the style (Sander 2007, 75; Wamers 1994, 35; 2008, 43) and accordingly also a later decline. The period of the greatest popularity of the Tassilo Chalice Style could be approximately closed between about 780–820.

by attempts to copy the visual effect induced by twisted animal silhouettes and geometrical plaits on common use objects. This particularly was the case of bronze cross fibulas decorated with shapeless interlaced lines or geometrical figures made with the chip-carving technique (cf. *Spiong* 2000, 39, 40; *Wamers* 1994, 138, 139, fig. 83). As it is shown by finds, the visual effects characteristic for this decorative style were also imitated in somehow simplified form, although this does not mean that items decorated with that simpler motifs were of inferior quality (List 1 part F).

The area where items decorated with the Tassilo Chalice Style and its imitations are being found covers an entire eastern part of the Carolingian Empire⁵ – from Frisia and Saxony to the border at the lower Elbe, through Hessen and Franconia, where the density of finds is the highest, up to territories of today Switzerland and Bavaria, including areas of today Austria or the Eastern March as it was referred to at that time. Individual finds come also from central France, middle part of the Apennine Peninsula, as well as today Slovenia and Croatian part of Pannonia (*Wamers* 2013, 441, fig. 29). Relatively large, but isolated, concentration of items made in this manner can be seen also in the area of Dalmatian Croatia (see Map 1). Apart from lands constituting the core of the Carolingian state and the centre of Bavaria, those items can be found also in areas, where at the end of the 8th century and the beginning of the 9th century the Frankish army operated successfully (see Map 2) and where thus an increased political and military activity of the Carolingian nobility could have been expected as well as their longer physical presence in areas, where Frankish garrisons protected interests and borders of the state (*Wamers* 1993, 41; 1999a, 463).⁶ This applies mainly to central and northern Italy and Croatia, as well

as a part of today Austria, although in the case of Bavaria and neighbouring eastern frontiers of the future empire we may presumably be dealing with activity of the prince Tassilo himself, yet as an independent ruler. A large number of items found in Scandinavia and British Isles should be attributed to plundering and trade activities of the Vikings in the 9th century (*Wamers* 1993, 41), which can serve as indirect argument confirming the hypothesis that those items still stayed 'on the market' at least in the first half of the 9th century (*Wamers* 2011, 69).

Most of about 170⁷ known objects decorated with the Tassilo Chalice Style and with manners imitating this style or somehow associated with it, are items linked with an attire and weapons and equipment of a warrior and only few items are of liturgical character (Fig. 1; List 1). Since the Tassilo Chalice Style is associated mainly with the high culture (featuring the Carolingian aristocracy, noblemen and priesthood) and required considerable craftsman skills as well as knowledge that went significantly beyond typical gold smithing, the location of workshops should be sought rather closer to political and religious power centres of the Frankish state of that time and independent (until 788) Duchy of Bavaria. Areas, where production of discussed here items took place (confirmed by finds of forms and semi-finished products) included most likely locations in the vicinity of Karlburg, Dorestad, Paderborn and presumably also southern Bavaria (*Sander* 2007, 78; *Wamers* 2013, 442). It should be however noticed that 'the exclusive nature' of the style was a consequence only of the decorative manner applied at the items. Their forms (types of spurs, fitting straps, brooches) are consistent with those commonly used in the Carolingian culture in the second half of the 8th century and at the beginning of the 9th century, however some of those forms

⁵ Extension of the catalogue of finds by items imitating the visual effect of the Tassilo Chalice Style (List 1 part F) confirms observations concerning areas, where objects decorated with this style were present. The area was not expanded, only the finds became denser.

⁶ E. Wamers believes that items decorated with the Tassilo Chalice Style are an evidence of the physical presence of military troops in a given place.

⁷ The number of items included to the Tassilo Chalice Style by different authors varies due to the fact that some objects, particularly those decorated with the geometrical ornament, without characteristic animal silhouettes and decorated with the early plant ornament, as well as architectural relics are sometimes rejected as examples of the style (cf. *Schulze-Dörrlamm* 1998 and *Wamers* 1994). The second explanation of that difference is linked with various opinions concerning the issue of genesis and decline of the stylistics in question (cf. *Roth-Rubi* 2013, ref. 82; *Schulze-Dörrlamm* 1998, ref. 9). Some studies include also decorated items similar to the Scandinavian stylistics, particularly the so called Early Gipping Beast Style, III Style and Nordic Styles E/F with only slightly different images (e. g. *Wamers* 1999b) that by other researchers are considered as not belonging to the stylistics discussed here (*Helmbrecht* 2008). Defining a 'classic' version of the Tassilo Chalice Style poses no problems and this has already been done by G. Haseloff (1951) and generally since that time nothing has changed. Difficulties arise when we try to determine stylistics of extreme forms, indicating a strong relationship with other animal styles of contemporary Europe or significantly different from the 'classic' and thus we observe variations in the number of items included in the Tassilo Chalice Style by different researchers (*Sander* 2007, 98–102). In the present study, in order to show the range of the style and dependencies between occurrence of objects decorated with the Tassilo Chalice Style and the area of influences of the Carolingian culture, a broad definition of the style was applied.

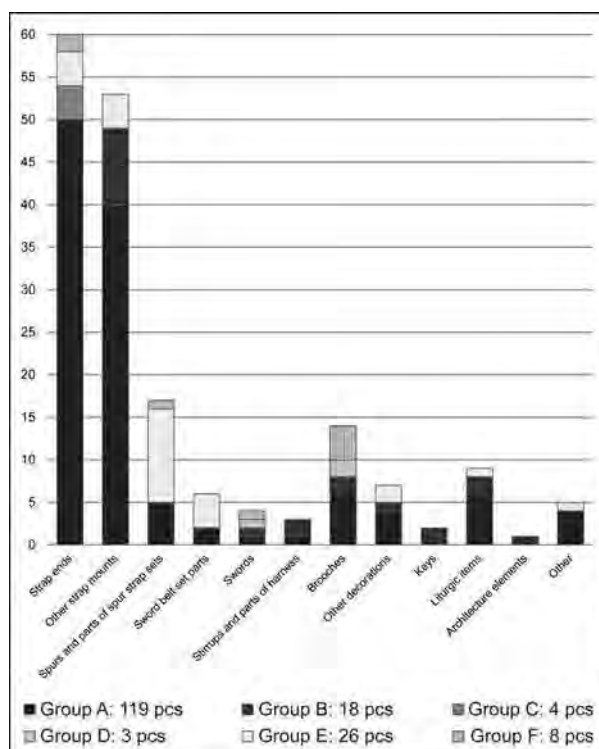


Fig. 1. Groups of items decorated with the Tassilo Chalice Style and related motifs (List 1). A. Items decorated with animal and/or plant ornament in Tassilo Chalice Style. B. Items decorated with various stylized animal ornaments remaining in the range of the Tassilo Chalice Style. C. Destroyed items probably decorated with Tassilo Chalice Style. D. Items decorated only with plant ornament consistent with motifs of Tassilo Chalice Style. E. Items with geometric ornaments remaining in the range of the Tassilo Chalice Style. F. Items with decoration imitating visual effect of the Tassilo Chalice Style.

(for example fittings in a shape of symmetric or asymmetric plate) co-occur solely with the Tassilo Chalice Style (Fig. 5; 6).

The period of the greatest popularity of the Tassilo Chalice Style took place about 780–820. Difficulties in precise dating of this phenomenon arise mainly from the fact that most finds are loose and have no stratigraphic context or come from settlement layers. This does not allow assigning them more narrow chronology. A small number of assemblages in which items decorated with the Tassilo Chalice Style have been found, does not allow determining, at least so far, precise chronological frames. It is symptomatic that at Western European row-grave cemeteries dated back to the early Carolingian period finds of items decorated with the Tassilo Chalice Style are absolute rarity even though it was a custom then to place weapon and attire elements in burials. More often, however, such items are being found in burials located near

churches (e. g. Liège-St. Lambertus church; Trier-St. Maximinus; Biskupija-Crkvena – basilica) or in graves of an elite character (Sander 2007, 81).

FITTINGS FROM THE WESTERN SLAVIC TERRITORIES AND THEIR DECORATIVE MANNERS

As it has already been mentioned, the Tassilo Chalice Style was not homogeneous. Relying on already found items, researchers distinguish several different manners, which, based only on stylistics, cannot be unfortunately linked either with a particular region, or time of its production. Furthermore, the dispersion of objects, both in the area of interest in this paper, as well as in entire Europe, hampers drawing more detail conclusions concerning routes, along which those items migrated from their production places to sites of their final deposition. It is even more difficult to draw conclusions about actual users of these items. The material, however, is so significant, both in quantitative and qualitative terms, that it is worth studying and indicating some arising observations.

On territories of the Western Slavs located outside the Carolingian state of that time, so far only 7 objects decorated with the Tassilo Chalice Style have been found, which is rather an insignificant proportion of the entire known number of finds decorated with the Tassilo Chalice Style and related styles. Most of those items come from areas of today Bohemia, Moravia and Slovakia (see Map 1). These include strap end fittings from Brno-Líšeň (CZ), Česov (CZ), Kraków-Wawel (PL), Mittenwalde-Pennigsberg (DE), a rectangular fitting from Prievidza-Hradec (SK), a plate fitting from Starigard-Oldenburg (DE) and a fitting from Praha-Kunratický Les (CZ). Even a brief analysis shows that these 7 relics represents different stylistic manners and cannot be considered as a homogeneous group.

The strap end found in a pit fill at a settlement in Brno-Líšeň is decorated with a manner applying a fairly realistic representation of an animal silhouette drawn with soft lines (*Linienwerk*) giving an impression that the animal moves (paws and head raised; Fig. 2: 2; *Himmelová/Rakovský* 1993). The manner is known also for example from fittings coming from Zelligen (Fig. 5: 4; *Wamser* 1992, 323), Rosny (*Schulze-Dörrlamm* 1998, 145) and Donzdorf (Fig. 5: 2; *Werner* 1959, pl. 24: 5), the brooch from Évreux (Fig. 8) and most of all from the cover of the Lindau Gospels (the so called 'older' cover) as well as the Tassilo Chalice itself (Sander 2007,

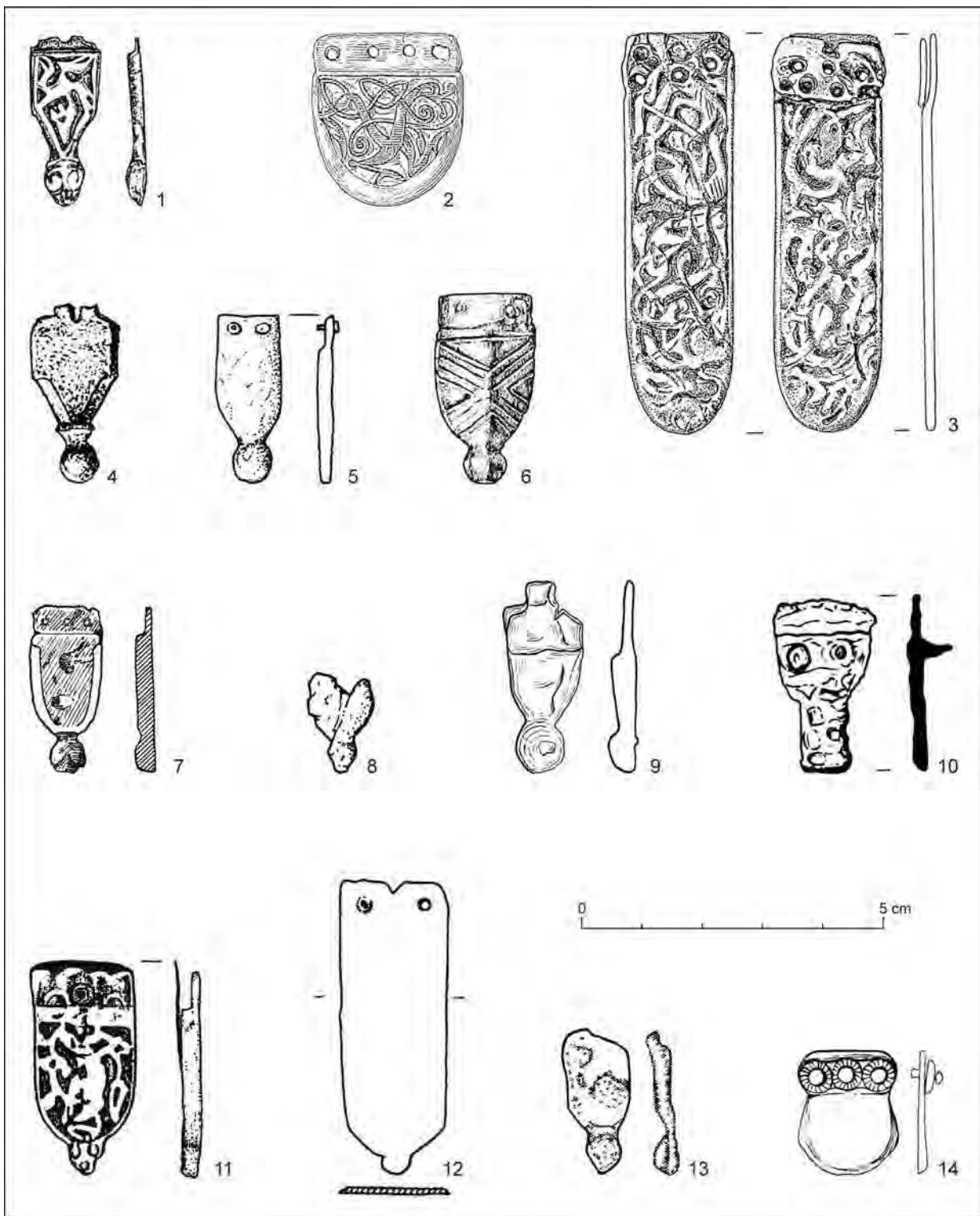


Fig. 2. 8th/9th century strap fittings from the Western Slavic Territories. 1 – Češov, okr. Jičín, CZ (Profantová 1999); 2 – Brno-Líšeň, Popeláková Street, okr. Brno-město, CZ (Himmelová/Rakovský 1993); 3 – Mittenwalde-Pennigsberg, Kr. Dahme-Spreewald, DE (Biermann 2003); 4 – Rubín-Dolánky, okr. Louny, CZ (Bubeník 2006); 5 – Olomouc-Povel, okr. Olomouc, CZ (Profantová 1992); 6 – Mikulčice, gr. 108/II, okr. Hodonín, CZ (Poulik 1975); 7 – Mikulčice, okr. Hodonín, CZ (Klanica 1970); 8 – Mikulčice, okr. Hodonín, CZ (Klanica 1995); 9 – Bojná I-Valy, okr. Topolčany, SK; 10 – Arkona-Puttgarten, Lkr. Vorpommern-Rügen, DE (Berlekamp 1974); 11 – Kraków-Wawel Hill, pow. Kraków, PL (Zoll-Adamikowa 1998); 12 – Kraków-Mogiła, pow. Kraków, PL (Poleski 2013); 13 – Brno-Líšeň, Staré Zámky, okr. Brno-město (Kalčík 2012); 14 – Rubín-Dolánky, okr. Louny, CZ (Profantová 2013).

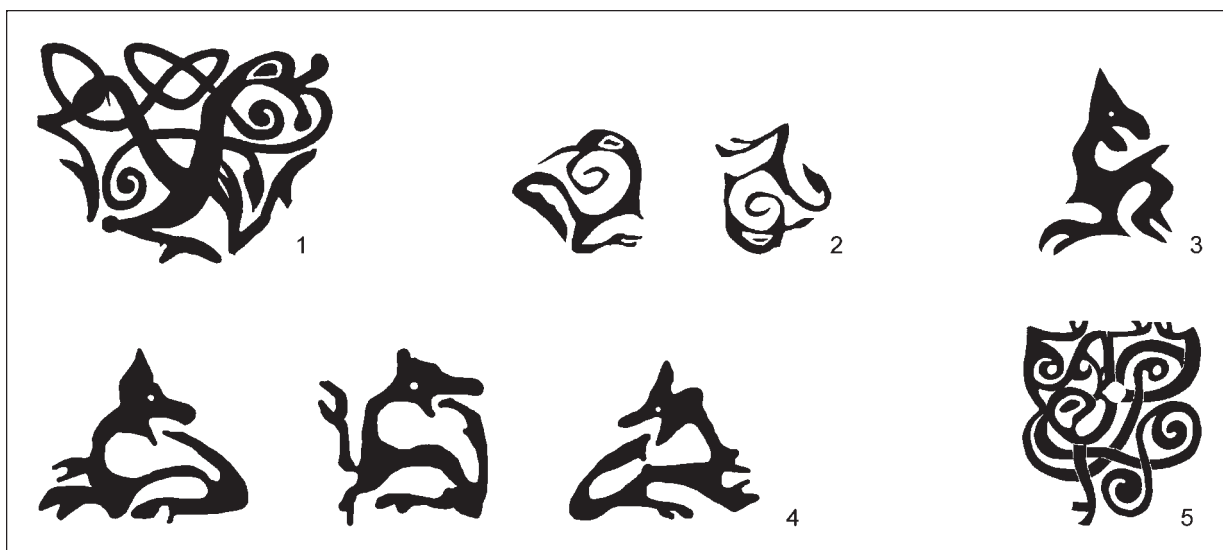


Fig. 3. Various manners of the Tassilo Chalice Style decoration: 1 – Brno-Líšeň, Popeláková Street; 2 – Prievidza-Hradec; 3 – Češov; 4 – Praha-Kunratický les; 5 – Starigard-Oldenburg.

63, 64) and could be considered as the 'classic' one. The fitting belongs to a type of short and broad strap end fittings with its lower edge faceted and generally dated back to the 8th century (Stein 1967, 58; Wamers 1994, 20) on which the ornament of the Tassilo Chalice Style occurs relatively rarely. This fitting, however, is not unusual in this respect, because there are at least five other exemplars of strap end fittings of a similar form (relatively short and wide) and decorated with the Tassilo Chalice Style, although with different manners (Neujahrgruß 2001, 54; Sander 2007, pl. 30: 2–6). Items decorated with the 'Linienwerk' manner include also fittings that in the older literature are referred to as 'the Dorestad type' – long, U-shaped strap end fitting with its lower edge faceted and characteristic motif of a S-shaped and entwined reptile. Some of fittings with faceted lower edge are decorated with an interlaced or a spiral line. All of those items are high quality products, even among other relics decorated with the style discussed here. This type of fittings is known mainly from areas of today Germany, Northern France and the Netherlands that is areas constituting the power centre of the Carolingian state (Sander 2007, 72, 78; Ypey 1968, 185). Although also a fitting coming from Medveďčka is included into that type (Vinski 1977–1978, 143, 166). Presumably this type of fitting should be extended by an item found at the stronghold in Mittenwalde-Pennigsberg (Fig. 2: 3; Biermann 2003, 105; Petersen 1939, 50, 51), although details of the motif are today difficult to recognise. As E. Wamers (1994, 34, 35) noticed the manner is most commonly used for decorating items of a sacral

character, but at the current stage of research this cannot be considered as a rule.

Another, much more common for strap end fittings decorative manner includes a presentation of entwined, folded silhouette with sharp twists (the so called 'winklig verknötete und verschränkte Struktur'). It has many varieties presumably being consequences of different 'workshop's schools' (Sander 2007, 76–78) and includes ornaments on fittings from Paderborn-Wewer (Fig. 5: 6), Paderborn-Balhorn, Ascoli-Piceno 2 (Fig. 6: 2), Bremen-Mahndorf and Liège (Sander 2007, 75–78). Also a small strap end fitting decorated with an inset found in a settlement layer at the Wawel Hill in Kraków could be considered as belonging to this type (Fig. 2: 11; Zoll-Adamikowa 1998). The fitting found at the Wawel Hill is unfortunately heavily damaged and it is impossible to decipher the motif placed on it relying only on available photographs (Catalogue Kraków, IV.24; Zoll-Adamikowa 1998) particularly since a drawing provided in the publication is rather schematic. Considering the degree of abrasion and the fact that the fitting was later subjected to repairs, it should be assumed that it was used for a rather long time. As it was noticed in the source publication (Zoll-Adamikowa 1998, 97) it resembles, both in terms of shape and arrangement of drawing (despite the abrasion), a fitting found in Petronell (Stadler 1989). Similarity of those two fitting is so significant that it could be assumed that both come from a single craftsman's school.

A fitting in a shape of a rectangular plate found in a settlement layer of a stronghold in Prievidza-Hradec (Fig. 3: 2; Bialeková/Pieta 1964) also

belongs to the group of fittings decorated with the Tassilo Chalice Style depicting an angular and hunched animal silhouette with sharp twists ('winklig verknötete und verschränkte Struktur'). Among fittings with identically presented animal head and a curved beak we can indicate fittings from Tacolneston (Fig. 5: 14; Gurney 2003, fig. 5: D) and Bremen-Dom (Fig. 6: 4; Hölscher/Rech/Zedelius 1990–1991, fig. 5) with very similar images of bird heads. On preserved fragments of two fittings from Marquartstein (Helmbrecht 2008, fig. 3: 4, 10) an animal silhouette also could have been depicted in a similar manner.

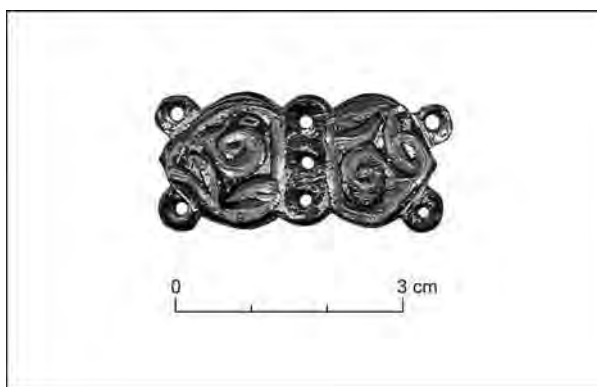


Fig. 4. Prievidza-Hradec, okr. Prievidza, SK. Rectangular symmetric plate fitting decorated with the Tassilo Chalice Style ornament. Photo: AI SAS Nitra.

Fittings in a shape of a rectangular plate were relatively popular type of strap end fittings (List 2). This is confirmed not only by a large number of finds (21 exemplars from the entire Europe),⁸ but also a large diversity of shapes (plates differ in length, profile line of edges, shape of ornamentation field and number of central rivets) and decorative motifs – starting from abstract geometrical motifs or heavily geometrised (Deventer, Prievidza-Hradec), through 'classic' animal silhouettes characteristic for the Tassilo Chalice Style, imagined in different manners, up to images similar to those of the Early Nordic Gipping Beast Style (*frühe nordische Greiftierstil*; Fig. 5: 16; Wamers 1999b, 204) and the Scandinavian ornamentation (Fig. 6: 7; Capelle 2009), as well as motifs adopted by an

early phase of the plant ornamentation (Fig. 6: 8; Engelhardt 1987, 149).

Among the finds coming from the Western Slavs territories there is also a fitting with a rectangular plate and symmetrically distributed rivets found in a settlement layer of the Starigard-Oldenburg stronghold (Fig. 5: 1; Gabriel 1988, 122, 123). An ornament on this fitting, however, does not present an animal silhouette but an abstract interlace ('abstraktes Linienwerk') that was intended to create an illusion of an animal silhouette or its fragment (Fig. 3: 5), which, contrary to first impressions, was a relatively complicated creative operation applied also in decoration of items of highest artistic class, such as for example the 'older' cover of the Lindau Gospels (Sander 2007, 60, 61), although generally it was used not as a main motif but to complete a composition.

There are 12 exemplars of plate shaped fittings with asymmetrically distributed rivets known from Europe (List 3).⁹ Similarly as the previous type these fittings differ from each other in terms of construction (number and location of rivets) as well as decorative details. The most similar fitting to the one from Starigard-Oldenburg is the fitting from Donzdorf (Fig. 4: 2; Gabriel 1988, 124) depicting however a very similar animal silhouette and a plaid is only an ornament not connected with the creature.

Both discussed above types of fittings are usually considered as associated with sword sets (e. g. Baumeister 1998, 171, 172; Capelle 2009; Schmauder 2005, 295), although none of exemplars of these types has been found together with other fittings that might constitute a set, not to mention the fact that none of them has been found together with a sword, therefore so far there is no find confirming this hypothesis. What is more, no one has provided a reasonable hypothesis, how these two types of fittings were used and what role could they have played in a sword set.¹⁰

A fitting found accidentally in the Kunratický Les located in the area of today city of Praha (Fig. 7: 1) is by all means unique. In the central panel of the fitting, near the edge, there is an opening through which presumably a strap was threaded. Both halves and the central panel are decorated with identical motifs depicting a four-legged animal

⁸ In the case of fittings from Costessey (Fig. 6: 11), Münster (Fig. 5: 17) and Maschen (Fig. 5: 9) we might be dealing with other types of items. Broken fittings from Costessey, Münster and Maschen could be asymmetric and symmetric as well.

⁹ In the case of damaged items from Birka (Fig. 5: 7) and London (Fig. 5: 8) we might be dealing with different types of items. The broken fittings from Birka could be two asymmetric or parts of one symmetric fitting.

¹⁰ An attempt to explain a function of asymmetrical fittings was undertaken by M. Baumeister in his work (Baumeister 1998, 172, fig. 4: 5), suggesting that these fittings served as a model for younger asymmetric oval fittings. This hypothesis, so far, is poorly founded, due to the fact that the main characteristic feature of oval fittings is a 'free' space of a fitting without mounting that presumably covered a knot (Košta/Hošek 2008, ref. 9).

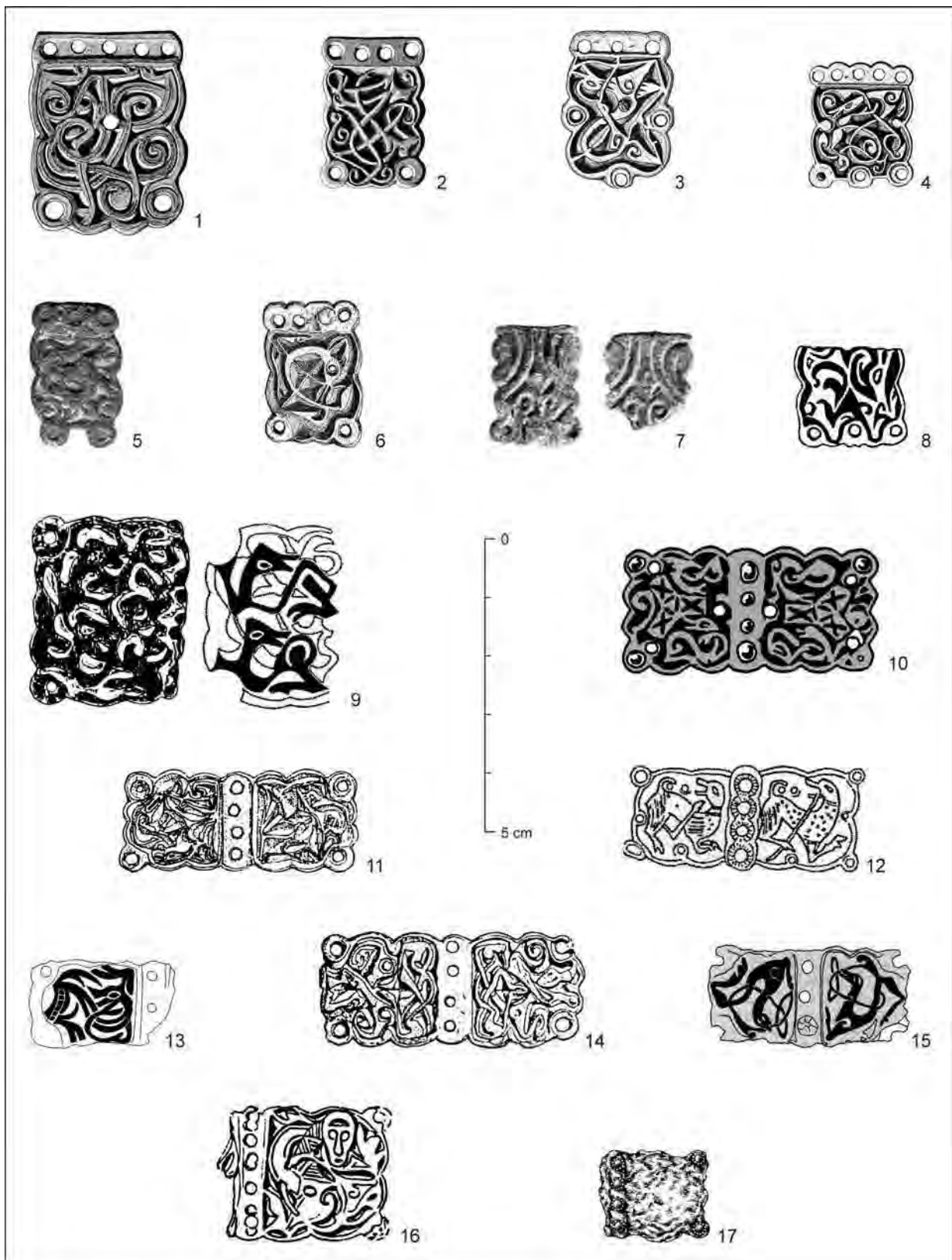


Fig. 5. Strap fittings decorated with the Tassilo Chalice Style and related motifs. 1 – Starigard-Oldenburg; 2 – Donzdorf; 3 – Karlburg; 4 – Zellingen; 5 – Balhorn; 6 – Paderborn-Wewer; 7 – Birka; 8 – London-Tower Hill; 9 – Maschen; 10 – Deventer; 11 – Hohenhundersingen; 12 – British Museum, London; 13 – Paderborn-Balhorn; 14 – Tacolneston; 15 – Jüchen-Garzweiler; 16 – Haamstede-Schouwen; 17 – Münster. References: see List 2 and 3.

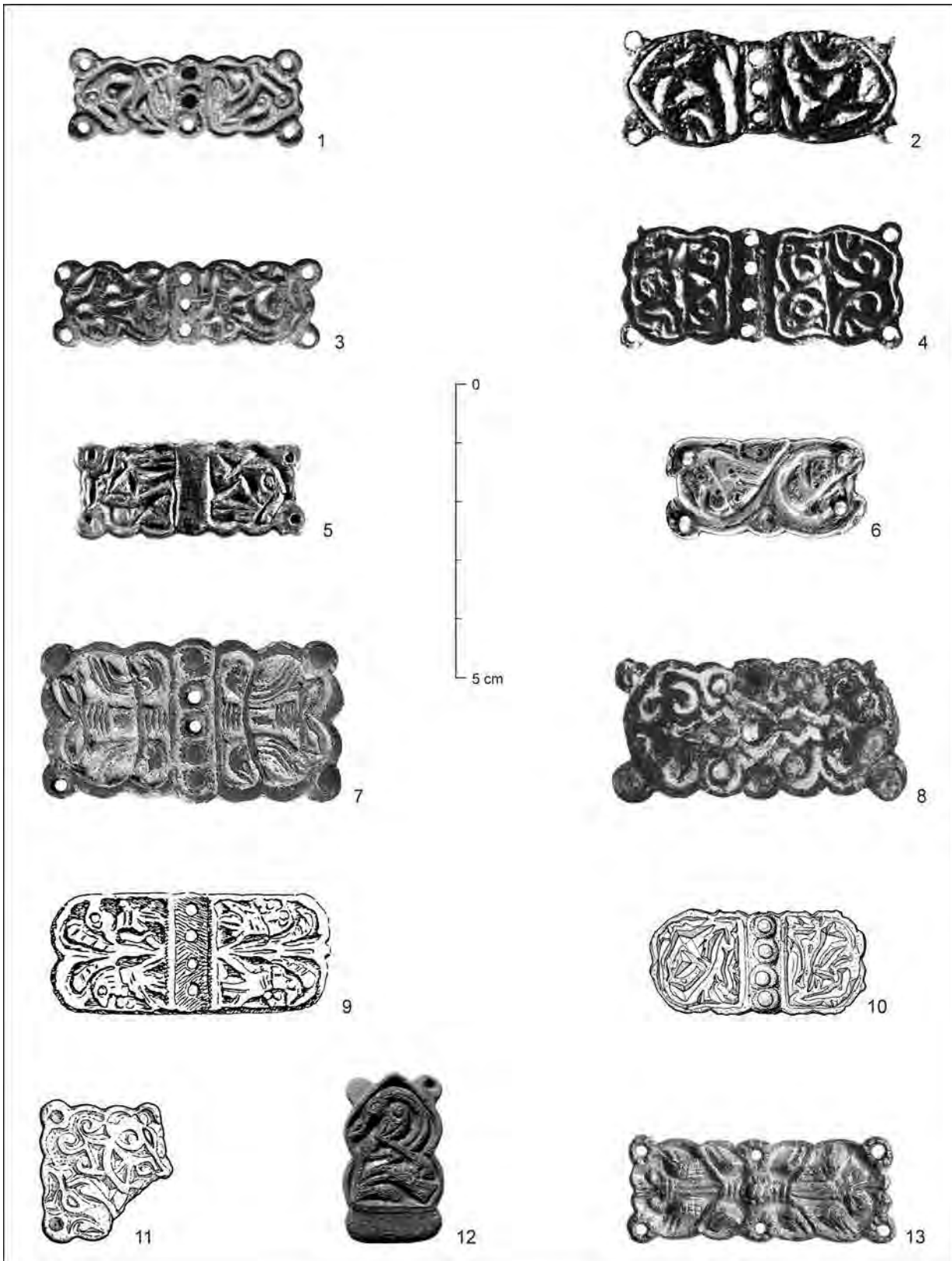


Fig. 6. Strap fittings decorated with the Tassilo Chalice Style and related motifs. 1 – Ascoli-Piceno 1; 2 – Ascoli-Piceno 2; 3 – Perugia; 4 – Bremen-Dom; 5 – Dorestad; 6 – unknown localization; 7 – Lennestadt-Oedingen; 8 – Ergolding; 9 – Ascoli-Piceno 3; 10 – Great Dunham; 11 – Costessey; 12 – Kerk-Avezaath; 13 – Anröchte-Berge. References: see List 2 and 3. Photos: 6 – TimeLines; 10 – Portable Antiquities Scheme/British Museum; 12 – Fredo van Berkel.

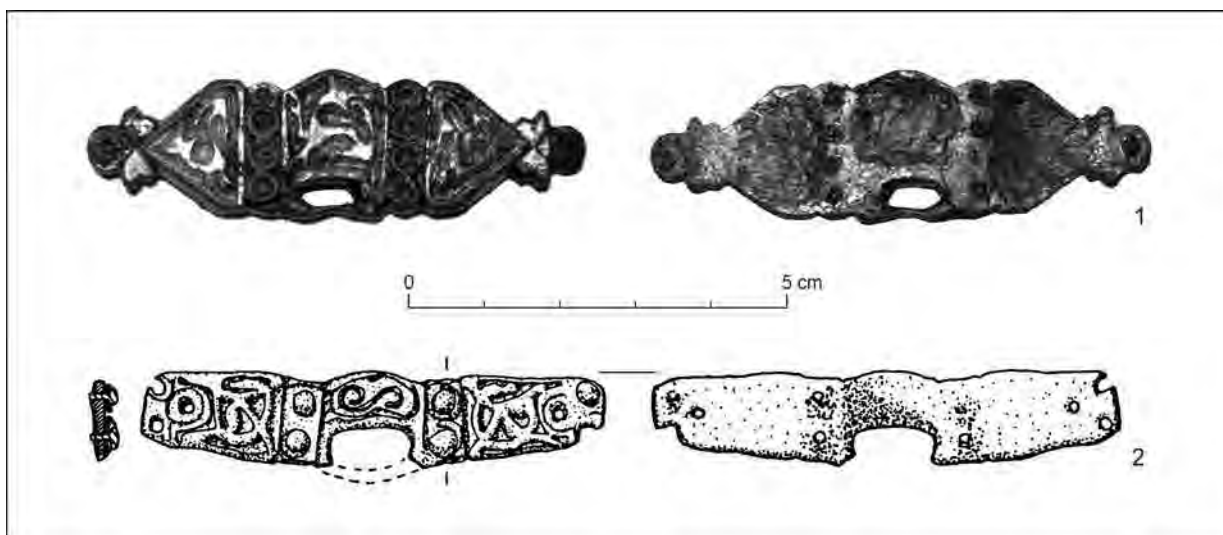


Fig. 7. Strap fittings. 1 – Praha-Kunratický les, city of Prague, CZ; 2– Jülich-Bourheim, Kr. Düren, DE (Kleemann 1992).

resembling a dog presented in roughly 'natural' proportions. Its silhouette, however, is not unnaturally entwined or braided with tendrils, but its head is characteristically twisted back (Sander 2007, 62). The manner, however, is not uniform and it is possible to include a broader spectrum of patterns: starting from more schematic (Fig. 5: 9) up to more naturalistic (Fig. 5: 12), all of them however applying a similar decorative motif. To this manner we should also include an image depicted on a fitting found in Češov (Fig. 2: 1; 3: 3; Profantová 1999).

Function of fittings

While strap end fittings leave rather no doubts as to their function, application of plate fittings remains unclear. Most often these types of fittings are linked with fitting sets decorating straps used for fastening a sword (Baumeister 1998, 171; Capelle 2009; Schmauder 2005, 295). The early Carolingian sword sets are one of the least studied and recognised sets of this type – in contrast to, for example, both late Merovingian and late Carolingian sword sets (Baumeister 1998; Košta/Hošek 2008; Robak 2013; 2014; Ungerman 2011a; Wamers 1981). A relatively well reconstructed sword set is only the one coming from Marquartstein (Helmbrecht 2008) containing a three-fold strap separator and a fitting with a loop – the set that presumably served as a model for late Carolingian sets with a trefoil fitting. A characteristic feature of these sword sets is also a specific form of plates of elements.

These sets are sometimes referred to as the Mogorjelo type (Wamers 1994), named after a place, where the first similar set (consisted of a buckle and a fitting with a loop) has been found. Currently fragments similar to those that were present in sets from Marquartstein (Helmbrecht 2008; fig. 3: 3, 5–8) and Mogorjelo (Werner 1960–1961, pl. II: 1, 2) are also known from six further finds in Western Europe and Scandinavia (List 3). So far, however, no similar items have been found on Slavic territories located to the north of the middle Danube. Geographically the closest find comes from Pottenbrunn (Blesl 2012, 49) – however this includes a symmetrical plate of unknown function that was not present in the set from Marquartstein. Fittings with similar profiles are not very common – in addition to those already mentioned, similar fittings are known from Røttingsnes (Bakka 1983, fig. 4; Robak 2014, pl. LXXXVIII: 6), Wijk (Ypey 1968, 178, fig. 8), Central Thuringia,¹¹ Rome (Werner 1960–1961, 241, fig. 5: 5) and Cologne (Schmauder 2005, 296, fig. 5) – the latter two, however, differ significantly from all others, especially in terms of the number of rivets.

If we look closer at functions of separators from Praha and Jülich-Bourheim it will become clear that straps had to be arranged in a T-shaped form. A similar method of separating straps was applied in the oldest set with a trefoil fitting known from the grave no. 6 from Biskupija-Crkvina (Jelovina 1986, 20; Robak 2013, 105–108). This set, although typologically belongs already to the late Carolingian times, still, in terms of the ornamentation, is clearly rooted in a period, when the Tassilo Chalice Style

¹¹ <http://www.archaeologie-online.de/magazin/nachrichten/trassenarchaeologie-in-mittelthueringen-6768> [19-11-2014]



Fig. 8. Évreux, dép. Eure, FR. Equal-arm brooch decorated with the Tassilo Chalice Style ornament. Copper alloy, gilded. Length: 8 cm. © <http://artefacts.mom.fr> [12-02-2015]

and characteristic to this style insets and thickenings dominated.

A possible application of such fittings seems to be indicated by a representation of a sword with a scabbard on an illustration in the Utrecht Psalter (fol. 80r) dated back to approximately 820–835, showing straps spread into the shape of the letter T (Robak 2013, fig. 24). With respect to the T-shaped fittings it has been presumed even earlier (Gabriel 1988, 122–124; Wamers 1981, 120, 121) that they were some stage in a development of an unknown three-fold fitting being a transitional form (a missing link) between the early Carolingian and the late Carolingian, ‘classic’ symmetrical trefoil fitting. This hypothesis could be confirmed by finds from Praha and Jülich-Bourheim (Fig. 7: 2; Kleemann 1992). However, taking into account the fact that the only trefoil separator of definitely early Carolingian provenience that comes from Marquartstein was symmetric (Helmbrecht 2008, fig. 3: 2), similarly as all late Carolingian trefoil fittings, it is impossible to rule out a hypothesis that T-shaped fittings were simply a developmental dead-end of this type of fittings. A small number of similar finds seems to confirm this observation.

There are, however, no strong arguments supporting the belief that rectangular plates transversely divided by a number of rivets constituted a part of sword sets (e. g. Baumeister 1998, 171; Capelle 2009; Schmauder 2005, 295). A premise for such hypothesis is indeed a fact that these fittings have also a variant with profiled edges, similar in terms of shape to other fittings present in early Carolingian set of the Mogorjelo type (Røttingsnes, Pottenbrunn). No one so far has presented a reliable hypothesis concerning application of such fittings within sword sets. If fittings with profiled edges indeed were a part of sword sets, it could be assumed that the variant of plate fittings discussed here (symmetrical rectangular plates) played identical function, because apart from a small difference in appearance, there are no technical differences between them. It is, however, unclear, what exact function this was or whether such fittings were used in a single function only. Plate fittings are the only fittings (apart from such obvious and persistent forms as belt end fittings or fittings with a loop) that were not restricted only to the Tassilo Chalice Style ornamentation and did not disappear as this style disappeared, but has found own analogues also among fittings decorated with the earliest plant style still retaining early Carolingian forms. These fittings include, for example, a fitting from Domburg (Capelle 1976, pl. 23: 397), which however have no rivets arranged transversely, but only eyelets located at edges. A more similar to the early Carolingian plate fittings in terms of mounting technique (in the corners and in the middle) is the fitting coming from Haithabu (Wamers 1981, fig. 12: 3) mounted with an eyelet located in the corners and having also a transverse series of rivets coming across the plate.¹² In both cases it is unclear, how these plates were mounted (did they link two straps) or what was their function. In contrast to subsequent asymmetrical oval fittings both ends of these plates were mounted to straps.

The fitting from Praha is uncommon, because so far it has only one typologically appropriate analogy. In Jülich-Bourheim near Cologne a fitting decorated with an ornament in the Tassilo Chalice Style was found. This fitting is consisted of two symmetrical trapeze-shaped plates combined with an arch-like curved rib (Fig. 7: 2; Kleemann 1992). Each of plates is mounted in two points, which suggests that the fitting was fixing at least two straps. The fitting is damaged in a bonding point and therefore it is not clear, whether the element is complete or maybe some fragment (a loop, a third plate, con-

¹² As Š. Ungerman noted (2011a, ref. 9) openings were drilled secondarily and the fitting itself had previously been only a belt application resembling rectangular applications (Robak 2013, 90, 91; Ungerman 2011a, 592–595), although T. Capelle (1974, 74) points out that openings are original (‘drei primäre Nietlöcher’). It is not clear however whether these openings were made prior to removal of eyes located in corners, or the fitting was re-used without them, what in practice could pose some problems.

necting or decorative element?), that could bring an important information, is missing. The fitting could have been a part of a sword set, although it is rather difficult to determine which one. The shape of fitting resembles much younger roof-shaped fittings, which, however, are more likely a consequence of evolution of oval fittings and therefore there is no direct genetic connection between these fittings.

The function of these rather complicated in terms of construction items is not entirely clear. It could be assumed that they constituted a part of some unspecified type of sword sets and they were used to separate straps or suspend some element. This assumption relies, however, solely on the fact that most of items decorated with the Tassilo Chalice Style and the similar geometrical style (approximately 80%) are items unambiguously associated with components of an equestrian attire and equipment (strap-end fittings, sword sets, spurs, etc.). Two typologically similar elements coming from various locations indicate also that we do not deal here with a unique form.

THE RESEARCH FINDINGS

The data presented here prove that the horizon of Carolingian relics decorated with the Tassilo Chalice Style in the area of Western Slavic Territories is relatively modest and selective. The same applies to the generally scanty horizon of Carolingian imports that are dated back to the second half of the 8th century and the beginning of the 9th century (see: *Brather 1996; Wachowski 1987; 1992*). The collection of finds that could be chronologically and stylistically linked with the period, when the Tassilo Chalice Style was popular (in this case mainly strap end fittings) also is not very impressive. From territories occupied by the North-Western Slavs, from the Cape Arkona, comes only one, fairly damaged item that could be a small fitting with an inset (Fig. 2: 10; *Berlekamp 1974*, 232, pl. III: 2). The group of Western European imports dated back to the second half of the 8th century/beginning of the 9th century from Poland, in addition to the fitting from Wawel-Hill in Kraków, includes only three further items: a sword of the special type 2 from Machów (*Kotowicz/Michalak 2007–2008*, 340; *Marek 2004*, 28), a spur¹³ from Jedlina-Kamieński (*Petersen*

1919, fig. 95; *Wachowski 1987*, fig. 3: 3; *1992*, 100) and a strap end fitting from Kraków-Mogiła (Fig. 2: 12; *Poleski 2013*, fig. 97: 6). In Moravia one of the fittings with a knob has been found in an assemblage, a grave 108/II in Mikulčice (Fig. 2: 6; *Poulik 1957*, 326), without spurs however, but together with late Avar fittings. This was a bronze fitting, tectiform in intersection, decorated with diagonal cuts arranged in an ornament resembling the St. Andrew cross. *N. Profantová (2007*, 51–54) and following her *L. Galuška (2013*, 55, 56) believe that the fitting coming from the grave 108/II is of Byzantine origins, I however, disagree with this opinion. Similar strap end fittings in the Byzantine milieu were not used and the tectiform intersection is typical for fittings of the Carolingian provenience. Similarly, a decoration in the form of multiplied St. Andrew cross occurs for example on an inset of a large strap end fitting coming from Karlburg belonging to the highly stylised ornamentation of the Tassilo Chalice Style sphere and dated back to the beginning of the 9th century (*Wamser 1992*, 327, fig. 13). Due to the fact that fittings with a knob, tectiform in intersection, are rather uncommon – there are only two such fittings: one coming from the grave no. 1 in Biskupija-Crkvina (although there is little similarity in shape) and one coming from a grave in Podsused (*Vinski 1981*, 20) – while the tectiform intersection characteristic for U-shaped fittings (with oval or sharp ends) found mainly in complexes generally dated back to the end of the 8th century and the first half of the 9th century, or even younger (*Robak 2013*, 61–68), it could be assumed that this fittings belongs to younger specimens of this type. This datation of the design may be confirmed by the chronology of other items found in the grave no. 1 in Biskupija-Crkvina as well as, relying on stratigraphy, the datation of the grave itself back to the end of the 8th century and the first third of the 9th century (*Petrinec 2009*, 164), which corresponds to the older phase of the Biskupija-Crkvina horizon (approximately 790–820/830). The grave from Podsused contained the same, extremely rare type of sword sets as the grave no. 1 from Biskupija-Crkvina and the same type of sword (type K according to Petersen) – both complexes could be therefore synchronised with other. It seems that large tectiform or convex fittings decorated with an inset are characteristic only for finds coming from the Southern Slavic Territories

¹³ In the case of simple exemplars of looped spurs, relatively often discovered on territories of the Western Slavs, beyond stating the evident impact of the Carolingian patterns on their production (*Ginalski/Kotowicz 2004*, 219–222; *Wachowski 1992*, 102, 103; *2001*, 153), it is impossible to determine the time and place of their production. Some of those objects, such as the spur from Smolenice-Molpír in Slovakia (*Ruttkay 1975*, fig. 12: 9) could be imports from the west of Europe, but this cannot be known for sure. As it is assumed by some researchers (*Kotowicz 2005*, 68; *Kotowicz/Michalak 2007–2008*, 362; *Profantová 1994*, 71) looped spurs (pseudo-looped) could be produced by the Western Slavs not only at the beginning, but also throughout the 9th century.

and are clearly distinct in terms of sizes from a large series of fittings with an inset found in entire Europe (Robak 2013, 50). A fitting similar (in terms of size) to those known from the Southern Slavic Territories comes from Kraków-Mogiła (Fig. 2: 12). This is a flat plate ended with a small inset. Unfortunately the lack of ornament prevents a more precise analysis of the item.

Two other fittings from Mikulčice, from the object 628 and 673 (Fig. 2: 7, 8; *Klanica* 1970, 43–52, fig. 49: 3; 1995, 403) are simple bronze and undecorated items that could be only generally dated back to the second half of the 8th century and the beginning of the 9th century, similarly as fittings found in Bojná (Fig. 2: 9), Olomouc-Povel (Fig. 2: 5; *Bláha* 1988, 155–170; *Profantová* 1992, pl. 33: 8), Rubín-Dolánky (Fig. 2: 4; *Bubeník* 1988, 75, 180; 2006, 23–25) and Brno-Líšeň (Fig. 2: 13; *Kalčík* 2012). To this set we may also include a fitting found recently in Rubín (Fig. 2: 14; *Profantová* 2013, fig. 2: 4) belonging to the already discussed type of short fittings with a faceted edge dated generally back to the 8th century (*Stein* 1967, 58; *Wamers* 1994, 20).

CONCLUDING REMARKS

The lack of a clear horizon of this type of finds and difficulties in dating precisely the archaeological contexts, where these few relics have been found, generally prevent developing the chronology of their inflow, but it seems likely that there was no such inflow at all. What is characteristic here is the fact that in addition to the small number of finds, all these items lack the entire complex they once formed. These are, without exception, single components of strap fitting sets (mostly strap end fittings) originally composed of more items – for example spur strap fittings or sword strap fittings sets. From the Western Slavs territories there is even no significant number of loose finds of items such as the Carolingian looped spurs (most of them are presumably imitations), loops and buckles with thickened edges. These items almost exclusively (apart from the grave 108/II from Mikulčice) have been found either in a cultural layer of a settlement or a stronghold, or in a fill of an object (settlement pit, dugout). In the only burial, where a fitting with an inset has been found, it did not constitute a part of a complete – on a contrary it has been found among a fairly random mixture of late Avar fittings of various types.

Because of the custom widespread among most Slavs of cremation in the period discussed here,

there is no possibility to analyse content of burials dated back to the second half of the 8th century and the beginning of the 9th century. It seems, however, that if those items were commonly used, either in accordance with their primary function (even as luxury items, not widely available) or as a source of material, this fact would be reflected both in a nature and a frequency of archaeological finds, but it is not so. This is symptomatic especially in contrast with a large number of Avar imports, particularly in territories of Slovakia, Moravia and Bohemia, however present also in territories of today Poland, found in burials, settlement layers, but primarily in depots (*Zábojník* 2010; 2011). This proves that it was possible at that time to acquire and hoard such items and that these relics were accessible in sufficient quantities (what in the case of Avar products is rather obvious). The absence of products of the early Carolingian character seems to reflect the fact that these items circulated neither as ‘current’ decorations, nor even as a scrap, and their import was incidental, although noticeable in archaeological sources. This incidental inflow did not cause the fashion for wearing strap end fittings sets disseminated. It did not initiate production of imitations of form of relics (various forms of fittings) or decorative motifs.¹⁴ In the light of recent research, a few items long considered to be direct derivatives of the Tassilo Chalice Style (e. g. fittings from the grave 223/51 in Staré Město or grave 70 in Mikulčice), allegedly confirming impacts of the early Carolingian stylistics on development of the Great Moravian stylistics, are chronologically younger and the influence of the Tassilo Chalice Style may be recognised in their decorations is rather dubious (*Robak* 2013, 66–68, 165–167, 191–197).

A view that imports of items decorated with the Tassilo Chalice Style in areas of Bohemia, Moravia and Slovakia are associated with the Christianisation missions pursued by Hiberno-Scottish monks before the date of official Christianisation of the Moravia in 822 is present in the literature for a long time (*Cibulka* 1958) and despite recurrent critique, regularly, every several years it revives (e. g. *Bialeková* 1999; *Dekan* 1979, 18–23; *Poulik* 1963, 49; *Štefanovičová* 2011) constituting one of main arguments for the early datation of the beginnings of the Great Moravian culture and it is also closely linked with the decline of the paradigm of the so-called Blatnica-Mikulčice horizon/phase (cf. *Robak* 2013, 22–25; *Ungerma* 2011b). The hypothesis, however, cannot be sustained, as there are no historical and archaeological sources confirming the hypothesis

¹⁴ The suggested by *M. Vančo* (2011, 157–160) hypothesis concerning loans of the early Carolingian motif on fittings from graves in Staré Město cannot be sustained. The fitting from Prievidza is certainly a Carolingian original, not a local copy.

itself, or at least indicating strong cultural relations between the Slavs, inhabiting the areas in question in the second half of the 8th century, and the Carolingian state. Some time ago E. Wamers (1999a, 463) pointed out that there is no correlation between the missionary activities and places, where decorated with the Tassilo Chalice Style were present or dissemination of these objects in the Carolingian state. And as it has been recently proved by R. Kožíak (2004; 2006), it is difficult to speak about Christianisation missions in areas located to the north of the Danube River and to the east of the Elbe River before the beginning of the 9th century. Furthermore, a clearly military character of most of those finds unambiguously indicates what the largest target group was. Objects decorated with the Tassilo Chalice Style to the lands of the Western Slavs could get as loot, through exchange, or as a scrap, but their inflow should be linked only with the expansion of the sphere of political and military influences of the Carolingian state, and the main phase of dispersion stopped at the borders of the Carolingian state and areas actually occupied by the state at the beginning of the 9th century (Maps 1 and 2) – only individual items penetrated to the east of that border.¹⁵

The situation observed clearly contrasts the early horizon of Carolingian relics in territories of today Croatia, Slovenia and Bosnia and Herzegovina, the so called early phase of the Biskupija-Crkvina horizon constituted by a relatively well defined group of types of items referred to as early Carolingian, mutually complementary and arranged in sets (Jurčević 2011; Karo 2012; Milošević 2012; Vinski 1977–1978). In this case we deal with a series of burials (at several sites) containing spurs with side rivets, the so called bird-shaped (also called leaf-shaped) fittings, rectangular buckles decorated with thickenings, fittings with insets and loops decorated with thickenings, as well as a series of loose finds of similar items. Many of these elements are decorated in a characteristic manner with a geometric ornament referring to the Tassilo Chalice Style and their mutual resemblance may even indicate that there was a local workshop or that the items came from a single source. Nonetheless, we can notice also typologically earlier elements, characteristic for the second half of the 8th century and the beginning of the 9th century, such as looped spurs with bolted eyelets, spurs with short bow mounted with a single rivet accompanied by fittings with inset, and finally a series of relics decorated with the Tassilo Chalice Style, including those coming from burials (Medvedička), but also those

that are not associated with an apparel (the censer from Cetina). This horizon perfectly corresponds with the written information concerning military activity and political events that, with the participation of Frankish army and with an interest of the Carolingian court took, place in territories of today Croatia, Slovenia and Bosnia and Herzegovina at the end of the 8th century and in the first quarter of the 9th century (the war with the Avars, emergence of local power centres in these areas inspired by the Franks, the conflict between the Carolingian Empire and Byzantium). It seems that the horizon has become a representation of precisely those actions and the Frankish dominance, as well as the vivid political interest in this area. Relying on written sources, the contacts between Bohemia or Moravia and the Frankish state in the 8th century and at the beginning of the 9th century could be described as faint (or were considered not to be worth mentioning), although due to the vicinity these contacts must have been permanent. With the exception of single interaction of a military nature (expeditions against the Czechs in 805 and 806) that took place also much earlier, for example at the times of the so called Samon's state, up to the end of the first quarter of the 9th century there are no premises allowing speaking about intense cultural influences of the Bavarians or the Franks. According to the written sources, those influences, if at all occurred, were rather limited to transient conflict situations that had no consequences in a form of cultural interactions. The early Carolingian culture did not exert any significant influence on the Slavs occupying these territories.

The situation is similar also in other Western Slavs territories. Items found in eastern part of Germany and in today Poland are most likely incidental imports and also in this case we cannot speak about a clear horizon of imports. Despite intense and lasting both political and military contacts between the Polabian Slavs and the Carolingian culture and state (Brather 1996; Polek 2007) there are no significant cultural influences in the sphere of military fashion, or generally speaking in terms of stylistics at that time. An accumulation of items, mainly strap fittings and spurs, dated back to the first half of the 9th century is noticeable only in the area of the political and economic centre in Oldenburg (Brather 1996, 61; Gabriel 1988). At the stronghold, in addition to other relics confirming intense contacts with the Carolingian state, archaeologists have found traces of a construction of the palatium

¹⁵ This is confirmed by a reference base – while the number of the West European finds nearly doubled in relation to the situation 20 years ago (cf. Schulze-Dörrlam 1998; Wamers 1994), the number of objects decorated with the Tassilo Chalice Style found on the territories of the Western Slavs, despite extensive studies and excavations, remains limited.

type (Gabriel 1986) and this is what makes this centre absolutely exceptional in the scale of the entire north-western Slavs territories. In the case of other areas the small number of imports or imitations of items considered as Carolingian seems striking (not only early Carolingian, but Carolingian in general) and some categories of items (for example loops for spur-straps) are not present in these areas at all or remain unique. In the case of territories of today Poland, where direct Carolingian influences did not penetrate due to large distances and there is no direct cultural joint and one isolated find provides no grounds for drawing broader conclusions. Here, however, a new kind of equipment of the Carolingian type did not proliferate until the second half of the 9th century as a consequence of relationships with the Great Moravian State (Robak 2013, 206). Therefore, it cannot be excluded that only then older items, used as for example a source of metal, reach territories of southern Poland.

CATALOGUE OF FINDS

Bohemia

1. **Češov, okr. Jičín** (Fig. 2: 1)
Strap-end. Gilded bronze. 3 cm length; 1,2 cm width. Triangular-shaped fitting decorated with the Tassilo Chalice Style ornament. The fitting is ornamented with the motif of an animal with its head facing downwards. The knob is formed as a convex oval, decorated with a floral-geometric motif including two volutes and a tiny ornament resembling leaves. The fitting was fastened by three rivets.
Profantová 1999.
2. **Prague-Kunratický les, city of Prague** (Fig. 7: 1)
Fitting. Gilded bronze. 6,6 cm length; 2 cm width. The fitting is consisted of two heart-shaped plates ended with a round knob with two lateral leaves and a rivet in the middle. The central, slightly convex part of the fitting is separated from lateral heart-shaped plates with four rivets at each side. At one side of the central panel, right on the edge there is a slot through which a strap passed by. Both plates and the central panel are decorated with identical motifs including an animal catching its own tail, made in the Tassilo Chalice Style. The fitting has been shared by an owner for the publication.
Robak 2013, 104.

Moravia

3. **Brno-Líšeň, Popeláková Street, okr. Brno-město** (Fig. 2: 2)
Strap-end. Gilded bronze. 3,2 cm length; 1,5 cm width. U-shaped fitting decorated with animal motif of the Tassilo Chalice Style. Bottom edge is faceted.
Himmelová/Rakovský 1993, 112.

Slovakia

4. **Prievidza-Hradec, okr. Prievidza** (Fig. 4)
Rectangular plate. Gilded bronze. 4 cm length; 1,8 cm; width. The fitting is consisted of two heart-shaped parts (slightly erratic) divided by a row of three rivets. Each side is ornamented by a strongly geometrized motif, resembling triskelion, probably imagining a bird with an opened beak, paws and a tail. At each corner of the fitting there is one rivet-eyelet.
Bialeková/Pieta 1964, 455–459.

Germany

5. **Starigard-Oldenburg, Kr. Ostholstein** (Fig. 5: 1)
Rectangular plate. Gilded bronze. 3,3 cm length; 2,5 cm width. Rectangular fitting with corrugated edges, fastened by five rivets at the upper edge and by two rivets at the lower corners. The decoration resembles a fitting made in the Tassilo Chalice Style, but is quite abstract and does not represent any animal. In the middle part the fitting has a secondary rivet eye.
Gabriel 1988, 122, 123.
6. **Mittenwalde-Pennigsberg, Lkr. Dahme-Spreewald** (Fig. 2: 3)
Strap-end. Iron. 8,2 cm length; 2,4 cm width. Item decorated with the Tassilo Chalice Style motif. Its surface is heavily damaged. Lower part of the edge is probably faceted.
Biermann 2003, 105, fig. 5; Petersen 1939, 50, 51.

Poland

7. **Kraków-Wawel Hill, pow. Kraków** (Fig. 2: 11)
Strap-end. Gilded bronze. 3,5 cm length; 1,7 cm width. The strap end in a shape of an elongated narrow shield, decorated with an unrecognizable animal motif belonging to the Tassilo Chalice Style and a knob resembling a flower bud at the bottom.
Catalogue Kraków, IV.24; Zoll-Adamikowa 1998.

LISTS OF FINDS

List 1. Items decorated with the Tassilo Chalice Style and related ornamentals

A. Items decorated with animal and/or plant ornament in the Tassilo Chalice Style

1. Aalburg (Maas river), prov. Noord-Brabant, NL
Sword, special type 1. Animal ornament.
Menghin 1980, fig. 17: 2; 18: 2; Schulze-Dörrlamm 1998, 144; Wamers 1994, 200, Liste 2: 1; Werner 1959, 185.
2. Arezzo, prov. Toscana, IT
Small strap end with the knob. Animal ornament.
Giesler 1974, 537, fig. 3: 18; Schulze-Dörrlamm 1998, 143; Wamers 1994, 200, Liste 2: 2.
3. Ascoli Piceno 1 (museum), prov. Ascoli Piceno, IT
Symmetric plate mount. Animal ornament.

- Haseloff 1951*, pl. 15: 11; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 145; *Wamers 1994*, 204, Liste 2: 60.
4. Ascoli Piceno 2 (museum), prov. Ascoli Piceno, IT
Symmetric plate mount. Animal ornament.
Haseloff 1951, pl. 15: 13; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 145; *Wamers 1994*, 204, Liste 2: 62.
 5. Ascoli Piceno 3 (museum), prov. Ascoli Piceno, IT
Belt end. Animal ornament.
Haseloff 1951, pl. 15: 12; *Sander 2007*, pl. 30: 6; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 145; *Wamers 1994*, 204, Liste 2: 61.
 6. Babenhausen-Harreshausen, Kr. Darmstadt-Dieburg, DE
Belt end. Broken. Plant tendril and interlaced ornament.
Göldner 1990, 632, fig. 3: 1; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 143.
 7. Ballycotton, ct. Cork, IR
Cruciform brooch. Animal ornament.
Porter/Ager 1999; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 143; *Wamers 1994*, 200, Liste 2: 3.
 8. Baume-les-Messieurs, dép. Jura, FR
Reliquary cross. Animal ornament.
Sander 2007, pl. 36: 2; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 131–142.
 9. Birka 1, lan. Uppland, SE, gr. 535
Strap end. Broken. Plant tendril and animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 145; *Wamers 1985*, 73–75, pl. 38: 3; *1994*, 200, Liste 2: 5.
 10. Birka 2, lan. Uppland, SE, gr. 632
Strap mount. Animal ornament.
Haseloff 1951, 33, fig. 18; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 143; *Wamers 1985*, 73–75, pl. 38: 4; *1994*, 200, Liste 2: 6.
 11. Blomberg-Hiddensen, Kr. Lippe, DE
Strap end. Broken. Animal ornament. Hatched triangles.
Hohenschwert 1985, 267; fig. 55; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 143; *Wamers 1994*, 200, Liste 2: 8.
 12. Boltersen, Kr. Lüneburg, DE
Swan-shaped brooch. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 146; *Wamers 1994*, 200, Liste 2: 9; *Werner 1961*.
 13. Bremen-Mahndorf, DE
Small strap end with the knob. Animal ornament.
Giesler 1974, fig. 3: 20; *Sander 2007*, pl. 29: 3; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 143; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 11.
 14. Bremen-St. Peter Cathedral, DE
Symmetric plate mount. Animal ornament.
Hölscher/Rech/Zedelius 1990–1991; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 143; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 10.
 15. Brno-Líšeň – ul. Popeláková, okr. Brno-město, CZ
Belt end. Animal ornament.
Himmelová/Rakovský 1993, 112; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 143.
 16. Christenberg bei Münchhausen, Kr. Marburg-Biedenkopf, DE
Pressed facing sheet. Broken. Animal ornament.
Roth 1977–1978, 315–322; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 143; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 12.
 17. Chur-Cathedral of the St. Mary of the Assumption, Kr. Chur, CH
Reliquary. Animal ornament.
Haseloff 1980, 36; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 144; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 13.
 18. Costessey, ct. Norfolk, UK
Fragment of a symmetric or asymmetric plate. Animal ornament.
Thomas 2012, fig. 4: 6.
 19. Česov, okr. Jičín, CZ
Small strap end with the knob. Animal ornament.
Profantová 1999.
 20. Deventer, prov. Overijssel, NL
Symmetric plate mount. Animal and geometric ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 14; *Ypey 1968*, 190, fig. 1: 1.
 21. Donzdorf, Kr. Göppingen, DE
Asymmetric plate mount. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 15; *Werner 1959*, pl. 24: 5.
 22. Dorestad (Wijk) 1, prov. Utrecht, NL
Strap end. Animal ornament and plant tendril. Hatched triangles.
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 16; *Ypey 1968*, fig. 2: 6.
 23. Dorestad (Wijk) 2, prov. Utrecht, NL
Strap mount (part of sword belt set of the Mogorjelo type). Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 17; *Ypey 1968*, fig. 2: 8.
 24. Dorestad (Wijk) 3, prov. Utrecht, NL
Strap end. Animal ornament. Hatched triangles.
Sander 2007, pl. 27: 3; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 144; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 18; *Ypey 1968*, fig. 1: 11.
 25. Dorestad (Wijk) 4, prov. Utrecht, NL
Strap end. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 19; *Ypey 1968*, fig. 2: 7.
 26. Dorestad (Wijk) 5, prov. Utrecht, NL
Mount. Unpublished image. Animal ornament (?).
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 20; *Ypey 1968*, 189, 190.
 27. Dorestad (Wijk) 6, prov. Utrecht, NL
Symmetric plate mount. Animal ornament.
Bloemers/Louwe-Kooijmans/Sarfati 1981, 134; *Robak 2014*, pl. CVIII: 8; *Sander 2007*, pl. 31: 9; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 144; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 21; *Ypey 1968*, 190.
 28. Dorestad (Wijk) 7, prov. Utrecht, NL
Loop spurs. Animal ornament.
Bloemers/Louwe-Kooijmans/Sarfati 1981, 136; *Schulze-Dörrlamm 1998*, A14g.
 29. Duesminde, kom. Lolland, DK
Part of a strap mount (trefoil ?). Plant tendrils.
Wamers 2005, 130.
 30. Drijgotten (Hamme-Driegoten), prov. Oost-Vlaanderen, BE
Small strap-end with the knob. Animal and interlaced ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 22; *Ypey 1962–1963*, 181, fig. 5.
 31. Enger, Kr. Herford, DE
Small strap end. Plant tendrils and animal ornament. Hatched triangles.

- Haseloff 1951*, fig. 25; *Sander 2007*, pl. 30: 4; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 144; *Wamers 1994*, 201, Liste 2: 23.
32. Évreux, dép. Eure, FR
Equal-arm brooch. Animal ornament. Geometrized plant tendril.
Private collection. With permission of possessors.
<http://artefacts.mom.fr: FIB-5001> [12-02-2015]; <http://www.fibulae88.net/viewtopic.php?f=86&t=1295> [19-11-2014]
33. Fejø island, DK
Pyxis. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *Wamers 1991*, 117–123; *1994*, 201, Liste 2: 25.
34. Forchtenberg-Wülfigen, Hohenlohekreis, DE
Small strap end.
Koch/Koch 1993, 91, fig. 5; *Sander 2007*, pl. 30: 3; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 145; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 26.
35. Great Dunham 1, ct. Norfolk, UK
Symmetric plate mount. Animal ornament.
Portable Antiquities Scheme NMS-CC10A2
Robak 2014, pl. XCVI: 13.
36. Great Dunham 2, ct. Norfolk, UK
Strap end. Plant tendril, S-volutes, triskelions.
Portable Antiquities Scheme NMS-95AEB7
Robak 2014, pl. CVIII: 5.
37. Gornji Vrbjani, kant. Una-Sana, BA
Belt end. Animal and plant ornament. Inscriptions. Hatched triangles.
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *Vinski 1977–1978*, 143–165, pl. I–II; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 27.
38. Haithabu (Busdorf) 1, Kr. Schleswig-Flensburg, DE
Loop spur. Stylized animal ornament. Geometric ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 146; *2009*, fig. 22: 6; *Vierck 1984*, fig. 183.
39. Haithabu (Busdorf) 2, Kr. Schleswig-Flensburg, DE
Mount (book clasp?). Animal ornament (?).
Dobat 2010, 241, pl. 6: 1200; *Wamers 2013*, fig. 10.
40. Hambacher Forst, Kr. Düren, DE
Loop spur. Animal ornament.
Haseloff 1951, pl. 14; *Sander 2007*, pl. 33: 2; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 144; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 28.
41. Hartworth Bircotes, ct. Nottinghamshire, UK
Broken mount. Plant ornament (?).
Thomas 2012, fig. 4: 7.
42. Hohenhenningen 1 (Salzwedel), Kr. Klötze, DE
Small strap end with the knob. Animal ornament.
Giesler 1974, fig. 3: 25; *Haseloff 1951*, fig. 24; pl. 15: 1; *Sander 2007*, pl. 30: 2; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 144; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 29, 68.
43. Hohenhenningen 2, Kr. Klötze, DE
Small strap end with the knob. Broken. Animal ornament.
Giesler 1974, fig. 3: 24; *Haseloff 1951*, fig. 24; pl. 15: 2; *Sander 2007*, pl. 29: 6; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 144; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 30.
44. Hohenhundersingen, Kr. Reutlingen, DE
Symmetric plate mount. Animal ornament.
Christlein 1973, pl. 95: 2; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 146; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 31.
45. Holzhausen am Hahn, Schwalm-Eder-Kreis, DE
Mount (fastening). Plant tendril.
Roth 1977–1978, 322–324; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 32.
46. Huizum (Leeuwarden), prov. Friesland, NL
Stirrup. Broken. Animal and plant ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 146; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 34; *Ypey 1968*, fig. 3.
47. Ingelheim, Kr. Mainz-Bingen, DE
Belt end. Animal ornament and plant tendrils. Hatched triangles.
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *2009*, fig. 21: 1.
48. Jülich-Bourheim, Kr. Düren, DE
Strap mount (sword belt set?). Animal ornament and S-volutes.
Kleemann 1992, fig. 1; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 146.
49. Jüchen-Garzweiler, Rhein Kreis-Neuss, DE
Symmetric plate mount. Animal ornament.
Schmauder 2005, fig. 1.
50. Karlstadt-Karlbürg 1, Main-Spessart-Kreis, DE
Asymmetric plate mount. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 36; *Wamser 1992*, 323; fig. 7b.
51. Karlstadt-Karlbürg 2, Main-Spessart-Kreis, DE
Strap end with the knob. Broken. Stylized animal ornament and plant tendril.
Ettel/Rödel 1992, fig. 13: 3; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 146; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 36a.
52. Karlstadt-Karlbürg 3, Main-Spessart-Kreis, DE
Strap end. Broken. Animal and plant ornament.
Catalogue München, 42.2; *Wamser 1999*, fig. 7.
53. Kerk-Avezaath, prov. Gelderland, NL
Asymmetric plate mount. Animal ornament.
Private collection. With permission of holder.
54. Kirk Smeaton, ct. North Yorkshire, UK
Broken mount. Plant tendrils.
Thomas 2012, fig. 4: 8.
55. Konstanz 1, Lkr. Konstanz, DE
Belt end. Broken. Animal ornament, plant tendrils, S-volutes, hooked-volutes, geometric interlace.
Hembach 2007, fig. 2; 3.
56. Köln 1 (RGMK), DE
Small strap end with the knob. Animal ornament.
Haseloff 1951, fig. 26; pl. 15: 9; *Sander 2007*, pl. 29: 5; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 145; *Wamers 1994*, 205, Liste 2: 80.
57. Köln 2 (RGMK), DE
Strap end with the knob. Animal ornament. Hatched triangles.
Fremersdorf 1953, pl. 31; *Haseloff 1951*, fig. 27; pl. 15: 8; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 145; *Wamers 1994*, 205, Liste 2: 81.
58. Köln 3 (RGMK), DE
Strap end with the knob. Animal ornament.
Haseloff 1951, fig. 28; pl. 15: 7; *Sander 2007*, fig. 29: 4; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 145; *Wamers 1994*, 205, Liste 2: 82.
59. Köln-Heumarkt 1, DE
Strap fitting (sword set part?). Animal ornament.
Schmauder 2005, fig. 5.

60. Kremsmünster, Bez. Kirchdorf an der Krems, AT
Chalice. Animal and plant ornament, plant tendrils, geometric and interlaced ornament. Inscriptions. Figures. *Haseloff 1951; Schulze-Dörrlamm 1998, 144; Wamers 1994, 202, Liste 2: 38.*
61. Kraków-Wawel, pow. Kraków, PL
Small strap end with the knob. Animal ornament. *Schulze-Dörrlamm 1998, 146; Zoll-Adamikowa 1998.*
62. Lausen-Bettenach, Kr. Baselland, CH
Cross brooch. Animal ornament (?). *Schmaedecke/Tauber 1992, fig. 2; Schulze-Dörrlamm 1998, 144.*
63. Leiden (museum, find from Belgium), prov. Zuid-Holland, NL
Strap end. Animal ornament. Hatched triangles. *Schulze-Dörrlamm 1998, 145; 2009, fig. 34: 4; Wamers 1994, 200, Liste 2: 4; Ypey 1968, 190, fig. 2:12.*
64. Liège, prov. Liège, BE, tomb 11
Small strap end with the knob. Animal ornament. *Giesler 1974, fig. 3: 28; Sander 2007, pl. 29: 2; Schulze-Dörrlamm 1998, 144; Wamers 1994, 203, Liste 2: 41.*
65. Lindau, Kr. Lindau, DE
So called 'older' Lindau Gospel cover. Animal and plant ornament. Interlaced ornament. Inscriptions. Figures. Elements of Early Nordic Gipping Beast Style. *Sander 2007; Schulze-Dörrlamm 1998, A25; Wamers 1994, 203, Liste 2: 39.*
66. London-Tower Hill, UK
Broken mount (probably asymmetric plate). Animal ornament. *Schulze-Dörrlamm 1998, 144; Wamers 1994, 203, Liste 2: 40; Ypey 1968, fig. 7.*
67. London 1 (British Museum), UK
Finger ring. Animal ornament. *Sander 2007, pl. 34: 3; Schulze-Dörrlamm 1998, 145; Wamers 1994, 205, Liste 2: 87; Wilson 1958, pl. 26a–c.*
68. London 2 (British Museum), UK
Small strap end with the knob. Plant tendrils, S-volutes. *Smith 1923, fig. 131: 2; Wamers 1994, 205, Liste 2: 88.*
69. London 3 (British Museum), UK
Strap end with the knob. Plant tendrils, hooked volutes. *Ager 1995, fig. 8a, b; Wamers 1994, 206, Liste 2: 90.*
70. Mainz (Rhine river), DE
Loop spurs. Animal ornament. *Catalogue München, 34.3; Haseloff 1951, fig. 20; Sander 2007, pl. 33: 3; Schulze-Dörrlamm 1998, 144; Wamers 1994, 203, Liste 2: 42.*
71. Mainz-Löhrstrasse 1, DE
Small strap end. Animal ornament. *Schulze-Dörrlamm 1998, 144; Wamers 1994, 30, 31, fig. 17: 065.*
72. Mainz-Löhrstrasse 2, DE
Strap end. Animal ornament. *Schulze-Dörrlamm 1998, 144; Wamers 1994, 31, fig. 17: 066.*
73. Mainz 1 (RGZM), DE
Strap end. Animal ornament. *Haseloff 1951, fig. 29; pl. 15: 6; Schulze-Dörrlamm 1998, 144; 2009, fig. 21: 3; Wamers 1994, 205, Liste 2: 85.*
74. Mainz 2 (RGZM), DE
Application. Animal and plant ornament. *Schulze-Dörrlamm 1998, 144, fig. 6; 2009, fig. 21: 4.*
75. Marquartstein, Lkr. Traunstein, DE, deposit
a) Sword belt set. Animal ornament in the Early Nordic Gipping Beast Style
b) Broken strap mount. Animal ornament (?)
c) Broken strap mount. Animal ornament (?)
Helmbrecht 2008.
76. Maschen, Kr. Harburg, DE, gr. 202
Symmetric or asymmetric plate mount. Broken. Animal ornament. *Schulze-Dörrlamm 1998, 144, fig. 4; Wamers 1994, 203, Liste 2: 47; Wegewitz 1968, pl. 6: 202.*
77. Mayen, Kr. Mayen-Koblenz, DE
Strap end. Animal ornament. *Schulze-Dörrlamm 1998, 144; Wamers 1994, 203, Liste 2: 48.*
78. Medvedička, žup. Koprivnica-Križevci, HR
Belt end. Animal ornament and plant tendrils. Interlaced ornament. Hatched triangles. *Schulze-Dörrlamm 1998, 144; Vinski 1977–1978, 178, pl. XVI; Wamers 1994, 203, Liste 2: 49.*
79. Mittenwalde-Pennigsberg, Lkr. Dahme-Spreewald, DE
Belt end. Animal ornament. *Biermann 2003, 105, fig. 5; Schulze-Dörrlamm 1998, 146; Wamers 1994, 203, Liste 2: 55; Werner 1969, 497, 498.*
80. Mogorjelo, kant. Hercegovina-Neretva, BA
Sword belt set parts (the so called Mogorjelo type). Animal ornament. *Schulze-Dörrlamm 1998, 144; Wamers 1994, 203, Liste 2: 50; Werner 1960–1961.*
81. Mötzing-Unterhaimbach, Kr. Regensburg, DE
Strap fitting. Animal ornament. *Catalogue München, 40.6.*
82. Münster-Cathedral church graveyard, DE
Asymmetric plate mount. Animal ornament (?)
Holze-Thier 2005, 221.
83. New York (Metropolitan Museum), state New York, US
Small strap end with the knob. Animal ornament. *Reynolds-Brown 1995, 52, fig. 76.*
84. Osnabrück, DE
Pigeon-shaped brooch. Animal ornament. *Catalogue Paderborn, VI.47; Schulze-Dörrlamm 1998, 146.*
85. Paderborn-Balhorn 1, Kr. Paderborn, DE
Symmetric plate mount. Broken. Animal ornament. *Catalogue München, 40.2.*
86. Paderborn-Balhorn 2, Kr. Paderborn, DE
Asymmetric plate mount. Animal ornament. *Catalogue München, 40.3.*
87. Paderborn-Balhorn 3, Kr. Paderborn, DE
Broken strap mount. Animal ornament. *Först 1999, 253, fig. 3: 26; Sander 2007, pl. 31: 6.*
88. Paderborn-Palace complex, Kr. Paderborn, DE
Broken strap mount. Animal ornament. *Bakka 1983, fig. 1; Schulze-Dörrlamm 1998, 145; Wamers 1994, 203, Liste 2: 53.*

89. Paderborn-Wewer, Kr. Paderborn, DE
Asymmetric plate mount. Animal ornament.
Doms 1986, 427, fig. 126: 1; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 145; *Wamers* 1994, 203, Liste 2: 54.
90. Perugia (museum), prov. Umbria, IT
Symmetric plate mount. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 145; *Wamers* 1994, 203, Liste 2: 56; *Werner* 1959, pl. 24: 10.
91. Petronell 1, Bez. Bruck an der Leitha, AT
Small strap-end with the knob. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 146; *Stadler* 1989, 260, fig. 1419; *Wamers* 1994, 204, Liste 2: 57.
92. Pettstadt (Regnitz river), Kr. Bamberg, DE
Pyxis. Animal ornament and plant tendrils.
Haseloff 1976–1977; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 145; *Wamers* 1994, 204, Liste 2: 58.
93. Pottenbrunn 1, city of St. Pölten, AT
Symmetric plate mount (part of a sword belt set?).
Broken. Animal ornament.
Blesl 2012, 49.
94. Praha-Kunratický les, city of Prague, CZ
Strap mount. Animal ornament.
Robak 2014, pl. XII: 8.
95. Prambachkirchen, Bez. Eferding, AT
Small strap end with the knob. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 145; *Tovornik* 1992; 1993.
96. Prievidza-Hradec, okr. Prievidza, SK
Symmetric plate mount. Animal ornament.
Bialeková/Pieta 1964; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 144; *Wamers* 1994, 202, Liste 2: 33.
97. Rastede, Kr. Ammerland, DE
Earrings. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 145; *Wamers* 1994, 204, Liste 2: 63; *Werner* 1959, pl. 24: 1, 2; *Wamers* 1994, 204, Liste 2: 63.
98. Rome (museum), prov. Roma, IT
Asymmetric plate mount. Animal ornament.
Haseloff 1951, fig. 30; *Sander* 2007, pl. 32: 8; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 145; *Wamers* 1994, 205, Liste 2: 86.
99. Rosny, dép. Yvelines, FR
Strap-end with the knob. Animal ornament.
Sander 2007, pl. 29: 1; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 145.
100. Rossum (Waal river), prov. Gelderland, NL
Belt end. Animal ornament and plant tendrils.
Schulze-Dörrlamm 1998, 145; *Wamers* 1994, 204, Liste 2: 66; *Ypey* 1968, fig. 1: 5.
101. Røtingsnes, fyl. Møre og Romsdal, NO
Symmetric plate mount (part of a sword belt set?).
Broken. Animal ornament.
Bakka 1983, 6, fig. 4, 5; *Robak* 2014, pl. LXXXVIII: 6; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 145; *Wamers* 1994, 204, Liste 2: 67.
102. Schouwen-Haamstede 1, prov. Zeeland, NL
Strap end with the knob. Animal ornament. Hatched triangles.
Capelle 1978, no. 60; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 145; *Wamers* 1994, 204, Liste 2: 70; *Ypey* 1968, fig. 1: 3.
103. Sipar, žup. Istarska, HR
Small strap end with the knob. Animal ornament.
Catalogue Split, I.62; *Marušić* 1995, 113; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 146.
104. Somerton, ct. Oxfordshire, UK
Cross brooch. Animal ornament.
Portable Antiquities Scheme BERK-9FA163
105. Starigard/Oldenburg, Kr. Ostholstein, DE
Asymmetric plate mount. Plant ornament.
Gabriel 1988, fig. 5: 6; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 146; *Wamers* 1994, 203, Liste 2: 52.
106. Tacolneston, ct. Norfolk, UK
Symmetric plate mount. Animal ornament.
Gurney 2003, fig. 5: D.
107. Tauberbischofsheim, Lkr. Main-Tauber-Kreis, DE
Belt end with the knob. Plant tendrils and interlaced ornament
Lennartsson 1997–1998, 480; *Wamers* 1994, 205, Liste 2: 71; *Wamser* 1992, fig. 33.
108. Tonovcov grad, ob. Kobarid, SI
Small strap-end with the knob. Plant ornament.
Knific 2007, 324.
109. Trebur, Kr. Gross-Gerau, DE
Strap fitting. Animal and geometric ornament.
Göldner 1990; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 145; 2009, fig. 21: 2; *Wamers* 1994, 205, Liste 2: 72.
110. Trier-St. Maximin, DE
Strap end. Hooked volutes, S-volutes, plant tendril, interlaced and geometric ornament.
Schulze-Dörrlamm 2009, fig. 33: 3.
111. Truchtlaching, Kr. Traunstein, DE
Arm-ring. Animal ornament.
Catalogue München, 44; *Haseloff* 1951, pl. 13: 3; *Sander* 2007, pl. 34: 4; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 145; *Wamers* 1994, 205, Liste 2: 73.
112. Villiers-Vineux, dép. Yonne, FR
Cross fitting. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 145; *Wamers* 1994, 205, Liste 2: 74; *Werner* 1959, pl. 24: 8.
113. Volterra (vicinity), prov. Toscana, IT
Small strap end with the knob. Animal ornament.
Giesler 1974, fig. 3: 37a; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 146; *Wamers* 1994, 205, Liste 2: 75.
114. Welbsleben, Kr. Hettstedt, DE
Loop spurs. Animal ornament, hooked volutes. Hatched triangles.
Catalogue München, 34.2; *Sander* 2007, pl. 33: 1; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 145; *Wamers* 1994, 205, Liste 2: 76; *Werner* 1959, pl. 25: 4, 5.
115. West Rudham, ct. Norfolk, UK
Broken mount. Animal ornament.
Thomas 2012, fig. 4: 9.
116. Zelligen, Main-Spessart-Kreis, DE
Asymmetric plate mount. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 145; *Wamers* 1994, 205, Liste 2: 78; *Wamser* 1992, 323, fig. 7b.
117. Unknown localization
Strap end. Animal ornament. Hatched triangles.
Sander 2007, pl. 27: 2; *Schulze-Dörrlamm* 1998, 145; *Wamers* 1994, 205, Liste 2: 83; *Ypey* 1968, fig. 1: 13.

B. Items decorated with various stylized animal ornaments remaining in the range of the Tassilo Chalice Style

118. Bendorf, Kr. Rendsburg, DE, gr. K
Key. Animal ornament.
Stein 1967, 101, pl. 51: 5; 94: 12.
119. Grünfeld, Lkr. Main-Spessart, DE
Strap fitting. Animal ornament.
Obst 2008, 92, 93, fig. 3.
120. Källby, lan. Västergötland, SE
Harness mounts. Stylized animal ornament. Geometric ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 146; *Stein 1967*, pl. 97: 3; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 35.
121. Kirchberg, Schwalm-Eder-Kreis, DE, gr. 180
Rectangular brooch. Animal ornament.
Sippel 1989, fig. 133; *Wamers 1994*, 202, Liste 2: 37; *1999b*, 204, 205.
122. Konstanz 2, Lkr. Konstanz, DE
Round brooch. Animal ornament.
Hembach 2007, fig. 11; *Oexle 1988*, fig. 16; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 146.
123. Lennestadt-Oedingen, Kr. Olpe, DE
Symmetric plate mount. Strongly stylized animal ornament.
Capelle 2009.
124. London 4 (British Museum), UK
Symmetric plate mount. Animal ornament.
Haseloff 1951, fig. 19; *Roes 1954*, fig. 9; *Wamers 1994*, 205, Liste 2: 89.
125. Mainz-Löhrstrasse 3, DE
Strap mount. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 1998, 144; *Wamers 1994*, 31, fig. 17: 067.
126. Müstair-St. John Monastery, Kr. Val Müstair, CH
Marble reliefs. Animal and interlaced ornament.
Haseloff 1980; *Roth-Rubi 2013*, 416, 420–422; *Sander 2007*, pl. 36: 3; *Wamers 2013*, fig. 28.
127. Paderborn-Balhorn 4, Kr. Paderborn, DE
Rectangular mount. Animal ornament.
Catalogue München, 40.1; *Först 1999*, fig. 3: 25.
128. Petronell 2, Bez. Bruck an der Leitha, AT
Finger ring. Animal ornament.
Schulze-Dörrlamm 2009, fig. 21: 6.
129. Schoonoord 'Papelozé Kerk', prov. Drenthe, NL
Key. Animal ornament.
Stein 1967, 101, pl. 94: 13.
130. Schouwen-Haamstede 2, prov. Zeeland, NL
Symmetric plate mount. Broken. Animal ornament.
Capelle 1978, no. 55; *Schmauder 2005*, fig. 3; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 145; *Wamers 1994*, 204, Liste 2: 69; *Ypey 1968*, fig. 1: 2.
131. Steinsvik, fyl. Nordland, NO, burial find
Sword, special type 1. Animal ornament of the Gipping Beast Style.
Menghin 1980, 246, fig. 17: 1; *Wamers 1993*, 212, 213.
132. Weltwitz, Saale-Orla-Kreis, DE
Fitting with loop (part of sword strap set?). Animal ornament of the Gipping Beast Style.
Wamers 1993, fig. 20; *2011*, fig. 4.2: 5.
133. Unknown localization (Central Thüringen, between Erfurt and Buttstädt), DE
Asymmetric or broken symmetric plate mount. Stylized animal motif (?)
<http://www.archaeologie-online.de/magazin/nachrichten/trassenarchaeologie-in-mittelthueringen-6768> [19-11-2014]
134. Unknown localization (private collection in Canada)
Symmetric plate mount. Animal ornament.
Private collection. With permission of the holder.
Robak 2014, pl. XCVI: 20; <http://www.time-lines.co.uk/carolingian-recurved-birds-mount-027591-38869-0.html> [12-01-2014]

C. Destroyed items probably decorated with the Tassilo Chalice Style

135. Haithabu (Busen) 3, Kr. Schleswig-Flensburg, DE
Strap end. Broken. Hatched triangles. Chip-carving ornament.
Dobat 2010, 239, pl. 7: 1183.
136. Koljane-Slankovac, žup. Splitsko-dalmatinska, HR
Strap-end with the knob. Interlaced ornament.
Milošević 2012, fig. 5.
137. Reinsdorf-Hohnsleben, Kr. Helmstedt, DE
Strap end with the knob. Broken.
Giesler 1974, fig. 6: 33; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 146; *Wamers 1994*, 204, Liste 2: 64; *Werner 1959*, pl. 24: 7.
138. Unknown localization
Small strap-end with the knob. Hatched triangles. Unreadable chip-carving motif.
Schulze-Dörrlamm 1998, 146; *Wamers 1994*, 205, Liste 2: 84; *Ypey 1968*, fig. 2: 1.

D. Items decorated only with plant ornament consistent with motifs of the Tassilo Chalice Style

139. Domburg, prov. Zeeland, NL
Equal-arm brooch. Plant tendrils. Zig-zag motif.
Capelle 1976, pl. 4: 33; *Roes 1954*, pl. XV: 15.
140. Mannheim, Lkr. Mannheim, DE
Sword, Mannheim type. Plant tendril.
Menghin 1980, 236; *Wamers 1994*, 203, Liste 2: 46.
141. Pas-de-Calais region, FR
Equal arm brooch. Plant tendril.
Private collection. With permission of possessor.
<http://fibulae88.net/viewtopic.php?f=62&t=3919> [12-02-2015]

E. Items with geometric ornaments remaining in the range of the Tassilo Chalice Style

142. Barleben, Kr. Lkr. Börde, DE
Loop spurs with strap set. S-volutes, geometric ornament.
a) Two spurs

- b) Strap end
c) Loop
Rempel 1966, pl. 3A: 3, 4; *Stein 1967*, pl. 65: 17–19.
143. Birka, lan. Uppland, SE, gr. 843B
Two asymmetric plate mounts or one broken. Hooked volutes.
Wamers 1985, 73–75, pl. 38: 7; 1994, 200, Liste 2: 7.
144. Biskupija-Crkvina, žup. Šibensko-kninska, HR, gr. 4
Plate spur with strap set. Hooked volutes.
a) Strap-end with the knob
b) Buckle
c) Loop
d) Spur
Catalogue Split, IV.42; *Jelovina 1986*.
145. Biskupija-Crkvina, žup. Šibensko-kninska, HR, child grave found in 1983
Plate spurs with strap sets. Hooked volutes.
a) Two strap-ends with the knob
b) Two buckles
c) Two loops
d) Two spurs
Catalogue Split, IV.51.
146. Bracon Ash, ct. Norfolk, UK
Semispherical strap mount (part of sword strap set?). Triangles.
Portable Antiquities Scheme NMS-572743
147. Cetina, žup. Šibensko-kninska, HR
Censer. Geometric ornament. Hatched triangles.
Wamers 1983, 37, 38; 1994, 201, Liste 2: 11a.
148. Dieue-sur-Meuse 'La Potence', dép. Meuse, FR
Small strap-end with the knob. Hooked volutes.
Lennartsson 1997–1998, 465.
149. Dorestad (Wijk) 8, prov. Utrecht, NL
Fitting with loop (part of sword strap set). Geometric ornament. Hatched triangles.
Roes 1965, 22, fig. 13; pl. IV: 35; *Wamers 2011*, fig. 4.2: 6.
150. Gradišče nad Bašljem, ob. Preddvor, SI
Fitting with neck and loop. Hooked volutes.
Knific 2007, 323, fig. 2: 4.
151. Habsburg, Bez. Brugg, CH
Arm-ring. Hooked volutes.
Motschi 1999, 106; *Werner 1959*, pl. 25: 2.
152. Karlstadt-Karlbürg 4, Lkr. Main-Spessart, DE
Loop with the knobs. Hooked volutes.
Catalogue München, 35.4; *Obst 2012*, fig. 4.
153. Karlstadt-Karlbürg 5, Lkr. Main-Spessart, DE
Mount (book clasp?). Interlaced ornament.
Ettel 2001, pl. 84: 12.
154. Kaštel Sućurac-Putalj-Sv. Juraj, žup. Splitsko-dalmatinska, HR
Loop. Hooked volutes.
Petrinec 2010.
155. Kaupang, fyl. Vestfold, NO
Sword belt set fitting with the knobs. Hooked volutes, S-volutes, interlaced ornament.
Wamers 2011, fig. 4.1.
156. Kiechenwil (Saane river), Bez. Laupen, CH
Fitting with neck and loop. Geometric ornament resembling plant tendril. Hooked volutes (?).
Degen 1964.
157. Köln 4 (RGMK), DE
Small strap end with the knob. Hooked volutes.
Fremersdorf 1953, fig. 31.
158. Morpolača, žup. Zadarska, HR, gr. B (mistakenly called 'the young prince's tomb' from Biskupija-Crkvina)
Plate spurs with strap sets. Hooked volutes.
a) Two strap-ends with the knob
b) Two buckles
c) Two loops
d) Two spurs
Catalogue Split, IV.54; *Jelovina 1986*; *Petrinec 2006*, 27.
159. Nordheim, Kr. Heilbronn, DE
Loop. Hooked volutes, interlaced ornament.
Koch 1980.
160. Paderborn-Balhorn 5, Kr. Paderborn, DE
Fragment of the plate spur. Geometric ornament.
Catalogue München, 33.11.
161. Pfahlheim, Ostalbkreis, DE
Loop spurs. Spirals, S-volutes, triangles.
Sander 2007, pl. 39: 3; *Schulze-Dörrlamm 1998*, 146; *Stein 1967*, pl. 87: 2; *Wamers 1994*, 204, Liste 2: 59.
162. Pottenbrunn 2, city of St. Pölten, AT
Small strap end with the knob. Hooked volutes.
Blesl 2012, 49.
163. Scheßlitz, Lkr. Bamberg, DE
Loop. Hooked volutes.
Losert 1995.
164. Stora Uppåkra, lan. Skåne, SE
Fitting with loop (part of sword belt set?). Interlacing ornament.
Capelle 2003, 175, 176.
165. Vienna (Kunsthistorische Museum), AT
Strap end with the knob. Hooked volutes.
Wamers 2011, fig. 4.2: 3.
166. Weiltingen-Ruffenhofen, Lkr. Ansbach, DE
Loop. Geometric ornament.
Koch 1990.
167. Wijster-Looveen, prov. Drenthe, gr. 7
Arm-ring. S-volutes.
Sander 2007, pl. 39: 2; *Stein 1967*, pl. 69: 12, 13.

F. Items with decoration imitating visual effect of the Tassilo Chalice Style

168. Köln-Heumarkt 2, DE
Small strap end. Chip-carving ornament.
Schmauder 2005, fig. 5.
169. Krogen, fyl. Aust-Agder, NO
Cross brooch. Chip-carving ornament.
Wamers 1985, pl. 38: 5; 1994, 243, Liste 32a: 11.
170. Krungl, Bez. Bad Mitterndorf, AT, gr. 75
Cross brooch. Geometric ornament.
Wamers 1994, 139, 244, Liste 32b: 6.
171. Mainz-Bauerngasse, DE
Cross brooch. Geometric ornament.
Stein 1967, pl. 91: 12.

172. Neuburg an der Donau, Kr. Neuburg-Schrobenhausen, DE
Sword, Mannheim type. Geometric ornament.
Menghin 1980, 235, 238.
173. Paderborn-Balhorn 6, Kr. Paderborn, DE
Small strap end. Irregular unreadable ornament.
Catalogue München, 24.
174. Sursee, Wkr. Sursee, CH
Loop spur. Chip-carving ornament.
Werner 1959, pl. 25: 3.
175. Woltwiesche, Kr. Peine, DE, gr. 1
Cross brooch. Geometric ornament.
Schulze-Dörlamm 1998, 146; *Spiong 2000*, 187, 188; *Wamers 1994*, 205, Liste 2: 77; *Wamser 1999*, fig. 10: 4.

Supplement

Group A

176. Detmold-Jerxen Orbke, Kr. Lippe, DE
Broken strap end. Animal ornament.
Treude 1997, 263, fig. 56: 12.
177. Erwitte, Kr. Soest, DE
Belt end. Animal ornament.
Neujahrgruß 2001, 54, 55.

Group B

178. Anröchte-Berge, Kr. Soest, DE
Symmetric plate mount. Strongly stylized animal ornament.
Sondermann-Fastrich 1993, 206, 207.

List 2. Rectangular symmetric plate fittings

1. Prievidza-Hradec, okr. Prievidza, SK (Fig. 4)
Bialeková/Pieta 1964.
2. Jüchen-Garzweiler, Rhein Kreis-Neuss, DE (Fig. 5: 15)
Schmauder 2005, fig. 1.
3. Haamstede-Schouwen, prov. Zeeland, NL (Fig. 5: 16)
Capelle 1978, pl. 12: 55; *Schmauder 2005*, fig. 3: 1.
4. Deventer, prov. Overijssel, NL (Fig. 5: 10)
Schmauder 2005, fig. 3: 3.
5. Ascoli-Piceno 1, prov. Ascoli Piceno, IT (Fig. 6: 1)
Haseloff 1951, 13.
6. Ascoli-Piceno 2, prov. Ascoli Piceno, IT (Fig. 6: 2)
Haseloff 1951, 11.
7. Ascoli-Piceno 3, prov. Ascoli Piceno, IT (Fig. 6: 9)
Lennartsson 1997–1998, pl. 13: 10.
8. Perugia, prov. Perugia, IT (Fig. 6: 3)
Werner 1959, pl. 24: 20.
9. British Museum, London, UK (Fig. 5: 12)
Haseloff 1951, fig. 19.
10. Dorestad, prov. Utrecht, NL (Fig. 6: 5)
Robak 2014, pl. CVIII: 8; *Sander 2007*, pl. 31: 9.
11. Hohenhundersingen, Lkr. Reutlingen, DE (Fig. 5: 11)
Christlein 1973, pl. 95: 2.

12. Maschen, Lkr. Harburg, DE (Fig. 5: 9)
Sander 2007, pl. 32: 3; *Wegewitz 1968*, pl. 6: 202.
13. Bremen-Dom, Bremen, DE (Fig. 6: 4)
Hölscher/Rech/Zedelius 1990–1991, fig. 5.
14. Paderborn-Balhorn, Kr. Paderborn, DE (Fig. 5: 13)
Catalogue München, 40. 2.
15. Lennestadt-Oedingen, Kr. Olpe, DE (Fig. 6: 7)
Capelle 2009.
16. Tacolneston, ct. Norfolk, UK (Fig. 5: 14)
Gurney 2003, fig. 5: D.
17. Great Dunham, ct. Norfolk, UK (Fig. 6: 10)
Robak 2014, pl. XCVI: 13.
18. unknown localization (Fig. 6: 6)
Robak 2014, pl. XCVI: 20; <http://www.time-lines.co.uk/carolingian-recurved-birds-mount-027591-38869-0.html> [12-01-2014]
19. Ergolding, Lkr. Landshut, DE (Fig. 6: 8)
Engelhardt 1987, 149.
20. Costessey, ct. Norfolk, UK (Fig. 6: 11)
Thomas 2012, fig. 4: 6.
21. Anröchte-Berge, Kr. Soest, DE (Fig. 6: 13)
Sondermann-Fastrich 1993, 206, 207, fig. 89.

List 3. Asymmetric plate fittings

1. Starigard-Oldenburg, Kr. Ostholstein, DE (Fig. 5: 1)
Gabriel 1988, 122, 123.
2. Zellingen, Lkr. Main-Spessart, DE (Fig. 5: 4)
Wamser 1992, 323.
3. Karlburg, Lkr. Main-Spessart, DE (Fig. 5: 3)
Wamser 1992, 327.
4. Donzdorf, Lkr. Göppingen, DE (Fig. 5: 2)
Werner 1959, pl. 24: 5.
5. Paderborn-Wewer, Kr. Paderborn, DE (Fig. 5: 6)
Doms 1986, fig. 126: 1.
6. Paderborn-Balhorn, Kr. Paderborn, DE (Fig. 5: 5)
Catalogue München, 40. 3.
7. Münster, DE (Fig. 5: 17)
Holze-Thier 2005, 221; *Thier 2011*, pl. 39: 1.
8. Birka, lan. Uppland, SE, gr. 843B (Fig. 5: 7)
Wamers 1985, pl. 38: 7.
9. Birka, lan. Uppland, SE, gr. 843B (Fig. 5: 7)
Wamers 1985, pl. 38: 7.
10. London-Tower Hill, UK (Fig. 5: 8)
Ypey 1968, fig. 7.
11. Central Thuringia, DE
[http://www.archaeologie-online.de/magazin/nachrichten/trassenarchaeologie-in-mittelthueringen-6768/?sword_list\[\]=mittelth%C3%BCringen&no_cache=1](http://www.archaeologie-online.de/magazin/nachrichten/trassenarchaeologie-in-mittelthueringen-6768/?sword_list[]=mittelth%C3%BCringen&no_cache=1) [19-11-2014]
12. Kerk-Avezaath, prov. Gelderland, NL (Fig. 6: 12)

List 4. Sword-belt sets parts of the Mogorjelo-type

1. Mogorjelo, Cant. Herzegovina-Neretva, BA
Werner 1960–1961, pl. II: 1, 2.
2. Marquartstein, Lkr. Traunstein, DE
Helmbrecht 2008, fig. 3.
3. Røttingsnes, fyl. Møre og Romsdal, NO
Bakka 1983, fig. 4.
4. Köln, DE
Schmauder 2005, fig. 5.
5. Rome, IT
Haseloff 1951, fig. 30.
6. Wijk, prov. Utrecht, NL
Ypey 1968, fig. 2: 8.
7. Pottenbrunn, St. Pölten, AT
Blesl 2012, 49.
8. Stora Uppåkra, lan. Skåne, SE
Capelle 2003, 175, 176.

LITERATURE

- Ager 1995* – B. Ager: Recent acquisitions of late Merovingian and Carolingian metalwork in the Department of Medieval and Later Antiquities of the British Museum. *Arch. Korrb.* 25, 1995, 253–263.
- Bakka 1963* – E. Bakka: Some English decorated metal objects found in Norwegian Viking graves: contributions to the art history of the eighth century A. D. *Årbok for Universitetet i Bergen. Human. Serie 1.* Bergen 1963.
- Bakka 1983* – E. Bakka: Westeuropäische und nordische Tierornamentik des achten Jahrhunderts in überregionalem Stil III. In: H.-J. Häßler (Hrsg.): *Studien zur Sachsenforschung 4.* Hildesheim 1983, 1–56.
- Baumeister 1998* – M. Baumeister: Grundsätzliche Überlegungen zur Rekonstruktion frühmittelalterlicher Schwertgehänge. In: B. Berthold/E. Kahler/S. Kas/D. Neubauer/S. Schmidt/M. Schußmann (Hrsg.): *Zeitenblicke. Ehrengabe für Walter Janssen.* Rahden/Westf. 1998, 157–197.
- Berlekamp 1974* – Die Funde aus den Grabungen im Burgwall von Arkona auf Rügen in den Jahren 1969–1971. *Zeitsch. Arch.* 8, 1974, 211–254.
- Bialeková 1999* – D. Bialeková: Beginnings of Contacts of Moravian Slavs with Carolingian World. In: *Thessaloniki – Magna Moravia. Proceedings of the International Conference, Thessaloniki 16–19 October 1997.* Thessaloniki 1999, 123–148.
- Bialeková/Pieta 1964* – D. Bialeková/K. Pieta: Zisťovací výskum v Hradci, okr. Prievidza. *Slov. Arch.* 12, 1964, 447–466.
- Bierbrauer 1988* – V. Bierbrauer: Liturgische Gerätschaften aus Baiern und seinen Nachbarregionen in Spätantike und frühem Mittelalter. Liturgie- und kunstgeschichtliche Aspekte. In: H. Dannheimer (Hrsg.): *Die Bajuwaren. Von Severin zu Tassilo 488–788.* München 1988, 328–341.
- Bierbrauer 2000* – V. Bierbrauer: Ein insulares Preßblech des frühen 8. Jahrhunderts aus einem Oberschichtsgrab von Etting (Ingolstadt). *Bayer. Vorgeschbl.* 65, 2000, 207–217.
- Bierbrauer 2001* – V. Bierbrauer: Kontinentaler und insularer Tierstil im Kunsthandwerk des 8. Jahrhunderts. In: M. Müller-Wille/L. O. Larsson (Hrsg.): *Tiere – Menschen – Götter. Wikingerzeitliche Kunststile und ihre neuzeitliche Rezeption.* Göttingen 2001, 63–87.
- Biermann 2003* – F. Biermann: Schmerzke i Mittenwalde – nowe dane do absolutnej chronologii wczesnosłowiańskiego osadnictwa na obszarze północno-wschodnich Niemiec. In: M. Dulnicz (Red.): *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu.* Lublin – Warszawa 2003, 101–108.
- Bláha 1988* – J. Bláha: Předběžná zpráva o objevu předvelkomoravského ústředí v Olomouci. *Arch. Hist.* 13, 1988, 155–170.
- Blesl 2012* – Ch. Blesl: Die Völkerwanderung und das Frühmittelalter. In: Ch. Blesl (Hrsg.): *Zeugen der Vergangenheit: Archäologie im Unteren Traisental von den Steinzeiten bis zur Gründung des Stiftes Herzogenburg im Mittelalter.* Wien 2012, 49–56.
- Bloemers/Louwe-Kooijmans/Sarfati 1981* – J. H. F. Bloemers/L. P. Louwe-Kooijmans/H. Sarfati: *Verleden Land. Archeologische opgravingen in Nederland.* Amsterdam 1981.
- Brather 1996* – S. Brather: Merowinger- und karolingisches „Fremdgut“ bei den Nordwestslawen Gebrauchsgut und Elitenkultur im südwestlichen Ostseeraum. *Prähist. Zeitschr.* 71, 1996, 46–84.
- Bubeník 1988* – J. Bubeník: *Slovanské osídlení středního Poohří. I–II.* Praha 1988.
- Bubeník 2006* – J. Bubeník: Hradiště Rubín u Podbořan v severozápadních Čechách v raném středověku. *Stud. Mediaev. Pragensia* 7, 2006, 21–37.
- Capelle 1974* – T. Capelle: Die umgearbeiteten importierten Riemenbeschläge der Wikingerkultur. *Fornvännen* 69, 1974, 70–77.
- Capelle 1976* – T. Capelle: Die frühgeschichtlichen Metallfunde von Domburg auf Walcheren. 1–2. *Nederlandse Outh.* 5. Amsterdam 1976.
- Capelle 1978* – T. Capelle: Die karolingische Funde von Schouwen. 1–2. *Nederlandse Outh.* 7. Amsterdam 1978.
- Capelle 2003* – T. Capelle: Vier Mitteleuropäer. In: B. Hårdh (Ed.): *Fler fynd i centrum: Materialstudier i och kring Uppåkra. Uppåkrastudier 9.* Acta Arch. Lundsensia 8/45. Stockholm 2003, 173–178.

- Capelle 2009 – T. Capelle: Eine karolinigische Rarität aus Lennestadt-Oedingen: Kreis Olpe, Regierungsbezirk Arnsberg. Arch. Westfalen-Lippe 2009, 192–194.
- Catalogue Kraków – M. Niezabitowski (Red.): Kraków w chrześcijańskiej Europie. X–XIII w. Katalog wystawy. Kraków 2008.
- Catalogue München – G. Eggenstein/N. Börste/H. Zöller/E. Zahn-Biemüller (Hrsg.): Eine Welt in Bewegung: unterwegs zu Zentren des frühen Mittelalters. Begleitbuch der Gemeinschaftsausstellung. München 2008.
- Catalogue Paderborn – Ch. Stiegemann, M. Wemhoff (Hrsg.): 799 – Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn. Band 1, 2: Katalog der Ausstellung Paderborn 1999. Band 3: Beiträge zum Katalog der Ausstellung Paderborn 1999. Handbuch zur Geschichte der Karolingerzeit. Mainz 1999.
- Catalogue Split – A. Milošević (Ed.): Hrvati i Karolinzi. Dio prvi: Rozprave i vrela. Dio drugi: Katalog. Split 2001.
- Christlein 1973 – R. Christlein: Funde des 8. Jahrhunderts von zwei württembergischen Burgen. Arch. Korbl. 3, 1973, 455–458.
- Cibulka 1958 – J. Cibulka: Kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. Praha 1958.
- Degen 1964 – R. Degen: Archäologischer Fundbericht. Jahrb. SGUF 51, 1964, 71–134.
- Dekan 1979 – J. Dekan: Velká Morava. Doba a umenie. Bratislava 1979.
- Dobat 2010 – A. S. Dobat: Försing. Ein frühmittelalterlicher Zentralplatz im Umfeld von Haithabu/Schleswig. Bericht über die Ergebnisse der Prospektion 2003–2005. In: C. von Carnap-Bornheim (Hrsg.): Studien zu Haithabu und Försing. Ausgr. Haithabu 16. Neumünster 2010, 131–256.
- Doms 1986 – A. Doms: Paderborn-Wewer. Ausgr. u. Funde Westfalen-Lippe 4, 1986, 427.
- Elbern 1963 – V. H. Elbern: Der eucharistische Kelch im frühen Mittelalter. Zeitschr. Dt. Ver. Kunstwiss. 17, 1963, 1–76, 117–188.
- Elbern 1989 – V. H. Elbern: Zwischen England und Oberitalien. Die sog. insulare Kunstprovinz in Salzburg. In: G. Gesellschaft (Hrsg.): Jahres- und Tagungsbericht der Görres-Gesellschaft 1989. Köln 1989, 96–111.
- Elbern 1997a – V. H. Elbern: „TASSILO DVX FORTIS“: Stifter des sog. Älteren Lindauer Buchdeckels? Studi di Oreficeria. Bolletino d'Arte. Suppl. 95, 1997, 1–12.
- Elbern 1997b – V. H. Elbern: Einhard und die karolingische Goldschmiedekunst. In: H. Schefers (Hrsg.): Einhard. Stud. Leben u. Werk. Darmstadt 1997, 155–178.
- Elbern 1998 – V. H. Elbern: Kelche der Karolingerzeit. In: M. Ryan (Ed.): Irish Antiquities. Essays in memory of Joseph Raftery. Dublin 1998, 123–140.
- Elbern 1999a – V. H. Elbern: Das Kirchlein von St. Prokulus/Naturns und die „Insulare Kunstprovinz“ der Zeit Tassilos von Baiern. In: E. Curzel (Ed.): In factis mysterium legere. Miscellanea di studi in onore de Iginio Rogger in occasione del suo ottantesimo compleanno. Bologna 1999, 81–90.
- Elbern 1999b – V. H. Elbern: Omnis mundi creatura. Das Kreutz und die Repräsentanten der belebten Schöpfung. In: R. Favreau/M.H. Debiès (Ed.): Iconographica. Mélanges offerts à Piotr Skubiszewski. Poitiers 1999, 81–90.
- Elbern 2001 – V. H. Elbern: St. Prokulus in Naturns und Herzog Tassilo von Baiern. Abhandl. Braunschweig. Wiss. Ges. 50, 2001, 161–174.
- Engelhardt 1987 – B. Engelhardt: Ergolding im Mittelalter. Arch. Jahr Bayern 1986, 1987, 147–151.
- Ettel 2001 – P. Ettel: Kariburg – Roßtal – Oberammerthal. Studien zum frühmittelalterlichen Burgenbau in Nordbayern: Grabungen des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege. Rahden/Westf. 2001.
- Ettel/Rödel 1992 – P. Ettel/D. Rödel: Castellum und Villa Kariburg. Historische und archäologische Überlieferung. In: L. Jenssen/L. Wamser (Hrsg.): 1250 Jahre Bistum Würzburg. Archäologisch-historische Zeugnisse der Frühzeit. Begleitband zur Ausstellung im Marmelsteiner Kabinett vom 29. Mai bis 26. Juli 1992. Würzburg 1992, 297–318.
- Först 1999 – E. Först: Die frühmittelalterlichen Fibelfunde vom Balhorne Feld bei Paderborn. Ausgr. u. Funde Westfalen-Lippe 9/C, 1999, 245–261.
- Fremersdorf 1953 – F. Fremersdorf: Goldschmuck der Völkerwanderungszeit. Ausstellung der Sammlung Diergardt des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Köln. Köln 1953.
- Gabriel 1986 – I. Gabriel: „Imitatio imperii“ am slawischen Fürstenhof zu Starigard, Oldenburg (Holstein). Zur Bedeutung karolingischer Königspfalzen für den Aufstieg einer „civitas magna slavorum“. Arch. Korbl. 16, 1985, 357–367.
- Gabriel 1988 – I. Gabriel: Hof- und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut im Spiegel der Kleinfunde von Starigard, Oldenburg. Ber. RGK 69, 1988, 103–291.
- Galuška 2013 – L. Galuška: Hledání původu. Od avarských bronzů ke zlatu Velké Moravy. Brno 2013.
- Giesler 1974 – U. Giesler: Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen. Ein Beitrag zur Archäologie der frühen Karolingerzeit. In: G. Kossack/G. Ulbert (Hrsg.): Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag. München 1974, 521–544.
- Ginalski/Kotowicz 2004 – J. Ginalski/P. N. Kotowicz: Elementy uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego z grodziska wczesnośredniowiecznego „Horodyszczce“ w Trepoczy, pow. Sanok, stan. 2. Mat. i Spraw. (Rzeszów) 25, 2004, 187–257.
- Göldner 1990 – H. Göldner: Ein Einzelfund der Karolingerzeit aus Trebur, kr. Groß Gerau. Arch. Deutschland 3, 1990, 39.
- Gurney 2003 – D. Gurney: Archaeological Finds in Norfolk 2002. Norfolk 2003.
- Haseloff 1951 – G. Haseloff: Der Tassilokelch. München 1951.
- Haseloff 1976–1977 – G. Haseloff: Der Silberbecher aus der Regnitz bei Pettstadt. Jahresber. Bayer. Bodendenkmalpfl. 17–18, 1977, 132–177.
- Haseloff 1979 – G. Haseloff: Kunststile des frühen Mittelalters. Völkerwanderungs- und Merowingerzeit. Dargestellt an Funden des Württembergischen Landesmuseums Stuttgart. Stuttgart 1979.

- Haseloff 1981* – G. Haseloff: Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salin's Stil I. Berlin – New York 1981.
- Helmbrecht 2008* – M. Helmbrecht: Prachtvolle Zeugnisse weitreichender Verbindungen: ein karolingerzeitlicher Neufund vom Aggbichl bei Marquartstein, Lkr. Traunstein. Ber. Bayer. Bodendenkmalpfl. 49, 2008, 367–385.
- Hembach 2007* – T. Hembach: Eine Riemenzunge mit Tierornamentik im Tassilokelchstil aus dem ehemaligen spätantiken Kastell von Konstanz. Fundber. Baden-Württemberg 29, 2007, 669–682.
- Himmelová/Rakovský 1993* – Z. Himmelová/I. Rakovský: Rettungsgrabung in Brno-Líšeň (Bez. Brno-město). Přehled Výzkumů 1989, 1993, 112.
- Hohenschwert 1985* – F. Hohenschwert: Blomberg-Hiddensen. Ausgr. u. Funde Westfalen-Lippe 3, 1985, 267, 268.
- Holze-Thier 2005* – C. Holze-Thier: Die Gräber des frühen und hohen Mittelalters auf dem Domherrenfriedhof zu Münster. In: G. Isenberg/B. Rommé (Hrsg.): 805: Liudger wird Bischof. Spuren eines Heiligen zwischen York, Rom und Münster. Mainz am Rhein 2005, 211–222.
- Hooper/Bennet 1996* – N. Hooper/M. Bennet: Cambridge Illustrated Atlas of Warfare: The Middle Ages 768–1487. Cambridge 1996.
- Hölscher/Rech/Zedelius 1990–1991* – D. Hölscher/M. Rech/V. Zedelius: Funde der Karolingerzeit in Bremen. Bremer Arch. Bl. (N. F.) 1, 1991, 40–49.
- Jelovina 1986* – D. Jelovina: Mačevi i ostruge karoliskog obilježja u Muzeju Hrvatskih Arheoloških Spomenika. Split 1986.
- Jurčević 2011* – A. Jurčević: Nalazi ranokarolinškog oružja i konjaničke opreme u doba formiranja Hrvatske Kneževine. Starohrvatska Prosvjeta 38, 2011, 111–147.
- Kalčík 2012* – L. Kalčík: Brno (k. u. Líšeň, okr. Brno-město). Přehled výzkumů 53, 2012, 136–137.
- Karo 2012* – Š. Karo: Zgodnjekarolinške najdbe s slovenskih najdišč. In: I. Lazar/B. Županek (Ured.): Emona med Akvilejo in Panonijo. Koper 2012, 447–458.
- Klanica 1970* – Z. Klanica: Die Ergebnisse der fünfzehnten Grabungskampagne in Mikulčice (Bez. Hodonín). Přehled Výzkumů 1968, 1970, 43–52.
- Klanica 1995* – Z. Klanica: Zur Periodisierung vorgroßmährischer Funde aus Mikulčice. In: L. Poláček/F. Daim (Hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice 1. Brno 1995, 379–469.
- Kleemann 1992* – J. Kleemann: Ein Beschlag mit anglo-karolingischer Tierstilverzierung aus Jülich-Bourheim (Kreis Düren). Kölner Jahrb. Vor- und Frühgesch. 25, 1992, 137–141.
- Kleemann 2010* – J. Kleemann: Karolingisches Fundgut im Südosten und das Verhältnis lokaler Eliten zum Karolingerreich. Antaeus 31–32, 2010, 81–91.
- Knific 2007* – T. Knific: Zgodnjerednjeveški pozlačeni predmeti z Gradišča nad Bašljem (Slovenija). Prilozi 24, 2007, 317–326.
- Koch 1980* – R. Koch: Nordheim. Fundber. Baden-Württemberg 5, 1980, 280.
- Koch 1990* – R. Koch: Das archäologische Umfeld der Fossa Carolina. Kölner Jahrb. Vor- und Frühgesch. 23, 1990, 669–678.
- Koch/Koch 1993* – R. Koch/U. Koch: Funde aus der Wüstung Wülfigen am Kocher (Stadt Forchtenberg, Hohenlohekreis. Stuttgart 1993.
- Košta/Hošek 2008* – J. Košta/J. Hošek: Zbraně z knížecího hrobu z 9. století v Kolíně z pohledu archeologie a metalografie. Acta Milit. Mediaev. 4, 2008, 7–37.
- Kotowicz 2005* – P. N. Kotowicz: System militarny Sanoka we wczesnym średniowieczu. Acta Milit. Mediaev. 1, 2005, 61–86.
- Kotowicz/Michalak 2007–2008* – P. N. Kotowicz/A. Michalak: Status of Research on Early-Medieval Armament in Małopolska. Remarks regarding the Monograph Study by P. Strzyż. Acta Arch. Carpathica 42–43, 2008, 337–382.
- Koziak 2004* – R. Koziak: Írski misionári a počiatky kresťanstva u Slovanov. In: R. Koziak/J. Nemeš (Ed.): Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5.–6. II. 2003 v Banskej Bystrici. Bratislava 2004, 103–124.
- Koziak 2006* – R. Koziak: Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: Príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok? In: R. Koziak/J. Nemeš (Ed.): Sväté a jeho funkcie v spoločnosti I. Bratislava 2006, 121–147.
- Lennartsson 1997–1998* – M. Lennartsson: Karolingische Metallarbeiten mit Pflanzenornamentik. Offa 54–55, 1998, 431–619.
- Losert 1995* – H. Losert: Scheßlitz. Bayer. Vorgeschbl. 8, 1995, 197, 198.
- Marek 2004* – L. Marek: Wczesnośredniowieczne miecze z Europy Środkowej i Wschodniej. Dylematy archeologa i bronioznawcy. Wrocław 2004.
- Marušić 1995* – B. Marušić: Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku. Pula 1995.
- Milošević 2012* – A. Milošević: Novi mač iz Koljana u svjetlu kontakata s nordijskim zemljama u ranom srednjem vijeku. Hist. Ant. 21, 2012, 459–470.
- Menghin 1980* – W. Menghin: Neue Inschriftenschwerter aus Süddeutschland und die Chronologie karolingischen Spathen auf dem Kontinent. In: K. Spindler (Hrsg.): Vorzeit zwischen Main und Donau: Neue archäologische Forschungen und Funde aus Franken und Altbayern. Erlangen 1980, 227–272.
- Motschi 1999* – A. Motschi: Grabfunde des 7. und 8. Jahrhunderts aus der Peterskirche von Büsserach. Arch. Schweiz 22, 1999, 104–108.
- Neujahrgruß 2001* – Jahresbericht für 2000. Bericht über die Tätigkeit des Westfälischen Museums für Archäologie – Amt für Bodendenkmalpflege – und der Altertumskommission für Westfalen. Münster 2001.
- Obst 2008* – R. Obst: Die Aussagekraft einiger Siedlungsfunde aus Metall von Karlburg und Umgebung. In: Catalogue München, 91–96.
- Obst 2012* – R. Obst: Vom Konkurrenten zum Gefährten: der frühmittelalterliche Zentralort Karlburg am Main. In: G. K. Stasch/F. Verse (Hrsg.): König Konrad I: Herrschaft und Alltag. Begleitband zur Ausstellung 911. Königswahl zwischen Karolingern und Ottonen. Fulda 2012, 129–142.
- Oexle 1988* – J. Oexle: Mittelalterliche Stadtarchäologie in Baden-Württemberg. In: D. Planck (Hrsg.): Archäologie in Württemberg. Stuttgart 1988, 381–411.

- Pesch 2012* – A. Pesch: Fallstricke und Glatteis: Die germanische Tierornamentik. In: H. Beck/D. Geuenich/H. Steuer (Hrsg.): *Alttertumskunde – Alttertumswissenschaft – Kulturwissenschaft. Erträge und Perspektiven nach 40 Jahren Reallexikon der germanischen Alttertumskunde. Ergänzung. Reallex. Germ. Altkde.* 77. Berlin – Boston 2012, 633–687.
- Petersen 1939* – E. Petersen: Der ostelbische Raum als germanisches Kraftfeld im Lichte der Bodenfunde des 6.–8. Jahrhunderts. Leipzig 1939.
- Petersen 1919* – J. Petersen: De Norske Vikingsverd. En Typologisk-Kronologisk Studie Over Vikingetidens Vaaben. Kristiana 1919.
- Petrinec 2006* – M. Petrinec: M. Petrinec: Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina. *Starohrvatska Prosvjeta* 33, 2006, 21–36.
- Petrinec 2009* – M. Petrinec: Gräberfelder aus dem 8. bis 11. Jahrhundert im Gebiet des frühmittelalterlichen kroatischen Staates. Split 2009.
- Petrinec 2010* – M. Petrinec: Brončana petlja ranokarolinške ostružne s Putalja iznad Kaštel Sućurca. *Arch. Adriatica* 4, 2010, 53–59.
- Polek 2007* – K. Polek: Frankowie a ziemie nad środkowym Dunajem. Kraków 2007.
- Poleski 2013* – J. Poleski: Małopolska w VI–X wieku. Stud. Arch. Kraków 2013.
- Porter/Ager 1999* – V. Porter/B. Ager: Islamic amuletic seals: the case of the Carolingian cross brooch from Ballycottin. *Res Orient.* 12, 1999, 211–218.
- Poulík 1957* – J. Poulík: Výsledki výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic. Zpráva za rok 1954–1956. *Pam. Arch.* 48, 1957, 241–388.
- Poulík 1963* – J. Poulík: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha 1963.
- Poulík 1975* – J. Poulík: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha 1975.
- Profantová 1992* – N. Profantová: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim (Hrsg.): *Awarenforschungen* 2. Wien 1992, 605–802.
- Profantová 1994* – N. Profantová: K nálezům ostruh z konce 7.–9. stol. v Čechách. In: J. Fridrich/J. Klápšte/P. Vařeka (Ed.): *Mediaevalia Archeologica Bohemica* 1993. *Pam. Arch. Suppl.* 2. Praha 1994, 60–85.
- Profantová 1999* – N. Profantová: Bronzové raně středověké nákončí z Česova, okr. Jičín. *Arch. Rozhledy* 51, 1999, 614–630.
- Profantová 2007* – N. Profantová: Nálezy byzantského původu z 6.–10. stol. v Čechách a na Moravě: teze. In: V. Turčan (Ed.): *Byzantská kultura a Slovensko. Zbor. SNM. Arch. Suppl.* 2. Bratislava 2007, 51–65.
- Profantová 2013* – N. Profantová: Nové nálezy zbraní a kování z hradiště Rubín (k. ú. Dolánky a Pšov, okr. Louny) a okolí. *Arch. Střední Čechy* 17, 2013, 179–184.
- Rempel 1966* – H. Rempel: Reihengräberfriedhöfe des 8. bis 11. Jahrhunderts. Teil 1: Reihengräberfriedhöfe des 8. bis 11. Jahrhunderts aus Sachsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen. Berlin 1966.
- Reynolds-Brown 1995* – K. Reynolds-Brown: Migration Art A.D. 300–800. New York 1995.
- Robak 2013* – Z. Robak: Studia nad okuciami rzemieni w typie karolińskim. Część I. Nitra 2013.
- Robak 2014* – Z. Robak: Studia nad okuciami rzemieni w typie karolińskim. Część II. Nitra 2014.
- Roes 1954* – A. Roes: Les trouvailles de Dombourg (Zélande). *Ber. ROB* 5, 1954, 65–69.
- Roes 1965* – A. Roes: Vondsten van Dorestad. *Arch. Traiectina* 7. Groningen 1965.
- Roth 1977–1978* – U. Roth: Zwei bemerkenswerte Funde des 8. Jahrhunderts aus Nordhessen. *Fundber. Hessen* 17–18, 1978, 315–334.
- Roth-Rubi 2013* – K. Roth-Rubi: Zum Motivschatz der churrätischen Marmorskulptur im Frühmittelalter. In: H. N. Sennhauser (Hrsg.): *Wandel und Konstanz zwischen Bodensee und Lombardei zur Zeit Karls des Grossen*. Zürich 2013, 403–426.
- Ruttikay 1975* – A. Ruttikay: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I). *Slov. Arch.* 23, 1975, 119–216.
- Schmaedecke/Tauber 1992* – M. Schmaedecke/J. Tauber: Ausgrabungen in Lausen-Bettenach. Vorbericht über die archäologischen Untersuchungen 1985–1992. Liestal 1992.
- Schmauder 2005* – M. Schmauder: Ein Schwertgurtbesatz aus Jüchen-Garzweiler – Werke des insularen Tierstils kontinentaler Prägung aus dem Rheinland. In: B. Päffgen/E. Pohl/M. Schmauder (Hrsg.): *Cum grano salis: Beiträge zur europäischen Vor- und Frühgeschichte. Festschrift für Volker Bierbrauer zum 65. Geburtstag*. Friedberg 2005, 293–301.
- Sander 2007* – U. Sander: Der ältere Lindauer Buchdeckel in seinen originalen Bestandteilen. Bonn 2007.
- Schulze-Dörrlamm 1998* – M. Schulze-Dörrlamm: Das karolingische Kreuz von Baume-Les-Messieurs, Dép. Jura, mit Tierornamenten im Frühen Tassilokelchstil. *Arch. Korrb.* 28, 1998, 131–150.
- Schulze-Dörrlamm 2009* – M. Schulze-Dörrlamm: Zeugnisse der Selbstdarstellung von weltlichen und geistlichen Eliten der Karolingerzeit (751–911). In: M. Egg/D. Quast (Hrsg.): *Aufstieg und Untergang. Zwischenbilanz des Forschungsschwerpunktes „Studien zu Genese und Struktur von Eliten in Vor- und Frühgeschichtlichen Gesellschaften“*. Mainz 2009, 153–215.
- Sippel 1989* – K. Sippel: Die frühmittelalterlichen Grabfunde in Nordhessen. Wiesbaden 1989.
- Smith 1923* – R. A. Smith: A Guide to the Anglo-Saxon and Foreign Teutonic Antiquities in the Department of British and Mediaeval Antiquities. London 1923.
- Sondermann-Fastrich 1993* – C. Sondermann-Fastrich: Schwertgurtbesatz. In: B. Thier (Hrsg.): *Zwischen Pflug und Fessel. Mittelalterliches Landleben im Spiegel der Wüstungsforschung*. Münster 1993, 206, 207.
- Spiong 2000* – S. Spiong: Fibeln und Gewandnadeln des 8. bis 12. Jahrhunderts in Zentraleuropa. Eine archäologische Betrachtung ausgewählter Kleidungsbestandteile als Indikatoren menschlicher Identität. Bonn 2000.
- Stadler 1989* – P. Stadler: Petronell. *Fundber. Österreich* 28, 1989, 260.
- Stein 1967* – F. Stein: Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland. Berlin 1967.
- Štefanovičová 2011* – T. Štefanovičová: Iroškótska misia a Slovensko. In: *Turčan 2011*, 117–121.

- Thier 2011 – B. Thier: Das Fundmaterial im Bereich des Domherrenfriedhofs. In: M. Schneider/C. Holze-Thier/B. Thier (Hrsg.): Der Dom zu Münster. Band 5. Die Ausgrabungen auf dem Domherrenfriedhof von 1987 bis 1989. Die Stifskirche 'Alter Dom' und die Bestattungen im Dombereich. Teil 3. Mainz 2011, 583–697.
- Thomas 2012 – G. Thomas: Carolingian Culture in the North Sea World: Rethinking the Cultural Dynamics of Personal Adornment in Viking-Age England. *European Journal Arch.* 15, 2012, 486–518.
- Tovornik 1992 – V. Tovornik: Ein bedeutender karolingischer Zufallsfund. *Oberösterreich. Museumsjournal* 2/5, 1992, 4 (20).
- Tovornik 1993 – V. Tovornik: Ein bedeutender karolingischer Einzelfund. *Arch. Österreich* 4, 1993, 35.
- Turčan 2011 – V. Turčan (Ed.): Karolínska kultúra a Slovensko. Zbor. SNM. Arch. Suppl. 4. Bratislava 2011.
- Treude 1997 – E. Treude: Fundbericht Detmold-Jerxen-Orbke. *Ausgr. u. Funde Westfalen-Lippe* 9/A, 1997, 264.
- Ungerman 2011a – Š. Ungerman: Schwertgurte des 9. bis 10. Jahrhunderts in West- und Mitteleuropa. In: J. Macháček/Š. Ungerman (Hrsg.): Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Bonn 2011, 575–608.
- Ungerman 2011b – Š. Ungerman: Tzv. blatnicko-mikulčický horizont a jeho vliv na chronologii raného středověku. In: *Turčan 2011*, 135–151.
- Vančo 2011 – M. Vančo: K problematike „íroškótskykh“ vplyvov vo veľkomoravskom umení. In: *Turčan 2011*, 153–162.
- Vierck 1984 – Mittel- und westeuropäische Einwirkungen auf die Sachkultur von Haithabu/Schleswig. In: H. Jankuhn/K. Schietzel/H. Reichstein (Hrsg.): Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an Siedlungen im deutschen Küstengebiet 2. Handelsplätze des frühen und hohen Mittelalters. Weinheim 1984, 366–422.
- Vinski 1977–1978 – Z. Vinski: Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji. *Vjesnik Arh. Muz. Zagreb* 10–11, 1978, 143–190.
- Vinski 1981 – Z. Vinski: O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji. *Starohrvatska Prosvjeta* 11, 1981, 9–54.
- Wachowski 1987 – Der karolingische Fundhorizont in Südpolen. *Arch. Korrb.* 17, 1987, 523–528.
- Wachowski 1992 – K. Wachowski: Kultura karolińska a Słowiańszczyzna Zachodnia. Wrocław 1992.
- Wachowski 2001 – K. Wachowski: Elementy rodzime i obce w uzbrojeniu wczesnośredniowiecznym na Śląsku. *Acta Univ. Lodziensis. Folia Arch.* 23, 2001, 153–176.
- Wamers 1981 – E. Wamers: Ein karolingischer Prunkbeschlag aus dem Römisch-Germanischen Museum, Köln. *Zeitschr. Arch. Mittelalter* 9, 1981, 91–128.
- Wamers 1983 – Ein Räuchergefäß aus dem Schnütgen-Museum. Karolingische „Renovatio“ und byzantinische Kontinuität. *Wall-Rich.-Jahrb.* 44, 1983, 29–56.
- Wamers 1985 – E. Wamers: Insularer Metallschmuck in wikingerzeitlichen Gräbern Nordeuropas: Untersuchungen zur skandinavischen Westexpansion. Neumünster 1985.
- Wamers 1986 – E. Wamers: Frühmittelalterliche Funde aus Mainz. Zum karolingisch-ottonischen Metallschmuck und seinen Verbindungen zum angelsächsischen Kunsthandwerk. In: E. Wamers/W. Metternich/A. Kluge-Pinsker (Hrsg.): Frankfurter Beiträge zur Mittelalter-Archäologie 1. Bonn 1986, 11–56.
- Wamers 1991 – E. Wamers: Pyxides imaginatae. Zur Ikonographie und Funktion karolingischer Silberbecher. *Germania* 69, 1991, 97–152.
- Wamers 1993 – E. Wamers: Insular Art in Carolingian Europe: The Reception of Old Ideas in a New Empire. In: R. M. Spearman/J. Higgitt (Ed.): *The Age of Migrating Ideas. Early Medieval Art in Northern Britain and Ireland*. Edinburgh 1993, 35–44.
- Wamers 1994 – E. Wamers: Die frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrstraße (Baustelle Hilton II) in Mainz. *Mainzer Arch. Schr.* 1. Mainz 1994.
- Wamers 1999a – E. Wamers: Insulare Kunst im Reich Karls des Großen. In: Ch. Stiegemann/M. Wemhoff (Hrsg.): 799 – Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn. Band 3: Beiträge zum Katalog der Ausstellung Paderborn 1999. Handbuch zur Geschichte der Karolingerzeit. Mainz 1999, 452–464.
- Wamers 1999b – E. Wamers: Zwischen Salzburg und Oseberg. Zu Ursprung und Ikonographie des nordischen Greiftierstils. In: U. von Freeden/U. Koch/A. Wiczorek (Ed.): *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken. Akten des 48. Sachsensymposiums in Mannheim vom 7. bis 11. September 1997*. Bonn 1999, 195–228.
- Wamers 2005 – E. Wamers (Hrsg.): Die Macht des Silbers. Karolingische Schätze im Norden. Katalog zur Ausstellung im Archäologischen Museum Frankfurt [25. Februar bis 24. Juli 2005] und im Dom-Museum Hildesheim [31. Juli bis 11. Dezember 2005] in Zusammenarbeit mit dem Dänischen Nationalmuseum Kopenhagen. Regensburg 2005.
- Wamers 2008 – E. Wamers: Glaubensboten. „Aristokratische“ Kunststile des 8. bis 10. Jahrhunderts n. Chr. In: *Catalogue München*, 37–50.
- Wamers 2011 – E. Wamers: Continental and Insular Metalwork. In: D. Skre (Ed.): *Things from the Town. Artefacts and Inhabitants in Viking-Age Kaupang*. Kaupang Excavation Project Publication Series 3. *Norske Oldfunn* 24. Århus 2011, 65–97.
- Wamers 2013 – E. Wamers: Tassilo III. von Baiern oder Karl der Große? – Zur Ikonographie und Programmatik des sogenannten Tassilokelch-Stils. In: H. N. Sennhauser (Hrsg.): *Wandel und Konstanz zwischen Bodensee und Lombardei zur Zeit Karls des Grossen*. Zürich 2013, 427–450.
- Wamser 1992 – L. Wamser: Zu archäologischen Bedeutung der Karburger Befunde. In: L. Jenssen/L. Wamser (Hrsg.): 1250 Jahre Bistum Würzburg. Archäologisch-historische Zeugnisse der Frühzeit. Begleitband zur Ausstellung im Marmelsteiner Kabinett vom 29. Mai bis 26. Juli 1992. Würzburg 1992, 319–343.
- Wamser 1999 – L. Wamser: Zu einer Tatinger Kanne und ausgewählten Kleinfunden aus Karlburg am Main. Anmerkungen zu Handel und Verkehr, Weinbau

- und Missionierung im Nordosten des Karolingerreiches. In: L. Wamser (Hrsg.): *Dedicatio Hermann Dannheimer zum 70. Geburtstag*. Kallmünz/Opf. 1999, 206–242.
- Wegewitz 1968 – W. Wegewitz: *Reihengräberfriedhöfe und Funde aus spätsächsischer Zeit im Kreis Harburg*. Neumünster 1968.
- Werner 1959 – J. Werner: *Frühkarolingische Silberohrringe von Rastede (Oldenburg)*. *Germania* 37, 1959, 179–192.
- Werner 1960–1961 – J. Werner: *Ranokarolinška pojasná garnitura iz Mogorjela kod Čapljin (Herzegovina)*. *Glasnik Hrvatskih Zemaljskih Muz. Sarajevo* 15–16, 1961, 235–247.
- Werner 1961 – J. Werner: *Frühkarolingische Schwanenfibel von Boltersen Kreis Lüneburg*. *Lüneburger Bl.* 11/12, 1961, 2–4.
- Werner 1969 – J. Werner: *Sporn von Bacharach und Seeheimer Schmuckstück: Bemerkungen zu zwei Denkmälern des 9. Jahrhunderts vom Mittelrhein*. In: J. Herrmann (Hrsg.): *Siedlung, Burg und Stadt. Studien zu ihren Anfängen*. Berlin 1969, 498–506.
- Wilson 1958 – D. M. Wilson: *An Early Carolingian Finger-Ring*. *British Mus. Quart.* 21/3, 1958, 80–82.
- Wilson 1960 – D. M. Wilson: *The Fejø Cup*. *Acta Arch. (København)* 31, 1960, 147–173.
- Ypey 1962–1963 – J. Ypey: *Eine Riemenzunge mit anglo-karolingischem Tierornament aus der Waal bei Rossum, und ein Steigbügelfragment von Huizum, Provinz Friesland*. *Ber. ROB* 12–13, 1963, 177–186.
- Ypey 1968 – J. Ypey: *Fundstücke mit anglo-karolingischer Tierornamentik in niederländischen Sammlungen*. *Ber. ROB* 18, 1968, 175–191.
- Zábojník 2010 – J. Zábojník: *Das Gebiet Mitteleuropas nördlich der Donau im 6.–8. Jahrhundert*. *Acta Arch. Carpathica* 45, 2010, 179–201.
- Zábojník 2011 – J. Zábojník: *Zum Vorkommen von Gegenständen „awarischer“ Provenienz auf den slawischen Burgwällen nördlich der Donau*. In: J. Macháček/Š. Ungerman (Hrsg.): *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Bonn 2011, 203–214.
- Zoll-Adamikowa 1998 – H. Zoll-Adamikowa: *Wczesno-karolińskie okucie z ornamentem zoomorficznym znalezione w Krakowie na Wawelu*. *Acta Arch. Waweliana* 2, 1998, 93–104.
- Žvanut 2002 – K. Žvanut: *The Tassilo Chalice Style: Problems of Interpretation and Definition*. *Hort. Art. Mediev.* 8, 2002, 273–288.

Rukopis prijatý 8. 6. 2015

Translated by Magdalena Adamus

Mgr. Zbigniew Robak, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
zbigniew.robak@savba.sk

Predmety zdobené v štýle Tassilovho kalicha zo západoslovanských území

Z b i g n i e w R o b a k

SÚHRN

Tento článok je pokusom prehodnotiť otázku prílevu a chronológie zdobených predmetov v tzv. štýle Tassilovho kalicha na územia západných Slovanov, nachádzajúce sa mimo Karolínskeho štátu, najmä v oblasti dnešných Čiech, Moravy a Slovenska. Predchádzajúce hypotézy naznačujú, že dovoz týchto predmetov odráža intenzívne kultúrne kontakty medzi západnými Slovanmi, zvlášť Moravanmi a karolínskou Ríšou už od konca 8. stor. Tieto kontakty mali zahŕňať tiež včasné christianizačné misie. Napriek intenzívnym štúdiám

nemôžu byť také teórie dostatočne podporené archeologickými prameňmi.

Cieľom príspevku je systematická analýza dostupných predmetov, zdobených v štýle Tassilovho kalicha z hľadiska ich štylistiky, chronológie a geografického rozšírenia. Doteraz zhromaždený materiál nie je príliš rozsiahly. Aj keď je možné na jeho základe preukázať určité závery, nemali by sa považovať za konečné. Nie je vylúčené, že keď sa objavia nové objekty záujmu, bude potrebné upraviť závery. Dôležitá je však skutočnosť, že sa

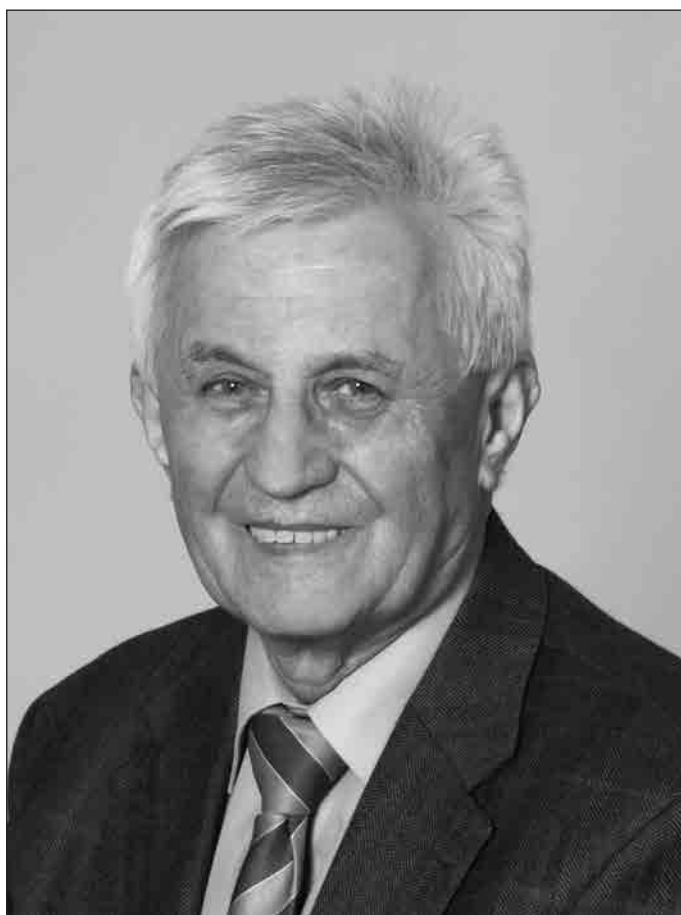
podarilo odpovedať na otázky, ktoré sa týkajú zdroja ich pôvodu, chronológie a pod. Tieto odpovede však nie sú také jednoznačné, ako by to mohlo vyplývať zo záverov predchádzajúcich štúdií.

V príspevku predstavený kultúrny obraz ukazuje, že najstarší „horizont“ karolínskych pamiatok na území západných Slovanov je veľmi skromný a selektívny. Malý počet výrobkov karolínskeho typu naznačuje, že v prípade krajín, umiestnených na sever od stredného Dunaja (Slovensko, Morava, Čechy), nemôžeme hovoriť o žiadnej vlne prílevu týchto predmetov. Situácia, ktorú pozorujeme, je skôr odrazom náhodných dovozov, čo neumožňuje určiť jasný rozsah a smery importu. Nájdené predmety nepredstavujú jedinú „remeselnícku školu“ a nie je vôbec možné uviesť región, odkiaľ mohli pochádzať. Opisované výrobky sú výhradne súčasťami opaskových garnitúr (s najväčšou pravdepodobnosťou remeňov ostrôh a mečov). To znamená, že sa do týchto oblastí dostali buď spoločne s karolínskymi vojakmi počas vojenských výprav Karola Veľkého, alebo oveľa neskôr, napr. v čase, kedy sa medzi Slovanmi obývajúcimi územia Slovenska, Moravy a Čiech stalo módou nosiť odev „karolínskeho typu“. Napriek tomu, že tieto výrobky boli cenné, elegantné a dokonca aj keď samotné bronzové pozlátené kovania bez ostatných súčasti garnitúr predstavovali významnú hodnotu, nebol o nich žiadny väčší záujem. Takáto situácia určite nie je dôsledkom

nedostatku príležitostí získať takéto produkty, najmä v prípade, že jedno z centier výroby sa nachádzala v neďalekom Bavorsku a západoeurópske zbrane sa občas objavujú aj v avarských hroboch. Výrobky zdobené v štýle Tassilovho kalicha, podobne ako ostatné súčasti odevu a vybavenia západoeurópskeho bojovníka, neboli Slovanom neznáme. Slovania v 8. a začiatkom 9. stor. jednoducho nemali záujem o dovoz a napodobňovanie takýchto predmetov, rovnako ako ešte vtedy nemali záujem prevziať prvky západoeurópskeho kultúrneho modelu. Situácia sa zmenila až v prvej štvrtine 9. stor., kedy sa po prvýkrát v histórii objavuje *gens* Moravanov, nachádzajúci sa vo sfére záujmu ríše, čo **okamžite nachádza** zastúpenie v archeologických prameňoch. Horizont importov a imitácie výrobkov karolínskeho typu, avšak zdobených v skorom rastlinnom štýle (prítomných ako ojedinelé nálezy, aj ako hrobová výbava spolu s celými garnitúrami kovaní remeňov), je neporovnateľne výraznejší než skupiny včasnokarolínskych pamiatok. Nálezy zdobené rastlinnými motívami sa nachádzajú pomerne často. Okrem veľkého množstva kostrových hrobov, ktoré obsahujú bojovnícke oblečenie karolínskeho typu, charakteristické výhradne pre 9. stor., boli výrobky tohto druhu nájdené vo veľkom množstve na sídliskách a hradiskách, a to najmä v oblasti politického centra spoločenského organizmu, neskôr pomenovaného ako Veľká Morava.

JUBILEÁ

Významné životné jubileum doc. PhDr. Juraja Pavúka, DrSc.



Doc. PhDr. Juraj Pavúk, DrSc., oslavuje v roku 2015 významné životné jubileum (nar. 8. marec 1935 v Kožanoch, okr. Bardejov). Viac ako 60 rokov jeho aktívnej práce na archeologickom poli položili pevné základy výskumu stredoeurópskeho neolitu. Patrí k osobnostiam slovenskej archeológie, ktorá má trvalé miesto v medzinárodnom spoločenstve bádateľov. Okrem publikačnej činnosti a úspešne riešených projektov to potvrdzujú viaceré vážené ocenenia, udelené zahraničnými inštitúciami a organizáciami. Stal sa členom Stálej rady Medzinárodnej únie vied prehistorických a protohistorických (UISPP) a viceprezidentom Komisie UISPP (1991), členom korešpondentom Nemeckého archeologického inštitútu (DAI) v Berlíne (1991), zahraničným členom Poľskej akadémie

vied a umení v Krakove (1997), členom korešpondentom Maďarskej archeologickej a umenovednej spoločnosti (2012). Z pohľadu celospoločenského uznania na Slovensku bol v roku 2010 nominovaný na cenu nadácie Krišťáľové krídlo v kategórii „medicína a veda“.

Juraj Pavúk je vedec, pedagóg, terénny archeológ. Odborný a vedecký životopis jubilanta v minulých dekádach komplexne zhodnotili jeho blízki spolupracovníci a priatelia (S. Šiška v Slov. Arch. 33, 1985 a P. Romsauer v Slov. Arch. 53, 2005). Toto ohliadnutie sa za jeho doterajším plodným životom je už spísané jeho študentkou a zároveň mladšou kolegyňou. Pri pohľade na jubilantove stále početné publikácie, prednášky a ďalšie pracovné plány sa ani nechce veriť, že

nedávno zavŕšil 80 rokov. Svoju tvorbu a pracovné nasadenie nezmiernil ani za posledné desaťročie. Pravidelná prednášková činnosť a pôsobenie na katedre archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave priniesla svoje ovocie v podobe mnohých záverečných prác, vrátane troch doktorských, obhájených pod jeho vedením v pozícii školiteľa alebo konzultanta v rokoch 2005–2015. Aj keď už odovzdal učiteľské žezlo mladším, študenti archeológie v Bratislave, ale i v Olomouci (Sekce archeologie katedry historie, FF, Palackého univerzita) navštevujú jeho hosťujúce prednášky s veľkým úspechom i naďalej. Ako už bolo na inom mieste napísané (P. Kalábkovou a J. Šutekovou v Inf. SAS 21/1, 2010), keď sa na kurzoch prednáša o slovenskom neolite, Juraj Pavúk je jeho synonymom.

Aktuálny výskum Juraja Pavúka je spätý s niekoľkými tematickými okruhmi, v ktorých priniesol a prináša významné a platné poznatky hodnotené v širších kontextoch prehistorického vývoja. Medzi tieto okruhy patria počiatky neolitu a proces neolitizácie v juhovýchodnej Európe a pôvod kultúry Starčevo, počiatky kultúry so starou lineárnou keramikou, typo-chronologický vývoj kultúry s lineárnou keramikou a železovskej skupiny, medzikultúrne vzťahy v strednej Európe v 5. tisícročí, chronológia lengyelskej kultúry, severné Potisie v mladom neolite, epilengyelské obdobie a začiatok eneolitu v strednej Európe, architektúra domov v neolite a eneolite, metalurgia a medené artefakty.

Počiatky neolitu v strednej Európe a proces neolitizácie patria k celoživotným témam J. Pavúka. Vďaka systematickému výskumu prináša aj v súčasnosti nové zistenia, a to v niekoľkých kontextoch. Kľúčovou hypotézou v bádani o vzniku kultúry Starčevo-Criș je zadefinovanie pôvodu klasického Starčevo na báze kultúry Protostarčevo v oblasti centrálneho Balkánu na Sofijskom poli, na hornej Strume a na Vardare v Macedónsku a nie na Dunaji a v Srbsku, ako sa doposiaľ predpokladalo (podľa Pavúk 2014, tab. 1). Aktuálne vrcholí jeho práca na spracovaní archeologického materiálu z lokality Gălăbniț v Bulharsku, kde spolu s bulharskou archeologičkou Anetou Bakámskou viedol dlhé roky terénny výskum a ktorá patrí k vybraným tellovým sídliskám potvrdzujúcim túto teóriu. Ostáva nám len popriať, aby sa túto náročnú analýzu podarilo čoskoro uzavrieť a úspešne publikovať.

V súvislosti s ďalšou závažnou témou, formovaním kultúry so starou lineárnou keramikou, považuje za kryštalizačné územie našej najstaršej neolitickej kultúry severozápadné Maďarsko a juhozápadné Slovensko. Neolitizáciu interpretuje ako výsledok akulturačného procesu domácich

obyvateľov s južne žijúcimi nositeľmi kultúry Starčevo-Körös-Criș. Upozorňuje na dôležitosť kultúrno-genetických vzťahov v regiónoch a zároveň na väzbu počiatkov kultúrnych zmien s vyššie uvedenou formatívnu oblasťou (formovanie mladej lineárnej keramiky zdobenej notovými hlavičkami, železovskej skupiny, lengyelskej kultúry a i.). Tento proces, resp. regionálna genetická nadväznosť by mala byť sledovateľná späť až do obdobia mezolitu a paleolitu (Pavúk 2006; 2009; 2014). Zadefinovanie konkrétnych vzťahov a väzieb vybraných kultúrnych entít z časového, ale najmä teritoriálneho pohľadu je kľúčové pre správne riešenie typologického vývoja relatívnej, ale i absolútnej chronológie prehistorického vývoja v mikroregiónoch a následne v rozsiahlejších oblastiach. S tým súvisí aj problematika formovania viacerých regionálnych skupín kultúry s mladou lineárnou keramikou v celej oblasti jej rozšírenia, ako napríklad keramika skupiny Keszthely v južnom Zadunajsku na báze Starčevo (Pavúk/Farkaš 2013, 224 nn.). Rovnaké väzby sú viditeľné aj pri formovaní lengyelskej kultúry a v neposlednom rade aj v mladoneolitickom vývoji v potiskej oblasti (Pavúk 2007; 2009). Výskum 5. tisícročia pred n. l., vo všetkých svojich aspektoch, patrí k ďalšej veľkej téme jubilanta, v ktorom doteraz prináša podstatné nové fakty a interpretácie. V poslednom desaťročí sa zameriaval na ďalší výskum zložitej problematiky astronomickej orientácie rondelov, a aktuálne závery publikoval spolu s astronómom V. Karlovským v rozsiahlej štúdii v časopise *Germania* (2008). Živou témou ostáva naďalej počiatok lengyelskej kultúry a prvé stupne jej klasického vývoja. J. Pavúk je ako popredná osoba členom menších pracovných tímov riešiacich čiastkové témy ako paleoekológia, klimatické zmeny a sídelné stratégie v období Lengyelu, resp. staršieho praveku a chronometria lengyelskej kultúry. V posledných rokoch sa jeho pozornosť upiera opäť na kľúčovú lokalitu Svodín a polohu Busahegyi. Pod vedením jeho manželky Viery Němejcovej-Pavúkovej sa táto lokalita začala systematicky skúmať pred vyše 40 rokmi. Od roku 2007 v miestnom Dome ľudových tradícií existuje vydarená tematická expozícia v autorstve jubilanta a do budúcnosti sú plánované ďalšie formy prezentácie tohto významného náleziska. Aktuálne prebieha nedeštruktívny prieskum polykultúrnej lokality i mikroregiónu pod vedením tímu z katedry archeológie FiF UK v Bratislave. Aj vďaka čiastkovému spracovaniu vybraných súborov nálezov alebo parciálnych tém v rámci záverečných prác a projektových tém je nádej, že pod vedením J. Pavúka by mohli byť v dohľadnej dobe viaceré „staré“ výskumy kompletizované a publikované (Blatné, Čataj, Santovka a ďalšie). K takým patrí aj

sídlisko a hroby z Lengyelu I vo Svodíne, poloha Busahegyi.

Dovolím si úprimne konštatovať, že v prípade doc. PhDr. Juraja Pavúka, DrSc., je vek naozaj len to povestné číslo. Potvrdzuje to jeho aktuálny výskum, pracovné aktivity a kritický, argumentačne podložený postoj k viacerým témam staršieho praveku.

Milý pán docent, v mene kolegov, študentov, spolupracovníkov a priateľov Vám želám najmä pevné zdravie, vitalitu a rodinnú pohodu, s ktorými ide ruka v ruke pracovný elán, jasnosť mysle a povestná pracovná inšpirácia.

Ad multos annos!

Jana Mellnerová Šuteková

BIBLIOGRAFIA (2005–2015)

2005

1. Typologische Geschichte der Linearbandkeramik. In: J. Lüning/Chr. Fridrich/A. Zimmermann (Hrsg.): Die Bandkeramik im 21. Jahrhundert: Symposium in der Abtei Brauweiler bei Köln vom 16. 9.–19. 9. 2002. Internat. Arch. Arbeitsgemeinschaft, Symposium, Tagung, Kongress 7. Rahden/Westf. 2005, 17–40.

2006

2. Die Neolithisierung des mitteleuropäischen Raumes: Beispiel der Ost-West Beziehungen. In: M. Gálik/T. Štefanovičová/R. Škultéty (Ed.): Trade, Journeys, Inter- and Intracultural Communication in East and West (Up to 1250). Papers Presented at the International Workshop (Humboldt-Kolleg) Dolná Krupá, Slovak Republic, June 2–6, 2004. Bratislava 2006, 13–40.
3. P. Patay: Kupferzeitliche Siedlung von Tiszalúc. Budapest 2005 (rec.). Slov. Arch. 54/1, 2006, 182–185.

2007

4. Die Entstehung und Gliederung des Neolithikums auf dem Zentralbalkan: Fallbeispiel Gălăbniț. In: H. Todorova/M. Stefanovich/G. Ivanov (Ed.): The Struma/Strymon river valley in Prehistory. Proceedings of the International Symposium Strymon Praehistoricus. Sofia 2007, 165–174.
5. Dve nové expozície vo Svodíne. Pam. a Múz. 56/3, 2007, 52, 53.
6. Nové archeologické múzeum a Dom ľudových tradícií v obci Svodín. Hist. Revue 18/5–6, 2007, 44–46.
7. Poznámky k neskorému neolitu na východoslovenskej nížine vo svetle výsledkov výskumu v Polgári-Csőszhalome. Slov. Arch. 55/2, 2007, 261–276.
8. Zur Frage der Entstehung und Verbreitung der Lengyel-Kultur. In: J. K. Kozłowski/P. Raczky (Ed.): The Lengyel, Polgár and related cultures in Central Europe. Kraków 2007, 11–28.

2009

9. Die Entwicklung der Želiezovce-Gruppe und die Entstehung der Lengyel-Kultur. In: A. Zeeb-Lanz (Hrsg.): Krisen – Kulturwandel – Kontinuitäten: Zum Ende der Bandkeramik in Mitteleuropa. Beiträge der Internationalen Tagung i Herxheim bei Landau (Pfalz) vom 14.–17. 06. Internat. Arch. Arbeitsgemeinschaft, Symposium, Tagung, Kongress 10. Rahden/Westf. 2009, 249–339.

2010

10. E. Lenneis: Rosenburg im Kamptal, Niederösterreich. Ein Sonderplatz der älteren Linearbandkeramik. Bonn 2009 (rec.). Slov. Arch. 58, 2010, 177–180.
11. Neuere äneolithische Kupferfunde aus der Westslowakei. Slov. Arch. 58, 2010, 229–242.
12. Zomrel Hans Quitta (* 1925–† 2010). Slov. Arch. 58, 2010, 365, 366.

2012

13. Kolové stavby lengyelskej kultúry. Pôdorysy, interiér a ich funkcia. Slov. Arch. 60, 2012, 251–284.
14. Zur Frage des Anfangs der jungen Linienbandkeramik. In: R. Smolnik (Ed.): Siedlungsstruktur und Kulturwandel in der Bandkeramik. Beiträge der internationalen Tagung „Neue Fragen zur Bandkeramik oder alles beim Alten?!“ Leipzig 23. bis 24. September 2010. Dresden 2012, 295–310.

2014

15. Vznik kultúry s lineárnou keramikou vo svetle chronológie neolitických kultúr na Balkáne. In: M. Popelka/R. Šmidtová (Ed.): *Neolitizace aneb setkání generací*. Praha 2014, 175–218.

V spoluautorstve

16. M. Hanuliak/V. Mináč/J. Pavúk: Stredoveká dedina v Slovenskej Novej Vsi-Zelenči. *Arch. Hist.* 39, 2008, 49–56.
17. M. Hanuliak/V. Mináč/J. Pavúk: Vrcholnostredoveká dedina zo Slovenskej Novej Vsi a Zelenča. *Slov. Arch.* 56, 2008, 103–146.
18. D. Hovorka/J. Krištín/J. Lipka/J. Pavúk/L. Števula/I. Toth/I. Túnyi: Raw material aspects of the neolithic pottery (Slovak Republic): multi-analytical results. *Slov. Geol. Magazine* 11, 2005, 283–300.
19. V. Karlovský/J. Pavúk: Kalendáre neolitických roľníkov? *Rondely na Morave a na Slovensku*. *Kozmos* 36/1, 2005, 18–21.
20. J. Pavúk/A. Bakámska: Typologie und chronologie der Neolithischen Altärchen auf dem Balkan. *Slov. Arch.* 62, 2014, 1–82.
21. J. Pavúk/Z. Farkaš: Beitrag zur Gliederung der älteren Linearbandkeramik. In: A. Anders/G. Kulcsár (Ed.): *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*. *Prehist. Stud.* 1. Budapest 2013, 213–237.
22. J. Pavúk/V. Karlovský: Astronomische Orientierung der spätneolithischen Kreisanlagen in Mitteleuropa. *Germania* 86, 2008, 465–502.
23. J. Pavúk/V. Karlovský: Astronómia. In: J. Bujna/V. Furmánek/E. Wiedermann (Zost.): *Staré Slovensko 1. Archeológia ako historická veda*. Nitra 2013, 86–89.
24. L. Števula/J. Pavúk/J. Krištín/D. Hovorka: Uplatnenie fyzikálne-chemických metód pri štúdiu paleokeramiky – I. Rastrovací elektrónový mikroskop. In: V. Hašek/R. Nekuda/M. Rutkay (Ed.): *Ve službách archeologie VI. Sborník věnovaný 70. narozeninám PhDr. Dariny Bialekové, CSc., 60. narozeninám Prof. PhDr. Josefa Ungera, CSc.* Brno – Nitra 2005, 217–222.
25. A. Whittle/R. A. Bentley/P. Bickle/M. Dočkalová/L. Fibiger/J. Hamilton/R. Hedges/I. Mateiciucová/J. Pavúk: Moravia and western Slovakia. In: P. Bickle/A. W. R. Whittle (Ed.): *The First Farmers of Central Europe. Diversity in LBK lifeways*. Oxford 2013, 101–158.

Podľa autorových podkladov zostavila *Jana Mellnerová Šuteková*

**Životné jubileum
prof. PhDr. Jozefa Bátoru, DrSc.**



V tomto roku sme si pripomenuli významné životné jubileum vedca a vysokoškolského pedagóga, vedúceho vedeckého pracovníka AÚ SAV profesora Jozefa Bátoru, jedného z najvýznamnejších predstaviteľov slovenskej a európskej archeológie, špecialistu na výskum neskorkej doby kamennej a doby bronzovej od strednej Európy po Kaukaz, od Baltického po Stredozemné more.

Narodil sa 21. 6. 1950 v Nevidzanoch, neďaleko Vrábľa. Bez nadsadenia možno povedať, že už od svojich detských čias zasvätil život archeológii. Svedčí o tom veľký počet výskumných správ s informáciami o archeologických nálezoch a náleziskách, ktoré mladý chlapec priniesol zo svojich pochôdzok po teréne do Mestského múzea v Zlatých Moravciach, alebo do Archeologického ústavu SAV do Nitry. Veľmi rýchlo tak nastalo aj pracovné a postupne i priateľské prepojenie s mnohými aktívnymi archeológmi. Logickým vyústením tohto záujmu bolo štúdium archeológie na Filozofickej

fakulte UK v Bratislave, ktoré ukončil v roku 1973. Už tu patril k najaktívnejším študentom. Jeho spolužiaci doteraz fascinovane tradujú historku, keď na prednášku prof. Bohuslava Novotného priniesol kufor plný kamenných sekier, starostlivo označených a opísaných. Tento jeho entuziazmus ho drží dodnes.

Po skončení školy začal pracovať v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici. Po absolvovaní základnej vojenskej služby bol v roku 1974 prijatý ako odborný pracovník do Archeologického ústavu SAV. Hodnosť doktora filozofie obhájil v roku 1976. V rokoch 1976–1980 pôsobil ako interný vedecký aspirant AÚ SAV. V roku 1982 obhájil dizertačnú prácu a získal tak hodnosť kandidáta historických vied (CSc.). V roku 2000 sa habilitoval na Masarykovej univerzite v Brne. Následne v roku 2001 získal titul doktora vied (DrSc.) a v roku 2004 získal titul profesora na Masarykovej univerzite v Brne.

Pre Jozefa Bátoru je archeológia nielen zamestnaním, ale aj životným krédom i koníčkom. To, čo v nej doteraz dosiahol, bolo možné iba vďaka cielavedomej minucióznej práci, bez ohľadu na pracovný čas či víkendy, sviatky.

Na jeho odbornom raste sa nepochybne odrazilo aj prestížne štipendium Nadácie Alexandra von Humboldta na Freie Universität v Berlíne – Institut für Prähistorische Archäologie u Prof. Dr. B. Hänsela (1990–1992, 1997, 1999, 2002) a v Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts vo Frankfurt nad Mohanom (1999, 2001, 2006). Na týchto významných vedeckých pracoviskách získané poznatky, výskumné postupy, ale i profesijné a priateľské kontakty definitívne predurčili budúce úspechy jubilanta. Okamžite ich zúročil v budovaní medzinárodných výskumných tímov a projektov, najskôr menších, postupne však ústiach do veľkých multilaterálnych projektov.

Inšpirujúce boli aj jeho ďalšie vedecké pobyty v zahraničí: Poznaň – Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (1999), Viedeň – Institut für Ur- und Frühgeschichte Universität Wien (2000), Mnichov – Institut für Ur- und Frühgeschichte und Provinzialrömischen Archäologie der Ludwigs-Maximilians-Universität München (2002).

Po získaní vedeckého postavenia a publikovaní množstva štúdií viedla jeho cesta logicky aj k snahe odovzdávať svoje vedomosti novým generáciám archeológov. Postupne začal prednášať na viacerých katedrách na Slovensku (FiF v Bratislave, 1997–2002) i v zahraničí (Univerzita Viedeň, 1999 a 2004, Masarykova univerzita v Brne, 2001–2006). V akademickom roku 2010 až 2011 pôsobil ako profesor v Institut für Archäologische Wissenschaften na Rúhrskej univerzite v Bochume, kde na prednáškach a seminároch zastupoval prof. Th. Stöllnera, ktorý mal voľné dva semestre. V roku 2007 sa stal trvalou súčasťou pedagogického kolektívu Katedry archeológie na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. V roku 2011 urobil závažné rozhodnutie a úspešne sa uchádzal o miesto vedúceho tejto katedry. Odvtedy je napevno spojený s týmto pracoviskom, avšak ostáva naďalej činný aj v Archeologickom ústave SAV.

Výskumná produktivita jubilanta sa v prvom rade opiera o množstvo terénnych výskumov zameraných na výskum pohrebísk a sídlisk najmä zo staršej doby bronzovej – Hoste (1976), Ludanice, časť Mýtna Nová Ves (1982–1989, 2003, 2014), Jelšovce (1982–1987), Santovka (2006–2015), Rybník (2004–2015), Vráble (2007–2015), ale aj z iných období praveku, včasnej doby dejinnej a stredoveku – Kameničná (1974), Komjatice (1974), Nevidzany (1975), Čachtice (1975), Mužla-Čenkov (1980) a Mochovce (1980–1982). Viaceré z týchto

lokalít skúmal v rámci medzinárodných výskumných tímov. Určite najväčší ohlas má medzinárodný a interdisciplinárny výskum opevneného sídliska a pohrebiska s celým zázemím na lokalite Fidvár, južne od Vrábel, kde je mu hlavným výskumným partnerom Dr. K. Rassmann (RGK DAI Frankfurt nad Mohanom). Metódy nedeštruktívneho výskumu, podrobnej prospekcie, pedologického, geografického, antropologického, paleopatologického, paleozoologického, archeobotanického a geologického výskumu môžu dnes slúžiť ako príklad pre nové výskumy doma i v zahraničí. Identifikovala sa osada doslova mestského charakteru s opevnením a s príslušným pohrebiskom. Neďaleko sa zistili tri osady z mladšej doby kamennej, z toho jedna opevnená a dva rímske pochodové tábory. V rámci staršej doby bronzovej sa podarilo zachytiť medzikultúrnu dynamiku a zmeny prírodného prostredia v regióne Požitia. V neposlednom rade má veľký význam rekonštrukcia vplyvu činnosti človeka na životné prostredie a spôsob zabezpečovania nerastných surovín (napr. medi, cínu, zlata, stavebného materiálu) pre potreby každodenného života. Do riešenia projektu sú okrem RGK DAI Frankfurt nad Mohanom zapojené i ďalšie tri významné nemecké výskumné inštitúcie, a to Geografický ústav Univerzity Heidelberg, Nemecké banské múzeum Bochum a Ústav pre výskum morského pobrežia Wilhelmshaven. Podrobne sa venoval aj rozsiahlym prieskumom – horné a stredné Požitavie, oblasť Slovenskej brány, dolného Pohronia a Poiplia. V rokoch 1993 a 1994 sa zúčastnil aj na medzinárodných výskumných expedíciách v Agios Mamas (Grécko) a paleolitckej jaskyne Lazaret v Nice (Francúzsko).

Oficiálna štatistika evidencie publikačnej činnosti preukazuje nesmiernu tvorivú aktivitu jubilanta. Je autorom, resp. spoluautorom piatich vedeckých domácich monografií, siedmich štúdií v rozsahu vedeckej monografie a jednej zahraničnej monografie, ďalších siedmich odborných monografií a vyše tristo štúdií v domácich i zahraničných časopisoch a zborníkoch, ako aj kapitol vo vedeckých monografiách, ale i recenzií, vedeckých hesiel, správ a popularizačných prác. O využívaní jeho prác v odbornom svete svedčí viac ako 1000 citácií, pričom viac ako polovica je v zahraničných štúdiách a monografiách. Publikované texty sa okrem doby bronzovej venujú aj všetkým ďalším obdobiam našej dávnej minulosti.

Pri takom objeme vydaných prác je ťažké zvýrazniť tie najvýznamnejšie. Napriek tomu sa to pokúsim urobiť. Prvou autorskou monografiou bola publikácia „Od kamennej sekery po atómový reaktor“, v ktorej predstavil výsledky výskumov

na mieste budúcej atómovej elektrárne v Mochovciach. K osobitne dôležitým prácam zameraným na výskum neskej doby kamennej patrí monografia „Siedlung und Gräberfeld der Ludanice-Gruppe in Jelšovce“, napísaná v spolupráci s J. Pavúkom, kde autori po prvý krát predstavili ucelený pohľad na otázku budovania sídlisk a obytnej architektúry eneolitu na Slovensku.

Významným medzníkom v práci autora je rozsiahla monografia vydaná v renomovanom nemeckom vydavateľstve „Das Gräberfeld von Jelšovce. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken“. Ide o doteraz najkomplexnejšiu analýzu pohrebiska zo staršej doby bronzovej na Slovensku a konfrontáciu pozorovaní s celým stredoeurópskym priestorom. Výber jeho štúdií vyšiel v rýchlo vypredanej súbornej práci „Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej“, ktorá je zdrojom informácií najmä pre študentov archeológie, muzeológie a histórie. Je zásadným spoluautorom monografie „Staré Slovensko IV – doba bronzová“, ktorá v ucelenej podobe predstavuje kultúrno-historické udalosti tej doby na území dnešného Slovenska v kontexte stredoeurópskeho vývoja.

Do veľkej miery bola zlomovou kolektívna štúdia „Fidvár bei Vráble – Eine befestigte Zentralsiedlung der Frühbronzezeit in der Slowakei“, ktorá v podstate vytýčila kľúčové smery vo výskume jednej z najvýraznejších lokalít slovenského praveku vo Vrábľoch.

Z vyššie uvedených údajov je zrejmé, že od počiatku bol jeho vedecký záujem plne v úzkej interakcii výskumu v teréne a teoretického výskumu, a to všetko v úzkej korelácii s interdisciplinárnym výskumom. Tu sa jeho pozornosť zamerala najmä na výskum počiatkov metalurgie. Išlo nielen o hroby metalurgov, ale aj o hľadanie zdrojov surovín, resp. rekonštrukciu výrobných postupov. V posledných rokoch sa, dozaista v previazaní na významné medzinárodné výskumné aktivity vo Vrábľoch, jeho vedecký záber rozšíril na dnes tak dôležité environmentálne témy.

Organizačné schopnosti oslávenca sa prejavili nielen v zabezpečení výskumov, ale aj v organizácii konferencií a seminárov. Za všetky možno spomenúť XXIII. medzinárodnú konferenciu o staršej dobe bronzovej v Českých zemiach a na Slovensku, ktorá sa konala v roku 2013 v Leviciach. Jej výsledky vyšli tlačou v podobe rozsiahleho zborníka „Keď bronz vystriedal meď“, na zostavovaní ktorého sa jubilant významnou mierou podieľal.

Vedecká erudícia sa plne uplatnila pri riešení veľkého počtu domácich a zahraničných projektov. Z tých najdôležitejších v domácich agentúrach treba spomenúť Projekt VEGA:

- 1991–1993: Hospodárske, ekologické a sociálne pomery v regióne strednej Nitry v období 3000–1500 pred Kr.
- 1994–1997: Kultúra, spoločnosť a hospodárstvo v období včasnej doby bronzovej na Slovensku (pohrebiská a sídliská).
- 1998–2000: Populácia včasnej doby bronzovej v severozápadnej časti Karpatskej kotliny.
- 2001–2003: Štruktúra osídlenia v období záveru eneolitu a vo včasnej dobe bronzovej na území Slovenska (príspevok k poznaniu sociálnych a kultúrnych procesov).
- 2004–2006: Kostrové pohrebiská a sídliská ako základný prameň pre poznanie sociálno-ekonomickej štruktúry spoločnosti staršej doby bronzovej v severnej časti Karpatskej kotliny.
- 2007–2009: Spoločensko-hospodárske pomery v oblasti stredného Dunaja vo včasnej dobe bronzovej (sídliská a pohrebiská).
- 2010–2012: Centrálna sídliská zo záveru eneolitu a staršej doby bronzovej v SZ časti Karpatskej kotliny a ich sociálno-ekonomické zázemie.
- 2013–2015: Opevnené sídliská zo staršej doby bronzovej na Slovensku – centrá produkcie, distribúcie, výmeny, kultu a sídla spoločenskej elity?
- 2016–2018: Štruktúra a dynamika osídlenia v závere eneolitu a v staršej dobe bronzovej v severozápadnej časti Karpatskej kotliny.

V roku 2015 získal projekt v rámci všeobecnej výzvy APVV na roky 2015–2019: *Natura et cultura. Koevolúcia človeka a prírodného prostredia* v 6. až 2. tisícročí pred n. l. v oblasti severne od stredného Dunaja skúmaná na základe archeologických a environmentálnych prameňov, APVV-14-0550. Jeho cieľom je objasniť zmeny ľudskej spoločnosti a koevolúcie človeka a prírody v 6.–2. tisícročí pred Kr. v strednej Európe, a to od prechodu k poľnohospodárskemu spôsobu života až po pôsobenie mediteránnych urbánnych civilizácií na kultúry staršej doby bronzovej.

Z medzinárodných projektov je treba uviesť najmä projekty, v ktorých bol Jozef Bátora vedúcim a koordinátorom za slovenskú stranu:

- 2003–2010, 2014: Včasnobronzové populácie v severnej časti stredného Dunaja. Prof. M. Schultz, Univerzita Göttingen, vedúci a koordinátor za nemeckú stranu.
- 2004–2010: Sídlisková štruktúra a prírodné prostredie v eneolite a v dobe bronzovej v oblasti tzv. Slovenskej brány a dolného Pohronia. Dr. K. Rassmann, RGK DAI Frankfurt nad Mohanom, vedúci a koordinátor za nemeckú stranu.

- 2009–2013: Forging Identities: The Mobility of Culture in the European Bronze Age, projekt v rámci programu EÚ – Marie Curie. Hlavný koordinátor projektu: Prof. Dr. H. Vandkilde z Univerzity Aarhus v Dánsku.
- 2011–2016: Fidvár bei Vráble – eine Siedlung an der Schnittstelle der alteuropäischen Metallurgieprovinzen. Interkulturelle Dynamik und Umweltveränderungen an einer Landschaftsökologischen Schlüsselregion im östlichen Zentraleuropa, DFG-Projekt, vedúci a hlavný koordinátor za nemeckú stranu: Dr. K. Rassmann (RGK DAI Frankfurt nad Mohanom). Z nemeckej strany je zastúpených ešte päť vedeckých a univerzitných pracovníkov.
- 2012–2013: Montanarchäologische Forschungen im mittelslowakischen Erzgebirge, STO 458/13, Prof. Dr. T. Stöllner, Univerzita v Bochume, vedúci a koordinátor za nemeckú stranu.

Práve pre vysoké vedecké renomé je prof. Bátora pozývaný prednášať na najvýznamnejšie vedecké podujatia doma a najmä v zahraničí. Do svojich tímov systematicky vŕhať mladú generáciu výskumníkov.

Prof. Bátora je členom mnohých domácich i zahraničných vedeckých orgánov, spoločností, vedeckých a redakčných rád. Z tejto skupiny uvádzam aspoň výber. Od roku 2002 je členom Rady centier excelentnosti SAV. Od roku 2012 riadnym členom Učenej spoločnosti SAV, v rokoch 2009–2014 bol garantom doktorandského štúdia v AÚ SAV. Pôsobí ako predseda spoločnej odborovej Komisie pre obhajoby doktorandských prác (PhD.) v odbore archeológia v AÚ SAV Nitra a FF UK Bratislava, člen Komisie pre obhajoby doktorandských prác (PhD.) v odbore archeológia na FF UKF Nitra, člen Komisie pre obhajoby doktorandských prác (PhD.) v odbore klasická archeológia na FHV TU Trnava, člen Komisie pre obhajoby doktorandských prác (PhD.) v odbore archeológia na FF Univerzity Hradec Králové a je členom komisie pre obhajoby DrSc., v odbore archeológia, garant doktorandské-

ho štúdia v odbore archeológia na FiF UK v Bratislave, člen Vedeckej rady FiF UK v Bratislave, člen Vedeckej rady Vysoké školy Danubius v Sládkovičove, predseda Komisie na udeľovanie osobitnej odbornej spôsobilosti pre vykonávanie terénneho archeologického výskumu pri Ministerstve kultúry SR, člen Komisie VEGA č. 10.

Je člen korešpondent Nemeckého archeologického ústavu v Berlíne a zástupca Slovenska v programovom a organizačnom výbore „Initiative Krems 2001“, ktorého hlavným cieľom je organizácia medzinárodných sympózií a pracovných stretnutí, ako i koordinácia spoločných projektov zameraných na obdobie eneolitu a staršej doby bronzovej v strednej Európe.

J. Bátora vyškoliť 11 doktorandov, ale jeho pedagogickú a vedeckú stopu možno sledovať takmer na všetkých slovenských archeologických pracoviskách, od Archeologického ústavu SAV, cez univerzity, múzeá, Pamiatkový úrad SR až po súkromnú sféru. Významným prínosom pre archeologické bádanie a najmä pre celú spoločnosť je jeho celoživotný záujem o propagáciu výsledkov archeologického bádania. Okrem množstva popularizačných článkov, rozhovorov a diskusií treba zdôrazniť najmä jeho prínos k prezentácii nálezov v mieste budovania Atómovej elektrárne Mochovce. Aktívny je i pri písaní tzv. obecných monografií, kde predstavuje výsledky vedeckých výskumov jednotlivých katastrov obcí v populárno-vedeckej forme (napr. Bánov, Bohunice, Červený Hrádok, Komjatice, Nevidzany, Santovka, Starý Hrádok, Starý Tekov, Telince, Tlmače).

Som rád, že milá povinnosť pozdraviť kolegu a priateľa pri príležitosti jeho životného jubilea pripadla práve mne. V mene svojom, ako aj v mene Archeologického ústavu SAV sa pridávam k mnohým gratulantom a prajeme jubilantovi do ďalších rokov veľa zdravia, rodinnej pohody, radosti z archeologickej práce, mnoho kvalitných študentov, ďalšie unikátne nálezy a významné štúdie i monografie a samozrejme radosti z rozrastajúceho sa rodinného kruhu.

Priateľsky

Matej Ruttkay

BIBLIOGRAFIA

1975

1. Neskoroeneolitické a halštatské nálezy zo Žitavian. AVANS 1974, 1975, 22.
2. Neskoroeneolitické nálezy z Nevidzian. AVANS 1974, 1975, 21, 22.
3. Záchranný výskum na pohrebisku nitrianskej kultúry v Komjaticiach. AVANS 1974, 1975, 20, 21.
4. Záchranný výskum slovensko-avarského pohrebiska v Kameničnej. AVANS 1974, 1975, 20.

1976

5. Archeologické nálezy z Veľkého Ďura. AVANS 1975, 1976, 30–41.
6. Archeologický prieskum trasy autostrády na úseku Brunovce-Rakoľuby. AVANS 1975, 1976, 20, 21.
7. Archeologický prieskum v povodí riek Štiavnice a Krupinice. AVANS 1975, 1976, 28, 29.
8. Eneolitické a mladohalštatské nálezy z Mochoviec. AVANS 1975, 1976, 24, 25.
9. Nález bronzovej kopie v Plášťovciach. AVANS 1975, 1976, 27, 28.
10. Nálezy z doby rímskej v Jedľových Kostolnoch. AVANS 1975, 1976, 23, 24.
11. Praveké a včasnohistorické nálezy z Tajnej. AVANS 1975, 1976, 29, 30.
12. Prieskum v povodí riek Štiavnice a Krupinice. AVANS 1975, 1976, 28, 29.
13. Sídliisko z 11.–12. stor. v Bánovciach nad Bebravou-Dolných Ozorovciach. AVANS 1975, 1976, 20.
14. Včasnოსlovenské sídlisko vo Vrábľoch. AVANS 1975, 1976, 41.
15. Záchranný výskum na neolitickom sídlisku v Nevidzanoch. AVANS 1975, 1976, 25, 26.
16. Záchranný výskum na pohrebisku zo staršej doby bronzovej v Čachticiach. AVANS 1975, 1976, 21–23.

1977

17. Archeologický prieskum horného povodia Žitavy. AVANS 1976, 1977, 41, 42.
18. Druhé pohrebisko nitrianskej kultúry v Tvrdošovciach. AVANS 1976, 1977, 43.
19. Halštatské sídlisko v Abraháme. AVANS 1976, 1977, 43, 44.
20. Osídlenie Zvolena v mladšej a neskorej dobe bronzovej. Vpred 51–52, 20. 12. 1977, 7.
21. Sídliisko z mladšej doby bronzovej v Koniarovciach. AVANS 1976, 1977, 44.
22. Sídliisko z mladšej doby halštatskej v Nevidzanoch. Arch. Rozhľedy 29, 1977, 313–317.
23. Spečený val a neolitické sídlisko v Hokovciach. AVANS 1976, 1977, 45.
24. Stredoveké polia v Kráľovciach-Krnišove. AVANS 1976, 1977, 46.
25. Venujte pozornosť archeologickým nálezom. Vpred 29, 19. 7. 1977, 5.

1978

26. Eneolitické nálezy z Nitry-Dolných Krškán. AVANS 1977, 1978, 29, 30.
27. Epigrafická pamiatka v Nevidzanoch. AVANS 1977, 1978, 30, 31.
28. Pohrebisko lužickej kultúry v Medovarciach. Arch. Rozhľedy 30, 1978, 241–249.
29. Pohrebisko nitrianskej kultúry v Komjaticiach. Arch. Rozhľedy 30, 1978, 37–41.
30. Sídliisko maďarovskej kultúry vo Vinodole. AVANS 1977, 1978, 31.
31. Výsledky archeologického výskumu v Hostiach. Víťazná Cesta 1, 6. 1. 1978, 3.

1979

32. Opevnená osada zo staršej doby bronzovej v Hostí. Krásy Slov. 5, 1979, 212–214.
33. Žiarové pohrebiská lužickej kultúry v oblasti Zvolena. Slov. Arch. 27, 1979, 57–86.

1980

34. Gerloff, S.: The Early Bronze Age Daggers in Great Britain and a Reconsideration of the Wessex Culture. *Prähistorische Bronzefunde, Abteilung VI, Band 2*, München 1975 (rec.). Slov. Arch. 28, 1980, 466, 467.
35. Pohrebisko lužickej kultúry v Zlatých Moravciach-Žitavanoch. AVANS 1978, 1980, 38, 39.
36. Sídliisko z 12.–13. storočia v Nevidzanoch. AVANS 1978, 1980, 39.

1981

37. Bader, T.: Epoca bronzului in nord-vestul Transilvaniei. *Cultura pretracică și tracică*. București 1978 (rec.). Slov. Arch. 29, 1981, 466, 467.
38. Die Anfänge der Bronzezeit in der Ostslowakei. Slov. Arch. 29, 1981, 6–16.
39. Praveké a včasnohistorické nálezy z horného Požitavia. AVANS 1980, 1981, 31, 32.
40. Včasnohistorické nálezy z Mužle. AVANS 1980, 1981, 32.

1982

41. Archeologické nálezy z Levíc. AVANS 1981, 1982, 30.
42. Ekonomicko-sociálny vývoj východného Slovenska v staršej dobe bronzovej. Slov. Arch. 30, 1982, 249–314.

43. Hlinený kadlub z Nevidzian. Arch. Rozhledy 34, 1982, 70, 71.
44. Hrob ludanickej skupiny z Nevidzian. Arch. Rozhledy 34, 1982, 435, 436.
45. Praveké a stredoveké nálezy zo Želiezoviec. AVANS 1981, 1982, 31, 32.
46. Veda slúžiaca prítomnosti. Hlas ľudu 7, 8. 1. 1982, 3.
47. Točík, A.: Nitriansky Hrádok-Zámeček – befestigte Ansiedlung der Maďarovce Kultur. Nitra 1978 (rec.). Arch. Rozhledy 34, 1982, 336.
48. Záchranná akcia v Nových Sadoch-Čabe a Jelšovciach. AVANS 1981, 1982, 32, 33.

1983

49. Archeologické nálezy zo súkromnej zbierky RNDr. F. Botku. Štud. Zvesti AÚ SAV 20, 1983, 357–365.
50. Archeológia na stavbe atómovej elektrárne v Mochovciach. PaS 6, 1983, 54–56.
51. Nové archeologické lokality a nálezy z Ponitria, Požitia a Pohronia. AVANS 1982, 1983, 36.
52. Opevnená osada zo staršej doby bronzovej v Hostiach. Arch. Rozhledy 35, 1983, 72–79.
53. Terénny prieskum zameraný na zistenie sídlisk nitrianskej skupiny. AVANS 1982, 1983, 38–40.
54. Točík, A.: Malé Kosihy – osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981 (rec.). Arch. Rozhledy 35, 1983, 103, 104.
55. Unikátne archeologické nálezy v Mýtnej Novej Vsi. Socialistický dnešok 1, 5. 1. 1983, 3.
56. Výsledky sledovania zemných prác na stavenisku atómovej elektrárne v Mochovciach. AVANS 1982, 1983, 43, 44.
57. Záchranný výskum v Jelšovciach. AVANS 1982, 1983, 40–42.
58. Záver eneolitu a začiatok doby bronzovej na východnom Slovensku. Hist. Carpatica 14, 1983, 169–229.
59. Zisťovací záchranný výskum v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi. AVANS 1982, 1983, 44–46.

1984

60. Druhá sezóna záchranného výskumu v Jelšovciach. AVANS 1983, 1984, 29–31.
61. Nové hrobové nálezy nitrianskej skupiny na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 36, 1984, 629–637.
62. Nové lokality a nálezy z juhozápadného a stredného Slovenska. AVANS 1983, 1984, 31–34.
63. Od kamennej sekery – po atómovú elektrárňu. Pohronie 17, 26. 4. 1984, 4.
64. Prieskum zameraný na zistenie sídlisk zo začiatku doby bronzovej. AVANS 1983, 1984, 34–36.
65. Unikátne archeologické nálezy v Mýtnej Novej Vsi. PaS 2, 1984, 57–59.

1985

66. Druhá sezóna záchranného výskumu v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi. AVANS 1984, 1985, 39, 40.
67. Heslá: Jelšovce, zvolenská skupina. In: B. Novotný a kol.: Encyklopédia archeológie. Bratislava 1985, 380, 381, 1010 (2 heslá z archeológie).
68. Nové archeologické lokality a nálezy z juhozápadného Slovenska. AVANS 1984, 1985, 40–42.
69. Prieskum zameraný na zistenie sídlisk na začiatku doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. AVANS 1984, 1985, 42–45.
70. Tretia sezóna záchranného výskumu v Jelšovciach. AVANS 1984, 1985, 46.

1986

71. Nové poznatky o histórii. Nitriansky hlas 25, 21. 6. 1986, 3.
72. Prieskum so sondážou na lokalitách zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. AVANS 1985, 1986, 49, 50.
73. Říhovský, J.: Die Nadeln in Westungarn I. Band 10. München 1983 (rec.). Arch. Rozhledy 38, 1986, 695, 696.
74. Štvrtá sezóna výskumu v Jelšovciach. AVANS 1985, 1986, 50–53.
75. Tretia sezóna výskumu v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi. AVANS 1985, 1986, 53, 54.
76. Výskum pohrebiska zo staršej doby bronzovej v Jelšovciach. Arch. Rozhledy 38, 1986, 263–274.

1987

77. Piata sezóna záchranného výskumu v Jelšovciach. AVANS 1986, 1987, 32.
78. Říhovský, J.: Lovčičky – jungbronzezeitliche Siedlung in Mähren. Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Band 15. München 1982 (rec.). Slov. Arch. 35, 1987, 224, 225.

79. Štvrtá sezóna záchranného výskumu v Ludaniciach, časti Mýtna Nová Ves. AVANS 1986, 1987, 33.
80. XIV. Medzinárodné sympóziu o eneolite a staršej dobe bronzovej v strednej Európe. Slov. Arch. 35, 1987, 466, 467.

1988

81. Najnovšie poznatky o pohrebnom ríte ľudu nitrianskej skupiny. In: M. Dočkalová (Ed.): Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Materiály z pracovního setkání, Brno, pavilon Anthropos 24.–25. 10. 1988. Brno 1988, 83–90.
82. Od kamennej sekery po atómový reaktor. Nitra 1988.
83. Piata sezóna záchranného výskumu v Ludaniciach, časti Mýtna Nová Ves. AVANS 1987, 1988, 33.
84. Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Jelšovciach. Krásy Slov. 3, 1988, 18–20.
85. Praveké a včasnohistorické osídlenie Hontu. In: J. Botík (Zost.): Hont. Tradície ľudovej kultúry. Banská Bystrica 1988, 15–31.
86. Staršia a stredná doba bronzová. In: Š. Holčík (Zost.): Klenoty dávnej minulosti Slovenska. Katalóg expozície. Bratislava-Hrad – Klenotnica. Martin 1988, 20–22.
87. Záverečná sezóna záchranného výskumu v Jelšovciach. AVANS 1987, 1988, 33, 34.

1989

88. Anfänge der Bronzezeit in der Südwestslowakei. In: M. Buchvaldek/E. Pleslová-Šticková (Hrsg.): Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (C¹⁴ 3000–2000 B. C.) in Mitteleuropa. Die kulturellen und chronologischen Beziehungen. Acta des XIV. internationalen Symposiums Prag – Liblice 20.–24. 10. 1986. Praha 1989, 207–212.
89. Lov v staršej dobe bronzovej na Slovensku. Mag. Poľovníka 25, 1989, 48–50.
90. Medené sekeromlaty z Dolných Obdokoviec a Volkoviec. Príspevok k počiatkom metalurgie na hornom Požitaví. Arch. Rozhľedy 41, 1989, 3–15.
91. Objav kruhového objektu v Borovej. AVANS 1988, 1989, 34, 35.
92. Stav výskumu staršej doby bronzovej na Slovensku. Arch. Rozhľedy 41, 1989, 133–142.

1990

93. K otázkam životného prostredia v staršej dobe bronzovej na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 26, 1990, 79–86.
94. Krause, R.: Die endneolitischen und frühbronzezeitlichen Grabfunde auf der Nordstadtterasse von Singen am Hohentwiel. Stuttgart 1988 (rec.). Acta Praehist. et Arch. 22, 1990, 187–189.
95. Krause, R.: Die endneolitischen und frühbronzezeitlichen Grabfunde auf der Nordstadtterasse von Singen am Hohentwiel. S príspevkami Alexandra Christoforidisa, Berndta Kromera, Ernesta Pernicku a Petra Schrotera. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg. Zväzok 32. Stuttgart 1988 (rec.). Slov. Arch. 38, 1990, 473–475.
96. Lov v staršej dobe bronzovej. Pam. a Múz. 4, 1994, 17, 18.
97. Mýtna Nová Ves – významná archeologická lokalita. Krásy Slov. 1, 1990, 14, 15.
98. Stuchlík, S.: Únětické pohřebiště v Mušově. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně, XIV/2. Praha 1987 (rec.). Slov. Arch. 38, 1990, 228–230.
99. Šiesta sezóna záchranného výskumu v Ludaniciach, časti Mýtna Nová Ves. AVANS 1988, 1990, 35, 36.
100. The latest knowledge on the burial rite of the people of the Nitra Group. Anthropologie (Brno) 28, 1990, 169–174.

1991

101. Výsledky prieskumu v údolí Perkovského potoka. AVANS 1989, 1991, 22, 23.
102. The reflection of economy and social structure in the cemeteries of the Chlopice-Veselé and Nitra cultures. Slov. Arch. 39, 1991, 91–142.
103. Záverečná sezóna systematického záchranného výskumu v Ludaniciach, časti Mýtna Nová Ves. AVANS 1989, 1991, 23, 24.

1992

104. Kruhový objekt v Rybníku nad Hronom. AVANS 1990, 1992, 22, 23.
105. Nálezy z eneolitu a mladšej doby bronzovej z Čabu. AVANS 1990, 1992, 22.

106. Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Zlatých Moravciach. AVANS 1990, 1992, 23.
107. Praveké a včasnostredoveké nálezy (?) z Dolných Lefantoviec. AVANS 1991, 1992, 18, 19.

1993

108. Beitrag zur Problematik des Begräbnisritus in der Frühbronzezeit auf dem Gebiet der Südwestslowakei. In: J. Pavúk (Ed.): Actes du XII^e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Bratislava 1.–7. 9. 1991. Bratislava 1993, 46–49.
109. Medzinárodná konferencia v Berlíne. Slov. Arch. 41, 1993, 393–395.
110. Osídlenie Nitry v staršej a strednej dobe bronzovej. In: K. Pieta (Red.): Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, 26–42.

1994

111. Hunting in the Early Bronze Age in Slovakia. Bronze Age in Slovakia. Pam. a Múz. 4, 1994, 11–12.
112. Lov v staršej dobe bronzovej na Slovensku. Doba bronzová na Slovensku. Pam. a Múz. 4, 1994, 17, 18.
113. Opevnená osada zo staršej doby bronzovej v Hostiach. In: R. Viskupičová-Kondelová (Zost.): Gest – Hoste. Pravek – 1231–1993. Galanta 1994, 101–103.

1995

114. Die Problematik des Umweltmilieus in der Frühbronzezeit der Slowakei. In: Die Möglichkeiten und Perspektiven, der Wissenschaft mit dem Schwerpunkt auf der Umwelt und Gesundheit anlässlich des 225. Jährigen Geburtstag von Alexander von Humboldt in Bratislava vom 21. bis 25. September 1994. Bratislava 1995, 20–29.
115. Fayence und Bernstein im nördlichen Karpatenraum während der Frühbronzezeit. In: B. Hänsel (Hrsg.): Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisen-zeitlichen Südosteuropa. München – Berlin 1995, 187–196.
116. Medzinárodné sympóziu o počiatkoch metalurgie v Bochume. Slov. Arch. 43, 1995, 345, 346.
117. Nález novovekej halapartne z Nitry-Chrenovej. AVANS 1993, 1995, 27.
118. Nové nálezy z hradiska zo staršej doby bronzovej v Rybníku. AVANS 1993, 1995, 28.
119. Praveké a včasnohistorické nálezy z Nitry-Dolných Krškán. AVANS 1993, 1995, 28.
120. Praveké a včasnohistorické osídlenie v oblasti Slovenskej brány. In: J. Horniačik (Zost.): 920. výročie prvej písomnej zmienky o obci Rybník nad Hronom (1075–1995). Rybník 1995, 8, 9.
121. Schalk, E.: Das Gräberfeld von Hernádkak. Bonn 1992 (rec.). Germania 73, 1995, 183–186.

1996

122. Frühbronzezeitliche Gräberfelder in Jelšovce/Südwestslowakei. Beziehungen und Kontakte. In: Das Traisental und seine Nachbarn in der Bronzezeit. Exzerptbroschüre. Internationales ÖGUF-Symposium, 23.–26. Oktober 1996. Herzogenburg – Traismauer – Nussdorf ob der Traisen 1996, 37, 38.
123. Gedl, M.: Die Vorlausitzer Kultur. Stuttgart 1992 (rec.). Germania 74, 1996, 600–603.
124. Schalk, E.: Das Gräberfeld von Hernádkak Studien zum Beginn der Frühbronzzeit im nordöstlichen Karpaten-becken. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Band 9 Aus dem Seminar für Ur- und Frühgeschichte der Freien Universität Berlin. Bonn 1992 (rec.). Slov. Arch. 44, 1996, 345–347.
125. Weapon and proof of combat in the early bronze age of south-west Slovakia. In: Ancient warfare archaeological perspectives. Programme and Abstracts. Durham 1996, 6, 7.
126. Zur Problematik des Ausklinsens der weidenblattförmigen Kupferindustrie im nördlichen Teil des Karpatenbeckens. In: T. Kovács (Hrsg.): Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amalia Mozsolics zum 85. Geburtstag. Budapest 1996, 61–73.

1997

127. Beitrag zur Problematik der Kommunikation zwischen den Kulturen aus dem Gebiet der Südwest-Slowakei und den Kulturen des Mittel- und Oberdonau-gebietes in der Frühbronzezeit. In: Mobilität, Migration und Kommunikation im Donauraum 21. 5.–23. 5. 1997. Wien 1997, 4, 5.

128. Hrobový (?) nález z Dvorov nad Žitavou. AVANS 1995, 1997, 26.
129. Príspevok k otázke kultúrnych vzťahov územia juhozápadného Slovenska s oblasťou severne od Karpát v závere staršej doby bronzovej. In: A. Koško/J. Czebreszuk (Ed.): „Trzciniec“ – system kulturowy czy interkulturowy proces? Poznań – Obrzycko 13.–16. 10. 1997. Poznań 1997, 4, 5.
130. Vykrádači hrobov. Nedeľná Pravda 7/45, 13. 11. 1997, 36.

1998

131. Domy mŕtvych. Nedeľná Pravda 8/37, 18. 9. 1998, 29.
132. K problematike absolútnej chronológie staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Konferencia Metody chronologii bezwzględnej Gliwice-Rudy 24.–27. 3 1998. Streszczenia. Gliwice-Rudy 1998, 5, 6.
133. New cemeteries from the Early Bronze Age on the territory of south-west Slovakia. In: C. Peretto/C. Giunchi (Ed.): XIII International Congress-Forli-Italia-8/14 September 1996. Proceedings 4 Sections. Forli 1998, 453, 454.
134. Praveké osídlenie Zlatých Moraviec a horného Požitavia. In: M. Bátora/M. Zaťko (Ed.): Zlaté Moravce. Zlaté Moravce 1998, 127–150.
135. Príspevok k otázke kultúrnych vzťahov územia juhozápadného Slovenska k oblasti severne od Karpát v závere staršej doby bronzovej. In: A. Koško/J. Czebreszuk (Ed.): „Trzciniec“ system kulturowy czy interkulturowy proces? Poznań 1998, 259–265.
136. Zur Problematik der Anfänge der Otomani Kultur in der Ostslowakei. Vsl. Pravek 5, 1998, 19–26.
137. 3. kolokvium. Obdobie popolnicových polí a doba halštatská. Inf. SAS 9, 1998, 27.

1999

138. Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. J. Bátora/J. Peška (Zost.). Nitra 1999, 267.
139. Gräber mit Totenhäusern auf frühbronzezeitlichen Gräbelfeldern in der Slowakei (Beitrag zu Kulturverbindungen zwischen Mittel-, West- und Osteuropa). Prähist. Zeitschr. 74, 1999, 1–57.
140. Nález kostier v základovom žlabe domu železovskej skupiny v Jelšovciach. In: I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Zborník referátov zo 17. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska, Dudince 22.–24. 9. 1998. Nitra 1999, 11–14.
141. Nález slovanského hrobu (?) v Nevidzanoch. AVANS 1997, 1999, 27, 28.
142. Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Jelšovciach vo svetle kultúrnych vplyvov a kontaktov. Slov. Arch. 47, 1999, 37–60.
143. Sídľiskový objekt z doby laténskej v Slepčanoch. AVANS 1997, 1999, 28, 172.
144. Symbolische (?) Gräber in der älteren Bronzezeit in der Slowakei. In: J. Bátora/J. Peška (Zost.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 63–73.
145. Waffen und Belege von Kampftreffen während der Frühbronzezeit in der Südwestslowakei. In: J. Bátora/J. Peška (Zost.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 41–52.

2000

146. Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. 1, 2. Kiel 2000.
147. Der Fund eines Bronzedolches aus dem Zeitabschnitt des sog. thrako-kimmerischen Horizontes in Malý Cetín, SW-Slowakei. Pravěk (N. Ř.) 10, 2000, 435–448.
148. Nález bronzovej dýky v Malom Cetíne. AVANS 1999, 2000, 23, 24.
149. Nález kostrového hrobu vo Veľkom Záluží. AVANS 1998, 2000, 29, 30.
150. Ocenenie významného vedca a človeka. Inf. SAS 11/1, 2000, 20.
151. On problems of absolute Chronology of the early Bronze Age in southwestern Slovakia. Geochronometria 19, 2000, 33–36.
152. Problematika sekundárneho otvárania hrobov v kultúrach staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. In: S. Kadrow (Ed.): A Turning of Ages. Jubilee Book Dedicated to Professor Jan Machnik on his 70th Anniversary. Kraków 2000, 1–24.

2001

153. Bronzová sekerka zo severovýchodného Slovenska. AVANS 2000, 2001, 32.
154. Die Frage der östlichen Verbreitungsgrenze der sog. Aunjetitzer Bronzen. In: J. Gancarski (Ed.): Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich. Materiały z sesji naukowej Krosno 14–15 grudnia 2000 r. Krosno 2001, 251–272.
155. Kimmerische Eroberer in Mitteleuropa? Arch. Deutschland 2, 2001, 58.
156. Maran, J.: Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jahrtausend v. Chr. Teil I–II. Universitasforschungen zur prähistorischen Archäologie. Band 53. Bonn 1998 (rec.). Slov. Arch. 48, 2001, 375–376.

2002

157. Ad: Z. Benkovsky-Pivovarová: Datovanie konca nitrianskej kultúry vo svetle rádiokarbónových dát z Jelšoviec. Pravěk (N. Ř.) 12, 2002, 55–62.
158. Contribution to the problem of „craftsmen“ graves at the End of Aeneolithic and in the Early Bronze Age in Central, Western and Eastern Europe. Slov. Arch. 50, 2002, 179–228.
159. Fund einer Kupferhammeraxt aus Tajná (Beitrag zur Problematik der Verbreitung von Hammeräxten des Typs Székely-Nádudvar). Anodos 2, 2002, 31–34.
160. História Zlatých Moraviec a horného Požitavia. Požitavské Noviny 7/5, 14. 3. 2002, 10.
161. História Zlatých Moraviec a horného Požitavia. Požitavské Noviny 7/6, 28. 3. 2002, 10.
162. História Zlatých Moraviec a horného Požitavia. Požitavské Noviny 7/7, 11. 4. 2002, 10.
163. História Zlatých Moraviec a horného Požitavia. Požitavské Noviny 7/8, 24. 4. 2002, 10.
164. História Zlatých Moraviec a horného Požitavia. Požitavské Noviny 7/9, 10. 5. 2002, 10.
165. K hrobom metalurgov z obdobia eneolitu v strednej, západnej a východnej Európe. In: I. Cheben/I. Kuzma (Zost.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001. Zborník referátov z 20. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska. Nitra 2002, 35–46.
166. Nález stredovekej keramiky v Rybníku. AVANS 2001, 2002, 29.
167. Nálezy fajansových korálikov na pohrebiskách zo staršej doby bronzovej na Slovensku. In: D. Staššiková-Štukovská (Zost.): História skla 2001. Zborník príspevkov z 1. kolokvia o historickom skle na území Slovenska, Nitra 6. 6. 2001. Nitra 2002, 9–18.
168. Nové nálezy z areálu opevnenej osady zo staršej doby bronzovej vo Vrábľoch. AVANS 2001, 2002, 28, 29.
169. Pamiatke Stanislava Šišku. In: I. Cheben/I. Kuzma (Zost.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2001. Nitra 2002, 8.

2003

170. Eneolitické nálezy zo Zlatých Moraviec. AVANS 2002, 2003, 24.
171. Kupferne Schaftlochäxte in Mittel- Ost- und Südosteuropa (zu Kulturkontakten und Datierung-Äneolithikum/Frühbronzezeit). Slov. Arch. 51, 2003, 1–38.
172. Unikátny archeologický nález z Malých Vozokán. Požitavské Noviny 8/5, 15. 3. 2003, 9.

2004

173. Die Anfänge der Hügelgrabbestattungen in der Mittelbronzezeit im mittleren Donaugebiet. In: J. Bátora/V. Furmánek/L. Veliačik (Ed.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004, 241–254.
174. K problematike absolútneho datovania medených sekeriek s jedným ostrím v strednej, juho-východnej a východnej Európe (eneolit/včasná doba bronzová). In: V. Janák/S. Stuchlík (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 21. pracovního setkání specialistů na výzkum neolitu a eneolitu Českých zemích a Slovenska. 17.–20. září, Hradec nad Moravicí. Opava 2004, 11–19.
175. K problematike birituality v staršej dobe bronzovej v oblasti stredného Dunaja. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 297–308.
176. Kamenný motykovitý sekeromlat z Veľkých Kosíh. AVANS 2003, 2004, 28.

2005

177. Dergačev, V.: Die äneolithischen und bronzzeitlichen Metallfunde aus Moldavien. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XX. Band 9. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2002 (rec.). *Slov. Arch.* 53, 2005, 184, 185.
178. Eine Tierbestattung auf dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld von Ludanice, Ortsteil Mýtina Nová Ves in der Südwestslowakei. In: B. Horejs/R. Jung/E. Kaiser/B. Teržan (Hrsg.): Interpretationsraum Bronzezeit. Bonn 2005, 521–529.
179. Hrobový inventár pohrebísk zo záveru eneolitu a staršej doby bronzovej ako indikátor „zamestnania“ a sociálneho postavenia pochovaných. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 37, 2005, 13–22.
180. K otázke výskytu najstarších železných predmetov v Európe (3. a 2. tisícročie pred Kristom). In: J. Labuda (Zost.): Montánna archeológia na Slovensku. Banská Štiavnica 2005, 19–26.
181. Lunicová náušnica z pohrebiska zo staršej doby bronzovej v Mýtnej Novej Vsi. *Pravěk (N. Ř.)* 15, 2005, 253–268.
182. Rettenbacher, M.: Die Siedlung und die Gräberfelder von Schleinbach. Eine Studie zur Aunjetitz-Kultur im südlichen Weinviertel. Archäologische Forschungen in Niederösterreich. Band 2. Selbstverlag des NÖ Instituts für Landeskunde. St. Pölten 2004 (rec.). *Slov. Arch.* 53, 2005, 185, 186.

2006

183. K problematike hrobov s domami mŕtvych v praveku. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 39, 2006, 11–18.
184. Nálezy z neskorej doby bronzovej v Rybníku. *AVANS* 2004, 2006, 29, 30.
185. Počiatky pochovávaní pod mohylami v strednej dobe bronzovej v oblasti stredného Dunaja. In: H. Taras (Ed.): Zmierzch kompleksu trzciniacko-komarowskiego. Lublin 2006, 159–171.
186. Praveké a včasnohistorické osídlenie Červeného Hrádku. In: P. Keresteš (Zost.): Červený Hrádok 1386–2006. Monografia dejín obce od najstarších čias po nedávnu súčasnosť. Červený Hrádok 2006, 20–26.
187. Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava 2006.
188. Zur Kommunikation zwischen der Zentral- und Ost-Europa am Ende des Äneolithikums und in der Bronzezeit. In: M. Gálik/T. Štefanovičová/R. Škultéty (Ed.): Trade, Journeys, Inter- and Intracultural Communication in East and West (Up to 1250). Papers Presented at the International Workshop (Humboldt-Kolleg) Dolná Krupá, Slovak Republic, June 2–6, 2004. Bratislava 2006, 41–57.

2008

189. Entdeckung – einer einzigartigen Siedlungssagglomeration aus der frühen Bronzezeit in der SW Slowakei (im Rahmen der Vorbereitung eines deutsch-slowakischen Kooperationsprojekts. In: Konferenz Humboldt Alumni 21.–23. 5. 2008. Praha 2008, 10.
190. Komjatice v praveku a vo včasnej dobe dejinnej. In: Š. Cifra/V. Vrabcová (Zost.): Komjatice 1256–2006. Komjatice 2008, 33–56.
191. Zur Metallurgie in der frühen Bronzezeit in der Slowakei. In: Internationales ÖGUF. Symposium 2008 Produktion – Distribution – Organisation Ökonomische Strukturen und gesellschaftliche Relevanz von der Urgeschichte bis in die Neuzeit. Tagung 22.–25. Oktober 2008 in Hallstatt (Oberösterreich). Wien 2008, 6.

2009

192. Buchvaldek, M./Lippert, A./Košnar, L. (Ed.): Archeologický atlas pravěké Evropy. Svazky 1, 2. Univerzita Karlova Praha. Karolinum. Praha 2007 (rec.). *Slov. Arch.* 57, 2009, 386, 387.
193. Európsky archeologický unikát vo Vrábľoch. *Quark* 1, 2009, 18.
194. Hroby s dýkami na pohrebisku zo staršej doby bronzovej v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi. *Slov. Arch.* 57, 2009, 221–260.
195. Metallurgy and Early Bronze Age Fortified Settlements in Slovakia. *Slov. Arch.* 57, 2009, 195–219.
196. Peška, J.: Protoúnětické pohřebiště z Pavlova. Archeologické centrum Olomouc. Olomouc 2009 (rec.). *Slov. Arch.* 57, 2009, 385, 386.
197. Praveké a včasnohistorické osídlenie v oblasti Slovenskej brány (príspevok k vývoju štruktúry osídlenia). *Musaica* 26, 2009, 135–173.
198. Študenti archeológie na výskumoch s medzinárodnou účasťou. *Naša Univ.* 4, 2009, 20.

2010

199. Archeologický výskum v Santovke. Výmber z terénnych výskumov za rok 2010. Nitra 2010. http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2010/2010_santovka.pdf [11-09-2015]
200. Opevnená osada zo staršej doby bronzovej (1700–1500 r. pr. Kr.) Rybník 2010. <http://www.obecrybnik.sk> [11-09-2015]

2011

201. Bestattungen unter Hügeln im Gebiet der Mittleren Donau seit dem Ende des Äneolithikums bis zum Beginn der mittleren Bronzezeit. In: E. Borgna/S. Müller Celka (Ed.): *Ancestral Landscapes Burial Mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe-Balkans-Adriatic-Aegean, 4th–2nd millenium B. C.)*. Lyon 2011, 87–96.
202. Contribution to the problems raised by fortified settlements structure from the early Bronze Age in Slovakia. In: *Abstrakt to the 4th Archaeological Conference of Central Germany 1600 – Cultural Changes in the shadow of the Thera-Eruption?* International Conference in Halle (Saale), October 14–16. Halle 2011, 30–33.
203. Pochovávanie pod mohylami v oblasti Dunaja. In: H. Kowalewska/P. Włodarczak (Ed.): *Kurhany i obrządek pogrzebowy w IV–II tysiącleciu p. n. e.* Kraków – Warszawa 2011, 163–170.
204. Profesor Roberto Risch zo Španielska bol hosťom katedry archeológie. *Naša Univ.* 4, 2011, 33.
205. Výsledky výskumu v Santovke. *AVANS* 2008, 2011, 33, 34.

2012

206. Praveké a včasnohistorické osídlenie Kozároviec a Rybníka. In: J. Hamar/P. Ivanič (Ed.): *Slovenská brána. Kultúrno-historický zemepis obcí Kozárovce a Rybník*. Bratislava 2012, 24–30.
207. Za docentom Jozefom Hoššom. *Slov. Arch.* 60, 2012, 169, 170.
208. Zomrel známy slovenský archeolog docent Hoššo. *Naša Univ.* 6, 2012, 41.

2013

209. Archeologický výskum v Santovke. *AVANS* 2009, 2013, 23, 24.
210. Bláhová-Sklenářová, Z.: Obytné stavby doby bronzové – otázky stavebního a konstrukčního vývoje. Editori Miroslav Popelka a Renata Šmidtová: *Praehistorica XXX/2*. Univerzita Karlova. Nakladatelství Karolinum. Praha 2012 (rec.). *Slov. Arch.* 61, 2013, 199.
211. Clay as a Material for Creative Elaboration in the Early Bronze Age in the Carpathian Region. In: *Creativity. An Exploration Through the Bronze Age and Contemporary Responses to the Bronze Age*. International Conference Cripps Auditorium, Cripps Court, Magdalene College, Cambridge. Abstract Booklet. Cambridge 2013, 21.
212. Eponymné nálezisko maďarovskej kultúry. In: L. Lenovský/R. Zima (Zost.): *Santovka v obrazoch*. Santovka 2013, 8–11.
213. Heslá. In: *Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia 7*. In-Kalg. Bratislava 2013 (2 heslá z archeológie).
214. Metal founders' graves at the End of Aeneolithic and in the Early Bronze Age in Central and Eastern Europe. In: M. Bartelheim/J. Peška/J. Turek (Hrsg.): *From Copper to Bronze Cultural and Social Transformations at the Turn of the 3rd/2nd Millennia B. C. in Central Europe*. *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 74. Langenweissbach 2013, 25–34.
215. Nevidzany. *Mozaika histórie 1113–2013*. Nitra 2013.
216. Odišla legenda slovenskej archeológie. *Slov. Pohľady* 7–8, 2013, 289, 290.
217. Praveké a včasnohistorické osídlenie Bánova. In: J. Bátovská (Zost.): *Bánov*. Monografia obce. Bánov 2013, 22–29.
218. Praveké a včasnohistorické osídlenie Bohuníc. In: J. Bátovská (Zost.): *Bohunice*. Monografia obce. Bohunice 2013, 16–19.
219. The settlement structure problem and the end of fortified settlements from the final period of Early Bronze Age at Slovakia. In: H. Meller/F. Bertemes/H.-R. Bork/R. Risch (Hrsg.): *1600 – Kultureller Umbruch im Schatten des Thera-Ausbruchs?* Halle 2013, 373–386.

2014

220. Dobeš, M.: Měď v eneolitických Čechách. *Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 16. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha 2013 (rec.). *Slov. Arch.* 62, 2014, 409, 410.
221. Herstellung von Perlen aus Knochen, Geweih und Perlmutter in den Kulturen des frühbronzezeitlichen karpatenvorländischen epischurkeramischen Kultur-komplexes. *Musaica* 28, 2014, 5–13.
222. Nové poznatky o opevnených sídliskách zo staršej doby bronzovej na Slovensku. *Almanach Nitra* 14, 2014, 206–216.
223. Praveké a včasnohistorické osídlenie. In: P. Keresteš/Š. Drahošová (Zost.): *Dejiny obce Telince*. Telince 2014, 23–26.
224. Praveké a včasnohistorické osídlenie Devičian. In: J. Bátovská (Zost.): *Devičany*. Monografia obce. Devičany 2014, 26–29.
225. Praveké a včasnohistorické osídlenie Starého Hrádku. In: J. Bátovská (Zost.): *Starý Hrádok v plynutí času*. Starý Hrádok 2014, 14–18.
226. Praveké a včasnohistorické osídlenie Starého Tekova. In: J. Bátovská/B. Kinčok (Zost.): *Starý Tekov*. Monografia obce. Starý Tekov 2014, 25–35.
227. Životné jubileum prof. PhDr. Jozefa Vladára, DrSc. *Slov. Arch.* 62, 2014, 399–401.

2015

228. Archeologický výskum v Santovke v roku 2010. *AVANS* 2010, 2015, 24, 25.
229. Continuity and 'Cross' contamination: A socio-economic characterization of early bronze age cemetery traditions in southwest Slovakia. In: P. Suchowska-Ducke/S. Scott Reiter/H. Vandkilde (Ed.): *Forging identities. The mobility of culture in bronze age Europe*. Report from a Marie Curie project 2009–2012 with concluding conference at Aarhus University, Moesgaard 2012. *BAR Internat. Ser.* 1/2771. Oxford 2015, 41–46.
230. Das Gebiet des Kaukasus und der Mitteldonau-Karpaten Raum am Ende des Äneolithikums und in der frühen Bronzezeit. In: *Der Kaukasus im Spannungsfeld zwischen Osteuropa und Vorderen Orient. Dialog der Kulturen, Kultur des Dialoges (im Gedenken an den 140. Geburtstag von Alexander A. Miller)*. Internationale Fachtagung für die Archäologie und Humboldt-Kolleg (5.–8. Oktober 2015, Sankt Petersburg). *Abstractsbook*. Sankt Petersburg 2015, 98–100.
231. Nález bronzového náramku v Ondrejovciach. *AVANS* 2010, 2015, 22.
232. Nález železných predmetov v Santovke. *AVANS* 2010, 2015, 25, 26.
233. Óskori földvárak ásatása Ipolyságban. *Honti Lapok* 10, 2015, 12.
234. Silicitové dýky z Plaveckého Podhradia a Dolného Lopašova. In: J. Bartík (Zost.): *Zborník na pamiatku Jozefa Paulíka*. Zbor. SNM. Arch. Suppl. 9. Bratislava 2015, 21–27.
235. Vladárova dlhá cesta alebo Orbis pictus jedného života. *Almanach Nitra* 2014, 2015, 191, 192.
236. Výskum osady zo staršej doby bronzovej v Rybníku. *AVANS* 2010, 2015, 23, 24.
237. Výskum pravekých hradísk v Šahách. *Hont. Listy* 9, 2015, 10.
238. Wiedermann, E./Gogová, S.: Vladárova dlhá cesta. *Hommage a J. Vladár (rec.)*. *Lit. Týžd.* 19–20, 2015, 12.

V spoluautorstve

239. J. Bátora/M. Bača: Santovka 2014. Nitra 2014. http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2014/2014_Santovka.pdf [11-09-2015]
240. J. Bátora/M. Bača: Santovka 2015. Nitra 2015. <http://archeol.sav.sk/files/Santovka-2015.pdf> [17-09-2015]
241. J. Bátora/H. Baliová: Nálezy z povrchového zberu v Hornej Seči. *AVANS* 2003, 2004, 28, 29.
242. J. Bátora/H. Baliová: Neolitické a eneolitické sídlisko v Sazdiciach. *AVANS* 2004, 2006, 30.
243. J. Bátora/P. Barta: On the Refinement of Early Bronze Age Absolute Chronology in Southwest Slovakia. In: 7th International Conference „Methods of Absolute Dating“, Ustroń, Poland, 23–26th April 2001. *Book of Abstracts*. Gliwice 2001, 39.
244. J. Bátora/P. Bednár: Nové archeologické lokality z horného Požitavia. *AVANS* 1981, 1982, 33–35.
245. J. Bátora/P. Bednár: Nové nálezy z horného Požitavia. *AVANS* 1981, 1982, 33–35.
246. J. Bátora/P. Bednár: Záchranný výskum pohrebiska nitrianskej skupiny v Šuranoch. *AVANS* 1988, 1989, 36.

247. J. Bátora/P. Bednár/G. Březinová/G. Fusek: Záchranné akcie v Nitre na Mostnej ulici. AVANS 1993, 1995, 29, 30.
248. J. Bátora/A. Behrens/J. Gresky/J. M. Ivanova/K. Rassmann/P. Tóth/K. Winkelmann: The Rise and Decline of the Early Bronze Age Settlement Fídvár near Vráble, Slovakia. In: J. Kneisel/W. Kirleis/M. Dal Corso/N. Taylor/V. Tiedtke (Ed.): *Collapse or Continuity? Environment and Development of Bronze Age Human Landscapes*. Bonn 2012, 111–129.
249. J. Bátora/B. Beňadik: Archeologický prieskum katastru obce Mochovce. AVANS 1980, 1981, 33, 34.
250. J. Bátora/J. Béreš/K. Elschek/K. Pieta/S. Stegmann-Rajtár/P. Šalkovský: Heslá. In: *Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia* 5. Galb-Hir. Bratislava 2007 (1 heslo z archeológie).
251. J. Bátora/J. Bujna/Z. Čilinská/K. Kuzmová/M. Rejholcová/P. Žebrák: Šperk a súčasti odevu. Personal ornaments and clothing fittings. Parure et garnitures de vêtements. Schmuck und Gewandzubehör. Terminológia archeologickej hmotnej kultúry na Slovensku III. Nitra 1996.
252. J. Bátora/J. Bujna/Z. Čilinská/K. Kuzmová/M. Rejholcová/P. Žebrák: Šperk a súčasti odevu. Terminológia archeologickej hmotnej kultúry na Slovensku I. Nitra 1990.
253. J. Bátora/A. Dubcová/J. Hunka/H. Kramáreková: Turistický sprievodca mikroregiónom Požitavie – Širočina. Zlaté Moravce 2002.
254. J. Bátora/A. Dubcová/J. Hunka/H. Kramáreková/M. Nemčíková/M. Vojtek: Turistický sprievodca mikroregiónom Požitavie – Širočina. Tlmače 2010.
255. J. Bátora/M. Ďurišová/F. Hříbal: Nález bronzovej nádoby v Želiezovciach. AVANS 2007, 2009, 25.
256. J. Bátora/B. Eitel/F. Falkenstein/K. Rassmann: Fídvár bei Vráble – Eine befestigte Zentralsiedlung der Frühbronzezeit in der Slowakei. In: J. Czebreszuk/S. Kadrow/J. Müller (Ed.): *Defensive Structures from Central Europe to the Aegean in the 3rd and 2nd millennia BC*. Poznań – Bonn 2008, 97–107.
257. J. Bátora/B. Eitel/F. Falkenstein/K. Rassmann: Výsledky povrchovej prospekcie na lokalite Fídvár pri Vrábľoch. AVANS 2007, 2009, 25–27.
258. J. Bátora/B. Eitel/S. Hecht/A. Koch/K. Rassmann/G. Schukraft/K. Winkelmann: Fídvár bei Vráble (Kr. Nitra, Südwestslowakei). Untersuchungen auf einem äneolithisch-frühbronzezeitlichen Siedlungshügel. *Germania* 87, 2009, 1–39.
259. J. Bátora/M. Fabiš: Ďalšie nálezy zo sídliska z mladšej doby bronzovej v Ludaniciach, časť Mýtna Nová Ves. AVANS 1995, 1997, 27, 28.
260. J. Bátora/M. Fabiš: Sídlisko z mladšej doby bronzovej v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi. AVANS 1994, 1996, 26, 27.
261. J. Bátora/F. Falkenstein/B. Eitel/K. Rassmann: Fídvár bei Vráble – Archäologische Prospektionen auf einer befestigten Zentralsiedlung der Frühbronzezeit in der Slowakei. *Mitt. Berliner Ges. Anthr.* 29, 2008, 39–50.
262. J. Bátora/F. Falkenstein/B. Hänsel: Praveké a včasnohistorické nálezy z Malých Vozokán. AVANS 1993, 1995, 30, 31.
263. J. Bátora/M. Furholt/K. Rassmann: Vráble-Veľké Lehemby (neolit). Nitra 2012. <http://www.archeol.sav.sk> [11-09-2015]
264. J. Bátora/V. Furmánek/K. Marková/A. Točík/J. Vladár: Praveké a včasnohistorické nálezy z Kátloviec. AVANS 1992, 1993, 23–25.
265. J. Bátora/V. Furmánek/L. Veliačik: Einflüsse und Kontakte alteuropäischen Kulturen. *Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag*. Nitra 2004.
266. J. Bátora/M. Hanuliak: Praveké a novoveké nálezy z Jelšoviec. AVANS 1994, 1996, 27.
267. J. Bátora/J. Hunka: Hromadný nález mincí zo začiatku 14. storočia z Bratislavy. *Zbor. SNM* 93. Arch. 9, 1999, 115–125.
268. J. Bátora/J. Hunka: Nález medeného sekeromlatu z Tajnej. AVANS 2000, 2001, 32, 33.
269. J. Bátora/C. M. Hüssen/R. Ölvecký/J. Rajtár/K. Rassmann/P. Tóth/K. Winkelmann: Výsledky archeologického výskumu a prieskumu vo Vrábľoch. AVANS 2010, 2015, 26–30.
270. J. Bátora/L. Illášová: Skameneliny z okolia Mochoviec. *Krásy Slov.* 73/9–10, 1996, 1.
271. J. Bátora/L. Illášová/J. Jakab: Použitie lomového kameňa na pohrebiskách zo staršej doby bronzovej v Jelšovciach. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 30, 1994, 67–71.
272. J. Bátora/J. Ižof: Opevnená osada zo staršej doby bronzovej v Hostiach. AVANS 1976, 1977, 46–49.
273. J. Bátora/J. Jakab/M. Schultz: Collective pit grave from the Baden culture, found in Jelšovce, SW Slovakia. *Homo* 45, 1994, 18.
274. J. Bátora/E. Kolníková: Hromadný nález mincí v Mužle, okres Nové Zámky. *Slov. Num.* 7, 1982, 180–191.

275. J. Bátora/I. Kuzma: Prvá sezóna výskumu v Mužle-Čenkove. AVANS 1980, 1981, 152–155.
276. J. Bátora/Z. Litviaková/J. Vladár: Analýza vybraných hrobových celkov z pohrebiska nitrianskej kultúry Nitra-Čermáň. In: J. Bátora/P. Tóth (Ed.): Keď bronz vystriedal meď. Zborník príspevkov z XXIII. Medzinárodného sympózia „Staršia doba bronzová v Čechách, na Morave a na Slovensku“, Levice 8.–11. októbra 2013. Bratislava – Nitra 2015, 273–284.
277. J. Bátora/F. Lüth/K. Rassmann/K. Winkelmann: Výsledky archeologického výskumu a prieskumu vo Vrábľoch. AVANS 2009, 2013, 25, 26.
278. J. Bátora/K. Marková: Z prieskumu Budmeríc a Jablonca. AVANS 1996, 1998, 27.
279. J. Bátora/K. Marková/J. Vladár: Die Glockenbecherkultur im Kontext der kulturhistorischen Entwicklung in der Südwestslowakei. In: J. Czebreszuk/M. Szmyt (Ed.): The Northeast Frontier of Bell Beakers. Proceedings of the symposium held at the Adam Mickiewicz University, Poznań (Poland), May 26–29 (2003). Oxford 2003, 255–264.
280. J. Bátora/K. Marková/J. Vladár: The Bell-Beakers Culture in the Context of Cultural and Historical Development in South-Western Slovakia. In: J. Czebreszuk/M. Szmyt (Ed.): The Northeast Frontier of Bell Beakers, 26–29 May 2002. Poznań 2002, 16–18.
281. J. Bátora/N. Müller-Scheeßel: Vráble-Fidvár. Nitra 2015. <http://archeol.sav.sk/files/Vrable-2015.pdf> [17-09-2015]
282. J. Bátora/O. Ožďáni: Záchranný výskum v Mochovciach. AVANS 1981, 1982, 35–37.
283. J. Bátora/E. Pernicka: Chemische Zusammensetzung der Kupferartefakte aus dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld von Jelšovce, Südwestslowakei. Anschnitt 9, 1999, 175–182.
284. J. Bátora/E. Pernicka: Chemische Zusammensetzung der Kupferartefakte aus dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld von Jelšovce. In: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. 1, 2. Kiel 2000, 579–592.
285. J. Bátora/E. Pernicka: Metallurgical investigations on copper artefacts from Jelšovce (South-West Slovakia). In: International Symposium on the beginning of metallurgy, Bochum 26–28 April 1995. Bochum 1995, 7, 8.
286. J. Bátora/M. Pöhlös: Ojedinelý nález bronzového hrotu kopije z Tekovských Lužian. AVANS 2005, 2007, 25.
287. J. Bátora/K. Rassmann: Archeologický výskum a prieskum vo Vrábľoch. Výber z terénnych výskumov za rok 2010. Nitra 2010. http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2010/2010_vrable.pdf [11-09-2015]
288. J. Bátora/K. Rassmann: Die Ausgrabungen auf der befestigten Siedlung Nad Hronom bei Rybník, Kr. Levice. In: J. Czebreszuk/S. Kadrow/J. Müller (Ed.): Defensive Structures from Central Europe to the Aegean in the 3rd and 2nd millennia BC. Poznań – Bonn 2008, 85–95.
289. J. Bátora/K. Rassmann: Nález železného nožika v objekte zo záveru doby bronzovej v Rybníku. In: M. Salaš/K. Šabatová (Ed.): Doba popelnicových polí a doba halštatská. Príspevky z IX. konferencie, Bučovice 3.–6. 10. 2006. Brno 2007, 35–51.
290. J. Bátora/K. Rassmann: Neolitické sídlisko v Rybníku. AVANS 2004, 2006, 32, 33.
291. J. Bátora/K. Rassmann: Rybník-Nad Hronom. Výber výskumov za rok 2010. Nitra 2010. http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2010/2010_rybnik.pdf [11-09-2015]
292. J. Bátora/K. Rassmann: The early bronze age settlement of Rybník near Levice (Southwest Slovakia). In: 12th Annual Meeting. Cracow Poland 19–24 september 2006. Kraków 2006, 239.
293. J. Bátora/K. Rassmann: Vráble-Fidvár 2014. Nitra 2014. http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2014/2014_Vrable-Fidvar.pdf [15-09-2015]
294. J. Bátora/K. Rassmann: Vráble-Rybník 2013. Nitra 2013. http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2013/2013_Vrable.pdf [15-09-2015]
295. J. Bátora/K. Rassmann: Výskum osady zo staršej doby bronzovej v Rybníku. AVANS 2009, 2013, 26, 27.
296. J. Bátora/K. Rassmann: Zisťovací výskum na sídlisku zo staršej doby bronzovej v Rybníku. AVANS 2004, 2006, 31, 32.
297. J. Bátora/P. Roth: Nálezy z povrchového zberu v Nevidzanoch. AVANS 1987, 1988, 34, 35.
298. J. Bátora/E. Schalk: Zur Problematik der Textilabdrücke auf frühbronzezeitlicher Keramik in der Südwestslowakei. In: C. Becker/M.L. Dunkelman/C. Metzner-Nebelsick/M. Roeder/B. Teržan (Ed.): Chrónos. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. Espelkamp 1997, 187–199.

299. J. Bátora/M. Schultz: Ein Beachtenwertes frühbronzezeitliches Grab aus Ludanice, Ortsteil Mýtina Nová Ves (SW Slowakei). In: R. Kujovský/V. Mitáš (Ed.): Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Nitra 2012, 43–50.
300. J. Bátora/M. Schultz: Ludanice, časť Mýtina Nová Ves-Mrtvice 2014. Nitra 2014. http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2014/2014_Ludanice-Mytna_Nova_Ves.pdf [15-09-2015]
301. J. Bátora/M. Schultz: Výskum pohrebiska zo staršej doby bronzovej v Ludaniciach. AVANS 2003, 2004, 29.
302. J. Bátora/M. Schultz: Zum Gesundheitszustand der frühbronzezeitlichen Population auf den Gräberfeldern in Jelšovce. In: A. Lippert/M. Schultz/S. Shennan/M. Teschler-Nicola (Ed.): Fragen zum Bevölkerungs und Besiedlungsbild des Spätneolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa, 9.–12. November 1995. Wien 1995, 72, 73.
303. J. Bátora/J. Schultz: Zum Gesundheitszustand der frühbronzezeitlichen Population des Gräberfeldes von Jelšovce, Südwestslowakei. In: A. Lippert/M. Schultz/S. J. Shennan/M. Teschler-Nicola (Hrsg.): Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa. Rahden/Westf. 2001, 307–315.
304. J. Bátora/J. Strieška: Nevidzany 1113–1993. Publikácia k 880 výročiu obce. Nitra 1993.
305. J. Bátora/D. Staššiková-Štukovská: Einzellängsflöten aus der Frühbronzezeit in der Slowakei? In: J. Pavúk (Ed.): Actes du XII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Bratislava 1.–7. 9. 1991. Bratislava 1993, 370–375.
306. J. Bátora/D. Staššiková-Štukovská: Hroby zo staršej doby bronzovej v Levoči. Štud. Zvesti AÚ SAV 23, 1987, 35–38.
307. J. Bátora/J. Tirpák/S. Šiška/A. Ruttkay: Geofyzikálny prieskum archeologických lokalít na Slovensku. Geofyz. Arch. 1983, 1983, 175–183.
308. J. Bátora/P. Tóth: Archeologický výskum na Fidvári vo Vrábľoch. In: V. Gažová/B. Benczeová/M. Benedik/M. Plichtová/L. Šalingová-Holubcová (Zost.): Teória a prax vo vedách o spoločnosti a kultúre. Bratislava 2013, 31–40.
309. J. Bátora/P. Tóth (Ed.): Keď bronz vystriedal meď. Zborník príspevkov z XXIII. Medzinárodného sympózia „Staršia doba bronzová v Čechách, na Morave a na Slovensku“. Bratislava – Nitra 2015.
310. J. Bátora/P. Tóth: Koniec jednej éry. Pád elit v závere staršej doby bronzovej. In: „Kolaps očami slovenských archeológov“. Abstrakty prednášok. Nitra 2015, 8, 9.
311. J. Bátora/P. Tóth: On the Issue of Continuity/Discontinuity in early and Middle Bronze Age Civilization. In: R. Freceer (Ed.): Contacts, Migrations and Climate Change Conference. In honour of Jan Bouzek's illustrious 80th birthday, May 19th–23rd 2015, Clam-Gallas palace, Prague. Praha 2015, 27.
312. J. Bátora/P. Tóth: On the Problem of the Bell Beaker Culture in Slovakia. In: Beaker Days on Danube 2014. Annual Archéologie et Gobelets meeting. May 1st–3rd 2014. Abstract Book. Bratislava – Vienna 2014, 5.
313. J. Bátora/P. Tóth: Praveké „mesto“ pri Vrábľoch. 1. Bratislava 2013. <http://www.historyweb.sk/clanky/detail/praveke-mesto-pri-vrabloch-1-cast> [17-09-2015]
314. J. Bátora/P. Tóth: Praveké „mesto“ pri Vrábľoch. 2. Bratislava 2013. <http://www.historyweb.sk/clanky/detail/praveke-mesto-pri-vrabloch-2-cast> [17-09-2015]
315. J. Bátora/P. Tóth: Rybník 2013. Nitra 2013. http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2013/2013_Rybnik.pdf [17-09-2015]
316. J. Bátora/P. Tóth: Rybník 2014. Nitra 2014. http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2014/2014_Rybnik.pdf [17-09-2015]
317. J. Bátora/P. Tóth: Rybník 2015. Nitra 2015. <http://archeol.sav.sk/files/Rybnik-2015.pdf> [17-09-2015]
318. J. Bátora/P. Tóth: Settlement Strategies in the Early Bronze Age in South-Western Slovakia. In: T. L. Kienlin/P. Valde-Nowak/M. Korczyńska/K. Cappenberg/J. Ociepa (Ed.): Settlement, Communication and Exchange around the Western Carpathians. International Workshop Held at the Institute of Archaeology, Jagiellonian University Kraków, 27–28 October 2012. Oxford 2014, 325–340.
319. J. Bátora/P. Tóth: Turning Ages – On the Problem of Continuity/Discontinuity of Early and Middle Bronze Age Civilizations. In: 20th annual meeting of the European association of archaeologists. In Memoriam Sevgi Goniil. Istanbul 2014, 533.
320. J. Bátora/P. Tóth: The Relationship of Settlements and Burial Grounds in the Early Bronze Age in Southwestern Slovakia. In: 19th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists 4–8 September 2013, Pilsen, Czech Republic. Plzeň 2013, 127.

321. J. Bátora/P.Tóth: Vráble „Fidvár“ – archeologické nálezisko európskeho významu. In: J. Valach (Zost.): Vráble. Príspevky k histórii mesta. Vráble 2015, 3–33.
322. J. Bátora/P. Tóth: Významné sídlisko zo staršej doby bronzovej v Rybníku. In: Rybnícke novinky. Mimoriadne číslo vydané pri príležitosti 940. výročia obce, 5. 9. 2015. Rybník 2015, 6, 7.
323. J. Bátora/P. Tóth: Vzťah sídlisk a pohrebísk v staršej dobe bronzovej na juhozápadnom Slovensku. In: P. Demján/K. Hladíková/T. Lieskovský/P. Pavúk (Zost.): Počítačová podpora v archeológii 12. Zborník abstraktov z konferencie Kočovce, 22.–24. máj 2013. Bratislava 2013, 10.
324. J. Bátora/P. Tóth/M. Bača: Santovka 2013. Nitra 2013. http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2013/2013_Santovka.pdf [17-09-2015]
325. J. Bátora/P. Tóth/M. Bača: Výskumy opevnených sídlisk zo staršej doby bronzovej vo východnej časti Podunajskej nížiny. In: J. Bátora/P. Tóth (Ed.): Keď bronz vystriedal meď. Zborník príspevkov z XXIII. medzinárodného sympózia „Staršia doba bronzová v Čechách, na Morave a na Slovensku“, Levice 8.–11. októbra 2013. Bratislava – Nitra 2015, 139–155.
326. J. Bátora/P. Tóth/K. Rassmann: Centrálné sídlisko zo staršej doby bronzovej vo Vrábľoch. In: J. Bátora/P. Tóth (Ed.): Keď bronz vystriedal meď. Zborník príspevkov z XXIII. Medzinárodného sympózia „Staršia doba bronzová v Čechách, na Morave a na Slovensku“, Levice 8.–11. októbra 2013. Bratislava – Nitra 2015, 123–138.
327. J. Bátora/M. Vizdal/J. Vladár: Nález bronzovej sekerky v Hnojnom. AVANS 2006, 2008, 24, 25.
328. J. Bátora/J. Vladár: Die Kunstäußerung des Nordkarpatenraumes in der Bronzezeit. In: B. Gediga/A. Mierzwinski/W. Piotrowski (Red.): Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Wrocław 2001, 173–182.
329. J. Bátora/J. Vladár: Die Besiedlungsproblematik der Glockenbecher in der Südwestslowakei. Beitrag zu den Anfängen der Bronzezeit. Budapest Régiségei 35, 2002, 199–209.
330. J. Bátora/J. Vladár: Die Kunstäußerung des Nordkarpatenraumes in der Bronzezeit. In: Die Kunst der Bronze- und der frühen Eisenzeit in Mitteleuropa. Biskupin, 26.–28. 6. 2000. Strzeczzenia referatów. Biskupin 2000, 43, 44.
331. J. Bátora/J. Vladár: Pohrebiská nitrianskej kultúry v Nitre. In: E. Kazdová/Z. Měřínský/K. Šabatová (Zost.): K počtě Vladimíru Podborskému. Brno 2004, 245–255.
332. Š. Drahošová/J. Bátora/J. Lukačka: Čifáre 1209–2009. Čifáre 2009.
333. M. Furholt/J. Bátora/I. Cheben/H. Kroll/K. Rassmann/P. Tóth: Vráble-Veľké Lehemby. Eine Siedlungsgruppe der Linearkeramik in der Südwestslowakei Vorbericht über die Untersuchungen der Jahre 2010 und 2012 und Deutungsansätze. Slov. Arch. 62, 2014, 227–266.
334. V. Furmánek/J. Bátora/O. Ožďáni/V. Mitáš/R. Kujovský/J. Vladár: Staré Slovensko 4. Doba bronzová. Arch. Slov. Monogr. Nitra 2015.
335. G. Fusek/D. Stašíková-Štukovská/J. Bátora: Neue Materialien zur Geschichte der ältesten slawischen Besiedlung der Slowakei. Archaeoslavica 2, 1993, 25–51.
336. R. Grauss/J. Bátora/E. Nowaczinski/K. Rassmann/G. Schukraft: The Early Bronze Age settlement of Fidvár, Vráble (Slovakia). Reconstructing prehistoric settlement patterns using portable XRF. Journal Arch. Scien. 40, 2013, 2942–2960.
337. M. Knoll/J. Bátora: Výroba náušník a záušník nitrianskej kultúry z Ludaníc-Mýtnej Novej Vsi. FKR 2015, 2015, 152.
338. N. Müller-Scheeßel/K. Rassmann/J. Bátora/S. Reiter: Reopening early bronze age burials at Fidvár near Vráble/Southwest Slovakia. Evidence from recent excavations. In: 21st Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, 2–5 September 2015, Abstracts of the Oral and Poster Presentations. Glasgow 2015, 204.
339. E. Nowaczinski/G. Schkraft/K. Rassmann/N. Müller-Scheeßel/B. Eitel, O. Bubenzer/J. Bátora: A Multi-dimensional Research Strategy for the Evaluation of Settlement Pits. 3D Electrical Resistivity Tomography, magnetic prospektion and Soil Chemistry. Arch. Prosp. 22, 2015, 1–33.
340. J. Pavúk/J. Bátora: Siedlung und Gräberfeld der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995.
341. A. Polla/I. Angelini/G. Artioli/V. Furmánek/J. Bátora/G. Belluzzo: Archaeometric investigation of Early Bronze Age faience from Slovakia. In: G. Artioli/S. Wolf (Ed.): The linking role of the Alps in the past cultures. An archaeometric approach. Special issue. Archaeometry 47. Milano 2005, 229, 230.
342. V. Smetana/I. Smetanová/J. Bátora/J. Lukačka/K. Dóka/E. Bešinová/B. Kinčok/J. Bátorovská/V. Žubor/K. Holbová/J. Urban/A. Senešiová/M. Ofáziková: Tlmače v plynutí času. Monografia mesta. Tlmače 2010.

O autorovi

P. Biely: Tekov 2. Zlaté Moravce 2008, 130.

Encyklopedie osobností České a Slovenské republiky. Encyklopédia osobností Českej a Slovenskej republiky. III. Oxford 2015, 84.

J. Filip: Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. Adenda 3. Praha 1998, 27.

V. Furmánek: Životné jubileum prof. PhDr. Jozefa Bátora, DrSc. Inf. SAS 21/1, 2010, 23, 24.

Kto je kto v SAV 2004. Zostavila Mária Macková. Veda 2004, 37.

Kto je kto v SAV 2008. Zostavila Mária Macková. Veda 2008, 38.

Kto je kto v SAV 2011. Zostavila Mária Macková. Veda 2011.

Who is Who v Slovenskej republike. Dodatkové dielo. Zug 2005, 58.

Internetové zdroje

<http://www.osobnosti.sk/osobnost/jozef-batora-542> [07-10-2015]

https://sk.wikipedia.org/wiki/Jozef_B%C3%A1tora [07-10-2015]

<http://www.spolok-slovenskych-spisovatelov.sk/products/batora-jozef/> [07-10-2015]

Podľa autorových podkladov zostavila *Andrea Bondorová*

**Životné jubileum
PhDr. Ondreja Ožďániho, CSc.**



Tento rok si pripomínáme významné „polo-okrúhle“, životné jubileum, 65. narodeniny, popredného slovenského archeológa PhDr. Ondreja Ožďániho, CSc. (nar. 12. 2. 1950 v Lučenci). Jubilant mal v roku 1968 to šťastie, že po maturite na Strednej vzdelávacej škole B. S. Timravy v Lučenci a úspešnom absolvovaní prijímacích skúšok mohol nastúpiť do prvého ročníka štúdia archeológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Šťastie preto, lebo v tom období sa štúdium archeológie neotváralo každý rok. Podobne ako on i ja som mal tú možnosť priamo po ukončení SVŠ pokračovať v štúdiu tohto vysnívaného odboru. Tak som sa s jubilantom po prvýkrát stretol na pôde FF UK pri zápise do 1. ročníka v septembri 1968 a odvtedy osud chcel, že sme sa stali životnými súputníkmi kontinuálne už vyše 40 rokov. Po ukončení štúdia v roku 1973 mal možnosť priamo nastúpiť do zamestnania v Archeologickom ústave SAV v Nitre, na miesto odborného pracovníka.

Naše cesty neboli prerušené ani počas základnej vojenskej služby. Obaja sme totiž po ukončení vysokoškolského štúdia narukovali do toho istého bojového vojenského útvaru v západných Čechách. Tak sme spolu trávili ako „spolubojovníci“ v tvrdých podmienkach kasárenského života jeden celý rok. Mal som teda možnosť nie iba z diaľky, ale úplne zblízka poznať jubilanta, nie iba ako kolegu archeológa, špecialistu na obdobie strednej doby bronzovej, ale aj ako človeka.

Na štúdium archeológie v Archeologickom seminári FF UK v Bratislave jubilant nastúpil do početne najsilnejšieho ročníka, aký vôbec dovtedy v dejinách odboru existoval. Stretlo sa v ňom až 10 vedychtivých adeptov, ktorí túžili spoznávať dávnu minulosť Slovenska i Európy. Spolu s jubilantom v tomto čisto mužskom ročníku študoval Peter Baxa, Anton Fiala, Michal Glonda, Václav Hanuliak, Dušan Haroník, Vladimír Mináč, Gabriel Nevizánsky, Michal Slivka a Jozef Bátora.

Jubilant prišiel na vysokoškolské štúdium so slušným penzom vedomostí z domácej, ale i svetovej histórie, ktoré si priniesol z domu ako syn učiteľa, ale evidentne aj z SVŠ v Lučenci, ktorá v tom čase oplývala kvalitnými stredoškolskými profesormi. Prejavilo sa to i v jeho ovládaní francúzskeho jazyka. Významnú úlohu pri formovaní jeho vzťahu k našej dávnej minulosti zohrala v tomto období i jeho účasť ako stredoškolského študenta, brigádnika, na archeologickom výskume stredovekého panského sídla v Poltári, ktorý sa realizoval pod vedením PhDr. Igora Hrubca, pracovníka AÚ SAV v Nitre. Tieto skúsenosti mu výrazne pomáhali aj pri odborných skúškach, na ktoré sa vedel dobre pripraviť a nie raz nás spolužiakov dokázal tesne pred skúškou iritovať svojou „počítačovou“ pamäťou, keď na nás chľlil vedomosti o detailnom triedení a chronológii jednotlivých pravekých kultúr, názory bádateľov atď.

Jeho špecializáciu na obdobie strednej doby bronzovej predurčila diplomová práca venovaná karpatskej mohylovej kultúre. Kontinuálne na ňu nadviazal počas internej vedeckej aspirantúry v Archeologickom ústave SAV v Nitre, do ktorej nastúpil v roku 1976. Jej výsledkom bola kandidátska dizertačná práca na tému „Význam mohylových kultúr pre sociálno-ekonomický rozvoj Slovenska v dobe bronzovej“, ktorej obhájením sa v roku 1982 stal kandidátom historických vied (CSc.) a vedec-kým pracovníkom. Od nástupu do Archeologického ústavu SAV, v druhej polovici 70. rokov 20. storočia, realizoval viaceré záchranné výskumy, z ktorých možno spomenúť napr. výskum sídliska badenskej a čakanskej kultúry v Leviciach (1974) a výskum polykultúrneho náleziska na trase diaľnice D1 v Čataji (1976). Jeho terénne výskumné aktivity neprestali ani neskôr v 80. rokoch 20. storočia. Výskumy už boli zamerané hlavne na riešenie problematiky karpatskej mohylovej kultúry a počiatku popolnicových polí. V tejto súvislosti možno spomenúť výskumy realizované na dolnom Pohroní (Malá nad Hronom, 1983), Poiplí (Ipeľský Sokolec, 1987) a Požitaví (Úľany nad Žitavou, 1989). V Malej nad Hronom skúmal žiarové pohrebisko bolerázskej skupiny a birituálne pohrebisko karpatskej mohylovej kultúry. V Ipeľskom Sokolci uskutočnil výskum opevneného sídliska hatvanskej a čakanskej kultúry a v Úľanoch nad Žitavou odkryl viaceré objekty karpatskej mohylovej kultúry. Za osobitnú pozornosť stojí výskum jubilanta v rokoch 1984 a 1985 v Štúrove, v polohe Obidská pustatina. Na polykultúrnem nálezisku sa mu podarilo odkryť dvojhrob v sídliskovom objekte, v ktorom sa nachádzal keramický materiál z pre-lomu staršej a počiatku strednej doby bronzovej.

Jeho terénne výskumné aktivity okrem územia Slovenska siahajú i do zahraničia. V roku 1994 sa podieľal ako člen výskumného tímu na záchranných výskumoch, vyvolaných stavbou diaľnice v severnom Maďarsku (Mezőkeresztes – Cincse) a v rokoch 2001 a 2002 na významnom neolitickom a eneolitickom tellovom sídlisku v Drame v juhozápadnom Bulharsku. Išlo o medzinárodný výskum, ktorý realizovala Sárska univerzita Saarbrücken pod vedením prof. Dr. Jána Lichardusa.

Svoje poznatky, nadobudnuté či už terénnym výskumom, alebo štúdiom, preniesol do viacerých štúdií, v ktorých okrem ťažiskovej témy, ktorou bolo obdobie strednej doby bronzovej, riešil viaceré významné otázky stredoeurópskej doby bronzovej. V prvom rade možno spomenúť jeho prínos pre riešenie otázky záveru staršej a počiatku strednej doby bronzovej. Dobrý základ mu k tomu poskytol materiál z už spomenutého výskumu v Štúrove-Obidskej puste. Na základe zreteľných zmien v materiálnej náplni neskorého stupňa maďarovskej kultúry a preukázateľnú kontinuitu domáceho vývoja v nasledujúcom stupni strednej doby bronzovej, oprávnené jubilant navrhol označiť daný časový úsek pojmom maďarovsko-mohylový horizont (2010). Správne postrehol v tomto chronologickom horizonte i úzke vzájomné kontakty nositeľov viacerých kultúr z rôznych značne geograficky vzdialených oblastí (kultúra otomanská, vatyanská, severopanónska). Významné sú i jeho štúdie, v ktorých sa venoval spracovaniu depotov bronzovej industrie z rôznych oblastí Slovenska. Naakumulované poznatky veľmi úspešne zúročil v novej kolektívnej monografii Slovensko v dobe bronzovej (STASLO), ktorá vyšla tlačou v roku 2015. V nej sa detailne venoval mohylovým kultúram a kultúram popolnicových polí v mladšej a neskoršej dobe bronzovej.

Potrebné je spomenúť aj redakčnú činnosť jubilanta. V rokoch 1991–1995 bol súčasne hlavným aj odborným redaktorom ročenky Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku (AVANS). Taktiež treba pripomenúť, že bol dlhé roky spoluriešiteľom viacerých grantových projektov VEGA a v súčasnosti je vedúcim nového začínajúceho projektu.

Vážený jubilant, milý Ondro, pri príležitosti životného jubilea Ti želim nielen v mene svojom a v mene spolužiakov nášho „nezvyčajného“ ročníka, ale aj v mene všetkých priateľov a spolupracovníkov a celej archeologickej obce, do ďalších rokov pevné zdravie, veľa osobnej a pracovnej pohody, optimizmu a úspechov.

Ad multos annos!

Jozef Bátora

BIBLIOGRAFIA

1975

1. Nové sídliskové nálezy z Levíc. AVANS 1974, 1975, 71, 72.

1976

2. Amfora podolskej kultúry z Brhloviec. AVANS 1975, 1976, 168, 169.
3. Eneolitická nádoba z Čajkova. AVANS 1975, 1976, 170.
4. Laténske hroby v Hornej Kráľovej. AVANS 1975, 1976, 170, 171.
5. Nové praveké a včasnodedinné nálezy v Leviciach. AVANS 1975, 1976, 172, 173.
6. Včasnostredoveký hrob v Ivanke pri Nitre. AVANS 1975, 1976, 171, 172.

1977

7. Amfora podolskej kultúry s kovovou výzdobou z Brhloviec. Slov. Arch. 25, 1977, 463–472.
8. Archeologický prieskum okresu Lučenec. AVANS 1976, 1977, 209, 210.
9. Nové nálezy pilinskej kultúry v Rimavských Janovciach. AVANS 1976, 1977, 211.
10. Záchranný výskum na trase diaľnice v roku 1976. AVANS 1976, 1977, 211–215.

1978

11. Eneolitické nálezy z Levíc. AVANS 1977, 1978, 184, 185.
12. Sekera typu Veľký Blh zo Zvolenskej Slatiny. AVANS 1977, 1978, 185, 186.

1979

13. Diaľnica vydáva ďalšie tajomstvo. Krásy Slov. 56/11, 1979, 484–487.
14. Obetištia, kultové a iné objekty na pravekých sídliskách ako pramene k riešeniu problematiky viery v nadprirodzené sily. In: M. Kliský (Ed.): Historické korene vzniku náboženstva a jeho prejavy v praveku a včasnej dobe dejinnej. Zborník referátov. Nitra 1979, 105–111.
15. Objav pravekého obetiska v Topoľčanoch. Krásy Slov. 56/3, 1979, 112–114.

1980

16. Eneolitické sídlisko v Budmericiach. AVANS 1979, 1980, 155, 156.
17. Mohylník a praveké sídlisko v Kalinove-Hrabove. AVANS 1980, 1980, 211, 212.
18. Vladár, J.: Umenie dávnovekého Spiša. Bratislava 1978 (rec.). Arch. Rozhľedy 32, 1980, 106, 107.
19. Výsledky prieskumu na Ponitří v okresoch Topoľčany a Nitra. AVANS 1978, 1980, 197–201.

1981

20. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978. Nitra 1980 (rec.). Arch. Rozhľedy 33, 1981, 454–456.
21. Slovenská archeológia 28. Bratislava 1980 (rec.). Arch. Rozhľedy 33, 1981, 699–701.
22. Výsledky prieskumu v katastri obce Veľké Dvory. AVANS 1980, 1981, 213–215.

1983

23. Dávnoveké zbrane na Slovensku. Bratislava 1983.
24. Parohová bočnica z Vrábeľ. AVANS 1982, 1983, 186.

1984

25. Praveké výšinné sídliská v Kamenici nad Hronom. AVANS 1983, 1984, 166, 167.
26. Sídlisko z doby rímskej v Kameníne. AVANS 1983, 1984, 167.
27. Výsledky prieskumu stredného Poipľa v okrese Levice. AVANS 1983, 1984, 168–171.
28. Záchranný výskum v Malej nad Hronom. AVANS 1983, 1984, 171, 172.

1985

29. Šperky z doby bronzovej. Eva 16/2, 1985, 27, 28.
30. Terénny prieskum v okrese Senica. AVANS 1984, 1985, 180–182.

31. Výsledky záchranného výskumu v Štúrove v Obidskej puste. AVANS 1984, 1985, 182–184.
32. Zbrane slovenského praveku. PaS 2, 1985, 54–59.

1986

33. Druhá výskumná sezóna v Štúrove-Obidskej puste. AVANS 1985, 1986, 177–179.
34. Zur Problematik der Entwicklung der Hügelgräberkulturen in der Südwestslowakei. Slov. Arch. 34, 1986, 5–96.

1987

35. Medzinárodné sympóziu o kultúre popolnicových polí v strednej Európe v Libliciach. Slov. Arch. 35, 1987, 208–210.
36. Objav pravekých a včasnodejinných sídlisk v Štúrove. Krásy Slov. 64/8, 1987, 14–17.

1988

37. Bronzová kopija z Hornej Stredy. AVANS 1987, 1988, 104.
38. Výskum opevnených sídlisk v Ľpeľskom Sokolci. AVANS 1987, 1988, 105, 106.

1989

39. K súčasnému stavu výskumu mohylových kultúr na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 41, 1989, 143–151.

1990

40. Furmánek, V.: Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Bratislava 1990 (rec.). Smer 184, 8. 8. 1990, 4.
41. Hroby z doby bronzovej vo Svodíne. AVANS 1988, 1990, 130, 131.
42. Praveké a stredoveké osídlenie Pribinovho námestia v Nitre. AVANS 1988, 1990, 131, 132.
43. Říhovský, J.: Die Sicheln in Mähren. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XVIII, Band 3. München 1989 (rec.). Slov. Arch. 28, 1990, 474–476.
44. Sídlisko z doby bronzovej v Šuranoch v časti Úľany nad Žitavou. AVANS 1988, 1990, 133.
45. Stredoveká keramika z hradu Ozdín. AVANS 1988, 1990, 134.

1991

46. Nádoba z 9.–10. storočia z Úľan nad Žitavou. AVANS 1989, 1991, 76.
47. Nález hlineného závažia z Úľan nad Žitavou. AVANS 1989, 1991, 76.
48. Praveké a stredoveké nálezy v Úľanoch nad Žitavou. AVANS 1989, 1991, 77.
49. Výskum sídliska z doby bronzovej v Úľanoch nad Žitavou. AVANS 1989, 1991, 77, 78.

1992

50. Dva keltské hroby z Hornej Kráľovej. Arch. Rozhledy 44, 1992, 387–392.
51. K osídleniu polohy Mahér vo Vyškovciach nad Ipľom. Zbor. Tek. Múz. 1, 1992, 17–34.
52. Nálezy z doby bronzovej z Piešťan. Slov. Arch. 40, 1992, 205–211.
53. Neolitické sídlisko v Janíkovciach. AVANS 1990, 1992, 84, 85.
54. Ojedinelý nález kopije z Hornej Stredy. Arch. Rozhledy 44, 1992, 457–460.
55. Praveké a včasnostredoveké nálezy z Rimavských Janoviec. AVANS 1991, 1992, 88, 89.
56. Sídlisko kyjatickej kultúry v Panických Dravciach. AVANS 1990, 1992, 85.
57. Sídlisko z veľkomoravského obdobia vo Veľkom Blhu. AVANS 1991, 1992, 89, 90.

1994

58. Detský dvojhrob z doby bronzovej z Malej nad Hronom. Pam. a Múz. 4, 1994, 32–34.
59. Double Burial of Children of the Bronze Age in Malá nad Hronom. In: Historical Monuments and Museums 1994. Spec. Issue. Bratislava 1994, 26–28.

1995

60. Ďalší hrob severopanónskej kultúry z Malej nad Hronom. AVANS 1993, 1995, 103, 104.
61. Militárie v pravekom vývoji Slovenska. Pam. a Múz. 3, 1995, 6–11.

1998

62. Einige Anmerkungen zum Vorkommen der „Litzen“-Verzierung im Milieu der Otomani-Kultur und ihr chronologischer Aspekt. Vsl. Pravek 5, 1998, 51–58.
63. Elefánt története az őskortól máig. In: Lefantovce 1113–1998. Nitra 1998, 164–170.
64. Jubileá. Helena Bublová. PhDr. Zoltán Drenko. RNDr. Július Jakab, CSc. Doc. PhDr. Eduard Krekovič, CSc. PhDr. Elena Miroššayová, CSc. Slov. Arch. 46, 1998, 123, 124.
65. Mystérium detských hrobov. Nedel'ná Pravda 8/3, 16. 1. 1998, 36.
66. Tajomstvá z brehov Ipl'a. Nedel'ná Pravda 8/9, 27. 2. 1998, 30.
67. Z najstarších dejín Lefantoviec. In: Lefantovce 1113–1998. K 885. výročiu prvej písomnej zmienky o obci. Lefantovce 1998, 13–42.

1999

68. A falu történelme az archeológiai leletek tükrében. In: Kolektív autorov: Vicsápapáti. Komárno 1999, 8–17.
69. Dejiny obce Výčapy-Opatovce vo svetle archeologického bádania. In: Kolektív autorov: Výčapy-Opatovce. Komárno 1999, 9–18.
70. Jubileá. PhDr. Blažej Benadik, CSc., PhDr. Július Béreš, CSc., Akademik Ján Dekan, DrSc., Berta Nieburová. Slov. Arch. 47, 1999, 183, 184.
71. Neuer Fund eines Stabdolches aus der älteren Bronzezeit in der Südwestslowakei. In: J. Batora/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 161–168.

2000

72. Staroeneolitické (?) sídlisko v Čajkove. AVANS 1998, 2000, 133, 134.
73. Výsledky prieskumu na trase plánovanej cesty v okrese Poltár. AVANS 1998, 2000, 134–138.
74. Výsledky zisťovacieho výskumu v Nitre-Kmeťkovej ulici. AVANS 1999, 2000, 95, 96.

2002

75. Dejiny mesta Poltár vo svetle archeologických nálezov. In: J. Alberty (Ed.): Mesto Poltár. Regionálna monografia. Zvolen 2002, 39–52.
76. Jubilanti. 60 rokov. Václav Furmánek. Inf. SAS 13/1, 2002, 20.
77. Zwei Metallfunde aus Nitra-Mlynárce. Anodos 2, 2002, 225–230.

2003

78. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v rokoch 1984–1993. Register. Nitra 2003.
79. K životnému jubileu doc. PhDr. Václava Furmánka, DrSc. Slov. Arch. 50, 2003, 361–365.

2004

80. Spomienka na profesora Bohuslava Novotného (alebo prvý úspešný pokus o zborenie berlínskeho „múru“). In: L. Novotný (Zost.): Bohuslav Novotný 1921–1996. Biografia – Bibliografia – Spomienky. Trnava 2004, 65–69.

2005

81. Bibliografia Jána Dekana. In: J. Vladár (Ed.): Ján Dekan. Život a dielo. Osobnosti slovenskej archeológie. Nitra 2005, 23–30.
82. Biografia – Kalendárium. In: J. Vladár (Ed.): Ján Dekan. Život a dielo. Osobnosti slovenskej archeológie. Nitra 2005, 11–13.
83. Eneolitické sídlo a stredoveký hrádok v Drni. Gemer-Malohont 1, 2005, 34–39.
84. Gedl, M.: Die Halsringe und Halskragen in Polen I. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XI, Band 6. Stuttgart 2002 (rec.). Slov. Arch. 53, 2005, 196–199.
85. Kalendárium. In: J. Vladár (Ed.): Ján Dekan. Život a dielo. Osobnosti slovenskej archeológie. Nitra 2005, 14–16.

2006

86. Dejiny obce Dolné Trhovište vo svetle archeologických nálezov. In: J. Mrváň (Zost.): Obec Dolné Trhovište 1156–2006. Nitra 2006, 12–25.

87. Depot bronzových predmetov z neskorej doby bronzovej z Nitrianskej Blatnice. AVANS 2004, 2006, 156, 157.

2007

88. Sídliisko lužickej kultúry z Nitrianskej Blatnice. AVANS 2005, 2007, 154–156.

2008

89. K životnému jubileu doc. PhDr. Michala Slivku, CSc. Inf. SAS 19/2, 2008, 30, 31.
90. Výsledky záchranného výskumu v Novom Tekove-Marušovej. AVANS 2006, 2008, 119–121.

2009

91. Bronzová spona z doby rímskej z Kočína-Lančára. AVANS 2007, 2009, 157, 158.
92. Depoty bronzových predmetov z Hradiska pri Nemeckej. Slov. Arch. 57, 2009, 1–56.
93. K životnému jubileu PhDr. Gabriela Nevizánskeho, CSc. Inf. SAS 20/1–2, 2009, 32, 33.

2010

94. Nové náleziská hatvanskej kultúry na Dolnom Pohroní a Poíplí. Štud. Zvesti AÚ SAV 47, 2010, 53–62.
95. Poznámky k výskytu keramiky cudzej proveniencie na juhozápadnom Slovensku počiatkom strednej doby bronzovej. Slov. Arch. 58, 2010, 259–272.

2011

96. Ojedinelé nálezy z doby bronzovej v Štúrove. AVANS 2008, 2011, 201, 202.

2012

97. PhDr. Jozef Paulík, CSc., jubilujúci osemdesiatnik. Slov. Arch. 59, 2011, 371, 372.

2013

98. Ojedinelý nález bronzovej sekery z Nitry. AVANS 2009, 2013, 158–159.
99. Heslá. In: Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia 7. In-Kalg. Bratislava 2013 (16 hesiel z archeológie).

2015

100. Bronzový terč z obce Kravany nad Dunajom. In: J. Bartík (Ed.): Zborník na pamiatku Jozefa Paulíka. Zbor. SNM. Arch. Suppl. 9. Bratislava 2015, 183–186.
101. Popolnicové polia a doba halštatská: Zborník referátov z XII. medzinárodnej konferencie „Doba popolnicových polí a doba halštatská“ Hriňová-Poľana 14.–18. máj 2012. O. Ožďani (Ed.). Arch. Slov. Monogr. Comm. XVII. Nitra 2015.
102. Spomienka na PhDr. Václava Hanuliaka. Čo bol alebo kto bol Pitoňák? Inf. SAS 26/1–2, 2015, 42–44.

V spoluautorstve

103. Z. Baďuríková/V. Čičaj/V. Dangl/A. Falisová/L. Hallon/A. Hudek/J. Lukačka/O. Ožďani/V. Petrík/J. Roguľová/P. Šalkovský/A. Šuba: Ottova praktická encyklopédia Slovensko. Bratislava 2008 (139 hesiel z archeológie).
104. J. Bátora/O. Ožďani: Záchranný výskum v Mochovciach. AVANS 1981, 1982, 35–38.
105. J. Beljak/G. Nevizánsky/O. Ožďani/V. Tittonová: Osídlenie juhu stredného Slovenska v dobe rímskej. In: G. Březinová/V. Varsík (Ed.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 23–52.
106. J. Béreš/K. Marková/O. Ožďani/J. Rajtár/S. Stegmann-Rajtár/P. Šalkovský/I. Vlkolinská: Heslá. In: Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia 6. His-Im. Bratislava 2010 (28 hesiel z archeológie).
107. V. Furmánek/J. Bátora/O. Ožďani/V. Mitáš/R. Kujovský/J. Vladár: Staré Slovensko 4. Doba bronzová. Arch. Slov. Monogr. Nitra 2015.
108. V. Furmánek/O. Ožďani: Kontakte der Hügelgräberkulturen und des Kulturkomplexes der südöstlichen Urnenfelder. In: Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit. Berlin – Nitra 1990, 129–141.

109. V. Furmánek/O. Ožďáni: Mohyly a mohyly? Príspevok k riešeniu problematiky pravekých mohýl na juhu stredného Slovenska. Arch. Západ. Čech 5, 2013, 108–119.
110. V. Furmánek/O. Ožďáni: Nálezy keramiky z hradiska kyjatickej kultúry v Horných Plachtinciach. AVANS 1995, 1997, 48, 49.
111. V. Furmánek/O. Ožďáni: Pohanský vrch – hradisko kyjatickej kultúry v Horných Plachtinciach. Pravěk (N. Ř.) 10, 2000, 411–419.
112. V. Furmánek/O. Ožďáni: Praveké lokality z Jabloňoviec. AVANS 1994, 1996, 55–58.
113. V. Furmánek/O. Ožďáni: Sídliiskové nálezy zo pseudokrasových jaskýň v obci Belina. AVANS 1995, 1997, 50–53.
114. V. Furmánek/O. Ožďáni: Urnenfelderzeitliche Kultstelle aus Jabloňovce in der Slowakei. In: B. Gediga/D. Piotrowska (Hrsg.): Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej. Warszawa – Wrocław – Biskupin 2000, 279–292.
115. V. Furmánek/O. Ožďáni: Urzeitliche Kultstelle aus Jabloňovce. In: B. Gediga/D. Piotrowska (Hrsg.): Die symbolische Kultur des Urnenfelderkreises in der Bronze- und Frühen Eisenzeit Mitteleuropas. Biskupin 1998, 45, 46.
116. V. Furmánek/O. Ožďáni/P. Tóth: XII. medzinárodná konferencia „Doba popolnicových polí a doba halštatská“. In: O. Ožďáni (Ed.): Doba popolnicových polí a doba halštatská. Nitra 2015, 7–10.
117. M. Hanuliak/O. Ožďáni: Veľkomoravské hroby zo sídliskového areálu v Čataji a Igrame. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 35–49.
118. J. Hunka/G. Nevizánsky/O. Ožďáni: Geodetické zameranie stredovekého hrádka v Malých Zlievcach. AVANS 2001, 2002, 74–77.
119. J. Hunka/O. Ožďáni: Nové lokality v intraviláne Čápora. AVANS 2003, 2004, 79, 80.
120. M. Klčo/O. Ožďáni: Sídliiskový objekt maďarovskej kultúry vo Veselom. Balneol. Sprav. 30, 1991, 6–26.
121. R. Kujovský/G. Nevizánsky/O. Ožďáni: Zisťovací výskum v Stránskej. AVANS 2003, 2004, 107, 108.
122. I. Kuzma/O. Ožďáni/M. Hanuliak: Tretia sezóna výskumu v Mužle-Čenkove. AVANS 1982, 1983, 143–147.
123. K. Marková/O. Ožďáni: Prieskum v okrese Levice, Nové Zámky a Zvolen v roku 1992. AVANS 1992, 1993, 88–92.
124. K. Marková/O. Ožďáni: Prieskum v povodí rieky Suchej. AVANS 1992, 1993, 92–94.
125. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: A Gömör-Kishontban és Nógrádban végzett régészeti terepbejárások és ásatások eredményei. In: A Gömör-Kishonti Múzeumgyesület évkönyve (1995–1997) 2. Rimaszombat 1999, 62–79.
126. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Bibliografia. In: Ján Lichardus 1939–2004. Biografia – Bibliografia – Spomienky. Nitra 2005, 23–37.
127. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Biografia. Kalendárium. In: Ján Lichardus 1939–2004. Biografia – Bibliografia – Spomienky. Nitra 2005, 9–12.
128. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Ein Brandgräberfeld der Badener Kultur in Malá nad Hronom. SASTU-MA 4/5 (1995/1996), 1997, 251–272.
129. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Hrob s nepredierkovanou západoeurópskou mincou z 10. storočia v Komjaticiach. AVANS 1997, 1999, 121–123.
130. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Hroby severopanónskej kultúry z Kamenného Mosta. AVANS 1992, 1993, 101, 102.
131. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Kostrový hrob a situovanie pohrebiska v Kuraľanoch. AVANS 1999, 2000, 92, 93.
132. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Kostrový hrob z neskorej doby bronzovej zo Želiezoviec. AVANS 1996, 1998, 121.
133. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Mladoneolitické výšinné sídlisko v Šíde. AVANS 1975, 1976, 163.
134. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Mladoneolitický hrob v Slovenských Ďarmotách. Arch. Rozhľedy 36, 1984, 664–668.
135. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Neuveriteľné príbehy s ozajstným človekom Čičom Janom v Drame. In: Ján Lichardus 1939–2004. Biografia – Bibliografia – Spomienky. Nitra 2005, 79–82.
136. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Nové archeologické lokality v okrese Rimavská Sobota. AVANS 1975, 1976, 161, 162.
137. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Praveké a včasnostredoveké osídlenie obce Martinová. Gemer-Malohont 2, 2006, 11–14.
138. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Praveké a včasnohistorické sídliská v Nitre-Mlynárčiach. AVANS 1993, 1995, 101–103.

139. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Predbežné výsledky archeologického prieskumu v okrese Rimavská Sobota. *Obzor Gemera* 7/3, 1976, 134–136.
140. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Prieskum na 5. vetve tranzitného plynovodu v úseku Kaloša–Mikušovce. *AVANS* 1997, 1999, 123–125.
141. G. Nevizánszky/O. Ožďáni: Záchranné výskumy na 5. vetve tranzitného plynovodu v Ožďanoch a Rimavskej Sobote. *AVANS* 1997, 1999, 125, 126.
142. O. Ožďáni/V. Furmánek: Bronzový meč s čiaškovitou rukoväťou z Lehôtky. *AVANS* 1999, 2000, 96, 97.
143. O. Ožďáni/V. Furmánek: Ďalšie prieskumy na hradisku kyjatickej kultúry v obci Horné Plachtince. *AVANS* 1996, 1998, 125–127.
144. O. Ožďáni/V. Furmánek: Praveké osídlenie v chotári mesta Modrý Kameň. *AVANS* 1996, 1998, 123–125.
145. O. Ožďáni/V. Furmánek: Sídliisko z neskorej doby bronzovej v Sucháni. *AVANS* 1995, 1997, 141–143.
146. O. Ožďáni/V. Furmánek: Stredoveké sídliskové nálezy z obce Malé Zlievce. *AVANS* 1995, 1997, 143, 144.
147. O. Ožďáni/J. Hečková: The la Tène period settlement at Čataj. *Slov. Arch.* 35, 1987, 391–412.
148. O. Ožďáni/J. Hunka: Prieskum v povodí Hostovského potoka a Rabony. *AVANS* 1999, 2000, 98–101.
149. O. Ožďáni/L. Illášová: Misa z doby rímskej z Kovariet. *AVANS* 1991, 1992, 90.
150. O. Ožďáni/R. Kujovský: Das Vordringen fremder ethnischer Gruppen in den Nordkarpatenraum in der ausklingenden Spätbronzezeit. In: C. Kacsó (Hrsg.): *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit*. Baia Mare 2001, 353–368.
151. O. Ožďáni/R. Kujovský: Objav slovanského pohrebiska vo Vrábľoch. *AVANS* 1982, 1983, 186–189.
152. O. Ožďáni/V. Mitáš: Nové poznatky k dejinám hradu Ozdín. *Gemer-Malohont* 6/7, 2011, 125–130.
153. O. Ožďáni/G. Nevizánsky: Geodetické zameranie hradného kopca v obci Gemer. *AVANS* 2001, 2002, 152–154.
154. O. Ožďáni/G. Nevizánsky: Hrob mezočsátskej kultúry zo Želiezoviec. *Slov. Arch.* 44, 1996, 253–264.
155. O. Ožďáni/G. Nevizánsky: Mladoeneolitické výšinné sídlisko a stredoveký hrádok v obci Drňa. *AVANS* 2001, 2002, 149–152.
156. O. Ožďáni/G. Nevizánsky: Nové nálezisko kyjatickej kultúry v Sucháni. *AVANS* 2001, 2002, 154, 155.
157. O. Ožďáni/G. Nevizánsky: Praveké výšinné sídlisko v Hajnáčke. *AVANS* 2001, 2002, 148, 149.
158. O. Ožďáni/G. Nevizánsky: Sídliskové nálezy z Pastoviec. *AVANS* 1996, 1998, 127–129.
159. O. Ožďáni/G. Nevizánsky: Urzeitliches Hügelgräberfeld in Gemerské Dechtáre und in Hajnáčka. *Anodos* 2, 2002, 231–233.
160. O. Ožďáni/G. Nevizánsky: Včasnostredoveký hrob z Tesárskych Mlyňan. *AVANS* 1986, 1987, 83.
161. O. Ožďáni/G. Nevizánsky: Zaniknutá stredoveká dedina Ozdány. *AVANS* 1997, 1999, 129, 130.
162. O. Ožďáni/G. Nevizánsky/J. Hunka: Prieskum a tachymetrické zameranie hradiska v Horných Plachtinciach. *AVANS* 2002, 2003, 103–105.
163. O. Ožďáni/G. Nevizánsky/J. Hunka: Výsledky prieskumu na hrade v katastri obce Ozdín. *AVANS* 2002, 2003, 105–107.
164. O. Ožďáni/V. Němejcová-Pavúková: Praveké sídlisko v Kravanoch nad Dunajom. *AVANS* 1991, 1992, 91, 92.
165. O. Ožďáni/A. Točík: Na úsvite dejín. In: J. Alberty/J. Sloboda (Ed.): *Novohrad. Regionálna vlastivedná monografia* 2/1. Dejiny. Lučenec – Veľký Krtíš 1989, 15–128.
166. O. Ožďáni/P. Ušiak/T. Zachar: Další depot bronzových predmetov zo Zvolena. In: M. Salaš/K. Šabatová (Ed.): *Doba popelnicových polí a doba halštatská*. Brno 2007, 167–176.
167. O. Ožďáni/I. Vlkolinská: Helena Bublová jubiluje. *Slov. Arch.* 56, 2008, 341.
168. O. Ožďáni/T. Zachar: Depot bronzových kruhových šperkov zo Žiliny-Považského Chlmca. In: R. Kujovský/V. Mitáš (Ed.): *Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám*. Nitra 2012, 279–292.
169. O. Ožďáni/J. Zábojník/G. Nevizánsky/I. Kuzma: *Militária – Konský postroj – Voz*. Nitra 1992.
170. O. Ožďáni/P. Žebrák: Výsledky terénneho prieskumu v okrese Lučenec. *AVANS* 1982, 1983, 189–192.
171. A. Ruttkay/L. Veliačik/K. Pieta/M. Ruttkay/O. Ožďáni: *Archeologický ústav 1939–1999*. Nitra 1999.
172. L. Veliačik/O. Ožďáni: Blatnica – the important archaeological site of the Bronze Age. In: S. Guba/K. Tankó (Szerk.): *„Régről kell kezdenünk...”*. *Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay*. Szécsény 2010, 109–114.

Podľa autorových podkladov zostavila *Miriama Nemergutová*

SPRÁVA

24. medzinárodná konferencia „Starší doba bronzová v českých zemích a na Slovensku“

Usporiadateľom konferencie bol Archeologický ústav AV ČR. Podujatie sa uskutočnilo v stredočeskom meste Sedlec-Prčice v dňoch 6.–9. októbra 2015. Okrem množstva archeologických nálezísk z okolia je mesto širokej verejnosti známe najmä turistickým pochodom Praha – Prčice. Konferencia trvala tradičné štyri dni vrátane celodennej exkurzie. Celkovo odznelo 35 referátov dotýkajúcich sa staršej a počiatku strednej doby bronzovej.

Po slávnostných príhovoroch starostky mesta a organizátorov konferencie M. Erného a M. Langovej bol otvorený úvodný blok prednášok. Ten patril najnovším výsledkom archeologických výskumov na zahraničných expedíciách. V úvode vystúpil P. Pavúk, ktorý predstavil stavebný program Tróje VI a jeho energetický prístup. Autor prezentácie sa na základe fyzickej náročnosti na výstavbu jednotlivých stavebných prvkov, ako aj dostupnej suroviny, pokúsil vyrátať dobu výstavby opevnenia Tróje VI. K mimoriadne zaujímavým a diskutovateľným príspevkom patril aj referát V. Klontza-Jaklovej a R. Fernandes o nových rádiouhlíkových dátach horizontu LMIA zo Santorini. Archeologické výskumy v Sýrii predstavil v tomto bloku D. Hulínek. Je namieste, ak pripomeniem, že Sýria je jednou z krajín, v ktorej sa momentálne masovo ničia pamiatky kultúrneho dedičstva.

V ďalšom bloku sa postupne predstavili J. Bartík, A. Šeřčáková a M. Gregor s prezentáciou o tzv. Litzenkeramik medzi Malými Karpatami a Váhom. Prejavy ekonomických zmien v strednej dobe bronzovej sledovala K. Šabatová. Zaujímavý pohľad na problematiku materiality, artefaktov a sociálneho sveta priniesol referát M. Baču. Podobne, ako aj po iné roky, vzbudili veľký záujem prednášky o výskyt a datovanie bronzových depotov, ktoré uzatvárali prvý deň konferencie. O. Chvojka spolu s J. Johnom predstavili nové depoty z južných Čiech a ich prínos pre poznanie metalurgie na začiatku doby bronzovej. V. Furmánek upozornil na niekoľko závažných skutočností v súvislosti s prežívaním tradícií industrie kosziderského horizontu zo staršej doby do strednej doby bronzovej. Pomyselnou čerešničkou na torte bol referát M. Salaša „Mystérium Krumlovského lesa optikou kovových depozit starší a střední doby bronzové“.

Druhý deň konferencie bol rozdelený do dvoch doobedňajších a troch poobedňajších blokov.

V prvých dvoch blokoch odznelo celkom osem referátov, ktoré riešili problematiku sídlisk. V tejto sekcii dominovali referáty slovenských bádateľov. Úvod patril referátu D. Hláseka, P. Houfkovej, J. Nováka a T. Šálkovej, ktorí skúmali známu lokalitu Všemyslice-Kozí vrch. Z. Litviaková za kolektív autorov predstavila opevnené sídlisko v Hostiach. Ide o postupné spracovanie starších výskumov v areáli sídliska, doplnené o geofyzikálny prieskum a odber vzoriek na rôzne analýzy. Samotná vízia skúmania danej lokality korešponduje s výskumami vo Vrábľoch či Santovke. Naposledy menované lokality boli tiež prezentované v tejto sekcii. Pod vedením J. Bátoru sa kolektív autorov veľmi úspešne zhostil možnosti priniesť nové informácie, ktoré boli výsledkom výskumných sezón 2014–2015. Mimoriadne zaujímavá bola prezentácia D. Oravkinovej a B. Hromadovej o predbežnom vyhodnotení kostenej a parohovej industrie z opevneného sídliska otomanskej kultúry v Spišskom Štvrtku. Autorkám sa vďaka trasologickej metóde podarilo zachytiť stopy opracovania na zvieracích kostiach a zaradiť ich k príslušnej fáze výroby jednotlivých artefaktov. Téma poobedňajšieho bloku sa z poznávania sídlisk presunula k pohrebiskám a pohrebnému rítu. Počet referujúcich sa skrátil z pôvodne ohlásených dvanásť na deväť, čo sa pozitívne odrazilo na diskusii. Väčšina autorov v tejto sekcii sa snažila zaujať unikátnymi nálezmi alebo situáciami z posledných výskumných sezón. Vyzdvihujem najmä príspevok P. Limburského, N. Košťovej a K. Kleinovej o pohrebnom areáli únětickkej kultúry vo Vliněvsi, okr. Mělník. Na pohrebisku sa totiž celkom unikátne zachovali aj fetusy. Detské hroby patrili k častejšie skloňovaným námetom tohto bloku. Zaujali najmä bohaté detské hroby z únětického pohrebiska v Opave-Vávroviciach, ktoré prezentoval J. Hlas a S. Stuchlík. Veľký prínos pre štúdium pohrebného rítu v staršej dobe bronzovej mal príspevok V. Reiterovej, ktorej sa podarilo identifikovať v rámci väčšieho pohrebiska v Neumarkte an der Ybbs priestor, vyhradený pre pochovávanie žien a detí. DNA analýzy potvrdili príbuzenské vzťahy medzi niektorými jedincami. Metóda trasológie sa objavila aj v príspevku L. Kaňákovej-Hladíkovéj a A. Šajnerovej. Štúdiom mikroskopických stôp na povrchu artefaktov sa autorkám podarilo

zistiť spôsob upevnenia kamenných hrotov šípov pomocou miazgy alebo priviazaním.

Posledný deň konferencie bol venovaný prírodným vedám a interdisciplinárnemu prístupu. J. Hlavatá predstavila metodiku archeobotanického výskumu na opevnenom sídlisku maďarovskej kultúry v Budmericiach. K poznaniu doposiaľ málo spracovanej problematiky malakofauny prispel P. Jelínek. Zozbieral a vyhodnotil tento druh materiálu zo slovenských sídlisk a pohrebísk zo staršej doby bronzovej. Poukázal nielen na ich mnohostranné využitie ako potravy alebo polotovarov, ale aj na ich spirituálny význam. Zároveň upozornil na skutočnosť, že mnohé lastúry a mušle sú v literatúre nesprávne pomenované a podľa kresbovej dokumentácie ide o celkom iné druhy. Snáď najväčšia diskusia vznikla po referáte M. Neumann, ktorý sa zaoberal interpretáciou keramických terčikov. Prevrátené kusy autor spája s tkaním, pričom rozhodujúca je podľa neho hmotnosť. Neprevrátené kusy môžu byť polotovarmi. Vzhľadom na skutočnosť, že počas výskumov nachádzame množstvo artefaktov tohto druhu, rezonovala táto téma už v minulosti na viacerých podujatiach nielen o staršej dobe bronzovej.

Súčasnou konferencie bola aj panelová diskusia. Vývesky sa nachádzali v konferenčnej miestnosti, takže aj počas prestávok bolo možné o nich s autorami diskutovať. Do tejto formy prezentácie sa zapojilo

celkom 21 referujúcich, ktorí predstavili výsledky práce na deviatich výveskách (V. Mitáš: Slovenská únětická kultura; P. Jelínek/A. Námerová/G. Pastirčák: Další objekt wieselburskej kultúry z Rusoviec; K. Großschmidt/B. Rendl/V. Reiter: Some pathological examples from the Neumarkt an der Ybbs cemetery; K. Daňová: Osídlenie nitrianskeho hradného kopca v staršej dobe bronzovej; K. Petrišćáková/P. Limburský: Analýza kovové industrie z únětického pohřebiště v Praze-Nových Butovicích; V. Reiter: The Chief-a male burial from Leithaprodersdorf; O. Chvojka/P. Houfková/P. Menšík/T. Šálková/M. Procházka: Depot ze starší doby bronzové z Kučeře ve světle archeologického a environmentálního průzkumu; E. Schimerová/M. Kuchařík: Únětické pohřebiště v Praze-Dolných Chabrech).

Štvrtok patril exkurzii. Hoci sa organizátorom nepodarilo vybaviť pekné počasie, exkurzia mala svoje čaro aj napriek dažďu. Prvou zastávkou bol gotický hrad Zvíkov, nasledovalo Milevsko – románsky kláštor s múzeom a napokon lokalita Hostý, ktorá bola významnou sídelnou aglomeráciou v staršej dobe bronzovej s množstvom importov od Baltu až po Karpatskú kotlinu.

Záverečné zhodnotenie konferencie patrilo S. Stuchlíkovi, ktorý avizoval pre všetkých veľmi dôležitú informáciu o prevzatí organizácie 25. medzinárodnej konferencie o staršej dobe bronzovej do vlastných rúk.

Kludia Daňová

RECENZIA

Juraj Šedivý – Tatiana Štefanovičová (Zost.): Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Slovart. Bratislava 2012. 607 strán, 925 obrázkov a priložené DVD. ISBN 978-80-556-0330-8.

Monografia predstavuje monumentálny projekt, ktorého cieľom je v piatich zväzkoch podať komplexný pohľad na históriu hlavného mesta a jeho širšieho okolia. Ponúka pestrú mozaiku dejín Bratislavy z perspektívy rôznych vedeckých odborov, od geológie, palynológie či archeobotaniky až po archeológiu, antropológiu, históriu, numizmatiku a ďalšie, na ktorej sa podieľali odborníci zo Slovenska, Maďarska, Rakúska a Českej republiky.¹

Bohatá história mesta Bratislavy ovplyvnila aj koncepciu diela, ktoré je rozdelené do piatich zväzkov. Prvý zväzok, ktorého sa týka aj predmetný text, je na 607 stranách venovaný najstarším dejinám mesta od praveku až do začiatku 13. stor., kedy prebehol proces urbanizácie a Bratislava sa zaradila medzi štandardné stredoveké mestá. Monografia je rozdelená do štyroch hlavných kapitol. Prvá kapitola popisuje vývoj živej a neživej prírody od prvohôr až do geologickej súčasnosti. Druhá najrozsiahlejšia kapitola podáva prehľad vývoja dejín ľudského osídlenia na území hlavného mesta a v jeho širšom okolí. Tretia kapitola je tematicky zameraná na vybrané okruhy z najstarších dejín Bratislavy. Posledná štvrtá kapitola je venovaná historiografii.

Prvá kapitola informuje o vývoji reliéfu a geologickej stavbe Bratislavy a jej okolia. S vývojom neživej prírody úzko súvisel aj rastlinný kryt a živočíšstvo. Prírodné pomery v holocéne boli do určitej miery závislé aj od človeka, ktorého vplyv na environment sa od najstarších čias postupne zvyšoval. Peknou sondou do geologickej minulosti okolia Bratislavy je jazero Šúr pri Svätom Jure, kde bol na základe peľového záznamu, z neho získaného, zachytený vývoj vegetácie od neskorého glaciálu až po strednú dobu bronzovú. Tretia podkapitola je venovaná nálezom rastlinných makrozvyškov, pochádzajúcich z archeologických výskumov z 59 polôh z územia Bratislavy. Na ich základe sa podarilo rekonštruovať vývoj rastlinného pokryvu a spektrum kultúrnych plodín od doby bronzovej až po vrcholný stredovek.

Po predstavení prírodného prostredia nasleduje ťažisková druhá kapitola, ktorá sa venuje kľúčovým etapám vývoja ľudskej spoločnosti z pohľadu archeológie, histórie, numizmatiky i ďalších vedných disciplín. Je rozdelená do deviatich nerovnako veľkých podkapitol, pri členení ktorých sa uplatnilo chronologické hľadisko. Dozvedáme sa, že prví ľudia sa na území hlavného mesta pohybovali už v paleolite a mezolite. Rozsah tejto podkapitoly bol poznačený nedostatčným pramenným materiálom. Pamiatky zo staršej a strednej doby kamennej pochádzajú iba z desiatich lokalít.

Hustota osídlenia na území Bratislavy a v jej okolí výrazne vzrástla v mladšej a neskorej dobe kamennej. Okolo polovice 6. tisícročia pred n. l. sa tu objavili prví poľnohospodári, ktorí sa usadlým spôsobom života a inými sprievodnými prejavmi výrazne odlišovali od predchádzajúcej lovecko-zberačskej spoločnosti. Popri charakteristických prejavoch hmotnej náplne jednotlivých archeologických kultúr sú predstavené aj spôsoby sídlenia a hrobové nálezy, dokumentované na konkrétnych archeologických náleziskách.

Po obdobiach kameňa nasleduje tretia podkapitola, ktorá je dedikovaná dobe bronzovej a staršej dobe železnej. V tomto období sa kov, najskôr v podobe bronzu, neskôr vo forme železa, rozširuje do všetkých sfér ľudského života. Po charakteristike oboch dôb a priblížení ich chronologického systému nasleduje popis typických prvkov materiálnej kultúry jednotlivých období s uvedením najdôležitejších sídlisk, funerálnych prameňov a ďalších nálezov. Autori sa neopierajú iba o pamiatky z územia Bratislavy, ale vývoj v jednotlivých etapách situovali do kultúrno-historického kontextu Karpatskej oblasti. Zaslúžená pozornosť bola venovaná strategickému významu Devína, vďaka jeho dominantnej polohe nad sútokom Moravy s Dunajom.

Široký autorský kolektív (11 autorov) bol zapojený do nasledujúcej podkapitoly o keltskom osídlení bratislavskej oblasti. Jej ťažisko spočíva predovšetkým na oppide, situovanej na hradnom kopci a jeho hospodárskom zázemí. Význam tejto podkapitoly tkvie v tom, že ide o prvé zverejnenie výsledkov archeologického výskumu na Bratislavskom hrade, ktoré poukazuje na prienik rímskej kultúry do neskorolátenského prostredia. Na základe písomných prameňov boli výsledky terénnych výskumov zasadené do súvisu historických udalostí. Integrálnou súčasťou bratislavského mikroregiónu v dobe laténskej je aj oblasť Devína, ktorá zohrávala dôležitú úlohu ako tranzitné a obchodné centrum. Zánik tunajšieho neskorolátenského osídlenia mal byť spôsobený príchodom prvých Germánov.

Ďalšia podkapitola je v znamení interakcie medzi Germánmi a Rimanmi na hranici Rímskeho impéria. Písomných prameňov v tomto období výrazne narastá a archeologické pamiatky sú vnímané v kontexte vojenských vpádov, rímskych cisárov a prvých známych germánskych kráľov. V tejto súvislosti vyniká kastel Gerulata a jeho zázemie (dnes Bratislava-Rusovce), ktorý bol súčasťou systému opevnení *limes Romanus*. Tento text tvorí významnú zložku podkapitoly. Autori sa zaoberali aj germánskym osídlením, ktoré sa nachádzalo predovšetkým v okrajových častiach dnešnej Bratislavy a v oblasti Devína. S ním je späté sídlisko v Trnávke a honosná stavba v Dúbravke, slúžiaca ako rezidencia neznámeho príslušníka germánskej nobility. Dôležitou súčasťou podkapitoly je analýza rímsko-germánskych vzťahov na základe nálezov mincí, ktoré boli využívané najmä v obchodných kontaktoch.

¹ Recenzia bola vypracovaná v rámci grantového projektu 2/0036/13 agentúry VEGA: Opevnené sídliská zo staršej doby bronzovej na Slovensku – centrá produkcie, distribúcie, výmeny, kultu a sídla spoločenskej elity? a v rámci projektu APVV-14-0550: Natura et cultura. Koevolúcia človeka a prírodného prostredia v 6. až 2. tisícročí pred n. l. v oblasti severne od stredného Dunaja skúmaná na základe archeologických a environmentálnych prameňov.

Nasleduje rozsahovo pomerne krátka podkapitola venovaná pohnutým udalostiam doby sťahovania národov až po príchod Slovanov a ich vzájomný vzťah s nomádkym avarským obyvateľstvom. Podobne ako v ostatných častiach monografie, aj tu sa autori opierajú o najvýznamnejšie archeologické lokality na území Bratislavy a v oblasti Devína. Archeologické nálezy sú zasadené do širších historických udalostí, o ktorých predovšetkým vypovedajú písomné pramene.

Významnú kapitolu v našich národných dejinách predstavuje veľkomoravské a po veľkomoravské obdobie, ktorému pomerne široký autorský kolektív (9 autorov) venoval značnú pozornosť. Veľkomoravské hrady na Devíne a v Bratislave boli vo svetle archeologických a písomných prameňov situované do kontextu vývoja Veľkej Moravy. Osobitný dôraz bol kladený na cirkevné stavby a osídlenie v podhradí oboch exponovaných polôh s fokusom na sídliskové a hrobové nálezy.

Na túto časť logicky nadväzuje najrozsiahlejšia podkapitola celej monografie, ktorá sa týka vývoja Bratislavy v 10. až prvej polovici 13. stor. Veľký dôraz bol kladený na spoločenskú štruktúru obyvateľov hradu a podhradia. Dochádza k harmonickej kombinácii archeologického a historického pohľadu na vývoj mesta. Kým význam Bratislavy narastal a stala sa centrom uhorského komitátu, Devín svoje dominantné postavenie stratil. Organickou súčasťou je aj archeologická topografia včasnostredovekej Bratislavy s najvýznamnejšími nálezmi sídliskového a hrobového charakteru.

Záver kapitoly o vývoji Bratislavy a jej okolia vyvrcholil úvahami o vzniku stredovekého mesta z pohľadu históriky. Bol naznačený komplikovaný proces urbanizácie so všetkými sprievodnými javmi. Autor sa zamýšľa nad tým, kto tvoril spoločenskú vrstvu mešťanov, čím je táto časť monografie vynikajúcou sondou do života a štruktúry spoločnosti v 12. a 13. stor.

Tretia kapitola sa týka analýzy vybraných problémov z najstarších dejín Bratislavy. Na základe štúdia písomných prameňov, toponým a lingvistiky sa dozvedáme o pôvode a premenách názvu mesta Bratislavy do konca 12. stor. Vychádzajúc z archeologických prameňov a geografických charakteristík terénu boli rekonštruované komunikácie od najstarších čias až po včasný stredovek, po ktorých prebiehali kontakty a výmena tovarov s bližšími i vzdialenejšími oblasťami. Ďalšou sledovanou témou boli fortifikácie, ktoré boli budované na exponovaných polohách na svahoch Malých Karpát a Hundsheimských vrchov. Podkapitola zároveň podáva vynikajúci prehľad archeologicky zachytených opevnených polôh v bratislavskej oblasti. Vývojom obydlí od praveku po stredovek sa zaoberala nasledujúca podkapitola. Ďalšie dve časti osvetľujú duchovný život človeka a pohrebný rítus na základe archeologických a antropologických nálezov. Kapitola končí pútavým exkurzom do politickej klímy 19. a 20. stor., ktorá významne vplývala aj na nazeranie našich najstarších dejín.

Súčasťou každého vedeckého diela je aj bilancia činnosti predchádzajúcich bádateľov a diel, ktoré významným spôsobom ovplyvnili naše nazeranie na minulosť. Tieto sú zhodnotené v poslednej kapitole o najstarších dejinách Bratislavy. Jej integrálnou časťou je aj pasáž venovaná leteckej archeológii ako dôležitej metóde pri vyhľadávaní a dokumentovaní stôp bývalých ľudských aktivít v krajine.

Zostavovatelia monografie vyvinuli enormné úsilie, aby toto dielo uzrelo svetlo sveta. Stretávali sa s viacerými problémami, ktoré tkveli napríklad v nedostatku prameňov v niektorých obdobiach, v konkurenčnom napätí medzi jednotlivými vedeckými inštitúciami, v rôznorodom zložení autorského kolektívu, ktorý pozostával až z 35 bádateľov a v rozmanitej interpretácii toho istého problému. Od toho sa odvíjala aj rôzna úroveň jednotlivých kapitol a podkapitol. Niektoré sú napísané odborným jazykom, iné sú odľahčené a zrozumiteľnejšie aj laickej verejnosti. Od množstva prameňov v jednotlivých obdobiach bol odvodený aj rozsah podkapitol. Niektoré úseky dejín sú popísané na niekoľkých listoch (paleolit a mezolit, sťahovanie národov a slovansko-avarské obdobie), kým iným boli venované desiatky strán (napríklad doba rímska a obdobie 10. až prvej polovice 13. stor.).

Vysoko hodnotíme využitie najnovších poznatkov a smerov bádania v jednotlivých vedeckých disciplínach. Ako príklad možno uviesť prvé publikovanie výsledkov archeologického výskumu na Bratislavskom hrade, ktoré pregnantne dokladá kontakt rímskej kultúry s naším územím už v závere mladšej doby železnej. Miestami sa ale v texte objavili drobnejšie nepresnosti v terminológii a faktografii. Napríklad v podkapitolách venovaných mladšej a neskorej dobe kamennej a fortifikáciám v oblasti Bratislavy, autor použil zastarané názvy niektorých kultúr a skupín (železovský typ, skupina Kosiho-Čaka), ktoré sú v súčasnosti už neaktuálne (pozri *Kulcsár* 2009, 13–178; *Lichardus/Vladár* 1997, 296–297; *Nevizánsky* 2001, 19–28; *Pavúk* 1969, 277–359; 1994; 2009, 249–264; najnovšie sa polemikou názvu kultúry Kosiho-Čaka-Makó zaoberajú *Beljak Pažinová/Beljak* 2014, 83–85), resp. slovné zvraty, ktoré sa nepoužívajú (napríklad kultúra ľudu s mladšou lineárnou keramikou; pozri *Pavúk* 1994; *Pavúk/Šiška* 1980, 137–140).

Z faktografických pripomienok možno spomenúť nasledujúce. V podkapitole týkajúcej sa osídlenia v staršej a strednej dobe kamennej sú hroty mladečského typu s oválnym prierezom (obr. 50), pochádzajúce z jaskyne Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši, nesprávne zaradené do obdobia gravettien. Takéto hroty sú typickým predstaviteľom aurignacien a ich analógie nachádzame napríklad na eponymnej lokalite Mladeč, Potočka, Mamutova jaskyňa a iné (napr. *Kaminská* 2014, 183, 184; *Oliva* 2006, 56, 57; *Svoboda* 2004, 16, 17). V podkapitole o vývoji obydľia od praveku po včasný stredovek autor medzi významné sídliská kultúry s mladšou lineárnou keramikou a železovskej skupiny zaraďuje aj Svodín. Vo Svodíne sa však počas archeologického výskumu žiadne pôdorysy dlhých domov z obdobia stredného neolitu nenašli. Uvedená lokalita patrí až do obdobia nasledujúcej lengyelskej kultúry, kedy k sídlisku s dlhými domami s kolovou konštrukciou prislúchalo pohrebisko i socio-kultový areál (rondel; *Němejcová-Pavúková* 1995). Vyššie uvedené pripomienky však hodnotu vedeckého diela v žiadnom prípade neznižujú. Práve naopak. Svedčia o náročnej úlohe zostavovateľov koordinovať širší autorský kolektív a skĺbiť poznatky rôzneho druhu zrozumiteľnou a prístupnou formou širšej verejnosti.

Úroveň monografie zvyšuje obrovské množstvo obrazovej prílohy (až 925 obrázkov a mapových podkladov), ktoré ilustruje myšlienky spomínané v hlavnom texte. Okrem hlavných pasáží sa v marginálnom, farebne odlíšenom stĺpci nachádzajú informácie s dopĺňujúcim alebo

vysvetľujúcim charakterom. Text sa vyznačuje veľkým bohatstvom poznámkového aparátu (takmer 2600 poznámok pod čiarou). Záujemcov o ďalšie štúdium najstarších dejín Bratislavy určite poteší aj rozsiahly zoznam použitej literatúry. Na koniec je pripojený ešte menný a miestny register. Obsah monografie vhodne dopĺňa priložené DVD, ktoré okrem obsahu a úvodu k 1. zväzku pozostáva z doplnkového obrazového materiálu (plány z archeologických výskumov, počítačová a video rekonštrukcia osídlenia) a mapových príloh, ako aj informácií o občianskom združení Historia Posoniensis, stojacim za koncepciou piatich dielov nových dejín Bratislavy.

Na záver možno zhrnúť, že 1. zväzok dejín Bratislavy je dielom zasluhujúcim si veľké uznanie. Oproti posledným dejinám Bratislavy od *T. Štefanovičovej a kol. (1993)*, ktoré predstavujú jednu z prvých vedeckých syntéz o minulosti nášho hlavného mesta, sú nové dejiny pod drobnohľadom J. Šedivého a T. Štefanovičovej výrazným posunom vpred. Svedčí o tom aj široký autorský kolektív, ktorý participoval na tvorbe monografie, ako aj snaha o súhrn najnovších poznatkov z rôznych vedeckých disciplín a priblížiť ich zrozumiteľnou formou širokej verejnosti. Že ide aj o plnohodnotné vedecké dielo, vypovedá bohatý poznámkový aparát a obsiahla bibliografia. Zostavovatelia majú na pláne vydať ešte štyri zväzky dejín Bratislavy, ktoré by komplexne zhodnotili vývoj spoločnosti a historické udalosti od 13. až do konca 20. stor. Držíme palce, aby sa im tento ambiciózny projekt podarilo zavŕšiť do vytúženého konca a nech sú aj ďalšie zväzky také vydaté ako tento.

LITERATÚRA

- Beljak Pažinová/Beljak 2014* – N. Beljak Pažinová/J. Beljak: Sídľiskové objekty kultúry Makó-Kosihy-Čaka v Iži. *Slov. Arch.* 62, 83–119.
- Kaminská 2014* – L. Kaminská: Staršia fáza mladého paleolitu. In: L. Kaminská (Zost.): *Staré Slovensko 2. Paleolit a mezolit*. Nitra 2014, 119–193.
- Kulcsár 2009* – G. Kulcsár: The beginnings of the Bronze Age in the Carpathian Basin. The Makó-Kosihy-Čaka and the Somogyvár-Vinkovci cultures in Hungary. Budapest 2009.
- Lichardus/Vladár 1997* – J. Lichardus/J. Vladár: Frühe und mittlere Bronzezeit in der Südwestslowakei. Forschungsbeitrag von Anton Točík (Rückblick und Ausblick). *Slov. Arch.* 45, 1997, 221–349.
- Němejcová-Pavúková 1995* – V. Němejcová-Pavúková: Svo-dín. Band I. Zwei Kreisgrabenanlagen der Lengyel-Kultur. Bratislava 1995.
- Nevizánsky 2001* – G. Nevizánsky: Príspevok k mladšiemu stupňu kultúry Makó(Kosihy)-Čaka na juhozápadnom Slovensku. *Slov. Arch.* 49, 2001, 19–36.
- Oliva 2006* – M. Oliva: The Upper Paleolithic finds from the Mladeč Cave. In: M. Teschler-Nicola (Ed.): *Early Modern Humans at the Moravian Gate*. Wien 2006, 41–74.
- Pavúk 1969* – J. Pavúk: Chronologie der Želiezovce-Gruppe. *Slov. Arch.* 17, 1969, 269–367.
- Pavúk 1994* – J. Pavúk: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994.
- Pavúk 2009* – J. Pavúk: Die Entwicklung der Želiezovce-Gruppe und die Entstehung der Lengyel-Kultur. In: A. Zeeb-Lanz (Hrsg.): *Krisen – Kulturwandel – Kontinuitäten. Zum Ende der Bandkeramik in Mitteleuropa*. Rahden/Westf. 2009, 249–266.
- Pavúk/Šiška 1980* – J. Pavúk/S. Šiška: Neolit a eneolit. *Slov. Arch.* 28, 1980, 137–152.
- Svoboda 2004* – J. A. Svoboda: Neandertálci versus anatomicky moderní lidé. K aktuálnímu stavu výzkumu ve středním Podunají. *Přehled Výzkumů* 45, 2004, 13–20.
- Štefanovičová a kol. 1993* – T. Štefanovičová a kol.: *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava 1993.

Peter Tóth

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK

ABKÜRZUNGEN VON ZEITSCHRIFTEN UND PERIODIKA

ABBREVIATIONS OF JOURNALS AND PERIODICALS

- Abhandl. Braunschweig. Wiss. Ges. = Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft. Braunschweig
- Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
- Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków
- Acta Arch. Lundensia = Acta Archaeologica Lundensia. Bonn
- Acta Arch. Waweliana = Acta Archaeologica Waweliana. Kraków
- Acta Arch. (København) = Acta Archaeologica. København
- Acta Milit. Mediaev. = Acta Militaria Mediaevalia. Wrocław
- Acta Mus. Napocensis = Acta Musei Napocensis. Publicația Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca
- Acta Praehist. et Arch. = Acta Praehistorica et Archaeologica. Berlin
- Acta Univ. Lodziensis. Folia Arch. = Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica. Łódź
- Almanach Nitra = Almanach Nitra. Nitra
- Am. Journal Arch. = The American Journal of Archaeology. Princeton (New York)
- Anodos = Anodos. Studies of Ancient World. Trnava
- Anschnitt = Der Anschnitt. Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau. Bochum
- Antaeus = Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
- Anthropologie (Brno) = Anthropologie. Moravské muzeum v Brně. Ústav Anthropolos. Brno
- Anz. Österr. Akad. Wiss. = Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien
- Anz. Schweizer. Gesch. u. Altkde. = Anzeiger für Schweizerische Geschichte und Altertumskunde. Zürich
- Arh. Vestnik = Arheološki Vestnik. Acta Archaeologica. Ljubljana
- Arch. Adriatica = Archaeologia Adriatica. Zadar
- Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien
- Arch. Deutschland = Archäologie in Deutschland. Stuttgart
- Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat tudományos folyóirata. Budapest
- Arch. Hist. = Archaeologia historica. Brno
- Arch. Inf. = Archäologische Informationen. Mitteilungen zur Ur- und Frühgeschichte. Köln
- Arch. Jahr Bayern = Das Archäologische Jahr in Bayern. Stuttgart
- Arch. Korrb. = Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter. Mainz am Rhein
- Arch. Österreich = Archäologie Österreich. Wien
- Arch. Prosp. = Archaeological Prospection. Wien
- Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha
- Arch. Schweiz = Archäologie der Schweiz. Basel
- Arch. Střední Čechy = Archeologie ve středních Čechách. Praha
- Arch. Záp. Čech = Archeologie západních Čech. Plzeň
- Archaeoslavica = Archaeoslavica. Kraków
- AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
- Ausgr. u. Funde Westfalen-Lippe = Ausgrabungen und Funde in Westfalen-Lippe. Darmstadt (Mainz)
- Ägypten u. Levante = Ägypten und Levante. Berlin
- Bad. Fundber. = Badische Fundberichte. Amtliches Nachrichtenblatt für die ur- und frühgeschichtliche Forschung. Freiburg
- Balneol. Sprav. = Balneologický spravodajca. Balneological bulletin. Balneohistorica Slovaca. Piešťany
- Bayer. Vorgeschbl. = Bayerische Vorgeschichtsblätter. München
- Ber. Bayer. Bodendenkmalpfl. = Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege
- Ber. RGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main
- Ber. ROB = Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Amersfoort
- Béri Balogh Ádám Múz. Évk. = A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. Szolnok – Szekszárd
- Bonner Jahrb. = Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege im Landschaftsverband Rheinland und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande. Bonn
- Bratislava. Čas. USŠ = Bratislava. Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Učená spoločnosť Šafaříkova. Bratislava
- Bremer Arch. Bl. (N. F.) = Bremer archäologische Blätter (Neue Folge). Bremen
- British Mus. Quart. = The British Museum Quarterly. London
- Budapest Régiségei = Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve. Budapest
- Bul. Soc. Num. Române = Buletinul Societății Numismatice Române. București
- Carinthia = Carinthia. Zeitschrift für Geschichtliche Landeskunde von Kärnten. Klagenfurt
- Carpatika – Karpátyka = Carpatika – Karpátyka. Užhorod
- Čas. MSS = Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Martin
- Dacia = Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București
- European Journal Arch. = European Journal of Archaeology (SAGE Publishing; Maney Publishing)
- Eva = Eva. Nezávislý časopis. Mesačník modernej ženy. Bratislava
- FKR = Fórum pro konzervátory-restaurátory. Brno
- Folia Arch. = Folia Archaeologica. Annales Musei Nationalis Hungarici. Budapest
- Folia Num. = Folia Numismatica. Časopis Moravského zemského muzea v Brně. Brno

- Fornvännen = Fornvännen. Stockholm
- Fundber. Baden-Württemberg = Fundberichte aus Baden-Württemberg. Stuttgart
- Fundber. Hessen = Fundberichte aus Hessen. Bonn
- Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Horn
- Geofyz. Arch. = Geofyzika a archeologie. Praha
- Geochronometria = Geochronometria. Journal on Methods and Applications of Absolute Chronology. Gliwice
- Gemer-Malohont = Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote. Rimavská Sobota
- Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
- Glasnik Hrvatskih Zemaljskih Muz. Sarajevo = Glasnik Hrvatskih Zemaljskih Muzeja u Sarajevu. Sarajevo
- Herman Ottó Múz. Évk. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc
- Hieron = Hieron. Religionistická ročenka. Bratislava
- Historica = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica. Bratislava
- Hist. Ant. = Histria antiqua. Zagreb
- Hist. Carpatica = Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice
- Hist. Revue = Historická revue. Časopis o dejinách spoločnosti. Bratislava
- Hist. Slovaca = Historica Slovaca. Sborník Historického ústavu Slovenskej akadémie vied a umení (Časopis Slovenskej učenej spoločnosti). Bratislava
- Hist. Zbor. MS = Historický zborník Matice Slovenskej. Martin
- Honti Lapok = Honti Lapok. Ipolyság
- Hont. Listy = Hontianske listy. Šahy
- Homo = Homo. Internationale Zeitschrift für die vergleichende Forschung am Menschen. Stuttgart
- Hort. Art. Mediev. = Hortus Artium Medievalium. Journal of the International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages. Motovun
- Inf. SAS = Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV. Nitra
- Jahrb. Num. u. Geldgesch. = Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte. Kallmünz/Opf. – München
- Jahrb. RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. Mainz am Rhein
- Jahrb. SGUF = Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte. Basel
- Jahresber. Bayer. Bodendenkmalpfl. = Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege. Bonn
- Jahresber. Inst. Vorgesch. Frankfurt a. M. = Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt am Main. Frankfurt am Main
- Janus Pannonius Múz. Évk. = A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs
- Journal Arch. Scien. = Journal of Archaeological Sciences. London – New York
- Kozmos = Kozmos. Populárno-vedecký astronomický časopis. Hurbanovo
- Kölner Jahrb. Vor- u. Frühgesch. = Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte. Köln
- Krásy Slov. = Krásy Slovenska. Časopis venovaný prírodným krásam a zaujímavostiam Slovenska, turistike, cestovnému ruchu, horolezectvu, jaskyniarstvu, ochrane prírody a národopisu. Bratislava (Martin, Liptovský sv. Mikuláš)
- Lit. Týžd. = Literárny týždenník. Časopis Spolku slovenských spisovateľov. Bratislava
- Lüneburger Bl. = Lüneburger Blätter. Lüneburger
- Mag. Poľovníka = Magazín poľovníka. Nitra
- Mat. i Spraw. (Rzeszów) = Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Rzeszów
- Mineral. Slovaca = Mineralia Slovaca. Bratislava
- Mitt. Berliner Ges. Anthr. = Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin
- Mitt. Österr. Num. Ges. = Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft. Wien
- Mitt. Zentr. Komm. Erforsch. Erhalt. Kunst- u. Hist. Denkmale = Mitteilungen der KK Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Wien
- Monumentorum Tutela = Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok. Bratislava
- Móra Ferenc Múz. Évk. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged
- Musaica = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica. Bratislava
- Naša Univ. = Naša univerzita. Časopis UK. Bratislava
- Nedelná Pravda = Nedelná Pravda. Bratislava
- Numizmatika (Bratislava) = Numizmatika. Časopis Slovenskej numizmatickej spoločnosti. Bratislava
- Num. Čas. = Numismatický časopis. Praha
- Num. Közl. = Numizmatika Közlöny. Magyar numizmatikai társulát. Budapest
- Num. Listy = Numismatické listy Numismatické společnosti České v Praze. Praha
- Num. Sbor. = Numismatický sborník. Praha
- Num. Zeitschr. = Numismatische Zeitschrift. Wien
- Oberösterreich. Museumsjournal = Oberösterreichisches Museumsjournal. Beilage zum Oberösterreichischen Kulturbericht. Linz
- Obzor Gemera = Obzor Gemera. Rimavská Sobota
- Offa = Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Kiel – Neumünster
- Oxford Journal Arch. = Oxford Journal of Archaeology. Oxford
- Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha
- Pam. a Múz. = Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. Bratislava
- Pam. a Prír. = Pamiatky a príroda. Metodicko-odborný a informačný časopis. Bratislava
- PaS = Príroda a spoločnosť. Populárno-vedecký dvojtyždenník. Bratislava
- Požitavské Noviny = Požitavské noviny. Noviny Požitavského regiónu. Zlaté Moravce
- Prähist. Zeitschr. = Prähistorische Zeitschrift. Berlin – New York
- Pravěk = Pravěk. Ústřední list pro praehistorii a anthropologii zemí českých. Uherské Hradiště
- Pravěk (N. Ř.) = Pravěk. Nová řada. Časopis moravských slezských archeologů. Brno
- Prähist. Zeitschr. = Prähistorische Zeitschrift. Leipzig – Berlin
- Prilozi = Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu. Zagreb
- Přehled Výzkumů = Přehled Výzkumů Archeologického ústavu ČSAV v Brně. Brno

- Quark = Quark. Magazín o vede a technike. Bratislava
 Res Orient. = Res Orientales. Paris
 SASTUMA = Saarbrücker Studien und Materialien zur
 Altertumskunde. Bonn
 Sbor. FF UK = Sborník Filozofickej fakulty Univerzity
 Komenského. Bratislava
 Sbor. MSS = Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti.
 Martin
 Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologic-
 kého ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
 Slov. Geol. Magazine = Slovak Geological Magazine.
 Časopis Štátneho geologického ústavu Dionýza Štúra
 v Bratislave. Bratislava
 Slov. Num. = Slovenská numizmatika. Nitra
 Slov. Pohľady = Slovenské pohľady na literatúru a umenie.
 Časopis slovenských spisovateľov. Bratislava
 Starohrvatska Prosvjeta = Starohrvatska Prosvjeta. Muzej
 hrvatskih starina Jugoslavenske Akademije znanosti
 i umjetnosti. Split – Zagreb
 Stud. Arch. Brun. = Studia archaeologica Brunensia. Filo-
 zofická fakulta Masarykovy univerzity. Brno
 Stud. Mediaev. Pragensia = Studia mediaevalia Pragensia.
 Praha
 Stud. Num. Labacensia = Studia numismatica Labacensia.
 Ljubljana
 Stud. și Cerc. Num. = Studii și cercetări de numismatică.
 București
 Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického
 ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra
 Víťazná Cesta = Víťazná cesta. Okresné noviny, okr. Ga-
 lanta. Galanta
 Vjesnik Arh. Muz. Zagreb = Vjesnik Arheološkog muzeja
 u Zagrebu. Zagreb
 Vlast. Čas. = Vlastivedný časopis. Revue kultúrneho de-
 dičstva Slovenska. Bratislava
 Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra
 Wall.-Rich.-Jahrb. = Wallraf-Richartz-Jahrbuch. Köln
 Wiener Prähist. Zeitschr. = Wiener Prähistorische Zeit-
 schrift. Berlin-Dahlem
 Zbor. SBM = Zborník Slovenského banského múzea.
 Banská Štiavnica
 Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného
 múzea. Archeológia. Bratislava
 Zbor. SNM. Hist. = Zborník Slovenského národného mú-
 zea. História. Bratislava
 Zbor. Tek. Múz. = Zborník Tekovského múzea v Leviciach.
 Levice
 Zeitschr. Arch. = Zeitschrift für Archäologie. Berlin
 Zeitschr. Arch. Mittelalter = Zeitschrift für Archäologie des
 Mittelalters. Köln – Bonn
 Zeitschr. Dt. Ver. Kunstwiss. = Zeitschrift des deutschen
 Vereins für Kunstwissenschaft. Berlin
 Živá arch. = Živá archeologie. (Re)konstrukce a experiment
 v archeologii. Hradec Králové

EDÍCIE VYDÁVANÉ V ARCHEOLOGICKOM ÚSTAVE SAV

ARCHAEOLOGICA SLOVACA MONOGRAPHIAE



FONTES

I. Benadík, B./Vlček, E./Ambros, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957.	–
II. Budinský-Krička, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959.	–
III. Chropovský, B./Dušek, M./Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960.	–
IV. Polla, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.	–
V. Točík, A.: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964.	€ 4,00
VI. Dušek, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallsattzeit in Chotín. Bratislava 1966.	€ 5,00
VII. Čilinská, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.	€ 5,00
VIII. Bánesz, L.: Barca bei Košice – paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968.	–
IX. Novotná, M.: Die Bronzehortfunde in der Slowakei (Spätbronzezeit). Bratislava 1970.	–
X. Polla, B.: Kežmarok (Ergebnisse der historisch-archäologischen Forschung). Bratislava 1971.	–
XI. Svoboda, B.: Neuerworbene römische Metallgefäße aus Stráže bei Piešťany. Bratislava 1972.	–
XII. Vladár, J.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1974.	–
XIII. Ambros, C./Müller, H. H.: Frühgeschichtliche Pferdeskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Bratislava 1980.	€ 3,00
XIV. Kolník, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.	–
XV. Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-23-7	–
Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-13-X	–
Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Nitra 1995. Katalóg. ISBN 80-88709-22-9	–
XVI. Kuzmová, K.: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997. ISBN 80-88709-32-6	€ 23,00
XVII. Kaminská, L.: Hörka-Ondrej. Nitra 2000. ISBN 80-88709-47-4	€ 23,00
XVIII. Varsík, V.: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-34-5	€ 31,00



CATALOGI

I. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968.	€ 6,00
II. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968.	–
III. Točík, A.: Altmagyarische Gräberfelder in Südwestslowakei. Bratislava 1968.	–
IV. Dušek, M.: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969.	€ 5,00
V. Čilinská, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.	–
VI. Veliačik, L./Romsauer, P.: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I. Katalóg. Nitra 1994. ISBN 80-88709-15-6	–
VII. Bujna, J.: Malé Kosihy. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalóg. Nitra 1995. ISBN 80-88709-18-0	–
VIII. Březinová, G.: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalóg. Bratislava 2000. ISBN 80-224-0649-X	–
IX. Březinová, G. a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. Nitra 2003. ISBN 80-88709-62-2	€ 20,00
X. Kolník, T./Varsík, V./Vladár, J.: Branč Germánska osada z 2. až 4. storočia. Nitra 2007. ISBN 978-80-88709-98-5	€ 45,00
XI. Lamiová-Schmiedlová, M.: Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej na lokalite Dvorníky-Včeláre. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-13-0	€ 20,70
XII. Kaminská, L.: Čičarovce-Veľká Moľva. Výskum polykultúrneho sídliska. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-28-4	€ 22,50
XIII. Březinová, G./Pažinová, N.: Neolitická osada. Hurbanovo-Bohatá. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-37-6	€ 38,50
XIV. Olexa, L./Nováček, T.: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Nižnej Myšli. Katalóg I (hroby 1–310). Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-46-8	€ 81,00



VARIA

II. Beljak, J./Beljak Pažinová N./Mitáš V.: Stredné a horné Poiplie. Svedectvo archeológie. Nitra 2015. ISBN 978-80-89315-64-2	nepredajné
III. Horváthová E./Hreha R.: Dolný Zemplín. Svedectvo archeológie. Nitra 2015. ISBN 978-80-89315-66-6	nepredajné
IV. Soják M.: Spiš. Svedectvo archeológie. Nitra 2015. ISBN 978-80-89315-673-3	nepredajné



STUDIA

I. Pieta, K.: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.	–
II. Veliačik, L.: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.	–
III. Fusek, G.: Slovensko vo včasnოსlovenskom období. Nitra 1994. ISBN 80-88709-17-2	–
IV. Pavúk, J.: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994. ISBN 80-88709-19-9	–
V. Pavúk, J./Bátora, J.: Siedlung und Gräberfeld der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995. ISBN 80-88709-24-5	–
VI. Šalkovský, P.: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001. ISBN 80-88709-52-0	€ 17,00
VII. Ruttkay, A./Ruttkay, M./Šalkovský, P. (Eds.): Slovensko vo včasnოს sredoveku. Nitra 2002. ISBN 80-88709-60-1	–
VIII. Hanuliak, M.: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004. ISBN 80-88709-72-5	–
IX. Pieta, K./Ruttkay, A./Ruttkay, M. (Eds.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007. Druhé vydanie. ISBN 978-80-88709-91-6	–
X. Soják, M.: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra 2007. ISBN 978-80-89315-01-7	€ 28,00
XI. Pieta, K.: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-05-5; ISBN 978-80-224-1027-4	–
XII. Pieta, K.: Die Keltische Besiedlung der Slowakei. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-31-4	€ 36,00
XIII. Horváthová, E.: Osídlenie badenskej kultúry na slovenskom území severného Potisia. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-33-8	€ 32,00
XIV. Šalkovský, P.: Stredné Slovensko vo včasnოს sredoveku. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-39-0	€ 22,50
XV. Hunka, J.: Mince Arpádovcov z rokov 1000–1301. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-50-5	€ 78,00
XVI. Novotná, M./Soják, M.: Veľká Lomnica – Burchbrich urzeitliches Dorf unter den Hohen Tatra. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-49-9	€ 80,00
XVII. Malček, R.: Lieskovec-Hrádok. Výšinné sídlisko badenskej kultúry. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-52-9	€ 78,00
XVIII. Robak, Z.: Studia nad okuciami rzemieni w typie karolińskim. VIII-X wiek. I część. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-51-2	€ 40,00
XIX. Robak, Z.: Studia nad okuciami rzemieni w typie karolińskim. VIII-X wiek. II część. Nitra 2014. ISBN 978-80-89315-58-1	€ 40,00
XX. Hreha, R.: Bukovohorská kultúra na Slovensku vo svetle výskumov v Šarišských Michaľanoch a Zemlinských Kopčanoch. Nitra 2015. ISBN 978-80-89315-61-1	€ 82,00
XXI. Benkovský-Pivovarová, Z./Chropovský, B.: Grabfunde der frühen und der beginnenden mittleren Bronzezeit aus der Westslowakei. Teil 1. Nitra 2015. ISBN 978-80-89315-71-0	nepredajné
XXII. Benkovský-Pivovarová, Z./Chropovský, B.: Grabfunde der frühen und der beginnenden mittleren Bronzezeit aus der Westslowakei. Teil 2. Nitra 2015. ISBN 978-80-89315-73-4	nepredajné
XXIII. Ďuriš, J.: Architektúra domu na základe analýzy mazanice z mladšej a neskorej doby kamennej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 2015. ISBN 978-80-89315-72-7	nepredajné
XXIV. Mirošayová, E.: Postavenie pohrebiska v Ždani v kontexte historického vývoja v severnom Potisi. Nitra 2015. ISBN 978-80-89315-62-8	€ 58,00



COMMUNICATIONES

I. Bátora, J./Peška, J. (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999. ISBN 80-88709-40-7	€ 28,00
II. Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra 1999. ISBN 80-88709-41-5	€ 25,00
III. Friesinger, H./Pieta, K./Rajtár, J. (Hrsg.): Metallgewinnung und -Verarbeitung in der Antike. Nitra 2000. ISBN 80-88709-48-2	€ 28,00
IV. Cheben, I./Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001. Nitra 2002. ISBN 80-88709-57-1	€ 45,00
V. Kuzmová, K./Pieta, K./Rajtár, J. (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002. ISBN 80-88709-61-X	–
VI. Bátora, J./Furmánek, V./Veliačik, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004. ISBN 80-88709-70-9	–
VII. Fusek, G. (Ed.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004. ISBN 80-88709-71-7	–
VIII. Cheben, I./Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004. Nitra 2005. ISBN 80-88709-83-0	€ 55,00
IX. Cheben, I./Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2007. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-06-2	€ 47,00
X. Beljak, J./Březinová, G./Varsik, V. (Eds.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-24-6	€ 76,00
XI. Furmánek, V./Mirošayová, E. (Eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-26-0	€ 47,00
XII. Kuzmová, K./Rajtár, J. (Zost.): Rímsky kastel v Iži. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-32-1	€ 20,70
XIII. Kujovský, R./Mitáš, V. (Eds.): Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Nitra 2012. ISBN 978-80-89315-41-3	€ 82,00
XIV. Březinová, G./Varsik, V. (Eds.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012. ISBN 978-80-89315-42-0	€ 80,00
XV. Cheben, I./Soják, M. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-43-7	€ 80,00
XVI. Pieta, K. (Ed.): Bojná – nové výsledky výskumu včasnოს sredovekých hradísk. Nitra 2014. ISBN 978-80-89315-60-4	nepredajné
XVII. Ožďáni, O. (Ed.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2015. ISBN 978-80-89315-85-7	nepredajné



STARÉ SLOVENSKO

- | | |
|--|------------|
| 1. Bujna J./Furmánek V./Wiedermann E. (Zost.): Archeológia ako historická veda. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-44-4 | € 48,00 |
| 2. Kaminská L. (Zost.): Paleolit a mezolit. Nitra 2014. ISBN 978-80-89315-57-4 | € 54,00 |
| 4. Furmánek V. (Zost.): Doba bronzová. Nitra 2015. ISBN 978-80-89315-87-1 | nepredajné |



ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY SLOVENSKA

- | | |
|--|---------|
| I. Furmánek, V.: Radzovce – osada ľudu popolnicových polí. Reprint. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-27-7 | – |
| II. Lamiová, M.: Zemlín – obec s bohatou minulosťou. Košice 1993. ISBN 80-900444-2-5 | – |
| III. Čilinská, Z.: Slovania a avarský kaganát. Bratislava 1993. ISBN 80-7127-059-8 | – |
| IV. Šiška, S.: Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej. Bratislava 1995. ISBN 80-224-0198-6 | – |
| V. Pieta, K.: Liptovská Mara. Bratislava 1996. ISBN 80-967366-7-1 | € 13,00 |
| VI. Hromada, J.: Moravany nad Váhom. Bratislava 2000. ISBN 80-88709-45-8 | € 13,00 |
| VII. Olexa, L.: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003. ISBN 80-88709-66-0 | € 15,00 |
| VIII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. Košice 2005. ISBN 80-88-709-74-1 | – |
| IX. Furmánek, V./Marková, K.: Včelince. Archív dávnej minulosti. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-09-3 | € 17,00 |
| X. Šalkovský, P.: Detva. Praveké a včasnohistorické hradisko k dávnyim dejinám Slovenska. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-14-7 | – |

ACTA INTERDISCIPLINARIA ARCHAEOLOGICA

- | | |
|--|---------|
| I. Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.–13. storočí. Nitra 1979. | – |
| II. Furmánek, V./Stloukal, M.: Antropologický rozbor žárových hrobů piliňské a kyjatické kultury. Nitra 1982. | – |
| III. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. III. Nitra 1984. | € 9,00 |
| IV. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. IV. Nitra 1986. | – |
| V. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Archeológia-Geofyzika-Archeometria. Tom. V. Nitra 1987. | € 7,00 |
| VI. Súčasné poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989. | € 6,00 |
| VII. Palaeoethnobotany and Archaeology, International Work-Group for Paleoethnobotany. 8 th Symposium Nitra – Nové Vozokany 1989. Nitra 1991. | € 16,00 |
| VIII. Hajnalová, E.: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993. ISBN 80-88709-02-4 | € 9,00 |
| IX. Vondráková, M.: Malé Kosihy II. Nitra 1994. ISBN 80-88709-14-8 | € 13,00 |
| X. Hajnalová, E.: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001. ISBN 80-88-709-38-5 | € 13,00 |

MATERIALIA ARCHAEOLOGICA SLOVACA (edícia ukončená)

- | | |
|---|---------|
| I. Točík, A.: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1980. | – |
| II. Budinský-Krička, V.: Kráľovský Chlmec. Nitra 1980. | – |
| III. Točík, A.: Nitriansky Hrádok-Zámeček. I, II. Tabuľky. Nitra 1981. | – |
| IV. Točík, A.: Malé Kosihy – osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981. | – |
| V. Benadik, B.: Maňa. Keltisches Gräberfeld – Fundkatalog. Nitra 1983. | – |
| VI. Dušek, M./Dušková, S.: Smolenice-Molpír I. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. Nitra 1985. | – |
| VII. Wiederman, E.: Archeologické pamiatky topoľčianskeho múzea. Nitra 1985. | – |
| VIII. Budinský-Krička, V./Veliačik, L.: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986. | – |
| IX. Kuzmová, K./Roth, P.: Terra sigillata v Barbariku. Nitra 1988. | – |
| X. Hanuliak, M./Kuzma, I./Šalkovský, P.: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9 12. storočia. Nitra 1993. ISBN 80-88709-07-5 | € 20,00 |
| XI. Šalkovský, P.: Hradisko v Detve. Nitra 1994. ISBN 80-88709-10-5 | – |
| XII. Hanuliak, M.: Malé Kosihy I. Nitra 1994. ISBN 80-88709-12-1 | – |
| XIII. Dušek, M./Dušková, S.: Smolenice – Molpír II. Nitra 1995. ISBN 80-88709-20-2 | € 15,00 |

ZOZNAM PUBLIKÁCIÍ ZARADENÝCH VO VÝMENNOM FONDĚ ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV

Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 1. zv.	€ 20,00	Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod	€ 15,00
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 2. zv.	€ 20,00	Castrum Bene 7.	€ 22,00
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 3. zv.	€ 18,00	Colloque International l'Aurignacien et le	
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 4. zv.	€ 15,00	Gravettien (perigordien) dans leur Cadre Ecologique.	€ 13,00
Archaeologia Historica 13/1988.	€ 8,00	Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. II.	€ 13,00
Archaeologia Historica 22/1997.	€ 25,00	Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. III.	€ 15,00
Archaeologia Historica 24/1999.	€ 28,00	Der sonderbare Baron. Dvořák, P.	€ 13,00
Archaeologia Historica 31/2006.	€ 30,00	Die Ergebnisse der arch. Ausgrab. beim Aufbau	
Archaeologia Historica 33/2008.	€ 30,00	des Kraftwerksystems Gabčíkovo-Nagymaros.	€ 7,00
Archaeologia Historica 34/2009.	€ 26,00	Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit. Novotný, B.	€ 1,00
Archaeologia Historica 35/2010.	€ 20,00	Europas mitte 1000.	€ 67,00
Archaeologia Historica 36/2011/1, 2.	€ 20,00	Gerulata I.	€ 20,00
Archaeologia Historica 37/2012/1, 2.	€ 25,00	Graphische Auswertung osteometrischer Werte in der	
Archeológia – História – Geografia (Archeológia).	€ 3,00	historischen Osteologie. Sep. SZ 12/1964. Rajtová, V.	€ 3,00
Archeológia – História – Geografia (Geografia).	€ 3,00	Hallstatt a Býčí skála. Průvodce výstavou.	€ 2,00
Archeológia – História – Geografia (História).	€ 3,00	Importants Sites Slaves en Slovaquie.	€ 3,00
Archeologická topografia Bratislavy.	€ 13,00	IX. meždunarodnyj sjezd slavistov. Kijev 7. 9 13. 9. 1983.	€ 1,00
Archeologická topografia Košíc.	€ 13,00	Ján Dekan. Život a dielo.	€ 5,00
Archeologické pamiatky a súčasnosť.	€ 3,00	Kelemantia Brigetio. (ang.).	€ 10,00
Archeologičeskiye vesti.	€ 6,00	Kelemantia Brigetio. (nem.).	€ 10,00
AVANS v roku 1975.	€ 4,00	Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum	
AVANS v roku 1976.	€ 5,00	der Nordslowakei. Pieta, K.	€ 13,00
AVANS v roku 1977.	€ 5,00	Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného	
AVANS v roku 1978.	€ 3,00	Slovenska. Pieta, K.	€ 13,00
AVANS v roku 1979.	€ 3,00	Najstaršie roľnícke osady na Slovensku. Novotný, B.	€ 1,00
AVANS v roku 1989.	€ 10,00	Neanderthals at Bojnice in the Context of Central Europe.	
AVANS v roku 1990.	€ 10,00	Neruda, P./Kaminská, L.	€ 16,00
AVANS v roku 1991.	€ 13,00	Numizmatika v Československu.	€ 3,00
AVANS v roku 1995.	€ 15,00	Pleistocene Environments and Archaeology of the	
AVANS v roku 1996.	€ 15,00	Dzeravá skala Cave, Lesser Carpathians, Slovakia.	€ 20,00
AVANS v roku 1997.	€ 18,00	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	
AVANS v roku 1998.	€ 18,00	5. až 13. stor. II. časť. Stredoslovenský kraj.	€ 10,00
AVANS v roku 1999.	€ 19,00	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	
AVANS v roku 2000.	€ 20,00	5. až z 13. stor. III. časť. Východné Slovensko.	€ 31,50
AVANS v roku 2001.	€ 32,00	Rapports du III ^e Congrès International	
AVANS v roku 2002.	€ 22,00	d'Archeologie Slave 1. sept. 1975.	€ 8,00
AVANS v roku 2003.	€ 23,00	Rapports du III ^e Congrès International	
AVANS – register za roky 1984–1993.	€ 25,00	d'Archeologie Slave 2. sept. 1975.	€ 3,00
AVANS v roku 2004.	€ 27,00	Referáty o pracovných výsledkoch čs. archeologie	
AVANS v roku 2005.	€ 27,00	za rok 1958, časť II.	€ 1,00
AVANS v roku 2006.	€ 29,00	Rímske kamenné pamiatky. Gerulata. Shmidtová, J.	€ 10,00
AVANS v roku 2007.	€ 29,00	Sádok – Cibajky – Šiance. Gogová, S.	€ 3,00
AVANS v roku 2008.	€ 33,50	Slovacchia. Crocevia delle civiltà Europee 2005.	
AVANS v roku 2009.	€ 84,50	Furmánek V./Kujovský R.	€ 25,00
Bajč-Vlkanovo. Sep. SZ 12/1964. Točík, A.	€ 1,00	Slovenská archeológia 1962/2.	€ 7,00
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1980. Melicher, J.	€ 2,00	Slovenská archeológia 1968/2.	€ 7,00
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1981. Melicher, J.	€ 2,00	Slovenská archeológia 1972/1.	€ 9,00
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1986. Melicher, J.	€ 2,00	Slovenská archeológia 1984/1.	€ 9,00
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1987. Melicher, J.	€ 1,00	Slovenská archeológia 1984/2.	€ 9,00
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1988.		Slovenská archeológia 1985/1.	€ 9,00
Melicher, J./Mačalová, H.	€ 2,00	Slovenská archeológia 1987/1.	€ 9,00
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1989 a 1990.		Slovenská archeológia 1987/2.	€ 9,00
Mačalová, H.	€ 3,00	Slovenská archeológia 1988/1.	€ 10,00
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1991 a 1992.		Slovenská archeológia 1988/2.	€ 10,00
Jasečková, M.	€ 4,00	Slovenská archeológia 1989/1.	€ 10,00
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1993 a 1994.		Slovenská archeológia 1989/2.	€ 10,00
Jasečková, M.	€ 4,00	Slovenská archeológia 1990/1.	€ 10,00
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1995 a 1996		Slovenská archeológia 1990/2.	€ 10,00
Jasečková, M.	€ 4,00	Slovenská archeológia 1992/1.	€ 15,00
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1997 a 1998.		Slovenská archeológia 1992/2.	€ 15,00
Jasečková, M.	€ 4,00	Slovenská archeológia 1993/1.	€ 15,00
Bojná. Nové nálezy z počiatkov slovenských dejín. Pieta, K.	€ 5,00	Slovenská archeológia 1993/2.	€ 15,00

Slovenská archeológia 1994/1.	€ 15,00	Študijné zvesti 18/1970.	€ 9,00
Slovenská archeológia 1994/2.	€ 15,00	Študijné zvesti 19/1981.	€ 7,00
Slovenská archeológia 1995/1.	€ 16,00	Študijné zvesti 21/1985.	€ 8,00
Slovenská archeológia 1995/2.	€ 16,00	Študijné zvesti 23/1987.	€ 9,00
Slovenská archeológia 1996/1.	€ 17,00	Študijné zvesti 24/1988.	€ 6,00
Slovenská archeológia 1996/2.	€ 17,00	Študijné zvesti 25/1988.	€ 5,00
Slovenská archeológia 1996/2 (nezviazaná).	€ 12,00	Študijné zvesti 26/1990.	€ 18,00
Slovenská archeológia 1997/1.	€ 18,00	Študijné zvesti 27/1991.	€ 15,00
Slovenská archeológia 1997/2.	€ 18,00	Študijné zvesti 28/1992.	€ 20,00
Slovenská archeológia 1998/1.	€ 20,00	Študijné zvesti 29/1993.	€ 18,00
Slovenská archeológia 1998/2.	€ 20,00	Študijné zvesti 30/1994.	€ 15,00
Slovenská archeológia 1999/1.	€ 20,00	Študijné zvesti 31/1995.	€ 20,00
Slovenská archeológia 1999/2.	€ 20,00	Študijné zvesti 32/1996.	€ 21,00
Slovenská archeológia 2000/1.	€ 22,00	Študijné zvesti 33/1999.	€ 20,00
Slovenská archeológia 2000/2.	€ 22,00	Študijné zvesti 34/2002.	€ 23,00
Slovenská archeológia 2001/1-2.	€ 44,00	Študijné zvesti 35/2002.	€ 25,00
Slovenská archeológia 2002/1.	€ 22,00	Študijné zvesti 36/2004.	€ 30,00
Slovenská archeológia 2002/2.	€ 22,00	Študijné zvesti 37/2005.	€ 20,00
Slovenská archeológia 2003/1.	€ 22,00	Študijné zvesti 38/2005.	€ 20,00
Slovenská archeológia 2003/2.	€ 22,00	Študijné zvesti 39/2006.	€ 20,00
Slovenská archeológia 2004/1.	€ 22,00	Študijné zvesti 40/2006.	€ 35,00
Slovenská archeológia 2004/2.	€ 22,00	Študijné zvesti 41/2007.	€ 40,00
Slovenská archeológia 2005/1.	€ 22,00	Študijné zvesti 42/2007.	€ 35,00
Slovenská archeológia 2005/2.	€ 22,00	Študijné zvesti 43/2008.	€ 35,00
Slovenská archeológia 2006/1.	€ 22,00	Študijné zvesti 44/2008.	€ 35,00
Slovenská archeológia 2006/2.	€ 22,00	Študijné zvesti 45/2009.	€ 35,00
Slovenská archeológia 2007/1.	€ 22,00	Študijné zvesti 46/2009.	€ 35,00
Slovenská archeológia 2007/2.	€ 22,00	Študijné zvesti 47/2010.	€ 32,00
Slovenská archeológia 2008/1.	€ 22,00	Študijné zvesti 48/2010.	€ 35,80
Slovenská archeológia 2008/2.	€ 22,00	Študijné zvesti 49/2011.	€ 35,00
Slovenská archeológia 2009/1.	€ 22,00	Študijné zvesti 50/2011.	€ 74,00
Slovenská archeológia 2009/2.	€ 22,00	Študijné zvesti 51/2012.	€ 74,00
Slovenská archeológia 2010/1.	€ 22,00	Študijné zvesti 52/2012.	€ 74,00
Slovenská archeológia 2010/2.	€ 22,00	Študijné zvesti 53/2013.	€ 74,00
Slovenská archeológia 2011/1.	€ 22,00	Študijné zvesti 54/2013.	€ 74,00
Slovenská archeológia 2011/2.	€ 22,00	Študijné zvesti 55/2014.	€ 74,00
Slovenská archeológia 2013/2.	€ 79,00	Študijné zvesti 56/2014.	€ 74,00
Slovenská archeológia 2014/1.	€ 79,00	Študijné zvesti 57/2015.	nepredajné
Slovenská archeológia 2014/2.	€ 79,00	Študijné zvesti 58/2015.	nepredajné
Slovenská archeológia 2015/1.	€ 79,00	Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti	
Slovenská numizmatika VIII.	€ 3,00	Mostnej ulice v Nitre. Březinová, G./Samuel, M.	€ 20,00
Slovenská numizmatika X.	€ 3,00	Terra sigillata in Mähren. Droberjar, E.	€ 13,00
Slovenská numizmatika XV.	€ 8,00	The Cradle of Christianity in Slovakia.	€ 98,00
Slovenská numizmatika XVII.	€ 8,00	Točík Anton 1918-1994. Biografia, bibliografia.	€ 5,00
Slovenská numizmatika XVIII.	€ 8,00	Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ost-	
Slovenská numizmatika XIX.	€ 7,00	slowakei in Bezug zu den Nachbargebieten.	€ 10,00
Slovenská numizmatika XX.	€ 12,00	Ve službách archeologie IV.	€ 25,00
Stredné Slovensko 2.	€ 2,00	Ve službách archeologie V.	€ 25,00
Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III-IV.	€ 18,00	Ve službách archeologie 2007/1.	€ 20,00
Studia Historica Slovaca XVI.	€ 3,00	Ve službách archeologie 2007/2.	€ 20,00
Studia Historica Slovaca XVII.	€ 4,00	Ve službách archeologie 2008/1.	€ 40,00
Studie muzea Kroměřížska 88.	€ 5,00	Ve službách archeologie 2008/2.	€ 40,00
Šebastovce I. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen		Velikaja Moravia. Sokrovišča prošlogo Čechov i Slovakov.	
Reiches. Katalog. Budinský-Krička, V./Točík, A.	€ 13,00	Katalog – Kiev.	€ 1,00
Študijné zvesti 7/1961.	€ 3,00	Východoslovenský pravek – Special Issue.	€ 28,00
Študijné zvesti 8/1962.	€ 3,00	Východoslovenský pravek I.	€ 7,00
Študijné zvesti 10/1962.	€ 3,00	Východoslovenský pravek II.	€ 7,00
Študijné zvesti 12/1964.	€ 3,00	Východoslovenský pravek V.	€ 13,00
Študijné zvesti 13/1964.	€ 2,00	Východoslovenský pravek VI.	€ 20,00
Študijné zvesti 14/1964.	€ 2,00	Východoslovenský pravek VII.	€ 20,00
Študijné zvesti 15/1965.	€ 3,00	Východoslovenský pravek VIII.	€ 20,00
Študijné zvesti 16/1968.	€ 5,00	Východoslovenský pravek IX.	€ 21,50
Študijné zvesti 17/1969.	€ 5,00	Východoslovenský pravek X.	€ 74,00

